Esat Korkmaz

ALEVİLİK ve AYDINLANMA

pencere yayınları

GENİŞLETİLMİŞ 2. BASKI

Esat Korkmaz
Alevilik ve Aydınlanma

Esat Korkmaz, 1946'da Manisa/Demirci'de doğdu. Orman Fakültesi Fikir Kulübü Yönetim Kurulu ve son dönem Devrimci Gençlik Federasyonu (DEV-GENÇ) Genel Yönetim Kurulu üyeliklerinde bulundu. 12 Mart sonrası Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKPC) ve DEV-GENÇ davalarından yargılandı. Devrimci İşçi Birliği ve Kazdağı Orman İşçileri Sendikası'nda yöneticilik yaptı.1974 siyasal affıyla cezaevinden çıktı. Bir süre Türkiye Sosyalist İşçi Partisi'nin (TSİP) Zeytinburnu İlçe Başkanlığı'nda bulundu ve bu partinin yayın organları olan İlke/ Kitle'nin yazı kurullarında görev aldı. 1976'da Orman Fakültesi'ni bitirerek Orman Yüksek Mühendisi oldu; 1980'e değin Orman Bakanlığı'nın çeşitli birimlerinde çalıştı. 12 Eylül sonrası siyasal görüşleri nedeniyle görevine son verildi. Askerlik dönüşü yazar-araştırmacı olarak Bâbıâli'de çalışmaya başladı. Yurt Ansiklopedisi, Büyük Larousse vb. yayın çalışmalarında, yazarlık ve redaktörlük yaptı. Nefes dergisinin genel yayın yönetmenliğinde bulundu ve Nefes Yayınları'nı kurdu. '90'ların başında '68 Kuşağı'nın güncesi sayılabilecek *Kafa Tutan Günler-I* ile *Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*'nün ilk baskısı yayımlandı. İzleyen yıllarda *Enel Hak* (1995), *Dört Kapı Kırk Makam* (1995), *Alevi Felsefesi* (1997), *İnsan Tanrı* (1997), *Alevilik ve Aydınlanma* (1997), *Alevilere Saldırılar* (1997), *Alevilik Eğitimi Ders Notları* (Fransa-1999), *Anadolu Aleviliği* (Türkiye- 2000), *Kafa Tutan Günler-II* (2000), *Şamanizm Terimleri Sözlüğü* (2003), *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü* (2003), *Kafa Tutan Günler-III* (2004), *Pir Sultan Abdal* (2005), *Şeytan Tasarımı Terimleri Sözlüğü* (2006), *Şeyh Bedreddin ve Vâridât* (2006) başlıca kitapları oldu. Alevi-Bektaşi zeminde Düşünce Atölyeleri'ni kuran ve çok sayıda öğrenci yetiştiren; Varlık, Pir Sultan Abdal, Berfin Bahar, Yol, Nefes vb. dergilerde makaleleri yayımlanan, TV programcısı olarak çalışan ve Serçeşme dergisi genel yayın yönetmenliğini yürütmekte olan Esat Korkmaz'ın çeşitli sempozyumlara sunduğu bâtınilikle ilgili bilimsel bildirileri vardır.

Bu kitabın Yayın hakları
Pencere Yayınlarına aittir
Birinci Baskı: Kasım 2005
İkinci Baskı: Ocak 2013
Kapak Resmi: Fikret Otyam
Kapak: Hüseyin Yoldaş
Baskı: Barış Matbaası
Davutpaşa Cad. Güven San Sitesi C Blok No 291 Topkapı
Tel: 0212 674 85 28

Yayın Yönetmeni: Muzaffer Erdoğdu

ISBN 978-605-4049-58-5

PENCERE YAYINLARI: 76
pencereyayinlari@hotmail.com

Osmanağa Mah. Pavlonya Sok. Nuhoğlu İşhanı No. 10/6
Kadıköy / İSTANBUL / TEL: (0216) 414 64 41

Esat Korkmaz

Alevilik ve Aydınlanma

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
İkinci Baskıya Önsöz	10
Kendi Sessizliğimizde Sakladığımız Sırrımız: Şey Dediğimiz Şey	11
Laiklik Allah'ı İktidardan İndiren Bir Devrimdir	36
Özün Sırrı: Tanık Bilinç Yada Hiçlik	41
Aşktan Başka Tanrı Yoktur ve Ali Aşkın Velisidir	44
Harf Simgeciliği	47
Alevilikte Bilinç Yırtılması	65
Geriye Dönüş Tapımı ve Kırklar Cemi	72
Kifayetsiz Muhterisler	79
Aleviliğin İnanç Yanı Din Değil Aşktır	97
Alevi Aydınlanması Alevi Yazgısı	136
Kendimizi Kendimiz Tanımazsak Başkaları Hiç Tanımaz	170
Aleviliği Yaratan Koşullar Aleviliği Yaratan İnsanlar	196
Asya'da Hayvan ve Bitki Tapımı	216
Alevilik Aydınlanmanın Neresinde	240
Sivas'ta Yakılan Canların Canıyla Sulanan Pir Sultan Düşüncesi	285
Dört Kapı Kırk Makam	299
Enel Hak	321
Alevilikte Müsahiplik Kurumu	353
Anadolunun İlk İş Örgütü: Ahilik	374
Kaynakça	384
Sözlükçe	390

ÖNSÖZ

İhsan Eyledik
Daha Allah ile cihan yok iken
Biz anı var edip ilan eyledik
Hakk'a hiçbir layık mekân yok iken
Hanemize aldık mihman eyledik

Kendisinin henüz ismi yok idi
İsmi şöyle dursun cismi yok idi
Hiçbir kıyafeti resmi yok idi
Şekil verip tıpkı insan eyledik

Edip Harabi

Alevi felsefesi Sudur ya da Işık felsefesidir; bu felsefe Anadolu toprağında, "Sessiz Tanrı"nın dünya görüşüne karşı kendini aydınlanma zeminine çekerek, aklın rehberliğinde ve mistisizm örtüsü altında, "Konuşan Tanrı" olarak algılanan insanın dünya görüşünü biçimlendiren öncü sûfilerin felsefesidir.

Öncü sûfilerin elinde Anadolu bâtını felsefesi, yani Sudur ya da Işık felsefesi; Ortaçağ koşullarında bir yandan halkın "manevi odağı" durumuna dönüşürken, diğer yandan halkı kurtuluşa taşıyacak bir "ideoloji"ye evrilmiştir.

Bu bağlamda Anadolu Aleviliği, temelde, "idealizm-materyalizm" bileşimi bir felsefedir. Bu felsefe genelde Antik Aydınlanma Çağı ve XVIII. yüzyıl Aydınlanmacılığı'nın zeminini oluşturan metafizik "aydınlanma tabanına" oturur. Özelde ise varsaydığı metafiziğin;

a) İnsan ve insan aklı tarafından sürekli beslenmesini bir zorunluluk olarak öne çıkardığı,

b) Metafiziğini fiziğine indirgemeye çalıştığı ya da

c) İnanç varlıklarını nesnel varlıkların toplamı biçiminde algılama uğraşı içinde olduğu için, kimi durumlarda, XIX. yüzyılın ikinci yarısında diyalektik ve tarihi materyalizm üzerine yapılandıran "Gerçek Aydınlanma"ya, yani "Toplumcu Aydınlanma"ya silik adımlar atar.

Sud ya da Işık felsefesi; "Doğayla Tanrı'yı özdeş kılma" savına dayanan ve kaynağını Platon'dan alan, idealizm yanı ağır basan, "Gerçek olan Tanrı'dır; her şey Tanrı'dan türedi; nesnel evren, ruhsal bir tözden oluştu ya da evrensel ruh, diyalektik dönüşümlerle doğalaştı", diyen "İçkinci Doğatanrıcılık"ın, öncü sûfiler tarafından vahdet-i vücud/ vahdet-i mevcut tasavvuf anlayışıyla harmanlanarak yeniden yorumlanıp yaşama geçirilen, "Gerçek olan evrendir; evrendeki bütün varlıkların toplamı Tanrı'dır; Tanrı, maddesel bir tözden oluşmuştur", diyen "Maddeci Doğatanrıcılık" anlayışından başka bir şey değildir.

Daha düne kadar bu toprağın Alevi-Bektaşi öncüleri Doğatanrıcılık'ın içkinci yanını, maddeci yanına indirgemeye çalışıyorlardı. Ama bugün o felsefenin sürdürümcüsü olduğunu ileri sürenler, tersi bir yol izlemeye başladılar: Maddeci yanını, içkinci yanına nasıl indirgeriz, onu düşünüyorlar; yani inanca kilitlenmenin yollarını arıyorlar.

Durum böyle giderse çok değil yakın gelecekte köktendinci bir inanç ortamında, "Barış içinde bir arada yaşamak"tan mutluluk duyacaklar. Bu düşünsel eğilim, bu tavır; beslendikleri felsefe kaynağına "ihanet" değil de nedir?

Günümüzde Alevilik bir yol ayrımındadır denilebilir: Ya akıldan inanca atlayıp akıllarını inançlarıyla kilitleyecekler; bu yolla metafizik aydınlanma zeminini bütünüyle terkedecekler, dünyalarının nesnel sınırlarını her geçen gün biraz daha daraltarak, ruhbanlık ve geleneksel topluluk örgütlenmesi zemininde devlete yamanacaklar, egemen yargıya teslim olacaklar; ilerici toplumsal dünyadan ayrılacaklar; bu toprağın demokratını, aydınını, devrimcisini önce yumuşak bir taraf olmaya itecekler, sonra seyirci durumuna düşürecekler; misyonunu tamamlamış olmanın

rahatlığı içinde ve kesinlikle iyiniyetli olarak Ortodoks Sünnilikten ödünç aldıkları Cennetlerine varmanın-ulaşmanın dünyasal hesaplarını yapacaklardır.

Ya da inançtan akla atlayıp inançlarını akılla kutsayacaklar; aklın izin verdiği ölçüde kendi metafiziklerini besleyecekler, metafizik aydınlanma dünyasını hiçbir biçimde terketmeyecekler; dünyalarının nesnel sınırlarını sürekli genişleterek emeğin çizdiği toplumsal alana çağdaş bir düşüncenin-tavrın taşıyıcısı olarak adımlarını atacaklar; akıl ve toplum örgütlenmesi zemininde, devletin ve egemen yargının karşı kanalında ilerici toplumsal güçlerle buluşacaklar, bu toprağın demokratı, aydını ve devrimcisiyle birlikte kavga edecekler; onlara katkı verecekler, onlardan katkı alacaklar; bu dünyada hesaplaşacaklar, Cennet'i bu dünyada yaratacaklardır.

Bu yapıt; çeşitli zamanlarda *Nefes* dergisinde yayımlanan yazıların yeniden derlenmesinden oluştu. Alevilik-Bektaşilik inancının-felsefesinin; bu inanca-felsefeye bağlı örgütlenmenin, mücadelenin irdelenmesine yönelik olan bu yazıların güncelliğini yitirmediğine, yitirmeyeceğine inanıyoruz. Yaşanan süreçte canlara "katkı" vermesi, onları "üretici düşünceye" itmesi dileğiyle...

Esat Korkmaz
Kasım 2012

İKİCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Aydınlanma, aydınlık-karanlık karşıtlığının hangi yanının ürünü acaba? Aydınlık yanının mı? Yoksa karanlık yanının mı? Diyalektik düşünemediğimiz koşulda aydınlanma, karşıtlığı yalnızca "aydınlık" yanıyla ilişkilendirilir. Ben diyorum ki karşıtlığın "karanlık" yanından sakındığımız sürece ayıdınlanmacı olamadığımız gibi aydınlanmaya katkı da veremeyiz.

Canı "yüklü", doğurmak üzere olanlar; "yaşarken dirilecek kimse yok mu?", diye bağırır. Canı geçmişin "dem"ini taşıyanlar, "bilgiye susayan yok mu?", diye sorar. Canı "esriyenler" hem aydınlıkta hem de karanlıkta, "sevişecek yok mu?", diye dönenir.

Aydınlıkta utanıyorsanız durun biraz bekleyin: Aydınlığın anası karanlık; işte aydınlık karanlığa kapanmak üzere, halden anlar karanlık-ana, gün ışığının altında "utangaç adımlarla" yaklaşacağına alnını gere gere, "koşarak gel bana: Seviş", der.

Alevi-Bektaşi felsefesi, toprağımda bu "sevişme" işini yaşama geçirdi: "Anadolu Aydınlanması"nı "doğurdu, besleyip büyüttü". Bu yapıtın birinci baskısı, *Nefes* dergisinde yayımlanan yazılardan seçme yapılarak hazırlanmıştı. Elinizdeki yapıt ise birinci baskıdaki yazılara *Serçeşme* dergisinde yayımlanan yazırlardan seçme yapılarak tamamlandı-güncellendi.

"Bilincimizin yoklanmasına" katkı vermesi dileğiyle özgür yarınlara doğru...

Esat Korkmaz
12 Mart 2008

KENDİ SESSİZLİĞİMİZDE SAKLADIĞIMIZ SIRRIMIZ: ŞEY DEDİĞİMİZ ŞEY

İnsan "kusursuzluğa", hava-su-toprak ve ateş, "hava-su-toprak ve ateş olduğunu" hissettiğinde ulaşır. Artık insan çocuk, baba, genç, yaşlı, suçlu, fahişe-pezevenk, cahil, bilgin, zengin ya da ozandır.

Sûfi gelenekte, simgesel anlamda, sömürü düzeninde tüketilemeyen, ne olduğu kendi "sessizliğinde saklı" bulunan, yeri-zamanı geldiğinde dışa vuracak olan "hiçliğin" kimliklendirilmiş biçimine "şey" adı verilir. "Şey dediğimiz şeyi" sakladığımız kendi sessizliğimiz, kendi karanlığımızdır: Gün ışığı altında "utangaç adımlarla" yaklaşır bize ama çoğu kez ayrımına varamayız. Aydınlıkta "utanıyorsanız" durun biraz bekleyin: Aydınlığın anası karanlıktır. Doğa yinelemeyi sever: İşte yine aydınlık karanlığa "kapanmış" durumda, halden anlar karanlık-ana, alnını gere gere koşarak geliyor sana.

Anlıyorum artık canın yüklü, "dirilecek var mı?", diye çırpınıyorsun;

Anlıyorum artık canın geçmişin demini taşıyor, "susayan yok mu?", diye bakınıyorsun;

Anlıyorum artık canın sarhoş, "sevişmek istiyorum", diye döneniyorsun.

Tasalanmana gerek yok, benim de başıma geldi: Kendimi "bıraktığım yerde" bulamadım. "Hayvan", gençliğini aramaya gitmiş, geçmişine: İnsan bir haber bırakır. Kendimi başıboş bırakmak istemiyorum: Yarın kalkar yaşlılığına koşar, kafası eser

gökyüzüne yükselir ya da yeraltına göçer. Olur mu olmaz mı demeyin: Kendi aydınlığında herkese görünmek ya da kendi karanlığında kimseye görünmeden yaşamak onun da hakkı.

Kendimi "kollamak" için zamanı cepheden göğüslemek istedim beceremedim; çalım attı yanımdan bastı gitti: Bir de baktım giderken geçliğimi de soyup almış. Arkasından bağırdım: "Ulan çırılçıplak kaldım; hiç olmazsa karşılığını ver". İşine bak der gibi elini salladı ve gözden yitti. Anladım: Yaşadığım "an"dan başka yaşam yok; geçmişin "anısı" geleceğin "isteği" bu "anın" içinde. Çıplaklık denen "utanç" durumundan kurtulmak için "an"dan kendime bir "giysi diktim" ve onu giydim.

Antik dünyayı, sona ermiş, yani olmuş-bitmiş bir "altın çağ" olarak algılayamayız. Akıl, adalet, erdem, özgürlük ve bilgelik terimleri üzerine "uzun ömürlü" tasarımlar geliştiren Antikçağ, sürekli güncellenerek bir ölçüde daha sonraki yüzyıllara ve günümüze taşınmıştır-taşınmaktadır.

Hiçbir şeye sahip olmayan insan önce kendi "varlığını" taşımasını öğrendi; sonra doğanın dilini "duyular" yoluyla çözdü: Gökyüzünün berraklığında "sevgiyi-aşkı", siyahlığında "korku"yu gördü. Rüzgârın alçalıp yükselişinde, yıldızların yanıp sönüşünde, gündüz ile gecenin yer değiştirişinde "hikmeti" aradı. Doğanın çıkardığı her seste harfleri keşfetti; harflerin tamamında sözün "sırrına" erdi. Sözü sese "şiir" diliyle dönüştürdü. Evreni "küçük bir nokta"ya, küçük bir nokta olarak algıladıkları kendilerini "evrene" dönüştürdüklerinde "sonsuz boşluktan" ya da "varlıkların özünden hakikat üretti". Hakikatin izinde "varlığın da yokluğun da bir olduğunu" ya da "iyilik ile kötülüğün eş olduğunu" öğrendi. Bu kapsamda gökyüzüne "merdiven kurdu"; ruhlarını sonsuz yolculuğa çıkarıp Cennet ve Cehennem'in kapısına dayandı.

Dağlar aşıldı, bulutlar geçildi; kulak kesildiğinde "vicdanın sesi" duyuldu:

— Kötüye el çırpmayacaksın, kötünün içindeki iyiyi "keşfedeceksin" ve onu "kötü ile besleyeceksin".

— İyiliği kötülükle beslediğinde, "acılar" sahibini eğitmek için birer öğretmene dönüşecek

— Güneş doğacak, umutsuzluk "terk edilecek".

— Yaşlılar, doğanın dansını çocuklarının oyunlarında görmeye başlayacak.

— Görmenin aydınlığında "Minerva'nın baykuşu"* kanatlarını çırpacak, "bilgi kâsesi" olarak algılanan kafalar "ışık" ile dolacak ve bilgeler "melekût âlemi"ne yükselecek.

Anlaşılacağı gibi insan ancak "bütün umutlar söndüğünde" özgürleşebilir. Bilgelik sevgisinin-aşkının doğması ve serpilmesi ile "umutsuzluğun karnından dışarı taşınan umut", insanı gerçeği görmeye, gördüğü gerçekle yaşamaya hazırlar: Halde yaşanan bu durum insanı, varoluş ya da varlığa geliş tasarımını açığa "vurmaya" zorlar. Öyleyse "umut", sahip olunmak istenenler tarafından tanımlanan "ben" imgesini yaratacak bir "itki"dir; itki olarak "umut" kendini "sürdürmekte" kimi kez çıkmaza girer; çıkmazı aşabilmek için zaman onun "taşını" bardağa attığında "hiçlik" olarak betimlenen "umutsuzluğun-umarsızlığın" içine taşınıp beslenir. Önce taşındığı şeyin, yani umutsuzluğun-umarsızlığın "edilgen" bir parçası olur; semirip belli bir "büyüklüğe" ulaştıktan sonra "doğar" ve varlığını yine "hiçliğe" taşınacağı güne değin sürdürür.

Nasıl Yaşamalıyız?

Bugün Antikçağ bilgeliğinin "nasıl yaşamalıyız?", sorusuna verilen bilgece yanıtın içeriği ortadan kalkmıştır artık. Her şey niceliksel olana indirgenmiştir: Böylesi bir süreçte, elde edilen şeyin sağladığı "mutluluk" zamansal "genişliğini yitirmiştir". Öyle değil mi? Modern insan için "zorunlu olan" anı hızla "unutmak" ve kendini kendine "koşan" zamanın içinde "yitirmektir". Deneyim konusu yapılabilen dünya, şeyleri "sınırsız" biçimde sömürülür kılan dünyadır. Nesneleri bitimsiz biçimde sömürülür kılan dünyada "değer" olarak görülen şey ise "düzene

*. "Minerva", Antikçağ sûfiliğinde, "bilgi ve bilgeliğin" simgesi olarak algılanan, Yunan kökenli Athena ile özdeşleştirilen Roma'nın koruyucu tanrıçasıdır.

"Minervanın baykuşu" ise koruyucu tanrıça Minerva'nın bilgi ve bilgeliğinin kimliklendirilmiş biçimini dışa vuran kalıpsözdür.

ait olmak ve onun bilincini taşımaktır". Umutsuzluğu bir seçeneksizlik olarak sunmaktadır modern dünya bugün bize. "Ben seçeneksiz umutsuzum", çığlığı kapitalist düzenin insan doğasına ve bu doğanın özgürleşmesine uygun tek düzen olduğu yargısını taşımaktan başka bir şey değildir. Kendi ruhuna "kapalı", bedeninin bilgeliğinden uzaklaşmış, yani kendini yitirmiş çağımız insanı, anlık tat veren araçları kolayca elde edebildiği için "amaçsızlığını örtebilmekte", sistemin verdiği-sunduğu amacı "koştuğu amaç" olarak öne alabilmektedir. Mutluluk, üretim-tüketim dengesini sağlamaya, mutsuzluk bu dengenin "bozulmasına" indirgendiği için modern insan, kendi karanlığından kendini "doğurtma" becerisini kaybetmiş görünüyor. Kendi karanlığının "isimsiz acısı" içinde debelenmektedir. Kapitalist sistem, ölçüsüz istekler, artan acı ve hüzün, barış yokluğu ve zihinsel bulanıklıkla belirgin çağdaş insanı yaratmıştır: Acılarına ad koyma "özürlü" olduğu için sistemin sunduğu amaç peşinde koşarken "mutlu" gözüken insan.

İnsanın bireysel özü, kendi içindedir ama onun bilinebilmesi için kendi dışıyla "nesnel" ilişkiye girmesi koşuldur; çünkü, bireysel öz, nesnel ilişkide "okunabilir": Öyleyse bireysel öz, kendi dışıyla nesnel ilişkiye girmiyorsa "yok" kabul edilmek gerekir. Bu yolla bireysel öz, kendini "toplumsal öze taşır": Toplumsal öz, "yok sayılmamak" için sevgi, acı, neşe vb. duygu-düşünce durumlarıyla kendini nesnelleştirir; artık o, yadsınamaz bir toplumsallıktır.

Düşünme bir "oyun"dur; "oyun" olarak kaldığı sürece "nesnelleşemez" ama yine de nesnelleşmeye "gebe" bir olağanüstülüğü ifade eder. Böylesi bir durumda düşünme eyleminin kendisi ve bu eylemi yaratan kimlik "özgürdür": Eylemin sonucu olarak algılanan "düşünce", uzayın bir "kuşudur". Ve uzayın kuşu, doğasal ya da toplumsal "nedenlerle döllendiğinde nesnelleşmeye gebe kalır": Doğumun gerçekleşmesi, sözcüklerle örülmüş bir "kafese" konulması anlamına gelir. Somuttur artık; bizimle kucaklaşabilir ama özgürce uçamaz, kafes içinde kanat çırpar ancak. Buradan şu sonucu çıkarabiliriz: Başlangıçta her şey "belirsiz" olduğu için düşünce "oyun" olarak kaldığı sürece "belirsizliği yapısında taşır": Onu daha anlaşılır-açık kılmaya çalışmak

"oyunu bozar"; ucube bir nesnellik söz konusu olabilir. Demek ki "sonuç" her zaman anlaşılır bir şeydir: Hüner, sonuç olmadan "başlangıç" olmakta yatar.

Kurtuluş Nasıl Gerçekleşecektir?

Peki kurtuluş nasıl gerçekleşecektir? Bir de ona bakalım: Kurtuluş umudun geri dönmesiyle olacak. O zaman kurtuluş için "geriye taşınıp" umudu doğurtmaktan, geçmişimizi görmeye başlamaktan başka seçenek yok gibidir. Bu olanaksızlıktan "olanak üretmek", yani umudu "geri çağırmak", bir "bilgi ve bilgelik" işidir. Bir insanın "felsefe" olması, bilge olma çabası içine girmesi ile olanaklıdır. Eyleme geçmeden önce olanaklar ölçüsünde bilmeye çalışacaksın ancak eylem anında "bilginin ötesine" sıçramalısın. Yaşam bilgeliği peşinde koşabilmek için kendine bakmak, kendini eğitmek, kendi yapındaki "hakikat" ile karşılaşmak gereklidir.

Şeyleri "hızla" ve "sınırsız" biçimde tüketerek ve sömürerek, o şeylerin doğasına yaklaşmak hemen hemen olanaksızdır. Bu hız, tüketilen şeyi "anlamamızı" da "sınırlar"; biz daha tükettiğimizi anlamadan, yeni bir şey ararız tüketmek için. Tükettiğimiz şey, "ne olduğuna" ilişkin tüm ipuçlarını "sessizliğe gömer". Biz ileriye atılırız, tükettiğimiz şey "küser" ve "geri çekilir". Bu anaforda, "sevgilimizin yanında duramayız"; sürekli o bizden uzaklaşır; sevgilinin küskünlüğünü ciddiye almak durumundayız. Çağdaş insan, "ele geçirme-elde etme ustası" olduğu denli aynı zamanda "elden çıkarma ustasıdır" da. Modernlik söz konusu olduğunda "sevgi-aşk", insanı sevdiği-âşık olduğu şeylere "dönüştüremiyor". Tümcelerde geçen "şeyi" felsefe "yaptığımızda"; insanların ve nesnelerin "tutsaklığı" ölçü alındığında, "şey dediğimiz şey", sömürü düzeninde tüketilemeyen ya da tüketilmeye yatkın olmayan, ne olduğunu kendi sessizliğinde "saklayan" ya da yeri-zamanı geldiğinde dışa vurma özgürlüğünü elinde bulundurandır. "Şey"in "gebe" kalıp doğurmasını sağlamak için "yaşamı düşüncenin hizmetine vermekten vazgeçip, düşünceyi yaşamın hizmetlisi yapmak gerekir."

Yaşam, yaşanan şeyden; güzellik güzelden; gerçeklik gerçek-

ten daha eskidir: Demek ki yaşanan şeyin öğretmeni yaşam, güzel şeyin öğretmeni güzellik, gerçek şeyin öğretmeni ise gerçekliktir. Konuşmayan yaşam, "sözcüklere dönüşemez": O ne rüzgâr olabilir ne de kar, ışık, soğuk, sıcak vb. Konuşmayan güzellik "biçimlere dökülemez": O ne göz olabilir ne de kaş, endam vb. Konuşmayan gerçeklik "sonuçlara dönüşemez": O hiçbir şeydir artık. Şüphesiz yaşamın kendisi, bilgeliğin de doğal olarak aptallığın da ötesinde bir şeydir.

Kolay mı?

Dünya algıladığımız, yaşam gördüğümüz şey ise eğer, yaşamda "sır" boşlukları vardır:

Canın eylemsizliğini, insanoğlunun icadı olan "zaman" ölçemez; ölçebilmesi için canın eyleme geçerek yeni bir bedene taşınması gerekir.

Bu kolay mı? Ne yazık ki kolay değil. Çünkü insanlar, kendi benlerini "hakikate" hazırlamıyorlar. Bir şeyi sevecek kadar onun yanında duramıyorlar. Sunulanın dışında bir şey istemeyi unuttu insanlar. Yenisi "kolayca" alınır diye, gönülleri "cam eşya" gibi kırıyorlar. Açıkçası artık insanlar, ne coşkusunu, ne sevgisini ne de acısını biliyor; yaşamayı bilmiyor demek daha doğru. İşte bunun gibi "körlere" çağdaş insan deniyor.

Yaşamın, ölümün saklayamayacağı bir "sırrı" vardır: Aklımızın "sığınaklarında" gizlenmiş bir "bilgidir" belki de bu; "sırra ermek" için ruhumuzun dünyasal bağlarından kurtulması koşuldur. Ölüm, dünyasal bağlardan kesin kurtuluş olduğu için "sırrı saklama" özelliğinden de yoksun kalır; öyleyse "ölmeden evvel ölerek" ya da "yaşarken dirilerek", yani "kültürel" anlamda ruhu, maddenin "denetimi" dışına taşıyarak sırra ulaşabiliriz. Ruh, belki de bedenin "enerjisidir" ama gövdeyi gövde yapan nedendir, ne var ki gövdesiz olamaz. Gövde-beden, yaşamın bir parçasıdır ve sır "saklamasını" bilir. Sır bilgisini alabilmek için bedenin ruhunu, bedenin dışına taşımayı becermek durumundayız.

Kendi gelmeden geleceğe koşmak isteyen ruh "açtır"; ruhun açlığı, madde dünyasının "dem"inden daha doğurgandır. Ruhun korkusu, bedenin güvenliğinden daha değerlidir. Doğanın ezberini aşamazsak tümüyle bir içgüdü olup çıkarız: Yolunu hissetti-

ği için düşmeyen körün durumuna düşeriz. Ezberi aşabilirsen "yaşama adını yazdırabilirsin".

Yaşamdan uzaklaşırsan "hiçlik" seninle alay eder; yaşam kendi oyununu oynadığında "hiçlik" kendi geleceğini seyreder; yaşamın kendi oyunu "ölüm" tarafından kuşatılmış bir sahnede oynanan bir trajedidir çoğunlukla.

Doğanın aklından "sakınırsa" insanın aklı insanı, köprünün başına getirir ve orada "soğukta" bırakır: Üstelersen "kıçını döner gider".

ALEVİLİĞİN-BEKTAŞİLİĞİN ŞİFRE KİMLİĞİ

AKP'nin Alevi Açılımı ile Alevilik, Sünnilikle "görücü" usulüyle evlendirilmek, bu yolla devletleştirilmek isteniyor:

Biz diyoruz ki bu "evlilikte bir tecavüz olayı" var.

Aymazlığımızı sürdürürsek eğer yakın gelecekte bu "tecavüz olayı" nın çocukları

"-Ben Aleviyim", diye karşımıza çıkacak ve bizleri "mekândan kovacaktır".

Ba'nın Altındaki Nokta

Şifre, Alevilerin-Bektaşilerin "yol doğumu" ile dünyaya getirdikleri, besleyip büyüttükleri bâtını kilit çözücü "sır kimlik"tir. O'nu biz doğurduk ama O, bizim çocuğumuz değildir: O en büyük öğretmen olarak algılanan yaşamın çocuğudur. Yaşamın çocuğu olduğu için her Alevinin-Bektaşinin içinde "kendisinden büyük biri" olarak yaşar bu "sır kimlik". Yaşama taşınabilmek için bu sır kimliği "şifre" olarak kullanmak durumundayız. Hisseden doğaya sızabilmek "kültürel can" ile bedeni terk etmekle olanaklıdır. Bedenini terk edip "kültürel canını" avucunun içine alabilen her Alevi-Bektaşi bu sır kimliği, "sonsuz yaşam" içinde "saklar". Sonsuz yaşam içinde "sonsuz yaşam kaynağı durumunda bulunan bu sır kimlik", yeri-zamanı geldiğinde "ıslak toprakta fışkıran bir ot" gibi yeşeriverir "yeni bedenlerde". İşte böyle böyle "dondan dona" binler, milyonlar sır kimlik olarak algılanan "Ba'nın altındaki nokta" olur.

Şifreyi "alabilmek" için, yani bu "sır kimliği" kullanabilmek için canın kimi koşulları daha başlangıçta kabul etmesi gerekir. Koşullar sözgelimi bir gülbankla dile getirilebilir. Örnek olsun "Şifre Gülbangını" verelim:

"Bismişah!

Bizler, bizi ebedi gerçeğin özüne götüren "birlik dolusu"nu içtik, bu nedenle şaraba gereksinmemiz kalmadı. Asıl gerçeğe, ebedi gerçeğe ulaşarak Hakk'a kavuştuk; bunun için mihraba gereksinmemiz kalmadı. Bizim yolumuzda canın önemi yoktur, biz cananı arıyoruz. Gönlü Kâbe bilir, gönüle ulaşma yolunun kurallarına uyarız. Biz; bu nedenle insana secde ederiz; bizim için bundan başka bir ibadet biçimi yoktur. Kuran'ın gerçeklerini ortaya çıkaran bizleriz. Biz Kuran'ı insanın yüzünde bulur ve oradaki Kuran'ı okuruz. Bize başkaca Kuran gerekmez. Bizler, ebedi gerçekler peşinde koşmaktan yanıp yakınan ama yılmayan insanlarız. Ezelde evet dedik ve bu sözümüzden asla dönmeyiz.

Dileriz sözlerimiz, sözlerimizle dile getirdiğimiz kararlığımız Hak defterine, yani dağların-taşların defterine, Dergâh defterine, gönül defterine kayıt edilir, unutulmaz, hep hatırlanır. Gerçeğe Hû! Eyvallah!"

Aleviliği derinden etkileyen Hurûfilikte Arap alfabesinin ikinci harfi olan "ba", her şeyden önce ilk aklın ve varlık türlerinin belirmesine araç olan ilk kâmil insanın simgesidir; ötesinde, varlığa gelen dünyanın tasavvufi kavranışı ya da varlığa gelişin ilk eylemidir. Sûfi gelenekte, "elif"in eksiksiz-kusursuz birliğinden sonra gelen "farklılaştırma gücünü" anımsatan ya da yüzü iki eşit parçaya ayıran "elif"in sol tarafında beliren Ondört Masum-u Pâk simgesi harftir. İnsanın yüzü, Levh-i Mahfuz'un kusursuz bir "sureti"dir; bütün hikmet ve güzellik onda gizlidir, onda biçim bulur. Levh-i Mahfuz, "görünmezliği" nedeniyle "Hiçlik Defteri" olarak algılandığından, "yokluğun mushafı" olarak tanımlamak daha doğru olur.

Harf simgeciliği tasavvufi metinlerin anlaşılmasında son derece önemlidir. Harf simgeciliğinde harfler, "vahyin kapıları"dır; bununla birlikte Tanrı'dan "farklı" şeylerdir. Farklı olması nedeniyle harfler, sûfi için, ayrımına varması gereken ötekiliğin "örtüsü"dür bir bakıma. "Gerçeği örten giysidir", algısını ölçü aldı-

ğımızda harflere biçimsel bağımlılık "zâhire" tapmak anlamına gelir. Sûfi tasarımlarda, genelde harfler, özelde kimi harfler, "iç anlamı insan gözünden saklayan" deri ya da kabuktan başka bir şey değildir.

Şifre Kimlik Hz Ali'dir

Alevilikte şifre kimlik, "ba'nın altındaki nokta benim", diyen Hz. Ali'dir. Ali olarak "ba'nın altındaki nokta", varlığa gelen evrenin hareketinin başlangıcıdır. Sûfi gelenekte, simgesel anlamda, her şeyin türediği yer ya da her şeyin toplamıdır; bu anlamda "tüm çokluğun özü"dür. İnanca göre evrenin ve bütün insanlığın gizi harflerdedir; otuz iki harf, "elif" ten çıkar; "elif"in öncesi de Hz. Ali olarak algılanan "Besmele"nin "Ba"sının altındaki "nokta"dır.

Varoluş tasarımı bağlamında, "nokta", başlangıçta, eni-boyu ve derinliği olmayan, doğal olarak zamanla ölçülemediği için yani değişmeyen-dönüşmeyen bir "hiçlik"tir. Derken hareket etmeye başlar noktalar yan yana gelir çizgileri; çizgiler yan yana gelir yüzeyleri; yüzeyler yan yana gelir cisimleri oluşturur. Benzer biçimde noktalar yan yana gelir harfleri; harfler yan yana gelir sözcükleri oluşturur. Her iki durumda da oluşum "sonsuza" değin sürüp gider. Madde âleminin varlığı bir noktadan başlamış ya da varlıkların oluşumu bir noktaya indirgenmiş olur.

Şifre Nasıl Kullanılacak

Bir Alevi "ba'nın altındaki nokta" anlamında şifre kimlik Ali'yi kullanmasını öğrenemezse "ham ervah" durumunda kalır: Zâhirden bâtına adımını atamaz; bâtın dünyanın ayrımına varamaz; "dolaşan ölü" olarak yaşamını tamamlar ve gerçekten ölür.

"Kendini bil" buyruğunun izinde eğitim sürecine adımını atan her Alevi "Ali" olarak algılanan şifreyi girmesini öğrenmek durumundadır. Şifreyi girme iki biçimde gerçekleştirilir. Birincisi, bedenine taşınmak istediğinde bu şifreyi girer. Şifreyi girer girmez biyolojik doğumunu geriye dönüşümle yeniden yaşar; "ana rahminde nokta" olur; dokuz ay on gün sonra "elif" olarak

doğar. İkincisi "Yol"a taşınmak istediğinde bu şifreyi girer: Öğretmeni ile "çiftleştiğinde", yani onun bilgisiyle "beslendiğinde", kültürel düzlemde anne karnının karşılığı olan "gönülde nokta" olur; gebe kalan gönülden simgesel anlamda dokuz ay on gün sonra "elif" olarak doğar.

Anlaşılacağı gibi bir Alevi hem biyolojik doğumunu hem de kültürel doğumunu ancak "Ali" olarak algılanan "şifreyi" kullanmakla öğrenebilir.

ALEVİLİK DİN DEĞİL AŞKTIR; AŞKIN ŞERİATI, İSLAM ŞERİATINA BİR BAŞKALDIRIDIR

Artık şöyle demek zamanıdır: "Açık olarak söylediklerimizi içimizden geri alarak geçersiz kılma", biçiminde tanımlayabileceğimiz "takiye" dönemi kapanmıştır. Bunu böylece bilelim.

Bu toprağın en gerçekçi politikası-siyaseti "Alevi tarihidir" ve Aleviler bu politikayı-siyaseti yaşama geçirmekle "bilinen" ya da "belletilmiş" başkaldırı türlerinden bir başka "başkaldırı"yı yaşama geçirdiler: Metafizik Tanrı'yı ve O'nun "kul" kimlikli peygamberini "iktidardan indirdiler". Metafiziğe "teslimiyet", insan soyunun en büyük yabancılaşmasıdır; böyle giderse yakın bir gelecekte biz de bu yabancılaşmanın bir "parçası" olacağız.

Kendimi Vurmaya Gidiyordum

Kendi aşkımla kendimi "vurmaya" gidiyordum: "Pusuya düştüm", Ali Kaykı Can, yakın mesafeden ateş etti bana. O'na göre "onikiden vuruldum". Ben ise silahta kullanılan "kurşunun" cehaletinden korktum. Şeriat dendiğinde yalnızca Sünni şeriatı anlayan, kendi bâtını şeriat algısını da "zâhiri bağlamda" bir "görüntü" olarak inanca taşıyan, "kirlenmiş yol ezberini" devrimci-demokrat ağza yakıştırmaya çalışan bu "cahillerden" gerçekten korkmak gerek.

Önce anımsayalım: Ali Kaykı Can "Alevi-Bektaşi'nin Aşkı Asla Şeriatla İfade Edilemez", başlıklı yazısında şöyle diyor: "Serçeşme'nin 35. sayısı geç elime geçti. Derginin genel yönet-

meni değerli yazar Esat Korkmaz canın ön kapak yazısının girişindeki 'Aşktan başka Tanrı yoktur, Ali Aşkın Velisidir' üst başlığının hemen altında, 'İnsanı Eğitmenin, Alevi Bektaşi Şeriatına Uygun Tek Aracı Aşktır' ana başlığını görünce irkildim. İki başlık taban tabana zıttı: Giriş başlığının içerdiği anlam, şeriata göre küfürdür, inançsızlıktır, yazan da söyleyen de kâfirdir. Onun için Hallac-ı Mansur'u asmadılar mı? Nesimi'yi yüzmediler mi? Şeriat sözcüğünü hangi anlamda kullanırsanız kullanın, asla ve asla Alevi-Bektaşilikteki aşk kavramını onunla ne algılayabilirsiniz ne de anlatabilirsiniz. Diğer bütün anlamlarından uzaklaşarak Ortodoks İslamın olmazsa olmazı şeriat, Alevi-Bektaşi inancında da edebiyatında da yoktur ve olmamıştır. Ortodoks inançlardan farklılığı ve aykırılığının temeli de budur.

Ne demek istiyor Esat Korkmaz bu başlığı atmakla? Metin içinde bir daha kullanmamış olmasından dolayı, önce, acaba Alevi-Bektaşi şeraitine (şartlarına, koşullarına, gerekliklerine) demek istemiş de dizgi hatası mı olmuş, diye düşündüm. Ama hayır, üçüncü satırdan belli belirsiz de olsa, şeriat sözcüğünü 'uyulması gereken kurallar, yasalar' anlamında kullandığı anlaşılıyor. Demek ki bu başlık bilinçli olarak atılmış. O zaman bir Alevi-Bektaşi inancının mensubu olarak, 'Siz ne yapmak istiyorsunuz kardeşim? Alevi-Bektaşi edebiyatına yeni bir kavram mı katmak istiyorsunuz? Yoksa şeriatlı bir Alevilik yaratmak kaygısına mı düştünüz?' sorularını sormak hakkım doğuyor."

Ne diyeyim; hak haktır: Sor. Acı olan; kendi "şeriatından habersiz" olan bu canın, Alevilik adına söyleyeceği "yanlışının" da olmaması. Felsefesinde ve öğretisinde "bâtını şeriat" olarak tanımlanan kendi şeriatından "habersiz" olan bir Alevi, kendi tanrısını, kitabını, pirini-mürşidini ve ibadetini bilme olanağına sahip değildir. "Gerçeği öreten gerçektir" algısının izinde kendi gerçeğini "gizleyen" Sünni gerçeği "sıyırıp" atamadığı için "şeriat" sözcüğünden korkan ama diğer taraftan "devrimci geçinen", olsa olsa her derde deva bir "anonim aptal"dır. Ben "yanlışı severim"; o, iyi bir "öğretmendir". Ali Kaykı Can öğretmen yüzü görmemiş ya da herhangi bir öğretmenin herhangi bir kitabının kapağını bile açmamış. Ben söyleyecek "yanlışı" olanlara koşuyorum ya da onlar bana. Böylesi bir "erdemden yoksun"

canlar kimi kez apansız belirip insana çarpıyor. Basamağı görmeden adım atıp "düşmek" gibi bir şey.

Belirtmeden geçemeyeceğim. Ali Kaykı Can'ın eleştiri yazısında bir de "edep" sorunu var: "Kalın kalın kitaplarınız var, üstelik kocaman bir Alevi-Bektaşi Sözlüğü yayınladınız. Alevi-Bektaşi inancının ilkeleri, kuralları ya da yasaları anlamına gelen 'Alevi-Bektaşi Erkânı' söylemine hiç mi rastlamadınız? Alevi-Bektaşi Şeriatı da neyin nesi? Başka sorum yok ve yazınızı içerik olarak karmaşıklığı üzerinde de durmayacağım", diyor canımız. Anlayamayacağı yazı insana karmaşık gelir: Onu geçiyorum. Bir kitabımı bile okumadığın açık iken bu "alaysı-küçümseyici ironiyi" ya da böylesi bir ironinin tanımladığı "ahlakı-terbiyeyi" nereden edindin Ali Kaykı Can. Kökenden edinmediğini biliyorum; "sonradan görme" olduğun için "yularsız aslan" olmaya özenmeni anlayışla karşılıyorum. Seni kendinle baş başa bırakıyorum. Neden oldun: Konuyu bir kez daha yazıyorum.

Tanrımız Aynı Tanrı Değil: Haberiniz Olsun

Evrendeki tüm olay, olgu ve süreçler arasındaki çeşitli ilişkilerin oluşturduğu maddesel bağımlılığa bilim dilinde "evrensel bağımlılık" adı verilir. Bu bağımlılık evrenin, birbirinden koparılamaz parçalardan oluşan bir "evrensel bütünlük" olduğunu kanıtlar. Evrenin sürekliliği ve düzenliliği, bu birliğin ve bütünlüğün ürünüdür. Alevi felsefesinde "evrensel bağımlılık", "sonuç-neden bağımlılığı" ya da "zâhir-bâtın bağımlılığı" biçiminde açıklanır. "Sonuç" ya da "zâhir" her zaman bir "somutluk"tur. Düşünceci maddeciliğin bu tanımı, metafizik idealizmin yanlış tasarımlarından doğan yanılgıları ortadan kaldırdı: Böylece sonsuz çeşitlilikteki somut biçimler dışında "değişmez" madde anlayışı temelinden yıkıldı. "Madde" ne yaratılabilir ne de yok edilebilir; sürekli olarak değişerek bir durumdan (bâtından) bir başka duruma (zâhire) dönüşür. "Ten gözü-gönül gözü" bilgilenme sürecinin iki "kanalı" olarak algılanır: Doğal ve kendiliğinden bir süreçte asıl olan "ten gözüyle görme"dir. İncelenen nesne ten gözünden yitip matematik formüllere dönüştüğünde, diyalektik bilgiden yoksun olanlar "maddenin yok olduğunu" sanır; yani

bâtını göremez. "Gönül gözü" ya da "düşünce gözü"nü işlevli kılanlar bu "sanı"yı yıkar ve zâhirin karşıtına dönüşümü olarak algılanan ve bâtın olarak tanımlanan "gizil nesnelliği" düşüncede görünüşe taşırlar; yani düşüncede görmeye başlarlar.

Aslında bizim gördüğümüz şeyler, yani görünüm; kendi başına var olmayan ve ancak "bağımlı" olduğu bir başka şeyin içinde var olandır. Balmumu balmumu olarak görünümdür ve duygularla algılanabilir. Kendi başına var olamayacağına göre balmumu eridiğinde "yok olduğu şey içinde" vardır. Bu ise akılla kavranabilir ya da düşüncede görünüşe taşınabilir. Bâtıni doğa felsefesinde Tanrı'nın 2 özelliği vardır:

A) Düşünce özelliği; düşünce sistemini kurar,

B) Nitelik özelliği; fiziksel nesneler sistemini kurar.

Bu iki özelliğin tasarımlanmasında kullanılan yöntem tümdengelimci değil, "tümevarımcı"dır: Görünümlerin "gözlenmesi" üzerine yapılandırılmış bir "genellemeler sistemi" oluşturur.

Tanrı'nın 2 özelliği somutlandığında; düşünce özelliği ifadesini "bedenin düşüncesi"nde, nitelik özelliği ifadesini "bedenin kendisi"nde bulur.

Bu kapsamda evren ya da dünya Tanrı'nın nitelik özelliklerinin toplamıdır, yani doğadır. Toplumsal akıl, Tanrı'nın düşünce özelliğinin, doğanın aklı ise şaşmaz Tanrı düşüncesinin bir toplamıdır.

Demek ki Tanrı, her şeyin "yaratıcısı" değildir, ama her şeyin "nedeni"dir. Yani Tanrı, kendi "nedeni" olduğu dünyanın içindedir; onun ötesinde değil.

Demek ki akıl ve beden; akıl ve doğa "tek şey"dir. İnsanın aklının ya da doğanın aklının bağlı olduğu "sistem", aynı biçimde bedenin ya da doğanın "bağlı" olduğu sistemdir. İnsanın aklı insanın bedeninden, doğanın aklı, doğadan başka bir şey değildir. Bedenin ya da doğanın "çabası", aynı zamanda insan aklının ya da doğanın aklının çabasından başka bir şey değildir. Beden ve doğa, "harcandığı sürece" her ikisi de vardır; "harcanma yoksa" her ikisi de yoktur: Varlık da yoktur, Tanrı da yoktur.

Bâtıni felsefe "doğanın aklı" ve "insanın aklı" terimlerinin açılımı üzerine oturur. Doğanın aklı, doğasal nesnel süreçte doğanın "önsüz olan"dan "sonsuz olan"a doğru gidişini güden "ya-

sa-ilke" olarak öne çıkan kesin/zorunlu eğilim, yani "doğa yasaları" olarak tanımlanabilir. Bu soyut terim, gizil tanrı olarak Hakk'a ya da gizil tanrının gizilliğinin taşıyıcısı olan ve Hakk'ın dönüşümüyle beliren "İlk Akıl"a denk düşer. Soyut olan (bâtın) beslendiği nesnel kaynağa (zâhir), yani somuta yönelme eğilimindedir. Yönelmenin izinde somut "yeniden" üretilirken, tasavvufi anlamda tanrısal olandan, yani "doğanın aklı"ndan doğanın kendisine inilen bir sürece girilir. "Ek-doğa"nın aklı olarak algılanan "insanın aklı" ise "doğanın aklı"nı özümseyebilen ve doğayı "aşabilen" bir algılama/anlama yetisi olarak bilince/inanca taşınır. Doğayı aşabildiği için insan "Konuşan Tanrı" durumundadır.

İnsan aklının yazgısı; kendi doğasından gelen "sorular"la karşılaştığında başlar. Çünkü, bu sorulara "ilgisiz" kalması olası değildir. Felsefe diliyle konuşursak insan doğasının "kayıtsız" kalamadığı sorulara "kayıtsız kalmak" insana ve doğaya "ihanettir".

Doğanın oluşumu ve dönüşümü, "ufalanan bir taş parçası"na; insanın oluşumu ve dönüşümü, "kıpırdayan bir et parçası"na indirgendiğinde Tanrı, "anasız-babasız" bir "hareket" olarak belirir. Algılandığı gibi her şeyin nedeni "hareket"tir.

Bâtını doğa felsefesinde "doğasal değişim-dönüşüm" şöyle tasarımlanır: Evrende bir "madde yitimi" vardır; "madde yitimi", görünen maddenin, görünmeyen maddeye dönüşümünden başka bir şey değildir.

Anlaşılacağı gibi evrende madde, ille de "görünür" niteliklerle varlaşmaz; "görünmez" madde olarak sonsuz uzayın her yanına yayılmış durumdadır. Evrende, "ışık saçımı" ile gerçekleşen "madde yitimi"; "ışımasız madde"ye, yani "görünmez" maddeye dönüşümdür. Zâhir olan, "enerji saçımı" yapabilen, görünür maddedir. Bâtın olan "enerji saçımı" yapmayan, yani "ışımasız" durumda bulunan maddedir. Sonsuz uzayda enerji (ışık) saçımı yoluyla "tüketilen" madde miktarını karşılamak üzere, ışımasız maddesel enerjiden sonsuz boşluğa yeni "madde yığınları" sürülür: Işımasız madde, yani görünmeyen madde (bâtın) ışımalı maddeye, yani görünür maddeye (zâhir) dönüşür. İnanç diliyle ifade edersek "tanrısal öz görünüşe taşınır". Düşünce gözü ya da

gönül gözü, "ışık olmayan ışığın" ya da "karanlığın" aydınlığıyla görür. Buna karşın zâhir ten gözüyle "ışık olan bir ışığın" aydınlığıyla görür.

Bâtından zâhire, zâhirden bâtına "dönüşüm" sürecinde nesne, kimi niteliklerini "yitirir", kimi yeni nitelikler "kazanır" ki buna "değişim" adı verilir. Nitelik yitirme ve nitelik kazanma ancak "zâhir" durumda söz konusu olabilir. Zâhir olan varlığa gelmiş, somut ve gözlenebilir olandır. Tanrısal öz ya da can, henüz görünüşe taşınmamış kimi nitelikleri, bağlı olarak kimi biçimleri "taşır". Bu örtük ve "gerçek" olmayan, ancak olabilir olan taşıyış biçimine "bâtın" denir. Algılanacağı gibi zâhirin "nedeni" bâtın, bâtının "nedeni" zâhirdir; zâhir-bâtın toplamı olarak algılanan evrende, "nedensel" ilişkilerin dışa vurduğu ya da hissettirdiği bir "düzen" vardır. Ve bu düzen amaca uygun, planlı bir gelişim içerisindedir. Doğa denilen şey, daha büyük bir yetkinliğe doğru sürekli değişen zâhir durumdaki tek tek nesnelerin toplamıdır. Bâtın, kendini henüz görünüşe taşımamış, ancak "gizil nesnellik"te bir eğilim olarak "örtük" biçimde bulunan "tümellik"tir. Bâtın durumda olanın ortaya çıkması, "örtük" tümel yönlerin zâhir durumuna gelmesidir. Bâtın "örtük" olduğundan, değişim sırasında bir nesne ya da bir nitelik "yokluktan varlığa" geliyormuş izlenimini uyandırır. Oysa bu bir sanıdır; çünkü, yalnızca zâhir olan görünür, görünüşe taşınır, kendini gösterir. Zâhir durum alma, belirli bir biçimin tam olarak kazanılmasıdır; o biçim açısından düşünürsek bir "yetkinleşme"dir. Örneğin tomurcuk bâtın bir çiçek; yumurta bâtın bir kuştur. Buna karşın hiç biçim taşımayan "gizil nesnellik", hiçbir zaman zâhir durum alamayacak olan bir "madde"dir; ancak düşüncede görünüşe taşınabilir, kuramsal olarak algılanabilir.

Görüldüğü gibi evrenin oluşumu, bir "madde değişimi"nden başka bir şey değildir. Varlığın oluşumuna ya da varlığa gelişe yalnız görünen madde değil, görünmeyen madde de "katılır". Özünde asıl katılım görünmeyen maddedir (bâtın olandır); görünmeyen madde, varolma ya da yaşama tohumudur; zâhiri belirleyen özünde bâtındır.

Alevilikte, kendiliğinden var olan, varlığı kendisinden başka bir varlığı gerektirmeyen, önsüz-sonsuz olarak algılanan, her şe-

yin var olma nedeni durumundaki güce ya da canlı-cansız doğayı güden doğa yasalarının kimliklendirilmesi biçiminde bilince taşınan doğanın canına, doğanın aklına, doğanın yeteneğine "Tanrı" adı verilir. Ama diğer taraftan biz biliyoruz ki Bâtınilikte Tanrı, "sonuç" üretmek zorundadır. Ürettiği sonucu da kucaklayacak biçimde tanımlarsak Tanrı, "evrensel madde ve biçimdir". Gizil durumdaki evrensel madde, doğasındaki "eğilime" uyarak "biçimlenme"ye başlayınca "eyleme" geçmiş olur. Düşünce, ötesinde bilinç, işte bu "eylemli madde" üzerine kurulur. Böylesi bir bilinçte doğa, tanrıya ya da tanrılara göre "önceliklidir"; doğaya tanrıların "yaratıcısıdır" ya da "doğrudan tanrıdır".

Kendini bilmek, tüm insanlara ve tüm şeylere "ortak" olan, giderek "Tanrı" olarak tasarımlanan "aklı" kavramakla olanaklıdır. Bu durumda "akıl dünyayı yönetiyor" demek, "Tanrı dünyayı yönetiyor" demektir. Felsefi bir dünya tarihinden söz edersek, Tanrı'nın evren içindeki bir "öyküsü"yle karşılaşırız: Bu öyküde zamanın akışı ile aklın ilerleyiş süreci bir ve aynı şey olarak karşımıza çıkar.

İşte Anadolu Aleviliği, felsefelerinde egemen anlayış olarak öne çıkan materyalizmlerini, "varlık" kavramına verilen ilerici katkılar üzerine "varlıkbirliği/mevcutbirliği" yorumuyla yapılandırdı. "Tez-antitez-sentez" olarak algıladığı "Tanrı-doğa-insan" ilişkisini; Işık Felsefesi kapsamında açıkladı. "Tez" durumundaki Tanrı'nın kendi özünden fışkıran/taşan ışığın "dönüşümler" geçirerek ve bu yolla kendi kendine "yabancılaşarak" evrende, gözle görülebilir biçimler aldığını savunur. Öyleyse Tanrı, "zat"ıyla değil, "sıfatları"yla bilinir: Sıfatlarının ötesinde bir Tanrı algısı düşünülmez. Sözgelimi, elektrik örneğindeki gibidir: Biz elektriği "zat"ıyla görmez, yani madde şeklinde gözümüzün önünde durmadığından, ancak, nitelikleriyle algılarız; yeri gelir onu aydınlık yapıcı niteliğiyle, yeri gelir onu sıcaklık yapıcı niteliğiyle, yeri gelir onu soğukluk yapıcı niteliğiyle tanırız. Bütün bu niteliklerden sıyrılması durumunda "varlık" olarak bir elektrikten söz etmek doğru değildir. Nitelikleriyle ortaya çıkış biçimi, onun bizce bilinmesini sağlar. Tıpkı bunun gibi Tanrı da, görünüşe çıkan biçimleriyle kendini bize tanıtır. Daha doğrusu görünüşe çıkmış biçimleri "düşünülerek" Tanrı bir "akıl varlığı"

olarak yaratılır ve yine bir "akıl varlığı" olan insanın, yani "yaratıcısının" gönlüne taşınır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Evreni, tanrısal özün görünüşe çıkmış biçimi olarak, yani "Doğa Tanrı" olarak algılamak, özünde materyalist bir anlayıştır. Bu anlayışın taşıyıcısı olan sûfiler, yani ehli-bâtın olanlar; zâhirin bilimi olarak algıladıkları ortdoks şeriatı -ki bu Sünni şeriattır- yadsırlar. Bâtının bilimi olarak algıladıkları marifete yönelirler.

Evren, her şeyden önce var olandır; ilksiz ve sonsuzdur; ne yaratılmıştır ne de yok olacaktır; sürüp gitmekte olan bir oluş vardır; bu oluş maddeseldir; "etkin erkek" ilkeyle "edilgin dişi" ilkenin, karşılıklı etkileriyle sürüp gitmektedir anlayışı, bilimi önceleyen bir maddecilik anlayışıdır. Evrenin oluşması ve sürüp gitmesi, doğa-üstü güçlerle değil, doğal güçlerle açıklanmaktadır.

Şeriatımız Aynı Şeriat Değil: Haberiniz Olsun

Alevilerin-Bektaşilerin karşı olduğu şeriat, Ortodoks Sünni yasalardır bir bakıma. Bu tür şeriat "zâhir şeriat" olarak algılanır. Sünni Ortodoks İslamlıkta şeriat; başta Kuran olmak üzere hadis (Muhammet'in ortaya koyduğu emirler), icma-i ümmet (din bilginlerinin, dinle ilgili bir konuda görüş birliğinde olmaları) ve kıyas-ı fukaha (İslam hukukçularının yaptığı kıyas) adı verilen dört kaynaktan çıkan buyruk ve yasaların tümüdür. Bu kaynaklardan ilk ikisi temeldir; değişmez ve değiştirilemez; kişi açısından bu iki kaynağa dayanmayan ya da bunlardan kaynağını almayan bir yaşam kuralı sözkonusu olamaz. Akıl ürünü olarak öne çıkarılmaya çalışılan son iki kaynak (icma-i ümmet ve kıyas-ı fukaha) ise Kuran ve hadislerdeki belirsizlikleri gidermek ve boşlukları doldurmaktan öte bir anlam taşımaz. Tanrı ve Peygamber buyruklarının yaşam karşısında yetersiz kalmasıyla şeriata bir üçüncü kaynak yaratıldı. Kuran ve sünnette açık bir kuralın bulunmaması durumunda İslam hukuku bilginlerinin görüşlerine başvuruldu; bilginler bir sorunla ilgili olarak görüş birliğine varınca bu icma sayıldı ve itiraz edilemez bir kanıt olarak görüldü. Ayet, hadis ya da icma ile hükmü belirlenmemiş hukuki

olaylarla karşılaşınca, şeriatın dördüncü kaynağı üretildi; boşta kalan olaya, benzer bir başka olay ölçü alınarak hüküm verildi. Görüldüğü gibi icma-i ümmet ve kıyas-ı fukaha, Tanrı-Peygamber buyruklarına uygunluk zorunluluğunu dayattığı için, insanları sözde akıl üretme eyleminin içine sokarak, akılcı düşüncenin yerine körü körüne inanmayı geçirmektedir. Şeriat, yalnızca kesin buyruklar ve kesin yasaklar koymakla yetinmez; aynı zamanda yapmaya ya da yapmamaya özendirici hükümler de dikte ettirir.

Bâtıni toplum felsefesi düzleminde Alevi şeriatı, Sünni şeriata karşı, düşünceci idealizm-materyalizm zemininde ve aklın yol göstericiliğinde, bireysel-toplumsal etikten de beslenerek yapılanıp biçimlenen bir başkaldırıdır. Felsefe bağlamında Alevi şeriatı üç biçimde tanımlanır:

1) Kutsal kökenin bir yansıması ya da tanrısal "öz"ün görünüşe çıkmış biçimi olarak algılanan görünür nesnel-toplumsal dünya.

2) Bu nesnel-toplumsal dünyaya ilişkin insan kararları; insan aklının sonuçları

3) Kaynağını bu nesnel-toplumsal dünyadan alan ve kolektif bir ürün durumunda bulunan gelenek-görenekler.

Alevi şeriatının birinci anlamı, doğa-tanrıcılık-insan-tanrıcılık temelli vahdet-i vücut-vahdet-i mevcut anlayışı üzerine oturtulur. "Doğa, tanrısal özün görünüşe çıkmış biçimidir", demek; nesnelerin dışında, uzantısında insanın dışında "doğaüstü" ya da "insanüstü" bir varlığın olamayacağını kabul etmek demektir. Bu ise Tanrı'yı nesnelerin ya da insanların "toplamı" biçiminde göstermenin bir başka anlatımıdır. Sonuç olarak Alevi şeriatının birinci tanımı, maddenin önceliğini temel alan, materyalist bir anlayış üzerine yapılandırılır. Bâtıni kimlikli öncü sûfiler Yeni-Platonculuk zeminine; İlkçağ Yunan-Anadolu, İran, Orta Asya, Hint ve Çin materyalist değerlerini taşıyarak, bunları varlık-birliği/mevcut-birliği anlayışıyla yoğurdular. Süreçte "Işık Felsefesi" adı altında doğaya yönelerek Batı'da sönen aklın ışığını Anadolu toprağında yakmayı sürdürdüler. Tasavvuf örtüsü altında sürekli "uyanık" tutulan bu ışık, Anadolu aydınlanmasının yaratıcı, ötesinde XVIII. yüzyıl aydınlanmasının (Rönesans'ın) ya-

şatkan kaynağı oldu. Öncü bilgelerin elinde Anadolu Bâtıni felsefesi, yani ışık felsefesi; Ortaçağ koşullarında bir yandan halkın "manevi odağı" durumuna dönüşürken, diğer yandan ezilen halkı kurtuluşa taşıyacak bir "ideolojiye" evrildi. Açıkçası Alevilik, bir "bilgelik öğretisi" olarak doğdu. "Gerçek olan Tanrı'dır; her şey Tanrı'dan türedi; nesnel evren, ruhsal bir tözden oluştu ya da evrensel ruh, diyalektik dönüşümlerle doğalaştı", diyen "içkinci doğa-tanrıcılık" açılımı "Gerçek olan evrendir; evrendeki bütün varlıkların toplamı Tanrı'dır; Tanrı maddesel bir tözden oluşmuştur", diyen "maddeci doğa-tanrıcılık" anlayışından başka bir şey değildir. Daha düne kadar bu toprağın Alevileri, doğa-tanrıcılığın "içkinci" yanını, "maddeci" yanına indirgemeye çalışıyorlardı. Bugün ise maddeci yanını içkinci yanına nasıl indirgeriz onun hesabı içindeler; "akıldan inanca atlamanın ve inanca kilitlenmenin" yollarını arıyorlar. Durum böyle giderse çok değil yakın gelecekte köktendinci bir inanç ortamında "barış içinde bir arada yaşamaktan" mutluluk duyacaklar. Bu düşünsel eğilim, bu tavır beslendikleri felsefe kaynağına ihanet değil de nedir? Tanrı'dan çıkıp yeniden Tanrı'ya dönen bir çevrim üzerinde, tasarımsal bir başlangıçla tasarımsal bir son arasında sıkışıp kalıyorlar: Ortaçağ koşullarında Anadolu aydınlanmasının yaratıcıları olduklarını unutuyorlar.

Alevi şeriatının ikinci tanımı son derece cüretlidir: Ortodoks dinlerde inanç ile akıl birbirine düşmandır. Düşmanlık gereği inanç, aklın evrimini durdurduğu ya da aklın evriminin dışarıdan müdahaleyle durdurulduğu koşullarda ortaya çıkar. Ve metafizik tanrının buyruklarını "metafizik-idealist" bir zeminde kabullenmeyle yaşama geçer. Alevi şeriatı bâtıni bir şeriattır ve Sünni şeriatın tam karşıtıdır: Bir bilgelik öğretisi olan Alevilikte inanç, düşünülerek, yani emek verilerek üretilen bir şeydir. Düşünmek nesnel ve toplumsal sürece taşınmakla, yani Alevi şeriatının birinci anlamının açılımıyla görünür duruma gelen tanrısal öze taşınmakla olanaklıdır. Canlı-cansız dünyaya taşınmak, canlı-cansız dünyanın özünde var olan ortak eğilimleri, ortak eğilim halindeki yasa-kural ve ilkeleri saptama işidir. Canlı-cansız doğanın içindeki canların toplamı "Canan" anlamında Tanrı olduğuna göre varlıkların özündeki ortak eğilim, ortak eğilim halindeki

yasa-kural ve ilkeler Tanrı'nın nitelikleridir. Demek ki Alevi şeriatının ikinci anlamı, Tanrı'nın ne düşündüğünü-ne düşünemeyeceğini anlama-algılama çabasıdır.

Alevi şeriatının ikinci tanımı, düşünceci-idealist aydınlanmanın temelini oluşturur: En güçlü etken "düşüncedir"; bütün "varlık-yokluk" onun içindedir; onunla tanımlanabilmektedir. Madde de tıpkı düşünce gibi "bir enerji" gücüdür. Duyularla donanmış durumda bulunan insan gövdesi de bir maddedir ve sürekli bir değişim içindedir. Sürekli bir hareket ve değişim süreci içinde bulunan insan için, değişmez kural, değişmez yasa vb. söz konusu olamaz. Bu türden dogmaları kabul etmek insanı yanıltır; gelişmeyi, olgunlaşmayı önler. Ama diğer yandan insan gövdesi, sürekli değişmekle birlikte "yetersiz" duyular ve dokulardan kurulu bir bütündür. Bu nedenle gövde, Yeryüzü'ne yani nesnel dünyaya uyum sağlamış, onunla bağlantılı, ilintili bir yapı sergiler. Biz biliyoruz ki gövdeye dirilik kazandıran "ruh-can" da geçici ve değişken olan duyguların oluşturduğu bir "birikim"dir, bir "toplam"dır; bu anlamda "bilinç"tir. "Ben" ise bu "toplam"ın, bu "birikim"in bir ifade biçimidir. Gerçekte ruh, can ya da bilinç, bir nesneden başka bir nesneye ya da bir gövdeden başka bir gövdeye "akan" enerjidir. İşte insan bu durumdan yararlanmalıdır: Büyük âlemin kanıtı durumunda bulunan ve küçük âlem olarak algılanan kendine yönelmek, gövdenin enerjisini "yenilemek"; bilinçle doldurarak "diriliğini" sürdürmek anlamına gelir.

Anlatılan nedenlerle "nesnel-toplumsal dünyaya ilişkin insan kararları, yani insan aklının sonuçları", biçiminde tanımlanan Alevi şeriatının ikinci açılımıyla her Alevi aklının sonuçlarına koşarak toplumu ve evreni, "şeriatçı inanç alanının dışına" taşır ve bir "felsefe sorunu" durumuna getirir.

Akıldan inanca atlayıp akıllarını inançlarıyla kilitleyeceklerine; tersine inançtan akla atlayıp inançlarını akılla kutsarlar; akıllarının izin verdiği ölçüde kendi metafiziklerini beslerler.

Dünyalarının nesnel sınırlarını her gün biraz daha daraltacaklarına, "kanal açıldığında" devlete yamanacaklarına; tersine, düşünceci idealist aydınlanmanın sınırlarını zorlayarak dünyalarının nesnel sınırlarını sürekli genişletirler; emeğin çizdiği top-

lumsal alana çağdaş bir düşüncenin/tavrın taşıyıcısı olarak adımlarını atarlar. Akıl ve toplum örgütlenmesi zemininde, devletin ve egemen yargının karşı kanalında ilerici toplumsal güçlerle buluşurlar.

Alevi şeriatının üçüncü tanımı ise en büyük öğretmen olarak algılanan toplumsal yaşamda "etkin" durumda bulunan "yazısız ama yaptırımı" olan kurallar-ilkelerdir. Bize taşınan Alevilik "sözel" olarak taşındığı için, toplumsal yaşamın yazısız ama yaptırımı olan kuralları "cemin yasa yapıcı" etkinliği kapsamında, her Alevinin uyacağı kurallar biçimine dönüştürülür. Bâtını anlamda Alevi şeriatını oluşturan "gelenek-görenekler", sözel yoldan taşınan Aleviliğin yazısız-ezberlenen hukukunu oluşturur.

"Kolektif bir ürün durumundaki gelenek-göreneklerin" şeriat olarak algılanması, ahlak sorununu başat bir ilke olarak öne çıkarır. Bu bağlamda Alevi şeriatının temelini genelde zâhiri koşullanmadan/ bilgilenmeden, özelde ise Ortodoks İslam'dan, yani Sünni şeriattan "özgürleşme" oluşturur. Alevi şeriatı olarak algılanan bâtını gelenek-görenekler bir bakıma zâhire karşı özgürleşmenin, Ortodoks İslam'a karşı tavır alışın "görünüş alanına çıkması"dır. Açılım içeriğinde özgürlük, kendini bilmek, bilinçli insan olmak için olmazsa olmaz tek koşul durumundadır. "Gönül bilgisi", inanç temelinde nesne-madde ötesinden geldiği savlanan her türlü dogmaya, bu bağlamda Sünni şeriata, düşünce temelinde ise yaşadığı toplumdaki eşitsizliğe, zulme, haksızlığa, ezilmişliğe karşı bir tavır, davranış olarak kendini gösteren ve "emek" vererek, "yaşanarak" ulaşılan bir "insan olgunluğu"dur. Kişinin kendi özgürlüğünü bilmesi, "ahlak" denen yetiyi oluşturur. Bu nedenle "iyi", "kötü" gibi ahlak kavramlarıyla özgürlük birbirine bağlıdır. İyi ile kötünün ortaya çıkışını sağlayan eylemdir; eylem ise "özgürlüğün etkinliği"dir. Özgürlüğün içerdiği etkinlik "eksik" değilse eylem "iyi"dir; bir "eksiklik" varsa eylem "kötü"dür.

Özgürleşme kaynağını akıl ilkelerinden alır: Kişinin kılavuzu aklı olursa özgürleşebilir; aklını kullanarak, inançtan özgürleşerek iyi düşünmek, iyi konuşmak ve iyi davranmak gibi başarılar elde eder. Bu yolla kendini bilir; kendini bilen için güvenilir

kaynak "küçük evren" olarak algılanan ve "büyük evrenin" kanıtı durumunda bulunan "kendisi"dir. Kişinin "kendisi", her şeyden önce onun iç evrenidir; iç evren de ruh, can ya da bilinçtir. Canın, ruhun ya da bilincin yetkinliği-olgunluğu gövdeyi koruyan, ona değer kazandıran temel niteliktir. Ahlaklı Alevi, düşünceleri ile davranışları arasında uyum bulunan kişidir. Tutkularının tutsağı olan kişi, aklını gereğince kullanamaz ve mutsuz olur. Bu nedenle şeriat olarak algılanan bâtını gelenek-görenek, bu noktada her Aleviye "ibadet" olarak inanca çıkan kimi yükümlülükler yükler. Öğretinin eğitim programı olarak tanımlayabileceğimiz Dört Kapı Kırk Makam'ın şeriat kapısında bu yükümlülükler, "nefsi ile mücadele etme" (gaza eyleme) başlığı altında irdelenir. Nefsi ile mücadele etme, insanın kendini terbiye etmesi, aklından bağımsızlaşarak etkin-egemen duruma gelmiş inancının dogmalarından "özgürleşmesi", insanseverliği aklın sonuçlarına uygun davranmaya "indirgemesi" anlaşılır.

Diğer yandan bir Alevi "edepli" olmanın kendisine yüklediği yükümlülükleri yerine getirmelidir. Kendisini insanların mutluluğuna adamalı, bunun için her türlü özveriye katlanmaya hazır olmalıdır. Bu bağlamda bir Alevi eğitildiğinde; eğitimle almış olduğu her türlü kazanımı/ donanımı önce bireyin, sonra bireyin nesnel sınırlarını aşarak toplumun hizmetine sunmalıdır. İşte ibadet denilen şey de bir bakıma budur. Birey ve toplum hizmetinde bulunma zemininde mutluluğu, mutluluğu yakalamak için gösterilmesi gereken özveriyi paylaşmadır. Özveri bir davranış biçimidir ve ruhsal yaşamla ilgilidir.

Bu koşullar nedeniyle kolektif bir ürün durumundaki gelenek-görenek üzerine yapılanan Alevi yaşama, yordamı/ inancı, halk katının ahlak ilkelerine göre düzenlenmiş bir "toplumsal felsefe" niteliğindedir denilebilir.

Aleviliğin savunduğu şeriata "bâtını şeriat" adı verilir: Alevi öğretisinde, yani Dört Kapı Kırk Makam eğitim öğretisinde bâtıni anlamda şeriat, yol kurallarına, yol erkânı ya da yol ululara ilişkin bilgi demektir. Ortodoks Sünniliğin özkaynağı Kuran; Alevi/Bektaşi inancında, Hz. Muhammet'in gönlüne yansıyan, gönlünde tecelli eden bilgilerin O'nun sezgisel aklı tarafından yorumlanması, yorumlanıp açıklanması olarak anlaşılır. Hz. Mu-

hammet; istekleri ve düşüncesi olmayan, Cebrail tarafından harekete geçirilince konuşan ve Tanrı'nın kelamını aktaran bir otomat değil, bağımsız düşünür olarak algılanır. Bu bağlamda Cebrail, Muhammet'in sezgisel aklından başka bir şey değildir.

Muhammet vecd durumundayken kendini şiir aracılığıyla, normal durumdayken ise düzyazı aracılığıyla ifade ediyordu. Muhammet düşünürken bir insan olarak düşünüyordu, Tanrı olarak değil. Tanrı evrende düşünmeyi insanlara bıraktı. Bilgiyi insana Tanrı vermedi; tersine insan Tanrı'ya bilgi verdi. İnsan-ı kâmil durumunda, bilgisini Tanrı'ya taşıyarak Tanrı'nın, kendi kendini keşfetmesine yardım etti. Bu nedenle insan Tanrı'ya değil, Tanrı insana gereksinme duyar. Bunun doğal bir sonucu olarak Sünniliğin anladığı/algıladığı anlamda bir Tanrı vahyi yoktur. Ne yazılmışsa, ne söylenmişse tümü insanların eseridir.

Dört Kapı Kırk Makam üzerine kurulu Alevilik-Bektaşilikte, ilk kapı ve buna bağlı on makam, şeriat ya da şeriat kapısıdır. Ancak buradaki şeriatın, Ortodoks İslamlıktaki şeriatla hiçbir ilişkisi yoktur. Öğreti kapsamında şeriat ya da şeriat kapısı, insan-ı kâmil aşamaları sıralanmasında ilk sırada yer alan, insanın kendi kendisini eğitmesi evresidir. Henüz "sır" kimlik Ali'ye bağlanan aşamalara adım atılmadığı için bu kapının sahibi Muhammet olarak kabul edilir. Şeriat kapısının kimi makamları anlattıklarımın "kanıtı" durumundadır: Alevilerin karşı olduğu Sünni şeriatta "iman etme", Tanrı'nın birliğine, meleklerine, peygamberlerine inanma, biçiminde tanımlanırken Alevi bâtını şeriatında, mürşit önünde, yol'un bütün kurallarına uyacağına söz verme; bu inancını ikrara bağlama; gönül yoluyla Hakk'a ilişkin anlamı, sezgiyi/bilgiyi yakalama, anlamına gelir. Görüldüğü gibi "iman etme", yani ikrar vererek yola bağlanma şeriat kapısının birinci makamında gerçekleştiriliyor. Ötesinde camiye gitmeyen, namaz kılmayan bir Alevinin-Bektaşinin nasıl ibadet edeceği, zekât görevini nasıl yerine getireceği de şeriat kapısının üçüncü makamında açıklanıyor. Sıralayalım: Öncelikle bir Alevinin-Bektaşinin en üst ibadet biçimi "her an Tanrı'yı gönlünde taşıma; bu yolla sürekli niyazda bulunma" durumudur. İnançta gönül, hem Tanrı'nın evi hem de tanrısal olana ulaşma aracı olan gönül bilgisinin, sezgisel aklın birikmiş biçimidir. Emek vererek,

yaşanarak elde edilen gönül bilgisi ile Tanrı'yı her an kendi evinde konuk etmek, gerektiğinde O'nunla söyleşmek, asıl ibadet olarak algılanır.

İkincisi, muhabbet meydanı açarak "kulak abdeste verme-alma" olarak tanımlanan "bilgiyle yıkama-yıkanma" etkinlikleri de Alevinin-Bektaşinin üst ibadet biçimlerinden birini oluşturur. Bir yol ulusuna, büyüğüne ya da yolda bir makamı temsil eden şeye, yere ve bunlar aracılığıyla Tanrı ile ilişkiye geçme niyaz olarak tanımlanan ibadet biçimini oluşturur. Bu nedenle mürşit karşısında; ayaklar mühürlenmiş, kollar göğüste çapraz, baş öne eğik biçimde gerçekleştirilen yalvarma-yakarma duruşu, bir niyaz duruşudur.

Son olarak Cemevi'nde halka oluşturacak biçimde bir düzen alarak ve Tanrı'nın yansıması olarak algılanan didara (yüze, birbirinin yüzüne) dönerek, kendini Tanrı'ya teslim etme "cem" adıyla yaşama geçirilen bir ibadettir.

Şeriat kapısının üçüncü makamında Alevinin-Bektaşinin ibadet biçimleri sıralanmakla yetinilmez: Zekât görevinin nasıl gerçekleştirileceği de verilir. Sünnilikte zengin bir Müslüman mal ve paralarından, helalliğini sağlamak için her yıl yoksullara kırkta birini vererek malını temizler. Alevilikte ise yolda Tanrı katına ulaşabilmek için kendi varlığından vazgeçme; kendi varlığından vazgeçerek kendini temizleme zekât görevini yerine getirme koşulu olarak anlatılır. Burada kendi varlığından vazgeçme; birey olarak dünyasal isteklerine sırt çevirme anlamını taşır; amaçlanana ulaşabilmek için kimi doğal gereksinimlerini karşılamada perhizli olma; felsefede doğal olandan sapma değil, doğal olana karşı durmayı bir eğitim aracı olarak kullanmadır. Yine, kendi bilgisinden diğer insanları yararlandırma; bu yolla kendini temizleme; kendindekini bir başkasına aktararak toplumsallaşmaya/topluluk ya da toplum bilincinin oluşmasına katkıda bulunma da Alevi zekâtıdır.

Şeriat kapısının üçüncü makamında ve ibadet kapsamında, hangi gerekçelerle ne zaman, nasıl oruç tutulacağı da verilir. Örneğin 1-10 Muharrem günleri Kerbelâ'da şehit edilenlerin anısına su içmeyerek, eğlencelerden uzak durarak gerçekleştirilen "yas orucu"; kendi iradesiyle kendini yanlışa/kötüye karşı koru-

ma; bunu sağlamak için bir tavır/eylem içine girme ve yol sırrını açıklamaktan kaçınma; bunu gerçekleştirebilmek için bir tavır/eylem içine girme gibi oruç biçimleri de sıralanır.

Aynı makamda anlatılan "hac" kapsamında ise Kâbe olarak algılanan insanın kalbini kazanma, gönlüne yönelme, temel davranış biçimi olarak öne çıkarılır. İnançta kalp/gönül; hem Tanrı'nın evi, hem de emek verilerek, yaşanılarak elde edilen gönül bilgisinin/sezgisel aklın birikmiş biçimidir. Gönülde/kalpte Tanrı konuk; bilgi ağırlayandır. Bilgiyle gönül evinde Tanrı'yı ağırlama ve O'nun hizmetinde bulunma hac olarak algılanır

Hakk'a ermek için gönül yolculuğuna çıkma da "hac" olarak algılanır: İnsan-i kâmil olarak eksiksizliğe/kusursuzluğa erişen insan; varoluş çevriminin son yayı üzerinde gönül yolculuğu olarak tanımlanan ikinci bir çevrime girer. Bu çevrimin ilk yarısında ve inanç kanalında Hak ile Hak olur; ikinci yarısında ise Hak'tan halka iner ve toplumsallaşır. Bu yolla kendi inancını dünyalaştırmış, yani miracını tamamlamış olur; bilimin/aklın gezinebileceği nesnel bir sürecin parçası durumuna gelir.

Miracınız kutlu olsun sevgili canlar.

LAİKLİK, ALLAH'I İKTİDARDAN İNDİREN BİR DEVRİMDİR

Söze "susturucu" takmanın ya da sözlerimizi gizlemek için ağzımızda "sığınak" aramanın zamanı değil artık.

Türban, Allah'ı İktidara Taşımanın Bir Simgesidir.

Eğri oturalım ama doğru konuşalım: Laiklik, iktidardaki Allah'a karşı yapılan bir "halk darbesi"dir. Bu darbeyle "egemenlik kayıtsız şartsız Allah'ındır" yargısı "iptal" edilmiş; yerine "egemenlik kayıtsız şartsız halkındır" yargısı geçirilmiştir. Allah'ın "dünya görüşü, bu görüşünü iktidarda tutacak her türden yasa, ilke, kural", yani "Ortodoks şeriat" vicdanlara "kapatılmıştır": Vicdanlardan dışarı çıkması, toplumsal ve bireysel yaşama el atması "yasaklanmış"tır. Buna "cüret" edersen sana "zor" uygularım; vicdanlarda bir "ahlak ve öte-dünya öğretisi" olarak yaşayabilirsin, orada "özgürsün" denilmiştir.

İslamiyet bir "devlet dini"dir; böyle olduğu için de vicdanlar onun "evi" olamaz: Toprağımda laiklik "üretici" biçimde uygulanabilseydi, çoğunluk vicdanındaki "evi yıkar ve metafizik idealizmini düşüncesi idealizmine dönüştürürdü". Tersini yaşadık: "Baskı" ile vicdanlara "sıkıştırılan" Ortodoks şeriata, orası "dar" gelmeye başladı. Türban simgesini, bu simgenin "sırladığı" şeriatı araç olarak kullanıp yaşama "sızdılar". Bilgiyle görüntüyü birbirine karıştıranlar, "mağdurları oynayan" şeriatçılarla "birlikte özgürleşelim", demeye başladılar.

Türban, köktendinciler için, Allah'ın insanın giyimine-kuşa-

mına koyduğu bir "işaret" idi: Bu "işaret" ile onlar "iktidardan indirilen" Allah'ı, "kovulduğu yere", yani sokaklara, işyerlerine, evimizin içine, ötesinde kafalarımıza taşıdılar. Burada türban, bir "toplumsallaşma" simgesi olarak işlev gördü. Simgeyi taşımak ya da simgeye taşınmak, gizlediği şeriatı ve şeriat kimliklerini "güncellemek", yani onlara "can" vermek anlamına gelir. "Güncellendi"-"canlandı" şeriat ve şeriat kimlikleri: Kaçınılmaz biçimde "siyasallaşacakları bir toplumsallığı" yakaladılar. Artık türbanı siyasal bir simge: Allah'ı "indirildiği iktidara yeniden taşımanın aracı".

Öyleyse son sözümüzü söyleyelim: "Şeriatla birlikte özgürleşme" yolu terk edilmeden, yani "şeriattan özgürleşmeden" laik olunmaz. İnanç kabullenmelerinin "kul kimlikleri" oldukları, aklın evrimini "zor" kullanarak "kesintiye" uğrattıkları için köktendinciler "özgürleşemez", özgürleşemeyenlerle özgürlük mücadelesi yapılmaz.

Nasıl Bir Laiklik, Nasıl Bir Cumhuriyet

Bugünün somutunda, toprak insanımızı esenliğe kavuşturacak "laik-devrimci" güçlerin başında Alevi-Bektaşi-Bedreddini topluluğunun geldiği savı, hemen herkesin "ortak yargısı" durumundadır. Bu yargı, toprağımda yaşama geçmiş "sınıflar mücadelesi"nde Alevilerin-Bektaşilerin-Bedreddinilerin çalışanlar-üretenler adına "oynadıkları onurlu rolün" bilince çıkardığı bir gerçekliktir. Bu nedenle daha fazla zaman geçirmeden laiklik konusunu açıklığa kavuşturmak ve laiklik mücadelesinde Alevilerin-Bektaşilerin ve Bedreddinilerin yerini "ikirciksiz" ortaya koymak gerekiyor.

Bir kere daha soralım: Köktendinciler ne yapmak istiyor?

Köktendinciler "şeriatı", toplumun tümüne "dayatmaya" kalkıyor: Bu yolla laikliği ve laiklik mücadelesini "boğmaya" yelteniyor. Dinsel-inançsal taraflar arasındaki "kavgayı" öne çıkararak toplumsal düzeyde "sınıf ilişkilerini, sınıflar arasında süregelen çıkara dayalı mücadeleyi perdelemeye" çalışıyor. Toplumsal yaşamın her alanında "temsil edicilik" kazanıp "demokrasi-laik-

lik" kavgasına öncülük/önderlik edecek devrimci güçleri "kuşatma altına" almak istiyor.

Aleviler, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çatısı altında yer almak istemiyorlar. Çünkü, devlet yapısında böylesi bir örgütün bulunmasını laiklikle bağdaştıramıyorlar. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Atatürk döneminde, devrimlere karşı köktendinci Sünni kesimden gelmesi olası tehlikelere karşı kurulmuştu. Varlık nedeni olan bu tehlikelerin ortadan kalkmasıyla örgüt varlığının da sonlandırılması amaçlanıyordu. Ne var ki gelişmeler amaçlandığı gibi olmadı. Diyanet gittikçe güçlendi; devlet, "Sünni Devlet" tercihinde bulununca Hanefi İslam anlayışı ve bu anlayışın ilahi tasarımı devletle bütünleşti. Ve Diyanet'in kendisi laik-cumhuriyet için çok büyük bir "tehlike" durumuna geldi.

Laik bir toplumda devlet, "ne dinlidir ne de dinsiz." Devletin "inanç özgürlüğünü sağlamakla" yükümlü olması, bireyin "inançlı ya da inançsız" olabileceğinin; buna karşın, devletin bir inancının "olamayacağının" önkoşul olarak kabul edilmesi demektir. Bu nedenle Aleviler laiklik gereği devletin;

a) Hiçbir dinin, dinsel anlayışın, devlet ve toplum düzenini biçimlendirip yönlendirmesine olanak tanımaz;

b) Tüm inançlara özgürlük verir; farklı inançta olanların özgürlüğünü engellemek isteyenlere müdahale eder, anlayışını yaşama geçirmek istiyorlar.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın "kendi varlık nedenlerini ortadan kaldıracak" bir "kanala" sokulmasını ya da "kapatılmasını"; amacın gerçekleşme sürecinde, kendilerinden alınan ve Diyanet'e ayrılan vergilerin "genel bütçe"den kendilerine aktarılmasını talep ediyorlar.

"Zorla din eğitimi verme, Alevi yerleşim birimlerine cami yaptırma ve imam atama, iş ve bürokrasi alanlarından Alevileri dışlama" uygulamalarının, Osmanlı'nın şiddete dayalı "asimile" yönteminin Cumhuriyet dönemindeki devamı olduğuna inanıyorlar ve bu uygulamaların sona erdirilmesini istiyorlar.

Camileri "ortak ibadet yeri" olarak görmüyorlar; kendi inançlarının gereklerini, kendi ibadet yerlerinde, yani "cemevleri"nde özgürce yerine getirmek istiyorlar. Çocuklarına, "devlet zoruyla din dersi verilmesini" bir "zulüm" olarak algılıyorlar ve bu uy-

gulamanın en azından Türkiye'nin de imzaladığı "Çocuk Hakları Sözleşmesi"ne aykırı olduğunu bıkmadan usanmadan yineliyorlar.

Bu toprağın yurttaşları, aydınlanma yaratıcıları olarak "kıyıma" uğramak istemiyorlar artık. Bu isteğin bir kanıtı anlamında onlarca insanın diri diri yakıldığı Sivas/Madımak Oteli'nin, "Sivas Utanç Müzesi" olarak düzenlenmesini talep ediyorlar.

1950'lilerden bu yana laiklik de "yabancılaştı":

"Din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması" temeline dayanan laiklik, "din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması" biçiminde algılanmaya/ anlaşılmaya ve uygulanmaya başladı.

Alevilerin istemleri "nasıl bir laikliği, nasıl bir cumhuriyeti" işaret ediyor acaba? Bu konuda Türkiye'de tam bir "kafa karışıklığı" yaşandığı için "karışıklığa çözüm" anlamında bir "açılım" yapma gereğini duydum:

Laiklik ikiye ayrılır:

1) Ruhunu 1789 Büyük Fransız Devrimi'nden alan laiklik.

2) Ruhunu ABD'nin Anglosakson sekülarizminden alan laiklik.

Bu iki "kaynak ruh" arasındaki "fark" demokrasi anlayışlarına da yansır: Birinci "ruh kaynağı", yani Büyük Fransız Devrimi kaynağı "özgürlük-eşitlik-kardeşlik" üzerine yapılanır. Buna karşın ikinci "ruh kaynağı", yani ABD'nin Anglosakson sekülarizmi kaynağı "mülkiyet-liberalizm-özgürlük" üzerine yapılanır. Birinci "ruh kaynağı", cumhuriyetçi demokrasiyi "koşul" sayarken, ikinci "ruh kaynağı", liberal demokrasiyi "koşul" alır.

Bu iki "ruh kaynağı"nın birbirini anlaması ya da birbirine dönüşmesi özünde olanaksızdır ama biz olanaksızın üstesinden gelmeyi iyi biliyoruz: Birinci ruh kaynağı, "insan birimi" olarak "yurttaşı" belirleyici alarak "halkçı bir mülkiyeti" yaratmayı amaçlarken ikinci ruh kaynağı, "bireyi" öne çıkarıp "bireyci bir mülkiyeti" yaşama geçirmeyi amaçlar.

Bu iki "ruh kaynağı"ndan birinci ruh kaynağı, yani Büyük Fransız Devrimi kaynağı, "halkçı mülkiyet" üzerinde "sosyal devleti" örgütlerken ikinci ruh kaynağı, yani ABD devrimi kaynağı, Amerikan toprağında koloninin "elitleri" tarafından İngiliz sömürgecisine karşı yapıldığı için "Efendiyi değiştirmekle" bir-

likte "toprak mülkiyeti ve kölelik düzenini değiştiremedi." Tam da bu nedenle bu ruh kaynağı, "sosyal içerikten yoksun, sosyal devlete kapalı bir bağımsızlık savaşı" olarak tarihe geçti.

Yine birinci ruh kaynağında mücadele ya da sınıflar savaşı "kilise ile devlet-halk" güçleri arasında gerçekleşti, yani devlet ile halk birleşti ve kiliseye karşı mücadele verdi. İkinci ruh kaynağında ise "kilise ile halk birleşti ve devlete karşı mücadele verdi".

Bugün Türkiye'de bu "iki ruh kaynağı" birbirine karıştırılmakta ya da "sekülarizm" ile "laiklik" birbirine "vurulmakta" süreçte kimileri kalkıp "Türkiye kendi laikliğini terketsin ve Protestan cemaatlerin gerici sekülarizmini kabul etsin" diyebilmektedir.

Birinci ruh kaynağında laiklik, yani Fransız-Türk laikliğinde laiklik, "din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması" olmazsa olmaz koşulu gereği "yurttaşı ve toplumu dinlerin baskısına karşı korumayı", daha açık bir dille söylersek "yurttaşı ve toplumu özgürleştirmeyi" amaçlar. İkinci ruh kaynağında laiklik, yani ABD sekülarizminde ise laiklik, "din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması koşulu" gereği devleti, "dinlere-inançlara karşı eşit uzaklıkta tutmaya" çalışır; amacı da budur.

ÖZ'ÜN SIRRI: TANIK BİLİNÇ YA DA HİÇLİK

Canın gölgesi beden, bedenin gölgesi can ise eğer "ölüm" dediğimiz şey "can gölgesinin" iptalidir.

Tanık Gerçeklik, Metafizik Hayalet değildir

Hem Batılı hem de Doğulu filozoflar, "öz'ün sırrını çözme" konusunda "kafa yordular". Düşünce tarihinde "öz"e ilişkin birden fazla tanım gelişti: Basit ya da değişmez bir "ruh varlığı" biçiminde tanımlandığı gibi kimi kez insanoğlunun "somut bütünlüğü" şeklinde ya da deneyimler-seçimler ve kararlarla ilgili "bilinç durumu" olarak tanımlandı.

Öz, dindar yazarlar, Platon, Sokrates, ötesinde daha modern düşünürlerce "insan" olarak kimliklendirildi. Bu anlamda "öz"ün yazgısı "özgürleşmesine, aydınlanmasına ve kendini bilmesine" bağlandı.

Upanişadlarda "öz"ün, doğada "çift yönlü" olduğu anlatılır: Deneyüstü ve deneysel. Aynı durum Bâtınilikte, Alevilik-Bektaşilikte de söz konusudur: Doğa olmayan öz, doğa olan öz gibi. "Öz"ün deneyüstü niteliği ya da "Atman-Hak", fiziksel dünya ile hiçbir bağlantının olmadığı "bozulmamış saf farkındalık" durumunda "düşüncede görme" yoluyla ortaya çıkar. "Öz"ün deneysel bilinci ise deney konusu yapılabilen, hareket edilen ve zevk alınan görüntüler âlemiyle ya da doğuran doğanın doğum ürünleriyle ilişkilidir. "Saf bilinç olan öz", çoğunluk deneysel özün "tanığı ve aydınlatıcısı" olarak algılanır. Tanıklık durumu Anadolu Aleviliğinde, "parça" anlamında bedenin bilgeliği, "bü-

tün" anlamında doğanın bilgeliğidir; yol erinin, hakikate ulaşabilmek için kullanmak zorunda olduğu temel gerçekliktir. Tasavvuf diliyle söylersek "deneyüstü" ya da "doğa olmayan öz", doğanın aklı yani Tanrı'nın aklıdır.

Martin Heideger ve J. P. Sartre "öz" sorununa kafa yordular: Her iki düşünür de insan doğasını, irdeleyip anlamaya çalıştı. Heideger, "var olmak nedir?", sorusuna yanıt bulmak için uğraştı: İnsanın varlığını anlamanın "varlığı anlamaktan" geçtiğini algılayarak bütün dikkatini insana çevirdi. Heideger nesneleri, insanın, düşündüklerinin gerçekleşmesini olanaklı kılan "araçlar" olarak algılar. Olasılık ya da olasılıkların kaynağı durumundaki nesneler dünyasını, kendi varoluş gereksinmelerine göre değerlendirir. Öyleyse insan, "değerli" bir yaşam sürmek istiyorsa çoğunluğun önyargı ve değerleriyle yönetilmeyi yadsımalı, kendi tasarılarını kendi yapmalı ya da kendi sonunu kendi belirlemelidir; bu kapsamda varlığının "son olasılığı" olan ölümün farkında olarak yaşamalıdır.

J. P. Sartre, insan yaşamı konusunda Heideger'in düşüncesiyle büyük ölçüde uyumlu bir felsefe ortaya koyar: Heideger, başat çalışması "*Varlık ve Zaman*"da, insanın özellikle olasılıkları deneyimleyeceği zaman olan "gelecek" ile ilişkili bir yaşam sürdüğünü tasarımladı. Sartre ise "*Varlık ve Hiçlik*" temelinde insanın temel karakterinin gücünün "nihilizmden" kaynaklandığını ileri sürdü. Her ikisi de varlıkbilimsel gerçekliği, içimizde taşıdığımız, "hiçbir şey" ya da "hiçlikle" ilişkilendirdi. Kendimizi varlık olmaktan ayırmamız ya da geri çekmemiz "özgürlüğümüzdür", dendi. İnsan, yeni olasılıkları gerçekleştirmek için yaptığı özgür seçimler ve verdiği kararlarla kendi "özünü" yapılandırır ya da yeniden kurar. Böylesi bir özgürlüğü hak etmek ve yaşamak için insanın, "acı veren" bir ya da birden fazla yükümlülüğü-sorumluluğu "tercih etmesi" gerekir. Dışarıdan destek almadan "zor" bir seçim yapmak durumunda kaldığında, "özgürlük" çabası ya da "özgürleşmek" isteği insanı, büyük bir "acının" içine itebilir. Kişi, bağımlılık ve sorumluluğunu kendi dışındaki bir güce yükleyerek yaşamayı yadsıdığında Sartre'ın anlayışıyla dillendirirsek "ahlâk dışı ve günahkâr davranışlarda" bulunanlarla aynı su-

çu işlemiş kabul edilir. Her iki kimlikte de "özgürlüğe övgü" yapanlar, genel yargı açısından "özgürlük için lanetlenenlerdir".

Heideger, "eğer ölebiliyorsam var olmaya gereksinmem yok, kimsenin var olmaya gereksinmesi yok", diyor. Bireysel var oluşumuz "hiçlik-hiçlik arasında" başlayıp sona eriyorsa eğer bizim tek gerçekliğimiz "hiçliğimizdir"; bunun dışında her şey saçmadır. Var oluşumuzun olanaksızlığı olanaklı ise hiçbir şey gerekli değildir. Ölümümüz, bizim en önemli olasılığımızdır; tüm diğer olasılıklar konumlarını-konumlanışlarını bu olasılıktan alırlar. Ölüm, içten bir yaşam için "tektikleyici bir ipucudur"; onun dışında her şey olasılıktır, her şey değersizdir. Sartre da Heideger gibi insanın dünyasal varlığının "saçmalığı" üzerinde durur.

Yukarıda anlatmaya çalıştığımız gibi Heideger ve Sartre'ın tasarımladığı "öz", Vedantik düşüncedeki "deneysel özdür" ya da Anadolu Aleviliğindeki "doğa olan özdür". Deneyüstü ya da doğa olmayan bilincin farkındalık ya da kutsal farkındalık olduğu kabul edilir. Deneyden "bağımsız" olduğu için "deneyüstü öz" -"deneyüstü bilinç" ya da "doğa olmayan öz"- "doğa olmayan bilinç" acı çekecek bir içerik değildir; buna karşın, "tanık-bilinçtir". Hint düşüncesine ve Anadolu Aleviliğine göre "tanık öz" acı çekmez. Ama deneysel öz-deneysel bilinç ya da doğa olan öz-doğa olan bilinç acı çeker. Bu nedenle Hint toprağı ve Anadolu toprağı, "acı çekme sorununa bir çözüm bulma" amacına yönelmiştir. Vücudun ve algıların "sahibi" olan deneysel bilinçten ayrı tutulan ve "deneyüstü bilinç"- "doğa olmayan bilinç" olarak tanımlanan "tanık" gerçeklik "metafizik bir hayalet" değildir; tam tersine "doğa olmayan" fizik bir "sırdır". Doğanın ve insanın aklını kullanarak, nesne ve birey kimliklerinden "soyulmuş" doğa olmayan "doğanın" ayrımına varılması durumunda ortaya çıkan "özgürlük", deneyimlenen somutluğun ve deneyimsel düşüncenin "zincirlerinden" kurtulmuş özgür olma halini anlatır ki amaçlanan da budur.

AŞKTAN BAŞKA TANRI YOKTUR VE ALİ AŞKIN VELİSİDİR
(Lâ İlâhe İllâlaşk, Aliyyun Veliyulaşk)

Tasavvufta, Hallac-ı Mansur ile geleneğe taşınan, bedelsiz konuşan değil, ancak darağacı ve urganın acısını seve seve tadan âşık olabilir algısını, "aşkın sırrının açıklanacağı yer vaaz kürsüsü değil darağacıdır", özdeyişi dışa vurur.

İnsanı Eğitmenin Alevi-Bektaşi Şeriatına Uygun Tek Aracı Aşktır

Alevilik-Bektaşilik, din değil aşktır: Daha doğrusu, Ortodoks inançlardaki din teriminin karşılığı Alevilik-Bektaşilikte aşktır. O zaman soralım aşk nedir, diye. Aşk, Aleviliğin-Bektaşiliğin "anayasası" olarak algılayabileceğimiz "varoluş çevrimi"nin gerçekleşme nedenidir: Doğada nedenler "gizlenmeyi sever"; aşk her şeyin varlığa gelme nedeni olduğuna göre o da gizlenmeyi sever, yani sırdır. Aşk tanrı olduğuna göre tanrı da "keşfedilmeyi bekleyen" bir sırdır.

Tanrı, madde ve eşyanın; hareketin, hareket soyutlaması olarak zamanın var olmasından önceki "doğurmayan hiçlik" durumunda, kendi kendisinin tanrısı iken, insanlar için düşünülmesi/algılanması güç bir öze sahipti. Doğurmayan hiçlikte, "hiçliği" tartışmak anlamsız olduğuna göre, bu aşamada bir "tanrı" varlığından söz etmek Alevi-Bektaşi felsefesi açısından "üretici" değildir. Çünkü Tanrı bu konumda, kendi kendisinin bilincinde; kendi içindeki sonsuz olanakların, yeteneklerin ve güçlerin ayrımında değildir. Deyim yerindeyse "kendi kendisinin cahilidir".

Derken çevrimin hareket ettirici ilkesi olan "güzelliğin görülmeye olan eğilimi" sonucu Tanrı, kendi kendine âşık oldu ve ilk "suçu işledi"; "sır" durumundaki güzelliğini görmek için "ayna"ya baktı. Kendini gördü ama sır "açığa çıktı". Demek ki aşkın sırlarını açıklayan ve açıkladığı için "suçlu" durumuna düşen ilk "kimlik" Tanrı'dır.

Anlaşılacağı gibi "doğurmayan hiçlik"ten "doğuran hiçliğe" doğru yönelim bu gereklilikle başladı. Bu gerekliliğin belirmesi ile olanaksız hiçlik, olanaklı hiçlik durumuna dönüştü. Ve önce Metafizik Tanrı iken şimdi Hak, Hakikat, Gerçek oldu; daha doğrusu Aşk oldu.

Geleneksel anlatımdan da anlayacağımız gibi aşk, her şeyden önce "değişmenin-dönüşmenin" nedenidir. Yani eylemsiz durumdaki bâtını eylemli duruma geçiren güçtür; metafizik zemindeki "olanaksız hiçliği", "olanaklı hiçlik" yapan temel erktir. Tanrı'nın ve her şeyin "varlığa gelme nedeni"dir; Tanrı'yı ve bizleri doğuran "olanaklı hiçlik"tir; Tanrı'nın hem anası hem de babasıdır.

Bu tasarımın kanıtı anlamında geleneksel anlatıma bir bakalım. İlk "yabancılaşma" kademesi olan Hakk'tan, yani "olanaklı hiçlikten" ilk belirme aşaması olarak algılanan ve tüm diğer şeylerin onun aracılığıyla varlığa taşındığı kabul edilen ilk akıl (akl-ı evvel) doğar. Ve böylece çevrimin, "hiçlikten" (âlem-i gayb) duyularla algılanabilir/bilgiyle ulaşılabilir dünyaya (âlem-i şühud) inen alçalan eğrisinin (kavs-i nüzul) hareketi başlamış olur. Ardından sırasıyla ve her adımda "hiçlikten" uzaklaşacak biçimde; akl-ı evvel'e verilen bilgilerin belirme aşamaları olarak algılanan meleklerin, peygamberlerin, ermişlerin, inananların, inanmayanların, cinlerin/ şeytanların, hayvanların, bitkilerin ve doğal elementlerin aklı; bu dokuz akıldan kaynaklanan ruhları yaratılır. Tanrı Hak olup potansiyel kazandıktan sonra dönüşümler geçirerek, kendisinden daha az şeyler içeren/daha az kendisi olarak beliren aşamalara doğru yol alıp doğal elemente/saf cevhere değin iner. Böylece inançta varoluş çemberi olarak algılanan çevrimin, "hiçlikten" çıkıp görünür evrene doğru inen alçalan eğrisi'nin hareketi tamamlanmış oldu. Aşkın çocukları doğmuştur: Hava, su, toprak ve ateş. Artık kırkını kutlayabiliriz. Acele etmeliyiz; çünkü şubat ortalarından başlayarak hava, su, toprak ve ateş âşık olacak; sevişecek-

ler ve 21 Mart'ta doğa doğuracak. Sonunda "doğuran hiçlikten doğuran doğaya" taşınacağız. Ne ile aşk gücüyle.

Öte yandan aşk, insan, hayvanın ve her şeyin Tanrı'ya, "olanaklı hiçliğe" ya da "doğuran hiçliğe" ulaşma nedenidir.

Alevilik-Bektaşilik felsefesinde çevrimin ikinci yarısını, aşkın çocukları olarak algılanan hava, su, toprak ve ateşten çıkıp, yabancılaşma sürecinden uzaklaşacak/her adımda daha çok Tanrı'nın kendisi olacak biçimde dönüşümler geçirerek "doğuran hiçlik"le buluşmayı amaçlayan yükselen eğri'nin hareketi oluşturur.

Alevilik-Bektaşilik felsefesinde, alçalan eğri'nin sonu ve yükselen eğri'nin başlangıcı olarak beliren doğal elementler dünyası; düşünsel aşk deneyimi ile yetinilemeyecek artık somut aşk deneyiminin gerekli-zorunlu olduğu, yani somutu doğurma yeteneğinden yoksun bir Tanrı'nın Tanrılığını yapamayacağı bir "yabancılaşma aşamasını" simgeler. Doğal olarak "metafizik tanrının" gezinebileceği alan terkedilmiş olur. Bunu yaratan da aşk gücüdür.

Tanrı kendisini doğal elemente/saf cevhere, yani su, hava, ateş ve toprağa, koşutunda sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlığa taşımakla bir bakıma, varlığını da "somuta" bağlamış; Olanağını kendi içinde taşıyan bir önceki konaktan/aşamadan/basamaktan bir sonraki konağa/ aşamaya/basamağa geçen nesnel süreci, öğrenmiş olur.

"Doğuran hiçlik"ten "doğuran doğa"ya; "doğuran doğa"dan "doğuran hiçlik"e taşınma Alevi-Bektaşi tasavvufunda "devriye" geleneğini yaratmıştır.

Gelelim sûfi geleneğe: Sûfi geleneğin kaynak kimliklerinden biri olan Platon'da aşk, "bilme"yle elde edilen bir eğilimdir ve kişiyi aşağıdan, daha cahil durumdan yukarıya, daha bilgili duruma yükselten "içsel eğilim"dir. Böylesi bir tasarımda aşk, bir "insanlaşma ortamı"dır; orada insan kendini bulur, keşfeder. Başkasına -bu başkası Tanrı'dır- ulaşmanın yollarını arar bulur. Aşk, insan olabilmek için gerçek bir "kaçınılmazlıktır"; kendini ve dünyayı yeniden kurmaya çalışan insan için zorunlu bir etkinliktir. Ruh ve beden bütünlüğünden daha geniş ve çerçeveli olarak algılanan tanrısal bütünlüğe ulaşmaktır. Aşk, gerçek bireyden "dünyaya açıldığımız" yerdir: Bu anlamda "eşiktir."

HARF SİMGECİLİĞİ

Hurûfilikte, tanrısal sırların çözümüne aracılık eden işaretlere "harf" adı verilir.

Yasaklı kültürlerin kullandığı simge-sembol dilinin, bu kapsamda kullanılan simgelerin-sembollerin birbirleriyle ilişkisinin incelenmesi ve bunun bir sözlüğe bağlanması, ilahi-resmi ezberi bozan yeni bir dünya açacaktır önümüze. Sûfiler-mistikler, çoğunluğun diline karşı kendi iletişim dillerini yaratırken basit bir geometrik örnekten karmaşık çok köşeli yıldızlara ya da bir çiçek motifinden karmaşık bir örgüye dönüşen bir anlatım yapısı ürettiler. Böylesi bir anlatım yapısında bir simge-sembol, bir şeyi açıklamaktan çok onun anlamı üzerinde durur, anlamını bize anımsatır. İnanç diliyle söylersek Tanrı, doğanın yapısına ve insanın ruhuna kimi işaretler (simgeler-semboller) yerleştirmiştir; onları düşünsel deneyimle görmek ve kendi nedenlerini anımsatma aletleri olduklarını algılamak gerekir. Sûfi-mistik gelenekte, tasavvufi ya da mistik deneyim ve düşüncenin ilahi-resmi ezbere uyarlı duruma getirilemeyeceği kabul edilir; bu nedenle irşad edilmemişlerin huzurunda sır açıklamak tehlikelidir. Tehlikenin kol gezdiği geçmişin can pazarında sûfiler-mistikler, simgelerle-sembollerle konuşma, hakikati anımsama aletlerini (simgeleri-sembolleri) kullanarak bir şeyi ifade etme sanatını geliştirdiler. İçsel felsefe-öğretilerde, canlı-cansız her şey tanrısal nedenin çoğalarak ya da doğurarak görünüşe taşınmasından başka bir şey olmadığı için, her canlı ya da her cansız Tanrı'nın bir simgesidir. Sûfi-mistik geleneğin kaynak kimliklerinden Platon'da görünüşe

taşınan her şey, idea adı verilen değişmez soyut gerçeğin simgesi ya da kopyasıdır. Öğrencisi Aristoteles'te ise bunun tersi söz konusudur: Her soyut kavram, o kavramla ifade edilen şeyi özünde taşıyan somut nesnelerin simgesidir.

Biz bu yazımızda simgeciliğin "harflerle ve harflerin sayı değerleriyle ilgili" yanı üzerinde duracağız

Harfçilik ve Harflerle Uğraşanlar

Harf simgeciliği tasavvufi metinlerin anlaşılmasında son derece önemlidir. Harf simgeciliğinde harfler, "vahyin kapıları"dır; bununla birlikte Tanrı'dan "farklı" şeylerdir. Farklı olması nedeniyle harfler, sûfi için, ayrımına varması gereken ötekiliğin "örtüsü"dür bir bakıma. "Gerçeği örten giysidir", algısını ölçü aldığımızda harflere biçimsel bağımlılık, "putlara" ya da "zâhire" tapmak anlamına gelir. Sûfi tasarımlarda, genelde harfler, özelde kimi harfler, "iç anlamı insan gözünden saklayan" deri ya da kabuktan başka bir şey değildir.

Mutasavvıflar, Arap alfabesinin harflerine tasavvufi anlamlar yükleyerek, düşüncelerini egemenden ve yeri geldiğinde halktan "gizlemeyi" başardılar; süreçte "gizli diller" oluşturdular. Balabailân (balabaylan) denilen dil, bu tür çabaların ürünü durumundadır. Kimi sûfiler, örneğin Sühreverdi-i Maktûl gibi kimi üst düzey tasavvuf erleri, Kuran'ın bâtınını anlamaya yarar "gizli bir alfabe"nin kendilerine öğretildiğinden söz ederler.

İnançta, Tanrı harfleri yarattığında, onların sırrını kendine saklamıştı; Âdem'i yaratınca bu sırrı meleklere değil de O'na vermişti. İşte sûfiler harflerde "gizli" bu sırrın peşindedirler. Bu kapsamda Hz. Ali'ye ya da İmam Cafer Sadık'a bağlanan, kimi kez her ikisini de kucaklayacak biçimde algılanan Cefr (Cifr) tekniği, gizli sırları aramanın yöntemi olmuştur. Cefr tekniği aynı adlı kitapta anlatılır: Bu kitap, Hz. Ali ya da İmam Cafer Sadık'ın yazdığı kabul edilen, harflere sayısal değerler yükleyerek gelecekten haber verme konusunu işleyen bir yapıttır. Kitabın adı olan "cefr", Arapça'da, "yetişmiş oğlak ya da kuzu" anlamınadır.

Şii kaynaklı söylencelere göre Hz. Ali, Cefr ve Câmia adlı iki

kitap yazar; bu kitaplarda, dünyada olmuş ve olacak olayların gizli bilgilerini verir. Gizli bilgilerin nereden geldiği konusunda söylenceler değişiktir: Bir görüşe göre Hz. Muhammet, kendisine ulaşan bilgileri kuzu ya da oğlak derisine yazdırır; sonra da damadı Hz. Ali'ye verir.

Diğer bir görüşe göre ise Hz. Ali bu bilgileri, Tanrı'nın Tur Dağı'ndayken Hz. Musa'ya ulaştırdığı levhalardan alır; bu gizli bilgilerin (dünyada olmuş ve olacak şeylerin gizli bilgileri) taşıyıcısı olur. Cefr, Hz. Ali'den oğullarına geçer; daha sonra Şii imamları izleyerek sonunda altıncı imam Cafer Sadık'a ulaşır.

Tasavvuftaki bu eğilim, "harfçilik" ya da "harflerle uğraşanlar" anlamına gelen Hurûfiler tarafından geliştirildi. Hurûfilere göre "söz", insanın yüzünde "görünüşe taşınan" Tanrı'nın zatının ulu tecellisidir. Sözü oluşturan "sözcükler", Tanrı'nın sırlarının açığa çıktığı "yazı"yı yaratır; bu anlamda "yazı", tanrısal sırların görünüşe taşınmasından başka bir şey değildir ve bunun en mükemmel örneği Kuran'dır. Hurûfiliğin kurucusu Fazlullah, Âdem'e dokuz, İbrahim'e on dört, Muhammet'e yirmi sekiz harf verildiğini, kendisinin ise otuz iki harfle şereflendirildiğini belirtir. Çünkü Fars alfabesi 32 harften oluşmaktadır. Harflere ilişkin seçenek yorum sayısı fazla olmakla birlikte genel kabul gören tasarım şöyledir: Harfler insan yüzünde yansır. Bu bağlamda "elif", yüzü iki eşit parçaya ayıran (hatt-ı ıstıvâ) ve Hz. Ali'ye denk gelen "orta çizgiyi" oluşturur. Burnun sol tarafında beliren "b" ise On dört Masum-u Pâk'ı simgeler. Özelde Hurûfi algıda, genelde sûfi anlayışta Maşuk'un yüzünün mükemmel bir "mushafa" benzediği düşüncesi yaygındır. Doğal olarak "güzel yüz", Kutsal Kitap"ın tezhipli bir nüshasıdır. Demek ki insan, Levh-i Mahfuz'un kusursuz bir "sureti"dir; bütün hikmet ve güzellik onda gizlidir, onda biçim bulur. Levh-i Mahfuz, "görünmezliği" nedeniyle "Hiçlik Defteri" olarak algılandığından, söz gelimi Hint tasavvuf geleneğinde insan, Kuran-ı Kerim'in sureti olarak değil de "yokluğun mushafı" olarak tanımlanır. Küçük farklılıklarla seçenek yorumlar da vardır: Hint-İran tasavvufunda insanın yüzü, Kader Kalemi'nin misk ile yazdığı, kusursuz-hatasız bir "mushaf"tır; "gözler" ve "ağız", ayetler ve durak noktalarıdır; "kaşlar" eliftir; "kirpikler" harfler ve noktalardır.

Diğer taraftan "kavisli kaşlar", Türk tasavvuf geleneğinde, beratların üzerindeki "tuğra"yı simgeler. Hatai, kaşları, "besmele"ye benzetir. Dar ve küçük ağız, alfabede en küçük yuvarlağa sahip olan "mîm"; gözler "sad" ya da "ayn"; saç lüleleri ve zülüfler, "dal" ya da "cim" harfiyle simgelenir. "Hat" sözcüğünün iki anlamı farklı tasavvufi algıların taşıyıcısı durumundadır: Sevgilinin üstdudağı üzerindeki ayva tüylerinin (hat), yazının siyah satırına (hat) benzetilmesi ilginçtir. Tasavvufi coşkuya kendini kaptıran bir sûfi, sevgilisinin "siyah hattında" ilahi yazıyı görür; bu ilahi yazı, kendisinden önce yazılanları geçersiz kılan bir "peygamberlik mührü"ne benzetilir.

Harflerle kendini ve çevreyi anlatma, bitimsiz bir yorumlar dünyasına adım atmak anlamına gelir. Örneğin Mevlana, "gönül mushafı"ndan, yani "mushaf-ı dil"den söz eder; eğer Maşuk bu mushafa bakarsa ya da baktığında, "tasrif işaretleri raks etmeye, cüzler hora tepmeye başlar".

Levh-i Mahfuz'a Ezeli Kalem ya da Kudret Kalemi ile yazılmış kader düşüncesi üzerine de seçenek yorumlar bulunmaktadır. Kader Kalemi'nin ucu "ters yönde" kesildiği için, yazgısının "çarpık" olduğundan yakınan sayısız sûfi vardır. En yaygın inanç yorumu şöyledir: İnsanın "hiçlik defteri"ne yazılan kaderi, en büyük kitap olarak algılanan insanın "okunma yeri" olan yüzüne de yansır. Üst düzey sûfiler, yüze yansıyan bu yazıdan yola çıkarak bir insanın kaderini okuyabilirler. Bunun dışında bir de "Amel Defteri" inancı vardır: Amel Defteri, Kıyamet Günü günahların ve sevapların yazıldığı bir defterdir. İnsan Amel Defteri'ndeki günahlarını silmeye çalışır; sûfi gelenekte bunun yolu, "gözyaşı dökmektir." Tasavvufta, özellikle Uzakdoğu tasavvufunda "su", gözyaşını simgeler ve Gözyaşı, günah sayfalarını siler. Nizamî'ye bağlanan "silinen sayfalar" simgesi bunun kanıtı durumundadır. Gözyaşı diğer taraftan bir sûfinin aşama alabilmesi için yaşama geçireceği yükümlülük durumunda bulunan "zahmet"in dışa vurumudur: Zahmet ve gözyaşı eşliğinde fenabeka deneyimleri nesnelleştirildiğinde, dökülen gözyaşının bedeli olarak Amel Defteri'ndeki tüm günahlar "silinir".

Sûfiliğe özgü bu tasarımlar kapsamında, kaderi yazan "kalem" üzerine çok çeşitli yorumlar üretilmiştir. Bir kere kalemin

ucu "ters" yönde açıldığı için, kaderde kimi olumsuzluklar olabilmektedir. Ancak şu bilinmelidir ki: "Kalemin kendi iradesi yoktur", yani kalem, ne yazdığının ayrımında değildir. Yazar, nasıl isterse kalem öyle yazar. Sûfi gelenekte, kalemi el tutar, eli de akıl yönlendirir. Demek ki yazgıdan "akıl" sorumludur. Daha doğrusu yazı ya da yazıyı oluşturan harfler, kalem tarafından bir yere-sayfaya yazılmadan "görünüşe taşınamazlar". Görünüşe taşınabilmek için "kâğıttan bir gömlek giymeleri" zorunludur. Ama aynı zamanda, "giydikleri gömlek", yani görünüşe taşınmış halleri, bu yazının, bu harflerin taşıdığı tasavvufi anlamlar için bir "örtüdür". Yazıyı ya da harfleri yazan "kalem"de aranan niteliklerden biri de "dilinin" hatta "başının kesilmiş" olmasıdır. Tam da bu nedenle "kalem", sırrını söylememesi gereken bir "sûfiyi" simgeler. "Kesik dil" ile konuşmaya, "başı kesilmiş kalem" ile yazmaya çalışan sûfi, egemenin içinde sırrını açıklayabileceği alanlar yaratabilmek için simge diline başvurur. Bu anlamda "simge dili", kesik dille konuşma, başı kesilmiş kalemle yazma çabalarının bir ürünü olarak görülebilir. Attâr'ın geleneğe taşıdığı bir yorumda "kalem", Kalem Suresi'nin başındaki "nûn" (n) harfiyle ilişkilendirilir: Sûfi, yuvarlak "nûn" harfi gibi başı kesilmiş, elleri-ayakları koparılmış durumda yürümeye çalışan bir âşıktır. "Nûn" aynı zamanda "balık" anlamına da geldiği için sûfilerce seçenek yorumlar geliştirilmiştir. Örneğin Rûmî'nin konuya ilişkin hoş bir anlatımı vardır: "Gönül denizinin kıyısında oturmuş bir Yûnus gördüm; nasılsın/ dedim. Kendi töresince bana cevap verdi de/ Dedi ki: Şu denizde bir balığın gıdasıydım; nûn harfi gibi büküldüm de/ sonunda kendi kendimin Zünnûn'u oldum". Zünnûn, "balık sahibi" anlamına gelir ve Kuran'da Yûnus Peygamber'in adı olarak geçer. Yunus Peygamber gibi "fena balığı" tarafından yutulup bir süre sonra "hicran kıyısı"na atılan sûfi, balığın içinde yaşamasının bir bedeli olarak başsız-kuyruksuz "nûn" harfi gibi olur.

Kimi sûfiler, "vahdet sırrını" mürekkep ile harfler arasındaki ilişkide arar: Buna göre mürekkeple yazılan harflerin, aslında harf olarak varlıkları "yoktur". Çünkü harfler, bir "anlaşma" gereği verilen anlamların taşıyıcısı durumunda bulunan çeşitli "biçimlerden" başka bir şey değildir. Somut olarak var olan tek şey

burada "mürekkep"tir. Demek ki harfler, ancak mürekkep olunca kâğıttan bir "gömlek" giyinerek görünüşe taşınırlar.

Elif'le Başlayan Serüven

Harf simgeselliği kapsamında Kuran'ın yirmi dokuz suresinin başında yer alan "bağımsız harfler" (hurûf-i mukataa) sûfileri, yorum yapma konusunda tetiklemiştir. Bakara Suresi'nin başlangıcında yer alan "a-l-m" (elif-lâm-mîm) harfleri, tek bir sözcük gibi okunduğunda "elem" anlamında algılanır. Yine "a-l-m" harf üçlemesinden "elif" Allah'ın, "mîm" Muhammed'in, "lâm" ise Kuran'ın Peygamber'e vahyedilmesini sağlayan Cebrail'in simgesidir. Böyle yorumlanmasının bir gereği olarak Rûmî, bu harf üçlemesini "Musa'nın Sopası"na benzetir. Benzer biçimde Tâhâ Suresi'nin başındaki "tâ" ve "hâ" harfleri yorumlanır; "tâ" tüm temizliği, "hâ" ise varlığa gelen tüm yapıları simgeler. Neml Suresi'nin başında yer alan "tâ" ve "sîn" harfleri de kimi tasavvuf erlerine göre "saflığı" ve "rablığı" simgeler.

Açık söylemek gerekirse sûfiler çoğunluk Arap alfabesinin ilk harfi olan "elif"e yönelmiştir; ince ve dik bir çizgiden oluşan "elif", maşukun ince-uzun endamını simgeler olmuştur. Ama aynı zamanda maşuk, Tanrı'dır. Bu nedenle "elifi bilmek", ilâhi ahadiyeti bilmek anlamına geldi. Yani "elifi" hatırlayan, başka bir harfleri ya da başka harflerden oluşan sözcükleri bilmesi gerekmiyordu. "Elif", tüm varlığı içine almıştı; ilk ve en ulu harfti o; her şeyi birbirine bağlayan ancak bu şeylerden de ayrı duran Tanrı'yı simgeliyordu. Muhâsibî'ye bağlanan bir söylencede "elif"in durumu-konumu sûfi dille saptanır: Tanrı tüm harfleri "elif" suretinde yaratır, sonra da onları boyun eğmeye özendirir; ne var ki sadece "elif", yaratıldığı biçimi ve görüntüyü korur. Diğerleri "boyun eğdikleri için", çeşitli biçimler alırlar. "Elif", sağlıklı harf, ilâhi harf, öteki harfler ise "hastalıklı" harf, elife benzeyen harftir. Bu söylence, Tanrı-Âdem ilişkisine bir göndermedir aynı zamanda: Elif Tanrı idi; Tanrı Âdem'i kendi suretinde yarattı; ne var ki Tanrı'nın suretinde yaratılan Âdem, buyruğa karşı geldi, elif dışında kalan harfler gibi ilâhi saflığını yitirdi. Atâr, elifin konumunu-durumunu seçenek bir tasarımda şöyle açıklar: Bütün harfler "elif"ten türe-

miştir; elif bükülünce "dal", başka türlü bükülünce "re", iki ucu bükülünce "be", atnalı biçimini alınca "nûn" olur. Benzer biçimde diğer harfler "elif"ten türer.

Bu örneklerden sonra şöylesi bir tanımlama yapabiliriz: "Elif", Ortodoks tasavvufta, yani Sünni gelenekte "akla aşkınlığın", heterodoks ve bâtını tasavvufta, yani Alevi gelenekte "duyulara aşkınlığın" simgesidir. Aşkınlık simgesi olarak öne çıkarılınca, görünüşe taşınamamış tanrısallığı kucaklayan birliğin hatırlatıcısı olur. Seyri sülûk yolculuğuna çıkan sûfilerin, yani manevi özgürlüğe erişenlerin, günahlarını silenlerin simgesi durumuna gelir "elif": Tam da bu nedenle erenler, elif gibi hakikat ortasındadırlar.

Elif-üçleme ilişkisini öne sürenler de oldu: Onuncu yüzyılın ortalarında yaşayan Deylemî'ye göre elif, hem "bir" hem de "üç" idi; birlikte üçlüğün, üçlükte tekliğin simgesi durumundaydı. Elifi oluşturan harflerin sayısal değerlerinin simgeselliği üzerinde durularak kanıtlanma yoluna gidilmiştir. Elifi oluşturan harflerin sayısal değerlerinin (e= 1, l= 30 ve f= 80) toplamı 111'dir. Burada e (=1) Tanrı'yı ya da Hakk'ı, l (=30) doğayı ya da Muhammed'i ve f (=80) ise insanı ya da Ali'yi simgeler.

Simge dili; tasavvuf geleneğinde, "kesik dil" ile konuşmaya, "başı kesilmiş kalem" ile yazmaya çalışan sûfinin, egemenin içinde ya da kesrette, sırrını açıklayabileceği alanlar yaratabilmek için oluşturduğu bir dildir.

Simge inançta Tanrı'nın, doğanın ve insanın yapısına koyduğu işaretlerin kendisidir. Ve bu işaretler bâtının ayrımına varanlarca "keşfedilebilir". Bu nedenle "zâhir uleması" tarafından anlaşılmaz. Simgeler manayı "anıştırdığı" için, sözcüklerle açıklanamaz ya da sözcükler burada yetersiz kalır. Daha doğrusu, "hallerin elinde esir"dir sözcükler; onlar kullanılırsa herkes anlar. O zaman da amaç ortadan kalkar.

Zamanın Tersine Çevrilmezliğine Başkaldırmak

Anlaşılacağı gibi simgelerin de bir amacı vardır: Zamanın tersine çevrilmezliğine başkaldırmak ve insanı, tanrıların-mitsel kahramanların başlangıç zamanına taşımak, geçmişi yakalamak-gele-

ceği kurmak gibi. Böylece insan, yapmaya hazırlandığı şeyin "öncesi" konusunda bilgi sahibi olur; bu insana verilen bir "güvencedir", onun "kuşkularını" giderir. Tanrılarına ya da mitsel kahramanlarına yaklaşan insan, onları "simgeleştirmeye başlar". Simgeleştirme işi, onların "güncellenmesi" anlamına gelir. Bu yolla "ölmüş zamanın ağırlığından" kurtarılan tanrılar ve mitsel kahramanlar, "şifreli ve gizemli bir örtü" altında yaşayan şeylerdir artık. Böylece şifreli simgelerin örttüğü "gizemli dünya" bir tarafta, simgeden "sıyrılan" insanların yaşadığı "açık" ya da "çıplak" dünya diğer tarafta konumlanır. Simge ile yaşam bir "çelişki" içine düşer. Sanki simge, yaşamın çıplaklığını "örten" bir şeydir. Çoğunluk bu "örtüyü kaldırmayı bilemez"; ancak simgelerin "şifrelerini" çözebilenler "çıplak" ya da "açık" dünyanın ötesinde, içinde, sağında ya da solunda bulunan "gizemli dünyanın" ayrımına varabilirler. Simgelerin şifreleri çözüldüğü anda, dünya artık şuradan-buradan rastlantısal olarak fırlatılmış nesnelerden oluşan bir "yığın" olmaktan çıkar: Doğum, ölüm, cinsellik, verimlilik ya da yağmur, dolu, kar vb olaylar simgeler aracılığıyla anlam kazanıp çözülüverir. Demek ki "simge", doğaya ya da "açık yaşama" göre bir "doğaüstüdür", yani "doğa olmayan şeydir". Bu kapsamda "simge", onun şifresini çözen için hem "bu dünyayı terketmenin", hem de "bu dünyayı gizlemenin" sırrıdır.

Simge, insana geçmişinden bir "yansıma"dır; insan bilincine-inancına düşen bir "yaprak"tır. Ötesinde, Tanrı'ya-tanrılara ve mitsel kimliklere açılan bir "pencere"dir. Bir şeyin nasıl varlığa geldiğini-nasıl beslenip büyütüldüğünü anlatan karmaşık bir "kültür gerçekliğidir" simge. Her şeyin insanla "konuşmasını" sağlayan "şifre alfabe"nin harfleridir simgeler; eyleme geçtiklerinde, yani güncellendiklerinde "yaşamın sertliğini alırlar" ve dünyayı bizim için yaşanılası bir yer yaparlar.

Biz bu yazımızda simgeciliğin "harflerle ve harflerin sayı değerleriyle ilgili" yanı üzerinde duracağız.

İki Ayrı Muhammet

"Lam-elif" (l-a), sûfileri tetikleyen önemli bir "ikileme"dir: "Lâ", Kelime-i Şahadet'in başında yer alan olumsuzluk edatı

sözcük gibi algılandığında, "yok" yerine geçer, yani "yokluğu" simgeler. Ötesinde biçimi nedeniyle Hz. Ali'nin kılıcı zülfikâr'ın (lâ kılıcı) ve makasın (lâ makası) simgesi durumundadır. Sûfi, lâ kılıcı ya da lâ makasını kullanarak kendini Tanrı'dan gayri her şeyden arındırır. "Lâm-elif" iki harften oluşuyorsa da sûfi yorumda tek harf gibi algılanır ve aynı anda hem "bir" hem de "iki" olan kucaklaşmış âşıkları simgeler. Lâ kılıcı ile Tanrı'dan gayri her şeyi tasfiye etme mücadelesine giren sûfi, "illâ"ya, yani "yalnızca Tanrı"ya ulaşmak için yukarı doğru yükselmek zorundadır; bu da "lâ"nın önüne bir "elif" koyarak gerçekleştirilir.

Sûfi gelenekte, "mîm-elif" ilişkisinin özel bir yeri olmuştur: "Mîm", Muhammed'i, "elif" ise Tanrı'yı simgeler. Örneğin Pencap tasavvuf geleneğinde, sayısal değeri kırk olan "m", Tanrı'nın zatının peygamberin kişiliği aracılığıyla tecelli ettiği "yaratılmışlık şalı"dır. "Enâ Ahmed bilâ mîm" (Ben m'siz Ahmed'im-ya da- Ben m'siz Ahad'ım, Ben m'siz Bir'im) kudsi hadisi ölçü alındığında inançta "m", Tanrı ile Muhammed arasındaki tek "engel"dir. Yine tasavvufta "m", sudûr felsefesinde külli akıldan insana doğru inişin ve insandan Tanrı'ya yükselişin "kırk aşamasını" (sayısal değeri kırk olduğu için) simgeleyen harftir. Bu konuda, tasavvuf geleneğinin en cüretli tasarımlarından birisi Ahmed Sihrindî (1564–1624)'ye aittir: O, ilm-i nübüvvet kuramında "iki ayrı Muhammet"ten söz eder. Biri kişileştirilmiş, ete-kemiğe büründürülmüş Muhammet, diğeri, buna karşıt olarak "melekî" kimlikle kişileştirilmiş Muhammet. Muhammet adındaki "iki m" harfi, bu iki Muhammedi simgeler. Tasarıma göre birinci binyıl boyunca "ilk m", tanrısalın harfi "elif"e yer açmak için ortadan "kaybolur" ve "ikinci m" nur olarak varlığa gelir. Muhammed'in Ahmed'e dönüşümü, ikinci binyıllık süreçte "Ahmed", yani Tanrı- Ahmed Sirhindî ilişkisini öne çıkarır. Kayyûm anlayışı böylesi bir öne çıkarışın ürünü durumundadır: "Elim, Allah'ın elinin vekilidir", diyen Sihrindî bir bakıma kendini "Kayyûm" olarak anıştırır. O'na göre Tanrı'nın ve elçisinin en yüksek temsilcisi olan Kayyûm, kutup'tan da yüksek bir aşamada bulunur ve varlığa gelmiş her şeyi "hareket" halinde tutar. Bu bağlamda "Kayyûm", kimi sûfilerce "rahmanî

nefes" (nefes-i Rahman), "ilâhî isimlerin mührü" (hâtemü'l-esmâ-i ilâhî) ya da "evrensel ruh" (ruh-i külli) ile bir tutulur.

Bâtını tasarımların taşıyıcısı durumunda bulunan Alevi-Bektaşi geleneğinde, Muhammedî nurun varlığa gelmesini simgeleyen "mîm duası" bulunmaktadır.

"b"nın Altındaki Nokta: Hz. Ali

Arap alfabesinin ikinci harfi "b"dır: Varlığa gelen dünyanın tasavvufi kavranışını simgeler; ötesinde, simgesel anlamda, varlığa gelişin ilk eylemi durumundadır. Kuran'ın açılışında yer alan "besmelenin 'b'sının altında bulunan 'nokta'", varlığa gelen evrenin hareketinin "başlangıç yeri" olarak kabul edilir. Bu anlamıyla "nokta", "elif"in eksiksiz-kusursuz birliğinden sonra gelen "farklılaştırma gücü"nü de simgeler.

Diğer taraftan "nokta", Sünni sûfi gelenekte Peygamber'in, bâtını sûfi gelenekte, "Ben b'nın altındaki noktayım", diyen Hz. Ali'nin simgesi durumundadır. Elif, "Besmele"nin "b"sının altında bulunan ve İmam Ali'yi simgeleyen noktadan, diğer harfler elif'ten türer; tıpkı bunun gibi bütün varlıklar da Tanrı'dan zuhur eder. Nasıl elif, bütün harflerin ilkiyse Tanrı da bütün varlıkların ilkidir. Bütün harflerin elif'te görüldüğü gibi bütün varlıklar Tanrı'da görülür.

İnsan gizli iken görünmek isteyince "nokta" olup ana rahmine düşer; dokuz ay on gün sonra dünyaya gelerek, "elif" olur: Vücut, bir bütün olarak "Besmele"yi; gövde "Besmele"nin "b"sını; baş "b"nın altındaki noktayı simgeler.

Kimi sûfiler, b'nın "biçimi" ile bağlantılı tasarımlar geliştirdi: "Allah harfleri yarattığında b secdeye vardı", diye düşünüldü; yaratılmışlığın ya da varlığa gelişin harfi olarak "b", Tanrı'nın nitelendirilmemiş ilâhî birliğine doğru "iki büklüm secde etti" algısıyla inanca taşındı. Senâî, Kuran'ın "b" ile başlayıp "s" ile bittiğini, bu iki harfin Farsça'da "bes" (kâfi) anlamına geldiğini belirtir. Yorumunu, Kuran'ın ezelden-ebede yeterli olduğunun kanıtı olarak öne sürer.

Tarihsel sürecinde "karşı tasarımlar" da "elif" ile ilişkilendirilmiştir: Bu kapsamda "elif" Şeytan'ın harfidir. Çünkü "elif",

Tanrı'dan başka bir şeye-kimliğe, yani Âdem'e secde etmeyi yadsımıştır.

Allah sözcüğünün son harfi ve "hüve" (O) sözcüğünün ilk harfi olan "h"ye sûfiler çok önem vermiştir: Örneğin İbn Arabî, "ilâhi hüviyet" (mutlak varlık)'i, kırmızı bir halı üzerinde duran, parlak bir ışık içindeki "h" harfi biçiminde tasarımlamıştır. Tanrı'nın bir "harf biçiminde" düşünülmesi, "tasvirin yasaklandığı" bir dinde sûfice çıkıştan başka bir şey değildir. "Harf" resmin yerine geçmektedir; "hat sanatının" olağanüstü gelişimi biraz da bu anlayış gereğidir. Tam da bu nedenle "harfler", sûfi gelenekte, Tanrı'nın olanaklı en yüksek düzeydeki tecellisi olarak algılanırlar.

Baklî, "lâm"ı, kendi aşkı içinde kendi aşkı aracılığı ile âşığa dönüşen Maşuk'a benzetir; böyle düşünmekle içinde "iki l" harfi bulunan Tanrı sözcüğü anıştırılmak istenir. Mevlana, bu algıyı, "İki yanımı iki dünyadan boşalttım/ h gibi Allah'ın l'sinin yanına oturdum", dizeleriyle olağanüstü biçimde dışa vurur. İbn Arabî geleneğini Sünni sûfi zeminde sürdüren Nakşbendî Nâsır Muhammed Andâlîb (18. yüzyıl/ Delhi) sürdürür. O'na göre "Allah" sözcüğünün biçimi kalp levhasına ışık renginde yazılmıştır. Bu ışığa yaklaşmaya çalışan kişi, kendini "elif ve lâm" makamının ortasında bulursa ilerleyip "iki lâm" arasındaki yerini almalıdır. Daha sonra buradan da sıyrılıp "lâm" ile "h" arasına gelmelidir. Amaca ulaşma isteğiyle burandan da ayrılıp kendisini "h"nin halkasının ortasına taşımalıdır. Anlaşılacağı gibi sûfinin ulaşabileceği en üst aşama, "h" harfinin ışığıyla çevrelenmiş yerdir.

Sûfi gelenekte özellikle şairler, kendisini okuyan ya da dinleyenle iletişim kurmada, bir kavramın-sözcüğün "ilk harfleri" ile oynayarak "özel anlamlar" türetmişlerdir. Bu kapsamda örneğin "kâf" sözcüğündeki "k" harfi, Simurg'un ya da Ankâ'nın yaşadığı, dünyayı çevreleyen söylencesel Kaf Dağı'nı simgeler. Yine "yakınlık" kavramıyla ilintilendirilen "kurb" sözcüğünden hareketle türetilen "kâf-ı kurb" (kurbun Kafı), Kaf Dağı'nın yaygın simgelerinden biri durumundadır. Bu tasarımlarda Kaf Dağı, varlığa gelmiş dünyanın sonunda yer alan, insanın Tanrı'ya giden yolda ulaşacağı yüce "kurb makamı"dır. Seçenek bir yorumda, "kanaat" sözcüğündeki "k", benzer bir algıya oturtulur: Ham ervahlıktan sıyrılmış kâmil insan durumunu gelmiş kişiler "ka-

natın Kaf Dağı'nda yaşar". Benzer tasarımlarda "v" harfi velâyeti, yani veliliği, "n" harfi, nübüvveti, yani peygamberliği simgeler. Geleneğin kimi sûfilerine göre "namaz" sözcüğündeki "n" harfi başarıyı; "m" harfi, saltanatı; "a" harfi, kaynaşmayı ve "z" harfi, fazlalığı simgeler. Bektaşilikte "tarikat" sözcüğünde yer alan "t" harfi hak ve hakikati talep etmeyi; "r", harfi çileciliği; "i" harfi yol kardeşine her açıdan doğru davranmayı; "k" harfi katı ve "t" harfi atam teslimiyeti simgeler. Benzer biçimde "hakikat" sözcüğündeki "k" harfi, Tanrı ile kaim olmayı; "t" harfi ise terbiyeli olmayı simgeler. Merhamet Eden anlamına gelen "Rahman" sözcüğü bir bütün olarak Tanrı'nın yedi niteliği olarak algılanan Tanrı'nın hayatını, bilgisini, kudretini, iradesini, işitmesini, görmesini ve kelâmını simgeler. "Allah" adının harf sıralarının açıklanmasında, "elif" harfinin yegâne hakikati; "l" harfinin Tanrı'nın zatının saf bilgisini; ikinci "l" harfinin Tanrı'dan başkaymış gibi görünen yanıltıcı görünüşler de dahil her şeyi kuşatıcılığı yoluyla kendi zatı hakkındaki bilgisini; "iki l" ve "al" harflerinin her türlü inkârın kendini inkârını; "h" harfinin Tanrı'nın mutlak anlamda tecelli etmemiş özünü simgelediği konusunda genel kabul vardır. Türk-Müslüman sûfi kültüründe "lâle" ve "hilâl" sözcüklerinin harf sırlarının açıklanmasında yalın bir yöntem uygulanır: "Lâle" ve "hilâl" sözcüklerini oluşturan harflerle "Allah" sözcüğünü oluşturan harfler aynıdır ve sayısal değerleri de Allah'ın simgesel sayısal değeri olan 66 ile aynıdır.

Türk ve kadim Doğu tasavvufunda, "her mısrası Arap alfabesinin bir sonraki harfi ile başlayan" uzun ya da kısa şiirlere "altın alfabe" adı verilir. Altın alfabe geleneğinde "h" harfinin bencilliği, "s" harfinin saliki, "sâd" harfinin doğru yolu simgelediği bilinirdi.

Batını ve Zahiri Gelenekte Kutsal Dans

Bâtını gelenekte tasavvuf "edebiyattır"; öyleyse bir Alevi-Bektaşi ibadet edebilmek için "sanat yapmak" zorundadır.

Sûfi inanç uygulamasında Tanrı ile yaşanmış bir "anı" yaratmak için "O'nu dansa kaldırmak" ya da "O'nunla dans etmek" gerekir. Anı, "etten yapılmış bir ruh"tur, bunu hiçbir zaman

unutma. "Kıpırdamasını" istiyorsan eğer; Tanrı ile dans et. Ruhun "eti terk ederse", Tanrı ile ilişkin kesilir, dans, yani ibadet edemezsin artık.

Dağların denize kavuşma isteği, kendi bağrından çıkan dereciklerin "akarsu" olup okyanuslara akmasıyla; bir erkeğin bir kadını-bir kadının bir erkeği ya da yol insanının Tanrı'yı "kucaklama" arzusu, "gönlün akması" ile betimlenir. Ölçü verilmiştir: Akan dereleri yoksa dağlar, akan gönlü yoksa insanlar "dans edemez", yani ibadet görevini yerine getiremez.

İnsanın Sır Yanında Beliren Dürtüsü

Semah Alevilikte, cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan, cem ve muhabbet toplantılarında müzik eşliğinde yapılan kutsal dansın adıdır. Sûfi gelenekten kaynağını alan ve bu terimin kazanımı durumunda bulunan "anlamlar" da tarihsel sürecinde Aleviliğe taşınmıştır. Taşınan kazanımlara kısaca değinelim: Bu bağlamda her şeyden önce semah, "fena-beka" deneyimi* sırasında yol erini "cezbe" durumuna sokan ve "Canan" olarak algılanan Tanrı'nın eğiliminin "somut" biçimde gerçeklenişidir, yani tanrısal "nedenin" sonucu olarak tanımlanan "vecd" halinin "simgesel" dışa vurumudur. Bu "gerçeklenişte" ya da "dışa vurumda", tanrısal özleme bağlı olarak insanın "sır yanında" beliren sevinç-üzüntü, insan bedenini "sallanmaya ve dönmeye" zorlar. Anlaşılacağı gibi Alevilikte semah, ruhun-canın bir gıdası-yiyeceğidir: Can-ruh çorbasını hazırlama kapsamında, kutsal sanatsal bir çaba içine giren yol eri, kendini kendinden "kurtarmanın" ayrımına vararak dans eder; günahlarını "döker"; ölmeden evvel ölerek, yani yaşarken dirilerek "ölümsüzleşir".

Dans bâtını gelenek dışında "zahiri" tasavvuf kullanan kimi Sünni gelenekte de özellikle "kurumlaşma" gösteren Mevlevilikte* kullanılmaktadır. Mevlevilikte, "ölümsüzlük" nedeni olarak al-

*. Fena deneyimi: Yol erinin, duygularından ve iradesinden sıyrılarak benliğini Tanrı'nın varlığında yok etmesi durumu.

Beka deneyimi: İnsana özgü bütün niteliklerden ve ilişkilerden sıyrılarak tanrısal özde sürekli olarak kalma durumu.

*. Aleviliğin-Bektaşiliğin Mevlevilik ile belirleyici anlamda bir akrabalığı >>

gılanan ve "sema" adı altında gerçekleştirilen kutsal dans, üzümleri ayaklarıyla çiğneyen işçilerin hareketinden esin alarak biçimlenen "manevi şarabı" üretme işini simgeler. Mevlevi inanç uygulamasında, kendinden geçip Tanrı'yla birleşme amacıyla dervişlerin topluca ve her biri olduğu yerde dönerek ya da hem kendi ekseni çevresinde dönüp hem de belli bir düzen içerisinde hareket ederek yaptıkları rakstır "sema". Göklerden gelen çağrıya uyularak yapıldığına inanılır; bedenin zincirlerini kıran ve nefsi özgürlüğüne kavuşturan kutsal dans olarak inanca taşınır.

Bütün bunların ötesinde, örneğin Hindistan kökenli Çişti tarikatında simgesel anlamda evliyanın "miracıdır" kutsal dans.

yoktur. Geçmişte Mevlana sağ iken Mevlana'nın etkin olduğu kent koşullarında Şems'in temsil ettiği felsefe-öğreti-inanç Bâtını kol olarak algılanıyordu. Şems aracılığıyla Mevlana ve Mevlana hareketiyle bir akrabalık kuruluyordu. Mevlana'nın ölümünü izleyen süreçte Şems ve Şems düşüncesi boğuldu. Dışarıdan bakıldığında Alevilik-Bektaşilik ile Mevleviliğin yan yana duruyor gözükmesi, en entelektüel Sünni tasavvufu kullandığı için doğal olarak Bâtını tasavvufu kullanan Aleviliğe-Bektaşiliğe yakın konumlanmasından kaynaklanır. Mevlevilik kentlerde Selçuklu egemeninin beşinci kolu olarak örgütlenmiş Sünni bir tarikattır. Alevilik-Bektaşilik kırda, temel üretim zemininde belirleyici üretici güçleri örgütleyen ve egemene karşı duruş alan Bâtını bir tarikattır/yoldur.

Tarih Alevilik-Bektaşilik ile Mevlevilik arasında bir akrabalık bulunmadığına tanıklık eder. Selçuklu yönetimini sarsan Moğol saldırıları, güneyden gelen Araplaştırıcı inanç akımları, toplumsal mutluluğu doğrudan çalışmada, üretimde değil de kılıçların ucunda arayan egemen yargı, Anadolu insanını kaygılı bir ortamın içine itti. Fars toprağından gelen tasavvuf akımı değişik yorumlara uğradı; bu yorumlar, birbirleriyle uzlaşmaz tarikatların/yolların doğmasına yol açtı. Yasakçı, baskıcı, sınırlandırıcı, ürkütücü bir tutumu benimseyen; yaşamın tüm girinti çıkıntılarına girmeye çalışan; bireyi belli değişmez görevlerin tutsağı durumuna sokan şeriatçı İslamlığın egemen olduğu kentlerde Sünnilik adına "sosyal barış" öneren tarikatlar ve ideolojiler şekillendi. Yerleşik tarım ve otlatıcılık temelinde üretici köylüler ve göçerler şeriatçı İslamlığa karşı, toplumsal eşitliğin sağlanması adına Bâtını tarikat/yol ve ideolojiler altında toplanmaya başladı. Bu tutumların kurumsallaşması sürecinde tüketici ve varlıklı kesimlerde yaygınlık kazanan, giderek meşru sultanlarına isyan eden Türkmenlerin büyük bir günah işlediğini, öldürülmeye müstehak asiler olduklarını, merhamet edilmeyerek tümünün kılıçtan geçirilmelerinin gerektiğini savunan Mevlevilik ve şeriatçı İslamlığı ideoloji edinen Selçuklu egemeniyle tam bir hesaplaşmaya girdi Bektaşilik. Toplumsal haksızlığa duyarlı kırsal kesimde hızla yaygınlaştı. Bu kapışmadan, tüm Sünni baskı ve kuşatılmışlığa karşın Anadolu insanının sesi Bektaşilik yengiyle çıktı ve bugünlere taşındı.

Sûfi gelenekte semah, kutsal bir dans olarak algılanır. Vecd durumunda iken insanı harekete geçiren şeyin tanrısal güç olduğuna inanılır. Sûfi geleneği en fazla besleyen kimlikler arasında yer alan Attâr'a göre vecd, tanrısal özlemle insanın "sır" yanında beliren bir "alev"dir. Vecd alevinde kavrulan yol insanının bedeni sevinçten ya da üzüntüden sallanmaya-dönmeye başlar. Vecd durumunda yapılan semah sonucu, kimi sûfiler bilincini yitirir; kimi özel durumlarda "bilinç yitirme" durumu yıllarca sürer. Bu süre içinde o sûfiden ibadet yükümlülükleri düşer.

Gerçekte dans ve dönme-dönüş hareketleri, uzak geçmişin dinsel etkinliklerinin tümünde vardı: "Mutlak oyun" olarak algılanan bu kutsal dans, Yunanlılarda tanrıların hareketleri olarak düşünüldü. Bu kapsamda Apollan ve Dionysos törenlerinde belirli özellikleri olan dans hareketleri yapıldı. İlksel topluluklarda ise dans, "büyüsel" bir niteliğe sahipti: Yağmur yağdırmak, bereket dilemek ya da kazanmak için yapılan ayinler, dans belirleyiciydi.

Kutsal dans, namazın-ibadetin vermediği bir manevi gücü veren bir "deneyim" olarak algılandığı için sûfilik dışı inanç uygulamalarında yeri yoktur: Örneğin Hıristiyan Kilise babaları, "dansın olduğu yerde şeytan vardır", diyerek kesin bir yasaklama tavrı içine girmişlerdir. Ortodoks İslamlık farklı davranmamış, her türlü müzikli ve ritmik hareketi yasaklamıştır. Böyle olmakla birlikte kimi Sünni tarikatlarda, özellikle Mevlevilikte dinsel dans vardır. Mevlevilik, bu dönüş hareketlerinin kurumlaştığı tek Sünni tarikat durumundadır.

Kan İçinde Raks

Bâtınilikte "kutsal dans", 900'lü yılların başlarında kurumlaşmış olmalı. Bu kurumlaşmada Hallac-ı Mansur'un zincirlenmiş durumda darağacına giderken yaptığı "raks", belirleyici olmuştur. Hallac-ı Mansur'un manevi özgürlüğün son adımı olarak algılanan "kan içinde raks"ı, fena-beka deneyimi olarak sûfi dünyaya taşınmıştır. "Kan içinde raks", sûfinin, evliyanın, ermişin ya da bilgenin "miracı" kabul edilmiştir.

Alevilikte semah dendiğinde, sahibini semahçının (pervanenin) oluşturduğu, semah dönme hizmeti anlaşılır. Kırkların Ce-

mi'nde, toplumsal akılla yıkandıktan sonra gerçekleştirilen semah; kul durumundan yorum ve yetenek varlığı durumuna dönüşen insanların, kadın erkek ayrımına gitmeden yaşama geçirdikleri teatral nitelikte ilk toplu davranıştır. İnanç tanrısına değil, tanrı insana ve onun sorumluluklarına yönelik toplu bir tapınmadır bir bakıma. Semah, Alevi dinsel söylence ürünlerinin "sanatsal" biçimlendirilişidir; bu da ortodoks dinde "sonun başlangıcı" ve felsefi dinin, yani din anlamında "aşkın" doğuma hazırlanmasıdır. Çünkü, burada doğaüstü güçlerin insansal olarak biçimlendirilişi bu güçleri "insansal" kılmakta, öbür dünyaya ilişkin güçler olmaktan çıkarmaktadır. Demek ki semah, mutluluk içgüdüsünü tatmin edebilmek için kendini söylence dünyasına taşıyan insanın özünün, "görünüşlerinden" ya da "ortaya çıkışından" başka bir şey değildir.

"Semah, Arapça kökenli bir sözcüktür. 'işitmek, uçmak, gökyüzü' gibi sözlük anlamları vardır. Ayrıca terim olarak, müzik ezgilerini dinlemek, vecde gelip devinmek, kendinden geçip oynamak, dönmek demektir. Bu nedenle Alevilerin yaptıkları ritüel dansa semah, Mevlevilerin yaptıklarına ise sema denmektedir. Semah adının ne zamandan beri kullanıldığı bilinmemekle beraber, Orta-Asya Şaman ve diğer Uzak-Doğu inanç kalıntılarını taşır. Bu nedenle gökbilimsel danslardan sayılır. Semahların eski dönemlerdeki izleri oldukça belirsizdir. Eldeki verilere göre, semahların İsa'dan önce de oynandığı ileri sürülmektedir. İlk olarak ateş çevresinde yapılan ritüel Şaman dansları, daha sonraları tasavvuf ve İslamlığın etkisiyle cem denilen toplantılara girmiştir. Anadolu öncesi biçimi hakkında fazla bilgimiz yoktur. Anadolu'ya göç eden Oğuzlar tarafından getirildiği düşünülmektedir. Benzer dans figürlerine Erken Çin dönemi kaynaklarında da rastlanmaktadır. Bunlar kadın-erkek birlikte, yalnızca kadınların ya da erkeklerin oynadıkları dans-oyunlarıdır.

Semahların doğuşu konusunda ise Alevi-Bektaşi inancında Kırklar Cemi olayı vardır. Aleviler ilk semahın Kırklar Meclisi'nde oynandığını kabul ederler... Semahlar, her ne kadar çıkış kaynağı olarak Kırklar Meclisi olayına indirgense de aslında İslamlık öncesi, Orta-Asya çoktanrılı inançlardan, gökbilimsel danslardan kalıntılar taşır. Semahta gezegenlerin, Güneş çevre-

sinde dönüşleri simgelenir ki bu da çoktanrılı inanç sisteminden geldiğini gösterir... Cem töreninde mürşit postunda oturan Dede, Güneş'i temsil etmektedir. Diğer oyuncular ve anabacılar, yıldızları ve gezegenleri oluştururlar. Semah oyununda ellerin yukarı kalkması Gök-Tanrı'ya, yere doğru uzanması Yer-Tanrı'ya olan inancı ve tapınmayı anlatır. Ayakların yere vuruşuyla kötü ruhlar kovulur. Ellerin göğüste çapraz olarak birleşmesi, tüm insanlığı kucaklamak ve sevgi dağıtmaktır... semahlarda İslami motifler fazla yer almaz. Yalnızca Hz. Ali, Hz. Hüseyin, Hacı Bektaş Veli sevgisi, Ehlibeyt ve 12 İmam kültü, ulu sayılan kişilere saygı ve bağlılık aşırı biçimdedir. Dairesel dönüşlerde bir gülün biçimleriyle bir atın yürüyüşünü ya da turna kuşunun uçuşunu, kanat süzüşünü görürüz..." (İlhan Cem Erseven)

Görüldüğü gibi Alevilikte "geriye dönüş tapımı" nedeniyle inanç kaynağı ile nesnel kaynak her zaman "aynı yerde" bulunmaz. Geriye dönülerek yaratılan inanç söylencesine göre semahın kaynağı, Kırklar Meclisi'dir: Hz. Muhammet Miraç dönüşünde, Kırklar Meclisi'ne uğrar; Selman-ı Farisi bir üzüm tanesiyle içeri girer ve Hz. Muhammet'e, "-Ey yoksulların hizmetçisi! Bu üzüm tanesini bize paylaştır", der. Cebrail bir tabak getirir ve Hz. Muhammet, onun içinde üzüm tanesini ezip şerbet yapar; bu şerbet, Kırklar'dan birinin dudağına değince tümü kendinden geçer; kalkıp, "-Ya Allah!", diyerek semaha dururlar.

Cem ve muhabbet toplantılarında semah dönülmesi, Hz. Muhammet'in Kırklar Meclisi'nde semah dönmüş olmasının bir kanıtı olarak algılanır. Bele bağlanan şed ve tülbent o gece Hz. Muhammet'in kırk parça edilmiş sarığının Kırklar tarafından bellerine bağlanmış olmasının anısını simgeler.

Alevilik inanç uygulamasında semah, Hz. Ali başkanlığında toplanan Kırklar Meclisi'nde yapılan semahı anmak için gerçekleştirilen bir dinsel ibadettir; kesinlikle bir "oyun" olarak kabul edilmez. Hacı Bektaş Veli bu konuda; "-Semah ariflerin aleti, muhiplerin ibadeti, taliplerin maksududur. Hakka ki bizim semahımız oyuncak şey değil, ilahi bir sırdır, mecazi değildir. O kimse ki semahı bir oyun sayar; o, cifedir, namazı kılınır kimse değildir", der.

Semahın yalnızca erkekler ya da yalnızca kadınlar tarafından

dönülen biçimleri varsa da büyük çoğunluğu kadın-erkek birlikte icra edilir. Semah sırasında, ünlü Alevi-Bektaşi şairlerden özel bir ezgi eşliğinde nefesler okunur; ayaklar çıplaktır; el ele tutuşmak yoktur; karşı karşıya geçilir ya da halka oluşturulur, kollar ileriye uzatılır ve geri çekilerek göğüse kavuşturulmak suretiyle hareket yinelenir; ayaklar, çalınan ezginin temposuna uygun, ayak parmakları birbiri üzerine konularak yürünüp dolaşılır.

Semahlar ağırlama, canlanma ve yeldirme bölümlerinden oluşur; buna bağlı olarak ağır, orta ve hızlı olmak üzere üç bölümlü dönülür. Ağır semah nefesleriyle başlayan bu kutsal dans, giderek nefeslerin ritmine göre hız kazanır; semah sırasında yorulan olursa birinin dizine niyaz ederek onu semaha kaldırır ve kendisi çıkar; nefesin son beyiti olan şah beyitte yazanın adı geçince semah kesilir, ozana saygı gereği biraz durulur ve yeniden semah dönmeye başlanır.

Semah yapanlar, meydanda açılan boşlukta, oldukları yerde değil, dolaşarak oynarlar; mürşit/dedenin oturduğu kısma gelince semahçılar, çerağ tahtı denilen bu kutsal yere sırtlarını dönmezler; yüzleri çerağlara dönük, elleri göğüslerinde bağlı ve boyunları hafifçe öne eğik biçimde geçerler ve yeniden dolaşarak semaha devam ederler.

Belli başlı semah türleri şu şekilde sıralanabilir: l) Çoban Baba semahı, 2) Miraçlama, 3) Ali nur semahı, 4) Çark semahı, 5) Kırklar semahı, 6) Dem geldi semahı, 7) Turnalar semahı, 8) Kırat semahı, 9) Erkân semahı, 10) Gençler semahı, 11) Gönüller semahı, 12) Ya Hızır semahı, 13) Nevruz semahı, 14) Muhammet-Ali semahı ve 15) Hacı Bektaş semahı.

ALEVİLİKTE BİLİNÇ YIRTILMASI

Sûfi gelenekte, dünyasal olanın "olumsuzlanması",
dünyanın kendisinin değil,
insanın dünyayla olan "ilişkisinin" olumsuzlanmasıdır.

Aşkımız Sistemin Ezberi Değildir

Yaşanan halde Alevilik kendini "koruma" ya da "anlatma" konusunda "yüksek bir gerilim" yaşıyor: Ortaya çıkan "bilinç yırtılmaları", giderek bilincin "dağılması" Alevi ile çevresi arasına bir "yabancılaşma" sokuyor. Ortodoks inançlardaki "din" terimini karşılayan Alevilikteki "aşk" terimi, "kültürel" yanından arındırılarak "utanç verici fizyolojik bir eylem"e indirgeniyor. O zaman her Alevi, kendi inancından "sakınmaya" başlıyor. Aşk, sistemin yargısına taşınıyor ve "evrimini" tam olarak tamamlayamamış bir "ruh durumunun" dışa vurumu olarak algılanıyor artık. Kendi özgünlüğümüze "taşınmak" istiyorsak eğer, "sistemin ezberi durumundaki bu aşkı" alnından vurmalıyız. Bunu başaramazsak aşkımız, "günlük yaşamımızı kolaylaştıran" bir "aygıt" olup çıkar. Böylesi bir aşkı "farkındalık" sancıları ile "beslemeye" kalkarsak "sırrımız çatlar". Özünde Alevinin aşkı, nedeni "sır" olduğu için "sırdır". Bu sırrı taşıdığı için her Alevinin "sır yanı"dır aşk. Aşk "sırrı" ile yüklü her Alevi, dünya halklarının kardeşliğini düşünen, her türlü güzelliğin demokrasiden doğacağını savunan bir "yurtsever"dir her şeyden önce.

Nefesimize Dönelim

Hallac-ı Mansur'un "Enel Hak" dediği noktaya taşınıldığında "Hakk'la Hak olan" insan-ı kâmil, "zaman ve mekândan bağımsız", yani "düşünsel deneyim" yaparak aşka ilişkin bilincini "eylemsiz duruma" getirebilir; zamanın ve mekânın yerine geçer bir bakıma. Bu aşama aynı zamanda "nefsin ölmesi" ile bir "gönül yaşamının" başladığını kanıtlar. Böylesi bir gönül yaşamı sürmeye başlayan her Alevinin gönülleri ferahlandıran manevi gücü "nefes" olarak algılanır. Diğer yandan "nefes", gönül bilgisinden oluşan bir "gönül lokması"dır: Acıkan gönüller gönül lokması ile doyurulur. "Gönül lokması" sunarken bir Alevi şöyle haykırır:

a) Bizler, bizi ebedi gerçeğin özüne götüren "birlik dolusu"nu içtik, bu nedenle şaraba gereksinmemiz kalmadı.

b) Asıl gerçeğe, ebedi gerçeğe ulaşarak Hakk'a kavuştuk; bunun için mihraba gereksinmemiz kalmadı.

c) Bizim yolumuzda canın önemi yoktur, biz cananı arıyoruz. Gönlü Kâbe bilir, gönüle ulaşma yolunun kurallarına uyarız. Biz; bu nedenle insana secde ederiz; bizim için bundan başka bir ibadet biçimi yoktur.

d) Kuran'ın gerçeklerini ortaya çıkaran bizleriz. Biz Kuran'ı insanın yüzünde bulur ve oradaki Kuran'ı okuruz. Bize başkaca Kuran gerekmez.

e) Bizler, ebedi gerçekler peşinde koşmaktan yanıp yakınan ama yılmayan insanlarız. Ezelde evet dedik ve bu sözümüzden asla dönmeyiz. Biz zaten meleklerle dostuz. Bu nedenle günah-sevap melekleri bizim günahımızı-sevabımızı yazmayı bırakmıştır artık.

Özgün nefesimize döndüğümüzde, aşkımızla buluşacağız ya da ona rastlayacağız; halk katında geçmişin içinden süzülüp gelen bâtını bilincin/inancın; bu bilinç/inanç tarafından kotarılmış bir "toplumsal tasarımın"; bu tasarımı ölmez kılan özlemin Hacı Bektaş Veli, Pir Sultan Abdal, Şeyh Bedreddin vb. kimliklere bağlanarak yaşama taşınan, ezilen-horlanan insanın "kurtuluş çığlığı" ile tanışacağız. Kendini yitiren insanın yeniden bedeniyle buluşmasını, doğayla kucaklaşmasını ve kültürel olanaklarını

harekete geçirmesini sağlayan "zil sesi" olarak aşkımız hemen her insana şöyle "fısıldayacaktır": Dünyayı dünya ile açıkla; doğa, insan ve topulumu özgürleştir ve kâmil toplum tasarımını insanlığın kurtuluş düşüne bağla. Unutma bu senin temel yükümlülüğündür.

Demek ki bizim aşkımız bir "bilgelik öğretisi"dir: Bilgelik öğretisi, "yaşam bilgesi" olmakla yaşamın hizmetine sunulabilir. Tam da bu nedenle hemen her birimiz, "ihanete" uğramış ve unutulmaya terk edilmiş "yaşam bilgeliği"nin peşinde koşar duruyuz.

Gönül Körlüğü

İnsan "kaybetmeyi" ister mi? Bugün istiyor: Kaybetmek acı olmasına acıdır, ama diğer yandan "acı", olabildiğince olanaklı, olabildiğince gerçektir. Bu gerçeği "hissetmemek bir gönül körlüğüdür": Sistemin sana sunduğu "amacı" aşırı abartırsan, "duygu" yönüyle kendini "silersin", aklın vicdandan ne kadar da çok uzaklaşabileceğini "kanıtlarsın". Eh sistemin amacını elde etmeyi "kazanmak" olarak algılamaya başladığında "zenginliğe" fakirliğe alıştığından "daha kolay" alışırsın bunu da unutma.

Alevilikte Ağız Bir Doğum Organıdır

Genelde Bâtını, özelde Alevi-Bektaşi tasarımlarda "ağız", Yol'da doğumun gerçekleştiği organdır. Kimi Altay/ Mithraist varoluş tasarımlarında, simgesel anlamda, gizil nesnelliğin varlığa gelmesini engelleyen canavarın öldürülmesi durumunda, "ana rahmi" işlevi gören organdır aynı zamanda ağız. Zerdüşti ve Zerdüşti etkileşiminin bulunduğu tasarımlarda, "iyi düşünce-iyi söz-iyi eylem" ya da "kötü düşünce-kötü söz-kötü eylem" üçlemelerindeki "iyi söz" ya da "kötü söz"ün "dünyaya gelmesini" sağlayan vücut organı durumundadır. Çin toprağında ise simgesel anlamda, kadın cinsel organıyla özdeşleştirilir; ötesinde kadın "doğuran" doğanın "özgün" bir örneği olduğu için "doğanın doğum açıklığı" olarak algılanır. Pir Sultan söylencesinde tanık olduğumuz "ağızdan köpük gelmesi" olayı, bir insanın mayalan-

masını, mayalanarak sırra ermesini, sırra ererek eski kimliğini öldürmesini ve yeni kimliğiyle doğmasını simgeler.

Ağzımızdan Doğmak Zorundayız
Soruyorum:
Yalnızca "canlı emeği değil, ölü emeği de dirilten",
damladaki "anlamla" evreni açıklayan,
duygularımızla yaşamı sarıp sarmalayan;
beyinleri "çalışmaya", ruhları hissetmeye çağıran,
yeri-zamanı geldiğinde isteklerimizi "çığlığa" dönüştüren
bir "işaret fişeği" olamayacak mıyız?

Demek ki kişi kendisini geliştirmek istiyorsa, kendi doğumunu kendi ağzından gerçekleştirmek zorundadır. İnsan için ölümsüzleşmek, yani canlı-cansız her şeye sızmak, ağızdan doğarak "nesnelleşmek" ya da "bedenleşmek"le olasıdır.

Her Alevi-Bektaşi "ölümsüz olanı" nesnel duruma getirmekle yükümlüdür. "Ölümsüz olanı" beden ve nesne kimliğinden yoksun bırakmak "ciddi bir suçtur". Örneğin Hakk'a yürüyenin bilinci-inancı yeni bedenlere taşınarak, yani ölen "maddeleştirilerek" ölümsüz duruma getirilir. Benzer biçimde bir tohumun "doğanın aklına dayalı şifresi" ağaca taşınarak, yani tohum yeni bedende "nesnelleştirilerek" ölümsüzleştirilir. Zamanın yerine geçmek ya da zaman olmak, hareketi "ölçmek" anlamına gelir: Bu da bedenleri ya da nesneleri zamanın yasalarından "azat etmek", zamanın zincirlerinden "kurtarmak" demektir.

Doğanın Dili Rakamsaldır

"Bilimin başlarında" bir bakıma Pisagor bu durumu sezmişti: Kesirleri ve rakamları kullanarak "armoni ve müzik aralıklarını" tanımladı. Pisagor, doğadaki her şeyin "ritmik kalıplar" taşıdığını, yani her şeyin "ritmik kalıplar olduğunu" savundu. Bu nedenle doğanın dili "matematikseldi", bu dil "ritmik kalıpların ölçülmesi" ile çözülebilirdi. "Varsayım" durumunda bulunmasına karşın Pisagor'un söyledikleri bilim tarihi açısından son derece önemliydi: O dönemde "müzik aralıklarını rakamların diline çevirmesi" yaratıcı bir çözümlemeydi. O günden bugüne çok yol alındı: Yaşadığımız günler fiziğinin en ileri teorilerinden biri

olan Edward Witten'in "Sicim Kuramı" ve bu kuramla ortaya atılan modeller, ancak Pisagor'un çözümlemeleri göz önüne alınarak anlaşılır olur. Sicim Kuramı, "tellerdeki titreşimlerden" yola çıkarak açıkladığı "karmaşık" gibi görünen dünyanın, özünde "müziksel" olduğunu kanıtlamaya çalışır. Örneğin bir bağlamanın tellerinin çıkardığı titreşimlerden "karmaşık" evrenler oluşur. Elektronlar, protonlar ve nötronlar, titreşen bağlamanın tellerinin çıkardığı "sesler"dir: Yani tel sese "titreşerek" dönüşür. Bu "söz" için de geçerlidir.

Yol'da Doğum

Yol doğumunda "baba" pir-mürşit-rehber, yani öğretmendir: "Ana" ise taliptir-derviştir, yani öğrencidir. Gebe kalan organ, "gönüldür". Gönülde büyüyen çocuğun adı "sözdür-harftir ya da sayıdır". Söz-harf ya da sayı "ağızdan doğar"; demek ki ağız, bir "doğum organıdır". Doğum gerçekleşir gerçekleşmez, söz-harf ya da sayı "eyleme" geçer: "Ses" olur. İşte bunu gerçekleştirebilirsek "içimizi dışımıza taşımış", vahyin bâtını anlamını yaşamın "yaşama güçlerine" dönüştürmüş oluruz.

Ağızdan köpük gelmesi ile simgelenen ölmeden evvel ölme ya da yaşarken dirilme tasarımı, bir bakıma kendini kurban etme, eski kimliğini yokederek yeni kimlikle yeniden doğma anlamını taşır. Bu tasarım Anadolu Aleviliğinde felsefenin/inancın, etiğin ve estetiğin, en yaratıcı parçası durumuna yükselir. Örneğin, söylenceye göre Pir Sultan'ın asıl adı Haydar'dır. Yemen kökenlidir. Soy zinciri Hz. Ali'nin torunlarından Zeynelabidin'e kadar uzanır. Ailesi ile Yıldız Dağı'nın eteklerinde Banaz köyünde oturmaktadır...

Yedi yaşına geldiğinde, babasının koyunlarını otlatmaya başlar. Günlerden bir gün, Yıldızdağı'nın eteklerinde sürüyü otlatırken yorulur; "şöyle bir uzanayım da dinleneyim", der; ancak uyuya kalır. Düşünde bir ses duyar. Sesin geldiği yöne baktığında; karşısında, ak sakallı bir ihtiyarın durmakta olduğunu görür; bir elinde dolu, diğer elinde elma vardır. İhtiyar önce doluyu uzatır ve Haydar'a;

"Al oğlum bunu iç!" der. Haydar doluyu içer içmez, damarla-

rına bir ateş yürür. İhtiyar bu kez elmayı uzatır. Haydar elmayı alırken, ihtiyarın avucunun içinde balkıyıp duran yeşil beni görür. O an anlar ki karşısında duran Hünkâr Hacı Bektaş Veli'dir. Hemen sarılır, elini öper. Nur yüzlü ihtiyar;

"Oğlum senin adın bundan böyle Pir Sultan olsun. Adın dört bir yana yayılsın; sazının üstüne saz, sözünün üstüne söz gelmesin. Ali evladının hakkını almada Tanrı yardımcın olsun. Adını ben verdim, yaşını Tanrı versin", der ve gözden yiter.

Akşam olur, gece sabaha açılır; ama Haydar evine dönmez. Ailesi, konu komşu endişelenir. Hep birlikte aramaya çıkarlar; araya araya sonunda O'nu, Yıldızdağı'nın eteğindeki çimenlikte kendinden geçmiş uyur durumda bulurlar. Güzel yüzü köpüğe kesmiştir. O an anlarlar ki Pir elinden dolu içmiştir. Uyandırırlar ve eline bir saz verirler. Haydar'ın can gözü açılmıştır; saz çalıp söylemeye başlar.

Söylenceden de anlaşılacağı gibi ağızdan köpük gelmesi ya da vücudun, kimi vücut organlarının köpük kesmesi, bir "doğma-ölme" olgusudur; "insansal verim" ya da "toplumsal verim" olarak algılanır. Dolu, nesnel olarak doğanın üretme/yaratma gücünü, inanç olarak ise Tanrı'nın üretme/yaratma gücünü simgeler. Ölmeden evvel ölmek ya da yaşarken dirilmek tasarımı, biyolojik bir "doğumu-ölümü" değil, bedenin düşüncesinde gerçekleşen bir "altüstlüğü" anlattığından, söylencedeki dolu, sıvı aklı simgeler. Dolu içilince, insana ve doğaya "dönüş" gerçekleşiyor, cahillik öldürülüyor. "Doğum-ölüm" olarak algılanan bedenin düşüncesinde bu "altüstlük", köpükle simgeleniyor.

Anadolu Aleviliğindeki bu tasarımın kaynağı Şamanizm'e uzanır: Kimi şaman söylencelerinde şaman adayı, şamanlık yapabilecek donanıma ulaşınca, doğanın doğum günlerinden birinde, yani bahar aylarının herhangi bir gününde, bir akarsu kenarında toprağa uzanır; ağzından köpükler gelir; derken toprak köpürür, su köpürür. Doğasal doğum gerçekleşirken bunun bir parçası durumundaki şaman, bedenin düşüncesinde, cahilliğini öldürecek yeni bilgi donanımlı olarak yeniden doğacak "altüstlüğü" yaratır.

Kadınlar İki Ağızlıdır

Çin söylencelerinde "ağız", kadın cinsel organıyla özdeşleştirilir. Bu nedenle bir kadının alt ve üst olmak üzere "iki ağzı"ndan söz edilir. Söylencenin amacı açıktır: "Doğuran doğa"yı tasarımlayabilmek için bir "doğum" organının olması gerekir. İnsan bir "küçük âlem"dir ve "büyük âlem" olarak algılanan evrenin özgün bir örneğidir. Ağız, insanda "doğum organı"nın taşıyıcısı olan kadın bedenine taşınır ve "kadın cinsel organı"yla özdeşleştirilir. Daha sonra çıkarsamayla bu organ "doğanın doğumunu" sağlayan "açıklık" anlamında doğanın yapısına aktarılır.

GERİYE DÖNÜŞ TAPIMI VE KIRKLAR CEMİ

Söylencelere "aklın ilkeleri" ile bakamayız:
Çünkü söylence "açık ve dünyevi" bir bilince seslenmez,
egemenliğini gönül dünyasının derinliklerinde sürer;
anlama-algılama yeteneğini tetikler ve uyarır.

Kırklar Cemi'ni Alevi felsefesine ve Alevi öğretisine uygun biçimde bilince çıkarma ya da inanca taşıma sorunu, Aleviliğin-Bektaşiliğin düğüm sorunlarından biridir. Çünkü şeriatçı İslam kuşatmasında yaşama geçen hemen her türden kirlenme öncelikle Kırklar Cemi söylencesine taşınmaktadır. Alevi felsefesindeki ya da inancındaki olumsuzlukların saptanması bağlamında Kırklar Cemi söylencesi bir turnusol kağıdıdır denebilir.

Alevi-Bektaşi topluluğunun günlük dilinde en çok yinelenen, Alevi-Bektaşiliğe ilişkin sorunların çözümünde en sık başvurulan bir inanç kaynağı olmasına karşın, Kırklar Cemi'nin neyi anlattığı konusunda tam bir sığlık egemendir. Tarihsel süreci içinde bu sığlığa şeriatçı ya da Ortodoks İslam'dan gelen kirlenmeler de yapışmış, kimi durumlarda yapıştırılmıştır.

Bu zeminde özkaynaklarından uzaklaştırılan ya da özkaynaklarına yabancılaştırılan Alevi felsefesi, süreçte, şeraitçi tanrıbilime (teolojiye) dönüşürken; bu dönüşüm koşutunda, kendi geçmişinden korkan, kendi inanç kaynaklarının özgün yorumundan ürken azımsanmayacak bir Alevi-Bektaşi kimliği yaratılmıştır. Alevilerin-Bektaşilerin kendilerini sorgulamada ölçüt alacakları felsefe-tasavvuf pusulası ikirciksiz bilince taşınamazsa korkaklığı-ürkekliği ile belirgin bu kimlik yakın gelecekte, Alevi-Bektaşi

topluluğu üzerinde egemenlik kuracaktır. O günler taşınılması durumunda:

a) Doğatanrıcılığın, yani doğasal diyalektiğin dışa vurumu olarak beliren Tanrı-Doğa-İnsan ve İnsantanrıcılığın, yani toplumsal diyalektiğin dışavurumu olarak beliren Hak-Muhammet-Ali üçlemeleri aracılığıyla akıl varlığı olarak tasarımlanan Tanrı, insan, Muhammet ve Ali kimlikleri, şeriatçı İslam zemininde inanç varlıklarına dönüştürülecek;

b) Tanrısal özün ışık biçiminde taşarak görünüşe çıkması görüntüsü ardında düşüncede görme olarak tasarımlanan Doğa-Evren gerçeği, şeriat zeminine taşınarak yaradılış, yoktan var ediş kapsamında inançta kabullenmeye çevrilecek;

c) Yüzlerce yıllık tarih sürecinde yaratılan ve şeraitçi tanrıbilime karşı oluşturulan Alevi felsefesi, Alevi öğretisi iğdiş edilecek;

d) Aleviliğin-Bektaşiliğin düşünsel/toplumsal kaynakları Arap Yarımadası'nda aranmaya başlanacak ve

e) Ruh göçü anlayışının gereği olmayan cennet-cehennem tasarımları, şeriatçı inançtan ödünç alınma yoluna gidilecektir.

Belirecek yoğun yabancılaşma kanalında, Kırklar Cemi'nin kendisi de düşünsel tasarımdan, inanç kabullenmesine dönüşecek; akıl alanının, mantık engellerinin dışında bir söylence iken aklın kabul edemeyeceği, mantığın özümseyemeyeceği bir somutlukta, nesnellikte mucizeye indirgenecek; şeriatçı inanca bir başkaldırı olarak tasarımlanan Kırklar Cemi, bu inancın bir parçası durumuna gelecektir.

Söylenceler Yalan Söylemez

Söylenceler akıl-mantık alanı dışında, sonradan kurgulanan ürünler olmalarına karşın yalan değillerdir. Kırkların Cemi de bir söylencedir; demek ki o da yalan değildir. Çünkü her söylence, toplumda yalanın keşfedilmediği çağlar üzerine kurulur; toplumsal bir özlemin dışavurumu olarak belirir. Bu bağlamda Kırklar Söylencesi sosyal ve tarihsel olayların, Alevi-Bektaşi kimliğinin beyin ve ruh aynasında bir yansımadır. Alevi-Bektaşi kimliği Anadolu'da ve Anadolu'ya yakın coğrafyalarda süregelen değişiklikleri, ortaya çıkan altüstlükleri, kendi evren görüşü ve kendi

somut araçlarıyla anlamlandırmak istemiştir. Alevi-Bektaşi kimliğine bu isteği dayatan sosyal olaylar ve ortam gözden kaçırılırsa Kırklar Cemi söylencesi anlaşılmaz bir yumağa dönüşür.

Bu nedenle bir söylencenin nasıl söylendiğine değil, niçin söylendiğine bakılır.

Biraz daha somut düşünelim: Kırklar Cemi, Küçük Asya'da İsa şeriatına tavırlı halkın, Muhammet şeriatına tavırlı Ali Yandaşları'nın ve Orta Asya'dan kopup gelen, ilksel komünal değerlerle donanımlı, medeniyetin sömürücü özüne tavırlı yığınların düşünce beslemesiyle yaratılan ve atalar tapımı-gök tapımı gereği geçmişe taşınıp inanç alanına oturtulan bir söylencedir. İnsanlık evriminin bir gereği olarak kabul ettikleri ya da kabul etmek zorunda kaldıkları son tektanrıcı din İslamiyet içinde, kendi kimliklerinin dayatması sonucu dramatik biçimde yaşama geçirilen başat bir inanç kaynağıdır. İbrahim-İsa-Muhammet şeriatına karşı zeminde filizlenip boy veren nesnel-toplumsal-düşünsel ve inançsal yaratılar ortamında bir sentez olarak beliren Aleviliğin-Bektaşiliğin, tepkisini destanlaştırmak isteğinden doğmuştur denilebilir. İnanç boyutunda, İslamiyet'in doğuş koşullarına taşınarak yaratılan ve "Ben kimlik olarak o günlerde yaşasaydım böyle düşünürdüm", demek istenilen, olağanüstü bir kurgudur. Medeni insan kafasının ürünü olan şeriatçı inanca, aynı medeni insanın kafa yordamını kullanarak verdiği bâtıni-heterodoksi nitelikte bir manifestodur. Ortodoks inanç görüntüsü ardında şeriatı temsil eden Tanrı elçisinin; bâtıni-heterodoksi inanç görüntüsü ardında aklı temsil eden Ali ve arkadaşlarını tanımak durumunda kaldığı bir organı, yani Kırklar Meclisini merkeze alarak bilince çıkarılan anti-şeriatçı tavrın evrenselleştirilmesidir.

Geriye Dönüş Tapımı

İster bireysel olsun, ister toplumsal olsun yapılanıp biçimlenen bir kimliğin, kendini yaratan kaynaklara doğru geriye yolculuğa çıkması ve tapım konusu olacak biçimde bu değerleri kutsaması, olgusuna geriye dönüş tapımı adı verilir. Bu tapımı anlamadan Aleviliği anlamak olası değildir: Yıllardır tartıştığımız,

bugün de canlılığını koruyan Alevilik İslam'ın içinde mi yoksa dışında mı? sorunu, bunun kanıtı durumundadır.

Anadolu Aleviliğinde geriye dönüş tapımı son derece önemlidir: XI.-XII. yüzyıllarda Anadolu'da yapılanıp biçimlenen Anadolu Aleviliği, kendisini yaratan kaynaklara doğru yolculuğa çıkar; bu yolculuk özellikle Ali Yandaşları'nın izini sürme biçiminde gerçekleşir. Geriye doğru İslam'ın doğuş koşullarına taşınırken, İslam'ın ortodoks değerlerini ve kimliklerini kaynakta kurutmak için tapım konusu inanç kaynaklarını yaratır. Bu gerçeklik nedeniyle Alevilikte nesnel kaynaklarla inanç kaynakları genelde aynı yerde/coğrafyada bulunmaz.

Anadolu Aleviliğinde geriye dönüş, kalın çizgileriyle yapılanma sürecinde Babai Hareketle başlar ve Kızılbaş Hareketle tamamlanır. Geriye dönüş, Anadolu Aleviliğinin kaynak kültürlerinde atalar tapımı olarak önemli bir işlevselliğe sahipti. Önemi nedeniyle bu tapım değerleri Anadolu Aleviliğine taşınmıştır.

Atalar tapımının kazanımları gereği Alevilik-Bektaşilikte topluluk dendiğinde bu üç biçimde anlaşılır:

l) Yaşarken henüz dirilememiş canların oluşturduğu topluluk;

2) Ölmeden evvel ölmek zemininde yetkin duruma gelmiş canların oluşturduğu topluluk ve

3) Hakk'a yürümüş canların canlarının oluşturduğu topluluk.

Atalar tapımı bağlamında, Hakk'a yürümüş canların canlarının toplamı aslında, toplumsal bilinç demektir. Bu bilinçten yararlanma çabası Alevi-Bektaşi eğitimini oluşturur. Ata ruhları, yaşayanların yaşamına sızmışsa bir yönüyle beden kimliği edinmiş demektir; sızamamışsa ya da sızmaya yatkın beden düşüncesi bulamamışsa bedensiz olarak ya da kuş, böcek, hayvan donunda, yaşayanlarla iç içedir.

İnsanın amacı bu üç toplum arasında kesintisiz iletişimi sağlamaktır. Bu iletişimin sağlanmasında sırra ermiş kimlik olarak dede-baba, büyük bir sorumluluk taşır.

Anadolu Aleviliği kaynak kültürden kendisine ulaşan atalar tapımı değerlerini Hz. Ali'nin değerleri durumuna dönüştürür: Artık "Konuşan Tanrı" görüntüsü ardında Hz. Ali "ata-baba" ya da "ata-tanrı"dır; daha doğrusu bir "doğa-tanrı"dır. Hz. Fatma, "ata-ana"dır ya da "ata-tanrıça"dır, daha doğrusu bir "doğa-tan-

rı"dır. Doğal olarak ataların izini geriye doğru sürme biçiminde tanımlayabileceğimiz geriye dönüş tapımı, Hz. Ali'ye ve Hz. Fatma'ya dönme biçiminde yaşama geçmiştir. Dönmenin gerçekleşebilmesi için Hz. Ali'nin adıyla anılan İslam heterodoksisi geriye doğru izlenmiş ve Anadolu Aleviliği bâtıni gönül zemininde İslam'ın doğuş koşullarına taşınmıştır.

Kırklar Cemi Şeriatçı İslam'a Bir Manifestodur

Bâtıni anlamda, toplumsal bir özlemin dışa vurumudur Kırklar Cemi. Bâtıni kimliğin, Alevi kimliğinin; kendini yaratan ya da medeni bir toprakta olağanüstü bir kıvraklık göstererek içine taşındığı İslam zemininde kendini etkileyen kanallardan biri durumunda bulunan Ali Yandaşları Hareketi'nin, izini geriye doğru sürerek kurgulayıp bilince çıkardığı eğitici bir söylencedir.

Söylencede Cebrail bir inanç kişisi olarak tanımlanmasına karşın gerçekte o Muhammet'in sezgisel aklı, içgüdüsel zekâsıdır. Bu nedenle özünde Muhammet, nesnel bir yolculuğa değil, sezgisel aklının kılavuzluğunda bir gönül yolculuğuna çıkar. İbrahim-İsa-Muhammet şeriatının temsilcisi ve son Ortodoks tanrının elçisi olarak çıktığı bu yolculuktan, halkın temsilcisi ve halk elçisi, yani bir halk adamı olarak döner.

İşte Kırkların Cemi söylencesi Muhammet'in eğitilmesi anlamına gelen bu değişimin/dönüşümün kutsal bir anlatımıdır.

Bâtıni kimliğin, Alevi kimliğinin özlem yüklemesiyle bir iç hesaplaşmaya itilen Muhammet'in gönül serüveni, inanç örtüsü altında Miraç yolculuğuna dönüşür. Yolculuk sonunda Ortodoks Tanrı, yani inanç tanrısı insan tanrıya, yani konuşan tanrıya indirgenir. İnancına egemen olan, kendisini inanç baskısından arındıran Ali, Muhammet'i etkiler, bir bakıma eğitir. Bu eğitim/etkileme sonucu Muhammet, tanrı elçisi olarak çıktığı gökyüzünden birey/toplum hizmetlisi olarak yeryüzüne iner; bir yorum ve yetenek varlığı olarak toplumun, ama yoksul toplumun duyarlı bir üyesi olur.

Görünürde inanç yaratısı olan Cebrail, Tanrı'nın davetini Muhammet'e bildirir ve O'nu alıp Tanrı katına çıkarır. Tanrı da gerçekleri Muhammet'e açıklar. Bu görüntünün arkasında olan

ise Muhammet'in Cebrail olarak algılanan kendi aklı aracılığıyla yorumlamaya çalıştığı şeylerin nereden geldiğini anlamaya / bulmaya çalışması yatar.

Söylencede bâtın âlemin/gayb âleminin ya da tanrısal âlemin görünüşe çıkmış bir biçimi olarak beliren Kırklar Meclisi, gerçekte ezilenler adına davranan, onların sözcüsü/öncüsü durumunda olan; ortodoks inanca, despot devlete karşı duruş almış bulunan bir örgüt kurmaylığından başka bir şey değildir. Buradaki bâtın âlem, gayb âlemi ya da bunun kutsanmış biçimi olan tanrısal âlem; yoksulların/ ezilenlerin dünyasıdır. Kaldı ki bu gerçeklik söylencede örtük de olsa Tanrı diliyle açıklanır: Tanrı-Muhammet muhabbetinde doksan bin söz edilir; bunun otuz bini şeriat olur ve Kuran olarak iner; kalan altmış bini ise Ali'de sır olur.

Buradaki otuz bin sözün taşıyıcısı olan Muhammet kimliği, Ortodoks inanç kimliğidir; Tanrı'nın elçisi, peygamberidir. Bu otuz bin söz Tanrı buyruklarıdır. Cebrail, Tanrı'ya en yakın olan dört melekten, peygambere haber verip götürmekle görevli olanıdır. Cebrail, Tanrı'nın buyruklarını Muhammet'e taşır. Muhammet, ümmetine duyurur; bunlar toplanır, Kuran ortaya çıkar.

Görüldüğü gibi Muhammet'in ortodoks kimliği, bütünüyle bir inanç kimliğidir; kulluk ya da tutsaklık üzerine kuruludur.

Bu kimlik Miraç yolculuğu sonunda terk edilir: Ortodoks Tanrı, tanrı insan ya da insan tanrı kılığında bedenleşirken, Muhammet peygamberlikten, asıl kimliğine, yoksulların hizmetçiliğine soyunur. Tanrı buyruğu olarak algılanan Kuran ayetleri, Muhammet'in yapıtına/makalesine dönüşür. Cebrail, Tanrı'ya en yakın dört melekten biri olmaktan çıkar ve genel olarak insan aklına, özel olarak Muhammet'in aklına dönüşür.

Kimlik değiştiren Muhammet'in aklı yani Cebrail, gayb âleminde yani yoksulların dünyasında gezindiğinden; söylenceye göre hemen her şeyin Kırklar Meclisi'nden geldiğini sezer ve onların bulunduğu kapıyı çalar.

Aleviler-Bektaşiler için Muhammet'in Kırklar Meclisi'ne katılması, O'nun Ali'nin yolunu bulması olarak algılanır. Ali'de sır olan altmış bin söz; Kırklar'ın toplu eğitimiyle, yani cem'le kendilerini yönetecek kurallar/ilkeler biçiminde belirmeye başlar. Aklın sınırı dışında bir yerlerde duran, kendini sorgulatmayan

ortodoks tanrının anlayamayacağı ya da denetim kuramayacağı bir zeminde yani akıl alanında görünüşe çıkan sırlar; ezilenleri kurtuluşa taşıyacak bir bâtını ideolojiye dönüşür.

Miraç yolculuğu sırasında ve dönüşte Kırklar'ın kapısında kulak abdesti yoluyla akılla/ özle yıkanan Muhammet; Kırklar Meclisi'ne katıldıktan sonra inançta aklın nesnelleşmiş biçimi olan dolu ya da şerbetle bir kez daha yıkanır; bilgiyle iç yıkanmaya uğratılır. Kırkların Cemi'ndeki üzüm suyu yani dolu; Kırklar'ın taşıyıcısı oldukları toplumsal aklın nesnelleşmiş halinden başka bir şey değildir.

Bilgiyle yıkanmış olan Muhammet, ezilenlerin temsilcileri olan Kırklar'a biat eder. O artık mürşittir.

Mürşit inançta, aklın bedenleşmiş biçimi olarak algılanır. Her şeyi akılla sorgulayan bir odağın, inanç olarak yansıyan akıl sonuçlarının kutsandığı halkın manevi odağının merkezidir. Bu nedenle Alevi inancının toplumsallaştığı yer olan meydanda akıl kıblesi olarak öne çıkar. Görüldüğü gibi Kırklar Cemi söylencesi ortodoks inanca, yani Şeriatçı İslam'a bir manifestodur.

KİFAYETSİZ MUHTERİSLER*

Ağız bir "namlu", ağızdan çıkan her söz bir "kurşun" dur.
Demek ki "doğru konuşma", sahibini öldüren "silaha" benzer.
Ne denli "doğru" konuşursan o denli "iyi" nişan alırsın
ve "sistem bu sistem" olunca kendini "on ikiden vurursun".

Bilinç Yoklaması Var Herkes Sıraya...

Bana göre "yazmak", "bilinci yoklamak" anlamına gelir: Bilinci yoklamayan her yazma eylemi "kolay"ı anlatır. Biz biliyoruz ki "kolay güzel değildir"; her zaman "zor güzeldir" demek de doğru olmayabilir; "güzel" ayrımına varamadığımız herhangi bir yerde ya da yanı başımızdadır, sakındığımız yerdedir, suçladığımız mekândadır, günahkâr kabul ettiğimiz şeyin içindedir.

Yazmak "değiştirme kültürünün" bir parçası ise eğer "yaşamanın sonucudur". "Yazma dışında" her türden yaşam seçeneğini insana kapattığı için bir bakıma "Yalnızlık yalnızca sana mahsus değildir anlamında Tanrı ile aşık atmaktır" yazmak.

Kalem, boş kâğıt üzerinde yol almaya başladığı andan itibaren

*. Bu yazının yayımlanması, Dergâh'ın sözcüsü durumundaki Dertli Divani'nin; Postnişin Veliyettin Ulusoy'un Genel Başkan Ercan Geçmez ile konuştuğunu, Ercan Geçmez'in Serçeşme'ye karşı olumsuz tutumundan vazgeçtiğini bildirmesi üzerine durdurulmuştu. Ancak, Ercan Geçmez ve Tekin Özdil'in dergiye, derginin genel yayın yönetmeni olarak bana, yazı işleri müdürü olarak Ahmet Koçak'a karşı düşmanca tutumlarının sürmesi nedeniyle okuyucunun "Bu tartışma nasıl başladı?" sorusunun yanıtını bilmeye hakkı vardır diyerek yayımlanmasına karar verdik.

"suç" işlemeye başlar. Biz bunu "sisteme" karşı diye biliyorduk; meğer sisteme karşı "birlikte" duruş aldığımız kimi "yöneticilerimiz" için de geçerliymiş: *Serçeşme*'nin 25. sayısını okuyunca telefona "sarılan" –bizce planlı bir hareketin son hamlesi– Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı Genel Başkanı Sayın Ercan Geçmez beni aradı. Mealen: "Hocam", dedi; "bilimsel bir dergi olan Serçeşme'ye Ali Balkız ve Kâzım Genç'in yazıları yakışmıyor; aynı söyleşileri tekrar tekrar yayınlıyorsunuz; bilinen kimi yazıları da internetten indiriyorsunuz; Federasyon kongresi bizim iç işimizdir; bunları yazmanız doğru değil. Amacınız ne?", diye sordu. Amacımızı "bilincini yoklayarak" açıkladım: *Serçeşme* dergisinin bir "tartışma platformu" yaratmak için çıktığını bu nedenle eleştiri hakkını kullanabileceğini belirttim. "Okumak istemiyorsan satın almazsın, iade edersin", dedim. Arkadaş "eleştiri hakkını" kullanacağına "memur kafası" taşıdığı için genel başkanı olduğu örgütün tüm üyelerinin kendisi gibi düşündüğü kanısına vararak "yasaklama yoluna" gitti. Şube başkanlarına telefon etti ya da onlarla konuştu; kimi şubeler "dergiyi iade etti".

Örgütlü Alevi zeminde "demokrasi", kimi başkanların ya da genel başkanların sesini açtığı bir radyodan çıkan müziğe benzer: Sesi yükselttiğinde "daha fazla" demokrasi vardır; biraz daha yükseltirse biraz daha fazla... Ya sesini kapatırsa, "durumdan vazife çıkaran" azımsanmayacak sayıda alt birim başkanları ulaşabildikleri tüm radyoların sesini kısmak, yani "demokrasiyi boğmak" için koşuşturan "ortodoks memurlara" dönüşür. Tam da bu nedenle 20 yıldır özlemlerimizin ötesinde "örgütlendik" ama tahminlerimizin ötesinde "gericileştik": Örgütlenerek gericileşmek gibi bir "keşfin" sahipleriyiz. Bu toprağın "en gerçekçi politikası-siyaseti" olan Alevi tarihini "güncellemeyi" becerememedikleri için "beklentileri" karşılanmayan, doyumsuz, kendilerini Alevi "uzmanı" sayan, Aleviliği kurtuluşa taşıyacak "seçenek" gören kimi çağdaş örgüt yöneticilerimiz "engelimiz" durumuna geldi. Ne kadar acı değil mi?

Çağdaş Ruhbanlar

Biz yıllarca Aleviliğin "en zayıf halkası"nın "ruhbanlık ya da

ruhban örgütlenmesi" olduğunu söyleyegeldik: Eğer Alevilik "toplumsal bir bilinç-toplumsal bir örgütlenme" yaratmak istiyorsa "kan bilincini ve kan örgütlenmesini" aşmak zorunda olduğunu sürekli yineledik. Artık günümüzde geçmişten bize taşınan "kan temelli ocak örgütlenmesini" okul olarak algılamak zamanı gelmiştir dedik. *Serçeşme* merkezli ve "bilme temelli" bir gelenek örgütlenmesine bağlanmak gerektiğini açık açık yazdık. Hay huy içinde "tersine dönüşüm" ürünü "çağdaş ruhbanları" görememişim. Aymazlığım için "kendi kendimden özür diliyorum". Tanımladığım "çağdaş ruhbanlar", Alevi "aristokrasisini" oluşturan, "yukarıdanlığı" ile belirgin, kendilerinin de içinde yer aldığı "seçenek elit"i her şeye "merhem" sanan "cahillerdir". Kendi esenlikleri adına Aleviliğin içini doldurmaya çalışan "sarı yöneticiler"dir bunlar. Aleviliği "memur dünyasına" taşımak isteyenlere karşı kavga veriyoruz diyen bu "çağdaş ruhbanlar", örgütlü Aleviliği daha önce örneğini görmediğimiz bir "memur ideolojisine" bağlamak istiyorlar. "Anonim aptallıklarının" izinde bizleri gündelik bilinçle oluşturulmuş bir "sürü saçmalığa" tapınmaya çağırıyorlar. Bâtını yabancılaşmanın "maya tutmaya" başladığı günümüz koşullarında hemen herkesin tapındığı "bu saçmalıklarla" baş edemiyoruz: Bir çıkış bulabilmek için kıvranıyoruz Bize göre her şeyin her şeye göre bizim "anlam ve içerik" yitirdiği/yitirdiğimiz adına yaşam dediğimiz "sürüklenmede" görünürde yan yanayız, belki her zamankinden "daha yakınız" birbirimize.

Her birimizi "imha etmek" isteyen sisteme karşı örgütlü mücadele veriyorsak eğer kendi basınımıza, aydınımıza, sanatçımıza "aynı düşmanlığı" besleyemeyiz.

Alevilikte "sözel taşınma" kanalları tıkanınca baba ile oğul, dede ile torun arasındaki ilişki birbirlerine benzemekle birlikte birbirinden "sakınan", yani "anlamsızlığa açılan iki kara delik" gibidirler: Tıpkı bunun gibi "örgüt üyesi ile yönetici" arasındaki ilişkiyi "iki kara deliğe" benzettiniz. Nereden bakarsak bakalım hiçbir şey görünmüyor. Geçmişte örgüt yöneticisi ile örgüt üyesi arasındaki ilişki "çocuksu" idi; şimdi "mahcup"; işlevsel değil, "tersine dönüşümle" emir alma-emri yerine getirmeyle belirgin "memurlaşmış bir iletişim" dili egemen artık.

Eğri oturalım ama doğru konuşalım: Alevi-Bektaşi zeminde ruhlar "kirlenmiş" durumda; "temizlenmeden" Alevi-Bektaşi

"yeniden doğuşunun" altından kalkmak olanağı yok. "Azap çeken" bir ruhsal yapıyla "eşikte beklemek" dayanılası değildir. Adını koyalım: Yasaklı ya da günah toplumlar "yaralı bir bilince" sahiptir: "Öteki"nden daha kötü bir "öteki". "Azap çekmek" sûfi gelenekte "çile çekmek" anlamında bir eğitim yöntemidir: Öyledir de bu kendimizi eğitmek içindir, bir başkasının bizi eğitmesi için "eşikte bekletmesi" değildir.

Alevilikte Düşünceyi Aşan İnanç Olamaz

İnsan, eylemiyle "doğaya, doğada olmayanı, yani kendinde olanı ekleyerek" tarihine "yol verir" ve kendini gerçekleştirme olanağını bulur. Demek ki insanın kendini anlaması-algılaması, yine "yazgısını kendisinin çizdiği" kendi tarihinden bağımsız olamaz.

Evcil Olmanın Tadını Çıkaran Sözde Aleviler

Düşünmenin ve yapmanın bir sonu yoktur. "Son" demek, amaçlanan şeye ulaşmak anlamını taşır: Herkes amaçladığına ulaşırsa –ki böyle bir son olmadığı için insan kendini aldatır– hem "anlam" hem de "anlamsızlık" üretilmiş olur. Her iki durumda da "dünya çekilmez"dir. Öyleyle kendimizi "bir şeyin sonunun ya da her şeyin sonunun bir anlam" olduğu yanılsamasından "kurtarmamız" gerekir: "Ölümle dünyaya anlam kazandırma karasevdasından hemen vazgeçmeliyiz." Simgesel evrende "gezinerek" ya da "simgesel dünyayı üretken biçimde kullanarak", ölümün "tersine dönüşümünü" sağlamalıyız. Bunun için kullanacağımız araç ölümün "kendisi" olacaktır; yani, "daha üstün bir ölüm" ile ölümü "tersine çevirmek".

Bâtını açıdan düşünürsek "gerçek" dediğimiz elimizle dokunduğumuz ya da duyu organlarımızla hissettiğimiz şey, "gerçeği örten" bir şeydir: "Hakikati, örten hakikattir". Yine bâtınilikte "inanç kuralları-kimlikleri/ilkeleri" düşünülerek üretileceğine/keşfedileceğine göre "düşünceni aşan" bir inancın olamaz; tersinden söylersek inancın, "düşüncenin nesnel sınırlarını aşma yeteneği/olanağı" yoktur. Ortodoks dinlerde "bilinmeyen ya da bilinemeyecek" olan şey inançtır; bâtınilikte ise "bilinen ya da

bilinebilecek" şey inançtır. Bu nedenle bâtınilikte "kendini bilmek" eylemini yaşamak dışarıdan bakıldığında "daha az inanılacak şey bulma çabası" olarak görülür. "İçkin tersine çevirme" yatkınlığı insanı, karşıtlardan "olumsuzluk veren ya da acı veren-sıkıntı yaratan" yanıyla "akraba" yapar: Bu "akrabalık ayartıcı"dır; kişiyi "inanma değil, düşünme yönünde" ayartır. Devriye kapsamında "düşünme" denilen şey, döngüsel tersine dönüşüm zemininde "meydan okuma - karşı meydan okuma" çabasından başka bir şey değildir. Burada akıldan çıkarılmaması gereken bir "incelik" gizlidir: Çevrimde "sanalın özelliklerini tartışırken, gerçeğin ulamlarını değil, tam tersine gerçeği tartışırken sanalın ulamlarını kullanabilirsin".

"Çağdaş budalalık" anonim etiketle hepimize "yapışmış" durumda: "Budalalık yapmak" akıllı davranmanın yerine geçti. "Diyalektik düşünme" anlamında "tersine dönüşüm" yeteneğinin "körelmesi" ile bugün "egemen" Alevilik, "toplumsal ilişkilerin içinde ancak bu ilişkileri taşımaya kayıtsız, evcil olmanın tadını çıkaran" ihanet kimliklerinin eline düştü. Yaşamın dışına düşen, kendini "avutmak" için "ahlaka-erdeme sarılan" bu ihanet kimliklerinden öğreneceğimiz hiçbir şey yok. "Siyasal enerjilerini yitirmiş" bu ihanet kimlikleriyle ancak "iyi" ya da "gerçeği" örten "iyi" ya da "gerçek" diriltilebilir. Bu sözde Alevi "elitler" ile "bilme" temelli "beş para etmez çağdaş kimlikler" el ele vermiş, "modern görünümlü gerici" düşünceler üretiyor. Yaşıyorlarsa "yüksek çözünürlüklü bir öğretmen" Hakk'a yürüdülerse "bademgözlü bir yiğit" olarak anılacak olan bu çağdaş "büyücüler", geçmişte kendilerinin de içinde yer aldıkları "kavganın" ürettiği onuru "toplumsal bir krediye dönüştürmek" sevdasındalar.

Bâtıniler bu toprakta "belletilen ya da ezberimiz durumunda bulunan" başkaldırı türlerinden bambaşka bir başkaldırıyı yaşama geçirdiler. Neydi bu başkaldırı: Tanrı'yı öldürmek, yerine başka bir Tanrı dikmek. Peki, var olan Tanrı'yı nasıl öldüreceksin ve yerine yeni Tanrı'yı nasıl dikeceksin: "Birikmiş emek" onu yaratandan uzaklaştıkça ve "sahibini boğmaya" yeltendikçe "toplumsal bilinç yabancılaşır"; din ya da dinsel kimlikler durumuna dönüşür. Başat inanç kimliği metafizik Tanrı, "tersine dönüşümle" toplumsal iş sürecine ya da birikmiş emeğe yapıştırılabilirse "sahte" olana tanı konabilir. Metafizik Tanrı'nın niteliği ile çalışanların "canlı" ve "bi-

rikmiş emeği" arasında bir "özdeşlik" olup olmadığı aranır. Bulunmadığı anlaşılınca Metafizik Tanrı "iptal edilir" ve yerine "canlı" ve "birikmiş emek" tanrı olarak "atanır".

Sokrates öncesi felsefenin gündeminde "doğa" vardı: Sokrates ve öğrencileri ile birlikte felsefenin gündemine insanın sorunları-insanın toplumsal yaşamda karşılaştığı dertler girdi. Platon ile birilikte ise felsefenin gündemi "âdil toplum" tartışmalarına açıldı. Bir Doğu kamulculuğu olan bâtınilikte "aydınlanma" bu nedenle "doğaya, insana ve insanın bilme yetisine" yöneldi. "Doğanın aklı ve insanın aklı" üzerinde yapılanarak "âdil toplum" tartışmaları kapsamında, ezilenleri esenliğe çıkartacak sınıfların-özel mülkiyetin ve devletin olmadığı "kâmil toplum" tasarımını geliştirdi.

Yol doğumunda "baba" pir-mürşit-rehber, yani öğretmendir: "Ana" ise taliptir-derviştir, yani öğrencidir. Gebe kalan organ, "gönüldür". Gönülde büyüyen çocuğun adı "sözdür ya da harftir". Söz ya da harf "ağızdan doğar"; demek ki ağız, bir "doğum organıdır". Doğum gerçekleşir gerçekleşmez, söz ya da harf "eyleme" geçer: "Ses" olur. İşte bunu gerçekleştirebilirsek "içimizi dışımıza taşımış", vahyin bâtıni anlamını yaşamın "yaşama güçlerine" dönüştürmüş oluruz. Öyleyse hızlı davranalım: "Kuluçkaya yatalım, gönlümüzdeki beni biz yapalım ve herkesi-her şeyi kucaklayalım".

Yalnızca "canlı emeği değil, ölü emeği de dirilten", damladaki "anlamla" evreni açıklayan, canın "yoldaşları", yani "iç ve dış hizmetlileri" olarak algılanan duygularımızla yaşamı sarıp sarmalayan; beyinleri "çalışmaya", ruhları hissetmeye çağıran, birer "dai" olmanın zamanı geldi de geçti bile.

Kendi Kendimizin Efendisi Olalım

Cahil kişiyi, kendi şerrinden korumak bize düşmez.

Etten Yapılmış Gönül Yaratmak

İnsansal ve toplumsal ilişkilerimizi "tarihimizin ziyaretçileri" durumuna getirebilirsek "geri dönüşümlülüğün" kazanımı anlamında "etten yapılmış bir gönül" yaratırız: İnsansal ve toplumsal

ilişkilerimiz tarihimizi "terk etmediği" sürece "etten yapılmış gönlümüz kıpırdar". "Kıpırdayan gönül", hem "geçmişe" hem de "geleceğe" yolculuk yapar.

"Kendi kendisinin efendisi olamayan insan, efendisiz bir dünyada yaşayamaz", temel görüşünden hareketle yola çıkıyoruz: Geçmişte ve şimdide, egemen kimlik ve değerlerden farklı bir "hiççi" sayıyoruz kendimizi. Sürdürülebilir bir isyandan "daha edepli" bir isyandan yanayız. Kendi dilimizden, bu toprakların kültüründen beslenen ve adına "gönül felsefesi" denen felsefenin çerçevesini çizdiği bir yaşam biçiminin tüm çelişkilerini, acılarını, umudunu ve yalnızlığını yaşıyoruz.

Biz, "insanlar arası ilişkiler" ve "insanlar ile doğa arasındaki ilişkiler" konularıyla uğraşan bir felsefeyi felsefe kabul ediyoruz. "İnsan ilişkileri", geçmişte "yerel"di ve "geri dönüşümlü" idi; bugün artık tipik olarak "küresel" ve "geri dönüşümsüz". Kaçınılmaz gözüken ve "yazgı" gibi öne çıkarılan "küresel ve geri dönüşümsüz" insan ilişkilerine "dur" diyebilmek için, küresel-ulusal sistemin bizi bizden ve doğadan uzaklaştıran "ezberine" karşı, Anadolu Aleviliğinin insandan ve doğadan kopmayan, çok boyutlu, çok anlamlı "gönül felsefesi"ni çıkarıyoruz. "İhanete uğramış" ve "unutulmaya" terk edilmiş "yaşam bilgeliğini" tarihimizin içinden "alıp" yaşadığımız ana taşımak değil mi çabamız. Dünyayı, hazır, verildiği gibi kabul edenlerden "olmak istemiyoruz"; bunu gerçekleştirdiğimizde belletilenin "dışına" çıkarız: Umutsuzluğa kapılmaya gerek yok; ilişkilerimizi "geri dönüşümlü" duruma getirdiğimizde kesinlikle "kendimize rastlarız". İşte biz "rastladığımız bu kendimizi" dirilteceğiz ve dondan dona taşıyarak daha yaşanmamış geleceğe bir "işaret fişeği" olarak göndereceğiz.

Zamanın Yerine Geçmek ya da Zaman Olmak

Anadolu Aleviliğinin tarihsel-toplumsal geçmişiyle örtüşmek, onu büyütmek, güncele ve geleceğe taşımak; doğayı ve tarihi aşmak temel amacımız gibi. Yalınızca "düşünsel deneyim" yaparak "gönül felsefesini" ve bu felsefenin "ilişkilerini" anlayamayız: Çünkü Alevilik bir "bilme kültürü" değil, bir "değiştirme kültürü"dür. O zaman Bâtını felsefe yaşamın içinden, yaşamın sonuçlarından "devşirilmeli"; "yaşanan ana, geçmişe ve gelece-

ğe dönüşümlü" duruma getirilmelidir. Derin bir kültür geçmişinden gelip "bitimsiz bir sona" uzanan "gönül felsefesine" gerekli katkıları yapacağız ve çocuklarımıza-torunlarımıza "zenginleştirmeleri" için emanet bırakacağız.

Doğa, yapısında "gizli" olan "neden" tarafından "belli bir sona yazgılıdır": Örneğin "tohum", ağaç olmaya, "yumurta" civciv olmaya yazgılıdır. Bu yazgıyı "yazana" tanrı adı verilir. Kendini yetiştiren "yazgı defteri" olarak algılanan "levh-i mahfuzda" yazılanları okuyabilir; "zamanın yerine geçer" ya da "zaman olur" ve "hareketi ölçer". Sen zamanı ölçemezsen, zaman seni ölçer; küfretmek isterse küfreder, dövmek isterse döver. Bu nedenle kimi kez kötü iş yapanlar bunu zamandan bilir; bu doğru değildir. Kendini zamanın yerine geçiremeyenler için "zaman", yaşamın ayak bağıdır; bilinçsiz olursan, yani kendini bilmezsen "zaman" denilen zincire bağlı kalırsın.

Kesreti Anlamayan Vahdeti Anlamaz

Vahdet, "birliği" ifade eder; onun için Tanrı "birdir" deriz. Kesret, "çokluk"tur; çokluk hep "çifttir", yani "ikişer-ikişer"dir: Örneğin nesne-can, dağılma-derilme, akıl-nefs vb. gibi. Nesne-can "karşıtlığında", varlık yokluktan, zâhir-bâtından, güzellik-çirkinlikten "iyi"dir; bu "iyi" düşünebilmemizin "aracı" olmasından dolayıdır. Yoksa zâhirin "özü" ile bâtının "niteliği" arasında bir özdeşlik vardır; demek ki o da "iyi"dir. Daha doğrusu "karşıtlara" iyi-kötü nitelemesiyle bakılmaz. Güneş, aydınlığa "aracıdır", bulut yağmura. "Aracı" ortadan kalkarsa "düzen" bozulur. Kendini bilmek isteyen kişi "aracıya" değil "amaca" bakmalı; amacı ne ise onu gözlemlemelidir. Bunu yaparken "karşıtların birbirinin öğretmeni" olduğunu hiçbir zaman unutmamalıdır. Bu bağlamda, "Umudunu, ummadığına bağla", özdeyişi, "umudunu, ummadığın yerden daha fazla gözle" anlamınadır. Gönül gözüyle görür, akıl ve sezgiyle bakarsan "hünersiz" kişi senin "öğretmenin" olur. Hz. Ali'ye sorarlar, "-Edebi kimden öğrendin?", diye. O da cevaplar, "-Edepsizden". Hz. Ali'nin cevabı bize "karşıtların birbirinin öğretmeni olduğunu" anlatır. Tenini-bedenini, "tembelliğe" alıştırma: Bunun için "tenini-bedenini örsele", onu "hüner" edinmeye

zorla. Ten-beden, tembellik etmekten hoşlanır; bunu bil, onu kendi haline bırakma; örsele, iş gördür, dinlendirme. Unutma ki beden-ten, "senin buyruğunla hareket eder". Düşüncesini örselemeyen, düşüncesine iş gördüremeyen, yani "düşünsel deneyim" yapamayan, "ferman yazamaz". Tam da bu nedenle bedenini-tenini tembel bırakırsan bedenine-teinine "itaat edersin", örseler-iş gördürürsen o sana "itaat eder".

Şunu unutma: Bilimin, edebin, alçakgönüllülüğün, günahtan-olumsuzdan kaçınmanın, doğruluğun vb.'nin "sermayesi" utanmadır. Bunun da bir ölçüsü vardır: Utanmaktan kendine yarar geleceğini görüyorsan, o zaman utanmak gereklidir. Yok eğer "ziyan" gelecekse o zaman "utanma".

Nasıl Bir Demokrasi? Nasıl Bir Yönetici? Nasıl Bir Örgütlenme

Demokrasi güçsüzün tuttuğu, güçlünün "karşı" olduğu şeydir;
demokrasinin şanssızlığı da buradadır:
Güçsüzlerin iktidara geldiği görülmemiştir.

Bireyler "ortalama, eşit, yumuşak" olduğunda insanlığın bütünüyle "ilerleyeceğine ve güçleneceğine" inanılır. Bu çok tehlikeli bir durumdur. Çünkü, insanları "küçültmek ve daha kolay yönetilebilir kılmak ilerlemek olarak algılanır".

Nasıl Bir Demokrasi?

Demokrasi, insanlığın son iki yüzyılda yaşadığı büyük bunalımdan çıkmada bir "sanal kurtuluş idesi" mi acaba? Hakların "eşit" dağılımının yapıldığı yerde demokrasi bir "oyun"dur. "Oyun" yaşama geçip oyun olmaktan çıkıp, yani hakların "eşitsiz dağıtımını" yapıp "eşit sonuç" üreten "gerçek" olamadı bir türlü. Hani kimse ölümüne "tanık" olamaz ya: Tıpkı bunun gibi, demokrasi de bir türlü kendi uygulamasına "tanık" olamadı. Doğal olarak bugüne değin yaşama geçme olanağı bulan demokrasilere baktığımızda hiçbirinin "emeğin hakkı ile özdeşleşemediğini" görüyoruz.

Özgürlüğün demokrasiden "çıktığı" sanılır: Ama bunun "ter-

si" doğrudur; özgürlükten demokrasi çıkar. Demek ki özgürlüğün "küçük" bir bölümü "demokratik özgürlük"tür. Onun için bağırıyoruz: Köktendinciden, şeriatçı kimlikten "demokrat" olmaz; "demokrat olmayan" kimliklerle demokrasi kurulmaz, diye. Alevilerin kafasındaki inanç, "şeriatçı bir nitelik" kazanırsa bilelim ki "bizlerle" de "bu iş" olmaz.

"Kendini bilmek", hiçbir dışsal koşulun sınırlandırmasını eyleminin "sınırı" olarak kabul etmeyen, kendine ve başkasına saygısı olan "kişi olmak" demektir. Gönül felsefesinin temelinde işte "bu kişi" vardır; bu sağlanamazsa demokrasi "temelsiz" kalır. Bizler kendimizi bilmek istiyoruz; tarihselliğimizi, kendi kültürümüzden devşirerek dünya kültürüyle tanışmak ama kendimiz olarak kalmak, "yabancılaşmamak" istiyoruz.

Yaşam, doğal olanın "önde" durduğu; bir "doğal olan-kültürel olan" birleşimidir. Ben istemez miyim kafamın gündemine göre yazmayı. İnsanın, ötesinde doğanın "aklını iplemeyip" aklımla "akılsız" alana taşınmayı, doğanın "en şarlatan" varlığı olduğumu kanıtlamayı: "Bir sen varsın yaşamımda sevgilim; ağaçlar sen, kuşlar sen, dağlar-taşlar sen; rüzgârın sesi, çiçeğin rengi, suyun şıpırtısı sen; en kötüsü aklım sen; şimdi bedenimle oynuyorum, bilmem yapabilir miyim sen", demeyi. "Akılsız alanda" başıboş dolaşmak kimi kez "akıl alanında" doğru davranmanın "anahtarını" verir. Ama olmuyor işte; "adanmış bilinç" diye bir şey var.

Duyarlılığımızın "izinde" yöremizden dünyaya açılmak, kendi göreneklerimizle selamlaşmak, dünya toplumunun "hamuruna" katılmak istiyoruz. Böylesi bir görevin altından ancak "yetkin bilinç"le kalkılır: Yetkin bilinç "adanmış bilinç"tir. Adanmamış bilinç, kendini "sakınır" ve başkasını "harcamaya" yönelir.

Bu nedenle kimi örgüt yöneticilerimiz "adanmamış" bir bilincin-inancın taşıyıcısı olarak ortalıkta döneniyorlar; en yakın kavga arkadaşının "ayağına çelme takmaya" ya da kendisi için "gizil" tehlike oluşturan örgüt arkadaşını-aydınını "karalamaya" yelteniyor. Demokrasi inancı, "yetkin bilinç" diye tanımlanan "özgürlük bilinci"nin gerçekleştiği yerde başlar. Özgürlük bilincinin evrensel ölçekte kendini gerçekleştiremediği koşul/koşullarda demokrasiler "iğretidir". Demokrasi bir "bakış", bir "seziş", bir "kavrayış", ötesinde bir "örgütlenme" biçimidir. Yaklaşımın man-

tığı gereği "yaşama inandığımız yerde demokrasi, kendimize inandığımız yerde karşı demokrasi başlar". Yaşama olan inancımız "eksik", kendimize olan inancımız "abartılı" olduğu için, çağdaş anlamda "uygun örgüt biçimini" bulmamıza karşın bu örgütün yönetim organlarını çoğunluk "nitelikli" yönetici arkadaşlarla dolduramadık; bedel ödüyoruz: "demokrasi yaratıyoruz diye diye karşı-demokrasi üretiyoruz". Birinci durumda, demokrasiye inananlar yaşamın "kendi kötülüklerini kendi olanaklarıyla arındırabileceklerini" kabul edip bunu gerçekleştirme kavgasına girerken ikinci durumda, yani yaşamdan sakınıp "her şeyin çözümünü kendinde gören" örgüt yöneticilerinin yönettiği örgütlü Alevi zeminde memur kafalı yöneticilerden çevreye saçılan olumsuzluklar yine aynı kafa yapısına sahip yöneticiler tarafından ortadan kaldırılacaktır, yaşam denen büyük öğretmene başvurmaya gerek yoktur, yargısıyla kördövüşüne girilir.

Hakların söke söke alınabildiği yerde "yetkin bir demokrasi" vardır demek felsefi açıdan doğru olmaz; hakların seve seve paylaşılabildiği yerde yetkin demokrasi vardır demek doğru olur. Yaşamından memnun olmayanlar ne kadar "azsa" demokrasi o ölçüde "kararlıdır".

Demokrasinin ayırıcı niteliği, seçim sonucu oluşmuş "çoğunluk yönetimi" değil, çoğunluğun iradesine karşın "azınlık" durumunda bulunanların bireysel, siyasal ve toplumsal haklarının güvence altına alınmış olmasıdır. Bu durumu örgüte uygularsak yönetimi kaybedenlerin ya da yönetime seçilemeyenlerin haklarını "güvenceye almaktır" demokrasi.

Nasıl Bir Yönetici?*

Ağız bir "namlu", ağızdan çıkan her söz bir "kurşun" dur.
Demek ki "doğru konuşma", sahibini öldüren "silaha" benzer.

*. Söylemiştik "Oyun Oynamayalım: Toplumsallaşmadan Siyasallaşmak Bir "Oyun"dur", diye. "Siyasete müdahale ediyoruz" savıyla kendi "sağına yatırım yapan" sosyal demokrat siyasete "soldan yaklaşıp müdahil olan" ya da "eşikte bekleyen" arkadaşların yapacağı tek şey; örgütlü Alevi hareketini milletvekili hırslarına bağladıkları, gülünç ve güçsüz bıraktıkları için hemen istifa etmeleri, bu görevlere gelecek daha yetenekli canların önünü açmaları olacaktır.

Ne denli "doğru" konuşursan o denli "iyi" nişan alırsın ve "sistem bu sistem" olunca kendini "on ikiden vurursun".

Kalem, boş kâğıt üzerinde yol almaya başladığı andan itibaren "suç" işlemeye başlar. Biz bunu "sisteme" karşı diye biliyorduk; meğer sisteme karşı "birlikte" duruş aldığımız kimi "yöneticilerimiz" için de geçerliymiş.

Örgütlü Alevi zeminde "demokrasi", kimi başkanların ya da genel başkanların sesini açtığı bir radyodan çıkan müziğe benzemeye başladı: Sesi yükselttiklerinde "daha fazla" demokrasi oluyor; biraz daha yükseltirlerse biraz daha fazla... Ya sesini kısarlar ya da kapatırlarsa, "durumdan vazife çıkaran" azımsanmayacak sayıda alt birim başkanları ulaşabildikleri tüm radyoların sesini kısmak, yani "demokrasiyi boğmak" için koşuşturan "ortodoks memurlara" dönüşüyor. Tam da bu nedenle 20 yıldır özlemlerimizin ötesinde "örgütlendik" ama tahminlerimizin ötesinde "gericileştik": Örgütlenerek gericileşmek gibi bir "keşfin" sahipleriyiz. Bu toprağın "en gerçekçi politikası-siyaseti" olan Alevi tarihini "güncellemeyi" beceremedikleri için "beklentileri" karşılanmayan, doyumsuz, kendilerini Alevi "uzmanı" sayan, Aleviliği kurtuluşa taşıyacak "seçenek" gören kimi çağdaş örgüt yöneticilerimiz "engelimiz" durumuna geldi. Ne kadar acı değil mi?

Biz yıllarca Aleviliğin "en zayıf halkası"nın "ruhbanlık ya da ruhban örgütlenmesi" olduğunu söyleyegeldik: Eğer Alevilik "toplumsal bir bilinç-toplumsal bir örgütlenme" yaratmak istiyorsa "kan bilincini ve kan örgütlenmesini" aşmak zorunda olduğunu sürekli yineledik. Artık günümüzde geçmişten bize taşınan "kan temelli ocak örgütlenmesini" okul olarak algılamak zamanı gelmiştir dedik. *Serçeşme* merkezli ve "bilme temelli" bir gelenek örgütlenmesine bağlanmak gerektiğini açık açık yazdık. Hay huy içinde "tersine dönüşüm" ürünü "çağdaş ruhbanları" görememişiz. Aymazlığımız için "kendi kendimizden özür diliyoruz". Tanımladığım "çağdaş ruhbanlar", Alevi "aristokrasisini" oluşturan, "yukarıdanlığı" ile belirgin, kendilerinin de içinde yer aldığı "seçenek elit"i her şeye "merhem" sanan "cahillerdir". Kendi esenlikleri adına Aleviliğin içini doldurmaya çalışan "sarı yöneticiler"dir bunlar. Aleviliği "memur dünyasına" taşımak is-

teyenlere karşı kavga veriyoruz diyen bu "çağdaş ruhbanlar", örgütlü Aleviliği daha önce örneğini görmediğimiz bir "memur ideolojisine" bağlamak istiyorlar. "Anonim aptallıklarının" izinde bizleri gündelik bilinçle oluşturulmuş bir "sürü saçmalığa" tapınmaya çağırıyorlar. Bâtıni yabancılaşmanın "maya tutmaya" başladığı günümüz koşullarında hemen herkesin tapındığı "bu saçmalıklarla" baş edemiyoruz: Bir çıkış bulabilmek için kıvranıyoruz Bize göre her şeyin her şeye göre bizim "anlam ve içerik" yitirdiği/yitirdiğimiz adına yaşam dediğimiz "sürüklenmede" görünürde yan yanayız, belki her zamankinden "daha yakınız" birbirimize.

Her birimizi "imha etmek" isteyen sisteme karşı örgütlü mücadele veriyorsak eğer kendi basınımıza, aydınımıza, sanatçımıza "aynı düşmanlığı" besleyemeyiz. Söylencesel bir anlatım vardır bilirsiniz: "Terzi de bardağa girdi", diye. Özdeyişin öyküsünü anımsayalım: Bağdat'ta Mezarlığa açılan kapının yakınında bir terzi varmış. Dükkânında bir bardağı varmış, çiviye asılı. Her ölü geçtiğinde yerden bir taş alır ve bardağa atarmış. Her ay attığı taşları sayar, Bağdat'ta ayda kaç kişinin öldüğünü hesaplarmış. Terzi bunu sanat edinmiş. Gel zaman git zaman terziye de vade gelmiş, ölmüş. Birinin terziye işi düşmüş, dükkânın kapalı olduğunu görünce komşusuna terzinin nereye gittiğini sormuş. Komşusu, "-Terzi de bardağa girdi", demiş. "Ölü geçtikçe bardağa bir taş bırakırdı; zaman onun taşını da bardağa bıraktı", diye sürdürmüş sözlerini. Terzi gibi bu yönetici arkadaşların "taşı" da bir gün bir "yerlere" bırakılacak, bundan kuşkunuz olmasın.

Nasıl Bir Örgütlenme?

Örgüt "birimleri" ya da "gruplar", "kişiler" arasında yaşanması "zorunlu" iletişim ve diyalog; güven duyulacak "kadro", "program" ve "örgütlenme" sorunları, olması gereken "mekânlarda", başvurulması gereken "ilke" ve "yöntemlerle" yapılamamaktadır.

Geçmişten bize ulaşan Alevilik-Bektaşilik, zulme, baskıya ve haksızlığa karşı "isyan" geleneğini, uygarlık-öncesi sınıfsız toplumun "eşitlik" değerleriyle besleyerek bugünlere taşımış, halk

muhalefetini "tarihle, kültürle" beslemiş ve onu sürekli "canlı" tutmuştur. Bunu nasıl başarmıştır: Bunu;

— insanlığı ve doğayı Tanrı ile özdeşleştirip canlı ve cansız dünyayı pratik eylemler alanı durumuna dönüştürerek,

— doğrudan demokrasi zemininde halkın demokrasisini politikanın mutlak biçimi olarak algılayan devrimci hümanizmin, yani toplumcu hümanizmin en üretken felsefesini yaratarak,

— zorbanın, özgürlük mücadelesi karşısında bir silah olarak taşıdığı "ölüm"ü, düşünce özgürlüğüne "şantaj" yapmak için kullanılan bir "rehine" olarak algılayıp felsefesinden çekip çıkararak,

— "özgür bir insan ölümden başka her şeyi düşünür ve bilgisi ölüm üzerine değil, yaşam üzerinedir" yargısını öne alıp ölmeden evvel ölerek,

— zekânın etik-estetik bir anlatım biçimi olarak düşünceye/inanca taşıdığı sevgiyi/aşkı, özgürlüğün tek olası temeli ve toplumsal yaşamın tek etik harcı yaparak,

— "benliğe" duyulan etik ilgiyi, kendini yaratmanın bir aracı durumuna getirerek,

— doğa yasalarından farklı her türden insan doğası yasasını yadsıyıp doğa üzerinde Tanrı'ya güç veren dinsel düşüncelere karşı duruş alarak,

— aynı gücü doğa üzerinde insana veren evrensel bir düşüncenin üreticisi olarak başardı.

Demek ki "geçmişimizi" ölçü almak durumundayız: "Kökümüze" bakmasını bilmezsek, şimdimizi ve geleceğimizi "konuşamayız". Geçmişimizi "ölçü" alıp günümüze baktığımızda Alevilerin;

— şeriatçı Sünni kuşatılmışlığa "boyun eğme" ile belirgin "Türk-İslam sentezi" zemininde boy veren düşünüş biçimlerinin tanımladığı "kimliksizliğin" kırılamadığı,

— genelde politika alanının "dışına" itildiği;

— kimi "grupların" ya da "örgütlerin-örgüt yöneticilerinin" kendilerini öne çıkarabilmek için bu "inancın-felsefenin" geleneksel tabanından ve günümüzdeki sınıflar konumlanmasındaki anlamlı yerinden "habersiz" bir "kör dövüşü"ne girdiği;

— bâtını toplum felsefesi ve toplumsal tasarım açısından an-

lamlı olan "demokratik" ve "siyasal" mücadelenin bir türlü amaçlanan politik "öze" kavuşturulamadığı bir dönemi geçirmekte olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Yaşanan bu sürecin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan;

— düşünsel "bulanıklığı" gidermek;

— bu kapsamda devreye sokulacak "etkinlik", "eylem" ve "yazın" ürünleriyle Alevilik temelinde düşünsel "birliğin" sağlanmasına, davranış düzeyinde "dağınıklığın" giderilmesine katkıda bulunmak;

— öne çıkan "teorik-pratik" sorunları tartışmak;

— kolektif bir "ürün" yaratmak üzere düşünsel "olgunluk, beceri ve yetkinlikleri" amaca yönelik "seferber" etmek;

— felsefemizin-inancımızın yaşamasını olanaklı kılacak, ona hak ettiği saygınlığı yeniden kazandıracak "araçları" biçimlendirmek-örgütlemek ve

— sosyal pratiği bir ucundan yakalayarak "kimlikli bir mücadeleyi" yaşama geçirmek, hepimizin en temel görevidir.

Sorunun çözümünde "uygun araç" örgüttür: Örgütün "kafa kalitesi"ni yükseltmek ve Alevi canları örgüt çatısı altında toplamak, onları, "nesnel" düzeyde demokrasi-laiklik mücadelesinin "öznesi" durumuna getirmek "örgütlü mücadelenin" asıl amacı olmalıdır.

Şimdi asıl yakıcı soruna, "örgütlenme" sorununa gelelim. Nasıl örgütleneceğiz?, onu irdelemeye çalışalım. Alevi zeminde "iki tür" örgütlenme vardır:

a) Geleneksellik zemininde "inanç" öğelerinin ya da "doğal, yüzyüze" ve "kendiliğinden" ilişkilerin biçimlendirdiği "topluluk" örgütlenmesi (yol örgütlenmesi); Örneğin, Serçeşme Hacı Bektaş Veli Dergâhı ve bu Dergâh'a bağlı örgütlenme, bu türden bir örgütlenmedir.

b) Çağdaşlık zemininde "ussal irade"ye bağlı olarak biçimlenen ve toplumsal "çıkara" dayalı düşüncelerin uzlaşmasının bir ürünü olarak beliren "toplum" örgütlenmesi (demokratik örgütlenme); örneğin, şubeli Hacı Bektaş Veli örgütlenmesi, Pir Sultan Abdal örgütlenmesi, üst örgüt anlamında federasyon ve konfederasyon örgütlenmeleri, bu türden örgütlenmelerdir.

Gerçek yaşamın gereksinimlerini karşılamaya yönelik olan

ve "yüzyüze" ilişkilere, "doğrudan demokrasi"ye dayanan "topluluk örgütlenmeleri", yani gelenek örgütlenmeleri ya "kan-soy", ya "yer" ya da "inanç" bağı toplulukları olarak yapılanır. Ancak çağdaş toplum, "çıplak ideolojilerin" yönlendirdiği sınıf çıkarlarına dayalı bir toplumsal sistemi yerleştirince; "topluluk örgütlenmeleri"nin varlık nedeni olan "yüzyüze ilişkiler, kan-soy bağları" ve "inanç dayanışması" önemli ölçüde çözüldü ya da örselendi.

Alevi "topluluk örgütlenmesi"nin, toplumda benzer örgütlenmelere yönelen kesimlere göre çok önemli bir "ayrıcalığı" vardı. Ortaçağ koşullarında temel üretim "aracı" topraktı ve toprağa bağlı üretim "belirleyici" idi. Alevilik-Bektaşilik "topluluk örgütlenmesi", Anadolu'nun "toprak-otlak" insanını, giderek kentlerin "zanaat" insanını örgütlemişti. Bu kapsamda ve toplumsal düzeyde, Alevi-Sünni ayrımının da "ötesinde" Anadolu'nun "üretici-yaratıcı insanının" gerçek gereksinimlerini dile getiriyordu; ekonomik-demokratik ve siyasal istemlerine "yanıt" veriyordu. Bu nedenle siyasal olarak öne çıkıp merkezi otoriteye başkaldırdıklarında, toplumda büyük "sarsıntılar" ve "altüstlükler" yaratabildiler. Yalnız Alevi kitlenin değil Sünni, Rum, Ermeni vb. halkın da "devrimci tarihi" ve "kültürel kaynağı" olabildiler.

Bugün geçmiş tarihsel süreçten günümüze uzanan Ortaçağ değerleriyle "boğuşuyor" olsak da "sermayenin" egemen olduğu, sınıfsal çıkara dayalı bir toplumsal düzeni yaşıyoruz. Artık, geleneksellik zemininden beslenen "topluluk örgütlenmeleri", ne denli sağlıklı yapılanırsa yapılansın, Alevi topluluğu dışında toplumun tüm ezilen kesimlerini kucaklayacak bir örgüt durumuna gelemez; bu dönem "kapanmıştır". Dünün Ortaçağ'ında ve feodal bir yapı altında, Anadolu halkının memnuniyetsizliğini kucaklayan Alevi "topululuk örgütlenmeleri", bugünün Türkiyesinde ve kapitalist bir toplumda aynı işlevi yerine getirmekten "aciz"dir.

Demek ki "boşluğu" kapatabilmek için demokratik kitle örgütü kapsamında "toplum örgütlenmeleri" yaratmak zorundayız. Ama diğer yandan Alevi bilincini/inancını dünden bugüne taşıyan, bugünden yarına taşıyacak olan "gelenek örgütü"nü çağdaş

toplumun karnında canlandırmak-geliştirmek durumundayız. Yazılı kültüre yatkın, sözel kültüre alıştırılacak olan "çağdaş örgüt belleği"; sözel kültüre yatkın, yazılı kültüre alıştırılacak olan "gelenek örgüt belleği" yaratmak, Alevilerin "olmazsa olmaz koşulu"dur.

Öncelikle yapılması gereken açıktır: Birini anlamlı bulup diğerini yadsımayacağız; her iki örgütlenme tipini "birlikte" yaratacağız ya da canlandıracağız. Çünkü, Alevi topluluk örgütlenmesi, geçmişte oynadığı, "çalışanların toplumsal çıkarına dayalı bir kavgayı yaşama geçirme" görevini bugün yaşama geçirecek "örgüt yeteneği"nden "yoksun" duruma geldiyse ortaya çıkan "açığı" kapatabilmek, bir bütün olarak Alevilerin tarihsel açıdan oynadığı işlevle örtüşebilmek için "temsili demokrasi" temelli çağdaş toplum örgütlenmesine gitmek, yani "demokratik kitle örgütlerimizi" yaratmak zorundayız. Ama diğer taraftan biliyoruz ki "temsili demokrasi" temelli toplum örgütlenmeleri, "yüzyüze ilişkileri", "doğrudan demokrasi temelli değerleri" ve "inanç öğelerini" taşımakta "yeteneksizlik" gösterir. Demek ki gelenek örgütlenmesini de yaratacağız ya da yaşatacağız.

Ancak bunlar gerçekleştirilebilirse Anadolu Alevilerinin bu ülke tarihinde ve toplumsal mücadelelerinde oynadıkları "onurlu rolle" buluşulabilir. Ancak o zaman, Alevıler, kendilerini yaratan "toplumsal temel"e seslenebilirler; bu temelden kaynaklanan "memnuniyetsizlik"le beslenebilirler, sürekli canlı kalabilirler. Bu ülkenin demokrasi mücadelesine kalıcı katkılar verebilirler. Bugün ülkemizdeki halk muhalefetinin, toplumsal memnuniyetsizliğin her şeyden önce buna "gereksinimi" vardır. Bu gereksinmeyi karşılayacak güçlerin başında Aleviler gelmektedir. Toplumsal isyan hareketini geçmişten günümüze taşıyan Alevilik, bu bağlamda güçlü bir dinamiktir. Bu dinamiklerini, isyan geleneklerini, yarattıkları "üst örgüt" aracılığıyla toplumsal muhalefete "aktararak" genel halk hareketinde ve örgütlenmesinde "çimento" görevi görebilirler, kendilerini özgürleştirirken Sünnileri de özgürleştirebilirler.

Bu örgüt diğer yandan, gelenek örgütlenmesini kucaklamalı, onunla kaynaşmalıdır. Kaynaşmanın ve kucaklaşmanın ölçütü, "Alevi evrensel ilkeleri" olmalıdır. Kendini besleyen ana damar-

dan yoksun ya da bu damarı dışta bırakan, görmezlikten gelen, küçümseyen bir toplum örgütlenmesi "şey" değil, "hiçbir şey"dir. Gelenek zemininde ve Alevi inancının-kültürünün yönlendiriciliğinde canlandırılacak ya da kurulacak olan örgütlenmeler aracılığıyla Alevi kimliği "yeniden yapılandırılmalı", inancın ve kültürün gereklerini yaşama geçirebilmelidir. Yarattığı yüzyüze ilişkiler, doğrudan demokrasi ve farklı inanç algısıyla, Alevilik bilinci sürekli canlı tutulmalı; Alevi olmaktan kaynaklanan insan hakları, demokratik haklar "bağlı olduğu, içinde yer aldığı üst örgütün eylem, etkinlik" alanına aktarılarak yaşama geçirilmelidir. Bu yolla yaratılan toplum örgütlenmesine, Alevilerin yarattığı bir örgüt "damgası" vurulmalıdır.

Gerekliliğine inandığımız ve bilinçlerimizde var olan ortak istemleri kucaklayacağını umduğumuz Alevi örgütlenmesi çalışmalarına "her can", elinden gelen katkıyı esirgemeyecektir. Bunun bilinci içinde özlediğimiz örgütlü günlerde buluşmak üzere, diyorum.

ALEVİLİĞİN İNANÇ YANI DİN DEĞİL AŞKTIR

Kimileri Alevilikle-Sünniliği "görücü" usulüyle evlendirmeye kalkıyor: Biz diyoruz ki bu "evlilikte bir tecavüz olayı" var. Aymazlığımızı sürdürürsek yakın gelecekte bu "tecavüz olayı" nın çocukları "-Ben Aleviyim", diye karşımıza çıkacak ve bizleri "mekândan kovacaktır".

Kendi Bilincimizin "Yoklanmasına" İzin Verelim ki Başkalarının Bilincini "Yoklayabilelim".

Bana göre "yazmak", "bilinci yoklamak" anlamına gelir: Bilinci yoklamayan her yazma eylemi "kolay"ı anlatır. Biz biliyoruz ki "kolay güzel değildir"; her zaman "zor güzeldir" demek de doğru olmayabilir; "güzel" ayrımına varamadığımız herhangi bir yerde ya da yanı başımızdadır, sakındığımız yerdedir, suçladığımız mekândadır, günahkâr kabul ettiğimiz şeyin içindedir.

Yazmak "değiştirme kültürünün" bir parçası ise eğer "yaşamanın sonucudur". 1980'den bu yana "yazmak için yaşadım" ya da "yaşamak için yazdım": Yazgımın, yazgımın "göbeğinde" yaşamımın "gündemine" göre yazdım. Yeri geldi "öleyazdım"; yittim, çıktım. Ne çare yaşam "gerçek"ti, yani her gerçek gibi "iki yüzlü": Çoğunluğun bulunduğu "yüzde" değil de karşı "yüzde" oyalanmayı yeğledim. "Karşı yüz" bir "sır" alanıdır; onun her şeyini "iletişime" sokamazsın; sokarsan, "sır sır olmaktan çıkar".

O zaman düşündüm: Ben de bu "iki yüzlü gerçeğin" bir "felsefesi" olsun dedim. Yaşamın içerisindeki amaçlı yürüyüşüm, dışarıdan bir "savrulma" olarak algılansa da ben; "iki yüzlülüğü"

bir "erdem" olarak gören ya da yetişmişliğin "kanıtı" kabul eden bir "sûfi" gibi algılanmayı yeğledim. Doğru mu yaptım yanlış mı yaptım bilemem: Ama yaşamımın hiçbir anında ne kendimi "aldattım" ne de "sattım".

Ruhumuz da Alanlardan ve Hacimlerden Oluşur

İnsanın bedeni bir "mekân"dır; yani, bir "alanlar" ve "hacimler" bütünüdür: Ruh "ayağını yere basmak" zorunda olduğuna göre o da "alanlardan ve hacimlerden" oluşan bir "mekân"dır. Bugün Alevilik kendini "koruma" konusunda "yüksek bir gerilim" yaşıyor: Böylesi durumlarda ortaya çıkan "bilinç yırtılmaları", giderek bilincin "dağılması" ve her Alevi ile çevresi arasına bir "yabancılaşma" girmesi sonucunu doğuruyor. Köktendinci inançlardaki "din" terimini karşılayan Alevilikteki "aşk" terimi, "kültürel" yanından arındırılarak "utanç verici fizyolojik bir eylem"e indirgeniyor.

Bilinç "aydınlık" bir şey olarak algılanır ve doğal olarak "anası-atası" karanlıktır: Kendisini en iyi yetiştirmiş insanın bilinci bile "kendi cahilliğini, yani kendi karanlığını algılamaya yeter" deriz. Öyleyse bilinç "karanlık bir yumak"tır; "gönül evi"nin hangi penceresinden bakarsak bakalım bu "karanlıkla" karşılaşırız. Bizi işlevli kılan ve "apaçık" olan duygularımız bu küpün içine taşındığında "boş bir oda"ya ya da "gönül evi"nin şurasına burasına yerleşmiş "hayaletlere" dönüşür. Odanın altında "patlamaya hazır", al bir "top" biçiminde bir kalp vardır sanki. Herkesin gönlü birbirine eklendiğinde "toplumsal vicdan" anlamında bir "iç uzay" elde edilir ki bilinç dediğimiz şey bu "uzayda" bir "noktadır" sadece. Tam da bu nedenle biz işte bu "nokta" olmak için çabalarız.

Bâtını yabancılaşmanın "maya tutmaya" başladığı günümüz koşullarında hemen herkesin tapındığı "anonim saçmalıklarla" baş edemiyoruz: Bir çıkış bulabilmek için kıvranıyoruz Bize göre her şeyin her şeye göre bizim "anlam ve içerik" yitirdiği/yitirdiğimiz ve adına yaşam dediğimiz "sürüklenmede" görünürde yan yanayız, belki her zamankinden "daha yakınız" birbirimize.

İnsan bâtını kültürde kendi yapısında var olan "düşman" du-

rumundaki "karşıtların" ayrımına varması gerekir: Varır varmaz da kendisinin "ağlayan, gülen, koşan, yeri geldiğinde adam gibi konuşan, durup dururken saçmalayan bir bomba" olduğunu kavrayıverir. Bu "bombayı kim imha edecek": Kendisi mi yoksa dışarıdan insanlar mı? Doğrusu bu "bombayı" kişinin kendisinin "imha" etmesidir: Bu enerjiyi "üretken" biçimde tüketmesidir. Ancak kişi kendisini imha edecek denli bilgiye sahip değilse; imha edeceğim diye "orasını-burasını" karıştırırken birden kendisini "patlayıveriyor": Enerjisini boşu boşuna harcar. Sistem kafalarımıza bir "ezber" veriyor: Herkesin kendini "imha" etmesi, yani var olan enerjisini "düzen" yararına tüketmesi için. Bilinçlere yönelik bu "yapı bozumu", belletilmiş toplumsal yaşam tarafından her birimizin "ele geçirilmesi" sonucunu üretiyor. Böylesi bir durumda "işgal" ediliyor beyinlerimiz; nasıl konuşacağımız, nasıl davranacağımız "beyin defteri"ne kaydediliyor.

Alevilikte "sözel taşınma" kanalları tıkanınca baba ile oğul, dede ile torun arasındaki ilişki birbirlerine benzemekle birlikte birbirinden "sakınan", yani "anlamsızlığa açılan iki kara deliğe" dönüşür: Bu nedenle "örgüt üyesi ile yönetici" arasındaki ilişkiyi, "tıkanan sözel taşınma kanalları"nın işlevli "çağdaş karşılığı" olarak yaşama geçirmemiz gerekirdi. Beceremedik: Onu da "iki kara deliğe" benzettik. Nereden bakarsak bakalım hiçbir şey görünmüyor. Geçmişte örgüt yöneticisi ile örgüt üyesi arasındaki ilişki "çocuksu" idi; şimdi "mahcup"; işlevsel değil, "tersine dönüşümle" emir alma-emri yerine getirmeyle belirgin "memurlaşmış bir iletişim" dili egemen artık.

Eğri oturalım ama doğru konuşalım: Alevi-Bektaşi zeminde ruhlar "kirlenmiş" durumdadır; "temizlenmeden" Alevi-Bektaşi "yeniden doğuşunun" altından kalkmak olanağı yoktur.

Bedenini terk edebilen, yani canını "soyut" olarak avucunun içine alabilen bir kimlik onu, "sonsuz yaşam" içinde "saklar". Sonsuz yaşam kaynağı can, yeri-zamanı geldiğinde ıslak toprakta fışkıran bir ot gibi yeşeriverir "yeni bedenlerde".

"İlahi ciğer" ruhla bedeni birleştirdiğinde, "bilmeyiş erdeme" dönüştü; ruh-beden bütünleşmesinin "içe-dışa vurumu" olarak algılanan görme-duyma-hissetme vb'ye yönelik "sevgi-aşk" bilgiden "uzaklaşma" yeteneğini göstermez. Bedeni "küçümser", ruhu

"tanımazsak", bilginin kaynağı "kurur"; aşk da sevgi de "matematik formüllere" dönüşür: Unutmayalım ki ruhlar da "buharlaşır". Buharlaşan ruh, "dahileşir"; dahileşen ruh, kimliği "egemenliği altına" alır. Biz, ruhumuzun "efendisi" olmak istemiyor muyuz? Öyleyse ruhu "su" gibi içimizde tutmasını öğrenmeliyiz.

NASIL BİR LAİKLİK

"Şeriatla birlikte özgürleşme" yolu terk edilmeden, yani "şeriattan özgürleşemeden" laik olunmaz.

Cumhuriyetçi Demokrasinin Varlık Nedeni Olarak Laiklik

Bugünün somutunda, toprak insanımızı esenliğe kavuşturacak "laik-devrimci" güçlerin başında Alevi-Bektaşi-Bedreddini topluluğunun geldiği savı, hemen herkesin "ortak yargısı" durumundadır. Bu yargı, toprağımda yaşama geçmiş "sınıflar mücadelesi"nde Alevilerin-Bektaşilerin-Bedreddinilerin çalışanlar-üretenler adına "oynadıkları onurlu rolün" bilince çıkardığı bir gerçekliktir. Bu nedenle daha fazla zaman geçirmeden laiklik konusunu açıklığa kavuşturmak ve laiklik mücadelesinde Alevilerin-Bektaşilerin ve Bedreddinilerin yerini "ikirciksiz" ortaya koymak gerekiyor.

Köktendinciler ne yapmak istiyor?

Köktendinciler "şeriatı", topulumun tümüne "dayatmaya" kalkıyor: Bu yolla laikliği ve laiklik mücadelesini "boğmaya" yelteniyor. Dinsel-inançsal taraflar arasındaki "kavgayı" öne çıkararak toplumsal düzeyde "sınıf ilişkilerini, sınıflar arasında süregelen çıkara dayalı mücadeleyi perdelemeye" çalışıyor. Toplumsal yaşamın her alanında "temsil edicilik" kazanıp "demokrasi-laiklik" kavgasına öncülük/önderlik edecek devrimci güçleri "kuşatma altına" almak istiyor.

Aleviler, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çatısı altında yer almak istemiyorlar. Çünkü, devlet yapısında böylesi bir örgütün bulunmasını laiklikle bağdaştıramıyorlar. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Atatürk döneminde, devrimlere karşı köktendinci Sünni kesimden gelmesi olası tehlikelere karşı kurulmuştu. Varlık ne-

deni olan bu tehlikelerin ortadan kalkmasıyla örgüt varlığının da sonlandırılması amaçlanıyordu. Ne var ki gelişmeler amaçlandığı gibi olmadı. Diyanet gittikçe güçlendi; devlet, "Sünni Devlet" tercihinde bulununca Hanefi İslam anlayışı ve bu anlayışın ilahi tasarımı devletle bütünleşti. Ve Diyanet'in kendisi laik-cumhuriyet için çok büyük bir "tehlike" durumuna geldi.

Laik bir toplumda devlet, "ne dinlidir ne de dinsiz." Devletin "inanç özgürlüğünü sağlamakla" yükümlü olması, bireyin "inançlı ya da inançsız" olabileceğinin; buna karşın, devletin bir inancının "olamayacağının" önkoşul olarak kabul edilmesi demektir. Bu nedenle Aleviler laiklik gereği devletin;

a) Hiçbir dinin, dinsel anlayışın, devlet ve toplum düzenini biçimlendirip yönlendirmesine olanak tanımaz;

b) Tüm inançlara özgürlük verir; farklı inançta olanların özgürlüğünü engellemek isteyenlere müdahale eder, anlayışını yaşama geçirmek istiyorlar.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın "kendi varlık nedenlerini ortadan kaldıracak" bir "kanala" sokulmasını ya da "kapatılmasını"; amacın gerçekleşme sürecinde, kendilerinden alınan ve Diyanet'e ayrılan vergilerin "genel bütçe"den kendilerine aktarılmasını talep ediyorlar.

"Zorla din eğitimi verme, Alevi yerleşim birimlerine cami yaptırma ve imam atama, iş ve bürokrasi alanlarından Alevileri dışlama" uygulamalarının, Osmanlı'nın şiddete dayalı "asimile" yönteminin Cumhuriyet dönemindeki devamı olduğuna inanıyorlar ve bu uygulamaların sona erdirilmesini istiyorlar.

Camileri "ortak ibadet yeri" olarak görmüyorlar; kendi inançlarının gereklerini, kendi ibadet yerlerinde, yani "cemevleri"nde özgürce yerine getirmek istiyorlar. Çocuklarına, "devlet zoruyla din dersi verilmesini" bir "zulüm" olarak algılıyorlar ve bu uygulamanın en azından Türkiye'nin de imzaladığı "Çocuk Hakları Sözleşmesi"ne aykırı olduğunu bıkmadan usanmadan yineliyorlar.

Bu toprağın yurttaşları, aydınlanma yaratıcıları olarak "kıyıma" uğramak istemiyorlar artık. Bu isteğin bir kanıtı anlamında onlarca insanın diri diri yakıldığı Sivas/Madımak Oteli'nin, "Sivas Utanç Müzesi" olarak düzenlenmesini talep ediyorlar.

1950'lilerden bu yana laiklik de "yabancılaştı": "Din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması" temeline dayanan laiklik, "din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması" biçiminde algılanmaya/anlaşılmaya ve uygulanmaya başladı.

Alevilerin istemleri "nasıl bir laikliği, nasıl bir cumhuriyeti" işaret ediyor acaba? Bu konuda Türkiye'de tam bir "kafa karışıklığı" yaşandığı için "karışıklığa çözüm" anlamında bir "açılım" yapalım istedim:

Laiklik ikiye ayrılır:

3) Ruhunu 1789 Büyük Fransız Devrimi'nden alan laiklik.

4) Ruhunu ABD'nin Anglosakson sekülarizminden alan laiklik.

Bu iki "kaynak ruh" arasındaki "fark" demokrasi anlayışlarına da yansır: Birinci "ruh kaynağı", yani Büyük Fransız Devrimi kaynağı "özgürlük-eşitlik-kardeşlik" üzerine yapılanır. Buna karşın ikinci "ruh kaynağı", yani ABD'nin Anglosakson sekülarizmi kaynağı "mülkiyet-liberalizm-özgürlük" üzerine yapılanır. Birinci "ruh kaynağı", cumhuriyetçi demokrasiyi "koşul" sayarken, ikinci "ruh kaynağı", liberal demokrasiyi "koşul" alır.

Bu iki "ruh kaynağı"nın birbirini anlaması ya da birbirine dönüşmesi özünde olanaksızdır ama biz olanaksızın üstesinden gelmeyi iyi biliyoruz: Birinci ruh kaynağı, "insan birimi" olarak "yurttaşı" belirleyici alarak "halkçı bir mülkiyeti" yaratmayı amaçlarken ikinci ruh kaynağı, "bireyi" öne çıkarıp "bireyci bir mülkiyeti" yaşama geçirmeyi amaçlar.

Bu iki "ruh kaynağı"ndan birinci ruh kaynağı, yani Büyük Fransız Devrimi kaynağı, "halkçı mülkiyet" üzerinde "sosyal devleti" örgütlerken ikinci ruh kaynağı, yani ABD devrimi kaynağı, Amerikan toprağında koloninin "elitleri" tarafından İngiliz sömürgecisine karşı yapıldığı için "Efendiyi değiştirmekle" birlikte "toprak mülkiyeti ve kölelik düzenini değiştiremedi." Tam da bu nedenle bu ruh kaynağı, "sosyal içerikten yoksun, sosyal devlete kapalı bir bağımsızlık savaşı" olarak tarihe geçti.

Yine birinci ruh kaynağında mücadele ya da sınıflar savaşı "kilise ile devlet-halk" güçleri arasında gerçekleşti, yani devlet ile halk birleşti ve kiliseye karşı mücadele verdi. İkinci ruh kaynağında ise "kilise ile halk birleşti ve devlete karşı mücadele verdi".

Bugün Türkiye'de bu "iki ruh kaynağı" birbirine karıştırılmakta ya da "sekülarizm" ile "laiklik" birbirine "vurulmakta" süreçte kimileri kalkıp "Türkiye kendi laikliğini terketsin ve Protestan cemaatlerin gerici sekülarizmini kabul etsin" diyebilmektedir.

Birinci ruh kaynağında laiklik, yani Fransız-Türk laikliğinde laiklik, "din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması" olmazsa olmaz koşulu gereği "yurttaşı ve toplumu dinlerin baskısına karşı korumayı", daha açık bir dille söylersek "yurttaşı ve toplumu özgürleştirmeyi" amaçlar. İkinci ruh kaynağında laiklik, yani ABD sekülarizminde ise laiklik, "din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması koşulu" gereği devleti, "dinlere-inançlara karşı eşit uzaklıkta tutmaya" çalışır; amacı da budur.

Herevi'nin "Kanı helaldir, ama malı haramdır" fetvasının ardından 18 Aralık 1416 tarihinde Serez Çarşısı'nda asılan

Şeyh Bedreddin'i Unutmak Suçtur

Suskunluğumuz, ilgisizliğimiz utanca,
giderek suçluluğa dönüşmeden
Şeyh Bedreddin'i layık olduğu yere oturtmak, onu anlatmak;
insanımıza, insanlığa tanıtmak,
temel yükümlülüğümüz olmalıdır.

Tarihe Düşünerek Bakalım: Çünkü Tarih Yalnızca Dürüstlerin Değil, Alçakların da Tarihidir

Toplumsal çelişkiler, yeni bir toplum yaratmaya "tohumsa" eğer, bu tohumun "çimlenme" gücünü temsil eden bir toplumsal kimliği "bulmak" zorundadır. Bu eğilimin önüne hiçbir güç geçemez. İşte bu toplumsal kimlik Şeyh Bedreddin olmuştur. Resmi tarihin bize ulaştırdığı bilgileri ölçü alırsak Şeyh Bedreddin'i "yakalama" olanağını elde edemeyiz. Tarihin görevi "soyutlanmış" kişi serüvenlerini anlatmak değil, olayları yaratan toplumsal dönüşümleri araştırmak, olaya egemen olan düşünce örgüsünü, bu düşünce örgüsünün gelişim çizgisini geçmişten geleceğe doğru izlemektir. Şeyh Bedreddin olayında bu yapılmış mıdır?

sorusuna "olumsuz" yanıt vereceğiz. Anlatılanlara biraz yakından baktığımızda olayların içinde ya da kıyısında-köşesinde Şeyh Bedreddin adının "gezindiğini" görürüz: Şeyh Bedreddin'i "yaratan-dillendiren" toplumsal olaylar "örtüktür"; bütün eylem gücü, "yüceltilip" tasavvufi bir zemine taşınan Şeyh Bedreddin'in kişiliğinde toplanıvermiştir. Üretim ilişkileri, üretici güçlerin durumu, toplumsal bunalımlar, sarsıntılar, çalkantılar; toplumsal kurumlarda gözlenen çözülmeler; yaşama koşullarıyla, yaşam değerleriyle inanç koşulları, inanç değerleri arasındaki "uyuşmazlık-karşıtlık" gözlerden "ırak"tır. "Kök"e inmek yerine "görüntü"yle yetinildiği hemen algılanır. "Niye böyle oldu?", sorusuna "ikirciksiz" yanıt vermek durumundayız: Anadolu halk isyanlarında eksiksiz-kusursuz düzen anlamında "kâmil toplum"a bağlanan ve insanlığı kesin kurtuluşa taşıma kaygısıyla yaşama dayatılan toplumsal tasarımlar "silindi mi" hemen her şey insanı kurtuluşa taşıma çabasıyla "kâmil insan"a bağlanır. Geçmiş "silinir", tarihi yaratan "toplum-sınıf"tan sakınılır; insan toplum "hizmetlisi" olacağına inancın "kulu" olur.

Asyalı kandaş insanların Anadolu toprağına ayak basmasıyla "kurgu dünyası"na, yani ahirete "gönderilen" güzellik, erdem, iyilik, yiğitlik, mutluluk, doğruluk, saygı, sevgi vb. oradan yaşanılan dünyaya taşınıvermiştir. Doğaötesi inançlara karşı, doğaya yönelik inançlar "fışkırmış"; metafizik inanç değerleriyle yaşamsal bir kavgaya girilmiştir; eski yeninin içinde, yeni eskinin içinde "erimiş"; ne eski ne de yeni olan bir "bireşim"e ulaşılmıştır; inançla yaşam arasındaki "çelişki" düşünebilmenin aracı olmuştur. Demek ki bâtınilikte inanmak için "doğaüstü"ne başvurulmaz; doğrudan varlığın kendisine "yönelinir".

Geçmiş olayların tarihsel özelliği, ancak "geleceğe" katkıları ortaya çıktığında tam olarak anlaşılabilir: Aradan altıyüz yıla yakın süre geçti, tam anlamıyla "gelecek zaman"da sayılırız; bilmek için "yeterli zaman" geçmiştir. Kaynaklar, boş bir evde duran "hayaletler" gibidir; tarihle sulanabilirse sulanıp canlandırılabilirse "hayalet" olmaktan çıkıp aramıza katılabilirler. Hayaletlerin aramıza katılması "geçmişimizle çiftleşmek" anlamına gelir ki "doğum" kaçınılmazdır.

Bizler Şeyh Bedreddini Nazım Hikmet'in "Şeyh Bedreddin

Destanı"ndan öğrendik: Nazım Hikmet, isyanın geçtiği tarih kesitine, koğuşun demir parmaklıklarına yanaşan ve Tornacı Şefik'in gömleğini giyen Börklüce Mustafa'nın dervişlerinden birinin "ruhu" ile yolculuk etmişti. Biz ise Bedreddin'in kavga/düşünce dünyasına, "yaşamın sonuncu kaynağı olduğuna inanılan ve canı taşıdığı kabul edilen", ondan bize ulaşan tek "kanıt" durumunda bulunan "kemikleri" ile seyahat edeceğiz. Kemiklerden oluşan "iskelet", geriye taşındığında "bin bir can edinir, bin bir dona bürünür"; geçmişin orasında-burasında "bedensiz dolaşan ve beden beden" diye çığrışan Bedreddin müridlerini "uçurup" aramıza taşıyacağız. "Söze geleceğiz/ sözle geleceğiz", yeni bedenlerde "yorumlanacağız", yani "davranışa dönüşeceğiz", bu yolla geleceğe taşınıp "ölümsüzleşeceğiz/ ölmeden evvel öleceğiz ya da yaşarken dirileceğiz". Nazım Hikmet'in Şeyh Bedreddin Destanı'nın sonuna eklediği Ahmed'in öyküsü, bu tasarıma çarpıcı bir örnektir. Ahmed'in dedesi ile muhabbet eden erenler, tok ve kararlı bir sesle şöyle der:

— "İsa peygamberin ölüsü etiyle, kemiğiyle, sakalıyla dirilecekmiş. Bu yalandır. Bedreddin'in ölüsü, kemiksiz, sakalsız, bıyıksız, gözün bakışı, dilin sözü, göğsün soluğu gibi dirilecek. Bunu bilirim işte..... Bedreddin yine gelecek diyorsak, sözü, bakışı, soluğu bizim aramızdan çıkıp gelecektir, diyoruz"

Olaylar, tarihçileri olduğu denli vakanüvistleri de ilgilendirir. Ancak iş "keramete" gelince onu yalnızca menakıbnâme yazarları işler; kurala da uyar, dünya sorunlarına "aldırış etmez"; bir bakıma, sistemi ve sistemin ilahi ideolojisini "iplemem" demek ister. Vakanüvist ise "bilmek ve susmamak zorunda" olduğu şeyleri "yazmaz" ya da "yazamaz". Bu nedenle vakanüvistlerin kayıtlarından çok, menakıbnâme yazarlarının verdiği bilgilere sarılırız.

Hamamda düşünce ya da tuvalette kan görünce insanın, güvenebileceği birini bulması gerekir: Tıpkı bunun gibi, toplumsal bir bunalım halinde, "altına" sığınabileceğimiz bir toplumsal bilinç/kimlik "bulmak" yaşamsaldır. Amacımızı gerçekleştirebilmek için "yaşamı erteleyenlerden"; Şeyh Bedreddin'in ve Bedreddin bağlılarının ruhlarını "ziyaret" edenlerden olalım. Tarih bizi/bizleri yargılamadan Şeyh Bedreddin'e sahip çıkalım.

Geriye Dönüş Tapımı Anlaşılmadan Alevilik Anlaşılamaz

Geleneksel anlatım dilinde "geriye dönüş tapımı"nın izleri "silinir"; nesnelliğin "tarihin geçmişine taşındığı" bir "sanı" yaratılır. Bu "sanı"ya "fetiş" biçimde bağlananlar hiçbir zaman Aleviliği anlayamayacaklardır.

Tanrı-Doğa-İnsan'dan Hak-Muhammet-Ali'ye

Geriye dönüş tapımı gereği Anadolu Aleviliği, kendini yaratan kaynaklardan biri ya da birkaçının izini sürerek kendini "geçmişe" taşır. Anadolu Aleviliğinde geçmişe taşınma, belirleyici anlamda, heterodoksi bir zeminde "Ali Yandaşları Hareketi" geriye doğru izlenerek gerçekleştirilmiştir. Böylece son tektanrıcı din olan İslam'ın şeriatına ve şeriatçı kimliklerine, bu dinin doğuş koşullarında "tersine-dönüşüm" kazandırılarak tavır alınmış; şeriatçı İslam'ın karşısında, değişim-dönüşüme koşut biçimde gelişen ve vahiy ile aklı "barıştırma" gibi bir işlevi yerine getirmeye çalışan "dinsel felsefe"nin sınırları aşılarak bir "felsefi öğreti" ya da "bilgelik öğretisi" yaratılmıştır.

Özkaynaklarından özümsenen Alevi felsefesi ve onun insan, evren ve Tanrı tasarımı "ikirciksiz" gün yüzüne çıkarılamadığı için, bir Alevi kendi çağdaşlığını, aydınlanmacılığını, demokratlığını, ilericiliğini ya da ahlaklılığını, iyiliğini, güzelliğini "sorgulayacak", dünya görüşüne uygun biçimde "ayakları üzerine dikecek" ölçütten de yoksun kalıyor. Bu durum bilgisiz kalmanın, kendi kökeniyle iletişimi kesmenin ötesinde, yoğun bir yabancılaşmayı da beraberinde getiriyor. Süreç içinde;

1. Alevi felsefesinin Doğatanrıcılık yanının, "Tanrı-evren-insan" üçlemesi biçiminde dışa vuran doğasal diyalektiği; toplumsal diyalektiği yansıtması gerekirken bu diyalektiği gizleyen İnsantanrıcılık anlayışı "Hak-Muhammet-Ali" üçlemesi biçiminde öne çıkarılarak "perdeleniyor".

2. "Hak-Muhammet-Ali" üçlemesinin özündeki diyalektik kavranamadığı için, evren, insan ve toplum sorunları akıl alanından inanç alanına, felsefe alanından tanrıbilim alanına taşınıyor; Alevi felsefesi tanrıbilim olup çıkıyor.

Sonunda olan hem Alevilere, hem de Aleviliğe oluyor: İnancını aklına indirgemek, idealizmini materyalizmine dönüştürmek için nesnel-toplumsal bir evren görüşü[1], insanlığı kurtuluşa taşıyacak bir toplumsal proje[2] yaratan dünün Aleviliği bugün; aklını inancına taşımak, materyalizmini idealizmine dönüştürmek isteyen kimi Alevilerce egemen sınıflara "altın tepsi"de sunuluyor. "Anısız" ve "geleceksiz" bir Alevilik, Ortaçağ'ın "günümüz kılıklı" sömürücülerinin elinde, "iç kimlik bunalımını şifa sayan" bir "dine"[3] dönüşüyor; çağdaş toplumun "karnına", sindirilmesi zor bir lokma olarak "balyoz" gibi iniyor.

Cumhuriyet'ten bugüne gelinen süreçte, toplumsal altüst oluşa koşut olarak sınıflar konumlanmasında önemleri ve durumları değişen sınıf ilişkileri "cangılında" yerlerini bir türlü bulamadı Aleviler. Genelde, kendini yaratan ezilen sınıfın, yani dünün köylü sınıfının, bugünün köylü tabakalarının nesnel olarak yaslandığı Ortaçağ toprak değerlerini, özelde Cumhuriyet'le birlikte edindikleri burjuva değerleri (ulusal burjuvazinin önder yargısıyla kutsanmış dünün ilerici, bugünün gerici değerlerini) ağırlıklı olarak terk edemediler. Nesnel açıdan geçmiş tarihten gelen, nicelikçe ve nitelikçe azalma sürecini yaşayan toplumsal tabakalara, yani köylülüğe, küçük mülkiyete; ideolojik açıdan ise modern güdümün ürünü olan "küçükburjuva" aydınlara bağlanıp kaldılar.

Toplumsal zeminde köylülükle kader ortaklığı yaparken, küçük mülkiyetin sığ ufku içinde siyaset yapmaya soyundular. Yeri

1. Dört kapı kırk makam: Hacı Bektaş Veli tarafından geliştirilen dört ana aşama ve kırk alt aşamadan oluşan eğitim öğretisi. Dört kapı, tarikat yolunda, yolda tarikat yolcusunun, yol erinin Tanrı'ya ulaşmada yükselmek ve derinleşmek durumunda olduğu dört aşamayı simgeleyen şeriat kapısı, tarikat kapısı, marifet kapısı ve hakikat kapısı. Dört kapı öğretisi ise Tanrı'ya ulaşmada ya da bu görüntü ardında ham ervahlıktan kâmil insan durumuna dönüşmede, dört kapı görüşünü temel alan öğreti

2. Kâmil toplum: Anadolu Alevilerinin, felsefelerine, öğretilerine ve yaşama biçimlerine uygun olarak toplumu kurtuluşa taşımak için tasarımladıkları; devletin, sınıfların, özel mülkiyetin ve paranın olmamasıyla belirgin, herkesin yeteneğine göre üretime katkıda bulunduğu, gereksinimine göre toplumsal üretimden pay aldığı kusursuz toplumdur.

3. Alevilikte "din" terimi yoktur; "geriye dönüş tapımı" kapsamında "tersine" yönelimle "din aşka dönüştürülmüştür".

geldi; toplumsal/ bireysel aklıyla çelişen "uçlara" taşıdılar kendilerini. Yeri geldi; burjuva gibi davrandılar; davranmakla kalmayıp bu yolda burjuvalaştılar da.

Bu gelişmeler nedeniyle "geçmişte" buluşulan "ortak payda"nın sınırları zorlandı. Açılan "gedikten" Alevi kimliği kendini yadsıyarak, kendini yaratan toplumsal temele sırt çevirerek sağ siyaset temeline; inançla kutsanmış bir zeminde inancından "yedilerek" devlet katına taşınmak istendi.

Aleviler eğer bu oyunu bozmak istiyorlarsa, kendi öğretilerini bilimsel olarak tanımlamak ve yerli yerine oturtmak zorundadırlar. Ancak o zaman halk memnuniyetsizliğinin taşıyıcıları olarak aşağıdan yukarıya bir baskı unsuru olabilirler. Resmi dünyaya onlara rağmen girdiklerinde, o yapıları halk yararına "dönüşüme-değişime" uğratabilirler. Ortodoks (dogma) dini ve onun her türlü kurum ve değerini felsefeleştirebilirler. Bu yolla şeriattan bağımsızlaşma zemininde, insanı ve doğayı özgürleştirebilirler; laikliğin düşünsel yapısını ve kitle temelini yaratabilirler.

Felsefemizi Doğru Okuyalım

Eskiden en büyük günah
Gökyüzü'ne (Tanrı'ya) karşı işleniyordu;
şimdi ise günahların en büyüğü
Yeryüzü'ne (insana-insanlara ve doğaya) karşı işleniyor.

Her Alevi Hak-Hakikat Arayıcısıdır

Alevi felsefesinde Hak, yokluktaki, hiçlikteki "Mutlak Tanrı"nın, "güzelliğin görülmeye olan eğilimi" sonucu "dönüşüme" uğramasıyla beliren ve kendi ayrımında olan "gizil tanrı"dır. Vahedet-i mevcutçu tasavvuf, Tanrı-doğa-insan ilişkisini: Tanrı'dan çıkıp yeniden Tanrı'ya dönen bir çevrim üzerinde açıklar.

Tanrı'nın kendi özünden fışkıran, taşan ışığın dönüşümler geçirerek ve bu yolla kendi kendine yabancılaşarak evrende, gözle görülebilir biçimler aldığını savunur.

Tanrı, madde ve eşyanın; hareketin, hareket soyutlaması olarak zamanın var olmasından önceki mutlak yokluk/hiçlik duru-

munda, kendi kendisinin tanrısı iken, insanlar için düşünülmesi/algılanması güç bir öze sahipti. Mutlak yoklukta/hiçlikte, yokluğu/hiçliği tartışmak anlamsız olduğuna göre, bu aşamada bir "tanrı" varlığından söz etmek Alevi felsefesi açısından üretici değildir. Çünkü Tanrı bu konumda, kendi kendisinin bilincinde; kendi içindeki sonsuz olanakların, yeteneklerin ve güçlerin ayrımında değildir.

Çevrimin hareket ettirici ilkesi olan "güzelliğin görülmeye eğilimi" sonucu Tanrı, sonu olmayan bir yokluğun/hiçliğin içinde kendine bakacak göz ve vecde gelecek bir gönül istedi; işte ışıksal taşma bu gereklilikle başladı. Bu gerekliliğin belirmesi ile mutlak yokluk/hiçlik, olanaklı yokluk/hiçlik durumuna dönüştü. Tanrı, kendi kendisiyle ilk kez yabancılaştı; kendi bilincine ilk kez vardı; evrenin, bütün ruhsal ve maddesel şeylerin yaratılması için gerekli kaynağı içinde taşıdığının ayırdına ilk kez ulaştı. Kişilik kazandı; önce Tanrı iken şimdi Hak, Hakikat, Gerçek ya da Aşk oldu.

Alevilik-Bektaşilikte "hakikat", Hakk'ın yol erinden özelliklerini alarak yerine kendi özelliklerini koymasıyla elde edilen "şey" ya da düşünceyle doğanın eğiliminin "uygunluğu", ötesinde varlığın "özü, canı, ruhu" olarak algılanır.

Hakikat bir ilham makamıdır. İlham, kulun kendi isteği, gücü ve çalışmasına bağlı olmaksızın, doğrudan Tanrı vergisi olarak kalbe atılan, gönüle doğan anlam, sezgi, bilgidir. Akıl ve duyuların aracılığı olmaksızın, tanrısal gerçeklerin ve sırların, varlık ve olayların içyüzünün, velinin gönlüne doğması biçiminde algılanır. İlham, ancak arınmış gönüllere iner. Akıl ve duyu yanılgılarından uzak olduğu için, ilham'da aldanma ve yanılma payı yoktur.

Akılla çelişir gibi görünen bu durum aslında bir görüntüdür. Şeriat ve tarikat kapılarında akılla donanan ve artık fazlaca bir düşünme eyleminde bulunmadan da akılla gidilen sürecin sonuçlarına ulaşabilen insan, üretici insandır. Bu üretici insan marifet kapısıyla birlikte ve inanç kanalında, Hakk'la Hak olmayı amaçlayan bir varlık olarak öne çıkar. Sezgileriyle yürüyor gözükür. Daha doğrusu genelde marifet kapısıyla, özelde hakikat kapısıyla Tanrı yolundaki yol eri; inanç varlığı ile somut varlığının üst üste örtüşmesi sürecinde, normal insanlardan farklı kimi yetiler-

le, doğaüstü güçlerle donanmaya başlar. Bu durum, halk adına, topluluk adına kimi yükümlülükleri yüklendiğini gösterir. Yüklendiği yükümlülüğün gücü, birey gücünün üstünde olduğundan, üstelik bu yükümlülük akılla/mantıkla çelişen zaman ve mekânda gezdirildiğinden, bakıldığında duyular ötesi bir kanalda ilerleniyormuş izlenimi uyandırır. Aklın altyapı görevi üstlendiği bir zeminde; toplumsal güç, inanç yaratısı biçiminde öne çıkar.

Gizli, örtük ve perdelenmiş olan ve toplumsal güçle giydirilmiş durumda bulunan tanrısal gerçeği açığa çıkarmak, hakikat kapısındaki can ehli için bir tür "keşif" olarak algılanır.

Tanrı'nın kendine bağışladığı esin kaynağı ile sıradan insanlara kapalı olan gerçekleri kavrayabilir. Böylesi bir durumda Hakk'la arasındaki perde ortadan kalkar. Yol erinin, gizli hakikatı açığa çıkarması üç aşamada gerçekleşme olanağını bulur:

1) Aklını kesin kanıt kullanarak, Tanrı hakkında kesin bilgi sahibi olma (muhadara-ilm el-yakin): Muhadara, gönlün Hakk'ın huzurunda olması durumunu anlatır. Muhadara-ilm el yakin ise yol erinin, bâtını bilginin birikmiş biçimi olarak algılanan "gönül" yoluyla önce kendini, sonra kendi özünde Tanrı'yı bulmasını dile getirir.

2) Açıklama ve bilim yoluyla bilme (mükâşefe-ayn el-yakin): Sezgiye dayanan bilgi yolu; bu yolla tanrısal sırların hakikat ehline görünmesi hali; Tanrı sırlarını sevgi ve bağlılık yoluyla elde etme yöntemi ya da Tanrı'yı gönül gözüyle görme. Ve;

3) Tanrı vergisi olan bir esinle aracısız bilme (müşahede-Hakk ül-yakin): Tanrısal sırları ve tecellileri seyretme, bu yolla tanrısal âlemi görme. Hak ül-yakin, bilginin en yüksek aşaması olarak algılanır. Evrenin tüm sırlarını, yaşamın anlamını, önemini, değerini kavrama makamıdır; burada yol eri, olgunluğa ulaşmış sayılır; onun için bütün gizlilikler açılır, gerçekleri örten perdeler kalkar; gerçeklerin gerçeği yüce varlıkla, Tanrı'yla karşı karşıya gelme olanağına kavuşur.

Görüldüğü gibi Hakk'la Hak olan insan-ı kâmil; zaman ve mekândan bağımsızdır. Buna karşın insan-ı kâmil dışında kalan her şey, yani Tanrı'nın birliğinin dışında kalan çokluk, çokluğun oluş ve yokoluş yasaları, zaman ve mekân kalıplarına bağımlıdır. İnsan-ı kâmilin bu özelliği onun, Hakk'tan halk'a indiğinde ye-

teneğini/yorumunu kutsayacak olan inanç yanını oluşturur. İnancın çizdiği yuvada, ilahi nurun tecelli edip nefsin ölmesiyle bir gönül yaşamı başlar. Böylesi bir gönül yaşamı süren mürşidin, gönülleri ferahlandıran manevi gücü, nefes olarak algılanır. Nefesiyle bir mürşit şunları anlatmak ister:

1) Bizler, bizi ebedi gerçeğin özüne götüren birlik dolusunu içtik, bu nedenle şaraba gereksinmemiz kalmadı. Asıl gerçeğe, ebedi gerçeğe ulaşarak Hakk'a kavuştuk; bunun için mihraba gereksinmemiz kalmadı.

2) Bizim yolumuzda canın önemi yoktur, biz cananı arıyoruz. Gönlü Kâbe bilir, gönüle ulaşma yolunun kurallarına uyarız. Biz; bu nedenle insana secde ederiz; bizim için bundan başka bir ibadet biçimi yoktur.

3) Kuran'ın gerçeklerini ortaya çıkaran bizleriz. Biz Kuran'ı insanın yüzünde bulur ve oradaki Kuran'ı okuruz. Bize başkaca bir Kuran gerekmez ve

4) Bizler, ebedi gerçekler peşinde koşmaktan yanıp yakınan ama yılmayan insanlarız. Ezelde evet dedik ve bu sözümüzden asla dönmeyiz. Biz zaten meleklerle dostuz. Bu nedenle günah-sevap melekleri bizim günahımızı-sevabımızı yazmayı bırakmıştır.

Bâtını İnancı Doğru Okuyalım

Tanrı, insan doğasının dışa vurumudur. Kendi özelliklerini din yoluyla doğaüstü bir "töze" yükleyen insan; ikileşmiş, yani çift kimlikli olmuş ve yabancılaşmıştır. Bu yabancılaşmadan kurtulabilmek için doğaüstü güçlerle değil, insanla, insanlarla ilgili bir "din" geliştirmek gerekiyordu. İşte Anadolu Aleviliği-Bektaşiliği Doğatanrıcılığı, İnsantanrıcılıkla tamamlayarak bu anlayışı yaşama geçirdi. İnancı, insanın insana, insanın çevreye, doğaya ve insanın topluma saygısına, sevgisine dönüştürürken dini, insanın ve doğanın bilgisine çevirdi.

İnanç, Bilme Gereksinmesinden Doğar

Bâtını anlamda inanç; bilginin bittiği yerde başlayan "sanı"ya

güvenme ve bağlanma durumudur. Bu bağlamda her inancın altında bir "bilgisizlik" yatar.

İnsanlar bilmediklerini hayal ederler; daha doğrusu hayal ederek tamamlamaya çalışırlar; çeşitli olasılıklardan birini seçerek ona bağlanırlar. Demek ki genelde inanç bir "bilme" gereksinmesinden doğar. Bu anlayış uzantısında; "inanmak bir gereksinmedir" savı, bâtını anlamda, "bilmek bir gereksinmedir" savına/gerçeğine dönüşür. Süreç içinde;

a) Hayal gücünün pratikle, yaşamla bağımlı olarak işlemesi halinde "bilimsel varsayımlar";

b) Pratikten, yaşamdan kopmuş olarak işlemesi halinde ise "inançlar" ortaya çıkar.

Sözgelimi her söylence, masal vb. belli bir gereksinmenin ürünüdür; bilimsel olarak açıklanamayan gerçekler bu yolla açıklanmak istenir. İnsanlar bunları hayal ederken çok değerli "sezilerde" bulunurlar: Bu "seziler", insan düşüncesine kendisini zorla kabul ettiren doğal/toplumsal gerçekliklerden başka bir şey değildir. Bu yaklaşımın yaşama geçirilmesiyle süreç içinde doğanın işleyiş yasaları, yani diyalektik, yani evrenin maddesel yapısı "bilim-öncesi sezilerle" kavranabildi. İnsanlık başlangıçta gerçeklik içindeydi; gerçeklikle özdeşti; hayal kurma yetenekleri çok sonraları gelişti. Bu nedenle inanç ürünleri bilimdışı olduğu halde, inanç nedenleri bilim içidir.

Alevilik-Bektaşilikte felsefi boyutta inanç ve din sorunu; hemen her şeyin, her değerin akılla sorgulanması zemininde, bilgi ve bilim sorununa dönüşür. "İnanmak gereksinmesi", "bilmek gereksinmesine" evrilince "sezgisel akılla", "sezgisel zekayla" bilimsel varsayımlar yakalanır; süreç içinde, sezgisel akılla düşünce üretiminde bulunularak "gönül bilgisi" dediğimiz "marifet" yaratılmış olur. Marifet, marifete eren yol erinin gönül sezgisi yoluyla elde ettiği duyular üstü bilgidir.

Makalat'a göre; ilham, fehm, aşk, şevk ve muhabbet cana kondu; can dirildi; akıl egemen oldu; geleni, varanı bildi. Çünkü tüm nesneler canla dirilir, can marifet ile dirilir. Onun için marifetli canlar, erenler canıdır; marifetsiz canlar, hayvanlar canıdır. Su olarak algılanan marifet, gönül gözünden akar ve bostan olarak bilince çıkan canı sular.

Burada ilham inançta, kulun kendi isteği, gücü ve çalışmasına bağlı olmaksızın, doğrudan Tanrı vergisi olarak kalbe atılan, gönüle doğan anlam, sezgi, bilgi anlamına gelir. İlham, akıl ve duyuların aracılığı olmaksızın, tanrısal gerçeklerin ve sırların, varlık ve olayların iç yüzünün, velinin gönlüne doğması biçiminde algılanır. Geleneksel söylemde; Makalat'ın bu açıklamasının yüzeysel anlaşılması sonucu, "Akıl şeriat ve tarikat kapıları için gereklidir; marifet ve hakikat kapılarında akla gereksinme yoktur" biçiminde özetlenebilecek bir ters bilinç ortaya çıkmıştır. Bu doğru mudur? Doğru olmadığı açık: Burada anlatılmak istenen şudur: İnançtan akla atlayarak şeirat ve tarikat kapılarında eğitilen yol ehli can; zâhirden kaçış görüntüsü altında bâtını yani gerçeği akılla kavrama gücüne erişmiştir. Daha açık bir anlatımla beyin, marifet kapısı ile birlikte daha az düşünme etkinliğinde bulunarak daha üretken bir aşamaya sıçramıştır. Nesnel süreçteki doğal yasaları, birey ilişkilerini ve toplum yasalarını; özel bir düşünme çabası harcamadan kavrayabilmektedir. Özcesi üretkendir. Gördüğü, duyduğu şeyler; bunun da ötesinde görmeden, duymadan soyut olarak algıladığı şeyler arasında var olan ortak yasalar /kurallar/ilkeler kendiliğinden gibi gözüken ama kesinlikle daha önceki bilgi birikiminin bir sonucu olan süreçte, beynin bir yansıması durumundaki gönülde belirir. Hakk'la Hak olma yolunda yüründüğünden; yol ehli can, yüklendiği misyonun bir gereği olarak birey gücünün/yeteneğinin üstünde bir güç/yetenekle donanır. Akıl insanından çok inanç insanı durumuna dönüşür.

Akıl arkada, görülenler/duyulanlar, hatta, görülmeden/ duyulmadan soyut olarak algılananlar öndeymiş gibi görünür; gerçeğinde önde olan akıldır. Akıl alanı terkedildiğinde; akla gereksinme duymadan ulaşıldığına/elde edildiğine inanılan hemen her şey yok olur.

Yine burada geçen fehm, inancı anlama ve bunun gereğini yerine getirme anlamını taşır. Alevi-Bektaşi inancında dinin ikili anlamı vardır:

a) Yolda beliren inançtır; tektanrıcı inancın dünyalaşmasıyla kazanılan ve yeni bir içerikle biçimlenen yarı-ilahi boyuttur. Akılla ulaşılan sonuçları kutsayan, düşüncenin evrimine koşut olarak değişimler/dönüşümler geçirerek güncel kalan manevi il-

keler/kurallar bütünüdür. Tanrı'nın eksiksiz sureti olarak beliren insan-ı kâmil'in, bunun yüceltilmesi bağlamında kutbun yaşama görüşüdür.

b) Âşktır, sevgidir. Aşk, tarikat makamında beliren inanç dünyasında, kutsal köken olarak öne çıkan tanrısal varlığı, içten gelen bir eğilimle sevmedir; sevginin insanı bütünüyle egemenliği altına almasıyla sevenin sevilende kendini yoketmesidir.

Fiziksel dünya, hakikat'ın yokluktaki bir yansımasıdır. İkilik duygusu, Tanrı'nın varlığı gerçeğini insandan saklayan bir örtüdür. İnsanın içinde, çıktığı kaynakla yeniden birleşme eğilimi vardır. Bu nedenle insan kendi "ben"iyle bir savaşım içine girer. "Birlik"in sağlanabilmesi için "ikilik" aşılarak, "ben" fethedilir. "İkilik duygusu"nun aşılması ve "ben"in fethedilmesi, ancak "aşk gücü"yle olanaklıdır. Bu aşk içimizde vardır; çünkü o da, Tanrı'nın kendi yapısının bir parçasıdır. Bu bağlamda, içene saz çalıp şiir söyleme yeteneği ve becerisi kazandırdığına inanılan içki olarak algılanan aşk badesi, kâmil insanın bilgisinden başka bir şey değildir. Tarikat ehli can, bu bilgiyle donanır; bu bilginin gereklerini yerine getirir. Tektanrıcı dinin emirleri, bâtını bilmeyen cahillerin yerine getirmekle yükümlü olduğu görevlerdir. Yol ehli canlardan bu emirler düşer.

Mitolojilerde Gezinti: "Gölge Etme Başka İhsan İstemem"

Yunan'da tanrılar yardımıyla "zorbalar" devrilirken, sonraları Roma'da "zorba imparatorlar" yardımıyla tanrılar devrildi.

İlksel tasarımlarda, tanrılar panteonunu oluşturan kutsal kimliklerin, yapılarında bir zorunluluk olarak öne çıkan "karşıtlığın" olumsuz yanını "Şeytan" olarak algılarsak şöyle bir sonuca ulaşırız: "Şeytan" yoksa "Tanrı" da yoktur. Ve bu "doğru" bir çıkarsamadır.

Tektanrıcı dinlerle Antik Yunan dinini karşılaştırmak bizi açmaza götürebilir: Çünkü, "din" teriminin açılımı tektanrıcı inançlarda olduğu gibi "vecd içinde gerçekleştirilen ve inananı aşkınlığa götüren" bireysel bir pratik olarak anlaşılmaz. Tam tersine Antik Yunan'da din, "Site'de oturanlar arasındaki bir

bağ"dır. Bu durumuyla din, devletin "birleştirici" hamurudur ve tanrıları "kurucu ilkeler"le yüklü kahramanlarıdır. Bu nedenle onlara gösterilen tapım, kişiyi "aşkınlığa" taşıyan "metafizik" bir ritüel değil, Site'nin özüyle özdeşleşen "erdemin" kutsanmasıdır. Yunan demokrasisi, Site'nin "vicdanı"nın kimliklendirilmiş biçimi olarak algılanan ve her biri Site insanının "ilkelerinin taşıyıcısı" durumunda bulunan tanrılarına sıkı sıkıya bağlıdır: Başka bir yapıya taşındığında önemlerini "yitirirler". Örneğin Roma, Yunan tanrılarını kendi panteonlarına taşıdıklarında onları, başında imparatorun bulunduğu sisteme uyarladılar, yani zorba imparatorlarıyla tanrıları "devirmek" zorunda kaldılar. Antik Yunan'da ise tanrıların yardımıyla zorbalar devrilirdi. Demek ki Antik Yunan'da gerçek tanrı Site idi.

Yunanlılar, tanrıları tasarımlarken onların "zorbalıklarını yadsıdılar"; çünkü, tek ya da birkaç kişinin mutlak iktidarı anlamına gelen "zorbalık", Yunan'la bağdaşır bir şey değildi. Bu nedenle Antik Yunan'da tanrılar "sorgulanmış"; sürece koşut olarak mitolojiler onlara "kötü alışkanlıklar", "düşünsel sarsıntılar" ve tektanrıcı dinleri "rahatsız" edecek denli "ahlaksız" serüvenler yüklemiştir. Antik Yunan aynı zamanda, "özgürlüğün temelini saygısızlıkta" gören, şairlerin, oyun yazarlarının ve geleneğin yarattığı "kutsal söylenceleri" yerle bir eden, yağmalayan "Kinizmin", yani Avrupa toprağında "ilk sufiliğin" doğumuna "annelik" etti. Kinik Okul'un kurucusu Diogenes'in, kendisine ne hizmette bulunabileceğini soran İskender'e, "Gölge etme, başka ihsan istemem!" biçimindeki yanıtı, bugün bile "özgürlük" sağlayıcı bir "saygısızlık" olarak algılanır. Bu nedenle Antik Yunan'ı, din duygusundan ve varoluş sıkıntısından "uzak duran saygısız kahramanlar uygarlığı" olarak görmek gerekir.

Platon'un yapıtlarını irdelediğimizde O'nun bir Pythagorasçı olduğunu hemen algılarız: Attika ruhundan çok Zerdüşt'e ve Orphikçilere daha yakın bir mistiktir. Pythagorasçıların "ruh göçü" inancı, Hint Vedacılığından alınmadır; bu inanç Pythagorasçılardan Platon'a geçti. Platon, insanlarla tanrılar arasında "aracılar" olduğunu ve bunların da iyi olan "daimonlar" olduklarını ileri sürdü: Hıristiyan yazarların, "iblislerin çevremizdeki havada yaşadıkları" düşüncesi Platon'dan "ödünç" alınmadır. İS I.

yüzyılda, Pythagorasçı öğreti/inanç, Platon tasarımları içinde eridi. Bu tasarımlara göre, dünyada yüce bir düzen, "İdea" vardır: Gerçek olduğunu sandığımız her şey bu "İdea"nın bir "gölgesi"dir; bu gölgeler bozulmuş birer "kopya"dan başka bir şey değildir. Gerçek dünya bir "yanılsama"dır. Kimi gnostikler, bu düşünceyi "uç noktalara" taşıyarak "maddi olan her şeyin kötü olduğunu" ileri sürmeye kadar götürdüler. Platon'un düşünceleri sanki Yunanlı olmaktan çok İranlı gibi: Devlet'te yüceltilen "Mutlak İyi" ve "Mutlak Kötü", Yunan ruhuna yabancı bir Şeytan'ı içerir. Şeytan'a bu kadar yaklaşan Platon, Gnostisizmin ve Hıristiyanlığın "müjdeleyicisidir" bir bakıma.

Dinsel oyunların eşlik ettiği başka kutlamalar da vardı. Helenik dönemde bunun üç örneği görülür:

a) Dionysos törenleri.

b) Eleusis mysterionları ve

c) Orpheus törenleri.

Dionysos Törenleri

Şarap tanrısı ve aynı zamanda buğday, bağ, çiçek tanrısı olan, Trakya kökenli kahraman Dionysos'u kutlama törenleridir. Erkek ve verimlilik tanrısı olan Dionysos, Zeus'un meşru eşi olan Hera'nın lanetine uğrar: Bir Girit tasarımına göre Hera'nın kışkırttığı Titanlar tarafından kolları-bacakları koparılır; pişirilir ve yenir. Titanların bu davranışı ölümcül sonuç doğurur; ünlü öfke nöbetlerinden birine kapılan Zeus, eski hizmetkârlarını öldürür. Apollon, Dionysos'un gövde parçalarını bir araya getirir. Kimi söylencelerin belirttiğine göre Delphoi'ye, kimi söylencelerin belirttiğine göre ise Thebai'ye gömülür. Söylencenin diline uyarsak "dirilir" ya da Zeus tarafından "diriltilir".

Bu söylencede tanrı olarak tasarımlanan ezeli kahraman Dionysos'u katleden Titanlar, iblislerin, yani Şeytan'ın çocukluğunun bir çeşitlemesi olabilir. Tıpkı, Gökyüzü'nden Cehennem'e atılan Yahudi tanrısı Lucifer ve boynuzlu takipçilerinden oluşan, kafese kapatılmadan önce Olympos'tan aşağı atılan "birliği" gibi. Kötü hizmetçilerini "Şeytan"a havale eden Yahudiliğin "tanrı kral"ı, Hıristiyanların tanrısını çağrıştırır; çünkü O da kötü meleklerini, Cehennem'in derinliklerine gönderir.

İ.Ö. VII. yüzyılda Trakya'dan ya da Frigya'dan gelen Diony-

sos'un Mısırlı Osiris'in bir "dönüşüm" ürünü olduğunu savlayanlar da vardır: Yazgısı, O'nun yazgısına çok benzer; çünkü O da "yeniden doğuş" tanrısıdır ve O'nun da gövdesi parçalanmıştır.

Benzer biçimde Babilli Dumuzi de "yeniden doğuş"un simgesiydi. Başka uygarlıklarda da cinayetlerin kurbanı olan ve "yeniden doğuş" mucizesiyle dirilişler sunulan tanrılar vardı.

Yunan sanatında betimlendiğine göre Dionysos, sevimli bir tanrıydı; sürekli gülümseyen toraman bir kimlikti. Kimi bölgelerde yılda bir, kimi bölgelerde altı ayda bir düzenlenen Dionysos törenlerinde tanrı aşkı, yer yer "vahşiliğe" başvurarak canlandırılıyordu: Örneğin Girit'te, bir boğanın kol ve bacakları koparılıyor, törene katılanlar dişleri arasında kanlı bir et parçası taşıyordu. Kimi anlatımlarda bu törenlere katılanlar "deliler" olarak tanımlanıyor, insanların kol ve bacaklarını parçalıyor ve çiğ çiğ yiyorlar, biçiminde anlatılıyor. Bu işte Şeytan'ın "parmağı" olduğunu ileri sürenler de az değil. Trakya ve Frigya topluluklarında benzer "vahşilikleri" anımsarsak bu yargıların doğru olduklarını kabul etmek gerekir.

Bu kanlı törenler, İÖ V.–IV. yüzyıldan başlayarak yavaş yavaş ortadan kalkmıştır.

Doğa güçleriyle "mistisizm"e varan bir "kaynaşma"nın ürünü durumundaki Dionysos törenleri özünde "kefaret törenleri" değildir. Yani "Kötülüğü" kovmak için düzenlenmezler. Ölülerle, yaşayanlarla ve yaşayacak olanlarla "metafizik birliği" kutlarlar.

Eleusis Mysterionları

Atina ile Megare arasındaki Eleusis'te kutlanan tarım festivalleridir. Tanrıça Demeter ve Kore'nin ikili koruması altındaki ekin, tohum atma ve hasat kutlanır: Söylenceye göre Cehennem tanrısı Pluton kadın aramaktadır; bu nedenle Kore'yi kaçırır. Kızını arayan Demeter, Eleusis'e gelir; bereket tanrıçası olmasına karşın atılmış tohumu yeşertmeyi yadsır. Pluton'a rehineyi serbest bırakması emredilir. Pluton emre uyunca Kore Yeryüzü'ne yeniden çıkar. Demeter de tohumu yeşertir: Ve "zenginlik" anlamına gelen oğlu Plutos'u doğurur. Ne var ki Kore, Yeraltı Dünyası'nda "ölümü ve doğumu" simgeleyen "nar"ı yediğinden Yeryüzü'nde sürekli kalamaz. Bir anlaşma yolu bulunur: Buna göre Kore, yılın

üçte birini eşinin yanında, geri kalan süreyi annesinin yanında geçirir. Bunun anısına Demeter, Eleusis mysterionlarını başlatır.

Pluton, Zerdüştlükle başlayan ve tektanrıcı dinlerde son biçimini alan "Evrensel Kötü" olmakla belirgin Şeytan değil, onu önceleyen bir tasarımdır: Söylencede bu nedenle, "ezeli bir ölümü" değil, "geçici bir ölümü" temsil eder. Bu tasarımlarda "Şeytan"la, "ezeli ve mutlu yaşamın sırrı"na ulaşma kutsallığı altında "doğanın karşıt güçleri arasındaki birliğe" katılım amaçlanır.

Orpheus Törenleri

Dionysos ve Eleusis törenlerindeki "şeytan" tasarımını geliştiren, doğal olarak bu törenleri güçlü bir biçimde çağrıştıran törenlerdir. Mainadlar tarafından Orpheus'un kolları ve bacakları koparılır; kimi yorumlara göre bu Dionysos'un emriyle gerçekleşir: Müzisyen kahraman, Dionysos'u yücelteceği yerde Apollon'u yüceltmekte ısrar edince şarap tanrısı da O'nu katlettirir.

Eliade gibi kimi araştırmacılar, Orpheus'u Dionysos adına düzenlenen dinsel törenlerde "reform" yapan bir kimlik olarak görürler.

Orphik tasarımlar, "tensel yüceltmeyi" yadsır; ne et yer, ne de şarap tüketir; cinsel perhiz uygular: Anlaşılacağı gibi "sade" bir yaşamı amaçlar. Amacın açılımları açıktır: Cennet'te selamete erişmek ve Dionysosvari bir yaşam sürmüş olanlara ayrılmış olan Cehennem azabından kurtulmak.

Doğulu "köken"i nedeniyle Orphik törenlerin yapısında bulunan "öte dünya ve selamet kaygısı" Helenik kültürle bütünüyle "çelişki" oluşturur. Diğer yandan Orphik hareket "İyi ve Kötü" karşıtlığını, "İlk Günah" tasarımını "tohum" halinde taşıyan, daha doğrusu "yeşerten" ilk Yunan hareketidir diyebiliriz.

Orphik metinlerde rastlanan tasarımlara göre insanlar, kötü yürekli ruhlar olan Titanların küllerinden doğar. Bu nedenle insanların bir kötülük yanı vardır. Diğer yandan yıldırımla öldürülmeden önce bir tanrının, genç Dionysos'un etini yediği için Titanların küllerinde ve dolayısıyla insanda tanrısal bir yan vardır. İnsanlar ortaya çıkmadan önce dünya mükemmeldi; dünyasal dengenin bozulması Titanların hatasıdır. İnsan selamete erebilmesi için, kendi yapısındaki tanrısallığı "keşfetmesi" gerekir. Bu

tasarım bize, "evrensel kötü" anlamında "Şeytan"ın doğumunun gerçekleşeceğini haber verir.

Kimi araştırmacıların ya da kaynakların belirttiği gibi Orphik tasarımlar, İ.Ö. VI. yüzyılda Yunan'da ortaya çıkmış dinsel bir "protesto" hareketidir. Bu mistik hareket, Yunan sitelerinin resmi dinini kesintisiz bir biçimde sorgulamıştır. Bu nedenle Orphik tasarımların birçok öğesini yapısına alan Pythagorasçı hareketle Platon'a taşınma dışında Yunan'da pek başarı kazanamamıştır. Çünkü, Yunan dininin kurucu büyüklerinden biri olan Hesiodos'a göre, dünyanın başlangıcında "kaos" vardı; çetin mücadelelerden sonra Zeus hükümranlığını dayatabildi; düzen, beklenmedik olaylardan sonra gerçekleşti. Buna karşılık Orpheus'a göre ilk tanrı Eros'un, yani "karşıt-kaos"un doğduğu "yumurta" en baştan beri vardı; yani düzen, baştan itibaren vardı.

Yunan dünyasına yabancı bu Orphikçiler nereden geldi?

Açıkçası bilinmemektedir: Perhizci, et yemez, sade Orpheus, ne vatandaşı Dionysos'a, ne de başka herhangi bir tanrıya benzer. İskit ya da Frigyalı da değildir; karakterleri kaçınılmaz olarak İran'ı hatırlatır: Büyük olasılıkla İÖ XV. ve VIII. yüzyıllar arasında Orta Asya, Yakın ve Ortadoğu topluluklarının büyük göçleriyle geldiler.

Demokrasi yoluyla "Şeytan"ı Helen ve Helenistik kültür dışında tutabilen Yunan, Orphik dinle "Şeytan"ı Olympos'a dahil etmek zorunda kaldı.

Mitolojilerde Gezinti: Pandora'nın Kutusu

Pandora'nın Kutusu, bir "insana" benzetilebilir: Kutu'daki "umut", insanın yapısındaki "göksel yan", "kötülükler ve acılar" ise insanın yapısındaki "dünyasal yan"dır. İnsan "eylemli can" olarak algılanır ve "umut" ile "kötülükler ve acılar" arasındaki mücadelenin "kavga alanı" olarak kimliklendirilip bilince/inanca taşınır. "Umudu" keşfetmek gerçekliği bir ucundan yakalamak anlamına gelir, ama acıyı ve kötülükleri "umuda yedirecek duruma" getiremezse kendini esenliğe taşıyamaz.

Bâtıni felsefede Tanrı'nın ya da tanrıların "bilgeliği", doğa-

nın "eğilimine uygun" davranma temellidir. Bu eğilimin uzağına düşen "metafizik Tanrı" ya da "tanrılar", bir dünya "cahilidir". Cehaletine son verip "bilge" olabilmek için, kendi "karşıtını" yaratmak zorundadır. Bu kapsamda "eril" yargı öne alınarak tasarımlanan pek çok mit ya da mitoloji çeşitlemesinde, Tanrı ya da tanrıların "mezar kazıcıları" olarak "ilk erkek insan ya da insanlar", erkeklerin "mezar kazıcıları" olarak da "ilk kadın insan ya da insanlar" yaratılır. Erkekle/erkeklerle Tanrı/tanrılar, kadınlarla erkekler arasındaki mücadele, hem Tanrı ya da tanrıları hem de erkekleri ve kadınları "dönüşüme" uğratır. Artık kavga naif bir düzlemde "tanrı-insanlarla insan-tanrılar" arasına taşınır. Anadolu Aleviliğindeki "tanrı-insan" temelli "vahdet-i vücut" ile "insan-tanrı" temelli "vahdet-i mevcut" arasındaki çatışma böylesi bir kazanımın "güncellenmesiyle" üretildi.

Yunanca, "tüm yeteneklere sahip" anlamına gelen "Pandora"; mitolojide, güçlü ve kendini beğenmiş erkekleri cezalandırmak için tanrıların yarattığı "dişi-insan" demektir. "Pandora'nın Kutusu" ise tanrılar tarafından Pandora'ya verilen, içine bütün kötülüklerin ve acıların doldurulduğu kapalı kutudur.

Yunan yaradılış tasarımına göre, başlangıçta tek erkek-insan değil, birçok erkek-insanlar yaratılır. Uzun bir süre, üreme kaygısı dışında bir "erkekler dünyası" hüküm sürer. Zamanla tanrılar tanrısı Zeus ile Titan oğlu Prometheus arasındaki düşmanlık tırmanınca Zeus tarafından erkek insanların başına "bela" olması için ilk dişi-insan Pandora yaratılır.

Dionysos–Titanlar Karşıtlığı

Yunan mitolojisinde, küllerinden insanların oluştuğuna inanılan ve kötü ruhlar durumunda bulunan "karşı-tanrı"lardan her birine "Titan" adı verilir. Zeus ve Semele'nin gayrimeşru çocuklarından biri olan verimlilik tanrısı Dionysos, Zeus'un meşru eşi Hera'nın lanetine uğrar. Bir Girit yorumuna göre, Hera'nın kışkırtmasıyla Titanlar tarafından kolları-bacakları koparılır; pişirilir ve yenir. Titanların bu davranışı, ölümcül sonuçlar doğurur. Çünkü, ünlü öfke nöbetlerinden birine kapılan Zeus, eski hizmetkârlarını öldürür.

Titanlar, tanrı olarak dirilen ezeli kahraman Dionysos'u kat-

letmekle "tersine dönüşüm"e uğrayarak "karşı-tanrı" durumuna olmasa da Şeytan'ın gençliği olarak algılayabileceğimiz cinler ya da iblisler durumuna gelirler; korkunç yamyamlıkları sonucu mitolojinin belleğinden silinirler. Külleri, insanlığı yaratmaktan başka bir işe yaramayacaktır.

Orpheus tapımı, "İyi-Kötü" karşıtlığını ya da "İlk Günah" ilkelerini "tohum" durumundan yeşerten ilk Yunan hareketidir. Orphik metinlere göre insanların, kötü yürekli ruhlar olan Titanların küllerinden doğmuş olmaları insanlardaki kötülük "pay"ının kanıtıdır. Yıldırımla öldürülmeden önce genç Dionysos'un etini yedikleri için Titanların külleri ve o küllerden doğan insanlar, tanrısal öğeler içerirler.

İnsanların ortaya çıkmasından önce dünya mükemmel ve kusursuzdu. Dünyanın dengesini Titanlar bozdu. Artık insanlar kendini esenliğe kavuşturabilmesi için yapılarındaki "tanrısallık payını" bulmaları gerekmektedir.

Titanlar, Yunan mitolojisinin en ilginç tanrılarıdır. Oniki Olympos tanrısından önce onlar vardılar ve evrene egemendiler. Uranos'la Gaia'dan doğan Titanların altısı kız (Titanisler) ve altısı erkek (Titanidesler) çocukları vardı. Kızlarının adları Theia, Rheia, Themis, Phoibe, Mnemosyne ve Tethys'di. Erkek çocuklarının adları ise Okeanos, Koios, Krios, Hyperion, İapetos ve Kronos'tu.

Aslında Olympos tanrıları da Titan'dı: Erkek Titan Kronos'la dişi Titan Rheia'nın çocukları ve torunlarıdır. Bütün tanrılar Titan soylu olmasına karşın Yunanca'da "dev" anlamına gelen "Titan" terimi, birinci kuşak Titanlarla onların Olympos'lular dışında kalan çocuk ve torunlarını tanımlamak için kullanılır. Zeus'un Titan babası Kronos'a başkaldırıp evren egemenliğini ele geçirince "Titan" terimiyle tanımlanan tanrılar "dev" durumuna dönüşmüş, yani "tersine dönüşüm" geçirmiş, Olymposlular ve soyları ise "tanrılar" adıyla anılmaya başlamıştır.

Evren egemenliği zincirinde, babalar egemenliği ellerinden kaptırmamak için oğullarını yutarlar, analar da oğullarına yardım ederler. Genellikle ananın yardımıyla kurtulan en küçük oğul, egemenliği babasının elinden alır.

Tanrılık zincirde ikinci soy olan Titanlar da babaları Uranos tarafından analarının karnına gerisin geriye tıkılırlar. En küçük

oğul Kronos, anası Gaia'nın eline verdiği bir tırpanla babasının hayalarını keserek özgürlüğüne kavuşur ve egemenliği ele geçirir. Ne var ki yasa gereği o da çocuklarını birer birer yutmaya başlar. Anası Rheia kocasına çocuk yerine bir "taş" yutturarak en küçük oğlu Zeus'u kaçırıp saklar. Zeus, büyüdükten sonra on yıl mücadele verir ve sonunda egemenliği ele geçirir.

Yunan mitolojisinde, başlangıçta Kaos, Gökyüzü ile kimliklenen ve bir erkek olan Uranos'u, Yeryüzü ile kimliklenen kız kardeşi ve karısı Gaia'yı yarattı. Çağlar boyu Gökyüzü ve Yeryüzü birleşme durumunda kaldı. Birleşme sonucu Gaia'nın yani toprağın doğurduğu çocuklar, babalarının bedeni tarafından tutsak edildiler ve Yeryüzü'nün tepelerinin ve vadilerinin altında sıkışıp kaldılar. Gaia, onları kurtarmaya karar verdi. Bir tırpan yarattı ve oğlu Kronos'a verdi. Oğul, bu tırpanla babasının "erkeklik organı"nı kesti. Böylece Gökyüzü ile Yeryüzü arasındaki birleşmeye son verdi. Bu ayrılma, Kaos'un gerçek sonu ve Dünya'nın başlangıcı oldu. Erkeklik organı kesilen Uranos'un kesik yerinden akan birkaç damla kan toprağa düştü; toprağa düşen damlalardan Kronos'un erkek ve kız kardeşleri, oniki Titan ve Titanid doğdu. Kronos, tanrıça Rhea'yla birleşerek onunla üçüncü tanrı kuşağını üretti. Kronos, geleneği bozmadı ve çocuklarını yuttu. Sonunda Rhea, en genç ve en sevdiği evladı Zeus'u kurtarmak üzere bir düzen kurdu ve açgözlü babaya yutması için çocuğunun yerine bir kaya parçası verdi. Böylece Zeus, gizlendiği yerden çıkarak babasını öldürdü. Daha sonra kardeşleriyle bir oldu ve Kronos'un kardeşleri Titanlarla savaştı; onları yenerek Yeraltı'nda zincire vurdu. Gaia'nın, Zeus tarafından yenilgiye uğratılan çocuklarının öcünü almak için doğurduğu Typhon adlı dev Yeraltı'nda yaşıyordu. Kalçasından aşağısı iki yılandan oluşan ve omuzlarından çok sayıda yılanlar çıkan Typhon, büyük patlamalarla lav püskürten kötücül bir güçtü. Typhon, yarısı kadın, yarısı yılan korkunç Ekhidna ile evlendi. Bu evlilikten Kerberos, Hydra, Khimaira, Sphinks, Nemea Aslanı ve çok sayıda başka canavar doğdu.

Akılsız ve Duygusuz Pandora

Söylenceye göre Titan karı-koca İapetos'la Klymene'nin, At-

las, Menoitios, Prometheus ve Epimentheus adlarında dört çocuğu olur. Bu çocuklar "akıl gücü" bakımından tanrılara üstündür ve onlara kafa tutarlar. Zeus bu çocuklara "özel bir kin" duymaktadır. Bu kin sonucu Atlas, gökkubbeyi omuzlarında taşımakla, Menoitios ise Yeraltı'na kapatılmakla cezalandırılır. Yine ceza olarak Prometheus'un karaciğeri kartallara yedirilir; Epimentheus'a ilk kadın Pandora "eş" olarak verilir.

Mitolojinin ilginç yanı ilk erkek insanların çok akıllı ve becerikli olan Titan Prometheus tarafından, ilk kadının da "ceza" olarak tanrılar tarafından yaratılmış bulunmasıdır. Yani ilk erkek-insanlar tanrıların başına "bela" olmak için, ilk kadının ise erkeklerin başına "bela" olmak için yaratılmıştır.

Prometheus, "budala ve duygusuz" bulduğu tanrılara karşı kendisi gibi "akıllı ve duygulu" erkekler yaratabilmek için gözyaşlarıyla toprağı ıslatır ve onları topraktan oluşturur. Buna karşın tanrılar Pandora'yı yaratırken tüm özelliklerini onda toplarlar: Aphrodite güzelliğini, Minerva çekiciliğini, Hermes kurnazlığını ve yalancılığını, tüm diğer tanrılar da kendi özelliklerini Pandora'ya armağan ederler. Böylelikle ilk dişi-insan, yani ilk kadın bir "tüm tanrı" olarak yaratılmış olur. Tanrılar "iyi ve kötü" yanlarını ona devrettikleri için erkek-insanlarla rahatlıkla başa çıkabilecektir. Ne var ki tanrılarda "akıl ve duygu" olmadığından Pandora da "akılsız ve duygusuz"dur. Akılsız olduğundan kendisini yaratan tanrılara "kul-köle" olacaktır; tanrılar da Pandora aracılığıyla bütün insanları kendi güdümlerine alabileceklerdir.

Tanrılar Pandora'ya kendi özelliklerini aktarmakla yetinmezler; bütün kötülükleri ve acıları bir kutuya doldururlar ve O'na verirler. Tanrılar Pandora'ya "bencillik" niteliğini verdiğinden bir gün dayanamayıp bu kutuyu açacaktır. Düşünüldüğü gibi de olur: Pandora dayanamaz ve kutunun kapağını açar; açar açmaz da tüm kötülükler ve acılar insanların arasına yayılır; kutuda sadece "umut" kalır. Pandora ile evlenen Titan oğlu Epimetheus, bu kötülüklere ve acılara karşı "kutu"daki "umut"u kullanarak mücadeleye girişir ve kendisinden doğacak kuşaklara bunu aktarır. Pandora ile Epimetheus'un evliliğinden birçok kızları doğar. Bu kızlarla Prometheus'un yarattığı erkekler evlenir. Böylece yeni insan kuşakları türer. Yeni kuşak insanların kişiliklerinde

"tanrılık" bir yanla "titanlık" (devlik-şeytanlık) bir yan birlikte bulunur. Tanrılık yan onların "metafizik" güçlerini geliştirirken Titanlık yan, onların fizik güçlerini geliştirecektir. Akıl fizik gücün yanında olduğu için zamanla "fizik güç", "metafizik gücü" boyunduruğuna alacaktır. Diğer yandan insanlar birbirleriyle evlendikleri için tanrılık yan giderek eriyecektir.

Çapkın Tanrılar

Söylencesel öyküye bir de tanrıların "çapkınlıkları" karışınca iş iyice çığırından çıkar: Tanrılar, insan soyu kadınlarla evlenmeye başlar ve bir sürü çocuk doğar: Tanrılar insanlaşır, insanlar tanrılaşır. "İnsan-tanrılar", "tanrı-insanları" ciddi biçimde tehdit etmeye başlar. Şaşkınlık içindeki Zeus, bir "tufan"la tüm insanları yoketmeye karar verir. Ne var ki Prometheus'tan devraldığı aklı daha da geliştiren insan, yokolmaktan kurtulmanın yolunu bulacaktır. Prometheus'un oğlu Deukalion'la Pandora'nın kızı Pyrrha, kocaman bir gemi yaparak evreni kaplamış bulunan azgın suların üstünde kalan Parnassos Dağı'na çıkmayı başarırlar.

Mitolojilerde Gezinti: Buda Kapala Ya da Buda'nın Kafatası

Mitoloji, bir anlatıdır; onu yinelemek değil, yorumlamak önemlidir.

Nepal ve Tibet Budist mitolojilerinde[1], sihirli kurban törenlerinde dört eli silahlı ve dört koluyla kendisine sarılan bir "şakti"[2]

1. Mitolojiler, akıl-mantık alanı dışında, sonradan kurgulanan ürünler olmalarına karşın "yalan" değillerdir. Çünkü her mit ya da mitoloji, toplumda yalanın "keşfedilmediği" çağlar üzerine kurulur; toplumsal bir özlemin dışa vurumu olarak belirir. Bu bağlamda sosyal ve tarihsel olayların, beyin ve ruh aynasında bir yansımasıdır. Kimliğe bu isteği dayatan sosyal olaylar ve ortam gözden kaçırılırsa hemen her mit aya da mitoloji anlaşılmaz bir yumağa dönüşür. Bu nedenle bir mit ya da mitolojinin nasıl söylendiğine değil, niçin söylendiğine bakılır.

2. Şakti, Sanskritçe "güç, kudret, kutsal enerji" demektir. Hint mitolojisinde, tanrıların eşleri olan tanrıçalara özgü etkin "kadın" enerjisi, tanrıların özellikle de Şiva'nın "dişil" enerjisi ya da bu enerjinin kimliklendirilmiş biçimi>>

ile dans eder ve sağ ayağıyla bir cesedi çiğner biçimde betimlenen, Guatama-Buda'nın aldığı "şeytansı" biçime "Buda Kapala"; kurban törenlerinde içi insan kanını simgeleyen şarapla doldurulan, Hindu ve Budacı tantra tanrılarının taşıdıklarına inanılan çanağa "Budanın Kafatası" adı verilir.

"Tibet Ölüler Kitabı"nın ölecek olanlara seslenen uyarı metninde; yaşamdan ölüme geçiş "bardo" olarak algılanır ve bu "sıçrayış"la örtüşen "durdurulmuş zaman"dır. Buraya taşınan insan tanrısallığın belirtisi anlamında "ışığın" ortaya çıktığını görür ve Buda'nın "mutlak doğası"na ulaşır. Ancak "bardo"ya ulaşan bireyin tek "görüsü" bu değildir: Arada kalmış ruhu bekleyen sayısız başka görü de vardır. Örneğin sağ elinde gürz yerine bir "kadavra" sallayan ve sol elinde kan dolu bir "kafatası" taşıyan, "beyaz" renkle belirgin "Gauri"; okuyla bir "yay" fırlatan, "sarı" renkle belirgin "Cauri"; bir deniz canavarının flamasını sallayan, "kırmızı" renkle belirgin "Pramoha"; sağ elinde bir vajra ve sol elinde kan dolu bir "kafatası" tutan, "kara" renkle belirgin "Vetali"; sağ elinde tuttuğu bağırsakları sol eliyle yiyen, "portakal sarısı" renkle belirgin "Pukkasi"; sağ elinde bir vajra sallarken sol elinde tuttuğu kan dolu "kafatasından" kan içen, "yeşil" renkle belirgin "Ghasmari"; bir bedenin uzuvlarını koparıp yiyen, "sarı" renkle belirgin "Candali"; aynısını yapan, "lacivert" renkle belirgin "Smasani"; dişleri arasında bir "kadavra" tutan ve yelesini sallayan, "şarap rengiyle" belirgin "Sinhamuka"; sırıtarak dişlerini gösteren, dişi kaplan kafalı, "kırmızı" renkle belirgin "Vyagrimukha"; sağ elinde bir "ustura" tutan ve sol elinde tuttuğu bağırsakları yiyen, tilki başlı, "kara" renkle belirgin "Sirgalamukha".

Tanımlanan kimliklere dışarıdan bakıldığında bunların cehennemi oldukları söylenebilir. Ne var ki "Tibet Ölüler Kitabı", bu kimliklerin "ruhun bir yanılsaması" olarak "bireyin kendi yansımaları" olduğunu buyurur. Bu buyruğun izinden gittiğimiz-

olarak algılanan "dişil" ilke, anlamında tanımlanır. Bu nedenle Hint mitolojik tasarımlarında yaratıcı kadın enerjisini, yani "dişil" ilkeyi belirleyici alan Vişnuculuk, Şivacılık ve Tandracılık felsefi-dinsel öğretilerine "Şakticilik" adı verilir.

de tasarımlanan "vahşi" kimlikler, "gülünç figürler"e dönüşüverir. Anlaşıldığı gibi bu "cinler" yoktur. "Ölüler Duası" bunun kanıtı durumundadır:

"Sevgili dostlarımı terk ettiğimde ve tek başıma dolanırken, ve kendi yansımalarımın boş biçimleri ortaya çıktığında,
Budalar merhametlerinin gücünü bana emanet ettiklerinde, Bardo'nun saldığı korkular gelmesin diye.
Bilgeliğin beş ışığı parladığında, korkusuzca tanıyabilirim kendimi..."

(Tibet Ölüler Kitabı)

Duanın içeriği açıktır: Tek tehlike, insanın, kendi imgeleminin yarattıklarına "inanması"dır. Çin tasarımlarında, Gökyüzü'nün kimliklendirilmiş durumu olan "Ti", tektanrıcı üç dinin tanrısına çok yakın, "insan" görünümlü kişisel bir tanrıdır. Büyük Ayı'da oturduğuna, her şeyi gördüğüne ve bildiğine inanılırdı. Hem kozmik düzeni sağlar, hem de insanların ahlak yasasını düzenlerdi. Gökyüzü'nden esin alan bir "etik" Yeryüzü'ne inmek üzeredir artık: Merkezileşmiş bir devlette totaliter bir siyasal erkin yaşama geçmesiyle kral, Gökyüzü'nün vekili olarak seçildi ve onun uyguladığı yasa, "Gökyüzü" tarafından buyurulmuş biçimde algılandı. Yani, "iyi"ye de "kötü"ye de karar verme hakkı, mutlak anlamda kraldaydı. Ve kralın yasasına karşı gelen "kötü" idi. Gökyüzü ile Yeryüzü'nün kesin biçimde birbirinden ayrılmasına koşut "Kötü" ve "Şeytan" kavramı şekillenmeye başladı.

Çin Budizmi

Aslında feodal Çin, kötülüğü ve cinleri yeryüzü algılamasının yaratıları olarak sunan, insanlara eşitliği ve hoşgörüyü "vaaz" eden Budizmin yerleşmesine uygun değildi: Bu nedenle Çin Budizmi ile Hint Budizmi birbirinden tümüyle farklıdır.

Budizm yaklaşık üçyüz yıl sonra Çin'e geldiğinde, Çin'in yerli felsefe/inancı Taoculuk'tu. Taoculuk ortaya çıktığında Çin toplulukları, daha eski inançlardan kalma geniş bir tanrılar grubuna tapım gösteriyordu: Tapım törenleri, "ruhsal yücelme"den çok, "büyü"den kaynaklanan kurallara bağlıydı. Bir "büyücü"

tarafından yönetilen bu törenler, "şeytan çıkarma"[3] ya da "büyü yapma"[4] temelliydi.

Yin-Yang

Taoculuk, hazır bulduğu bu panteonu, insanlara "zararlı" buldu; köylülerin ve kültürsüz barbarların "taşkınlığını" kucakladığı için, yoldan "sapmalara" ya da "deliliğe" yol açıyordu. Bu nedenle yapılagelmekte olan törenleri, "kötüye kullanılan tapınmalar" olarak yargıladı Taoculuk. Yasaklanmaları konusunda yetkilileri ikna etti. Yerine, soğuk-sıcak, gece-gündüz, kış-yaz, kuru-ıslak vb. gibi "iki karşıt güç" arasında "denge"ye dayalı bir evren yorumu getirdi: Karşıtlardan "dişil" olanları "Yin", "eril" olanları ise "Yang" biçiminde kimliklendirdi. Taoculuğa göre insan varlığı, büyük evrene bağlı ve "simgesel sayılar" tarafından yönetilen bir küçük evreni temsil eder. İnsan varlığı dediğimiz küçük evrende, büyük evrendeki tanrıların aynıları bulunur; bu nedenle bir "Kendinde-Kötülük" yoktur; yalnızca "arzular"dan kaynağını alan bir "düzensizlik" vardır. Arzular, dengeyi bozar; derin bilinci, dünyanın en üstün birliğiyle birleştirebilecek tek şey "mistik esrime"dir. Kötülüğe gelince, bu bir "yanlış anlamanın" ürünüdür; doğru-yanlış, iyi-kötü de "Tüm"ün bilinmemesinin ve tanınmamasının "yansıları"dır sadece.

Taoculuk, sonraki yüzyıllarda kurallandı; "cinler" ve "periler"le doldu. Böyle olmasına karşın hiçbir zaman Çin Taoculu-

3. Bedeni ya da bir yeri, Şeytan ya da Şeytan güçlerinden temizleme töreni.

4. "Büyü yapma", gizli güçlerden yararlanarak kötülük etmeye yönelen bir uygulama içine girme ya da kötülük yapmaya yönelerek cadı, kötü cin ya da Şeytan kimliği kazanma eylemine geçeme anlamlarında kullanılır.

İşlevleri farklı iki tür büyücülük vardır: a) Kara büyücülük; isteyerek yapılan kötü eylemleri kapsayan büyücülüktür; cadı, kötü cin ya da Şeytan durumuna gelme eylemi olarak algılanır; bu tür büyücülük günah sayılmış ve yasaklanmıştır. b) Ak büyücülük; iyi eylemleri kapsayan büyücülüktür; zaman zaman yasaklansa da hoşgörüyle karşılanmıştır.

Büyücülük aynı zamanda, yaygın düşsel tasarımların ve bir toplumun kendisine ilişkin tutarlı tasarımlarının da konusu olmuştur: Bu bağlamda her şeyden önce bir kuramdır ve bir inançlar bütünüdür; felaketi, hastalığı ya da ölümü, başkalarının kötü niyetli eylemlerine bağlayarak açıklamadır.

ğunda "Şeytan" yaşama hakkı bulamadı. "Şeytan"a yaşama hakkı tanınmamasında yalnızca Taoculuk değil, Konfüçyüsçülük de etkili oldu.

İnsanlar Nasıl Görüyorsa Gökyüzü de Öyle Görür

Bir dinin "doğaüstüne" başvurması her zaman koşul değildir; doğanın içine de başvurabilir. Bu açıdan bakıldığında Konfüçyüsçülük bir "felsefe" olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle kendilerini Taocu, Budist ya da Hıristiyan kabul eden Asyalılar, Konfüçyüsçülüklerini sürdürürler. Nasıl Avrupa'da hem Hıristiyan hem de Hegelci olunabiliyorsa tıpkı bunun gibi Asya'da hem Budist, hem de Konfüçyüsçü olunabilir.

Konfüçyüs, feodal sömürü ve baskının yol açtığı sefalete, açlığa, vergiye ve zorunlu çalışmaya karşı "merhamet" merkezli bir tepki gösterdi. O'na göre, "Erdem insanları sevmektir, bilgelik onları anlamaktır", "Dört denizin arasında bütün insanlar kardeştir". Görüldüğü gibi Konfüçyüs'te "metafiziğin" izlerine pek rastlanmaz; O, gerçeğin sözcüklerle öğrenilemeyeceğini düşündüğünden metafizik kadar mantığı da "küçümser".

Bu nedenle kısa sayılabilecek bir zaman sürecinde Konfüçyüsçülük, "resmi" felsefe durumuna yükseldi; kalıcı ve sürekli oldu. En önemli iki öğrencisinden biri olan Mencius'a göre, "İnsanlar nasıl görüyorsa gökyüzü de öyle görür. İnsanlar nasıl anlıyorsa gökyüzü de öyle anlar." Demek iki gökyüzü, ölümlülerden daha fazlasını bilemez. Mencius, insanı geliştiren ve "ch'i" adıyla anılan evrensel bir unsurun var olduğuna inanır. İnsan "ch'i" ile dolduğunda, göksel doğasıyla yersel doğası birbirinden ayrılamaz: Yaşayan her şey insanın içindedir. Eğer "Şeytan" var olmuş olsaydı O da insanın içinde olurdu.

Yine Konfüçyüs'ün sürdürümcülerinden Hsün-tzu'ya göre, Gökyüzü bir lütuf kaynağı değildir, kendine yardım edene yardım etmez. Ezeli bir tanrının oturduğu yer olmadığı gibi, insanbiçimli bir tanrının oturduğu yer de değildir. İnsanın Gökyüzü'nden bekleyeceği bir şey yoktur. Gökyüzü, kendi hesabına çalışan mekanik bir süreçtir. İnsanın "konusu" Yeryüzü, ötesinde Yeryüzü İmparatorluğu olmalıdır: "Her birey, kendine hakim olacağı ve ödevini tamamlayacağı kendi doğru yerini bulduğunda, imparator, bir top-

rak yığını gibi gereksiz" olacaktır. Bu tasarımda ne "cin", ne "şeytan", ne de "metafizik" herhangi bir iz vardır.

Aslında kuramsal açıdan Budizmin Çin toprağında "çok küçük bir eylem alanı" vardı: Ve Budizm, bu küçük eylem alanını kullanarak yayılıp tutunabildi: Budizm, Çin toprağında Taoculuk ve Konfüçyüsçülük lehine büyük ödünler vererek tutunabildi: Örneğin özgün Budizm "ruh"un var olmadığını ileri sürüyordu; yeni Budistler ise "ruh"un ortadan kaldırılamaz olduğunu savunmaya başladılar. Öte yandan "iyiliğin ve merhametin" erdemlerine yaptıkları vurgu onları Konfüçyüsçülükle uyum içine soktu.

Aydınlanmadan Korkan Örgütler, Aydınlıktan Korkan Aydınlar

Bugün artık "akıl olmayan akıl" olarak algılayabileceğimiz "teknik akılsallık", egemenin aklı: Aydınların çok büyük bir bölümü, yani "kurumsallaşmış aydınlar" egemen gibi düşünüp fakir gibi davranır ya da fakir gibi düşünüp egemen gibi davranır oldular; bir bakıma "aydın" geçinen bu "şizofren kimliklerin" ağzına bakar olduk.

Aydını, aydınlanmayı ve aklı eleştirecek olan "büyük öğretmen yaşama" başvurmanın zamanı gelmiştir derim.

Örgüt-Aydın İlişkisi

Bu yazı, Pir Sultan Örgütlülüğü ile yaşadığımız ve iç sayfalarda konu edindiğimiz "tatsızlık" sonrası, "örgüt-aydın ilişkisi nasıl olmalıdır?", sorununu "açmak" için yazıldı.

"Aydın bir geçmişi" de olsa bir arkadaş örgüt yöneticisi olduğunda "yönetim kurulu kararlarına göre davranacağından" aydınlığı "ikincil"dir; yöneticiliği "belirleyicidir": Bu nedenle "aydından yönetici, yöneticiden aydın olmaz"; bu noktadaki algılama eksikliği, "düşünme ve yönetme kalitesinin düşüklüğü biçiminde görünüşe taşınan bir bedeli ödemeyi gerektirir."

Sizce ödemiyor muyuz?

Kafa kalitesinden yoksun, "ezberi" dışında söyleyecek şeyleri olmayan "örgüt yöneticileri" ile bu yöneticilere "uyarlanan"

"aydınlıktan korkan aydınlar" arasında "harika" bir "birlik" oluşuyor: Yaşanılan "kriz" ortamında "özgürlüğün adı", aydın üretiminin tüketimine son vermek, aydını "kapı önüne" bırakmak, tabana ya da delegeye "yaranmak" olup çıkıyor. Alevi-Bektaşi evrenselliğine "zorla sokulmaya" çalışılan, kasıt-artniyet temeli üzerine yapılanan "özel" ve "sanal" bir "evren" yaratılıyor.

Alevi-Bektaşi tabanı mı?

Taban seyirci: Bu oyunu oynamayı yadsıyor. Oyunu oynamayı yadsıyan tabanın bu kendi üstüne kapanışını kimi örgüt yöneticileri ve aydınlıktan korkan aydınlar Aleviliğin-Bektaşiliğin "yeniden dirilişinin" biricik kaynağı görüp bayağı bir "taban dalkavukluğu" yarışına girerken körü körüne uygulamaları ya da çağdaş gözüken, yalnızca söyleyeni "besleyen" aferinleme sözlerini Alevi-Bektaşi kavgasının önüne "koyabilmek" için zaman yarışı yapıyor.

Bugün artık şöyle demek zamanıdır: "Edep yahu!" Kaşları çatmaya gerek yok; bu yakıştırılmak istendiği gibi bir "azarlama" sesi değil, bu toprağın en gerçekçi politikasını üreten Aleviliğin-Bektaşiliğin yüzyıllar ötesinden günümüze taşınan "uyarı" çığlığıdır.

Aydın Katkısı "Tutsak"

Sözel geleneğin yazılı iletişime dönüştürülmesinde belirleyici olan "aydın katkısı" Alevi-Bektaşi zeminde özgür mü? Ne yazık ki değil: Tam tersine "kuşatma" altında.

Öncelikle sözel kültürün aktığı asıl alanda, yani geleneksel katta, topluluk örgütlenmesi zemininde, "akıldışılığa" karşı "duruş" alan aydın "korkulan" bir kimlik. Sözel kültür alanının her şeye karşın bâtını felsefe-öğreti ve inanç konusunda çok iyi bir "alıcı" olması aydının tek "tesellisi" gibi. Tabandaki bu olumluluk geleneksel zeminin ozan dışında kalan doğal öğretmenlerinde ve geleneksel örgüt yöneticilerinde ortadan kalkmaktadır. "Soy onaylı" doğal öğretmenlerle genellikle "köken onaylı" örgüt yöneticileri karşısında "taban onaysız" aydın çaresizdir.

Aydın katkısına en açık alan "demokratik toplum örgütlenmesi" tabanı olarak görünüyor. Ancak, tabandan "tavan"a çıkıl-

dığında, örgüt yöneticilerine ulaşıldığında, olumluluk "olumsuzluğa" dönüşüyor. "Tabansız" aydınla "tabanlı" örgüt yöneticisi karşı karşıya geldiğinde, "tabanlı" olmanın örgüt yöneticisine verdiği "despot görünmez el" aracılığıyla aydın "sansür" ediliyor. Oysa Alevi-Bektaşi geleneğinde, "ışıklandıran", "ışık veren" anlamında aydın, sansürden "bağımsız"dır. Var olabilmesi için aydının, Alevi-Bektaşi topluluğunun talebine de onayına da gereksinmesi yoktur. Genel anlamda Alevi-Bektaşi topluluğunun çoğunluğunun onayını alan kimlik değildir aydın. Düşünürken, konuşurken ve davranırken onaylanmaz o, talep de görmez; yakın ya da uzak gelecekte yapıp-ettikleriyle kabul görür, görebilir. Alevi-Bektaşi zeminde özellikle son dönemlerde "özlediğimiz" bir "gelişme" olarak algıladığımız "çağdaş demokratik örgütlenme"nin boyutlanmasıyla birlikte hiç de yaşanmaması gereken bir "olumsuzluğu" yaşama geçirdik: Biz de aydın gibi düşünüp-konuşup-davranabildiğimize göre "aydına gereksinme yoktur". "Aydınlar"ın örgüt yönetimlerine taşındığı günümüz toplumlarında örgütten-örgütlerden "bağımsız" bir aydın "aşılmış", "gereksiz" bir kimliktir.

Kurumsallaşmış Aydın

Anlaşılıyor ki 1980'lerin başında tüm dünyada ve Türkiye'de sistemin ya da örgütlerin, amaçlarının gerçekleşmesinde "koçbaşı" olma görevini verdikleri ve "kadrolu aydın" olarak algılayabileceğimiz "kurumsallaşmış aydın" tipini örgütlü yapılarına taşıdılar Aleviler-Bektaşiler. Hemen her üniversite mezununun ya da her "çok" okuyanın aydın olarak algılandığı toplumumuzda, örgüt yöneticisi, aydın görevlerini de "üstlenme" yoluna gidince, aydın kendini "kapı önünde" buluyor. Giderek süreç içinde, aydına "gereksinme yoktur", yargısı öne çıkıyor.

Öncelikle belirtmek gerekir ki "çok okumak"la aydın olunmaz; ama "az okunarak" aydın olunduğu da görülmüş değildir. Sorun "miktar" sorunu olmaktan çok bir "ufuk-kalite" sorunudur. Öyleyse sözel bellek "körelmeden"; Alevi-Bektaşi zemindeki "yabancılaşmadan ve kirlenmeden" kaynağını alan, Aleviliğin-Bektaşiliğin evren görüşüne, kültürel birikimine ve yaşama biçimine çöreklenen "dışlayıcı-denetleyici" hemen her türden "tortuyu" yok ederek "aydına gereksinme yoktur" yargısını "kır-

mak" ve aydının insanıyla "koşulsuz" buluşmasını sağlamak, hepimiz için temel görevdir. Bu görevi yerine getirdiğimizde aydına karşı şöyle "haykırmak" hakkımızdır: "Aydınımız-aydınlarımız olarak özgürlük istiyorsunuz öyle mi? Ama şunu hiçbir zaman unutmayın, bu altüst oluşta siz de bedel ödeyeceksiniz: Aydınımız-aydınlarımız özgürleştiği gün, içinizde gözüken ve aydın geçinenlerin çoğu tepetaklak olacaktır, aydınlıktan korkanlar aydın olmaktan çıkacaktır. Boyunduruğunuzdan kurutulduğunuz an pek çoğunuz son değerlerini de yitirecektir. Bunu hiçbir zaman unutmayın; çünkü, özgürlüğüne kavuşmuş düşünceyi taşıyan bedene özgür düşünür denir."

Biz örgütlerimizi; bizi insanımızla buluşturacak, bu yolla bizi özgürleştirecek; bunu sağlarken "eleştirilme" denilen bedeli ödemeye her an hazır olacak "çağdaş aygıtlar" olarak görüyoruz. Alevilik-Bektaşilik bir "bilme" kültürü değildir; değiştirme kültürüdür: Aydını da örgüt yöneticisi de Alevi felsefesini-inancını ve öğretisini yaşamın hizmetine sunmaya, canlı-cansız her şeye sızmaya çalışan mücadele insanları olabilir ancak. Yaşamın dışında her şey anlamsızlaşır.

ALEVİLİK HALK ADINA DÜNYAYI YORUMLAMAKTIR

Aleviliği özümsemiş bir kimse,
sistemdeki çürümenin kokusunu alır.

Alevilik Bir Hümanizmdir[1]

Anadolu doğumlu olan Alevilik-Bektaşilik, her şeyden önce

1. Hümanizm, insanı ve temel insansal değerleri her şeyin üstünde gören, insanlık sorunlarına akılcı çözümler bulmayı amaçlayan, insanın her yönden gelişmesini temel ilke edinen bir öğretidir. Dilimize "insancılık" olarak girmiştir. Geniş anlamda hümanizm, tarihsel süreçte "insanı insan etme" çabalarının bir ürünü olarak algılanır. İnsanın yaratıcı güçlerinin geliştirilmesini, onu özgür ve gönençli kılmayı ve her bakımdan yükseltip ilerletmeyi dile getirir. Tarihsel süreç içinde hümanizm, Batı'nın bize öğrettiği kadarıyla birbirinden farklı üç biçim gösterdi: İlkçağ hümanizmi, burjuva hümanizmi ve toplumcu hümanizm. Alevilik ise "belletilenin" dışında Ortaçağ'da yaşama geçmiş, "insanın>>

hümanist bir evren görüşüdür. Bu evren görüşünün görevi, yaşamın ve toplumun entelektüel ilkelerini araştırmaktır. Halk adına dünyayı yorumlamak, dünyanın ve yaşamın anlamını temellendirmek ama bütün bunları felsefeleştirilmiş bir din aracılığıyla, yani mistik bir mayayla sunmak.

Anadolu coğrafyasında Aleviler; tektanrıcı üç dinin (İbrahim-İsa-Muhammet dinleri) şeriatıyla kendinden "kopartılıp" gökyüzüne çıkarılan insanı, önce felsefesinin ve öğretisinin yorumuyla kuşattı. Akıldan inanca atlanılan zeminde kendi ürünü inanç yaratısınca zincire vurulan ve zavallılaşan insanı, inançtan akla inilen çizgi üzerinde "yukarıdan aşağıya uçurarak" yere, ait olduğu toprağa indirdi. İndirir indirmez de hümanizmin bireysel-kitlesel tabanını yaratmış oldu.

Toprak üzerinde gezindirdiği insanı; önce bireyselleştirdi, sonra toplumsallaştırdı. Onu bir inanç varlığından bir yorum ve yetenek varlığına dönüştürdü: İnsan ya da insanlık sorunlarına akılcı çözümler bulma yolunda hizmetli yaptı. Hizmetli olmanın aydınlığında, devletin ve şeriatın uzağında, ona karşı kanalda, hümanizmi yaratan/ üreten asıl toplumsal tabanı yakalamış oldu. İçinde yer aldığı toplum katında; uygarlık öncesi eşitlikçi toplum değerlerinin taşıyıcısı durumunda bulunan muhalefet insanının yaşama yordamı olarak algıladığı hümanizmi, devlete karşı halkla taraf etti.

Aydınlanma dünyasında: Gökyüzünden yeryüzüne indirildiğine inanılan Tanrı buyruklarına göre bedenleşen ve egemenin güdümünde canavarlaşan insana karşı üretici/yaratıcı insanı; konuşan Tanrı durumunda ve halk kimliğinde kişilendirdi. Bu potada, yani mazlumlar katında 72 milleti eritti; bir yaptı. İnsan-evren-Tanrı sorununu yeniden irdeledi: İnancın yerini akıl aldı. İnanca dayanan tanrıbilimin karşısına, inancı aklın denetimine veren bâtıni felsefeyi yerleştirdi. Tanrı-evren sorunu inanç sorunu olmaktan çıktı, bir insan sorunu durumuna geldi.

Batı'da burjuva hümanizmi[2] daha tarihin gündemine gelme-

yeniden kendini ele geçirmesini ve doğayla bütünleşmesini sağlayan, insanlığa kesin kurtuluşu getirecek toplumsal-nesnel koşulları sergileme çabasına giren" bir hümanizmdir.

2. Burjuva hümanizmi Rönesans'la başladı. Antikçağ yapıtlarını meydana >

den Anadolu toprağında Aleviler; İlkçağ aydınlanmacılığının uzantısında ve İlkçağ hümanizminin[3] kuşatıcılığında insanın bedensel ve ansal (anlama-kavrama) yeteneklerini geliştirdi. Bu yolda, genelde şeriatçı dinsel değerlere, özelde feodal despota ve onun uşaklarına başkaldırdığında, burjuva sınıf kimliğinin henüz ufukta gözükmediği bir toprakta; ilkel eşitlikçi toplum değerlerini bayraklaştırarak, mistisizm bağlamında ancak sezgiyle ulaşılabileceğini varsaydığı insanlığın son kurtuluşunu tarihin gündemine taşıyıverdi. Ütopik de olsa toplumcu hümanizmi[4] en üretici halkasından yakalanmış oldu.

Farkında mısınız-farkında mıyız bilemem ama bu toprağın Alevileri; hümanizmi, halk memnuniyetsizliğinin uzantısında ezilenin iktidara yönelik özlemlerinin taşıyıcısı durumuna getirdiğinde, kendilerini de tanrıbilimin karşısına koydular. Mistik maya biçiminde algıladıkları hümanizmi, egemene yönelik isyanla bugünlere taşıdılar. Onbinlerle seslendirilen kıyımlara uğradıklarında ödedikleri bedel, toplumcu hümanizmi yaşama geçirebilmek için ödedikleri bir bedeldi bir bakıma. Bu anlayış en net ve en boyutlu anlamını; Şeyh Bedrettin'in, "Yarin dudağından gayri her şey her yerde ortak olmak için" ileri haykırışında buluyordu.

Alevi hümanizmi bugün: Ortaçağ'dan günümüze feodal değerlere/kurumlara karşı verdiği kavganın, bu yolda kazandığı deneyimlerin güvencesinde; kendisini geleceğe hazırlıyor. Kendisine yardımcı olacak toplumsal dinamikler özlenen toplu davranışı yaratamamış olsalar da Aleviler; mistisizmlerinde "ters" duran gerçekleri ayakları üzerine "oturtarak" tarihin nesnel yasalarını,

çıkararak bilimi kilise baskısına karşı savunma ve geliştirme amacını güttü. Dünyanın insan eliyle değiştirilebileceği inancını, insan sevgisinin ve insana saygının temeline koydu.

3. İlkçağ hümanizmi; insanın bedensel ve ansal yeteneklerinin eğitimle geliştirilmesini amaçladı.

4. Toplumcu hümanizm, tarihin nesnel yasalarına dayandı. İnsanlık çağına geçişin nesnel koşullarını sergiledi ve yasalarını açıkladı. Hümanizmin taşıyıcısı olarak algıladığı toplumsal insanı, yabancılaşma kaynağı olarak yaşama geçen üretim araçlarının özel mülkiyetine karşı örgütleyerek insanın kendini yeniden ele geçirmesini sağladı.

insanın özgürce gelişebileceği ve insanlığın hızla ilerleyebileceği insanlık çağına geçişin maddi koşullarını yakalama uğraşında kararlı gözüküyor.

İnsanı aşağılaştırarak, uşaklaştırarak hümanizmi boğmaya çalışan sistemin da yatmasını; insanın insanı sömürmesine son verecek asıl kimliği, emekçi kimliğini-halk kimliğini öne çıkararak-onurlandırarak çözmeye çalışıyor.

Talihin hep talihliden yana güldüğü bu toplumsal "cangıl"da Aleviler; inadına aklının yolundan yürüyerek, insanı, okunacak en büyük kitap olarak algılayarak, idealizmini çağdaş insanı okşayacak bir "damak tadı"na dönüştürerek, genişleyen akıl alanında toplumcu hümanizmin tohumlarını ekiyor.

Görüldüğü gibi Alevilik, doğaüstü ya da ötesi bir gücü, anlayışının merkezine koymaz. Tam tersine şeriattan özgürleşilerek kazanılan nesnel-toplumsal zeminde, insanı merkeze alır. Onu kutsar, onu sever. Bu da laikliğin insansal-toplumsal zeminidir. Bu anlayışı Aleviler dünden bugüne taşımıştır. Bu nedenle bir Alevi ben hümanistim diyorsa aynı zamanda laikim demek zorundadır.

ALEVİ AYDINLANMASI-ALEVİ YAZGISI

Hızlı Yürüyelim de Yazgımız Öne Geçmesin.

CANLARA

Bir insanın üç türlü yazgısı vardır:

a) Doğasal yazgı; insanın doğa karşısındaki kaderi; inanç diliyle söylersek tanrısal yazgı,

b) Toplumsal yazgı; sınıfsal kader ve

c) Bireysel yazgı; sınıf insanının kaderi.

Sınıflı bir toplumda sınıf insanının "kaderi" olarak algılanan "toplumsal ve bireysel yazgı aşılmadan", yani bu yazgılar üzerinde belirleyicilik oluşturulmadan doğasal yazgı üzerinde, metafizik tanrının dünya görüşü üzerinde "egemenlik" kurulamaz.

Sözde biz şimdi "kendi doğamızın yazgısına" egemen olacağımız bir "çağı" yaşamaya hazırlanıyoruz. Apansız yakalandığımız da bir gerçek. Çünkü, şeriatçı Ortaçağ kurumlarıyla/değerleriyle "aydınlanma zemininde", yani Mustafa Kemal'in başlattığı "burjuva demokratik devrimi zemininde" adam gibi hesaplaşamadık; bu toprağın ilerici dinamiklerini, özellikle Alevileri-Bektaşileri, bireysel-toplumsal ve doğasal yazgı üzerinde "egemenlik" kurmaya yönelik harekete geçiremedik de ondan. "Alevi aydınlanması" bu hesaplaşmayı sağlayacak ya da bu hesaplaşmayı canlandıracak en etkili "araç"lardan birisidir:

Açık Değil mi?

Eksik hesaplaşmanın "bedelini" ödüyoruz. Günümüze uza-

nan, ötesinde iktidara taşınan ve "karayazgı" çağına duyulan derin bir özlem biçiminde dışa vuran "köktendinci bağnazlık", bizi yolumuzdan çevirmeye çalışıyor. Şeriatçı bir geçmişten gelerek, yaşanan anı ve geleceği şeriatçı biçimde "üretmeye" soyunuyor. Sünni Ortodoks inancı, toplumun tümüne, hatta doğaya dayatıyor; bireyin-toplumun ve doğanın bilincini "silmeye", onun yerine metafizik tanrının "dünya görüşünü" yerleştirmeye çalışıyor. Aydınlanmayı, aydınlanmacıları, boğmaya yelteniyor; akıl taşıyıcılarını kuşatma altına alıyor ve hemen her türlü "insanlık kazanımına" saldırıyor.

Susacak mıyız?

Aydınlanma zemininde düşüncenin evrimiyle sağlanan; insanlığın gelişmiş, derinleşmiş biçimi olarak algılanan ve bir "kazanılmış hak" durumunda bulunan insanlık kazanımlarını yadsıyacak mıyız?

Bunu yaparsak kendimizi yadsımış oluruz; aklın karşı kanalına gireriz; insanlaşmanın "uzağına" düşeriz.

Bu toprak insanını esenliğe kavuşturan aydınlanmacı güçlerin başında Alevilerin-Bektaşilerin geldiği savı, hemen herkesin ortak yargısı durumundadır. Yargının nedeni, Alevilerin-Bektaşilerin şeriatçı inanca karşı "akıl alanında" kalarak oynadıkları onurlu işlevin bilince çıkardığı bir gerçekliktir. Bâtınilikte bilme-bilinç, "neden" temellidir; "neden" ne denli sağlıklı bilinirse/güncelleştirilebilirse aydınlanma o edenli "sağlıklı" gelişir.

Akılla ulaşılan sonuçlara cesaretle koşarken "kirlenmeye" karşı bir önlem olarak kendi inancını bile kendine "engel" gören Alevi-Bektaşi dünyasını, aydınlanma açısından sorgulamak, aydınlanmanın neresinde bulunduğunu "ikirciksiz" ortaya koymak zamanı gelmiştir artık.

Düşünmenin kesintiye uğramasına izin vermeyelim: Çünkü düşünme eylemi, ancak şeriatçı bir inanç "dayatması" karşısında kendi kendisini "durdurabilir". Şeriatçı inanç, her türden "sorgulamanın" son bulduğu noktada başlar. Öngördüğü "kesin" ve "değişmez" doğrular, insanı insan yapan düşünme yetisini "örseler, kısırlaştırır" ya da "ortadan kaldırır". Bu nedenle şeriatçı

inançta "evrim" yoktur; zaman içinde bir "ilerleme" göstermesi düşünülemez. Demek ki görevimiz/yükümlülüğümüz açık: Şeriatçı inancın "kesinliğine" ve "ödünsüzlüğüne" karşı durmak, düşüncenin "engellenemez evrimini" koşulsuz benimsemek durumundayız.

Bu yaklaşım, aydın kimliğini de açığa vurmaktadır: Aydın, düşüncenin "evrimini" yadsımayan; düşünme eyleminde bulunarak bu evrime "katkıda" bulunan; katkı verdiği oranda "koşullanmışlıklarından arınan" kişi demektir. Bu tanımın dışında kalan "okumuşlar", eleştirilmesi gereken aydınlar değil, zaten aydın olmayanlardır.

Tarihsel süreç içinde insanlık aydınlanma zeminini, öncelikle akıldan inanca atlayarak, inanç alanı dışına taşınıp doğayla ve toplumla bir hesaplaşma içine girerek yarattı: Bilgelerin öncülüğünde yaşama geçirilen bu aydınlanma, İlkçağ aydınlanmacılığı idi: İnsanın bedensel ve zihinsel yeteneklerinin eğitimle geliştirilmesini amaçladı. Ardından, akla atlayabilmek için inançta kimi "varsayım" öğelerini kabul eden XVIII. yüzyıl aydınlanmacılığı, yani "Rönesans" ile başlayan "burjuva aydınlanması" geldi: İlkçağ aydınlanmasının ürünlerini ortaya çıkararak bilimi, kilise baskısına karşı savundu ve geliştirdi; gericiliğe karşı insanın her türden haklarını savundu; Ortaçağ'da kendini yitirme noktasına gelen insanı yeniden keşfetti; dünyanın insan eliyle değiştirilebileceği inancını, insan sevgisinin ve insana saygının temeline yerleştirdi. Bunu, XIX yüzyılın gerçek aydınlanmacılığı, yani "toplumcu aydınlanma" izledi: Tarihin nesnel yasalarına dayandı; insanlık-öncesi çağdan, insanın özgürce gelişebileceği insanlık çağına geçişin nesnel koşullarını sergiledi ve yasalarını açıkladı; ezilen sınıf insanını, üretim araçlarının özel mülkiyetine karşı örgütleyerek insanın "kendisini yeniden ele geçirmesini" sağladı.

"Alevilik-Bektaşilik, bu aydınlanma halkasının neresindedir?", sorusunu yanıtlamak durumundayız. Kitaplar yazmıyor diye "atlamak" bizim güçsüzlüğümüzü gösterir. Alevilik-Bektaşilik bir Ortaçağ ürünü olduğuna göre aydınlanması da bir Ortaçağ aydınlanmasıdır. Öncelikle belirtelim: XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye değin aydınlanma, bir "inanç" öğesine de yer ver-

diği için düşünceci-idealizmle belirgin "metafizik bir aydınlanma"dır.

Bir idealizm-materyalizm bileşimi olan Alevilik-Bektaşilik genelde; İlkçağ aydınlanmasının ve XVIII. yüzyıl aydınlanmacılığının temelini oluşturan "metafizik bir aydınlanma zeminine" oturur. Özelde ise varsaydığı metafiziğin insan ve insan aklı tarafından sürekli "beslenmesini bir zorunluluk" olarak öne çıkardığı için kimi durumlarda XIX. yüzyılın ikinci yarısında "diyalektik ve tarihi materyalizm" üzerine yapılandırılan "gerçek aydınlanmaya" silik adımlar atar.

Aleviler-Bektaşiler, alınyazısına karşı "kavga" vereceklerse eğer, her şeyden önce "Alevi aydınlanmasını" güncelleştirerek kendi alınyazılarını da kendi başkaldırılarının "göbeğine" yerleştirmek, kendilerini ve ötesinde içinde bulundukları toplumu "tarihi aşmaya" uyarlamak durumundadırlar.

ALEVİ FELSEFESİNİN BOYUTU

İnsan ancak düşündüğü zaman özgürdür; ancak bu özgürlüğünü "kalabalığın" arasında kullanamaz; çünkü, kalabalık, kendisi gibi düşünmeyenlere katlanamaz. İster istemez "inanç" öne fırlar, kalabalıklara uyarlanabilen "basit kalıplar", düşünceyi zincire vurur.

Yedi yüz elli yıllık geçmişinin hesabını yapamayan bir Alevi-Bektaşi, "günübirlik" yaşayan bir insandır. Doğal olarak "gündelik" bilincinin ötesine kendini taşıyamaz ve kendi "yüksek" bilincinden habersizdir. Bir "bilgelik felsefesi" ya da "felsefi inanç" olan Alevilik-Bektaşilik, "düşünceyle nesnenin uygunluğunu" hakikat olarak algılayarak Ortaçağ'da aydınlanmanın kanalını açtı; "belletilmiş dünya" tarafından "bilincin ayaklar altına alınmasına" son verdi: Doğasal değerleri, doğa-ötesi değerlere karşı "harekete" geçirerek, "metafizik idealizmi" ideoloji edinmiş dinsel toplumun sahte anılarını yerle bir etti. Anlaşılacağı gibi Alevilik-Bektaşilikte felsefe, "yaşam bilgeliği"nin peşinde koşma etkinliğidir.

Alevilik-Bektaşilik dendiğinde bâtını felsefenin "üç ayağı"

akla gelir. Bu "üç ayak" şöyle sıralanabilir: Bâtıni doğa felsefesi, bâtıni tarih felsefesi ve bâtıni toplum felsefesi.

Evrendeki tüm olay, olgu ve süreçler arasındaki çeşitli ilişkilerin oluşturduğu maddesel bağımlılığa bilim dilinde "evrensel bağımlılık" adı verilir. Bu bağımlılık evrenin, birbirinden koparılamaz parçalardan oluşan bir "evrensel bütünlük" olduğunu kanıtlar. Evrenin sürekliliği ve düzenliliği, bu birliğin ve bütünlüğün ürünüdür.

Evrensel bağımlılık; insan bilincinden "bağımsız ve nesnel" bir bağımlılıktır. Metafizik idealist ya da tektanrıcı dinlerin "savlarına" karşın gerçekte bu düzen hiç bozulmadı ve bozulmayacaktır.

Bâtıni felsefede "evrensel bağımlılık", "sonuç-neden bağımlılığı" ya da "zâhir-bâtın bağımlılığı" biçiminde açıklanır. "Sonuç" ya da "zâhir" her zaman bir "somutluk"tur. Gönül bilgisinde somutluk olarak "madde", bilinçten bağımsız olarak var olan ve duyumlarla algılanarak bilince taşınan tüm nesnel gerçekliği anlatan felsefi bir kavramdır. Düşünceci maddeciliğin bu tanımı, metafizik idealizmin yanlış tasarımlarından doğan yanılgıları ortadan kaldırdı: Böylece sonsuz çeşitlilikteki somut biçimler dışında "değişmez" madde anlayışı temelinden yıkıldı. Bâtıni felsefede "madde" ne yaratılabilir ne de yok edilebilir; sürekli olarak değişerek bir durumdan (bâtından) bir başka duruma (zâhire) dönüşür.

"Hareket" maddenin bir varlık biçimidir: Hiçbir zaman ve hiçbir yerde "hareketsiz madde" olamayacağı gibi, hiçbir zaman ve hiçbir yerde "maddesiz hareket" de olamaz. Bize duyumlarımızla iletilen bu nesnel gerçeklik "sonsuz" ve "bitimsiz"dir; bilgimizi, sonsuzca ve tükenmeksizin yenileyecektir.

Bâtıni felsefede "ten gözü-gönül gözü" bilgilenme sürecinin iki "kanalı" olarak algılanır: Doğal ve kendiliğinden bir süreçte asıl olan "ten gözüyle görme"dir. İncelenen nesne ten gözünden yitip matematik formüllere dönüştüğünde, diyalektik bilgiden yoksun olanlar "maddenin yok olduğunu" sanır; yani bâtını göremez. "Gönül gözü" ya da "düşünce gözü"nü işlevli kılanlar bu "sanı"yı yıkar ve zâhirin karşıtına dönüşümü olarak algılanan ve

bâtın olarak tanımlanan "gizil nesnelliği" düşüncede görünüşe taşırlar; yani düşüncede görmeye başlarlar.

Bu "bağımlılık-karşıtlık" gereği Aleviler-Bektaşiler metafizik idealizmin tersine:

1) Doğayı; nesne ve olayların rastlantısal bir yığını olarak değil, birbirine organik bağla bağlı ve bağımlı nesne ve olayların bir bütünü olarak görür.

2) Doğanın; hareketsizlik ve değişmezlik içinde değil, her an değişip yenileşen ve gelişen bir süreç içinde olduğunu ileri sürer.

3) Gelişme sürecinin; basit bir büyüme süreci olamadığını, niceliksel değişmelerden niteliksel değişmelere sıçramalarla geçen bir süreç olduğunu savunur.

4) Gelişmenin; alttan üste doğru sarmal bir gelişim izleyerek gerçekleştiğini, nesne ve olayların içindeki çelişmelerden doğduğunu savlar.

BÂTİNİ DOĞA FELSEFESİ

Evrende her şey, her şeyin "bilincini" taşır: Ben havanın, suyun ve toprağın; hava, su ve toprak benim bilincimi. Ancak arada bir fark var: Ben "yalan" söyleyebiliyorum; hava, su, toprak ve ateş "yalan" nedir bilmiyor.

Hangimiz hangimizin "nedeni" ya da "tanığı" acaba.

Ben olsa olsa "tanık" olabilirim: Tanrı'nın "çocukları" olarak algılanan hava, su, toprak ve ateş "neden"dir. "Tanık" durumundaki insan, kendisinin ve çevresinin "tanığı" olduğu sürece yaşar; bunu hiçbir zaman unutmayalım.

Cemreler düştüğünde hava inler, su çalkalanır, toprak kabarır: Ey yeryüzünde tepinmekten hoşlanan insan; yürürken daha hafif ol, bastırmadan yürü, sert hareketlerden kaçın; ne havayı kirlet ne de suyu, toprağı ve ateşi. Öldürme onları; havayı solu, suyu iç, toprağı işle ama onları yaralama, okşa; dünyayı mırıltılarıyla tanı, yoklaya yoklaya gezin: Çünkü, onlar ısıyı "damıtır".

Bilgi olayın "kendisine" değil, "nedenine" ilişkindir.

Olayın kendisi burada bir "yangın", nedeni ise çıplak gözle kavranamayacak denli derin ve karmaşık; onu günlük yaşamın kıvrımları içinde yakalamak çok zor.

Demek ki "bilgiyle görüntüyü" birbirine karıştırmamak gerekir. Yangın, yani olayın kendisi, bilgiye ulaşacak bir "tünel" olabiliyorsa anlamlıdır.

Bir olayın bilgisi, bu olayın "nedenine" ilişkin bilgiye dayanır ve aynı şeyi içerir: Örneğin (A) olgusu, (B) olgusuna yol açıyorsa; (B) olgusu, (A) olgusunun içindedir. Tıpkı bunun gibi ağaç tohuma yol açıyorsa; tohum ağacın içindedir.

Aslında bizim gördüğümüz şeyler, yani görünüm; kendi başına var olmayan ve ancak "bağımlı" olduğu bir başka şeyin içinde var olandır. Balmumu balmumu olarak görünümdür ve duygularla algılanabilir. Kendi başına var olamayacağına göre balmumu eridiğinde "yok olduğu şey içinde" vardır. Bu ise akılla kavranabilir ya da düşüncede görünüşe taşınabilir.

Batıni doğa felsefesinde Tanrı'nın 2 özelliği vardır:

A) Düşünce özelliği; düşünce sistemini kurar,

B) Nitelik özelliği; fiziksel nesneler sistemini kurar.

Bu iki özelliğin tasarımlanmasında kullanılan yöntem tümdengelimci değil, "tümevarımcı"dır: Görünümlerin "gözlenmesi" üzerine yapılandırılmış bir "genellemeler sistemi" oluşturur.

Tanrı'nın 2 özelliği somutlandığında; düşünce özelliği ifadesini "bedenin düşüncesi"nde, nitelik özelliği ifadesini "bedenin kendisi"nde bulur.

Bu kapsamda evren ya da dünya Tanrı'nın nitelik özelliklerinin toplamıdır, yani doğadır. Toplumsal akıl, Tanrı'nın düşünce özelliğinin, doğanın aklı ise şaşmaz Tanrı düşüncesinin bir toplamıdır.

Demek ki Tanrı, her şeyin "yaratıcısı" değildir, ama her şeyin "nedeni"dir. Yani Tanrı, kendi "nedeni" olduğu dünyanın içindedir; onun ötesinde değil.

Nedensellik, bir tür gerekliliktir; gereklilik nedeniyle dünyada yaşanan olaylar bir "zorunluluk"tur. Fiziksel dünyada olduğu gibi düşünce dünyasında da "çok az bir özgürlük" vardır. Yalnızca "neden"in kendisi özgürdür.

Tohum ağaç ağaç da tohum oluyor ama,
tohumun dünya görüşünde ağaca göre bir iyileşme olmuyor;
çünkü, doğasal olan "şaşmaz" bir diyalektiğe oturuyor.

Ceninden bir insan, insandan da bir cenin oluşuyor ama,
cenin dünya görüşünde bir iyileşme oluyor.
Çünkü, yalnızca insan doğayı aşabiliyor.

Akıl, bedenin düşüncesidir; doğanın aklı, doğanın düşüncesidir: Bedenin düşüncesi "bedensel bir sürece", doğanın düşüncesi, "doğasal bir sürece" denk düşer.

Demek ki akıl ve beden; akıl ve doğa "tek şey"dir. İnsanın aklının ya da doğanın aklının bağlı olduğu "sistem", aynı biçimde bedenin ya da doğanın "bağlı" olduğu sistemdir. İnsanın aklı insanın bedeninden, doğanın aklı, doğadan başka bir şey değildir. Bedenin ya da doğanın "çabası", aynı zamanda insan aklının ya da doğanın aklının çabasından başka bir şey değildir. Beden ve doğa, "harcandığı sürece" her ikisi de vardır; "harcanma yoksa" her ikisi de yoktur: Varlık da yoktur, Tanrı da yoktur.

Bu felsefi yaklaşımı Hayyam aşağıdaki dörtlüğünde çok güzel anlatır:

Ben olmayınca bu güller, bu serviler yok,
Kızıl dudaklar, mis kokulu şaraplar yok,
Sabahlar, akşamlar, sevinçler, tasalar yok,
Ben düşündükçe var dünya, ben yok o da yok.

Görüldüğü gibi düşüncelerin "düzeni" ve aralarındaki "ilişki", şeylerin düzeni ve aralarındaki ilişkiyle "aynı"dır: Gerçek denilen şey, düşüncenin nesnelliğe uygunluğudur.

Gizilgücün, yani bâtının nesnelliği üzerine düşündüğümüzde "iki doğa" ve "iki akılla" karşılaşırız:

Doğa ve ek-doğa (insan-toplum) ile doğanın aklı ve ek-doğanın aklı gibi.

Aydınlanmayı "doğa"yla özdeşleştirdiğimizde bir diyalektik akılla; "ek-doğa"yla özdeşleştirdiğimizde uzlaşımsal bir akılla buluşuruz.

Bâtını felsefe "doğanın aklı" ve "insanın aklı" terimlerinin açılımı üzerine oturur. Doğanın aklı, doğasal nesnel süreçte doğanın "önsüz olan"dan "sonsuz olan"a doğru gidişini güden "yasa-ilke" olarak öne çıkan kesin/zorunlu eğilim, yani "doğa yasa-

ları" olarak tanımlanabilir. Bu soyut terim, gizil tanrı olarak Hakk'a ya da gizil tanrının gizilliğinin taşıyıcısı olan ve Hakk'ın dönüşümüyle beliren "İlk Akıl"a denk düşer. Soyut olan (bâtın) beslendiği nesnel kaynağa (zâhir), yani somuta yönelme eğilimindedir. Yönelmenin izinde somut "yeniden" üretilirken, tasavvufi anlamda tanrısal olandan, yani "doğanın aklı"ndan doğanın kendisine inilen bir sürece girilir. Ek-doğanın aklı olarak algılanan "insanın aklı" ise "doğanın aklı"nı özümseyebilen ve doğayı "aşabilen" bir algılama/anlama yetisi olarak bilince/inanca taşınır. Doğayı aşabildiği için insan "Konuşan Tanrı" durumundadır.

İnsan aklının yazgısı; kendi doğasından gelen "sorular"la karşılaştığında başlar. Çünkü, bu sorulara "ilgisiz" kalması olası değildir. Felsefe diliyle konuşursak insan doğasının "kayıtsız" kalamadığı sorulara "kayıtsız kalmak" insana ve doğaya "ihanettir".

Doğanın oluşumu ve dönüşümü, "ufalanan bir taş parçası"na; insanın oluşumu ve dönüşümü, "kıpırdayan bir et parçası"na indirgendiğinde Tanrı, "anasız-babasız" bir "hareket" olarak beliriverir. Algılandığı gibi her şeyin nedeni "hareket"tir.

Bâtıni doğa felsefesinde "doğasal değişim-dönüşüm" şöyle tasarımlanır: Evrende bir "madde yitimi" vardır; "madde yitimi", görünen maddenin, görünmeyen maddeye dönüşümünden başka bir şey değildir.

Anlaşılacağı gibi evrende madde, ille de "görünür" niteliklerle varlaşmaz; "görünmez" madde olarak sonsuz uzayın her yanına yayılmış durumdadır. Evrende, "ışık saçımı" ile gerçekleşen "madde yitimi"; "ışımasız madde"ye, yani "görünmez" maddeye dönüşümdür. Zâhir olan, "enerji saçımı" yapabilen, görünür maddedir. Bâtın olan "enerji saçımı" yapmayan, yani "ışımasız" durumda bulunan maddedir. Sonsuz uzayda enerji (ışık) saçımı yoluyla "tüketilen" madde miktarını karşılamak üzere, ışımasız maddesel enerjiden sonsuz boşluğa yeni "madde yığınları" sürülür: Işımasız madde, yani görünmeyen madde (bâtın) ışımalı maddeye, yani görünür maddeye (zâhir) dönüşür. İnanç diliyle ifade edersek "tanrısal öz görünüşe taşınır". Düşünce gözü ya da gönül gözü, "ışık olmayan ışığın" ya da "karanlığın" aydınlığıyla görür. Buna karşın zâhir ten gözüyle "ışık olan bir ışığın" aydınlığıyla görür.

Bâtından zâhire, zâhirden bâtına "dönüşüm" sürecinde nesne, kimi niteliklerini "yitirir", kimi yeni nitelikler "kazanır" ki buna "değişim" adı verilir. Nitelik yitirme ve nitelik kazanma ancak "zâhir" durumda söz konusu olabilir. Zâhir olan varlığa gelmiş, somut ve gözlenebilir olandır. Tanrısal öz ya da can, henüz görünüşe taşınmamış kimi nitelikleri, bağlı olarak kimi biçimleri "taşır". Bu örtük ve "gerçek" olmayan, ancak olabilir olan taşıyış biçimine "bâtın" denir. Algılanacağı gibi zâhirin "nedeni" bâtın, bâtının "nedeni" zâhirdir; zâhir-bâtın toplamı olarak algılanan evrende, "nedensel" ilişkilerin dışa vurduğu ya da hissettirdiği bir "düzen" vardır. Ve bu düzen amaca uygun, planlı bir gelişim içerisindedir. Doğa denilen şey, daha büyük bir yetkinliğe doğru sürekli değişen zâhir durumdaki tek tek nesnelerin toplamıdır. Bâtın, kendini henüz görünüşe taşımamış, ancak "gizil nesnellik"te bir eğilim olarak "örtük" biçimde bulunan "tümellik"tir. Bâtın durumda olanın ortaya çıkması, "örtük" tümel yönlerin zâhir durumuna gelmesidir. Bâtın "örtük" olduğundan, değişim sırasında bir nesne ya da bir nitelik "yokluktan varlığa" geliyormuş izlenimini uyandırır. Oysa bu bir sanıdır; çünkü, yalnızca zâhir olan görünür, görünüşe taşınır, kendini gösterir. Zâhir durum alma, belirli bir biçimin tam olarak kazanılmasıdır; o biçim açısından düşünürsek bir "yetkinleşme"dir. Örneğin tomurcuk bâtın bir çiçek; yumurta bâtın bir kuştur. Buna karşın hiç biçim taşımayan "gizil nesnellik", hiçbir zaman zâhir durum alamayacak olan bir "madde"dir; ancak düşüncede görünüşe taşınabilir, kuramsal olarak algılanabilir.

Görüldüğü gibi evrenin oluşumu, bir "madde değişimi"nden başka bir şey değildir. Varlığın oluşumuna ya da varlığa gelişe yalnız görünen madde değil, görünmeyen madde de "katılır". Özünde asıl katılım görünmeyen maddedir (bâtın olandır); görünmeyen madde, varolma ya da yaşama tohumudur; zâhiri belirleyen özünde bâtındır.

Doğa yasaları, "uzay-madde-zaman" üçlemesinin yarattığı yasalardır. Madde nesnedir, zaman ise nesneye ilişkin bir niteliktir. Bu nedenle "şimdi"nin dışında zamanı yaşamak olanaksızdır; zaman yoktur "şimdi"nin dışında. Gelecek zamanın şimdiye dönüşmesi, şimdinin durmadan geçmiş olması, "üçleme"deki değişimin bir dışa vurumudur.

Düşüncelerimiz, duygularımız, ötesinde ruhumuz da "besinle" edinilen "enerji" biçimleridir; geniş anlamda bâtından zâhire çıkan ya da görünmeyenden görünüşe taşınan "doğal ürün"lerdir.

Batıni Tarih Felsefesi

İnsan için en tehlikeli kişi, kendisidir.

Alevilik-Bektaşilik dendiğinde bâtıni felsefenin "üç ayağı" akla gelir. Bu "üç ayak" şöyle sıralanabilir: Bâtıni doğa felsefesi, bâtıni tarih felsefesi ve bâtıni toplum felsefesi.

İnsan emeğinin hayvan "çabası"ndan farkı; yapacağı şeyi önceden kafasında tasarlamış olmasında yatar: Mühendisin arıdan ya da örümcekten farkı budur.

Yapılacak işin, kafada, "bilinen"le tasarlanmasına "kuram" adı verilir. Demek ki "kuramsız" somut eylem ya da davranış, "kafasızlık"tır.

"Kuram" denilen şeyse, gerçekliği "değiştirmek" üzere tasarlanan planlı düşüncedir. İki türlü gerçeklik vardır:

a) Yaşanan gerçeklik;

b) Yaşanmış gerçeklik (Tarih).

Yaşanmış gerçeklik anlaşılmadan, yaşanan gerçeklik anlaşılamaz. İşte bu nedenle gerçekliğin kökü "tarih"tir; tarihi bilmemek, kuramın ve pratiğin "kökünü kurutmak" anlamına gelir.

Gerçekliği kavrayabilmek için, "modern toplumun yüzündeki peçeyi" kaldırmak zorundayız: Kulaktan "dolma" bilgiyle yetinemeyiz.

Medeniyet ya da yerleşik yaşam-öncesinin tarihinin bilinmemesi bizi "kalıplara" taşır: Batı, tarih bilimini Heredot'la başlattı; Akdeniz çevresinden Batı Avrupa'ya kölelik-derebeylik (feodalizm)-kapitalizm "kutsal üçleme"sini yaşatarak taşıdı. Bu kalıbın dışına çıkamadık; çıkanlar "düşkün" edildi.

Yerleşik yaşamın ya da kent toplumunun temeli "toprak mülkiyeti" idi; özel mülkiyete "evrildi". Yerleşik yaşam-öncesinin ya da barbar toplumun temeli "ortak mülkiyet" idi kamu mülkü olarak kaldı.

Bâtını tarih felsefesi, yasaklı tarihe düşünerek bakmaktır: Geçmişten bize taşınan "macerada", zamanın akışı ile aklın ilerleyiş süreci bir ve aynı şeydir.

Bu ikisi arasındaki diyalektik "etki-tepki" kaçınılmazdır: Barbarlıkla medeniyet arasındaki "temel çelişki", mülkiyet ilişkilerinde düğümlenir: Özel mülkiyet temelli ilişkilerle ortak mülkiyet temelli ilişkiler arasındaki "karşıtlık". Özel kişi mülkiyetine dayanan medeniyet, "sosyal sınıf çelişkileri" yüzünden üretim temelini "yozlaştırır"; giderek kolayca yıkılabilir bir duruma gelir. Ortak mülkiyet temelli barbarlık ise sınıf çekişmesi nedir bilmeyen bir "kardeşler" topluluğudur; eşit kan kardeşleri olarak ölesiye dayanışmalı, taze güçtürler.

Özel kişi mülkiyeti temelli medeniyet, sosyal sınıf çelişkileri yüzünden "bunalıma" girince, bir sınıfın diğer sınıfı ortadan kaldırmasına dayanan "toplumsal devrimler" tarihin gündeminde olmadığından, medeniyet içinden kimileri, barbar toplumlardan "yararlanma" yoluna gitti; kendi "mezar kazıcılarını" doğuma hazırlamaya girişti. Ya da barbar toplumlar "üretmeyi yayılma olarak algıladıklarından" bunalımlar içindeki medeni toprağa "ayak bastı". Bu gelişmeler nedeniyle İslam coğrafyasında İslam medeniyeti, Arap inancı ile "barbar Türk militarizmi" arasında sıkışıp kaldı.

Ortaçağ yerleşik yaşamının değişmez üretim temeli "toprak ekonomisi" idi: Bu ekonomi üzerinde sermayenin "ilkel" üretim biçimleri, yani "tefeci-bezirgân sermaye" kol geziyordu. Bu sermaye "üretim temelli" değil, "aracılık temelli"ydi; biricik işlevi, "aracılık yoluyla sömürmek"ti. Tefeci-bezirgân sermayeyi elinde bulunduranlar, ekonominin "değişmez" üretim temeli olan "toprağa" el atınca "derebeyileştiler". Böylesi bir üretim biçiminde, kapitalizmde olduğu gibi sermaye "sosyalleşemediğinden", işveren sınıfı, kendi "mezar kazıcıları" olarak "içi sınıfını" yaratamadı ya da yaratmakta geçikti.

Bu nedenle Ortaçağ'da bir medeniyetten diğerine geçiş, araya bir bakıma "köylülüğün" işlevini üstlenen ya da "köylüleşen", geldikleri toprakta köylülerle "kader birliği" yapan barbar güçler girmeden gerçekleşemedi. Bu işçi sınıfı temelli bir "toplumsal

devrim" değil, köylülük temelli "kamulcu" bir "devrim" idi. İnsanlık kazanımları ve bu kazanımlar üzerine yapılanan "bâtını doğa felsefesi, bâtını tarih felsefesi ve bâtını toplum felsefesi", gerçekleşen bu "devrimin" açılımlarında gelişti-serpildi.

Üretici güçler temelde 4 bölüme ayrılır:

a) Teknik; toplumun doğayla ilişkisinde yararlandığı cansız araçlar ve bunların kullanım yöntemleri.

b) Coğrafya; toplumu dışarıdan ya da ortamda çevreleyen, kuşatan iklim, doğa vb. maddi ortam.

c) Tarih; toplumu geçmişten-güne kucaklayan, çevreleyen, yazısız ama yaptırımı olan gelenek-görenek vb. manevi ortam.

d) İnsan; diğer üretici güçlerden yararlanarak toplumun maddi ve manevi yanını işleyen toplu eylem, toplu güç.

Tarihsel maddeciliğin verdiği üretici güçler doğru değerlendirilemezse yanlış "kaçınılmaz"dır. Diğer üretici güçler bir yana "insan üretici gücü" küçümsendi mi, tarihi yapan insan "aşırı soyutlaştırılmış" olur; araya, "insanüstü güçler" girer.

Şunu öncelikle belirtelim: Tarihte "insan üretici gücü"nü en büyük dirençle savunanlar, "barbar toplumlar" olmuşlardır. Barbar toplum insanı "ilksel" de olsa "kamucu bir kamu düzeninin" çocuğudur; bütün üyeleriyle "tek bir vücut" gibi düşünür.

Biliyorum "resmi tarih" üzerine düşünmek bizi sinirli yapıyor; geçmişe dayanılmaz bir "öfke" duyuyoruz: Sinirimizi ve öfkemizi, "kesintisiz bir demokrasi kavgasının" ivmesi durumuna getiremezsek "suçluyuz" demektir.

Alevi-Bektaşi tarihi, Alevi-Bektaşi geçmişinin bilgisidir: Alevi-Bektaşi tarihselliği ise "geçmişin şimdileştirilmesi"dir. Aleviler-Bektaşiler tarihlerine bireysel, ötesinde toplumsal "katılım" sağlamak istiyorlarsa "geçmişi şimdinin bilincinde" yoğurmaları gerekir. Ancak o zaman Alevi-Bektaşi bilinci, henüz "gerçek olmayan gerçeğe" uzanabilir, yani tarihi "aşabilir".

Ancak tarihin bilincinde insan "kendini görebilir"; demek ki insan tarihe, "kendini bilemek" için "yönelir". O nedenle bilinç, "zorunlu" olarak tarihseldir.

Ama diğer taraftan biliyoruz ki tarih, "herkesin" tarihidir;

yalnızca dürüstlerin tarihi değil, aynı zamanda alçakların da tarihidir. O yüzden Aleviler-Bektaşiler tarihlerine sağlıklı bakmak zorundadır. Yoksa ölmüş gitmiş kimi alçakların "oyuncağı" olmak işten bile değildir.

Şimdi bâtını anlamda tarihi yaratan gücü tanımlamaya çalışalım: Tarih, hem toplumun yarattığı hem de toplumu yaratan gerçek insanın, geçmişten gelen "gelenek-görenek"le, belirli coğrafya ve iklim koşullarına göre, belirli bir tekniğe ve yönteme dayanarak yaptığı yaşama kavgasında belirli seviyeye ulaşmış "toplu eylem"inden doğar ve gelişir. "Toplumsal devrimler"e değin, tarihi yaratan bu "toplu eylem"dir.

Demek ki, medeni toprakta "yeniden doğuş", sırada bekleyen bir barbar toplumun, tarihe "giriş"inden başka bir şey değildir. İşte bu nedenle "yerleşik yaşamda" tarih-öncesi yasaklandı; yasaklanan şey aslında "kaba kamuculuk" idi. Böyle olduğu için "çağdaş tarih", taraflı resmi açıklamalara dayalı tarihsel olaylar anlatısı biçiminde bize taşındı. Böylesi bir tarih anlatısı karşısında "nesnel" olabilmek için "yasaklanan tarih-öncesi"ni de algılayacak biçimde "geri çekilmek" zorunludur; "geri çekilip" olaylara şöyle "uzaktan bakmayı" zorunlu olarak öne çıkarır.

Ancak bunu yaparken çok dikkatli olmak gerekir: Göçebelerin "patırtısında" yerleşik insan tarihinin "unutulma" riski vardır; medeniyetin "her şeyi" atların "nal seslerinde" yitip gidebilir; bilinçlere atılan sınıfsal "tohum"un "doğum inlemeleri", canı alınan insanların çığlıkları tarafından bastırılabilir. Çiftçiyi "boğan" rolündeki barbarlıktan da, çiftçiyi "soyan" rolündeki medeniyetten de "gelecek üremeyecek"tir bunu bilelim.

Yerleşikliği, yerleşik değerleri ifade etmesi anlamında "uygarlık terimi", göçebe topluluklarla "akraba" değildir. Göçebenin uygar bir toprakta yaşadığı şey, bir "başka benzeri olmayan" değerler kümesidir; toprak ve kent insanının "bilemeyeceği" sınırları ve ufukları vardır.

İşte bu "barbar" insanla "kentli" insanın buluştuğu yerde, "yeniden doğuş" gerçekleşmiştir. Göçebe kavimlerin askeri üstünlüğünün belirleyiciliğinde "dünya yeniden yaratılmış"tır.

X. yüzyılın sonlarından başlayarak 5. yüzyıl boyunca Asya içlerinden Batı'ya ya da Doğu'ya, kimi kez kuzeyden güneye,

güneyden kuzeye yönelik "yanal depreşme", Yenidünya'nın keşfine değin, evrensel tarihin tanık olduğu en önemli olaydı ve sonuçları açısından da en etkili "yaratıcı" oldu: Ortaçağ'da Anadolu "yeniden doğuş"unu yarattı.

Yer sarsıntıları ve insan sarsıntılarıyla bir taraftan doğa, diğer taraftan insan, "kendi parçalarına kıydı": Atom bombasına eşit Cengiz ve Timur hareketleri kendi Hiroşimalarını ve Nagasakilerini yarattı.

İnsan dünyasında her şey, ancak geçmişe götürülerek, tarihe taşınarak kavranabilir.

Çünkü, köklü insan gerçeği, kendini "gündelik yaşam"dan sakınır.

Yine "gündelik bilinç" ya da "gündeliğe göre kurulmuş" bilinç, ince insan gerçeğini yakalayacak yatkınlıkta değildir; gündeliği gözleyen insan, bir şeylerin bilgisine ulaştığını sanır ve yanlış bir bilgi edinme serüvenin içine dalar.

Tarihsellik mi? Gündelik mi? ikileminde "nerede" duracağımızı bilmek durumundayız. Gerçek anlamda düşünmeyi biz, tarihimizin kıvrımlarından geçerek öğrenebiliriz. Denebilir ki "işitilmiş" ya da "görülmüş" olan şey değil, "bilincine" varılmış olan şey gerçek bilgidir.

Ancak şunu hiçbir zaman unutmayalım: Hiçbir bir bilinç, kendi "uzanımının" ötesine geçebilecek biçimde bilgi üretemez; kendi sınırlarını ya da kendi olanaklarını aşan bilinç, gerçeklikte karşılığı olmayan "kurgular" üretmek zorunda kalır.

Dünü-bugünü ve yarınıyla bir "bütün" olan tek yaşam, insan yaşamıdır: Dünü "yok" sayan ya da "hep yarını" gözeten yaşam, "şimdi"de tökezler. İnsanlaşmaya karşı "hayvansı" bir direniş içine girerler. İnsanlaşmayı sağlayan yaratıcılık, tarihi dünden bugüne, bugünden yarına, yarından zamana yayan güçtür.

Bâtını tarih, gerçekte toplumsal yaşamı ve bu yaşamın doğal yapısında belirmiş durumlar konusunda bilgi verir. Bu kapsamda Alevi-Bektaşi tarihine ilişkin olaylar; hem Alevi-Bektaşi "toplu var oluş bilincini" sağlamalaştırır, hem de Aleviliğin-Bektaşiliğin geleceğine yön vermede "deneysel veri" oluşturur.

Bâtını hareketlere gelinceye değin "akılcı felsefe"nin konusu, "metafizik ve doğa bilimleri" idi. Bâtını hareketlerle birilikte fel-

sefe, "toplum ve toplum sorunları" ile ilgilenmeye başladı. Bu anlayış üzerine bir "toplum felsefesi" şekillenmeye başladı.

Bâtını tarih felsefesine göre tarih ikiye ayrılır:

a) Zâhiri tarih (öykücü); metafizik ve bireyci tarih felsefesi belirleyici.

b) Bâtını tarih (yorumcu); diyalektik tarih felsefesi belirleyici.

Bu ikili ayrımdan da anlaşılacağı gibi bâtını tarih felsefesi "yorumcu"dur; geçmişte olup bitenlerin "nedenlerini" araştırır. Tarihi, üretim ilişkileriyle beliren "toplumlar" yapar; toplumsal olayların "nedenleri" maddi koşullardır. Toplumsal olayların "nedenlerini", toplumun "kendisinde" aramak gerekir. Bu neden bir "değişme"dir. "Değişme" atlanırsa, toplumsal olayların nedenleri "anlaşılmaz" olur. Değişme, "tüm can" tarafından, yani "tanrıca" bütün varlıklar için koyulan bir "yasa"dır. Bu kapsamda "doğasal verim", ötesinde "toplumsal verim", maddesel bir "değişme"den ibarettir.

Bâtını tarih felsefesinin konusu "toplum ve toplumsal yaşam"dır. İnsana özgü bir toplum ve insana özgü bir toplumsal yaşam "kurmayı" amaçlar. Yöntemi ise toplumsal olayları etkileyen "nedenler" olarak coğrafya, teknik, tarih ve insan üretici güçlerine dayanarak "toplumsal değişmeyi" kanıtlama temellidir.

Bâtını Toplum Felsefesi

Bâtını toplum felsefesine göre toplum şöyle tanımlanabilir: "Toplum, maddi gereksinmelerle koşullanmış insanın birleşmiş üretici etkinliğidir". Toplumsal yaşamın bütün öteki görüngüleri politika, kültür vb. toplumsal yaşamın "içeriğini" oluşturur ama "özünü" belirlemez. Toplumun özü, üyelerinin "ortak emeği"nde yatar; "ortak emek", yaşama araçlarının sağlanmasına yöneliktir ve bu insanlar arasında bir işbölümünü zorunlu kılar. Doğal olarak farklı nesneler, "ortak" bir insan emeği içerir. Böylesi bir durumda insanların çalışma biçimlerinin tek olası şekli "mal değişimi"dir; emek araçlarının ve ürünlerinin sahibi üreticilerdir. "Zorunlu olan" devlet, özel mülkiyet ve sınıflar değil, "toplumun kendisi"dir.

Nasıl bâtını doğa felsefesinde doğanın temeli "hava-su-top-

rak ve ateş" ise bâtını toplum felsefesinde de toplumun temeli "coğrafya-teknik-tarih ve insan" üretici güçleridir. Bu üretici güçler arasındaki ilişkiden toplumun "maddi" temeli olan ekonomi biçimlenir. Geçim ve besine yönelmenin toplumsal yaşamdaki ilişkileri ise "kültür"ü yaratır.

Sınıfsal çelişkiler taşınamayacak duruma geldiğinde toplumsal gelişme durur: Bu hiçbir toplumun "kaçınamayacağı" bir "yasa"dır. Üretim güçleriyle üretim ilişkilerinin "uygunluğu" durumunda toplum gelişir. Üretim ilişkileri, üretim güçlerinin gelişimine "engel" olmaya başladığı zaman toplum çöker; üretim güçlerinin gelişmesine uygun yeni bir sosyo-ekonomik biçimlenmeye dönüşür.

Üretim ilişkilerinin üretim güçlerinin gelişmesine "sürekli" destek olacak bir toplumsal örgütlenişte "sınıflara, özel mülkiyete ve devlete" gereksinme yoktur. Toplum için "yokoluş" yok iken, sınıflar, özel mülkiyet ve devlet, zamanı geldiğinde "yokolup" gider.

Alevilik-Bektaşilik felsefesi, inanç alanının dışında yapılanıp biçimlenen doğacı/insan merkezli bir felsefedir. İçinde yaşadığı dünyanın karşısına konulan insanın, doğanın ve toplumun bir parçası olarak, doğayla ve toplumla bir hesaplaşmasıdır. Metafizik düşünceyi "dönüşüme" uğratarak aklı belirleyici kılmanın çileli bir çabasıdır.

Alevilik-Bektaşilikte bireyin önemi, eylemlerinde ve uğraşlarında Alevi-Bektaşi topluluğuyla ne ölçüde ilgili olduğuna, ortak esenliğe ne ölçüde katkıda bulunduğuna göre belirlenir. Görüldüğü gibi belirleyicilik topluluktadır.

Bu savı biraz açalım: Alevi-Bektaşi düşyapısı olarak öne çıkarılan ve insanlığa kesin kurtuluş getirecek düşsel proje olarak tasarımlanan "kâmil toplum projesini", çağdaş koşullara taşıyarak güncelleştirmeye çalışalım. Ama önce Şeyh Bedrettin'de çarpıcı tümcelerle tanımlanan kâmil toplum projesinin belki de ilk örneği durumunda bulunan ve *Buyruk*'ta "Rıza Şehri" anlatımıyla kurgulanan tasarımı görelim.

Kendini yetiştirerek "kâmil insan" durumuna yükselen insan, artık kendini toplum hizmetine adayacak ve kâmil toplum projesinin gerçekleşmesi için bütün gücüyle çalışacaktır. Bu düşsel

proje, kent-toplum bağlamında ele alınıp tasarımlanmıştır. Buyruktaki "Rıza Kenti", Aleviliğin geleceğe yönelik kestiriminde, düşsel kâmil toplumun bir anlatımı olarak algılanabilir. Toprağın temel üretim zemini, köylülüğün egemen ezilen sınıf olduğu Ortaçağ koşullarında; sınıflı toplum öncesinden taşınan ilksel eşitlikçi toplum değerlerinin güdücülüğünde, gelecekte insanlığa kesin kurtuluş getirecek olan düşsel kurtuluş projesidir bir bakıma. Sınıfların olmadığı, paranın ortadan kalktığı, herkesin yeteneğine göre ürettiği, gereksinimine göre tükettiği, özlemine göre yaşadığı, söylencenin yüzyıllardır canlı tutmaya çalıştığı geleceğe yönelik rüyanın projeye bağlanmış bir biçimidir.

Şimdi Buyruk'taki düşşel tasarıma dönelim:

"Bir zamanlar bir sûfi dünyaya seyahata çıkar. Bir gün yolu, bir kente düşer. Bu kent, şimdiye değin gördüğü kentlere benzemiyordur. Sabah zamanı herkes işine gücüne gitmekte, sessizlik içinde yaşam sürmektedir. Kentin alışılmamış bir düzeni vardır. Sûfi kentin bu düzenini görünce şaşar kalır. Öyleki yaklaşıp birine bir şey sormaya cesaret edemez. Karnı acıkmıştır. Kenti gezerken bir fırın görür. Ekmek almak için içeri girer. Fırıncıya para uzatarak ekmek ister. Ama fırıncı hayretle paraya bakar:

'-Nedir bu? Biz bunu kaldırmak için yıllarca uğraştık, büyük savaşlar verdik. Anlaşılan sen rıza kentinden değilsin, Dünyalı olmalısın', der. Sûfi:

'-Evet ben bu kentten değilim', diye karşılık verir. Fırıncı:

'-Belli oluyor. Dur, öyleyse seni görevlilere teslim edeyim. Onlar seninle ilgilenirler. Bizim kentimizde para pul geçmez', der. Ve sûfiyi görevlilere teslim eder. Görevliler önce kendi aralarında tartışırlar. İçlerinden biri:

'-Meclise götürelim. Ulular karar versin', der. Diğerleri de bu görüşe katılırlar. Bunun üzerine tümü meclisin yolunu tutar. Yol boyu sûfi düşünür. İçinden:

'-Paranın geçmediği bir kent. Görevliler, ulular meclisi. Ne büyük, ne görkemli yerdir Ulular Meclisi', diye kurar. Neyse bir süre yürüdükten sonra divana varırlar. Ama sûfi bu kez iyice şaşırır. Çünkü Divan denilen meclis, hiç de düşündüğü gibi büyük ve göz kamaştırıcı değildir. Düşündüğünün tam karşıtıdır. Sessiz bir köşede küçük bir yapıdır. Yerlere basit kilimler serilmiştir.

Ak sakallı ulular, bağdaş kurmuş kentin sorunlarını tartışmaktadırlar. Görevliler ulular selamladıktan sonra:

'-Bu Dünyalı kentimize girmiş. Acıkmış. Ekmek almak için bir fırına girmiş. Fırıncıya para vermeye kalkmış. Yabancı olduğunu anlayan fırıncı gelip bize teslim etti. Ne yapalım?', diye sorarlar. Ulular:

'-Neden buraya getirdiniz? Törelerimizi biliyorsunuz. Konakta bir yere yerleştirin, Aşevine götürün, gerekeni yapın!', diye buyururlar.

Bunun üzerine görevliler sûfi ile birlikte geri dönerler. Önce Aşevi'ne götürürler. Karnını doyururlar. Sonra konuklar için yapılmış konağa götürürler. Bir odaya yerleştirirler. Sûfiye kentte ne yapması, nasıl yaşaması gerektiğini anlatırlar.

'-Burada para pul geçmez. Burası rıza kentidir. Rızalıkla her istediğini alır, her istediğini yaparsın', derler. '-Yeter ki rızalık olsun. Bunu unutma', diye de uyarırlar.

Sûfi konağa yerleşir, gezip dolaşır. Rahatı yerindedir. İstediği yerde yiyip içer. Hiç kimse '-Ne arıyorsun?', diye sormaz. Birkaç gün sonra eşyalarını toplar. Kentten ayrılmak ister. Ama görevlileri karşısında bulur. Görevliler:

'-Gidemezsin', derler. '-Bu kent rıza kentidir, adı üstünde. Sen buraya rızan ile geldin. Biz de sana yiyecek verdik, yatacak yer sağladık. Bu kentte kaldığın sürece bizden razı kaldın mı?'. Sûfi:

'-Kuşkusuz razı kaldım, sağ olun!', diye karşılık verir. Görevliler:

'-Şimdi bizim de sizden razı kalmamız gerek. Bu yiyip içtiğin, yattığın günler için çalışman gerek'. Sûfi:

'-Madem ki töreniz böyle çalışayım', der ve kabul eder.

Görevliler sûfiye yapabileceği bir iş verirler. Konakladığı odadan alıp daha büyük bir eve yerleştirirler. Artık o da rıza kentinin bir insanı olmuştur. Her sabah işine gider; akşama değin çalışıp evine döner. Yavaş yavaş dost, arkadaş edinme çabasına girer. Ama her kiminle konuşmaya kalksa ilk sorulan; '-Sen Dünyalı mısın?' olur. Bu kentin insanları kavga, çekememezlik, kendini beğenmişlik gibi tüm kötülüklerden arınmış durumdadır. Böylece günler, aylar geçer. Sûfi kenti iyiden iyiye sever. Dünyayı gezme

düşüncesinden vazgeçer. Bu kentte kalmaya karar verir. Ama hâlâ yalnızdır. Bir gün yakın bulduğu bir arkadaşına açılır:

'-Sizin bu kentte nasıl evlenilir?', diye sorar. Arkadaşı:

'-Kentin ortasındaki bahçe var ya, işte orada her cuma günü tanışmak, dost edinmek isteyenler toplanır. Gençler gelirler. Herkes orada beğendiği, anlaştığı biri ile evlenme yolunu arar. Orada tanışırlar. Anlaşırlarsa evlenirler', der.

Sûfi cuma günü söylenilen bahçeye gider. Kocaman bahçe tıklım tıklım doludur. Türlü giysiler içinde genç kızlar kelebek gibi dolaşmaktadır. Genç kızlar, oğlanlar sohbet etmektedir. Birbirini beğenip anlaşanlar uzaklaşmaktadır. Anlaşamayanlar ayrılıp başkasına yaklaşmaktadır. Sûfi olup bitenleri bir süre hayranlıkla izler. Sonra kanının kaynadığı bir kıza yaklaşır. Ama o bacının ilk sorusu:

'-Sen Dünyalı mısın?' olur. Sûfi aylardan beri bu sözü duymaktan iyiden iyiye bıkmıştır:

'-Evet, Dünyalıyım, ne olacak?', diye karşılık verir. Bacı:

'-Davranışlarından hemen belli oluyor. Ama alınma zararı yok. Sen ki beni kendine eş seçmek istiyorsun, bu konuda ben de sana yardımcı olurum, davranışlarını düzeltirsin', der.

Bacı ile sûfi arkadaş olmaya karar verirler. İşten artan zamanlarında buluşup konuşurlar. Sûfi bir gün bacı ile buluşmaya giderken yolun kıyısında kocaman bir nar bahçesi görür. Bahçenin ne duvarı, ne bekçisi, ne de korucusu vardır. Hemen bahçeye dalar. Kimse görmeden bahçeden birkaç nar koparır. Yakalanırım korkusuyla acele davranıp ağacın birkaç dalını kırar. Ama ne gelen vardır, ne de soran. Sûfi narları toplayıp bacı ile bulaşacakları yere gelir. Henüz bacı ortalıkta yoktur. Narları bir tabağa koyar. Masanın üzerine yerleştirir. Bacının gelmesini bekler. Bir süre sonra bacı gelir. Narları görmesine karşın, hiç ilgilenmez. Oysa sûfi bacının narları görüp ilgilenmesini, sevinmesini bekler. Her zamanki gibi yerine oturur. O zaman sûfi dayanamaz ve bacıya narları gösterir. Bacı:

'-Bunları nereden aldın?' diye sorar. Sûfi narları nereden kopardığını söyler. Bunun üzerine bacı:

'-Beni düşündüğün için sağ ol. Ama o bahçenin yerini, varlığını ben de biliyorum. Canım isteseydi gidip ben de alabilirdim.

Şimdi benim canım istemiyor. Bu narlar burada boşuna çürüyecek. Başkalarının hakkını boşuna çürütmüş olacağız. Gelirken öğrendim. Narları koparırken bahçeye de büyük zarar vermişsin. Oysa daha dikkatli davranıp bahçeye zarar vermeyebilirdin. Burada senden kimse bir şey kaçırmıyor ki... Bunca zamandır rıza kentinde yaşıyorsun. Bu kentte rızalıkla her şeyin serbest olduğunu bilmeliydin. Şimdi anlıyorum, sen bu kente ayak uyduramayacaksın'.

Bunları söyledikten sonra bacı sûfiyi bırakıp gider. Görevlilere söylemiş olmalı ki, görevliler sûfinin yaptıklarını divana bildirirler. Divan sûfinin durumunu tartışır. Sonunda sûfinin rıza kentine uyamayacağına karar verir. Bunun üzerine görevliler Dünyalı sûfiyi rıza kentinden atarlar."

Bir örnekle incelediğimiz "Düşsel Toplumsal Projeye" baktığımızda; bireyin önemi, eylemlerinde ve uğraşlarında toplumsal grupla ne ölçüde "ilgili" olduğuna, ortak esenliğe hangi "katkıda" bulunduğuna göre belirlendiğini görürüz. Yani, bireyin yaptığı her şey için topluluk önkoşuldur. Topluluğun önkoşul olması, bireysel mülkiyetin olmadığı, her şeyin herkese ait olduğu ve gereksinmelere göre paylaştırıldığı toplumsal tasarımı öne çıkarıyor. Bu bağlamda Alevi-Bektaşi ütopyası, göksel değil, bireyin topluluğa ve doğaya karşı sorumluluklarından ve toplumsal/doğasal yükümlülüklerinden doğar. Böyle olmasına karşın öğreti, bireycilikle karşıtlık içinde bulunmaz; topluluk üyesi birey, kendi varlığını kanıtlamak için, kendi "özerkliğini" talep eder.

Görüldüğü gibi Alevi-Bektaşi düşyapısı, kendi geleneksel yaşama biçimlerinin bir parçasıdır. Yaşama biçimi eğitim, toplumsal denetim ve ritüellere katılımla iletilir ve içselleştirilir. Bu nedenle geleneksel yaşama biçiminin terkedildiği yerlerde bu düşyapı yer yer örselenir; "İslamlaştırılmasına" koşut olarak parça parça yok olur; onun yerini "Cennet" alır.

Alevilik-Bektaşilikte topluluk dendiğinde temelde iki şey anlaşılır:

a) Yaşayan bireylerin oluşturduğu topluluk; ve

b) Ölmeden evvel ölmek zemininde Hakk'a yürümüş olanların yeni don'daki kimliklerinin oluşturduğu "can birliği" anlamında topluluk.

Alevi-Bektaşi düşyapısı kaynağını, bireyin, topluluğun yaşayan ve Hakk'a yürümüş olan üyelerinin oluşturduğu topluluğa karşı düşünce ve eyleminden alır. Ortodoks Tanrı'dan değil. Burada bir düşünme aracı olarak, bireyin topluluğa karşı ilişki aracı olarak söylence devreye girer. Demek ki, bireyin, ötesinde halkın "hayal dünyası" olan söylenceler, onların "tek" gerçeğidir.

ŞAMANIN DÜNYASI

Şaman Teriminin Kökeni

Araştırmacıların çoğuna göre, şaman ya da baksı terimleri yerine "kam" terimini kullanmak daha doğrudur. Çünkü, Türkler ve Moğollar, şaman terimini bilmez. Bu terimi Rus araştırmacılar, XVII. yüzyıl sonlarında Kuzey Sibirya'da yaşayan Tunguzlar'dan öğrendi. Tunguzca'da şaman, coşmuş, durmadan oynayan, bir oraya bir buraya sıçrayan kişi, anlamına gelir. Yani, coşullara karşı "isterik" tepki gösteren bir kimliktir. Şaman teriminin Tunguzca'dan geldiği konusunda genel bir kabul olmakla birlikte, yine de terimin etimolojisi, bilim insanlarını bir hayli uğraştırdı: Kimi bilimadamları bu terimin kökeninin Pali dilinde bulunan "samna" olduğunu ve Sanskritçe'de "rahip, zahit" anlamlarına gelen "çramana" ile aynı kökten geldiğini savladılar.

Kimileri terimin kökenini Mançuca'ya, kimileriyse Firdevsi döneminde Farsça'da geçen ve "Buda rahibi" anlamına gelen "şemen" ya da "şamen" terimlerinden hareket ederek Hint dillerine; yine kimileri Çince'de geçen "Chan–man" terimini ölçü alıp Çince'ye bağlar. Son dönemlerde, Sogdca metinlerde "şeytan" anlamına gelen "şaman" terimine rastlandığını da burada belirtelim. Şaman terimi ne erildir, ne de dişil; yani, erkek şamanlar için ayrı, kadın şamanlar için ayrı terim yoktur.

Nasıl Şaman Olunur?

Şamanın görevlerini şöyle sıralayabiliriz:
a) Her türlü hastalığa çare bulmak;

b) Hastanın, hastalık sırasında kendisinden uzaklaşan koruyucu ruhunu geri getirmek;
c) Kısırlık ve zor doğumlarda yardım etmek;
d) Sunulan kurbanları tanrılara ulaştırmak;
e) Dinsel törenleri yönetmek;
f) Ruhları ait oldukları yere, yani ölüler âlemine göndermek;
g) Kötü ruhlardan insanları korumak için ayinler düzenlemek ve
h) Fal bakıp gelecekten haber vermek.

Şamanlar "ak–şamanlar" ve "kara–şamanlar" olmak üzere ikiye ayrılır. Ancak üç grupta toplandığı da olur: Göksel güçlerle ilişki kurabilen şamanlar (ak–şamanlar); yeraltı ruhlarıyla ilişki kurabilen şamanlar (kara–şamanlar) ve hem göksel ruhlarla hem de yeraltı ruhlarıyla ilişki kurabilen şamanlar (akkara–şamanlar).

Bu durum inançta şöyle anlatılır: Şaman olması kaçınılmaz duruma gelen kişi, insanlardan kaçar, ormana çekilir; çılgınlık belirtileri göstermeye başlar; ateşe ve suya dalar. Şaman adayının ailesi zaman yitirmeden yaşlı bir şamana başvurur: Yaşlı şaman ona gerekli şeyleri öğretir. Çılgınlık davranışlarının sürdüğü sırada ruhlar gelir, şamanın bedeninden canını çıkarır; ak–şaman olacaksa Doğu yönüne, kara–şaman olacaksa Batı yönüne götürür. Daha sonra şamanın canı, tanrılar makamına kabul edilir. Tanrılar makamında bu yeni cana, ata–şamanlar, şamanlığın sırlarını öğretir. Sırları öğrenen can, "yenilenmiş" olur; döner, bedenine girer ve bedeni "yeniler".

Herkesin şaman olması olanaklı değildir. Daha çok soydan şaman olunur. Ama yine de bir ruhun çağrısıyla olunan şamanlık makbuldür. Ruh çağrısı dışında babadan kalan şamanlık "küçük şaman" olma anlamına gelirdi: Özet olarak şamanlık, kuşaktan kuşağa ruhların aracılığıyla ya da genetik olarak akıp giden bir gelenektir.

Şaman Varlığa Geliş ya da Yaradılış Mitolojileri

Şamanlığın kökenine ilişkin değişik söylenceler vardır. Konuya ilişkin Buryat mitolojisi şöyledir: Başlangıçta iyi ruhlar ve kötü ruhlar vardı. Sonra tanrı insanları yarattı. Uzunca bir süre mutlu yaşadı insanlar; derken kötü ruhlar saldırıya geçti; hastalık

ve ölüm yaymaya başladı. Bunun üzerine tanrılar, insanlara yardım etmesi için şaman göndermeye karar verdiler. Şaman olarak gönderilen Kartal'ın dilinden anlamayan insanlar, ona güvenemedi. Durum karşısında Kartal tanrılara döndü. Kendisine insanlarla konuşma yeteneğinin verilmesini istedi. Dileği kabul edildi; kartal insan biçimine dönüştü; tekrar dünyaya gönderildi: Dünyaya dönen insan biçimli Kartal, bir ağacın altında uyuyakalmış bir kız gördü; onunla birleşti; ilk şaman doğdu.

Yakut mitolojisinde ise öz aynı olmakla birlikte anlatım biraz değişiktir: Kuzeyde kötü hastalıkların bulunduğu bir yerde büyük bir çam ağacı vardır. Bunun dallarında şamanların doğduğu yuvalar bulunmaktadır. Büyük şamanlar en yüksek dallardaki yuvalarda, orta şamanlar orta seviyedeki dallardaki yuvalarda, küçük şamanlar ise en alttaki dallarda bulunan yuvalarda doğar. Dölleme zamanı geldiğinde demir tüylü ve çelik pençeli bir kartal karaçam ağacına konar ve bir yumurta bırakır. Üç yıl kuluçkaya yatarsa yüksek dereceli şaman, bir yıl kuluçkaya yatarsa düşük dereceli şaman doğar.

Şamanın hayvan–anası olan bu yırtıcı kuş şamana iki kez daha görünecektir: Bedenin parçalanması yani, kurban edilmesi sırasında ve ölümü sırasında.

Şamanın ruhu yumurtadan çıkınca hayvan–anası, bebek şamanı alır; tek elli, tek gözlü, tek bacaklı Burgestez–Udagan adındaki bir ruh şamana teslim eder. Bu ruh onu demir bir beşiğe koyarak sallar ve hizmetinde bulunur.

Zamanı gelince ruh–şaman onu, kara–kuru üç korkunç cine teslim eder: Cinler, onun bedenini parçalara ayırır; başını bir kazığa geçirirler. Bedeninin parçalarını her yöne dağıtırlar. Bu arada başka üç ruh gelir, şamanın çene kemiğini alır ve fırlatır. Kemiklerin düşme biçimine göre şamanın insanlara ne denli yararlı olup olamayacağına ilişkin kehanette bulunur.

Bir başka Yakut söylencesinde "kuş–ana" şamanın ruhunu yeraltına götürür ve onu bir çam ağacının dalına asar; kuş biçimi alıncaya kadar orada bırakır.

Şaman yaradılış tasarımındaki bu "parçalanma", yani "ölme–dirilme" tasarımı, her şamanın şaman adaylığı sırasında "mistik parçalanma" adıyla bir kez daha yaşanır. Bir bakıma tan-

rısal mekânda gerçekleşen şaman yaradılış tasarımı, teatrel olarak yeniden "oynanır": Şaman olması gereken bir insan, 3–4 yıl sürecek ruhsal bir hastalığa yakalanır. Aday bu sürede bir yerde yatar; bedeni parça parça edilir; beden parçaları çeşitli yönlere atılır, kanı serpilir. İnancın izinde iç dünyada bunlar yaşanırken şaman yattığı yerden kıpırdamaz ve yaralanmış görünmez.

Bu konuda değişik söylencesel anlatımlar da yok değildi: Geleceğin şamanı rahatsızlık geçirdikten sonra bir akarsuyun kenarına gelir ve yüzüstü yere kapanır: Ağzından köpükler gelmeye başlar; bir süre böyle kalır; ayıldıktan sonra şaman olur. Bu durum Yer–Su tapımının gereğidir: Su, toprağı mayalıyor; mayalanma ürünü doğasal verim olarak algılanıyor.

"Mistik parçalanma" ile şaman ruhça temizlenmiştir; bedeni güçlenmiş, daha iyi görme, işitme yetisi kazanmıştır: Yani, ten gözünün yanında can gözü de açılmış, sırra ermiştir. Işık olmayan ışığın aydınlığıyla gördüğü için, başkalarının göremediği görünmeyen gizil nesnelliği görmeye başlamıştır. Bu tasarım ölmeden evvel ölme ya da yaşarken dirilme tasarımıdır. Buna "aydınlanma" adı veriliyor. Aydınlanan şaman gözü kapalı iken bile karanlıktaki şeyleri görebilir. Görmeyi sağlayan ışık kaynağı, şamanın başının çevresindeki bir ışık halesidir ki, sadece başka şamanlar tarafından görülebilir.

Mistik parçalanmadan çıkan şaman, rehberiyle eğitimine devam eder; göğe çıkmayı ve yerin altına inmeyi öğrenir. Şamanın göğe ya da yeraltına yaptığı yolculuk aslında kendi bedeninde yaptığı yolculuktur.

Şamanın Görevleri ya da Esrik Yolculuk

Şaman esrik yolculuğuna çıkmadan önce bir tören düzenlemek durumundadır: Esrik yolculukla ya göğe çıkılır ya da yeraltına inilir. Şamana bu yolculuğu sırasında kartal, ördek, kaz, kuş, geyik, at, ayı ve kurt gibi hayvanlar yardımcı olur. Şaman bu hayvanların yardımıyla ya da bu hayvanların donuna girerek gökyüzüne çıkar; tanrılardan, ruhlardan gerekli bilgileri alır ve insanların yardımına koşar. Bu hayvanlardan bir tanesi, şamanın koruyucu ruhudur. Şamanın koruyucu ruhu ya da şamanın yar-

dımcı hayvanı; mızrak gagalı, keskin pençeli, üç kulaç kuyruklu büyük bir kuş olarak tasarımlanır. Bu kuş şamana iki kez görünür; ilk olarak ruhunu eğitmek için görünür, ikinci olarak ölüm vaktinin geldiğini bildirmek için görünür.

Kimi topluluk tasarımlarında şaman öldükten sonra başka toplumların şamanı olarak yeniden dünyaya gelir.

Şaman göğe çıkarken "Dünya Ağacı"nı ya da "Evren Ağacı"nı merdiven olarak kullanır. Ağacın gövdesinde ya da dallarında basamak işlevi gören kertikler vardır ve bu kertikler göğün katlarını temsil eder.

Şamanın hastayı iyileştirme seansı şöyle gerçekleşir: Şaman, hastadan hastalığı emer ve tükürür; sonra kurban edilen hayvanın ruhunu göğe götürür. Yurdun dış kısmına dalları budanmış üç kayın ağacı dikilir; ortadaki ağacın ucuna bir deniz kuşu asılır. Kayın ağacının doğu yanına "tayılga" adı verilen ucuna at kafası yerleştirilmiş bir kazık çakılır. Bu ağaçlar at kılından örülmüş bir sicimle göğün yolunu simgelemek üzere birbirine bağlanır. Ağaçlarla yurdun arasına üzerinde alkollü içki bulunan küçük bir masa yerleştirilir. Her şey tamam olduktan sonra şaman kuş uçuşunu taklit ederek yavaş yavaş göğe yükselir. Yolda dokuz konaklama yerinde konaklar, o katları yöneten göksel ruhlara sunular sunar. Geri döndüğünde vücudunun bir parçasının ateşte arındırılmasını ister.

Şamanın göğe çıkışı ve at kurbanı sunması seansı şöyle gerçekleşir: İlk akşam tören yerine bir yurt kurulur. Yurdun orta direği kayın ağacındandır ve gövdesinde dokuz gökkatını simgeleyen dokuz kertik oyulur. Kayın ağacının tepesi, yurdun ocak deliğinden dışarı çıkar. Yurdun çevresine de kayın dallarından bir çit yapılmıştır.

Kurbanlık at, "baş tutan" adı verilen hizmetliye teslim edilir. Şaman, gövdesinde bulunan ruhları çıkarmak için kayın dalını, kurbana ve baştutana doğru sallar. Davulunu kullanarak yardımcı ruhlarını toplar ve çadırdan çıkar; daha önceden hazırlanmış olan kaz biçimli makete oturarak ilahiler söyler ve atın ruhunun peşinden göğe yükselmeye başlar. Atın ruhunu, yardımcılarıyla birlikte yakalar. Atı kutsar; sonra omurgasını kırarak kanını akıtmadan öldürür. Eti törende yenir; derisi bir sırığın ucuna asılır.

Ertesi akşam törenin ikinci kısmı başlar: Şaman ateşin önünde ruhlara, yardımcı ruhlarına, ateşe ve Kayra Han'a atın etinden sunar ve kabul etmeleri için ilahiler söyler. Ev sahibinin sungusu olarak bir ipe asılmış dokuz giysiyi ilahiler eşliğinde tütsüleyerek Ülgen'e sunar. Şaman, şaman giysisini giydikten sonra göğün kuşu Merküt'e seslenir. Vecd durumuna geçtiğinde kayın ağacının gövdesindeki çentikleri kullanarak göğe yükselmeye başlar. Bunu hareketleriyle belli eder; yanında Baştutan'ın ruhu da vardır.

Üçüncü katı geçince "yardımcı ruh" yorulur. Bu kez şaman kazı çağırır. Bir mola verilip dinlenildikten sonra yolculuk devam eder. Son katta Ülgen'e seslenir. Dileklerinin kabul edilip edilmediğini öğrenir. Geri döndüğünde şaman yere yığılır ve kendinden geçer. Uyandığında izleyenleri selamlar..

Şamanın yeraltı yolculuğu ise daha zor ve tehlikelidir: Şaman bu yolculuğuna bir mağara, çukur, bir delik, pınar ya da bir ağacın kökünden başlar. Kimi kez göğe çıkarken kullandığı gibi basamaklardan yararlanabilir ya da bir canavarın ağzından yeraltına iner, bir canavar–yılanın boğazından girerek onun vücudunda seyahat eder.

Şaman yeraltı yolculuğuna da yardımcı ruhlarıyla birlikte çıkar. Her katta önüne çıkan engelleri aşarak dokuzuncu ve son katta bulunan Erlik Han'ın taş ve siyah balçıktan yaratılmış, çok iyi korunan sarayına ulaşır.

Yolculuğu sırasında şamanı hastalık veren ruhlar taciz eder. Sonunda azgın bir boğa gibi tasarımlanan yeraltı dünyasının efendisi, Erlik Han'ın karşısına çıkar. Ve onunla mücadele etmeye başlar. Çeşitli hileler ve armağanlarla onu yatıştırır; yardım vaatlerini alır ve erkek bir yaban kazının kanatları üzerinde yeryüzüne döner.

Şaman öldüğü zaman asla toprağa gömülmez; bir baltayla bir ağaç oyulup ceset içine yerleştirilir; üzeri bir kapakla kapatılır. Cesedin başı, batıya gelecek biçimde konur; eşyaları tabutun yanına bırakılır. Gömdükleri yere bir ağaç dikilir; bütün eşyaları o ağaca asılır.

Şamanizm, Kuzey ve Orta Asya topluluklarının tanrılar, ruhlar ve insanlar arasında ilişkiler kurma amaçlı, kendisini öncele-

yen totemist inançlar, ata, hayvan ve doğa tapımlarıyla bir bütün oluşturan dinsel-büyüsel inanç ve uygulamalardan oluşan bir evren tasarımıdır. Şamanizm'in, erken dönem kan topluluklarında, özellikle Türkler'de görülen atalar tapımı, doğa tapımı ve gök tapımıyla birlikte "görülmesi" nedeniyle bu topluluklara sonradan girdiğini savlayan araştırmacılar da az değildir. Bunun yanında, Şamanizm'in IV-V. yüzyıldan önce Orta Asya'da bilinmediğini ileri süren araştırmacılar da vardır. Kimi kaynaklar Şamanizm'in "Güney"den gelmiş olabileceğini belirtmekle birlikte bunu genel kabul görecek kanıtlara bağlayabilmiş değillerdir. Veri alınan tarihleri önceleyen Sibirya kaya resimlerinde Şamanist "esintilerin" görülmesi, konunun araştırmaya-incelemeye muhtaç olduğunu gösterir. Kimbilir belki de "Doğu"dan, "Güney"den ve "Batı"dan gelen "etkilerin", erken dönem inanç/tasarım sisteminin, yani "Eski Türk İnançları"nın temelini oluşturan atalar/doğa ve gök tapımıyla harmanlanması sonucu Şamanizm, Orta Asya kan topluluklarının "özgün" bir inanç sistemi olarak doğdu. Yani hiçbir yerden gelmedi. Biruni'nin, şeriatlar meydana gelmeden önce ve Buddha ortaya çıkmadan önce Yeryüzü'nün doğusunda yaşayan insanlar Şamanist idiler, saptaması bunu doğrular gibidir.

Şamanizm, "doğaya benzeme" eğilimli, bu "eğilim" sürecinde üretilen "varoluş tasarımı" belirleyici bir yaklaşım/inançtır. "Aşkın özneler" ve "aşkın kimlikler," bu tasarımla dünyalaşır.

"Ufalanan bir taş"la simgelenen "ölü doğa" ile "kıpırdayan bir et"le simgelenen "diri doğa"da bir "doğasal eylem" vardır. "Eylem"in dışa vurumu "varlığa geliş" olarak algılanır ki doğasal olayları yaratan doğasal "dönüşüm"ün- "değişim"in açıklanmasından başka bir şey değildir bu. Evren denilen şey, bu "eylem" ve bu eylemin "ürünü"dür; yani, "doğasal doğum" sonucu beliren somutluk durumundaki "maddeler"in toplamıdır. Tersinden söylersek, "hareket eden madde" dışında bir varlık yoktur.

"Diri ve ölü doğa"da şimdi yaşanan olaylar, gelecekteki olayları belirler. Bu belirleniş, doğanın "eğilimi"ne göredir ve eğilim sürecinde eylemli durumda bulunan maddelerin toplamı evreni oluşturur.

"Ruh"un, "can"ın belli, kesin ve öznel "eğilimleri" vardır:

Evrensel bir "ruh"un, "can"ın ürünü olan bu eğilimler, nesnelerin de genel geçerlik taşıyan eğilimleridir. Doğasal doğumla dönüşen/değişen doğayı örneklersek; "tohumdaki ağaç olma eğilimi ile ağaçtaki tohum olma eğilimi"nin "örtüştüğünü," yani "aynı" eğilime bağlı olduğunu görürüz.

Nesneler eylemli nesnel varlıklarıyla hayvan doğası söz konusuysa hayvanlar hem bedenleri, hem de bedenlerinin "düşünceleri"yle doğanın bu eğiliminin "içinde" kalırlar; insan ise "farklılık" gösterir: Beden ve Bedenin kimi işlevleriyle doğasal eğilimin içinde olmasına karşın, "bedeninin düşüncesi," bedenin, ötesinde doğanın "bilgeliği"yle buluşabilir ya da onunla çelişkiye düşer. Ya "bilinçsizlik" olarak algılanan "doğanın bilgeliği"yle buluşur, "bilinçsizliği" sona erdirip "bilinçlilik" yaratır ya da bunun tersi gerçekleşir, bedenin/doğanın "bilgeliği"yle buluşamaz, bilinçsizlik bilinçliliğe dönüştürülemez, "doğaya benzeme eğilimi"nin dışına çıkılır ve yeni bir "bilinçsizlik" yaratılır. Böylesi bir durumda doğadan "farklı" bir kültür varlığı olarak insanın "doğması" olanaklı değildir.

Demek ki, "doğanın aklı" olarak algıladığımız ve kendini ifade edemediği için "bilinçsizlik" olarak tanımladığımız durum, tüm nesnel süreç ve bütün yaşam belirtilerinde bulunan bir "ilke"dir; bu bağlamda "bilinçsizlik", evrensel ruh/can ya da akıldır, yani Tanrı'dır.

Varlığın temel kurucu "ilkesi" olan "bilinçsizlik", ruhsal yaşamın her alanında bulunur; içgüdü, sevgi, aşk, utanma ya da sezgi gibi. "Bilinçsizlik" olgularının kavranması, bilinçsizliği sona erdirirken "bilinçsizliğin isteği" olarak algılanan ve "varlıkların özünde bulunan doğal gerekim" olarak tanımlanan "eğilim," insan bedeninin düşüncesinin katkılarıyla "ölü ve diri doğanın eylemli düşüncesi" durumuna yükselir ve "düşüncede görünüşe" taşınarak "eylem"le dünyalaşır.

Tasarım gereği "doğa" kendiliğinden "iyi" ya da "kötü" değildir: Daha doğrusu, "eylemsiz evrensel ruh/can" çelişkisizdir. Çelişkinin oluşmasıyla yani "karşıtların" varlığıyla "eylem" başlar; "eylem"le görünüşe taşınır ya da "gizil nesnellik" durumunda kalır. İnsan, bedeninin "özgür" düşüncesiyle bu karşıtlıkları kavrar; onları "iyi," "kötü," "ışık," "karanlık" vb. biçimde niteler.

Şaman Giysisi

Sibirya şamanlarının sahip olmak zorunda olduğu kutlu eşyalar şunlardır:

a) Üzerinde hayvan–ata, bitki–ata ya da nesne–ata'yı temsil eden işlemeler ve daire biçimli madeni tokalar bulunan hırka;

b) Kendi iç ışığıyla görebilmek için ten gözünü kapatmakta kullandığı maske;

c) Göğüs üzerine gelecek şekilde takılan, demir ya da bakır simgesel eşya ve

d) Başlık.

Genelde şaman giysisi şu parçalardan oluşur:

a) Cübbe ya da hırkaya benzer üstlük;

b) Serpuş ya da başlık;

c) Göğüslük;

d) Eldiven ve

e) Yüksek ökçeli ayakkabı.

Şaman elbisesi, onun yardımcı malzemelerinden biridir; onun esrik yoluculuğunda biçim değiştirme yeteneğini simgeler. Bağlısı olduğu topluluğa göre manyak, kumu, ereni ya da oyun tangasa adlarını alan elbise, şamanın hizmet ettiği ruhun isteğine göre hazırlanır. Elbisenin yapılması emrini alan şaman, çevresinden yardım ister. Malzemeler hazırlandıktan sonra kadınlar tarafından dikilir; sonra manyak takdis etme töreni adı verilen bir törenle ruhların incelemesine sunulur.

Araştırmalar en eski şaman giysilerinin hayvan şekilli olduğunu gösterir: Bunu giyen şaman hem kendi atasını canlandırmış olur, hem de o hayvanın biçimine girebileceğini göstermiş olur.

Giysinin aksesuarları olarak başlık, çizme, ayakkabı ya da mask, maske vardır. Kimi kez başa sarılan bir kumaş parçası giysi yerine geçer.

Şaman giysileri genellikle deriden, düğmesiz ve önü açık olarak dikilir: Kışın gömlek üzerine, yazın çıplak beden üzerine giyilir. Deri kemer ya da kuşak kullanılır. Giysi üzerinde kuş şekilleri, yeraltı canavarının resmi vb. vardır. Gizil durumdaki nesnel âlemi, insanların canını görebilmesini sağlayan ayna, Güneş'i ya da Ay'ı temsil eden kimi kez şamanın yeraltına girerken kullandığı deliği algılatan rozet ya da daire biçimli nesneler giysiye

iliştirilir. Giysinin üzerinde ve şamanın omuzunda dayanıklılığını ve gücünü simgeleyen bir demir zincir bulunur. Giysi üzerine serpiştirilmiş demir nesneler, kötü ruhların saldırılarına karşı kalkan görevini görür.

Kimi şaman giysilerine koruyucu hayvanın ruhlarını simgeleyen deri, tüy ya da pençeler asılabilir; kollarına ya da göğüs kısmına, mistik parçalanmayla yeniden dirilişi simgeleyen kol ve kaburga kemiklerini anımsatan işaretler dikilir.

Altay şaman giysilerinde Yutpa adı verilen yeraltı canavarını simgeleyen kordelalar; Ülgen'in ya da Erlik'in çocuklarını temsil eder çıngıraklar ya da kuklalar yer alabilir. Giysinin üzerine kötü ruhları kaçırmak için ok–yay gibi demir silahlar işlenebilir. Kimi kez yeraltı seyahatinde yardımcı hayvanlar olan martı, kuğu gibi kuşları temsil eden figürler yer alır. Ayrıca kimi topluluk şaman giysilerinde ayı, köpek gibi hayvanların tasvirleri; şamanın hizmetinde olduğunun kanıtı olarak boynuna halka geçirilmiş kartal figürleri yer alır.

Kimi topluluk şamanlarının giysisini kahverengi, yeşil ya da mavi kumaştan yapılmış başbandı denen başlıklar tamamlar. Başlıkların üst kısmına çoğunlukla hayvan–ana olarak algılanan kartal tüyleri yerleştirilir. Başlığın alt kenarında örülmüş şeritler sarkar. Başbantlar üzerinde kaşlar, gözler, burun, ağız, kulaklar gibi organları simgeleyen işlemeler bulunur. Kimi bölgelerde başlığa kurt ağzı ve burnu işlenir.

Şaman Davulu

Şaman davulu da tıpkı şaman giysisi gibi ya şamanın hizmetinde bulunduğu ruhun isteği üzerine ya da ata ruhlarından gelen bir ilham üzerine yapılır. Hiçbir şaman kendi isteği ve arzusuyla davul yaptırmaz.

Şaman davulu gökyüzüne yükselme, yeraltına inme törenlerinin; tanrıya, ruhlara kurban sunma, evi kötü ruhlardan temizleme ya da ölünün ruhunu ölüler dünyasına götürme törenlerinin vazgeçilmez aracıdır: Şamanlar bu törenler sırasında davulu aracılığıyla ruhlarla ilişkiye girer, onları yakalar ya da toplar, gerektiğinde kötü ruhları korkutur.

Ayrıca sesi, ses ritmi aracılığıyla ayinin gidişini yönlendirir; heyecan kaynağı olarak kullanır. Kimi durumlarda davul, şamanın bineğidir, yani atıdır. Şaman yolculuğa çıkınca davul at, tokmak kamçı; sulardan geçerken davul kayık, tokmak kürek; göğe çıkarken kanatlı at ya da kuş olur.

Davulun yapıldığı malzemede önemlidir: Genellikle davulun kasnağı kutsal dünya ağacını simgeleyen kayın ya da sedir ağacından yapılır.

Hangi ağaçtan yapılırsa yapılsın bu iş için kullanılacak ağacın, insan eli değmemiş ya da herhangi bir hayvanca kirletilmemiş olması gerekir. Kimi topluluklarda üzerine yıldırım düşmüş, yani Yıldırım Tanrısı'nın gücüyle temizlenmiş bir ağaç kesilir.

Davulun derisi gelişigüzel bir hayvandan alınmazdı; az da olsa tay ya da at derisi kullanılmakla birlikte daha çok geyik ya da dağkeçisi derisi kullanılırdı. Kimi kez deri seçiminde şamanın koruyucu ruhu olan hayvanın rolü olurdu.

Yeni davul yapıldıktan sonra tütsülenerek kutsanır ve kötü ruhlardan arındırılır: Üstüne kımız ya da rakı saçısı yapılır.

Şaman adayı şamanlığa davet edildiğinde toplulukla birlikte ormana gider. Burada şaman ayin düzenler. Üç gün içinde davul yapılır; üzerine simgesel anlamı olan resimler çizilir.

Sonra şaman adayı hazırlanan davulu, toplumun koruyucu ruhu olan Muz Tağ'a (Buz Dağ) sunar. Dağ davulu inceler ve onun ömrünü saptar. Ardından, sırasıyla Ülgen'in annesi ya da karısı kabul edilen Tazı Kan'a sunar. Aradan üç gün geçtikten sonra bu kez aynı davul Erlik'e sunulur; Erlik inceler, adayın davulla kaç yıllık şamanlık yapacağını ve kaç kez kurban sunacağını saptar.

Davulun derisi yıprandığında gelişigüzel atılmaz; ormanda bir ağacın dalına asılarak terkedilir. Şaman ölürse davulu parçalanarak başındaki ağaca asılır; çünkü davul, şamanın kendisini temsil eder.

Deri davulun önyüzünü gergin biçimde kaplar; simgesel resimler daha çok buradadır.

Boş olan arka yüzde, şamanın bir eliyle davulu tutabileceği bir sap vardır. Genellikle davulu iki eşit parçaya ayıran bu sap eezi adıyla anılır ve kabaca insan biçimlidir; göğüs üzerinden geçirilen ve kiriş adı verilen demir çubuk ise kollarını oluşturur.

Kol olarak algılanan kirişe asılan ve kungru adı verilen çıngıraklar, şamanın aşamasını ya da koruyucu ruhlarının sayısını gösterir.

Yaklaşık daire biçimli olan Darkhat davulunda, beş, kimi kez yedi ağaç ya da iki başlı bir kemik davul kasnağının arka kısmına ağaç çivilerle tutturulmuş durumdadır. Bunlar baş kısmından at kılı, geyik kirişi ya da pamuklu şeritle bağlanmıştır.

Erkek ya da dişi geyik derisi davulun önyüzünü kaplar. Arka yüzde sapın yukarısında ve aşağısında ikişer oyuk bulunur: Bunların üzeri omurga kemiği adı verilen bitkisel ya da geometrik süslemelerle kaplıdır. Üç demir parçayla sapın üst kısmına tutturulmuş demir çembere kurban kurdelesi adı verilen şerit parçaları asılıdır. Ayrıca ağaçtan yapılmış bir sopa karşıdan karşıya geçecek biçimde yerleştirilmiş ve gem demiri adı verilen atnalı biçiminde bir demir şerit omuz altına yerleştirilmiştir.

Yakut davulu ise daha çok beyzi biçimindedir.

Davul yüzeyindeki resimlerin yapımında, ezilerek toz durumuna getirilmiş yumuşak taşlardan elde edilen boyalar kullanılır.

Altay tasarımlarında davulun yüzeyi kozmik âlemi yansıtır: Çoğunlukla yüzey yatay ve dikey bir hatla bölünür. Yatay hat kiriştir; üzerinde şerit ya da çıngırak olduğu düşünülen resimler vardır. Dikey hat eksendir; dünya Ağacını simgeler; ya da eezi'dir, kaba bir insan tasarımını verir.

Kirişin üst kısmı Göktanrı'nın ülkesi gökyüzünü simgeler: Davulun üst tarafında ve eksenin sağında Ay, solunda Güneş yer alır. Hemen hemen her yanında, serpilmiş durumda yıldızlar vardır.

Kimi davullarda Ay ve Güneş'in iki yanında iki daire bulunur: Biri tan vaktini, diğeri Güneş'in batışını simgeler.

Davulun aşağı kısmında eksenin iki tarafından çıkan iç içe yaylar biçiminde gökkuşağını ya da kutsal dağları simgeleyen şekiller vardır.

Yine davulun aşağı kısmında bir dünya ağacı tasviri, şamanın kendisini, tözünü ya da kurbanını simgeleyen hayvan tasvirleri ya da baydara tasviri bulunur. Kimi davullarda Ülgen'in kızlarını simgeleyen resimler vardır.

Topluluktan topluluğa simgeler türü değişmekle birlikte anlatılmak istenen öz aynıdır.

Davulun tokmağı kakum, samur ya da tavşan ayağı derisiyle kaplanır; böylece sesin boğuk çıkması sağlanmış olur. Değişik adlarla anılmakla birlikte tokmak genel olarak kamçı diye bilinir. Altay davul tokmaklarında tokmağın baş kısmı deriyle kaplanır ve ayrıca üç ya da dokuz halkayla süslenir.

Kimi Altay topluluklarında davul yapımı, simgelerle, resim ve nesnelerle donanımı tamamlandıktan sonra bir törende davul canlandırılır: Canlandırma töreninde, şaman hayvan–atasının yaşamını anlatmaya başlar; bu sırada davul, yardımcı ruhlarla ilgi kurar; yani can kazanır.

KENDİMİZİ KENDİMİZ TANIMAZSAK BAŞKALARI HİÇ TANIMAZ

Yazgımız öne geçerse, onu belirlemekte zorlanırız.

Aleviliği Doğru Anlamak

"Geriye dönüş tapımı" gereği Anadolu Aleviliği, kendini yaratan kaynaklardan biri ya da birkaçının izini sürerek kendini geçmişe taşımıştır. Anadolu Aleviliğinde geçmişe taşınma, heterodoksi bir zeminde Ali Yandaşları Hareketi geriye doğru izlenerek gerçekleştirilmiştir. Böylece son tektanrıcı din olan İslamın şeriatına ve şeriatçı kimliklerine, bu dinin doğuş koşullarında değişim-dönüşüm kazandırılarak, şeriatçı İslamın karşısında, değişim-dönüşüme koşut biçimde gelişen ve vahiy ile aklı "barıştırma" gibi bir işlevi yerine getirmeye çalışan "dinsel felsefe"nin sınırları aşılarak bir "felsefi din/öğreti" yaratılmıştır. Ancak bu yaklaşım geleneksel anlatım dilinde "tapım" izlerini yitirir; nesnelliğin tarihin geçmişine taşındığı bir "sanı" yaratır.

Başlangıçta bütünüyle dinsel-siyasal nitelikte olan Hz. Ali Yandaşları Hareketi; Şia-i Ali, Şia, Şiilik, Aleviye ve Alevilik adları altında yayılıp güçlendi; buna koşut olarak, "Kuran'daki ayetlerin anlamlarının altında gizli anlamlar olduğu ve bunları ancak imamın bilebileceği", biçiminde tanımlanan bâtınilik temeli üzerinde, vahdet-i vücut/vahdet-i mevcut ve ruh göçü felsefesiyle bütünleşti; yayıldığı bölgenin uygarlık düzeyine, yerleşik inan, gelenek ve göreneklerine göre değişik kollara ayrılarak günümüze değin geldi. Bu karmaşıklık nedeniyle Alevilik hiçbir

zaman kendi içinde bütünlük gösteren düşünsel bir akım durumuna gelemedi; tam tersine içinden birçok dal doğdu ve gelişti.

İnsanlık durumu bakımından daha geride olan ve dışa kapalı bir yaşam tarzı içinde daha eşitlikçi bir yapı sergileyen göçmenler arasında Alevilik, hızla yayıldı. Bu kapsamda, Orta Asya'dan batıya ve güneybatıya göç eden Türkler, İslamiyeti kabul etmekte gecikmedi: Ancak, Türklerin benimsediği İslamiyet, katı ve cansız bir ortodoksluk değildi; arkaik-Şamanist unsurlarla yoğrularak kendi sosyal sistemlerine uyumlu duruma getirilmiş, hoşgörü temeline dayalı, zengin, canlı ve esnek bir dervişlikti. Eşitlik temeline dayalı sınıfsız ya da sınıfların yeterince şekillenemediği toplum insanlarını kucaklayacak biçimde, ibadet biçimleri ve şeriat yeniden yorumlandı; bu görevi Anadolu'da Bektaşilik yerine getirdi; ortaya çıkan Anadolu Aleviliği, Anadolu ve Balkanlar dışında kalan şeriatçı Şiilerden kesin bir biçimde ayrıldı.

Özkaynaklarından sentezlenen Alevi felsefesi ve onun insan, evren ve Tanrı tasarımı "ikirciksiz" gün yüzüne çıkarılamadığı için, bir Alevi kendi çağdaşlığını, aydınlanmacılığını, demokratlığını, ilericiliğini ya da ahlaklılığını, iyiliğini, güzelliğini "sorgulayacak", dünya görüşüne uygun biçimde "ayakları üzerine dikecek" ölçütten de yoksun kalıyor. Bu durum bilgisiz kalmanın, kendi kökeniyle iletişimi kesmenin ötesinde, yoğun bir yabancılaşmayı da beraberinde getiriyor. Süreç içinde;

1. Alevi felsefesinin Doğatanrıcılık yanının, "Tanrı-evren-insan" üçlemesi biçiminde dışa vuran doğasal diyalektiği; toplumsal diyalektiği yansıtması gerekirken bu diyalektiği gizleyen İnsantanrıcılık anlayışı "Hak-Muhammet-Ali" üçlemesi biçiminde öne çıkarılarak "perdeleniyor".

2. "Hak-Muhammet-Ali" üçlemesinin özündeki diyalektik kavranamadığı için, evren, insan ve toplum sorunları akıl alanından inanç alanına, felsefe alanından tanrıbilim alanına taşınıyor; Alevi felsefesi tanrıbilim olup çıkıyor.

3. Sonunda olan hem Alevilere, hem de Aleviliğe oluyor: İnancını aklına indirgemek, idealizmini materyalizmine dönüştürmek için nesnel-toplumsal bir evren görüşü (Dört Kapı Kırk Makam), insanlığı kurtuluşa taşıyacak bir toplumsal proje (kâmil toplum) yaratan dünün Aleviliği bugün; aklını inancına taşımak,

materyalizmini idealizmine dönüştürmek isteyen kimi Alevilerce egemen sınıflara "altın tepsi"de sunuluyor. "Anısız" ve "geleceksiz" bir Alevilik, Ortaçağ'ın "günümüz kılıklı" sömürücülerinin elinde, "iç kimlik bunalımını şifa sayan" bir "dine" dönüşüyor; çağdaş toplumun "karnına", sindirilmesi zor bir lokma olarak "balyoz" gibi iniyor.

Cumhuriyet'ten bugüne gelinen süreçte, toplumsal altüst oluşa koşut olarak sınıflar konumlanmasında önemleri ve durumları değişen sınıf ilişkileri "cangılında" yerlerini bir türlü bulamadı Aleviler. Genelde, kendini yaratan ezilen sınıfın, yani dünün köylü sınıfının, bugünün köylü tabakalarının nesnel olarak yaslandığı Ortaçağ toprak değerlerini, özelde Cumhuriyet'le birlikte edindikleri burjuva değerleri (ulusal burjuvazinin önder yargısıyla kutsanmış dünün ilerici, bugünün gerici değerlerini) ağırlıklı olarak terkedemediler. Nesnel açıdan geçmiş tarihten gelen, nicelikçe ve nitelikçe azalma sürecini yaşayan toplumsal tabakalara, yani köylülüğe, küçük mülkiyete; ideolojik açıdan ise modern güdümün ürünü olan "küçükburjuva" aydınlara bağlanıp kaldılar.

Toplumsal zeminde köylülükle kader ortaklığı yaparken, küçük mülkiyetin sığ ufku içinde siyaset yapmaya soyundular. Yeri geldi; toplumsal/ bireysel aklıyla çelişen "uçlara" taşıdılar kendilerini. Yeri geldi; burjuva gibi davrandılar; davranmakla kalmayıp bu yolda burjuvalaştılar da.

Bu gelişmeler nedeniyle "geçmişte" buluşulan "ortak payda"nın sınırları zorlandı. Açılan "gedikten" Alevi kimliği kendini yadsıyarak, kendini yaratan toplumsal temele sırt çevirerek sağ siyaset temeline; inançla kutsanmış bir zeminde inancından "yedilerek" devlet katına taşınmak istendi.

Aleviler eğer bu oyunu bozmak istiyorlarsa, kendi öğretilerini bilimsel olarak tanımlamak ve yerli yerine oturtmak zorundadırlar. Ancak o zaman halk memnuniyetsizliğinin taşıyıcıları olarak aşağıdan yukarıya bir baskı unsuru olabilirler. Resmi dünyaya onlara rağmen girdiklerinde, o yapıları halk yararına" dönüşüme-değişime" uğratabilirler. Ortodoks (dogma) dini ve onun her türlü kurum ve değerini felsefeleştirebilirler. Bu yolla şeriattan bağımsızlaşma zemininde, insanı ve doğayı özgürleştirebilirler; laikliğin düşünsel yapısını ve kitle temelini yaratabilirler.

ZERDÜŞTLÜK

"Şimdi size beni yitirmenizi, kendinizi bulmanızı buyuruyorum; hepiniz beni yadsıdığınız gün, ancak o gün geri döneceğim sizlere..."

Friedrich Nietzsche

Zerdüştlük, yaşanan andaki "ben"ini "kurban" edip "geriye dönen" insanın "kendini bulduğu şey"dir: Kendini buldu mu insan, olanaklarının ayrımına varır ve zamanı "at" gibi kullanır; bir kamçı darbesiyle küheylanı, "şimdi" olmamış "geleceğin" çayırlıklarında dörtnal koşturur.

Dinsel sunumlar "öne" alındığı için inançtan "medet" umsa da Zerdüştlük, "felsefe" olduğunu anımsatırcasına "şeyler"in kaynağı üzerine tasarım yapar. "Şeyler"in kaynağı ya "ışık–karanlık" karşıtlığı biçiminde algılanan bir "gizil nesnellik" ya da "iyilik–kötülük" karşıtlığı biçiminde tanımlanan bir "niteleme" olarak çıkar karşımıza.

Işığın "sırrı" iyilik, karanlığın "sırrı" kötülüktür. Işık "sırrı" ile birlikte kimliklendirilince Ahuramazda ya da Spenta-Mainyu; karanlık "sırrı" ile birlikte kimliklendirilince Ehrimen ya da Angra-Mainyu düşünceye/inanca taşınır.

Bu kimliklerin "eyleme" geçmesiyle "varlığa gelme" ya da "varoluş" süreci başlar. Zerdüştlük, Orta Asya tasarımlarında olduğu gibi "doğaya benzeme" eğilimli, eğilim gereği üretilen "varoluş tasarımı" belirleyici bir felsefe/inançtır. "Aşkın özneler" ve "aşkın kimlikler" bu tasarımla önce "duyulara aşkın" alana sonra da "akıl alanı"na taşınarak dünyalaşır.

Ahuramazda'nın yapısında var olan ve "Kutsal Ruh" olarak algılanan Spenta-Mainyu ile Ehrimen'in yapısında var olan ve "Kötü Ruh" olarak algılanan Angra-Mainyu, "İkizler Söylencesi" ile bir "kavga" serüveninin içine atılır. "Kavga" serüveni, "kutsal kaynak"tan uzaklaşacak biçimde gelişir. "Uzaklaşma", kutsal kaynağın "kavga"yı güdemeyeceği noktaya taşındığında, mücadele sürecinin kahramanları, yani Ahuramazda safında savaşa katılan "altı anamelek" ve Ehrimen safında savaşa katılan "altı başşeytan", harmanlanarak somutluğa taşınır.

Zerdüştlükte varoluş ya da varlığa geliş felsefesi, "Tanrı–doğa–insan" ilişkisini, Tanrı'dan çıkıp yeniden Tanrı'ya dönen bir çevrim üzerinde açıklar: Tanrı'nın kendi özünden saçılan ışığın dönüşümler geçirerek ve bu yolla kendi kendine "yabancılaşarak" evrende, duyu organlarıyla algılanabilir biçimler aldığını savunur.

Tanrı, hareketin, hareket soyutlaması olarak zamanın var olmasından önceki "hiçlikte", kendi kendisinin tanrısı idi. Doğa "doğurmadığı" için, yani hareket etmediği için böylesi bir Tanrı algısı, özünde bir yanılsamaydı.

Derken bu Tanrı, kendi içindeki "karşıtlığın" ayrımına vardı. Karşıtların "kavga" etme gücüne dayanarak "sonuç" üretme eğilimine girince "eyleme" geçmiş oldu. Eylemle birlikte hareket soyutlaması olarak "zaman" yaratılmış oldu. Yani doğa "doğurdu"; "zaman" ilk çocuk olarak belirdi. Zerdüştlük öncesinde tanrı Zervan, işte bu "zaman"ın kimliklendirilmiş biçimiydi; Zerdüştlük'te Ahuramazda bu görevi üstlendi.

Bütün ruhsal ve maddesel şeylerin yaratılması için gerekli kaynağı içinde taşıdığının bilincinde olan, eylemli kutsal kimlikler olarak tasarımlanan Zervan, Mithra ve Ahuramazda gibi tanrılar, Anadolu Aleviliği'nde gizil güç durumunda eylemli tanrı olarak tasarımlanan "Hak" ile örtüşür. Özünde bütün bu tanrılar, doğadaki gizil nesnelliğin, yani doğanın canının/ruhunun kimliklendirilmiş biçimleridir.

Örneğin Zervan, Ahuramazda ve Ehrimen ikizinin babasıydı: Ötesinde dört unsurun, yani;

a) Beşeriyetin üremesinin,
b) Doğmasının,
c) Yaşlanmasının ve
d) Sonsuza, kendine geri dönüşünün tanrısıydı.

Söylence diliyle Zervan ile oğulları arasındaki ilişkiler şöyle anlatılır: Hiçbir şey yokken gökte bir "şey" vardı; adı Zervan'dı. Zervan, Ahuramazda adında bir oğlunun olması için bin yıl kurbanlar sundu. Sonra düşünmek için çekildi. İşte tam bu sırada Ahuramazda ve Ehrimen, ana rahmine düştü. Zervan bunu öğrenince, "Hangisi önce önüme gelirse onu kral yapacağım" dedi. Ehrimen bunu duyar duymaz, annesinin karnını yararak çıktı ve

babasının karşısına dikildi. Zervan O'nu tanıyamadı ve "Kimsin?" diye sordu. Ehrimen de, "Ben senin oğlunum", dedi. O zaman Zervan, "Benim oğlum bereket kokan ışıktır, fakat sen, kıtlık kokan karanlıksın", diye karşılık verdi.

Ahuramazda ise tam zamanında doğdu. Ve Zervan'ın önüne geldi. Zervan O'nu, hemen tanıdı; O'nun için kurbanlar sundu. Bu sırada Ehrimen, Zervan'ın karşısına dikilip, "Sen söz vermedin mi? Benim oğullarımdan hangisi önce önüme gelirse onu kral yapacağım", diye haykırdı. Zervan, "Sana 9 bin yıllık krallık verdim, fakat Ahuramazda'yı da senin üzerine hükümdar yaptım. 9 bin yıl sonra Ahuramazda kral olacak ve ne istiyorsa yapacak", dedi. Sonra Ahuramazda ve Ehrimen, canlı-cansız varlıkları yapmaya başladılar: Ancak Ahuramazda ne yaparsa iyi ve haklı olurken, Ehrimen ne yaparsa kötü ve haksız olur. Ehrimen, Ahuramazda'yı gözlemeye başlar: O'nun, iyi ve haklı şeyleri yapmasına karşın, ışığı yapamadığını anlar. Durumu yardımcıları olan başşeytanlara anlatır: "Ahuramazda ışığı yapamıyor; yaptığı güzel ve iyi şeyler, karanlıkta kalırsa bir işe yaramazlar" der. Bu sırrın kimseye açıklamamalarını buyurur. Başşeytanlardan Mahmi, buyruğa karşı çıkar ve sırrı gizlice Ahuramazda'ya açıklar.

Zerdüştlük öncesi İran toprağında, büyük tanrı Zervan'a bağlanan bu inanç ve tapım sistemi, genelde Mazdaizm'in, özelde Zerdüştlüğün evrim sürecine katılarak Sasaniler döneminde (İ.S. 224–651) İran'da yerleşik Zerdüşt dinine tepki olarak yeniden doğup yapılandı.

İlk Zervan inancı ile Zerdüştlük sonrası yapılanan Zervanizm arasını Mazdaizm doldurur. Mazdaizm, Ahuramazda'nın baştanrı olduğu inancına dayanan, evrenin "iyilik" ve "kötülük" gibi iki büyük gücü simgeleyen tanrı ve ruhlarca yönetildiğini kabul eden bir felsefe–dindir. İlk Mazdaizm, Ahuramazda'nın başkanlığında Mithra ve Anahita'yı da kapsayan bir tanrılar üçlüsünü öneriyordu. Bu tanrılar üçlüsünün çevresinde, Ameşas Spentas (Ölümsüz Güçler) adı altında toplanan altı anaruh vardı. Mazdaizm inancında Mithra, varoluş tasarımı gereği, doğanın anarahmi olarak algılanan bir kaya kovuğundan doğdu; doğanın doğurması sonucu varlaşan ve doğanın ilk çocukları arasında yer alan bir

ışık–tanrı idi. Kozmik boğa ile savaştı; onu öldürdü; tüm canlılar bu boğanın kanından ortaya çıktı.

Anahita'ya geline O aşk, herkesi besleyen toprakla simgelenen bereket tanrıçasıydı. Mazdaizm'i önceleyen Zervan inancında Anahita, Zervan'ın eşi, Ahuramazda ile Ehrimen'in annesiydi; dönüşüme uğradı, aşk ve bereket tanrıçası oldu. İşte Zerdüşt bu tanrılık tasarımdan, ekonomik ve toplumsal bir reform sağlayacak yepyeni bir Mazdaizm çıkardı. Bu ikinci Mazdaizm, Zerdüştlük'tü.

Zerdüştlük'te Ahuramazda, gizil doğanın, yani görünmeyen doğanın "ilk çocuğu"dur, ilk "yabancılaşma" ürünüdür. Yapısındaki karşıtlar harekete geçince "ikinci çocuk", yani ikinci "yabancılaşma" ürünü olarak Spenta-Mainyu (Anadolu Aleviliği'ndeki Akl-ı Kül); "üçüncü çocuk", yani üçüncü "yabancılaşma" ürünü olarak Angra-Mainyu (Anadolu Aleviliği'ndeki Nefs–i Kül) yaratılır. Eksiksizliği, kusursuzluğu simgeleyen ve ışıkla aydınlıkla temsil edilen Spenta-Mainyu ile eksikliği, kusurluluğu simgeleyen ve karanlıkla temsil edilen, yalanın, kötünün taşıyıcısı Angra-Mainyu arasındaki "çatışmanın" başlamasıyla evrensel hareket, kutsal kökenden "uzaklaşan", somutu yaratacak olanaklara doğru "koşan" bir çevrime girer. Çevrim sürecinde, Spenta-Mainyu'ya verilen bilgilerin belirme aşamaları olarak algılanan ve her şeyi yaratan "kurucu ilkeler"in ruhları/canları oluşur. Çevrimde giderek kutsal kökenden uzaklaşıldığı için Spenta-Mainyu, "soyut" kurucu ilkelerin ruhları/canları arasındaki ilişkileri "gütmekte" zorlanmaya başlar. Tam da bu sırada Angra-Mainyu saldırıya geçer; kurucu ilkelerin ruhuna/canına kendi özünü aşılar. Aşılar aşılamaz da doğanın ilk "somut çocukları" olarak algılanan ya da "son yabancılaşma" ürünleri olduklarına inanılan altı somut kurucu ilke, yani ateş, su, toprak, cevher, bitki ve hayvan görünüşe taşınır; varlığa gelir.

Somut kurucu ilkelerle somut kurucu niteliklerin (sıcaklık–soğukluk, doluluk–boşluk, artı–eksi, kuruluk–yaşlık vb.) kendi aralarındaki ilişkiden "dünya" var olur. Ve çevrimin ilk yarısı böylece tamamlanır.

Felsefi düzlemde, varoluş çevriminin bu ilk yarısı, tümüyle bir inanç ürünü gözükür. Ancak bu tasarım, inanç kabullenmelerini veri alan "metafizik idealizm"in bir ürünü değil, aklın so-

nuçlarını veri alan "düşünceci idealizm"in bir ürünüdür. Geçici görünür gerçekler olarak algılanan "nesnel" dünyaya göre değişmez, kalıcı ve ebedi bulunan bu idealizm, felsefede öncel/yaratıcı görünmesine karşın, özünde nesnel sürecin bir gerekçesi, onu zorunlu kılmanın bir aracı olmak üzere "kurgulanmış" ve inanca "bağlanmış" yaratısıdır.

Kutsal çevrimin dili de bunu doğrular: Kurucu ilkeler olarak ateş, su, toprak, cevher, bitki ve hayvan "somutluk" kazanınca tek başına Ahuramazda'nın ya da tek başına Ehrimen'in bu kurucu ilkeler üzerindeki "denetimi" ortadan kalkar. Bir bakıma, varlıktan "bağımsızmış" gibi görünen tanrı ya da tanrıların, tanrılığı sona erer. Artık Tanrı, yani iyi tanrı olarak Ahuramazda ve kötü tanrı olarak Ehrimen, somut varlığın "yapısında" vardır; ruh-can Ahuramazda biçiminde kimliklenirken, beden Ehrimen, akıl ise hem Ahuramazda hem de Ehrimen biçiminde kimliklenir.

Çevrimin ikinci yarısını, somut kurucu ilkelerden ve somut kurucu niteliklerden çıkarak, "yabancılaşma" sürecinden uzaklaşacak biçimde bir eğilim içine giren "yükselen eğri"nin hareketi oluşturur. Yükselen eğrinin hareketi, Angra-Mainyu'yu temsil eden güçlerden temizlenerek, her adımda daha çok "Spenta-Mainyu"nun kendisi olacak biçimde dönüşümler geçirip, yani "karşıtlığı" sona erdirip Ahuramazda ile buluşmayı amaçlar.

Görüldüğü gibi çevrimin bu yarısı, tümüyle materyalizm zemininde/maddeci düşünce temeli üzerinde "yürür". İnançta, görünmeyenden görünüşe taşınmanın koşulu olarak algılanan "Spenta Mainyu – Angra Mainyu bileşiminin" yani "karşıtların birliğinin" bir yaratısı olmasına karşın gerçekte, bu yaratıyla kutsanmak zorunda kalınan bir öncel yaratıcıdan başka bir şey değildir.

Sonuç olarak Zerdüştlük'te varoluş tasarımı, kurucu ilkelerle birlikte idealizmden materyalizme "kırılan", Tanrı'nın bilgisi/yönlendirmesi dışında kurucu ilkelerin kendi yasaları/kuralları içinde gelişim/değişim/dönüşümlerle görünmeyenden görünene, görünenden görünmeyene "gidiş-gelişler"le önsüzden–sonsuza akan "nesnel bir süreci" belirleyici olarak alır.

Sözlükte tanımlar verilirken Zerdüştlüğün "anayasası" olarak algılayabileceğimiz ve ona bir "öğreti" niteliği kazandıran "varoluş tasarımı"na sadık kalındı.

Çünkü "mazda" bilge demektir; Mazdaizm ise bilgelerin "beden düşünceleri"nin bir ürünüdür. Burada "doğaüstü" ya da "insanüstü" denilen "şey"; nesne-beden kimlikli somutluk olarak tanımlanan "doğa olan yer"e göre, bu kimliklerinden sıyrılmış olarak tanımlanan "doğa olmayan yer"dir. Açıktır ki akla değil, duyulara "aşkınlık" sözkonusudur.

Zerdüştlük kendisine taşınan ya da çağdaşı durumundaki metafizik "inanç kurmacalarını", doğanın, varlığın içine taşıyarak, yani onları "doğada olan"a benzetmeye çalışarak yapılanmış, önsüzden–sonsuza gidişin temel hareket ettiricisi olarak algılanan "karşıtlara", "aşılması"na dayalı bir öğretidir. Doğal olarak "metafiziğe" karşı--duruş alır.

Özünde Zervan inancında, Mazdaist inançta, ötesinde Zerdüştlük'te, "yaradılış" yoktur; varlığa geliş, varlaşma, varoluş vardır. Ne var ki yakın çağlarda derlenen "geçmişin ürünleri", Yahudilik, Hıristiyan ve İslamiyet gibi tektanrıcı dinlerin etkisiyle "yaradılış tasarımları" durumuna dönüştüğünden, ilk bakışta "aşkın bir teoloji"yle karşılaşırız. Ancak, "örtü" kaldırıldığında eski tasarımların ipuçları rahatlıkla gözlenebilir. Sözlükte tanımlar verilirken bu "tersine dönüşüm" hissettirilmeye ya da anımsatılmaya çalışıldı.

Yaradılış tasarımına göre Ahuramazda göğün yedinci katında yalnız başına yaşıyordu. Eyleme geçmeye karar verdi. Hoşlanacağı ya da seveceği kimi şeyleri yaratmaya koyuldu. Ne düşündüyse onlar o şekilde var oldu: Önce parlayan güneş olarak Mithra'şı düşündü; çünkü ışık verip parlayan şeyleri severdi. Mithra'nın yanına, Maonha'yı, zayıf ve titrek ışıklı Ay'ı yarattı. Maonha ve Mithra, günü bölüştüler; gündüzlerin sorumluluğu Mithra'nın, gecelerin sorumluluğu ise Maonha'nın oldu. Maonha'nın ışığı zayıf olduğu için Ahuramazda O'na yardımcı olarak yıldızlar biçiminde görünüşe taşınan Tişhtra'yı verdi.

Bunun üzerine Mithra, Ahuramazda'ya yakardı; kendisine bir kardeş vermesini istedi. Ahuramazda dileğini kabul etti; ateş ruhu Atar'ı ve yıldırım tanrısını yaratıp verdi. Mithra verdiklerinin ışık saçtıklarını görünce çok sevindi.

Yarattıklarıyla göğün yedinci katında yaşamayı sürdüren Ahuramazda, bunları yukarıdan seyredebileceği bir konuma ge-

tirmeyi düşündü; böylece dünya yaratılmış oldu. Dağlar, kayalar, ovalar, sular, bitkiler ve hayvanlar, Ahuramazda'nın düşüncesinden var oldular.

Uzunca bir süre geçtikten sonra Ahuramazda'nın yarattığı tanrılar, kendilerinin hizmetinde olacak varlıkların yaratılmasını istediler. İsteği kabul eden Ahuramazda, insanları yarattı. İnsanlar çoğalınca, doğru yolu gösterecek önderler gönderdi. Ne var ki güzel şeyler getiren bu önderleri, insanlar iyi değerlendiremedi. Yaptıkları kötülükler yerin altında birikti: Kötülüklerin birikiminden kötü ruh Ehrimen meydana geldi. Eyleme geçen Ehrimen, Ahuramazda'nın göksel kökenli iyilikçi güçlerine karşı, yeraltı kökenli kötücül güçleri yaratmaya girişti. Göksel güçlerle yeraltı güçlerinin yeryüzündeki mücadelesi, Ahuramazda'nın planına göre yürüyecek, zamanı geldiğinde Ehrimen ve denetimindeki kötücül güçler yenilip son kurtuluş gerçekleşecektir.

"Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü", alanında ulusal düzeyde bir ilk çalışmadır. Her "ilk" çalışmada olduğu gibi "kimi eksikler" içermesi doğaldır. Tektanrıcı dinsel tasarımlara karşı hem "savunma", hem de "uyarlanma" kaygısı içinde bulunan, yer yer önemli "kirlenmelere" uğrayan Zerdüştlük alanında terimleme yapmanın zorluğu ortadadır.

Bu çalışma, her türden zorluğun bilincinde olarak, eksiksizi-kusursuzu beklemek yerine yapılabilir olanı bir ucundan yakalayarak konuyla ilgili terimleri saptayıp Zerdüştlük tasarımlarını kucaklayan bir "terim dili" yaratmak amacıyla yapıldı. Terimlere ilişkin "katlı anlamlar", katlı anlatıma uyarlanarak tanımlandı.

Sözlüğü oluşturmak için; a) tarama kaynakçasında verilen yayınlar taranarak "maddebaşı" olacak terimler saptandı, b) "kalıp kullanım durumundaki sözcükler" ve "kalıp sözler" alfabetiğindeki "maddebaşı" altında yine alfabetik olarak sıralandı, c) önemli "maddebaşı, kalıp kullanım durumundaki sözcük" ya da "kalıp sözler"e kısa ansiklopedik bilgiler eklendi, d) terimin geldiği dil kaynağını göstermek ve bu yolla okuyucuyu üretici kılmak için maddebaşlarına "etimoloji" verildi.

Suya batırılmış düz bir çubuğu "bükük" görmeyen "ten gözü" sakat demektir. İnancın hakikati "dolaylıdır". Çünkü, inan-

cın hakikati, bilginin "ters dönmüş" biçiminden başka bir şey değildir de ondan.

Demek ki "gönül gözü", bilginin inanç kalıbına dökülmesindeki bu "tersliği" görmek durumundadır; göremiyorsa "gönül gözü" de sakattır.

İnsanın kültürel yanı "soyutlandığında" evrende her şey, her şeyin bilincini taşır: İnsan havanın, suyun ve toprağın "bilincini", hava, su ve toprak insanın "bilincini". Soyutladığımız "kültürel yanı" sürece katarsak orada bir "fark" doğar: İnsan "yalan" söyleyebilir; hava, su, toprak vb. "yalan" nedir bilmez.

Hangimiz hangimizin "nedeni" ya da "tanığı" acaba?

İnsan olsa olsa "tanık" olabilir; hava, su, toprak, ateş vb. "neden"dir.

Hava, su, toprak, ateş vb. hem "karşıtlar"dan kurulmuştur hem de kendi aralarında "karşıtlık" oluşturur; nitelikler de böyledir; düşman kardeşlerdir özcesi. Bunların "kavgası", "doğasal doğumun" doğum sancılarıdır. Tanık durumundaki insan, kendisinin ve çevresinin "tanığı" olduğu sürece yaşar.

Eskilerin anlatımıyla "cemreler" düştüğünde, yani doğanın "gebelik" günlerinde hava inler, su çalkalanır, toprak kabarır: Onun için, ey yeryüzünde "tepinmekten" hoşlanan insan, yürürken daha hafif ol, sert hareketlerden kaçın, ne havayı kirlet ne de suyu, toprağı ve ateşi. "Öldürme" onları; havayı solu, suyu iç, toprağı işle; ama onları "yaralama"; okşa; dünyayı "mırıltılarıyla" tanı, yoklaya yoklaya gezin.

"Anahtar"mı istiyorsunuz? Anahtarı bize Zerdüşt veriyor: "Doğru düşün, doğru konuş, doğru davran."

Girecek Beden Arayan Can

Nejat Birdoğan

Yaşam, yaşayanlardan çok ölenlerden ibarettir.

Nejat Birdoğan, 3 Mayıs'ı 4 Mayıs'a bağlayan gece saat 22 00 sularında Hakk'a yürüdü. Düşünce namusuna ve aydın haysiyetine sahip, söylediklerinin ve yazdıklarının arkasında duran, yürekli bir usta idi. Zamansız ayrıldı. Çok acı.

İsyanı "meslek edinmiş" bir ağabeyimiz olduğu için "karşı vicdanımız"ın sesini yitirdik. Korkak olduğumuz için bir türlü dışa vuramadığımız cesaretimizin taşıyıcısıydı; "taşıyıcı"yı kaybettik; toplumsal cesaretimizi sergileyemediğimiz ortamda/koşulda ortaya çıkan boşluğu kapatmaya çalışan "zorunlu toplumsal" kimliğimiz sustu.

Cevri mahlası ile yazdığı bir nefesinde Nejat Birdoğan şöyle sesleniyordu:

Ahu gözlüm güze döndü günlerim
Hasretinle solayım mı ne dersin?
Umutlara diken battı inlerim
Can bağını salayım mı ne dersin?

Düşem mecnun gibi Leyla dağına
Yazam mı keremce aşk çerağına?
El uzatmam şu sinemin dağına
Bu yangınla kalayım mı ne dersin?

Gireyim mi bir gönülden dergâha
Yüzüm sürem al yanaklı bir şaha
Hak yoluna engel koyan Allah'a
Kılıç çekip çalayım mı ne dersin?

"Yasak" dedi, bağladı her demimi
Nasıl anlatayım can sitemimi?
Sevap denizine günah gemimi
Yelken açıp salayım mı ne dersin?

Elif Allah ise, bir "BA" ya bağlı
Ali'nin sırrı da imlaya bağlı
İnsan denen umman noktaya bağlı
O ummana dalayım mı ne dersin?

Cevri, dost yoluna koydum serimi
Nesimi'yim, bugün yüzün derimi
Dört kitapta bulamadım yerimi
Sözü ele alayım mı ne dersin?

"Sözü ele aldın" Nejat Ağabey: Anonim aptallılığımıza "tanı" koydun; haksızlığın bugün ne olduğunu açığa vuramayıp geçmiş "biçimi"ni yüceltmeye çalışan korkaklara kafa tuttun. Sözel kültürlerden yazılı kültüre, ezberlenen Alevilikten yazılan Aleviliğe geçişte, yani Aleviliğin "kendine" başkaldırısında öncü oldun. Sözel "bellek" körelmeden; Alevi zeminindeki "yabancılaşmadan" ve "kirlenmeden" kaynağını alan, Aleviliğin evren görüşüne, kültürel birikimine ve yaşama biçimine çöreklenen "dışlayıcı" ve "denetleyici" hemen her türden "tortuyu" yok etme kavgasında başı çektin.

Aydınımız/aydınlarımız "özgürleştiği" gün, özgürleşmenin "bedeli" olarak aydın görünen, aydın geçinen niceleri "tepetaklak" olduğunda, sen Nejat Ağabey sen, nice bedene can olup en önümüzde yerini alacaksın.

Düşünüyorum da Nejat Ağabey, biz birbirimizi de eleştirmiştik: Aydın dürüstlüğünü elden bırakmadan. Bir yönüyle dil denilen "üretim aletini" kullanarak düşünce üretmenin bir gereğiydi bu "kafa kavgası"

"Alevilik" İslam Dışıdır" savını ortaya attığın, "herkesin" sana saldırdığı günlerde "bin Yıllık Takiye mi?" eleştiri yazıma şöyle başlamışım:

"Son günlerde ortalık 'toz duman': Alevilik İslam içi mi yoksa İslam dışı mı?

Sav 'yakıcı' olunca sonuçları, etkileri de 'yakıcı' oluyor. Şimdi herkes 'darağacında' ne varsa ortaya döküyor; inançlarının dışa vurumuna, yine herkes kendi 'bilinç düzeyini' eklemliyor. Ortaya çıkan yaklaşımlar genelde 'kaba'; özgün içerikten ve estetikten yoksun....

Kendi payıma, önümüzdeki günlerde şu ya da bu şekilde gündeme gelecek olan bu 'yakıcı sorunu' ikircikiz tartışmaya açan, 'her toplumun bir delisi vardır, ben de Alevilerin delisiyim', diyecek yürekliliği gösteren; ılımlı Sünni İslam'la uyum sonucu üretilen 'akılcı düşünceyle' belletildiği gibi davranmak yerine, başka türlü davranmak için Alevilik-Bektaşiliğin özüne yönelerek yanlış ya da doğru 'akılcı bir meşruluk' yaratma çabasına giren Nejat Birdoğan'ı kutluyorum."

Nejat Ağabey sen bizleri "Kendini bilmek" eyleminin içine sokarak, sessiz kaldığımızda sesini yükselterek;

- bilincinizi, ruhunuzu "uçurup" gövdenize taşıyın, bedeninizin "bilgeliğiyle" buluşun,
- bâtını inanç temelinde şeriata karşı durun; gökyüzünden yeryüzüne indirildiğinde inanılan tanrı buyruklarını yadsıyın; varlığın içindeki eğilimi tanrısal eşin olarak algılayın,
- kanıtı düşüncede gören zeminden, kanıtı nesnede gören zemine "atlayın",
- bireyi kurtuluşa taşıyacak "bireysel rüyayı", toplumu kurtuluşa taşıyacak "toplumsal rüyayı" yorumlayın,
- Alevi aydınlanma olanağını yaşama geçirin; yeryüzüne "ışık" getirin ya da yeryüzünün "ışığı" olun; "kör inançların" düşünce olarak algılandığı, "kaderlerin" daha yaşama atılmadan çizildiği, biçimin öne çıkarılıp özün yadsındığı ve bu nedenle kolektif bilinç olarak tanımlanan insanlık değerlerinin "zincire vurulduğu", "örselendiği", "hırpalandığı"; insan doğasına, canlı ya da cansız doğaya "ters" dünyaya karşı savaşçı olun,
- "Sıradan insan daha yüksek insandır" yargısını öne çıkaran "ortalama" insanın başkaldırısına; "doğaüstü ya da akla aşkın olan yüksek olandır" yargısını öne çıkaran köktendinci insanların başkaldırısına; "kibar olmayan, estetik olmayan en değerli olandır" yargısını öne çıkaran "bayağı" insanın başkaldırısına başkaldırın,
- "düşüncede görmeye" çalışın, görünmeyeni görünenden çıkarın,
- bâtınilikte "ek-doğa" olarak algılanan toplumsal zeminde eşitsizliğe, zulme, haksızlığa ve ezilmişliğe karşı tavır koyun, davranış içinde olun,
- evrensel yasa kavramını "doğanın canı", doğanın "doğası" vb. biçiminde güncelleyerek insan düşüncesinin merkezine yerleştirin,
- ve en önemlisi Alevi toplumsal düşüncesinin "izini" insan soyuna bırakın, bunu bir "yazgı" olarak belleyin, dediğin için daha yaşarken "dirilmiştin" ya da "ölmeden evvel ölmüştün."
- Şimdi Hakk'a yürüdün: Ölümlü doğanın, hisseden dünyanın bir "temsilcisi" olarak, yaşarken kendi ölümsüzlüğünü yakala-

manın "kazanımı" ile ölümsüz doğanın, hissetmeyen dünyanın bir "parçası" oldun. Doğanın dolaysız "parçası" bedeninin bilgeliğiyle buluşmanın verdiği güçle sonsuz devinimli ve yanılgısız doğanın "aklıyla" buluştun. Ölümün olmadığı "ölü doğada" ölü doğanın "ölümsüz yanını" yakalayarak Hakk'a yürüdükten sonra da yeniden "dirildin".

"Rahat uyu: Biz senin kavganı sürdüreceğiz", demeyeceğim: "diri"ye beden gerek; seni taşımak kolay mı? Cana beden bulmak zor; uğraşacaksın/uğraşacağız Nejat Ağabey. Bulduk/buldun diyelim; o da bir kavga insanı olmayacak mı?

Sen "ölümü" bir şölene çevirdin Nejat Ağabey; duyusal ya da deneysel verili olanı aşarak hedefi belli bir yönde metafizik bir "dünyaya" gidişe "dur" dediğin için.

Dondan dona taşın Nejat Ağabey; yeni bedenlerle sürdüreceğin kavganı "epik bir tiyatroya" dönüştür. Birlikte "oynayalım", birlikte soralım, sorgulayalım.

Kavgan kutlu olsun Usta; canına beden olmak dileğiyle...

ALEVİLİĞİ TERİMLERLE DÜŞÜNMEK

Uyarması gereken aydının uyumuş ya da uyutulmuş,
Sen ise uykudasın;
Uykudaki uyuyanı nasıl uyandıracağız?

Öğreti Olarak Alevilik

Alevi öğretisi, dört öğe-dört nitelik üzerine yapılanan, "atomculuğun" yeni bir yorumu biçiminde algılanan ve kendini tasavvuf zemininde "ruh tasarımı" olarak dışa vuran bir öğretidir.

Alevilikte doğasal çevrim, "varlığa geliş" ve "varlıktaki değişim-dönüşüm"le açıklanır. Tasarım gereği, "nesneye yönelme", felsefenin temel eğilimi durumundadır. Nesne, ister düşünce evreninde olsun, isterse duyulur evrende bulunsun, bilgiye kaynak oluşturan ve belli nitelikler taşıyan bir "varlık"tır.

Alevi felsefesinde "varlığa geliş" ve varlıktaki değişim-dönüşüm, "dört öğe öğretisi" ile açıklanır: Temel düzeyde ele alındığında varlık, "dört öğe"den, yani su, hava, ateş ve topraktan olu-

şur; bu dört öğe önsüz-sonsuzdur; bu dört öğenin çeşitli oranlarda bir araya gelmesinden ve bu anda dört öğe'nin "yapımına" giren niceliklerin karşılıklı yer değiştirmesi ile "görünüşteki" varlıklar belirir. Algıyla kavradığımız nesnelerin, kendileri başka bir şeye indirgenemeyen, varedilemeyen ve yokedilemeyen dört temel öğenin çeşitli oranlarda bir araya gelmesiyle oluşması, "varlığa gelen" nesnenin yoktan varedilemediğini kanıtlar; onun varlığa gelmesi, doğması bir bileşim iken; yok olması ise bir ayrışmadan başka bir şey olmayacaktır.

Alevilikteki bu tasarım felsefeden yola çıkar, giderek bir kuram durumuna dönüşür. Şöyle bir soru yöneltilebilir:

Alevilik ciddi kuramsal bir öğreti midir? Yoksa akıl dışı, sorgulama dışı bir kurgu mudur?

Bunu anlayabilmek için doğa bilimlerinin ve Aleviliğin "bilgi üretimini" nasıl yaptığına bakalım: Doğa bilimlerinde doğal görüngüler, bir "atom içi" süreçler kuramı çerçevesinde açıklanır. Sözgelimi; elektronların atom çekirdekleriyle ilişkisi, Güneş çevresinde dönen gezegenler örneğindeki gibidir. Alevilikte ise doğal görüngüler, doğaya dirilik veren "can" çerçevesinde açıklanır. Bu "can", ruh olarak algılanır. Buradan şöylesi bir sonuca ulaşabiliriz: Alevilikteki "ruh tasarımı" ile doğa bilimlerindeki "atom tasarımı" arasında "yapısal" bir benzerlik bulunmalı ki "bilgi üretimleri" benzer olsun.

Alevilikte "ilk akıl" (akl-ı evvel), kendisini "evrensel ruh" biçiminde dışa vurur. Bu bağlamda ilk akıl, varlığın oluşturucu özüdür; bütün hareketlerin, hareket başlığı altında toplanan bütün olayların; ayrışmanın, birleşmenin, türlenmenin ve düşünmenin başlıca kaynağı ilk akıl'dır. Bu nitelikleri nedeniyle ilk akıl, "diriliği" olan, etkili, üstün nitelikli, yaşatıcı-geliştirici bir "erk"tir, ya da "erk" biçiminde "görünüşe çıkan" harekettir. Demek ki "ilk akıl" soyut değil somuttur, yani maddeseldir. Ancak onun maddesi, bizim duyu organlarımızla algılama sınırlarımızın üstünde olduğu için sonuçları dışında kendisini algılayamayız. İlk aklın somutluğu, özellikle vahdet-i mevcut anlayışında açıkça gözlenir: Çünkü, vahdet-i mevcut'ta ilk akıl, kutsal gerekçesini, kendisine verilen bilgilerin ya da kendisinde varolan "gizil" güçlerin görünüşe çıkmasında, yani "nesnelleşmesi"nde bulur.

Tanrısal akıl gibi gözüken "ilk akıl" nesnelleşince insan aklına, daha doğrusu soyut insanın "toplumsal aklına" dönüşüverir.

Anlaşılacağı gibi Aleviliğin ruh tasarımında "maddeci" bir yan vardır: Maddesel, yani somut olduğu için ruh ya da ruhsal varlıklar da tıpkı gördüğümüz ve duyu organlarıyla algıladığımız nesneler gibidir. Bizim görmüyor ya da duyu organlarıyla algılayamıyor olmamız, ruhun maddeselliğini ortadan kaldırmaz. Ürettiği sonuçlarla biz onu somut olarak algılarız. Demek ki ruh da herhangi bir nesne gibi atomlardan kuruludur: Atomlardan kurulu bir "bütün"dür demek daha doğru. "Dirilik" denilen şey ruhu oluşturan atomların birleşmesinden oluşur; "ölüm" ise bu atomların dağılması-ayrışması anlamına gelir. Bu nedenle "dirilik" bir birleşme, "ölüm" ise bir "çözülme"dir.

Anadolu Aleviliğinin ruh tasarımı, "varlık"tan esin alan ancak akıl yürütme yoluyla "kurgulanan" düşsel tasarımın "tasavvufi maya" olarak kullanıldığı bir "maddeci" tasarımdır. Bu tasarımda "birey", "toplum" ve "doğa" gibi somut kimlikler, doğasal ve toplumsal nesnel gelişim sürecinin bir parçası olarak açıklanır. "Ben","Tanrı", "Hak" gibi soyut kimlikler, görünmeyen ancak görünen nesneleri kuran atomlardan kurulu "nesnelerin" nesnelleşmesiyle/doğalaşmasıyla açıklanır.

Demek ki doğa bilimlerinin "bilgi üretim süreci" ile bir "felsefi din", bir "bilgelik öğretisi" olan Aleviliğin "bilgi üretimi" arasında "tasavvufi" kutsanmışlığına karşın, onu bilimsel bir kuram durumuna yükselten bir "koşutluk" bulunmaktadır.

Bu koşutluk gereği Aleviler-Bektaşiler metafiziğin tersine:

1. Doğayı; nesne ve olayların rastlantısal bir yığını olarak değil, birbirine organik olarak bağlı ve bağımlı nesne ve olayların bir bütünü olarak görür.

2. Doğanın; hareketsizlik ve değişmezlik içinde değil, her an değişip yenileşen ve gelişen bir süreç içinde olduğunu ileri sürer.

3. Gelişme sürecinin; basit bir büyüme süreci olmadığını, niceliksel değişmelerden niteliksel değişmelere sıçramalarla geçen bir süreç olduğunu savunur.

4. Gelişmenin; alttan üste doğru sarmal bir gelişim izleyerek gerçekleştiğini, nesne ve olayların içindeki çelişmelerden doğduğunu savlar.

Diğer yandan idealizmin tersine:

1. Maddenin bilinçten önceliğini ve bağımsızlığını, hareket eden olayların hareket eden maddenin farklı biçimleri olduğunu, olayların ve nesnelerin bağlılıklarıyla bağımlılıklarının maddenin gelişme yasası gereği olduğunu, evrensel gelişmenin bu yasaya göre oluştuğunu ileri sürer.

2. Evrenin ve yasalarının bilinebileceğini, bilgi sürecinin evrensel yaşamla birlikte pratikle doğrulanarak sonsuza değin gelişeceğini belirtir.

Alevilik-Bektaşilikte Ruh Tasarımı

Aynaya bakıp ruhların muhabbetini izleyebilenler ya da bu muhabbete katılabilenler, kendini yetiştirmiş demektir.

Alevilik-Bektaşilikte; evrenin içinden geldiğine inanılan, hareket eden doğanın kendisi olarak önsüz-sonsuz bir enerji biçiminde algılanan, eyleme yönelerek doğa ya da doğa parçaları kimliğinde görünüşe taşınan ve onlara dirilik, devinim kazandıran tanrısal öz, ötesinde, insanın içinden geldiğine inanılan, hareket eden beynin kendisi olarak önsüz-sonsuz bir enerji biçiminde algılanan, eyleme yönelerek beden kimliğinde görünüşe taşınan ve ona dirilik, devinim kazandıran tanrısal öz, "ruh" olarak algılanır. Demek ki gövdenin ya da nesnenin "görünmeyen" yanına, bâtınına "ruh" adı verilir. Ruhun kaynağı gövdemizi, bedenimizi ya da nesneyi oluşturan "maddenin" kendisidir, yani canlının ya da cansızın "maddesi"dir. Doğal olarak bir "ruhsal" gerçeklikten önce bir "fizyolojik" ya da "nesnel" gerçeklik vardır. Daha doğrusu "ruh" denilen şey, insan bağlamında, "kendi kendisiyle ilişkisinde ya da kendi içgüdülerinin yöneliminde, yani kendini bilme sürecinde hareket eden beynin kendisi"dir. Ruh, "hareket eden beynin" kendisi olarak doğar, gelişir ve "ölür."

Felsefi tasarımda zâhir bâtından ayrılmaz: Zâhir (şeyin biçim olarak algılanan görünen kısmı), bâtına ulaşmayı sağlayan bir "araç"tır. Bu "aracı" kullanmasını öğrenmek durumundayız. Yine zâhir hangi "madde"den kurulmuşsa, bâtın da aynı "mad-

de"den kurulmuştur; zâhir hangi "yasa"ya bağlıysa bâtın da aynı "yasa"ya bağlıdır.

"Ruh" da, "Tanrı" da gövdenin ya da doğanın görünmeyen yanının "kimliklendirilmiş" biçimleridir; kimlikler "eyleme" geçince gövde ve doğa, görünüşe taşınır; demek ki gövde de, nesne de özünde bir "ruh"tur, bir "Tanrı"dır. Ruhun ya da Tanrı'nın görünmüyor olması, onların "nesnelliğini" ortadan kaldırmaz.

Doğayı iki bölüme ayırabiliriz: canlı doğa ve cansız doğa. Cansız doğada "ölüm" yoktur; canlı doğada ise "ölüm" vardır. Canlı doğa doğar, gelişir ve ölür; bu süreç "önsüzden-sonsuza" uzanır; canlı doğa ölünce cansız doğanın, yani ölü doğanın bir "parçası" olur; ölümsüzleşir, çünkü ölü doğada "ölüm" yoktur; kendi bilincinin sözcülüğünü yapamasa da "yanılmazlık" vardır. Beyin sezgisel zeminde kendine yönelirken "iç duyum" yöntemini uygular. Sezginin penceresinden bakıldığında yaşamın ve bütün gerçekliğin bir "oluş", "varlığa geliş" olduğu algılanır. Gerçekte bedenler, nesneler değil "eylem, hareket" vardır; gövdeler, nesneler bu hareketle, eylemle "görünüşe" çıkmış varlıklardır.

Tasavvufi tasarımda "tanrısal esin", "tanrısal öz" olarak algılanan ruh, bilgisini "gövde" yoluyla, bu gövdenin dış dünyayla ilişkisi yoluyla edinir. Görüldüğü gibi "iç duyum" ya da "içe bakış" sonuçta "dış duyum" tarafından biçimlendirilmektedir. Bu bağlamda iç duyum, "düşüncenin kendi üzerine dönmesi, zihnin içeriğinin düşüncede yansıması"dır. Zihnin, kendi işlemlerini ele alması sonucu doğan "içerikler", iç duyumun ürettiği "veriler"dir. Kişi sezgisel zeminde "iç duyum" yöntemiyle "kendini bilmek" eylemine başladığında önce kendine, sonra kendinden doğaya yönelir; karşısında "beden" ya da "nesne"yi bulur: Bu "nesne" ya canlı doğayı, özelde hisseden doğayı ya da cansız doğayı, özelde hissetmeyen, ölü doğayı temsil eden "somut" bir varlıktır. Canlı ya da cansız doğanın kökeni "sürekli hareket" içinde bulunan bir "erk"ten kaynaklanır; bu "dirilik" kazandıran bir güçtür. Bu gücün önsüzden sonsuza doğru akışında cansız doğada bir "nesnel süreç"ten, canlı doğada ise bir "yaşam"dan söz edilir. Kişi kendine yönelince, içini, ruhunu "dölleyerek" doğayı "dolaysız" temsil eden ve ruhundan daha "bilge" olan "bedenine" atlar; bedeninin "bilgeliği"yle örtüşür; kendini "ebedi" kavramların "zorbalığın-

dan" özgürleştirir. Bunu gerçekleştirirken, doğasının (bedeninin) bilincinde olmadığı yönlerinin yönlendirmesiyle oluşan olumsuzluklarını ortadan kaldırır. Bu o kişinin ya da o kişinin ruhunun, kendi bedeninde "ölümsüzlüğe" kavuşmasıdır; "ölmeden evvel ölmesi" ya da "yaşarken dirilmesi"dir. Kendinden çevresine yönelince karşısında doğayı bulur: Doğada bulunan bütün öğeler, bu öğelerden oluşan bütün nesneler "diri"dir; bu nedenle doğanın bütünü de "diri"dir. Ona dirilik kazandıran "doğanın ruhu", "doğanın canı" ya da "doğanın aklı"dır. Bu ruh, bu can, bu akıl doğanın bütünündedir; belli bir yerde değildir; sınırsızdır, sonsuzdur: Maddenin içinde onu yönlendiren bir "erk" niteliğindedir. Bu "erk"in en üst kimliği olan Tanrı, "doğanın aklı" ya da "doğanın doğası"dır. Ancak doğa, kendi bilincinin sözcülüğünü yapamaz; bir "bilinçsizlik" durumu söz konusudur. Demek ki Tanrı da kendi bilincinin sözcülüğünü yapamaz, o da "bilinçsizlik" durumunda bulunur. Kişi canlı doğanın temsilcisi olarak kendini bilmek eylemine geçip ölmeden evvel ölerek ölü doğayla bütünleştiğinde doğanın sözcüsü olur, Tann'nın sözcüsü olur; doğanın ya da Tann'nın bilinçsizlik durumu, yani kendini ifade edememe durumu sona erer; bir kez daha ölmeden evvel ölür ya da yaşarken dirilir; insan, "Konuşan Tanrı" olarak dünyalaşır. Doğal olarak Aleviliğin anladığı Tann ile İslamlığın ya da Hristiyanlığın kabullendiği Tanrı birbirine "benzemez". Alevilikte Tann iki niteliğiyle tanımlanır:

a) Bedenin, varlığın bâtınında "keşfedilen", algılanan ve açıklanan "soyut" varlık,

b) Bu soyut varlığın "oluş" niteliği kazanmasıyla yani eyleme geçmesiyle "somut" duruma gelen nesne, beden.

Görüldüğü gibi bir Alevi inançtan "medet" umsa da (tasavvufi tasarımın mantığı gereği) özünde asıl "belirleyici" olan "şeyler"in kaynağı üzerine tasarım yapmak zorundadır. Kendini ortodoks inanç alanının "dışına" taşıyarak gerçekleştirilen ve "masalsız" olarak sunulan bu nesnel tasarımlar; kendini, doğayı ve toplumu sorgulayıcı insanın "pusulası"dır.

Geçmişini "Yiyen" Bir Alevilik, Geleceğini "Boğar"

"Yasaklı" bir felsefe-inanç ve öğreti olan Alevilik-Bektaşilik,

"yasaklandığı" alana "adımını" attığında "belletilmiş dünya" tarafından "bilincin ayaklar altına alınmasına" son verdi:

Doğasal değerleri, doğa-ötesi değerlere karşı "harekete" geçirerek, "metafizik idealizmi" ideoloji edinmiş dinsel toplumun sahte anılarını yerle bir etti.

Alevi-Bektaşi Toplu Davranışı

Aleviler-Bektaşiler, dünün acılarına-anılarına ve kavgalarına bağlıdır; bunlardan sıyrılarak geleceğe bakmasını genellikle "beceremezler"; belirleyici, anımsatıcı ve akılcı bir sürüklemeyle hep düne, geçmişe "taşırlar" insanı. Ama biz biliyoruz ki geçmiş olayların tarihsel özelliği, ancak "geleceğe katkıları" ortaya çıktığında tam olarak anlaşılabilir. Bu toprağın en gerçekçi "politikası" olan Alevi-Bektaşi tarihinin "gelecek zamanını" yaşıyoruz. Söyleyecek çok sözümüz olmalı. Geçmişimize "vurgunuz"; anlıyorum ama geleceğimize "vurgun" olmazsak, günümüzü "kurmakta" zorlanırız. Tarihimize ilgisizliğimiz "suçluluğa" dönüşmeden sıkıntılarımızı "lokma" yapıp, yani sıkıntılarımıza "çözüm yollarını üretip" umutlarımızı "evrenselleştirmek" durumundayız.

Bir "karşıtlık" içindeyiz: Ama karşıtlardan biri biz değiliz. Bir yanda, Aleviliğe-Bektaşiliğe yönelik "öç güden" içgüdü var; diğer yanda ise ikide birde kabından boşanan bu "öç güden" içgüdünün Alevilere-Bektaşilere yönelik kıyımı. Yeter artık demeyecek miyiz?

Bu iki karşıtlığın tam da "karşı" olduğu yerde, 750 yıllık toplumsal mücadeleler içinde kazanılmış, laiklik ve demokrasinin güvencesi "Alevi-Bektaşi toplu davranışı" var. Bu "davranışın" tarihsel-toplumsal nedenleri bilince-inanca taşınıp "sağlıklı" bir "örgüt" donuna "dökülmesi" durumunda, çalışanları-yaratanları "esenliğe" çıkaracak "yeni olanaklar"ın yaşama geçirileceğinden kimsenin kuşkusu yoktur. Geleceği şimdiden gören "egemen yargı", içimizden "kimileri"ni de kullanarak harekete geçti bile. Bu devrimci içgüdüyü "zapdedebilmek" için, kendini yaratan "kaynak"tan koparıp, daha açık bir anlatımla geçmişini "silip" "resmi" alana taşıyarak "terbiye etmek" istiyorlar.

"Terbiye olmak" isteyenlere sözümüz yok. Terbiye olmak istemeyenlere "anımsama" anlamında, Alevi-Bektaşi "hesaplaşmasının" nerede-nasıl yapılacağını kısaca aktaralım istedik: Çünkü hangi "gerekçe"yle yapılırsa yapılsın "geçmişini yiyen bir Alevilik, geleceğini boğar".

Aleviliği-Bektaşiliği yaratan insanların Müslümanlıkla kitlesel düzeyde "tanıştıkları" dönemlerde Sünni Ortodoks ilkeler, toplumsal düzeyde "uygarlığı çelmelemeye" çalışan, aklın kılavuzluğunu hiçe sayan, düşünceyi ve bilimi "ters dönüşüm"le "dogmalar"ın hizmetine sokan, "halk çalışsın yönetenler yesin" düzeninin sürdürülmesinden yana olan bir "inanç ağırlığı"na, bir "resmi dinsel ideoloji"ye dönüşmüştü.

Alevilik-Bektaşilik, bu "inanç ağırlığı", bu "resmi dinsel ideoloji" altında ezilen, horlanan, yabancılaşan Anadolu insanının özgürleşme; bağımsız düşünme, haksızlığa, sömürüye başkaldırma eylemleri "eşliği"nde Ortaçağ karanlığından sızan ve geleceği aydınlatan bir "ışık" olarak belirdi. Tanrı'yı, insan aracılığıyla konuşan, söyleyen, davranan bir eylemin içine "soktu"; insanı, şeriat varlığından, bir "yorum", bir "yetenek" varlığına yükseltti ve onu, yaşama, yaşamdan kaynağını alan bir geleneğe bağladı. Ama hiçbir zaman değişmezliğe tutsak etmedi; "doğru düşünme-doğru konuşma-doğru eylem" üçlemesinin yönlendiriciliğinde inandığı gibi davranmasını, düşündüğü gibi yaşamasını sağladı.

Aleviler-Bektaşiler, "kurtarıcı bâtını bilinçle" donanmış "gönül erleri"nin kurmaylığında; bir yandan, "inanç susuzluğu"na ve özlemlerine yanıt verecek bir "sezgisel akıl dünyası" yaratarak şeriata tavır alırken, diğer yandan, doğanın ve toplumun gereklerine göre düzenlenecek bir yaşam, yaşama ortamı için egemene "isyan" ettiler.

Kıyıma uğramalarına karşın kan akıtmadan "gönül suyu" sunarak, Anadolu'yu içten ele geçirdiler; Anadolu insanıyla içlidışlı, senli-benli oldular.

Anadolu insanı bu yolda özlemini, sevgisini "gönül erleri" biçiminde "kişileştirdi" ve onlara "olağanüstü", "insanüstü" yetiler verdi. Onlar aracılığıyla ve "geriye dönüşüm"le İslamlığı "yorumladı"; Ortodoks değerleri, kimlikleri ve kurumları "değişime-dönüşüme" uğrattı; inanç zenginliğini, insan sıcaklığını,

eşitsizliğe, sömürüye ve baskıya duyarlılığı kucaklayan "kutsal" bir "kültür" yarattı. Bu yolla Alevilik-Bektaşiliği, insanı insan yapan "özgürlüğü", toplumu toplum yapan "demokrasiyi" ve direnmeyi olanaklı kılan "dayanışmayı" üretmenin; bu dünya sorunlarını bu dünyada çözmenin, hesaplaşmayı "burada" yapmanın; güzelliği, erdemi, mutluluğu, doğruluğu, saygıyı, sevgiyi, "düş ürünü" bir dünyada değil, "yaşanılan yerde" aramanın bir "aracı" durumuna getirdi.

Bu kültürün gelişmesine koşut olarak "Tevalla (Ehlibeyt'i, Ehlibeyt soyundan gelenleri sevme, onları sevenleri de sevme) ilkesi, "insanseverlik" zemininden bireyin temel insan haklarına kavuşacağı, toplumun kendi kendini yöneteceği, herkesin üretime katılacağı ve üründen hakça pay alacağı bir "toplum" (kâmil toplum) için mücadele aşamasına; "Teberra" (Ehlibeyt'e, Ehlibeyt soyundan gelenlere ve bunları sevenlere düşmanlık gösterenleri sevmeme, bunları sevenleri de sevmeyip onlardan uzak durma) ilkesi ise "nefret" zemininden insana yönelik baskıya, aşağılanmaya, sömürüye karşı verilen mücadele aşamasına evrildi.

Bu gelişme, toplumda ezilen, sömürülen katmanlar, sınıflar temelinde "çıkarları" ve "umutları" bir olan, aynı geleceğe koşan Alevi-Sünni tüm insanları kucaklayan; genelde "din kardeşliğini", özelde "Alevi-Alevi/Sünni-Sünni kardeşliğini" yapaylaştıran; "özgür birey"in, "özgür yurttaş"ın öne çıktığı gerçek Alevi-Sünni kardeşliğinin maddi ve düşünsel temellerini de yarattı.

Anadolu Alevi-Bektaşilerinin bu "anahtar konumu"; ekonomiyi ve politikayı güden egemen güçler için her zaman bir korku kaynağı oldu. Bu nedenle her Alevi-Bektaşi bu konumunun bilincinde olmalı, sorumlu düşünmeli, sorumlu davranmalıdır.

Alevilik-Bektaşilik felsefesinde "maddeci düşünce temeli" inancın "tuğlaları"yla örülüdür; deyim yerindeyse "nicel boğuntuda"dır. Eğer sürekli inanç yanı vurgulanıp pekiştirilirse, her şey inancın denetiminde ele alınırsa, nesnel yan "silinir" düşünce atılım yapamaz, bu kültür insanı aydınlığa çıkamaz, körlenir; giderek "kahrolsun büyük din", "yaşasın küçük din" anlayışını öne çıkarır.

Bu durum egemen güçlerin işine gelir: 700 küsur yıldır yaptığı gibi Alevileri-Bektaşileri "dinsiz" olmamalarına karşın "din-

şizlik"le suçlar ve yargılar; düşünce yanını "inanç" yanıyla perdeleyerek bu kültürü "boğmaya" kalkar.

Ama Aleviler-Bektaşiler, düşüncelerinden dolayı "dinsiz" olarak değil, toplum düzenini "maddeci bir yaşama anlayışı" üzerine oturtmak isteyen, inançlarını ise bu isteklerini tavıra, eyleme, davranışa dönüştüren bir "manevi güç" olarak gören "devrimciler, ilericiler, aydınlık insanlar" olarak algılanmak, şayet yargılanmak gerekiyorsa böyle yargılanmak istiyorlar.

Bedenimiz Suçlu mu?

"İyilik ve kötülük", insanın bilinçlenmesinden ve bu bilinçle kendisini kuşatan "doğal ortama" karşı "vahşileşmesinden" sonra tasarımlandı.

İlksel tasarımların terimleri çağdaş insan için kimi kez "aldatıcı" olabilir: Çünkü o tasarımlarda bir terim bir "doğa" ya da "insan doğası" olayıdır. Tümüyle bir "kültür olayı" olan tektanrıcı dinsel anlayışlarla ilişkilendirilemez.

İnsan, organlarının bir uzantısıdır; organlarıyla bir bütün oluşturan insan, özünde "uyumsuz" bir yaratıktır; onun uyumsuzluğu "yaratıcılığı"dır. Uyumsuzluğun "nedeni", insanın yapısında ya da yapısının "düşüncesinde" bulunan "düşman" halindeki "karşıtlar"dır. Bu "düşmanların" tek bildiği "oyun" eylemdir: "Oyun" başlar, zaman akar, doğum-yaşam ve ölüm dünyalaşır. "Karşıtlar"dan acı-sıkıntı vereni, huzur verenine göre "daha akıllı" olduğundan "olumsuzu" kimliklendirme, yani cini-şeytanı tasarımlama, "diyalektik düşünebilme"nin koşuludur. Denebilir ki insanlar, "zorunlu karşıtlığın" olumsuz yanını kimliklendirememiş olsalardı, "düşünememiş" olacaklardı.

Çevremizi sardığı denli bedenimizi de içine alan "doğa"ya karşı ilişkilerimiz ya doğrudan "gözleme" dayanarak ya da "dinsel öğretilerde" belletildiği, felsefi tasarımlarda gösterildiği biçimde oldu. Bu noktada farklı algılanışlar ortaya çıktı:

a) İnsan, kendini doğanın bir parçası kabul etti; karnını doyurmak ya da kendini korumak için öldürür, yaşar ve ölürdü; öldüğü zaman kendi bedenini diğer bitki ve canlılara "yem" olarak sunardı. Bu algılanış, tüm ilksel tasarımlarda egemendir; doğal

olarak "zorunlu" karşıtlara dayanır; iyi olan kötü, kötü olan iyi olabilir. Şeytan burada, tektanrıcı dinlerin bize taşıdığı şeytanla ilişkilendirilemeyecek boyutta "çocukluk" dönemini yaşayan bir "cin"dir. Doğası "kötü" değildir ama "kötü işlere" bakar: İnsan doğaya, topluma ya da bedenine karşı bir "suç" işlediğinde bunun cezasını kesen ve kesilen cezanın yerine getirilmesini sağlayan bir kimliktir bir bakıma. "Suç işlememe" eğilimi, kendisine tapımı zorunlu olarak üretir. Bu nedenle hayvantanrıcılık, doğatanrıcılık ve insantanrıcılık temelli çoktanrıcılıkta, "gizil" bir "cin tapımı" vardır.

b) Bu gelenek sonraları iki açılım gösterdi:

1) İçinde "zararlı bir alan" olduğuna inanılan "doğa" insana düşman sayıldı; beden doğanın bir parçasıydı ve "ruh"un kimliklendirilmiş biçimi olarak algılanan insana o da düşmandı; "ruh"un ve bedenin, ötesinde doğanın eğilimleri "karşıt" olarak tasarımlandı; "ruh"un eğilimleri "iyi", bedenin eğilimleri "kötü" idi ve kötü "Şeytan" olarak algılanıp kimliklendirilerek öne çıkarıldı. Bu açılım sonraları tektanrıcı dinsel tasarımlarla yer yer özdeşleşti. Çünkü, doğal olandan, bedenden bir "uzaklaşma", "sapma" idi. Burada Şeytan'ı "olumlama" ya da Şeytan'a "tapma", kötülük kaynağı olduğuna inanılan dünyasal olana, doğasal olana bağlanma anlamını taşır.

2) "Doğa" ve doğanın bir parçası olan "beden", ötesinde "doğanın aklı" ve "bedenin aklı" hatasız kabul edildi; "doğa" ve "beden" değişerek/dönüşerek "önsüzden-sonsuza" akıyordu; bedenin ve doğanın yapısında var olan "karşıtlar", doğanın ve bedenin varlığa gelmesi için koşuldu; bu nedenle "karşıtlardan" birini "iyi", diğerini "kötü" olarak tanımlamak yanlıştı. Hatayı, "bedenin düşüncesi"nin, doğanın verdiğinin ötesinde yarattığı "ruh" ya da "bilinçte" aramak gerekirdi. İyi ve kötü, doğru ve yanlış buradaydı. İnsan kendini bilmek, yani bedenin ve doğanın "bilgeliğiyle buluşmak", iyiyi ve kötüyü ayırdetmek durumundaydı. Açılımın mantığı gereği, "ruhlar"da ya da "bilinçler"de var olan "olumsuz" yan, "kötü" yan Şeytan olarak kimliklendirildi ve öne çıkarıldı. İlksel tasarımların devamı durumundaki bu anlayış tektanrıcı dinsel tasarımlara karşı "direnmiş" bâtını zeminde yani Alevi-Bektaşi zeminde günümüze kadar taşınmıştır.

Aleviler-Bektaşiler "bedeni ve doğa"yı felsefelerinde böyle okumak durumundadırlar. Burada Şeytan, bedenin ve doğanın "olumsuz" yanıyla özdeşleştirilirse ne iyidir, ne de kötüdür; algılanması gereken, ayırt edilmesi gereken bir "zorunluluk"tur. "Bedenin düşüncesi"nin bir "parçası" olarak algılanan ve doğanın verdiğinin "ötesinde" üretilen ruhlardaki-bilinçlerdeki "olumsuz" yanla özdeşleştirilirse mücadele edilmesi gereken bir "kötü"dür. Burada Şeytan'ı "olumlama" ya da Şeytan "tapımı", ister "zorunluluk" olarak, ister "kötü" olarak algılansın temelde karşıtlara dayalı düşünmeye bağlanma anlamını taşır.

c) Zerdüştlükle başlayan ve tektanrıcı dinlerle devam eden algılanışta Tanrı, "iyi-kötü" karşıtlığının "iyi" yanı olarak algılandı, "kötü" yanından koparılarak bağımsızlaştırıldı ve yapısında "karşıt" taşımayan "Önsüz-Sonsuz İyi"; buna koşut olarak "kötü" de iyi yanından bağımsızlaştırıldı ve yapısında "karşıt" taşımayan "Önsüz-Sonsuz Kötü", yani Şeytan biçiminde, kimliklendirildi. Böylece hem "İyi", hem de "Kötü", canlı-cansız her şeyin var olma nedeni olarak algılanan karşıtların dünyasından, yani "somutlar" dünyasından "koparıldı" ve "metafizik bir alan"a taşındı. İnanç alanında insan soyunun en büyük "yabancılaşması" olarak algılayabileceğimiz bu açılımla "Metafizik İyi" ve "Metafizik Kötü" insanları ve doğayı "satın aldı", "zincire vurdu". İnsanlığın bu alandaki kazanımlarının "tersine dönüşüm" ürünü olarak algılanabilecek bu açılımda, Şeytan'ı "olumlama" ya da Şeytan "tapımı", kötülük yapmaya kendini adama, kötülüğü kötülükle "besleme" anlamını taşır. Günümüz "Satanizmi" bunun en çarpıcı örneği durumunadır.

Ruhumuzun ve bedenimizin, "Metafizik İyilik" ya da "Metafizik Kötülük" tarafından "satın alınması"na izin vermeyelim diyorum ve canlara esenlikler diliyorum.

ALEVİLİĞİ YARATAN KOŞULLAR ALEVİLİĞİ YARATAN İNSANLAR

Alevilik-Bektaşilik temelde Anadolu halkının "geleneksel" düşüncesinin felsefesidir; denebilir ki aydınlanmanın çocuğudur; bu bağlamda bir sözel "bilgelik ya da eren öğretisi"dir; bir "halk sûfiliği"dir.

Bu öğreti, adı öne çıkan ya da çıkarılan kimi bilgelerin, erenlerin felsefesi olarak algılanmasına karşın gerçekte adı anılmayan sayısız erenlerin, bilgenin katkılarını da kapsar. Bu yönüyle "felsefi bir bilgelik"tir. Ve son tektanrıcı din İslamiyet'i "felsefe" durumuna dönüştüren asıl kaynaktır.

Doğulu "duygusal" insanın "gönlüne" yerleşen ve "gönül bilgisi"yle beslenerek yaklaşık yedi yüzyıl boyunca sürekli gelişen; yeni yeni düşünce ürünlerini kendinde özümseyen ve Sünni dogmalardan kendini kurtaran insanları bağrında toplayan Alevilik-Bektaşilik; Anadolu insanın evren görüşünü, davranış biçimini, çevreye ve insana bakışını, yaşamaktan, sevgiden ve ölümden ne anladıklarını dile getiren bir "felsefi din/felsefi inanç"tır, bu felsefi dinin gereği bir "yaşama biçimidir".

Anadolu Aleviliği genelde üç kaynaktan gelen değerlerin bir yaratısıdır:

1) Doğu; genelde Asya, özelde Orta Asya; genelde medeniyet öncesi kandaş toplumsal yaşam, özelde İslamlık öncesi Türk yaşamı; eski Türk inanışları, Şaman inanışları;

2) Anadolu-Yunan İlkçağı; eski Anadolu düşünce inançları.

3) Genelde tektanrıcı dinlerin, özelde İslam'ın bâtini yorumu; bu yorumu destekleyen Heterodoks değerleri.

Anadolu-Yunan İlkçağı

Anadolu Aleviliğinin inanç ya da mistik yanının "doğurgan tarlası" idealist-düşünceciliğin "düşüncede görme" tasarımı ilk esin kaynağını, düşünce tarihinde derin etkisi olan İlkçağ'ın ünlü filozofu, Elea Okulu'nun kurucusu Parmenides (İ.Ö.540- ?)'in görüşlerinden alır: Parmenides, algıyla bildiğimiz dünyayı aldatıcı bulur. Buna karşılık; akılla anlaşılan, akılsallık sınırları içinde kalan her düşüncenin, algıladığımız dünyanın olgularına hiç uymasa da doğruya daha yakındır, yargısını ileri sürer. Gerçekliğin, algılanan dünyanın dışındaki bir varlık alanı olduğu savı, O'nun temel savıdır. İnsanların sıradan deneyimleri, algıları ile ulaştıkları inançları yalnızca sanı ve görünüştür. Oysa bu doğruluğu vermez; doğruluğa ancak akılla ulaşılabilir. Görüldüğü gibi Parmenides'te, hakkında düşünce yürütebildiğimiz her şey varlıktır. Algıyla kavrananların varlıkları anlamında varlık taşımasalar bile, bundan daha "gerçek" bir anlamda vardır, onlar.

Gelelim materyalist tasarıma: "varlığa geliş" ve "varlıktaki değişim-dönüşüm" kapsamında nesnel tasarım kaynağını Anadolu İlkçağı'nın büyük bilgesi Empedokles (İ.Ö.492-432)'in "Dört Öğe Öğretisi"nden alır. Algıyla kavradığımız nesneler, kendileri başka bir şeye indirgenemeyen dört temel öğenin (hava, su, toprak ve ateş) çeşitli oranlarda bir araya gelmesiyle oluşur.

Bu iki tasarımın idealist-düşünceci ayağı Parmenides düşünceciliğinin izini sürerek Platon'un "idealler tasarımı"na; Aristoteles (İ.Ö.384-322)'in "potansiyellik tasarımı"na; oradan Plotinos (205-270)'un "ışık tasarımı"na uzanır. İslam dünyasına yayılarak "vahdet-i vücutçu" bir tasavvuf anlayışına evirilir; Ortodoks İslam'a "dinsel felsefe" açılımları getirir; süreç içinde Irak, İran ve Horasan'a kadar "gider".

Tasarımın "maddeci düşüncecilik" ayağı, Empedokles'in "Dört Öğe Öğretisi"nin izini sürerek Demokritos (İ.Ö.460-370)'un "atomculuğuna"; Platon'un "kopya-gölge kuramı"na ve Aristoteles'in "aktüelliğine" uzanır. Daha sonra İslam dünyasına yayılarak "vahdet-i mevcutçu" tasavvuf anlayışıyla Ortodoks İslam'ın doğasına başkaldıran bir "materyalist açılım" getirir. Süreç içinde bu anlayış da Irak, İran ve Horasan topraklarına ulaşır.

Bu topraklarda her iki tasarım Asya'dan gelen "sezgici-doğa-

cı" değerlerle beslenir ve Anadolu'ya taşınır. Anadolu'da "maddeci düşüncecilik" temelinde "vahdet-i mevcut" anlayışında bir felsefe olarak yapılanırken, "inanç" yanını "idealist düşüncecilik" doldurur. Sonuçta temel tasarım "vahdet-i mevcut" yolunu izler; "vahdet-i vücut" anlayışını edilgenleştirir; giderek "dinsel felsefe"nin sınırlarını aşar ve bir "felsefi din", bir "bilgelik öğretisi" olarak yaşama geçer.

Görüldüğü gibi Alevilik, idealist düşüncecilik-maddeci düşüncecilik bileşimi bir felsefe-öğretidir. Bu felsefede, öğretide, maddeci düşüncecilik, yani materyalizm egemen, idealist düşüncecilik, yani idealizm tamamlayıcı ve kutsayıcıdır.

Alevilik-Bektaşilikte bu türden felsefi bir tasarım dinin "felsefeleşmesini" sağlamış ve aydınlanmanın temel kanalını açmıştır. Ortodoks dinin özü olan "vahyin" yerine aklı koymuş; "vahiy" ve "inanma" üzerine yapılanan Ortodoks dinin, dinlerin, yani Ortodoks tanrıbilimin karşısına, "düşünme" ve "akıl yürütme" üzerine yapılanan felsefeyi yerleştirmiştir. Bir bakıma bir "akıl dini" yaratmıştır.

Kuran'dan kaynaklanan İslam düşüncesi, inanca ağırlık verdiğinden, akıl ilkelerine dayalı felsefe kuşatma altına alındı. Başlangıçta yalnız Aristotelesçi bir görüşe bağlanan felsefe, Farabi, İbn Sina, İbn Rüşd ve sürdürümcülerinin elinde, inançla aklı bağdaştırmaya çalışan bir öğreti niteliğine büründü; aklın önemi vurgulanmakla birlikte inanın etkisi de onaylandı.

Daha sonra Platon'dan, Yeni-Platonculuktan esinlenme yoğunlaştı. Bu kanalda tasavvuf yolunu seçen Şahabeddin Suhreverdi, Muhyiddin Arabi ve sürdürümcülerinin elinde felsefe; aklı, derin bir tanrısal sevgiden kaynaklanan inancın denetimine veren bir öğreti niteliğine büründü. Bu öğretiye göre, sevgi ve inanç ışığından kaynaklanmayan bir aklın başarıya ulaşması söz konusu değildi.

Bu arada Demokritos'un atomcu anlayışı yeşermeye; Eski İran ve Hint düşüncesinden de beslenerek yayılmaya başladı. Salt felsefeye dayanan ve akıl ilkelerine bağlanan bu öğreti Mutezile akımı biçiminde yapılandı. Vâsıl B. Ata ve sürdürümcülerinin elinde bu felsefe, maddeci bir açılımı yaygınlaştırdı. İnan-

cın karşısına aklı koyarak, dinden bağımsız düşünce akımlarının yapılanıp biçimlenmesine olanak sağladı.

Asya - Şamanizm

Anadolu Aleviliğinin Asyalı kaynağı Şamanizm, Orta Asya kandaş kan topluluklarının bir inanç sistemidir. Bu inanç sistemi, "aşağı barbarlık" konağındaki "anahanlık" düzenine denk düşer. İlk cinsel yasakların yaşama geçmesiyle kan kutsallığının simgesi olarak öne çıkan "totemler" dinidir bir bakıma. Ana hukuku egemen olduğu için, totemlerin ve koruyucu ruhların hemen hepsi dişidir.

Şamanizm'de ruhlarla, öbür dünyayla ilişki kurma ve şifa verme yeteneği taşıdığına inanılan, ayin ve törenleri düzenleyen kişiye "şaman" ya da "kam" denir. Şaman ya da kam, fiziksel ve ruhsal açıdan olağandışı bir kişidir. Görevlerini kendinden geçerek "vecd" durumunda yerine getirir. Bu halde iken ruhlar dünyasına ulaşır; kimi kez onların sözcüsü durumuna geçer. Doğaüstü yeteneklerini ya soydan alır ya da ruhların gerçekleştirdiği bir "seçim" sonucunda kazanır. Hangi durumda kazanmış olursa olsun Şamanlığının toplumda kabul edilebilmesi için, öğretmenlerinden eğitim alması ve gelenek olan zorlu sınavlardan geçmesi gerekir. Şamanın bütün yakarışları ve dansları doğaçtandı; vecd durumundayken davul, davul tokmağı, başlık, cübbe, madeni ses çıkaran takılar ve özel giysiler giyerdi; dans sırasında, görünmeyen ancak hayvan şekilli olduğu kabul edilen ruh kimliklerine bürünmek zorundaydı.

Şamanlar kadın ya da erkek olabilirdi. İlk örgütlenme aşamalarının anaerkil niteliği, Şamanların kimliğine yansıyordu ve bu durum uzunca bir dönem sürdü. Şamanlar ya kadındı ya da anaerkillik gereği görevlendirilmiş "kadın gibi davranan" bir erkekti.

Şamanizm; kandaş toplulukların içinde yaşadıkları nesnel evrenin Gök, Yer, Yeraltı gibi kimi bölümlerinin, topluluk zümrelerinin topluluk vicdanlarını temsil etmek üzere "bedenleştirilmesi" ile oluşturulmuş, bir simgeler, semboller dinidir. Toplumda, "insan" denen kişilerin düşünce ve davranışlarına, kişilerüstü doğa güçlerini yorumlayarak uygulayan olağanüstü pratik bir evren yordamıdır.

Şamanizm, toplumsal gelişime koşut olarak bir evirilme süre-

cine girdi. Çevre medeniyetlerin ilişkisi bu süreci hızlandırdı. Toplum, "aşağı barbarlık konağı"ndan "orta barbarlık konağı"na sıçradı; bunu Şamanizm'in dönüşüme uğraması izledi. Şamanizm'in temeli olan ana hukukuna dayalı kan örgütü, erkek yararına değiştirilmeye başlandı. Sonuçta, kadın hukuku ile erkek hukuku arasında kurulmuş, "eşit haklı bir uzlaşma dini" olan "il dini" ortaya çıkmış oldu.

Çin'de ve Irak'ta tarım ekonomisine girilmiş, yerleşik yaşama geçilmiş olmasına karşın Orta Asya'da hâlâ "çobanlık" ekonomisi egemendi. Derken "yukarı barbarlığın" "teknik elemanı" demir Türk toplumuna girdi; demirden kaynaklanan teknik, erkeğin eline geçti. Buna koşut olarak, o zamana değin kurulmuş olan ve barışçıl yanı ağır basan "ilsel komünal toplum düzeni", "savaşçıl" bir nitelik kazandı. Ama henüz bir devlet yoktu; çünkü devlet, kan teşkilatının yok olduğu yerde ortaya çıkıyordu. Ne "il teşkilatı" ne de "ilhanlık teşkilatı" devlet değildi; kan teşkilatıydı. Yenilen "il" ya yok ediliyordu yada "il" içine katılıyordu. Tanrısıyla birlikte yenilen, kan'ın içine katılan "kan" oluyor, onunla bir federasyon oluşturuyordu.

Şamanizm'de her yer "Orta Dünya" idi; Yer'in altı ve üstü "keşfedilmiş" değildi; içinde yaşadıkları, parçası oldukları nesnel evrende her şeyin "canı" vardı; bu ilkel "canlıcılık" ortamında "canlar" arası iletişimi şamanlar kuruyordu. İl dini'yle birlikte "Orta Dünya", "Aşağı Gök"e dönüştü; iyiyle kötünün, doğruyla yanlışın kol kola gezdiği bir yaşam alanı oldu. Galipler için "Yukarı Gök", mağluplar için "Orta Dünya"nın altı "icat" edildi.

Toplumsal gelişme "orta barbarlık"tan "yukarı barabarlık"a evirilince; anahanlık yenildi, babahanlık kesin egemenlik kurdu.

Artık toplumun vicdanı erkekti; bu vicdanın göklere yansımış biçimi olarak algılanan din de benzer değişime uğramak durumundaydı. Sonuçta, erkek egemenliğine dayanan "ilhan dini" ortaya çıkmış oldu.

Şamanizm değerleri, medeni bir toprakta medeni insanların beslemesiyle yaratılan değerler değil, medeniyet öncesi kandaş toplum değerleriydi. Bu ilkel komünal değerler, kitleler halinde batıya göç eden insanlarca Anadolu toprağına taşındı ve Küçük

Asya'da Bâtını felsefenin oluşmasında üretken bir kaynak durumunda yaşama geçti. Yani Anadolu toprağında;

1) İnsanlığın kurtuluşuna yönelik, özel mülkiyetin, sınıfların ve devletin olmadığı Bâtını ütopyaya esin oldu;

2) Asıl üretim alanında belirleyici üretici güçlerle taraf oldu; medeniyeti güden sisteme kafa tuttu; medeni topraktaki muhalefet insanıyla buluştu;

3) İnsan üretici gücü bağlamında, Alevilik-Bektaşiliğin yapılanıp biçimlenmesine en büyük katkıyı verdi;

4) İnsan severliğin halkla taraf olmasına, kadın-erkek eşitliğine kaynaklık etti.

Budizm

Anadolu Aleviliğinin Asyalı bir diğer kaynağı Budizm'dir: Hint toprağında, Brahmanizm'in evirilmesiyle Budizm doğmuş oldu. Budizm'in ilk biçimi çocuksu bir düşünceydi: İnsanlar istediklerini elde edemediklerinden mutsuzdular; istemekten vazgeçerlerse mutlu olurlar; acı çekmemek için hiçbir şey istememek gerekir.

Bu kolay mutluluk felsefesi; sonradan maddeci ve tanrısız bir inanç durumuna dönüştü: Yaratılmamış ve yok olmayacak bir ilk madde vardı; bu ilk madde, mekanik bir yasayla evreni ve evrensel olan her şeyi oluşturmaktaydı; her şey doğuyor, yaşıyor ve ölüyordu; evren, evrimseldi ve sonsuza dek gelişecekti.

Buda (Budda)'ya yüklenen kutsal söylenceye göre O, otuzüç Veda tanrısının gözlerinde yaşıyordu. Derken bir esin geldi; yeryüzüne inmek gerektiğini anladı ve insan donunda doğmaya karar verdi: Işık saçarak gökyüzünden yeryüzüne inen beyaz bir fil görünümüne büründü ve "anne aday"ın sağ böğründen karnına girdi. Anne, hiçbir "kirlenmeye" uğramadan göklerden inen nurla (ışıkla) Buda'ya gebe kaldı.

Süresi dolup sancılar artınca anne kırlara çıktı; bir ağaç dalına tutunarak çilesiz biçimde Buda'yı doğurdu; çünkü, annesi Maya'ya tanrılar ebelik yapmıştı. Doğar doğmaz, yürümeye başlayan Buda, dört yöne yedişer adım attı. Dünyaya gözlerini açtığı anda evleneceği eşi, bineceği atı ve arabacısı da doğdu. Buda doğduktan yedi gün sonra annesi öldü.

Buda'nın kurduğu din, Hint inançlarının bir karışımı olarak

ortaya çıktı. Budizm'e göre insan, bir "arınma" varlığıydı: Mutluluk, yücelik, ölümsüzlük, doğruluk, bilgelik vb. bu "arınma"ya bağlıydı. Arınma kişinin kendini aşması, duyulur varlıkların üstüne çıkması, gövdenin tutkularından, yaşamın acı ve sıkıntı verici etkilerinden kurtulabilmesi için, bir irade olarak kalması demekti. Belli aşamalardan geçerek arınan insan Nirvana'ya ulaşır, "yoklukta varlık"ı yakalar. Nirvana öğretisine göre ise canlıların ruhu, dünyaya gelip giderek kusursuzluğu yakalar. Kusursuzluğa ulaşan ruh, acıdan arınmış olur. Acı çeken ruhsa bedenden bedene geçerek acıyı sürdürür. Bu acının son bulması ancak aydınlanma ve eğitimle gerçekleşir. Aydınlanan ruh, Nirvana'ya geçebilir; artık ruh göçü son bulur, ruh acı çekmekten kurtularak rahata kavuşur. Bu tasarım tarihsel süreci içerisinde hemen hemen bütün tasavvuf akımlarını etkilemiştir.

Zerdüştlük

Anadolu Aleviliğini besleyen Asya kaynaklı değerler genellikle çoktanrılı dönemden tektanrılı döneme geçiş sürecinde İran ve Doğu Anadolu toprakları üzerinde egemenlik kuran Zerdüşt dininin potasında olgunlaştırılmıştır. Olgunlaştırılan bu değerler özellikle Zerdüşt dinini sonralayan Manicilik ve Mazdekçilik aracılığıyla Anadolu Aleviliğini yaratan değerler arasına katılmıştır.

Buda ve Pythagoras ile hemen hemen aynı dönemde yaşadığı kabul edilen Zerdüşt (İ.Ö. 628-551), çoktanrılı eski İran dinini yıkmaya çalışmadı; ama, Ahura Mazda'yı, ölümsüzlük ve sonsuz mutluluğun geçerli olduğu, hak ve doğruluk ülkesinin odağını yerleştirdi. O'na göre "iyilik" ve "kötülük" aynı kaynaktan çıkamazdı; bu nedenle iyiliği Ahura Mazda'ya, kötülüğü Ehrimen'e bağladı. Bunlar arasında sürekli bir mücadeleyi tasarımladı; sonunda kavgayı iyilik kazanacaktı.

İnsanların görevi iyilik ve kötülük için Tanrı'ya yakarmak değil, olumlu yana katılmaktı. İyiliği ruhta, kötülüğü maddede arayanlar da yanılmaktaydı; iyilik-kötülük hem ruhları hem de maddeleri kapsıyordu. Mücadele iyilikle kötülük, ışıkla karanlık; gökyüzüyle yeryüzü arasındaydı.

Ahura Mazda, tapınılacak tek tanrıydı; göklerin ve yerin, başka bir anlatımla nesnel olan yada olmayan dünyaların yaratıcısıydı.

Gatha'lara göre Ahura Mazda, Spenta Mainyu'nun yanı sıra

Ameşa Spentalar'dan Aşa Vhishta, Vohu Manah ve Spenta Armaiti'nin babasıydı. Diğer üç Ameşa Spenta, Kshathra Vairya, Haurvatat ile Ameretat ise Ahura Mazda'dan kaynaklanan niteliklerin, "kişileşmesi"nden başka bir şey değildi. Bu nedenle Zerdüştlük'te, tanrılar ve insanlar için aynı etik kurallar geçerliydi. Tanrısal düzenin işleyişini yansıtan Ameşa Spentalar, taşıyıcısı oldukları nitelikleri "bedenleştirerek", Ahura Mazda'nın dünyasıyla O'na inananların dünyasını birbirine yaklaştırıyordu.

Bilge Tanrı'nın karşısında kötülüğü simgeleyen Ehrimen vardı ve bu tasarım, Zerdüştlüğün "ikici" yanını oluşturur. Bilge Tanrı'nın, Ameşa Spentalar aracılığıyla kötü ruhu alt edeceği inancı, "ikiciliğin" sona ereceğini belirtir. Başlangıçta dünya biri "iyinin", diğeri "kötünün" egemenliği altında bulunan iki "alana" bölünmüştü: Her insan bunlar arasında bir seçim yapmak zorundaydı; kendi özgür iradesiyle Bilge Tanrı'yı ve O'nun egemenliğindeki alanı ya da Yalan Ülkesi'nde hüküm süren Ehrimen'i seçecekti. Doğru insanın ödülü, sonsuz dürüstlük ve ölümsüzlüktü. Yalan'ın yanında yer alan insanı ise yalnızca Bilge Tanrı yargılamayacak, aynı zamanda kendi vicdanınca da mahkum edilecekti. Öte dünya öğretisi kapsamında Ahura Mazda'nın yargısından sonra iyi ruhlar, sonsuz mutluluk ve ışık ülkesine; kötü ruhlar ise korku ve karanlık ülkesine gönderilecekti. Diğer yandan "yaradılışta son bir evre" bulunduğunu belirten Zerdüşt'e göre bu noktaya taşınıldığında Ehrimen yokedilecek, dünya kusursuz biçimde yeniden kurulacak ve bu dünyaya yerleşen iyiler, sonsuz bir mutluluk içinde yaşayacaktı. Bu tasarım Anadolu Aleviliğindeki Mehdi anlayışını besleyen bir kaynak oldu.

Manicilik

İranlı Mani (216-276) tarafından Zerdüştlüğün bir reformu olarak yaşama geçirilen; İsa, Buda ve Zerdüşt düşüncesinin bir potada eritilmesiyle oluşan; kendinden önceki bütün inançların ve dinlerin akla uygun yanlarını alarak yaratılan dine Maniheizm (Manicilik) dendi. Manicilik özünde, kaynağını iyilik ve güzellikten alan bir ahlak öğretisiydi. Bu öğretiye göre insanlar, toplumsal düzlemde;

1) Kardeşçe ve barış içinde yaşamalı;
2) Dünya varlıklarından ortaklaşa yararlanmalı;
3) Aşırı kazanç peşinde olmamalı ve
4) Kendi emeğiyle geçinmeliydi.

Bireysel düzlemde ise;

1) Ağızdan kötü ve pis söz çıkmamalı;
2) El, iyiliğe zarar verecek eylemlerden kaçınmalı ve
3) Gönül, bedensel isteklerden uzak durmalıydı.

Mani'ye göre evrendeki varlıkların yapısı; iyilik-kötülük (ışık-karanlık) karşıtlığı üzerine kuruluyordu. Bu kartlıktaki birliği sezmekle Mani, diyalektik bilimselliğe yaklaşıyordu. Özellikle, evrenin ve evrendeki bütün varlıkların, bu karşıtlığın sürekli kavga alanı olduğunu belirtirken İlkçağ'ın doğacı bilgesi Herakleitos'u yeniden üretiyordu. Mani'nin düşünceleri "Erjeng" adı verilen resimlerle bezeli yazmasındaki özdeyişlerle dile getirildi: O'nun üzerinde durduğu başlıca konu, iyilik ve kötülük arasındaki karşıtlıktı. İnsan iyiyle kötünün bir savaş alanıydı; bu nedenle iyiyle kötü birer varlık ilkesiydi; ötesinde ayrı ayrı özellikler taşıyordu. İyilik simgesi olan aydınlık, ruh, ışık ve güzelliğin; kötülük simgesi olan karanlık ise gövde, madde ve şeytanın, duyulur evrendeki yansımalarıydı.

Bu bağlamda insan gövde ile ruhtan, bir başka anlatımla aydınlık ile karanlıktan kurulu bir bütündü. Gövde kötülüğün, ruh iyiliğin simgesiydi. İnsanın mutluluğu yakalayabilmesi için, bu iki karşıt güç arasında bir denge sağlaması gerekiyordu. Bu "denge" ancak derin düşünce ortamında, gönül bilgisi ve duyuşla edinilebilirdi. Gönül bilgisi;

1) Kendini bilmek;
2) Kendi yapısında çatışma durumunda bulunan iki karşıt gücün niteliklerini kavramak ve
3) Yetkinleşmek, olgunlaşmak için gerekli düşünce üretimini edinmekle elde edilebilirdi.

Manicilik, genelde Anadolu Bâtıniliğini, özelde Anadolu Aleviliğini derinden etkiledi. Alevi gelenek-göreneklerinin; bunlar üzerine yapılanan Alevi ahlak ilkelerinin başat kaynağı oldu. Bu kaynaktan beslenerek Aleviler; Maniciliğin "ağız-el-gönül" üçlemesini, "el-dil-bel" temizliğini belirten üçlemeye evrilterek;

yine Manicilikte öne çıkarılan sevgiyi, hem inanç alanında Tanrı'ya ulaşmanın, hem de düşünce alanında kardeşliğin, uzlaşmanın, barışın, eşitliğin kaynağı durumundaki "aşk"a dönüştürerek, toplumsal ölçekte etik bir felsefeyi Anadolu toprağında yaşama geçirdiler

Mazdekçilik

Zerdüştlük ve Manicilik reformcusu olarak ortaya çıkan ve bütün malların ortaklaşa bölüşülmesini savlayan İranlı Mazdek (? - 535); İranlıların dinsel inançlarını "kaba kamulcu" bir inanca dönüştürdü. O'na göre yeryüzü, bütün insanların ortaklaşa yararlanmasına açık bir yaşama alanıydı. Bu yaşama alanında çalışan geçinir, çalışmayan silinip giderdi. Toplum, bireylerin oluşturduğu ortaklaşa bir kuruluştu; bu nedenle bütün toplum malları ortaktı; mal sahipliği doğaya aykırıydı. Toplumda kimsenin kimseyi baskı altına almaya, özgürlüğünü ortadan kaldırmaya ya da kısıtlamaya hakkı ve yetkisi yoktu.

Aile kurumu da doğaya aykırıydı; kadın erkeğin tutsağı değildi, özgür bir insandı; bu nedenle kadının da kendi iradesiyle "ortak" olmasında, dilediği gibi davranmasında doğallık dışı bir şey yoktu.

Mazdek'e göre biri "yüce", diğeri "aşağı" olmak üzere iki evren vardı. Bu iki evreni yöneten güçler dört, yedi ve oniki gibi üç gruba ayrılıyordu. Bir insanda bu üç grup güç toplanırsa o insan "birlik"e ulaşıyordu; yetkin ve olgun duruma yükseliyordu; yüce evrenin yurttaşı haline geliyordu. Böyle bir insan artık toplum hizmetlisi oluyor; halkı kötülüklerden, yöneticilerin baskısından, sömürüden, soygundan kurtarıyordu; eşitsizliği ortadan kaldırmak onun temel çabası olarak öne çıkıyordu.

Mazdekçilik tasarımları Anadolu Aleviliğinin eğitim öğretisinin yapılanıp biçimlenmesinde esin kaynağı oldu; bu bağlamda, seyr-ü süluk yolculuğunun, Enel Hak anlayışının, ermişin, kâmil insanın, kâmil insanın yüceltilmesi kanalında kutbun, kâmil toplumun kurulmasına "harç" olmak üzere dünyalaşmasına aracılık etti. Mazdek'in yaslandığı yoksul köylülüğün düşleri, Anadolu Aleviliğinde, sosyalizmi de öteleyen siyasal bir ütopyaya dönüş-

tü; bu ütopya, insanlığın kurtuluşunu gerçekleştirecek bir kâmil toplum projesi olarak somutlandı.

Görüldüğü Anadolu Aleviliğini yaratan "Asyalı" değerler, birçok kanaldan süzülerek gelmiştir. Bu nedenle Alevilik doğrudan Şamanizm'in bir yaratısıdır yargısında bulunamayız

Alevilik Yapılanıp Biçimleniyor

Önem sırası ve etkinliği kimi yazarlarca farklı görülmekle birlikte Anadolu Aleviliği genelde çağdaşı durumundaki şu kaynaklardan beslenmiştir: Orta Asya'dan gelen Türk boyları Horasan'dan geçerek Anadolu'ya geldiler. Horasan yolunu izledikleri için bunlara "Horasan erenleri" dendi. Hacı Bektaş Horasan erenlerindendi ve Baba İlyas-ı Harosani'nin taraftarlarından biriydi. Doğal olarak öncelikle Şii etki'ye karşın eski Türk geleneklerinin, törelerinin egemen olduğu Babailik'ten etkilendi. Siyasal eşitsizliğe duyarlılaşmış kırsal kesimde hızla yayıldı.

Daha sonra Şii etkinin ağırlıkta olduğu Ahiliği kendi içinde özümsedi. Kimi Ahi erkânı, Bektaşilik inancına eklendi.

Ahilik, her şeyden önce, Asya'da uygarlık öncesi eşitlikçi toplum örgütlenmelerinin bağrında yeşeren ama Anadolu'da uygar eşitsizlikçi toplum değerleri ortamında filizlendirilen bir örgüttür. Yukarı barbarlık konağını aşarak yerleşik yaşama geçen Türkmenlerin, Türklerin, kente sokulan komünal değerlerin yediciliğinde yarattıkları dayanışmacı, paylaşmacı yatkınlığın ürünüdür.

Asya'dan kopup gelen eşitlikçi donanımlı, dayanışmacı, paylaşmacı insan yığınları, insanlık yaşı çok yüksek olan Anadolu toprağında; yine aynı yatkınlık kanalında, bir köle dini olarak doğan ancak, zamanla egemenin ilahi bir ideolojisi durumuna düşen Hıristiyanlığa muhalefet ederek kendine yer edinmiş bu toprağın yerlisi insanlarla buluştu; bir devlet dini olarak doğan İslamlığa inançsal, sınıfsal açıdan başkaldıran İslam'ın içindeki Ali yandaşlarıyla kaynaştı.

Bu buluşup kaynaşmayla genelde, Ortaçağ'ın temel üretim aracı olan toprak, otlak zemininde, çarpıcı gelişmeler oldu: Hz. Muhammet'i mürşit, Hz. Ali'yi rehber ve Hacı Bektaş Veli'yi pir

kabul eden; Arap Yarımadası'nda yeşerip, İslam İmparatorluğu'nun büyümesine koşut olarak Arap ve Arap olmayan halkların memnuniyetsizliğiyle beslenip büyüyen geleneksel başkaldırıyı, hoşgörü temeli üzerinde yeniden yorumlayıp İslamlık öncesi Türk kültürüyle yoğuran, Anadolu'ya özgü dinsel-siyasal-düşünsel bir inanç sistemi olarak Alevilik-Bektaşilik yapılanıp biçimlendi. Özelde ise kentlerde; zanaat, esnaf zemininde, üretimi ve bölüşümü düzenleyen, Alevilik-Bektaşiliği yaratan kaynakların Arap kanalında örgütlenip Anadolu'ya sokulan fütüvvet, uygarlık öncesi eşitlikçi insanlık değerlerinin kuşatıcılığında yeniden yorumlanarak, yine Anadolu'ya özgü dinsel-siyasal-ekonomik bir iş, uğraş örgütü olan Ahilik yaratıldı.

Bâtın kanalında yapılanan bu iki oluşuma koşut olarak Sünni egemenin ve Moğol'un "beşinci kolu" gibi davranan Mevlevilik, kentlerde örgütlendi. Mevlevi kuşatma, kırda etkili olamadı; toprağa, otlağa sokulamadı; sömürünün dayanılmaz boyutlara ulaştığı siyasal eşitsizliğe duyarlı kırsal kesimde hızla yaygınlaşan Alevilik-Bektaşiliğe ulaşamadı ama kentlerde Ahiliği, zaman zaman önemli "kirlenmelere" uğrattı. Bütün bunlara karşılık Mevlevilik, Alevi-Bektaşi ve Ahilerin, Selçuklu, Moğol egemenine karşı ortak mücadelelerini kırmaya yetmedi. Osmanlı döneminde egemenin, bağlısı durumundaki tarikatların, mezheplerin yalnızca adı değişti; başkaldırı kanalında değişen bir şey olmadı; Alevi-Bektaşi, Ahi dayanışması sürdü.

Bu yolda, yönde o günlerden bu yana, Sünni kuşatma, Sünnileştirme çabaları, sona ermiş değildir. Sayısız yanlı yazar-araştırmacı Bâtıni bir örgüt olan Ahiliği, Anadolu Aleviliğini yaratan insanlarla aynı kökenden gelenlerin kent koşullarında yarattığı bu örgütü, bu örgütün insanlarını, Sünni anlayışın daracık, karanlık dünyasına çekmek için ellerinden geleni yapıyorlar. Bu noktada azımsanmayacak bir başarı da sağlamış durumdalar.

Bugün bu anlayışa dur demek zamanı gelmiştir. Anadolu halkının tarihini yeniden yorumlamak; insan üretici gücü bağlamında Aleviliği yaratanlarla Ahiliği yaratanların aynı değerlerle insana, çevreye ve dünyaya baktıklarını, aynı inancı paylaştıklarını, aynı hoşgörüyle beslendiklerini kanıtlamak; Ahiliği ve Ahileri, Sünni kirlenmişlikten kurtarmak, onların sınıfsal kimliklerini,

neye karşı kimlerle taraf olduklarını gözler önüne sermek; bu yolla oynanmak istenen oyunu, oyunları bozmak gerekmektedir.

"Alevilik-Bektaşilik mi Ahiliği yaratmıştır, yoksa Ahilik mi Alevilik-Bektaşiliği?" ya da "Alevilik Ahiliktir; Ahilik Aleviliktir", "Ahilik, Aleviliğin bir türevidir" vb. fazla taraf kokan yüzeysel kestirimlerle tartışmayı üretici kılmak olanaklı değildir.

Doğru olan, anlaşılması, bilinmesi gereken Ahiliğin bir Alevilik yaratısı ya da türevi olarak değil, Aleviliği yaratan insanlarla köken ortaklığı olan, aynı değerler tarafından eğitilen, aynı kolektif bilincin taşıyıcıları durumunda bulunan insanların, hemen hemen aynı zaman aralığında kentlerde yarattıkları bir örgütlenme olduğunun bilince çıkmasıdır.

Hangisi hangisini etkilemiştir? sorusuna gelince, temel olan karşılıklı etkileşimdir. Ancak, ille de bir öncelik saptanacaksa bu öncelik Ahilere verilmelidir.

Bu yaklaşımda bir çıkmaz varmış gibi görülebilir. Asya'dan göç eden yığınlar önce Anadolu'nun toprağını, otlağını, dağını, taşını doldurdu, sonra da kentlerini. Kaybedecek daha az şeyi ya da mal varlığı "taşınabilir" olduğu için öncelikle yerini yurdunu terk eden ve Ahilerin "öncülleri" olarak yorumlanabilecek olan Asyalı göçmenler Anadolu'nun kır insanı, tarım üreticisi, hayvan çobanı olunca, kendisine yakın, özümseyebileceği yeterince olgunlaşmış kurallar bulamadı. Bunu bir süreç içerisinde, çeşitli kaynaklardan beslenerek ağır ağır gerçekleştirdi.

Buna karşın, kaybedecek daha çok şeyi ya da mal varlığı "taşınamaz" olduğu için daha sonraları iyice umarsız kalınca yerini terkeden Asyalı göçmen, Anadolu'nun kent insanı, esnafı, zanaatkârı olunca kendine yakın, özümseyebileceği, yorumlayabileceği, yeterince olgunlaşmış, örgütlü duruma gelmiş Fütüveti buldu. Bu nedenle Ahilik, Alevilik-Bektaşilikle zamandaş olmasına karşın, daha çabuk kurallandı. Bu bağlamda, öncelikli etkilenme Alevilikten Ahiliğe doğru değil, Ahilikten Aleviliğe doğru olmuştur, Alevilik-Bektaşiliği etkileyen "öncü kol" rolü oynamıştır, denilebilir

Bektaşiliğin kitle tabanını oluşturan Anadolu insanı, kaynaktan getirdiği çoktanrılı döneme ilişkin değerlerini, geleneklerini, törelerini terk etmedi ya da edemedi. Önceki ile sonraki arasına

da bir birlik, bütünlük oluşturdu. Bir yandan Anadolu İlkçağı'ndan gelen düşünceleri kendinde özümserken; diğer yandan, göçer yaşamdan yerleşik yaşama yeni geçmiş insanların dünyayı bir yorumlaması olarak beliren son tektanrıcı din İslamlığı Bâtıni açıdan sorguladı; onu dönüşüme uğrattı. Dönüşüm sonunda vahyi ve vahye bağlı kimlikleri yadsıyan bir "akıl dini" yarattı; bu felsefi dinden başka bir şey değildi.

Bektaşilik XV. yüzyıldan başlayarak Şii öğelerin egemenliği altında eski Anadolu inançlarının yeni bir senteze ulaştığı Hurufilik'ten etkilendi. Uğradıkları zulüm ve baskıdan kurtulmak için Anadolu'ya, Bektaşiliğe sığınan Fazlullah'ın müritleri, Rumeli dahil hemen her yere göçerek oralara Hurufiliğin esaslarını taşıdılar. Bu eylemleriyle tektanrıcı dinlerin, özellikle İslam'ın felsefeleştirilmesine önemli katkılar verdiler:

XVI. yüzyılın başlarından başlayarak İslam'ın felsefeleşmesine koşut olarak kolektif bir Türkmen tavrı olarak ortaya çıkan Kızılbaşlık, Bektaşiliğe kesin damgasını vurdu. Adama muhabbet, yani insanı sevme, ışığa muhabbet, yani doğaya ve insana dirilik veren özü sevme ve deme muhabbet, yani insanın öğrenme-öğretme gücünü sevme ilkelerinin kuşatıcılığında, halkın siyasal özlemleri öne alınarak gerçekleştirilen Kızılbaş isyan, Bektaşiliğe günümüze kadar gelen biçimini verdi. Tarikat adap ve erkânı, Kızılbaş yöntemlerden derinden etkilendi.

Görüldüğü gibi Anadolu Aleviliği bir "günde" doğmuş değildir. Gelişimi yüzyıllar sürmüş; oluşumunda birçok evreler yaşanmıştır. Bu bakımdan onu birkaç kişinin bir "kafa ürünü" saymaktan öte Anadolu insanının bir bilinç birikimi olarak görmek gerekir.

Bu noktada genellikle yanılmalara yol açan bir olguyu tartışmak istiyorum: Kimi araştırıcıların savlarının tersine İslamiyetöncesi Asya halkı, genelde yerleşik yaşama geçmiş değildi. Yani uygarlaşma sancılarına henüz yakalanmamıştı.

VII. yüzyıl'a adım atarken Anadolu yerleşik halkı, uygar olmamanın değil, tam tersine "uygar olmanın" sancılarını yaşıyordu. Medeni insanın en büyük zaafı olarak yaşama geçen tektanrıcı inanç "illetine" çoktan tutulmuştu.

Son tektanrıcı dinin yaratıcıları olarak tarih sahnesine çıkan

Araplar ise yerleşik yaşama ve uygarlaşmaya yeni adım atmış olmanın "karmaşası" içindeydiler. Dünü temsil eden Bedevi ülküsü yabancılaşmış, yarını temsil eden yerleşik yaşam değerleri henüz egemenlik kurabilmiş değildi.

Orta Asya halklarına gelince; onlar, uygar olma ve uygarlaşmanın biraz "gerisinde" ancak, bu sürece bir sıçrama platformunda bulunuyorlardı. Saf kandaşlığın ve sınıfsızlığın bir ölçüde çözülmesine karşın, ilkel kolektivizm ülküsü henüz yabancılaşmış değildi. Özgürlük, doğruluk, eşitlik ve yiğitlik kapsamında özetlenebilecek olan "barbar insanlık durumu" değerlerinin güdücülüğünde bir kabile, kavim demokrasisi, bir şefler aristokrasisiyle belirgin bir "askeri demokrasi" yaşanıyordu. Arap Yarımadası'nda somutta yaşanan bir olgu olmaktan çıkmış olan ve ancak sözel gelenekte Bedevi ülküsü olarak öne çıkarılan ilkel eşitlikçi değerlere öykünülürken, Orta Asya toprağında bunlar yaşamın içindeydi.

Bu nedenle Orta Asya insanının "barbar" değerlerine "öykünmek", onları yaşanan andaki değerlerden "daha ileri" bir aşamada görmek, tam bir yanılsamadır. Tersi doğru olsaydı insanlığı medeniyet-öncesi "ilkel sosyalizme" döndürmek gerekirdi. "Barbarlık insanlık durumu", uygarlaşma yolundaki her halkın geçmek zorunda olduğu "zorunlu" bir aşamadır. Bu aşamayı daha ileri bir toplum örgütlenmesi olarak görmek/algılamak; "barbar" değerlerin yaşanan anda "çözücü, çözümleyici" olduğunu kabul etmek demektir. Yaşadığımız sınıflı toplumda ezilen sınıf insanına "modern kimlik" önermek yerine "barbar" olmayı; ezilen sınıf ideolojisi yerine sınıfsız Asya toplumunun, yani kandaş toplumun düşünce yapısını önermek demektir. İnsanlık durumu bakımından "gerilikle" övünmek, tarihi çarpıtmak demektir.

Olması/ algılanması gereken uygarlık-öncesi "ilkel eşitlikçi değerlerle" yaşanan andaki toplumsal muhalefet değerlerinin buluşmasını saptamak, yakalamak ve bunun gerçekleşmesine çalışmak olmalıdır.

Bu kapsamda uygarlığa gelinceye değin insanlığın ürettiği "ilkel kolektivizm değerleriyle" günümüz toplumunda geleceği temsil eden "sınıf değerleri" arasında bir "ara halka" oluşturan; barbar değerleri onurlandıran ve onları modern kimliğe aktaran;

oluşturduğu isyan ideolojisiyle "barbar" olmayı değil toplumcu olmayı, sınıfsız toplumun, kandaş toplumun ideoloji-öncesi düşünce yapısını değil, toplumculuğu öneren Alevilik-Bektaşiliği anlamak, onu yerli yerine oturtmak bugünün aydını için yaşamsal bir görevdir.

Alevilik-Bektaşilik, Ortaçağ karanlığında son tektanrıcı din olan İslamiyet'i felsefeleştirerek geleceği aydınlatacak bir "ışık" olarak belirmiş; taraftarları, birey değerlerinin ve toplumsal mücadelelerin ağırlıklı taşıyıcıları olarak yaşanan somutta, toplumu ileriye götürecek kimliklerin arayıcıları olagelmiştir. Bu anlamda inancını, tüm manevi değerlerini aklını kullanarak, yaşama yordamını onurlandıracak, kucaklayacak biçimde yeniden üretmiştir. Geleceğe yönelik bir "ışık" olarak beliren kimliğini, Sünni Ortodoksluğa, bu inancı ideoloji edinmiş egemen sınıflara karşı mücadele koşullarında "toplumsal memnuniyetsizlikle" birleştirmiş ve bu kanalda modern kimlikle buluşmuştur. Bugün ülkemiz özelinde insanlık kazanımı olarak ne varsa onun elde edilmesinde, Ortaçağ değerleriyle yaşamsal bir mücadeleye giren ve bu mücadeleyi günümüze taşıyan Alevilerin-Bektaşilerin payı yadsınamayacak denli büyüktür.

Demek ki Alevi olmak, Bektaşi olmak ve Alevilik-Bektaşilik, bir Ortaçağ kimliği değildir. Tam tersine Ortaçağ koşullarında egemen Ortaçağ kimliğine karşı doğup biçimlenmiş; kendisini sürekli yenileyerek günümüze taşınmış, modern, çağdaş bir kimliktir.

Bu kimlik felsefenin temeline;

1- Dünyayı "taşıyan" ve "koruyan";

2- Kendini aşarak Tanrı'yla bütünleşmek için düşüncelerinde son derece cesur ve "kural yıkıcı" olan;

3- Fiziksel sorunlarını dinsel dogmaların dışında çözmeye çalışan;

4- Bedenini ve dünyasal yaşamını "cendereye" alan her türlü baskıyı kıran;

5- Düşünen, üzülen, doğru yaptığı gibi yanlış da yapan:

6- Öldüğünde sadece düşünceleri yaşayacak olan;

7- Kendini yenileyen, özsaygısını yitirmeyen;

8- Kendi kendisinin efendisi ve tanrısı olan;

9- Kendi kendisinin yaratıcısı, şekillendiricisi, kanun koyucusu olan bir insanın yerleştirilmesini zorunlu kılar.

Görüldüğü gibi Alevilik-Bektaşilikte birey "yapıcı-yaratıcı bir yıkıcılık" içindedir. Buna "yıkıcı yaratıcılık" diyebiliriz.

ALEVİLİĞİN ANAYASASI

Özde Alevi felsefesinde ve inancında "yaradılış" yoktur; varlığa geliş, varlaşma, varoluş vardır. Ne var ki varoluş tasarımları "yakın çağlar"da derlendiği için tektanrıcı dinlerin etkisiyle "yaradılış" tasarımları durumuna dönüşmüştür. Ancak "örtü" kaldırıldığında Alevi özgün tasarımlarının ipuçları rahatlıkla gözlenebilir.

Varoluş Çevrimi

Alevi felsefesi, Tanrı-doğa-insan ilişkisini: Tanrı'dan çıkıp yeniden Tanrı'ya dönen bir çevrim üzerinde açıklar.

Tanrı'nın kendi özünden fışkıran, taşan ışığın dönüşümler geçirerek ve bu yolla kendi kendine "yabancılaşarak" evrende, gözle görülebilir biçimler aldığını savunur.

Tanrı, madde ve eşyanın; hareketin, hareket soyutlaması olarak zamanın var olmasından önceki mutlak yokluk/hiçlik durumunda, kendi kendisinin tanrısı iken, insanlar için düşünülmesi/algılanması "güç" bir öze sahipti. Mutlak yoklukta/hiçlikte, yokluğu/hiçliği tartışmak "anlamsız" olduğuna göre, bu aşamada bir "tanrı" varlığından söz etmek Alevi felsefesi açısından üretici değildir. Çünkü Tanrı bu konumda, kendi kendisinin bilincinde; kendi içindeki sonsuz olanakların, yeteneklerin ve güçlerin ayrımında değildir.

Çevrimin hareket ettirici ilkesi olan "güzelliğin görülmeye eğilimi" sonucu Tanrı, sonu olmayan bir yokluğun / hiçliğin içinde kendine bakacak göz ve vecde gelecek bir gönül istedi; işte ışıksal taşma bu gereklilikle başladı. Bu gerekliliğin belirmesi ile mutlak yokluk/ hiçlik, "olanaklı" yokluk / hiçlik durumuna dönüştü. Tanrı, kendi kendisiyle ilk kez yabancılaştı; kendi bilincine ilk kez vardı; evrenin, bütün ruhsal ve maddesel şeylerin yaratılması için gerekli kaynağı içinde taşıdığının ayırdına ilk

kez ulaştı. Kişilik kazandı; önce Tanrı iken şimdi "Hak, Hakikat, Gerçek" ya da "Aşk" oldu.

Daha sonra ilk yabancılaşma kademesi olan Hakk'tan; Tanrı'nın ilk belirme aşaması olarak algılanan ve tüm diğer şeylerin onun aracılığıyla yaratıldığı kabul edilen ilk akıl (akl-ı evvel) yaratıldı ve böylece çevrimin, kutsal kökenden (âlem-i gayb) duyularla algılanabilir / bilgiyle ulaşılabilir dünyaya (âlem-i şühud) inen alçalan eğrisinin (kavs-i nüzul) hareketi başlamış oldu. Ardından sırasıyla ve her adımda Tanrı'dan uzaklaşacak biçimde; akl-ı evvel'e verilen bilgilerin belirme aşamaları olarak algılanan meleklerin, ermişlerin, inananların, inanmayanların, cinlerin/şeytanların, hayvanların, bitkilerin ve doğal elementlerin aklı; bu dokuz akıldan kaynaklanan ruhları yaratıldı.

Tanrı Hak olup "gizilgüç" kazandıktan sonra dönüşümler geçirerek, kendisinden daha az şeyler içeren/daha az kendisi olarak beliren aşamalara doğru yol alıp doğal elemente/saf cevhere değin indi. Böylece inançta "varoluş çemberi" olarak algılanan çevrimin, kutsal kökenden çıkıp görünür evrene doğru inen alçalan eğrisi'nin hareketi tamamlanmış oldu.

Alevilik-Bektaşilik felsefesinde varoluş çemberinin bu ilk yarısı, tümüyle bir inanç ürünüdür. Düşünceci-idealizm zemininden kaynağını alır. Platon'un idealar-gölgeler/kopyalar tasarımının değişik bir anlatımından başka bir şey değildir. Bâtını bilince öncelik vererek açıklanan ve geçici görünür gerçekler olarak algılanan nesnel dünyaya göre değişmez, kalıcı ve ebedi bulunan bu idealist yan/idealizm; felsefede öncel/yaratıcı görünmesine karşın, bilimsel bir kaygı gütmeksizin nesnel sürecin / maddeci düşünce temelinin bir gerekçesi, onu haklı, gerekli ve zorunlu kılmanın bir "aracı" olmak üzere gönül meşrebine uygun biçimde sonradan kurgulanmış bir inanç yaratısıdır.

Aleviler-Bektaşiler, "zâhiri düşünmenin"/"zâhiri koşullanmanın" ötesinde, doğal süreci/insan eylemini kutsamak üzere yarattıkları kendi idealizmlerinden, tartışmaya kapalı sonuçlar çıkarmaya kalkışırlarsa, dünya görüşlerini "baş aşağı" çevirmiş olurlar.

Alevilik-Bektaşilik felsefesinde çevrimin ikinci yarısını, yani Hakk'tan en uzak nokta olarak beliren doğal element / saf cevherden çıkıp, yabancılaşma sürecinden "uzaklaşacak / her adım-

da daha çok Tanrı'nın kendisi olacak" biçimde dönüşümler geçirerek kutsal köken'le buluşmayı amaçlayan yükselen eğri'nin hareketi oluşturur. Varoluş çemberi'nin yükselen eğrisi bütünüyle materyalizm zemininde / maddeci düşünce temeli üzerinde yürür; inançta, Tanrısal özün görünüşe çıkan bir yaratısı olarak görünmesine karşın gerçekte, Ortaçağ koşullarında bu yaratıyla kutsanmak zorunda kalınan bir öncel / yaratıcı'dan başka bir şey değildir.

Bir idealizm-materyalizm bileşimi olan Alevilik-Bektaşilik felsefesinde, alçalan eğri'nin sonu ve yükselen eğri'nin başlangıcı olarak beliren doğal element / saf cevher ya da bunun aklı, ruhu; Tanrı'nın da "tanrılığını yapamayacağı" bir yabancılaşma aşamasını simgeler. Çünkü, doğal element / saf cevher, yabancılaşmanın son halkasıdır; en az Tanrı'dır. Felsefi boyutta doğal element/saf cevher "dört öğe" ile temsil edilir: Bunlar su, hava, ateş ve topraktır. Bu bağlamda, idealizmden materyalizme kırılan, Tanrı'nın bilgisi / yönlendirmesi dışında ve kendi yasaları / kuralları içinde gelişim /değişim-dönüşümlerle adım adım "yabancılaşmadan" uzaklaşan bir sürecin başlangıcı olur. Bu süreç Aristoteles'in "potansiyellik-aktüellik" tasarımının değişik bir anlatımıdır.

Varoluş çemberi'nin yükselen eğrisi'nin dönüşümleri giderek soyuttan somuta doğru evrilir. Her şeyin dünya çevresinde döndüğü algısıyla beslenen ve bir çember yayını izleyen hareketin soyutlanması olarak bilince çıkan zaman sürecinde; dokuz ruh, dokuz akla verilen bilgilerin görüntülerinin belirdiği tanrısal mekânlar olarak Atlas, Burçlar, Zühal, Müşteri, Merih, Güneş, Zühre, Utarit ve Ay biçiminde somutlanır. Dokuz gök katı'ndan genelde evrende, özelde ortamda; nesnel süreci/yaşamı önceleyen nitelikler olarak sıcaklık, soğukluk; kuruluk ve yaşlık belirir. Bu dört öğe ile dört niteliğin ilişkisinden üç âlem, yani cansızlar âlemi, bitkiler âlemi ve hayvanlar âlemi ortaya çıkar. Hayvanlar âlemi, çevrimde dokuzuncu ve son çevrim kademesi olarak beliren, derece derece yükselerek Hakk'a ulaşan eksiksiz / olgun / yetkin insanı temsil eden insan-ı kâmil aşamasıyla son bulur.

Tanrı kendisini doğal elemente / saf cevhere, yani su, hava, ateş ve toprağa, koşutunda sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlı-

ğa taşımakla bir bakıma, varlığını da yadsımış olur. Gizilgücünü kendi içinde taşıyan bir önceki konaktan / aşamadan / basamaktan bir sonraki konağa / aşamaya / basamağa geçen nesnel süreci, yönlendirmek şöyle dursun, onun nasıl olduğunu bilmekten bile acizdir. Deyim yerindeyse Tanrı, bir "dünya" cahilidir.

Cahili olduğu bu "dünyayı" tanımak / bilmek, kendi "cehaletine" son vermek için Tanrı, tanrısal özü en çok içeren yani en çok Tanrı olan insana gereksinim duyar; genelde insan, özelde kâmil insan aracılığıyla inançta, geçici görünür gerçekler dünyası olarak kutsanan, gerçekte ise varlık ve olgu anlamında maddi özellikler gösteren öğelerden oluşan bir nesnel süreçten başka bir şey olmayan bu dünyayı tanıma / bilme olanağına kavuşur.

ASYA'DA HAYVAN VE BİTKİ TAPIMI

Göğe "yükselmek" için Yeryüzü'ne;
Yeryüzü'ne "inmek" için Gökyüzü'ne "hizmet" etmek,
"Mavi Göğe" ve "Kara Yere" borcunu ödemek gerekir.

Asya'da hayvan ya da bitki tapımının ayrıntılarında gezinmek, "ruh"un, daha doğru anlatımla "kutsal" olanın "öyküsüne" katılmak anlamına gelir. Asyalı insanın hayvanlara ve bitkilere yaklaşımı, "yaşam ilkeleri"ne, farklı "yaşam biçimleri"ne verdikleri önemi gösterir. Varoluşun dışa vurumu bağlamında hayvan ve/ya da bitki, yaşamın en mükemmel ve en güçlü temel kaynağını oluşturur: "Geriye dönüş"le ata kaynağıyla buluşmasını, "tarihi aşma" anlamında sonsuza ulaşmasını sağladıkları için Asya insanı, kendisinden "ayrı" düşünmez hayvan ve/ya da bitkileri. Bu nedenle ilgi alanlarının en ön sırasında "simge", "örnek" ya da "eyleyen/eylemli" olarak yer alırlar. Avcılık yapan toplumlarda insan, hayvan "öldürmezse" beslenemez ve ölür; hayvancılık yapan toplumlarda ise insan, sürüsünü yitirirse yaşama olanağı bulamaz. Her iki toplum insanının yazgısı bir bakıma hayvanın yazgısına bağlıdır. Buna tüm benliğiyle inanan ve hayvana borçlu olduğunun bilincine varan insan, "hayvanbilimsel bir mitoloji" yaratmak "zorunda"dır. "Bitkibilimsel mitoloji" ise hayvanbilimsel mitolojiden sonra gelir: Avcı toplum insanının gözünde bitki, hayvanın "süsü"dür bir bakıma; hayvanla iletişimde katkıları olan bir "can dost"tur. Çoban toplum insanında ise bitki bağlamında yalnızca "ot"un önemi vardır. Bu insanların algısına göre bitki, büyüdüğü topraktan "ayırt edilmek" istemez;

ama öte yandan mevsimsel, kimi kez günsel "döngü"ye bağlı gözükür. Bu nedenle "istisnalar dışında" bitkiler, tek tek değil, yer-tanrıça tapımı kapsamında toplu olarak ele alınırlar.

Asyalı insanın "ata" ya da "rehber" olarak seçtiği hayvan ya bilinen ve günlük yaşamda rol oynayan bir hayvandır ya da tam tersine az rastlanan, egzotik, "tuhaf" görünümüyle şaşırtıcı bir hayvandır. Yine de bu "tuhaf", az rastlanır hayvan, "yaşanılan-bilinen" dünyanın dışında, uzak toplumlara "yakın" hissedilen bir hayvansa mitsel "öncülük" alamaz. Çünkü Altay algısı, "görülen ve görülmeyen" dünyayı, gerçeküstü varlıklarla "doldurma" eğiliminde değildir; hayale kapılmaktan hoşlanmaz. Ama ayaklarını gerçeklere "basarak" her türlü rüyayı kurar: Tüm olanaklarıyla Göktanrı'dan gelen "gücü" korumak, içki, aşk, av gibi zevk veren şeyleri yaşamak, çok çocuk yaparak soyunun sürekliliğini sağlamak, ölüme meydan okuyarak yaşarken "dirilmek" ve bütün bunları yoğun bir tutkuyla sürdürmek temel amaç gibidir. Diğer felsefe-inançlardan daha "dayanıklı" çıkması da bu nedenledir. Altaylı insan, evrende algılanabilen her şeyin kendisine "benzediğine" inanır; görünen ile görünmeyen, canlı ile cansız arasında hiçbir ayrım yapmaz; eşyanın hareketsizliği yalnızca "görünüş"tedir; her şey hareket eder; hareket eden her şey doğar, büyür ve ölür. Rüzgâr, gök gürlemesi, yıldırım, akan, düşen ya da duran su, toprak ve dağlar her şey canlıdır; kayalar, taşlar, aletler ve silahlar canlıdır. Bu toprak insanı yaşamı, bildiğinden "farklı" biçimde tasarımlayamaz. Dolaysız olarak kavradığı "şeylerin" ötesine taşındığında, "olanakları"nın sınırlarını aştığında, yani "ölüp ölüp dirilme" yeteneği kazandığında, "evrenin tartışılmaz birliği"ne varır; bütün doğanın "dili"ni anlayabilir. Anlamayla birlikte "görünüş"ün ardındaki "gerçek" açığa çıkar, bu "ruh" ya da "can"dır. Her nesnenin, her yerin, canlı-cansız her şeyin, "ruh" olarak algılanan bir "sahibi" vardır. Var olan her şey, "sahip" durumundaki ruhun "çeşitli biçimler"de görünüşe taşınması anlamına gelir. Bu bağlamda doğanın birliğini ifade eden "tüm ruh"un "denetimi", "eğilimi" dışında "doğaüstü" ya da "olağanüstü" bir varlık yoktur. Ruh nesnelere "geri dönüşümsüz" bir hareket olanağı verir. Her "ruh", kendisini taşıyan biçimden "farklı"dır, ancak aynı zamanda bu biçimin "ken-

disi"dir. Bu biçimin içinde yer alabildiği gibi dışına da çıkabilir, çıkıp dolaşabilir. Daha doğrusu insanlar, hayvanlar ve bitkiler gibi nesnelerin de bir değil, birden fazla ruhu vardır: Bu ruhlardan her biri "farklı" görünümler alabilir; sözgelimi hayvanbiçimli bir ruh, bitkibiçimli bir ruh ya da insanbiçimli bir ruh, hem biçiminin gösterdiği şeydir, hem de başka bir hayvandır, bitkidir ya da insandır. Bu nedenle "dönüşüm yeteneği" yüksek, yani "başka biçimler" alabilme yeteneği sınırsız olan insan, hayvan, bitki ya da nesneler mitsel olarak "öne" çıkar.

Gerçekdışı varlıkları "yadsıyan" bir gerçekçiliğe dönük belirgin eğilim nedeniyle bir hayvan ya da bitki, "insan" olarak düşünüldüğünde, "masalsı" hayvan ya da bitki de "masalsı insan" gibi tasarımlanacaktır. Mantık gereği Asya toprağında "hayal" ürünü hayvan ya da bitki betimleri yerine "anormal" biçimli hayvan ya da bitki betimlemeleri yapılmıştır. Böyle olmakla birlikte yine de sayıca az ve belirleyicilikten uzak "hayal ürünü" varlıklar da vardır.

İnsanların, hayvanların ve bitkilerin "sahibi" durumunda bulunan "ruhlar", birbirine "benzediğine" göre kökenlerinin ve kaderlerinin de "aynı" olması gerekir. Hangi "biçim" altında olursa olsun "yaşamın kaynağının, seyrinin ve sonunun" aynı güçlere bağlı olması ve aynı değişiklikleri yaşaması gerekir.

Asya insanında yaşamın "birliği"ne ilişkin algılanma, yaşayan her şeyin "eşit" olduğu sonucunu vermez: Şefi, savaşçıyı ya da esiri "eşit" kabul etmek kimsenin aklına gelmez; tıpkı bunun gibi değişik hayvan, bitki ve maden türleri kendi içlerinde "aşamalı" olarak sıralanırlar. Sıralamada bir insanın, hayvanın, bitkinin ya da nesnenin yeri, onları "canlandıran gücün" üstünlüğüne ve zayıflığına bağlıdır. Bu nedenle "ilksel insan" çağımız insanına göre daha alçakgönüllüdür: Daha yetenekliyim ya da Tanrı'nın ayrıcalıklı yaratığıyım diye evrenin "hakimi" olmak gibi "karasevda"ya tutulmaz. Zayıflıklarını, sınırlarını, başarısızlıklarını, kendini kuşatan canlıların gücünü, verimliliklerini ve başarılarını "izlemek", onların sürekli "ayrımında" olmak yükümlülüğünü öne alır. Örneğin ateş onu ısıtır, yiyeceklerini pişirir ve onu hayvanbiçimli "kötü" ruhlardan korur; ama aynı ateş, sahip olduğu zenginlikleri yakıp yıkabilir. Diğer yandan gökten düşen

su ateşi söndürür ve topraktaki tohumları yeşertir. Taşlardaki değişim zamana "direnebildiğinden" durağan yaşamın simgesidirler; atalar onları dikip üzerlerine mesajlar yazdığından bu yana hiç değişmemiştir. Ağaçlara gelince onlar "dinamik yaşam"ın simgesidirler; yaşam ve ölüm döngülerine boyun eğerler; üstünlüğünü, boylarından, uzun ömürlü olmalarından ya da sağlamlıklarından değil "yaşamı yenileme" yeteneklerinden alırlar. Bu nedenle sürekli kendini "yenilediği", yani "ölme-dirilme" yeteneği yüksek olduğu için "ağaç", bir bakıma insandan "uzaklaşır", hayvanın işlevini de "aşar". Anlaşılacağı gibi hayvanın, ağacınki denli "aşkın" bir yeri yoktur; insan türüne daha yakındır ve insana daha çok benzemektedir. Ama yine de hayvan, insanda olmayan kimi güçlere sahiptir; Kas gücü, görüş keskinliği, koku alma duyusu, yön bulma yeteneği gibi.

İnsan için bir tehlikeyi sezmek, yani bu güce sahip hayvanla "özdeşleşmek" ya da yüzmek, yani balıkla "özdeşleşmek" kuşkusuz önemlidir, ancak "uçmak" daha önemlidir. Çünkü, ölülerin ruhlarının gittiği Tanrı'nın evi "yukarıda"dır. İnsan, yaşamının kimi anlarında "Göğe" uçabilmelidir. Çok uzak "geçmişte" Göğün yolu kısa idi ve aşılması kolaydı; bedenleriyle Göğe çıkabildikleri "mutlu" bir dönem yaşadılar. Sonraları mesafeler uzadı, yolu bulmak zorlaştı; simgesel duruma geldi: Artık Göğe ancak "ağaçlarla" ulaşılabilir. Ne var ki ağaç uçmasını "bilmez"; uçmasını bilen için bir köprüdür o. Sorunun çözümü için "kanatlı" bir hayvanın, yani kuşun ya da kuşun bulunmadığı yerde nasıl kanatlara sahip olunacağını "unutmamış", yani "su" kökenli iyi bir cinin (perinin) yardımına gereksinme vardır.

Sonuç olarak insan, bitki ve hayvanın yaptıklarına "uymalı"dır; onlarla "eşzamanlı" hareket etmeli, evrene "uyarlanmalı", evren bilincine "katılmalı"; düzensizliğe müdahale etmeli, dünyasını düzenlerken evreni de "düzenlemeli"dir. Gökle iletişime girmek için ağaca ve hayvana "bağımlı" olan, bitki örtüsünün bitmeyen "verimliliği" ya da daha iyi yüzen, daha iyi uçan hayvan karşısında "şaşkına düşen" Altay insanı sürekli "zayıflıkları" ile yüzleşir. Yüzleşme sürecinde, gözlemlediği tüm farklılıklara karşın doğasının, evrenin yapısıyla aynı olduğunun, yetersizliklerinin "insan" olmaktan kaynaklandığının "ayrımına" varır.

Kendi doğasına, "doğa yasalarından farklı bir yasa" uygulamak aklına gelmez; zayıf yönlerinden bunaldığında, kendisinden daha güçlü bulduğu hayvana ya da bitkiye "dayanmak" ister: Hayvan ya da bitkileri "taklit" etmek, eğer olanaklı ise onlarla "özdeşleşmek" kurtuluşu için "tek şansıdır"; bu şansını bıkmadan usanmadan değerlendirmek ister, hepsi bu.

Hayvan ve bitkiye yönelik bu tasarımları yapan topluluklar "göçebe"dir; çünkü, yerleşik yaşam tarzı, "boy" temelli örgütlenmeye "uymaz". Ancak, olağanüstü olgular durumundaki büyük göç hareketlerini dışta bırakırsak her göçer topluluğu, "sahibi" olarak algıladığı toprağını terk etmez. Hemen hemen tüm "dinsel/inançsal dünyası", yerleştiği toprağın sınırlarıyla "sınırlı"dır denebilir. Örgütledikleri toplumsal sisteme bir ad vermek gerekirse buna "boy komünizmi" ya da "kan komünizmi" demek anlamlı olur kanısındayım. Bu nedenle Altay halkları "yaşamın birliği"ne, canlı varlıkların yalnızca "yoğunluk" olarak birbirlerinden farklı bulunduklarına, yapısal açıdan "benzer" olduklarına inanır; tüm evren, kendileriyle "aynı" biçimde düzenlenmiştir; her tür, insan türü gibi bir toplum oluşturur. Yani insanlarda olduğu gibi "aynı özellikleri taşıyan, aynı kurallara uyan ve aynı biçimde örgütlenen" bir hayvan, bitki ya da maden "toplumu" vardır. Sözgelimi "birey" olarak algılanan tek tek ağaçlardan oluşan bir orman ya da koru, daha güçlü "ortak bir ruha" sahiptir: Bu ruh, hem ağaçların ortak ruhudur hem de üzerinde yaşayan insanların ortak ruhudur. Yine bir araya getirilmiş, yığın oluşturmuş taşlar, tek tek taşların ruhundan daha güçlü "ortak" bir taş ruhu yaratırlar: Bu ruh, hem taşların ortak ruhudur hem de o coğrafyanın "sahibi" durumundaki topluluğun ortak ruhudur. Hayvanlar için de aynı şey geçerlidir. Bu durumda insan topluluğuyla, bitki, hayvan ya da maden toplulukları arasında "çatışmalar" olabildiği gibi "anlaşmalar", "ittifaklar" da olabilir. Bu kapsamda "av" kimi hayvan topluluklarıyla yapılan bir "savaş"tır; kimi hayvanları "evcilleştirme" o hayvanlarla bir "ittifak" yapmadır. Maden, bitki, hayvan ya da insan topluluğu "canlı" olduğu için "beslenmek" durumundadır; yiyip-içerek "ortak bir ruhu, ortak bir iradeyi dışa vurur"; "ortak iradeyi dışa vuran" topluluk bir bakıma "halk" olarak algılanır; halk da "insan" gibi

tasarımlanır; tıpkı insan gibi doğar, yaşar ve ölür. Demek ki "canlı doğa"nın temsilcileri durumundaki insanlar, hayvan ve bitkiler nasıl doğuyor, yaşıyor ve ölüyorlarsa dağlar, taşlar, sular, topraklar da "doğar, yaşar ve ölür".

Bu nedenle Altay kan topulululklarının "kurucu ata"sı ya da insanlığın "soy ata"sı, bir erkek ile bir kadın arasındaki "cinsel ilişki" sonucunda değil, "gerçekleştiğine inanılan" belki "mucize" olarak tanımlayabileceğimiz bir "olay" sonucu doğar: Örneğin ilk Türk kan topulumu tasarımlarında insanların "doğması" için Gökyüzü ile Yeryüzü'nün "evlenmesi" ya da "sevişmesi" gerekir. Kül Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarında kafalarımıza "kazınan" şu tümceler bu anlayışın "kanıtı" durumundadır: "Yukarıda mavi Gök aşağıda karanlık Yer meydana geldiği zaman, bu ikisinin arasında insanın (kişi) oğulları belirmiştir. Atalarım Bumin Kağan ile İstemi Kağan, insanın çocukları üzerinde hüküm sürmüşlerdir." Köken mitlerinin büyük çoğunluğunda, bu örnekte gördüğümüz gibi "bir erkek öğe ile bir dişi öğe"nin "işbirliği" vardır. Yine kimi "köken mitleri"nde, erkek öğe, dişi öğe açılımı, "erkeklik organı"na ya da "dişilik organı"na yönelik "yaratıcı neden" temelli bir tapım görülür: İbn Fadlan, Bulgar erkeklerinin üzerlerinde "erkeklik organı"nın resmini taşıdıklarını, onu "tek yaratıcımız" diye öptüklerini anlatır. Altay Şamanizmi'nde de erkeklik organının ve dişilik organının öne çıkarıldığı "erotik" bir tapımın izlerine rastlanır.

Dişi öğe-erkek öğe karşıtlığında, erkek öğenin vazgeçilmezliğinden çok "dişi öğe"nin vazgeçilmezliği vardır: Doğumun gerçekleşebilmesi için bir "dölyatağı"nın olması ve buraya bir "ruh" ya da "ruh donu"nda bir nesnenin, hayvanın kimi kez insanın girmesi zorunludur. Tasarım gereği, dişilik organın simgesi olan "mağara", kuşkusuz insanlığın bildiği en eski "dölyatağı"dır.

Asya hayvanbiçimci köken mitlerinde ilk sırayı "kurt" ya da "mavi kurt" alır: Tarihin uzak geçmişine tarihlenen bu söylencenin birkaç çeşitlemesi var. Bunlardan birine göre:

"Vusunların kralının adı Kun-mo'dur. Kun-mo'nun babası, Hiong-nuların batı sınırındaki küçük bir toprak parçasında hüküm sürüyordu. Hiong-nular onu yakalayıp öldürdüler. Kısa bir

süre önce doğmuş olan Kun-mo bir çöle atıldı. Orada, ağzında bir et parçası tutan bir karga üzerinde uçtu ve bir kurt gelip emzirdi. (Hiong-nuların) Şan-yu'su bu mucizeye hayran kaldı, Çocuğu kutsal saydı ve büyümesi için serbest bıraktı."

Daha "resmi" duran bir başka çeşitlemede olay şöyle anlatılır:

"Vusunların kralının adı Kun-mo'dur. Babası Ta-yu-çe'lerle birlikte K'iilen ve Tun-Huang arasında oturuyordu ve küçük bir toprak parçasında hüküm sürüyordu. Ta-yu-çe'ler onu yakalayıp öldürdüler ve krallığını elinden aldılar. Halkı Hiong-nuların imparatorluğuna sığınarak kurtuldu. Oğlu kısa bir süre önce doğmuştu. Vasisi onu kucakladı ve çöle kaçtı. Günlük yiyeceği bulmak için dışarı çıktı, geri döndüğünde bir kurdun çocuğu emzirdiğini, gagasında bir et parçası bulunan bir karganın çocuğun üzerinde uçtuğunu gördü. Bu nedenle onu kutsal saydı ve çocuğu Hiong-nulara götürmeye karar verdi. Şan-uyu çocuğu sevdi, büyüttü. Büyüdüğünde eskiden babasına ait olan halkı ona geri verdi ve bir ordunun başına geçirdi.... Şan-yu'dan, babasının intikamını almak için kendisini serbest bırakmasını istedi Batıya doğru ilerledi ve Ta-yu-çe'leri yendi..."

Vusunların birinci çeşitlemede Hiong-nulara, ikinci çeşitlemede Ta-yu-çeler'e karşı başkaldırıları ve topluluğun "yeniden doğuşu" anlatılır: Vusunların yok oluşu birinci çeşitlemede Hiong-nular'a, ikinci çeşitlemede Ta-yu-çeler'e bağlanır. Her iki çeşitlemede de çocuk "evlat" edinilir; okutulması ve yetiştirilmesi Hiong-nular'a yüklenir. Söylencelerde Hiong-nular "belirleyici" bir işlev üstlenir: Daha doğrusu, kendisine bağladığı toplulukların "mitlerini", Hiong-nular kendi egemen durumlarına uyarladılar. Bu "uyarlama" geleneği Türk kan toplumlarının ve ardından da Moğol toplumlarının "kurt"tan doğan bir atanın soyundan geldiklerine inanmalarının "kaynağını" oluşturur.

IV. yüzyılda, Kao-kiular eterim farklılıklarıyla bu söylenceyi benimsemiş görünürler. Hiong-nu soyundan gelen Kao-kiular, ön-Türk topluluklarındandı. Söylencenin genel kabul gören çeşitlemesi şöyledir: Şan-yu'nun çok güzel iki kızı vardı. Bir insana verilemeyecek kadar güzel olduğuna inandığı kızlarını Göğe adamaya karar verdi.. Bu amaçla kızlarını devletinin kuzeyinde-

ki uzak bir yerde inşa ettirdiği yüksek bir kuleye hapsettirdi. Bir "kurt" geldi. Üç ay boyunca kulenin çevresinde dolaştı, ardından da inini kulenin dibine kurdu. Bunu gözleyen prenseslerden biri kendisini "Göğe adanmış kadın", kurdu da "Gökten gönderilmiş erkek" olarak algıladı ve Kule'den çıktı, kurdun "karısı" oldu.

Tu-kiular Vusunların söylencesini daha da zenginleştirdiler. Bir çeşitleme:

"Tu-kiular Hiong-nuların özel bir koluydu. Soyadları A-sena'ydı. Bunlar diğerlerinden ayrı bir göçebe topluluğu kurmuşlardı. Ama on yaşında genç bir çocuk dışında tüm ailelerini yo keden komşu bir devlet bunları yendi. (Düşmanların) askerleri, çok küçük olduğu için çocuğu öldürmeye kıyamadılar. Sonuçta ayaklarını kesip otlarla kaplı bir bataklığa attılar. Orada çocuğu etlerle besleyen dişi bir kurt vardı. Çocuk böylece büyüdü ve dişi kurtla çiftleşti, dişi kurt hemen gebe kaldı. Çocuğun hâlâ yaşadığını öğrenen kral, öldürtmek için adamlarını gönderdi. Bunlar çocuğun yanında dişi kurdu görünce ikisini de öldürmek istediler. Dişi kurt hemen Kao-çang (Turfan) krallığının kuzeyindeki bir dağa kaçtı. Bu dağda bir mağara vardı ve mağarada, her tarafında yüksek dağların yükseldiği ve sık otlarla kaplı yüz li genişliğinde bir ova vardı. Bu dağa sığınan dişi kurt, on erkek çocuk dünyaya getirdi. Bu çocuklar büyüdüklerinde dışarıdan kadınlarla birleştiler ve bunlar da kısa bir süre sonra anne oldu, her biri bir soyadı alırken biri de A-se-na soyadını aldı", biçimindedir.

Daha sonraya tarihlenen bir çeşitlemede olay küçük değişikliklerle yinelenir:

"... komşu bir kral öldürmeye cesaret edemediği bir çocuğun tüm soyunu yok etti. Çocuğun ayaklarını ve kollarını kestikten sonra büyük bir bataklığa attılar. Orada kendisine et yediren dişi bir kurt yaşıyordu. Eti yiyen çocuk böylece ölmekten kurtulabildi. Sonra dişi kurtla yatıp kalktı ve dişi kurt gebe kaldı. Komşu krallığın kralı, bir askere genç adamı öldürmesini emretti. Çocuğun yanında dişi bir kurt görünce asker onu da öldürmek istedi. Dişi kurt bir ruh tarafından korunurcasına bir anda çocukla beraber kendisini (batıdaki) denizin doğusuna attı ve Koa-çang'ın (Turfan) kuzeybatısında bir dağda durdu... Dağın eteğinde bir mağara vardı. Dişi kurt oraya girince ikiyüz li genişliğinde bir

ova buldu. Sonra içlerinden biri A-se-na soyadını alacak olan on erkek çocuk doğurdu. Bu çocuk en akıllıları olduğundan kral oldu ve kökenini unutmadığını göstermek için çadırın kapısına üzerinde kurt başı olan bir bayarak astı."

Hemen hemen tüm söylencelerde "kurt" temel bir öğedir: Kurdun, Tu-kiularca nasıl betimlendiğini tam olarak bilmiyoruz, ancak sonraları "mavi", "kök", yani göksel olarak nitelendirildiği açıktır. Gerçekten de Türkler' (tu-kiular), kendilerine "Mavi Türkler", yani "Göksel Türkler" anlamında "Kök Türkler" adını verdiler. Mavi Türklerin, göksel kökenli olan hükümdarlarının atası olan "kurt" da "Gök"ten gelmiş olmalıydı. Dağlardan kurtuluş söylencesi, "dişi kurdun oğulları"na bağlanır. İzleyen dönemde "kurt"la ilgili "mit" bozkırlarda varlığını sürdürdü ve yüzyıllar sonra Cengiz Han Moğollarıyla daha da etkili biçimde ortaya çıktı.

"Gizli Tarih" şu sözlerle başlar: "Cengiz Han'ın kökeni Börteçine'dir (mavi kurt) ... yukarıda Göğün sahibinin vekilidir. Karısı Kao Maral'dır (boz dişi geyik). Denizi aşarak gelmiştir. Onon nehrinin kaynağında Burkan Kaldun'da kampını kurduğunda Bataçi-kan doğmuştur."

Söylencedeki "mavi kurt" Gök ile özdeşleştirilirken, "boz dişi geyik" Yer'le özdeşleştirilir. Bu mantığı ölçü aldığımızda Orhon Tu-kiu yazıtlarında yer alan, "yukarıda mavi gök, aşağıda karanlık yer", anlatımı yerli yerine oturur. Yazıttaki "kök" "börte"ye, "yağız" ise "koa"ya karşılık gelir. Gök'le Yer'in birleşmesinden insanlar, daha doğrusu soy atası doğar. Moğol inancına göre Gök ile Yer "örtüşmesi" ata Bataçi-kan'ın doğduğu Burkan Kaldun'da (kozmik dağda) gerçekleşir. Aslında bu "kozmik dağ", Tu-kiuların "ata-mağarası"na bir göndermedir. Kurt ile dişi geyiğin birleşmesinden gelen soyağacı Cengiz Han öncesi Moğol döneminden, Dobun Mergen adlı yakın tarihli atasına değin tüm kuşakları kapsar. Ancak, söylence "ana mantığı"ndan sapmayacak biçimde dönüşümler geçirir: Cengiz Han'ın "göksel kökenini" haklı gösteren yeni bir "mit" oluşur:

"...Dobun Mergen ölür. .. sonra (karısı) Alan Koa kocasızken üç oğlan doğurur. Dobun Mergen'in sağlığında doğan oğulları yeni kardeşlerini kıskanarak annelerinden gizli aralarında şöyle

mırıldandılar: '... Evde tek erkek Melik Bayuday'dır. Bu üç oğlan ondan olamaz mı?' Anneleri Alan Koa, bunların gizli gizli ne mırıldandıklarını anladı. Başına gelenleri anlatarak bu suçlamaları yanıtlamak istedi: 'Her gece sarışın (parlak sarı) bir adam, evin (çadırın) bacasından sızan ışık vasıtasıyla girerek karnımı okşuyor ve onun nuru vücuduma geçiyordu... Siz nasıl böyle düşünmeden konuşuyorsunuz?'..."

Cengiz Han bu erkek çocuklardan birinin soyundandır. Söylencede "mavi kurt", ışık "donu"na; "boz dişi geyik", Alan Koa "donu"na bürünmüş durumdadır.

Cengiz Han soyağacı mitine ilişkin ikinci metin "Altan Tobçi"dir: Bu metne göre Borçu, Sibağacı ve Börteçine kavga eder; Börteçine (Bozkurt) kuzeye gider ve denizi aşar, Moğol halkının toprağına ulaşır. Burada kocası olmayan To'a Maral adında genç bir kızla evlenir ve bu evlilikten Moğol soyu oluşur. Bunu sonralayan ikinci bir soyağacı miti türer: Türeyen bu mitte Börteçine artık asıl "köken" değildir. O ve karısı To'a Maral (Koa Maral) her ne kadar hayvan görünümünde kalıyorlarsa da sonuçta "insan" olarak kabul edilirler. Mitte Koa Maral'ın kocası "silinir" ve mit Alan Koa'yı anımsatacak bir dönüşüm içerisine girer.

Tüm bu söylencelerin kaynak miti Altay'dan gelir; tarihin uzak geçmişinde tanık olduğumuz "mavi kurt"la ilgili söylencedir özünde. Başlangıçta mitte belirleyici bir işlev üstlenen "kurt" ya da "mavi kurt", zamanla göksel bir açılım içine girer; "ışık" ya da herhangi bir "nesne" donunda "eril" kimi kez "dişil" görevini yerine getirir. İzleyen dönemde "eril" kurt, kurttan geldiğinin işaretlerini taşımakla birilikte "insan" donuna bürünür ve "baba" olur. Mitolojinin Yer'e bağlı "dişil" kimliği, toprağın asıl yaratıcı olarak öne çıkmasıyla belirleyici olmaya başlar ve zaman içinde "baba" silinir.

Böyle olmakla birlikte "kurt" ya da "mavi kurt" simgesi hiçbir zaman kaybolmamıştır: Örneğin Kamçatka'da yaşayanlar, ekim ayındaki yıllık bayramlarında kuru ottan yaptıkları kurt tasvirlerini bir yıl koruyarak kurdun, köyün kızlarıyla evlenmesini sağlamak isterler. Çünkü, kurdun, olağanüstü yaratıklar doğurabileceği inancı hâlâ yaşamaktadır.

"Kurdun" ve daha sonra onun "dönüşüm" ürünü olarak mitsel

kimlik kazanan "köpeğin" dışında Altay uygarlığında başka "ata-hayvan"lar da önemli işlevler üstlenmiştir: Tu-kiular (Türkler) ve Moğollar kadar "parlak" bir geçmişe sahip olmayan toplumlar tarafından tasarımlandıkları için "öne" çıkamamış görünebilirler; ama asla unutulmadıkları bir gerçektir. Bu mitsel "ata-hayvanlar" arasında "boğa, aslan, deve" ve "kuğu-kaz" sayılabilir.

Kimi araştırmacılar Eski Türklerde biri "ata-kurt", diğeri "ata-boğa" üzerinde yapılandırılan "iki gelenek" olduğu belirtilir: "İkili köken mitleri"nden biri ya da diğeri, kimi toplumlarda ebeli dönemlerde "baskın" duruma gelmiş, "ata-hayvan" olarak "kurt" aya da "boğa"dan biri seçilmiştir. Bunun dışında zaman zaman "kurt", dönüşüm ürünü olarak "köpek" ve "boğa", kimi kez ayrı ayrı, kimi kez koşut biçimde, kimi kez de birbirine "karışmış" olarak aynı anda ortaya çıktığı görülüyor: Kırk kızın kocasının "köpek" olduğu köken söylenceleri ve bir "boğa"nın soyundan geldiklerini ileri süren köken gelenekleriyle Kırgızlar, bunun en çarpıcı örneği durumundadır. Yine örneğin Oğuz'a adını veren "ata-hayvan" bir "boğa"dır. Buna karşın, Oğuznạme'yi veri aldığımızda "ata", bütün parlak yaşamı boyunca "kurdun" korumasına ve rehberliğine başvurmaktan kaçınamaz. Oğuz'un görsel betimlemelerinde "çarpıcı" bir durum söz konusudur: "Yüz", üzerinde bulunduğu bedenle hiçbir ortaklık taşımaz. Yüz, renklerle simgelenir; "siyah" saçlar ve kirpikler, olasılıkla ışık kaynağının içinden doğduğu, "göksel" karanlık enerjiyi, yani ışığın "anasını-babasını" simgelemektedir; "ateş kırmızısı" ağız, ışık kaynağını; "lal rengi" gözler, bu ışık kaynağından fışkıran "ışın" simgesi olarak algılanabilir. Betimlemede yüz "mavi" renktedir; bu Oğuz'un "göksel" kökenli olduğunu kanıtlar. Buna karşın, Oğuz'un gövdesinin hiçbir "göksel" niteliği yoktur: Önce "boğa", sonra "kurt" özelliklerinden söz edildiğine, omuzları "samur" omzu, göğsü "ayı" göğsü gibi denildiğine göre Oğuz, hayvanla özdeşleşme geleneği gereği hem "boğa" hem de "kurt", öte yandan hem "samur" hem de "ayı"dır. Bu anlamda "soyağacını" özetleyen, canlı bir "totem direği"dir. Çizilen resmi incelediğimizde Oğuz'un babasının boynuzlugiller ailesinden "boğa" olduğu kanısına varabiliriz. Yakut dilinde ve Osmanlıca'da iki yaşındaki boğalara "tosun", "oğuz" adı verilirdi. Olası-

lıkla Oğuzname'de karşımıza çıkan hayvan bu hayvandır, Oğuz kavminin ve Oğuz'un "ad kaynağı"dır.

Aslan döngüsüne gelince, "kurt" döngüsüne göre daha az belirgindir: "Dede Korkut Kitabı"ndan, "Basat" adındaki gencin "dişi bir aslan" tarafından büyütüldüğünü öğreniyoruz. Yine "Dede Korkut Kitabı"nda erkeklerle hayvanlar arasında geçen iki büyük savaştan söz edilir: Birinci savaşta kahraman sırasıyla "boğa", "deve" ve "aslan"la mücadele eder ve onları yener. Burada "aslan", vahşi doğanın temsilcisi olarak güçlü düşmanı simgeler.

X. yüzyılın ilk yıllarında eski Batı Tu-kiuları, Yağma, Çiğil ve Karluk olmak üzere üç gruba ayrılır: 940'ların ortalarına doğru Yağma kavminden bir hanedan bunları birleştirir. Kurucu hanedanın önemli kimliklerinden olan Satuk Buğra Han, İslamiyeti kabul eder ve halkını da peşinden sürükler. Kaşgarlı "bogra" (bugra) sözcüğünün her hayvanın, özellikle de "deve", "boğa" ve "at"ın damızlığı için kullanıldığını aktarır. Orta Asya'nın büyük mit kahramanlarından olan Satuk Buğra Han ile ilgili bir köken söylencesi vardır; bu söylence özünde "aslan"ın köken söylencesidir: İslamiyeti kabul edeceğini önceden öğrenen kahinler onu öldürmek ister, ancak annesi kurtarır. On iki yaşına gelince kırk arkadaşıyla ava gider: Bir tavşanı kovalarken kaybolur. Kovalamaca sırasında "tavşan" yaşlı bir adama dönüşür ve ona İslam dinine geçmesini önerir. Kaşgar hanı olan amcası ise ataların dinine dönmesi konusunda Satuk Buğra'ya baskı uygular. Ne var ki amcası "toprak yutar" ve ölür; Satuk han olur. Doksan altı yaşına kadar hükümdarlık yapar: Dört oğlu ve dört kızı olur. Kızlarının ikinci "Ala Nur", "Kırmızı Işık" adını taşır; inanca göre ağzına bir ışık damlası akıtan melek Cebrail onu ziyaret eder. Kız, bu "ışık damlası" ile gebe kalır; dokuz ay sonra bir erkek çocuk doğurur. Bilgeler bu çocuğun, Ali'nin oğlu olduğunu söylerler ve çocuğa "Seyid Ali Aslan Han" adını verirler.

Söylencenin başka bir çeşitlemesinde "doğum" biraz farklı anlatılır: "Ala Nur", bir gün, gözlerini kendisine dikmiş bir "aslan"la karşılaşır. Aslanın bakışlarından korkar ve bayılır. Dokuz ay sonra bir çocuk doğurur. Çocuk yedi yaşına geldiğinde Ala Nur, Tuk Buğra Han'la evlenir; bu evlilikten "Muhammed Aslan, Yusuf Aslan" ve "Kızıl Aslan" adlarında üç erkek çocuk doğurur.

Her iki söylencede de "aslan" belirleyicidir; çocuklar "aslan" adını taşır. Özellikle ikinci çeşitlemede "aslanla yapılan evlilik" anımsatılır. "Gebelik" sağlayıcı güç olarak vurgulanan "ışık", Hz. Ali ile "özdeş" kılındığından, ışık "eril" ilke algısıyla ve Allah'ın Aslanı "donunda" görünüşe taşınırken "çocuklar" Ali'nin çocukları olarak inanca yerleştirildi.

Asya tasarımlarında "hayvan",
Kendisinden türenildiğine inanılan,
"ana" kimi kez "baba" kimliğiyle belirgin "ata" dır.

Asya algısında "kuğu", temizlik, mutluluk ve saf genç kızlık simgesidir. Göksel kökenli olduğuna inanılan ve kendisinden türenildiği kabul edilen hayvan-atadır ya da şamanın Gök ya da Yeraltı yolculuğunda, sık sık donuna büründüğü, yardım aldığı ya da koruyucu ruh olarak seçtiği düşsel hayvandır.

Dünya mitolojisinde "kuğu" kutsal olarak nitelenir ve saygı görür. Kuğu motifi beyazlığın ve temizliğin simgesidir. Evlenmemiş bakire kızların, Lotus gölünde kuğuya dönüşerek yüzmeleri, Hint mitolojisinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Orta Asya Türk mitolojisinde de kuğu motifi yer yer ağırlıklıdır: Kuğudan türediklerine inanan topluluklar, kuğuya ve kuğuyu simgeleyen motiflere büyük saygı duyarlar. Yakut mitolojisinde, Ayısıt, kuğuyla simgelenir. Kırgız Manas Destanı'nda, Manas'ın nişanlısı Ayçörek, düşmanlarını korkutmak için kuğuya dönüşür.

Asya mitolojilerinde kuğunun dönüşüm ürünü olan "kaz", erkekliğin, evliliğin ve başarının simgesi düşsel kuştur. Şamanın Gök ya da Yeraltı yolculuğunda en sık donuna büründüğü, yardım aldığı ya da koruyucu ruh olarak seçtiği kutlu hayvan ya da Gök yolculuğundan dönüşte şamanın ve ona eşlik eden göksel ruhların bindiği mitolojik hayvandır.

Kuğu ya da Kaz

Bu nedenle Altay tasarımlarında "döngü" oluşturan diğer hayvan "kuğu" ya da "kaz"dır: Söylenceye göre, bir erkek bir göl kenarına iner; giysilerini kıyıya bırakmış kadınların yüzmekte olduğunu görür. Oyun olsun diye kadınlardan birinin giysilerini çalar; derken kadınlar "kuğu" ya da "kaz" olup uçup gider.

Yalnızca giysilerini çaldığı kadın kıyıda kalır. Erkekle evlenir ve ona erkek bir evlat verir. Daha sonra "kuş giysilerine" yeniden kavuşur ve kaçmayı başarır. Söylencedeki "kuğu" ya da "kaz"lar, göksel kökenli "kuş-kadınlar"dır; doğurgan ortam olarak su, "doğanın rahmi"dir. Demek ki "kuğu" ya da "kaz", köken mitlerinde "ata" kapsamında "ana-hayvan"dır.

Aynı döngünün bir parçası olarak algılanan Mançu köken söylencesinde "kadın-su-ışık" birlikteliği özellikle belirleyicidir: Söylenceye göre, üç göksel kökenli bakire bir gölde yıkanmaktadır. Derken kutsal bir "saksağan" bu üç bakirenin üstüne "kırmızı" bir meyve bırakır; en küçükleri bunu yer ve gebe kalır. Gölde yıkanan üç bakire, "saksağan"la ilişkilendirilerek "göksel" kökenli oldukları vurgulanmak istenir. "Su" yine doğurgan ortam anlamında "doğanın rahmi"dir. "Kırmızı meyve" ışıkla bağlantılandırılır ve ışık, üç bakirenin "beyaz" teniyle simgelenir. Bu nedenle "kuş-kadınlar" çoğunlukla beyaz renkle belirgin kuş "donlarına" bürünürler.

Yine aynı döngünün bir başka çeşitlemesini Buriyatlarda görüyoruz: Bir avcı, bir gün, bir göl üzerinde üç güzel kuğu görür; bunları izler; kadın "donuna" büründüklerini gözler. Avcı, "kadın-kuğular"dan birinin tüylerini çalar; tüylerini yitiren "kadın-kuğu" uçamadığından avcının eline düşer. Avcı, kuşu yakalar ve onunla evlenir; kuş avcıya 6 çocuk verir. Daha sonra tüylerine kavuşur, kuğuya dönüşüp uçup gider. Bir çeşitlemede söylencenin son bölümü farklı anlatılır: Avcıyla evlenen "kuğu-kadın", eski giysilerini hatırlar ve kocasına nereye sakladığını sorar. Kendisini ve çocuklarını artık terk etmeyeceğini düşünen koca, eski giysilerini geri vermeyi kabul eder. Süslenmek bahanesiyle eski giysilerini giyen kadın "kuğu"ya dönüşür ve duman deliğinden uçarak havalanır. Havada yükselirken geride bıraktıklarına şöyle seslenir: "Siz Yeryüzü'ne aitsiniz ve Yeryüzü'nde kalacaksınız; ben Gök'ten indim ve oraya çıkmam gerek." Buriyat mitolojisinde, kızlardan birinin ayaklarından yakalayarak annesinin kaçmasına engel olmaya çalıştığı anlatılır: Kızın elleri "isli" olduğu için artık kuğuların ayakları "siyah"tır.

Uzak geçmişten yakın geçmişe doğru "köken mitleri" kimi kez ayrıntı kimi kez önemli sayılabilecek değişimlere uğrar: Bu

köken miti de sayısız çeşitlemeyle aynı değişime uğramıştır denilebilir. Örneğin bir Başkırt masalında söyle bir anlatım vardır: Kocasının yokluğunda genç kadın giysilerini çıkarır ve "çamcabalığı" gibi suda yüzmeye başlar. Dadısı, genç kadının giysilerini alıp giyer ve artık geri vermek istemez. Çıplak olmaktan utanan genç kadın, orada bulduğu başka giysileri giyer ve "kaz" donuna bürünüp uçar. Bir sürü maceradan sonra "kadı-kuş", bir ağaca konar ve ağaçtan inmeye başlar; indikçe "kadın-kuş" donundan "kadın" donuna bürünür. Yine bir Başkırt söylencesinde, yaşlı bir adamın oğlu bir "su-perisi" ile evlenir: bir süre sonra "kurbağa derisi"nden yapılmış giysilerini yaktığı için "su-perisi kız" onu terk eder. Adam "su-peri-kız"ın "evi" olarak algılanan "göl"e gider; gölde, "silkinerek" genç güzel kadınlara dönüşen sekiz "kaz" görür. Kadın-kuş dönüşümünü vurgulayan bir Yakut mitolojisinde, Üçüncü Gök'te bir tanrının "göçmen" kuşları toplayıp bir topluluk kurduğu anlatılır. Yedi genç kadın ve kızları, "insan" olmak ve "çocuk doğurmak" üzere "turna kuşu" donuna bürünüp Dünya'ya inerler.

Er-Töştük destanında "Kuğu Gölü" söylencesi, eski tasarımlardaki betimlemelerin kimilerinin "silinmesi", kimilerinin "tersine dönüşümü"yle verilir: Kıyıları ışıklı mitolojik bir göl vardır. Cinlerin ve perilerin kızları altı ayda bir çılgınca eğlenmek için buraya gelirler. Kırk bakire ve kırk genç kız, kırk gün boyunca eğlenip hoşça vakit geçirirler. Kırkbirinci gün, seksen güzel "uçup" gider. İçlerinden biri "Serin Ay" adını da taşıyan "Ay Salkın"dır; eşi benzeri olmayan bir güzeldir; "ışığın kızı" olarak algılanır; geleceği görür, olacakları altı ay öncesinden bilir. Bir çadırda sekiz gün boyunca Er-Töştük'ü bekler; sonunda Er-Töştük gelir; eğlenirler ve birilikte olurlar. Genç kız gebe kalır. Bir gün büyük bir fırtına kopar ve kız "görünmez" olur; kimse nereye gittiğini bilmez.

Söylencede "giysilerin çalınması", "kuğu" ya da "kaz" silinmişmiş durumdadır. Ama genç kızların uçtukları belirtildiğine göre dolaylı olarak "kuğu" ya da "kaz"ın varlığı anımsatılır. Işık daha önceki tasarımlarda "erkek" ve"dölleyici" idi, burada kızla özdeşleştirilerek "tersine dönüşüm"le "kadın" ve"döllenen" durumunu almış.

Kuğu Gölü söylencesi o denli yaygınlaşır ki Sibirya'nın Altaylı olmayan halklarına kaadar ulaşır. Samoyedlerde bu söylence şöyle anlatılır: Karanlık ormanın içinde büyük bir göl vardır. Yaşlı bir kadın, "Eğer bu göle yaklaşırsanız yedi kız giysilerini çıkaracak ve yüzmeye başlayacak. Bu kızlardan birinin giysilerini alın ve saklayın", der. Erkekler bu öneriyi dinlerler. Çıplak kalan kadın giysilerini saklayan erkeğe, giysilerini geri verirse kendisiyle evleneceğini söyler. Çukcelerde biraz farklı bir çeşitlemesi vardır: Bir erkek çocuk göle gider; gölde giysilerini kıyıya bırakan kızlar ve sayısız martı vardır. Çocuk genç bir "martı-kız"ın giysisini saklar. "Martı-kız" onunla evlenir ve 12 çocuk verir. Burada "kuğu" ya da "kaz"ın yerini "martı" almaktadır. Pek çok topluluk kültüründe, özellikle Rus halk kültüründe kazların ya da kuğuların yerini "güvercinler" alır.

Köken mitleri dışında "rehber" hayvan olarak da önemli işlevler üstlenir "kuğu"; Asya Türk akan toplumlarında bunu kanıtlayan sayısız söylence vardır. Yenisey Havzası'nda, kuğuların tıpkı kadınlar gibi "aybaşı" gördüğü inancı bugün bile sürmektedir. Hayvanla özdeşleşebilmek için fizyolojik olarak kimi "ortak" yanların bulunması gerekir "kaygısı" böylesi bir inancı yaratmıştır diyebiliriz. Söylenceye göre bir adam orduya gider; yolda atı yorulur. Derken bir "kuğu"ya rastlar. Kuğu onu kanatlarına alır ve anasına-babasına yetiştirir.

Kuğunun kadın ya da kadının kuğuya "dönüşmesi" çok eskilere dayanır: İranlı kahraman "Efrasiyab" soy geleneği Turan soy geleneğine bağlanmak istenirken, örneğin "Buku Han" Efrasiyab ile özdeşleştirilirken Efrasiyab'ın kızı "kaz"a dönüşür. Yani soy dönüşümüne, "hayvan-ata" dönüşümü eşlik eder. Kaşgarlı, ağaç kabuğuna "kaz" dendiğini belirtiyor: Burada da benzer bir durumu gözlemliyoruz: "Ağaç-ata" ile "hayvan-ata" özdeşliği vurgulanmak isteniyor.

"Dede Korkut Kitabı"nda "kadın-kaz" kimliklendirmesine ilişkin, bizleri bu tasarımlarla buluşturan göndermeler vardır: Örneğin Türklerin İslamiyet'e giriş sürecinde Azrail'e direnen bir kahraman olarak algılanan ve İslamiyet'e yönelik Türk tepkisinin simgesi durumunda bulunan Deli Dumrul şöyle seslenir: "Ey oğlum ve kaza benzeyen akarım." Yine Uruz'un çobanının

koyun sürüsü dağılır; çoban, sürübaşı tekeyi aramaya koyulur. Tekeyi ararken "kanatlı" dişi perilerle karşılaşır. Kepeneğini üzerlerine atar ve birini yakalar; yakaladığı "kız-kuş" ile arzuyla birleşir. Daha sonra "kız-kuş" uçup havalanırken çobana şöyle seslenir: "Çoban! Yılın sonunda bende bir 'emanet'in olacak. Gel! Onu al!" Bir yıl sonra çoban aynı yere gelir: "Kadın-kuş" bir "toprak yığını"nı göstererek "emanet"ini ona teslim eder. Bu toprak yığının içinde bir çocuk vardır ve yalnızca tepeyi delerek doğabilecektir. Bu çocuk Tepegöz'dür.

Yaşam Ağacı

Asya algısında "ağaç", önsüz-sonsuz olarak algılanan ve canlı varlık türlerinin oluşumuna katılan kurucu öğe, kurucu ilkedir ya da tanrısal yaratma gücünü simgeleyen "yaşam nedeni"dir.

Yaşam ağacı, Asya varoluş ve türeme tasarımlarında, tanrısal yaratma gücünü simgeleyen, genellikle "ana", kimi kez hem "ana" hem de "baba" olarak algılanan bitki–atadır. Altay tasarımlarında "doğurmayan doğa" olanaksızlık, "doğuran doğa" ise olanaklılıktır. Bu türden tasarımlarda ağaç, "doğuran doğa"yı simgeler.

Köken mitleri arasında "yaşam ağacı" döngüsü önemli bir yer tutar: Varlık kaynağının "ağaç"tan gelmesi, Orta Asya ve Sibirya toplumlarının temel tasarımlarından biridir. Temel söylencelerden biri şöyledir:

"Karakurum'un biri Tuğla (Tola), diğeri de Selenga adını taşıyan iki ıramağı Kamlançu denilen bir yerde birleşiyordu. Bu iki ıramak arasında iki ağaç vardı, birinin adı 'kusuk' olup çamı andırıyordu, ama yaprakları kışları selvininkine, meyveleri ise gerek biçim gerek tat bakımından 'şiguza'ya benziyordu, diğer ağaca ise 'toz' (kayın ağacı) diyorlardı. Bu iki ağaç arasında yükselen yığma toprak üzerine gökten bir ışık düştü. Bu yığma toprak gün geçtikçe büyüdü. Bu garip sahneyi gözleyen Uygur kavimleri şaşkınlık içinde kaldılar; bu tepeciğe saygı ve alçakgönüllülükle yaklaştıklarında şarkıyı andıran uyumlu sesler işittiler. Ve her gece bu tepecik otuz adım uzağına kadar bir ışıkla kaplandı, günün birinde aynı doğum anındaki gebe bir kadın gibi

tepeciğin içinden bir kapı açıldı ve içeride her birinde bir çocuğun oturduğu çadıra benzer beş ayrı tepecik olduğu görüldü. Her çocuğun ağzında gereksinimi olan sütü sağlayan bir tüp sallanıyordu... Kavmin önde gelenleri bu mucizeyi görmeye geldiler, saygı duyduklarını ve boyun eğdiklerini göstermek için de önlerinde diz çöktüler. Rüzgâr üzerlerinde estiğinde çocukların gücü arttı ve hareket etmeye başladılar. Sonunda tepeciklerinin dışına çıktılar ve sütannelere emanet edildiler, bu arada halk onurlarına törenler düzenledi. Kısa bir süre sonra çocuklar sütten kesildiler ve konuşmaya başladılar. Çocuklar ebebeyinlerini sordular. Halk da iki ağacı gösterdi. Çocuklar bu iki ağaca yaklaşarak, saygılı çocukların ebebeyinlerine itaat etmeleri gibi itaat ettiler. Ağaçların boy verdiği toprağa da saygı gösterdiler. Ağaçlar (...) konuştular. O bölgenin tüm kavimleri çocukları görmeye geldi ve kral çocuklarına sunar gibi saygılarını sundular. Ayrılırken çocuklara isim taktılar: Büyüğüne Sungur Tegin, ikincisine Kotur Tegin, üçüncüye Tükel Tegin, dördüncüye Or Tegin ve beşinciye de Buku Tegin adını verdiler.

Halk bu alışılmadık şeyleri gördükten sonra bu çocuklardan birini şefleri ve kralları yapmaya karar verdi; çünkü bunlar Tanrı tarafından gönderilmiş olmalıydılar. Buku Tegin'in gerek hatlarının güzelliği gerekse yargı ve zeka açısından diğer çocuklardan üstün olduğunu gördüler. Ayrıca bu çocuk değişik halkların dilini ve yazısını biliyordu. Sonradan hepsi hemfikir olarak onu kendi hanları yaptılar."

Bu mitoloji de belki "ilk biçimi"nden bir ölçüde uzaklaşmış olabilir: Örneğin Hitaylar'daki "kozmik dağ"ın işlevini burada "ağaç", daha doğrusu "iki ağaç" üstlenmiştir. "İki ırmağın birleşmesi" olgusunda, birinin "dişil", diğerinin "eril" olarak algılanmasıdır bir bakıma ve "birleşme" noktası "yaratıcı" kaynak durumundadır.

Ağaç-ana/Ağaç-ata, insanlığın varoluş ya da bir topluluğun soy kaynağı olarak algılanan ve ezelden beri var olduğuna inanılan, ata tapımı konusu, ağaçla simgelenen ana ruhu/ata ruhudur. Ya da bu ruhun görünüşe taşınmış biçimi olarak algılanan, insanlığın ya da bir soyun ilk atası durumunda bulunan, doğurganlıkla belirgin ağaç; bu anlamda yaşam ağacıdır.

Ağaç Tapımının Kaynağı

Tapıma konu olan şey ağacın biçimi (zâhir) değildir; onun özünde var olduğuna inanılan, iyilik ya da kötülük yapabileceği kabul edilen, "doğurganlık"la belirgin şeydir (bâtın). İyilik yapan kimlikler melek, kötülük yapan kimlikler cin ya da şeytan olarak tasarımlandığına göre ağaçlar, en azından meleklerin, cinlerin ve şeytanların konutudur.

Orhun Kitabeleri'nden anladığımıza göre, tüm doğada ya da doğa parçalarında içeriği tam olarak tanımlanamayan kimi gizli güçler bulunuyordu. Bu nedenle dağ, tepe, taş, kaya, ağaç, su vb. nesneler hisseden, işiten, iyilik ya da kötülük yapabilen varlıklardı. Tapım, bu nesnelerin içindeki gizli güce yönelikti.

Yeryüzünün en yaygın tapımlarından biri ağaç tapımıdır: yerin derinlerine inen kökleri, göğe doğru yükselen gövdesiyle insanların ilgisini çekmiştir. Tapımda özellikle meyvesiz ağaçlar, ulu ağaçlar; bu kapsamda çam, kayın, çınar öne çıkar.

Orta Asya kan toplumlarında, özellikle Türkler'de ağaç tapımının yaygın olduğu görülür. Bu tapımın ilk ortaya çıkış yeri olarak Ötüken'in dağlık arazisi gösterilir.

Hunlar, her yıl yaz bitiminde, olasılıkla Ötüken'de, Ejder şehri adıyla anılan başkentlerinin yakınında bulunan dağın eteğindeki bir çam ağacının altında ayin yaparlardı. Sonraları burada yetişen dut ağacı aynı kutsallığı kazandı; bu kutsallık yaklaşık 1700 yıl sonra Hacı Bektaş Veli aracılığıyla Anadolu'ya taşındı.

Göktürkler'de ve diğer Türk topluluklarında, ağaç çevresinde ayinler düzenlemek ve bu yolla kötü ruhlardan arınmak ya da kötü ruhlardan temizlenmek istenen yerlere ağaç dikmek gelenekti.

Uygurlar'da ağaç tapımı daha ileri boyutta idi ve varoluş tasarımıyla atalar tapımına bağlanmıştı. Ağaçtan türeme inancı, tarihin içinden süzülerek günümüze taşınmış gözüküyor: Sözgelimi, Dede Korkut Kitabı'nda, Tepegöz ve Basat öykülerinde, Basat'ın babasının "kaba ağaç" olduğu belirtilir. Türk boylarından Kıpçakların adı "ağaç kovuğu" anlamına gelir. Bugün Anado-

lu'da bu tapımın bir dışa vurumu olarak "ağaç kovuğundan olmak" deyimi sıkça kullanılır.

Günümüzde ağaç tapımının en canlı yaşadığı yer Altaylar'dır: Özellikle çam, kayın, çınar ve servi ağaçları tapım konusu yapılır; bu ağaçlar kurusalar bile adak ve kurban sunumu devam eder.

Bir duada şöyle denmektedir:

"Altın yapraklı boz kayın
Sekiz gölgeli mukaddes kayın
Dokuz göklü, altın yapraklı mübarek kayın
Ey mübarek kayın. Sana kara yanaklı
ak kuzu kurban ediyorum."

Örnek duada kayın ağacı, görünen ve görünmeyen evrenlerin kimliklendirilmiş biçimi olarak çıkıyor karşımıza.

Yakut Türkleri'nde kayın ağacı-şaman ilişkisi tapıma yeni açılımlar kazandırır: Şaman adayı olan genç, hemen bir kayın ağacı diker; o büyüdükçe aşamasının da yükseleceği düşünülür. Şaman öldüğü zaman ağacı da ortadan kaldırılır.

Bir yakut söylencesine göre Tanrı ilk şamanı gökte yaratır ve onun gökteki evinin önüne de bir ağaç diker. Bu ilk şaman ölümsüz olduğu için ağaç da ölümsüzdür. Durmadan büyüyen ağaç, her tarafa dal budak salar. Ölen insanların ruhları bu ağaç üzerinde barınır. Bu nedenle bu ağaca "gök ağacı" ya da "dünya ağacı" adı verilir.

Bu tasarımın izlerini Anadolu'da görmek olasıdır: Ağaç dikilmesi ve dikilen ağaca dokunulmaması geleneği bugün Tahtacılar'da canlı biçimde yaşamaktadır: Ağaç, yaşam taşıyıcısı olarak algılandığı için ağaca dokunmak, yani ona zarar vermek, yaşamın taşınmasını kesintiye uğratmak anlamına gelir.

Tasarım nedeniyle Türk ve Moğol toplumlarında mezarlar ağaç altına yapılır ya da mezarlara ağaç dikilir.

Orta Asya ile Anadolu arasında bir geçiş bölgesi olan kuzey İran'da Ehli Haklar olarak adlandırılan bâtını topluluktan Karakoyunlu Türkmenleri'nde ağaç tapımı çok canlıdır. Evliya Çelebi bu topluluğu, "ağaca ibadet eden âdemi kavmi" olarak tanımlar. Ağaç çevresinde mumlar yakarak ayinler yapan Karakoyunlu Türkmenlerine göre ağaca bir demir parçası asan bunun yarar-

larını görecek ve Cehennem'de yanmayacaktır. Yine ağaca zarar vermek yasaktır. İlkbaharda kadınlar doğanın doğum gününü kutlamak için ağaçlara çiçekler asarlar ve onlara kurbanlar sunarlar. Kurban sunulan ağaçlar, "evliya ağacı" ya da "ulu ağaç" olarak adlandırılır.

Bugün Anadolu'da ağaç tapımı Kızılbaş topluluklarında, özellikle Tahtacılar'da ve Yörükler'de yaygındır: Tahtacılar'da özellikle çam, ladin, göknar ve ardıç; Yörükler'de ise karadut, çınar ve katran ağacı kutsaldır. Tahtacılar'da muharrem ayında ağaç kesilmesi yasaktır. Salı günleri de ağaç kesilmesi doğru bulunmaz. İşe başlanacağı zaman ağaçlar için dualar okunur.

Yılın belirli zamanlarında özellikle temmuz ya da ağustos ayı içinde Kızılbaş Kurmanç Kürt toplulukları, bayramlık giysilerini giyerler, kadınlı-erkekli, meşe ve ardıç ağaçlarının çevresinde ilahiler-dualar eşliğinde ayinler yaparlar; adaklar ve kurbanlar sunarlar.

Geriye dönüş tapımıyla İslam içine taşınıldığında, İslami bir kılığa bürünür ağaç tapımı: Hz. Muhammed'in asası, Kâbe'nin eşiği, Tûbâ ağacı ve Hz. Muhammed'in altında biat aldığı Rıdvan ağacı vb. Ağaç tapımının araçları durumuna gelir. Dede Korkut hikâyelerindeki Kazanoğlu Uruz'un ağaca seslenişi ve Pir Sultan'ın konuya ilişkin bir şiiri, İslam içine taşınan ağaç tapımının kanıtları durumundadır:

"Ağaç ağaç dir isem sana erilenme ağaç
Mekke ile Medine'nin kapusu ağaç."

* * *

"Öt benim sarı tanburam
Senin aslın ağaçtandır
Ağaç dersem gönüllenme
Kırmızı gül ağaçtandır.
Ali Fatma'nın yari
Ali çekti Zülfikâr'ı
Düldül atının eğeri
O da yine ağaçtandır."

Bir bütün olarak bakıldığında, ağaç tapımı, dağ ve su tapımıyla bir üçleme (dağ-ağaç-su) ya da bir ikileme (dağ-ağaç/su-ağaç) oluşturur. Edremit'in çamcı köyünde nineler, karnı ağrıyan

torunlarının karınlarını ovalarken, "Dağlar, taşlar, ulu kaba ağaçlar, koca çaylar! Gel, torunumun karnının ağrısını al!" derler.

Tapım konusu yapılan ağacın yanında genelde bir evliya mezarı vardır: Eğer mezar yoksa ağaç doğrudan insan (evliya) kimliğiyle çağrılır; Çınar Dede, Çitlenbik Dede ya da Ağaç Baba gibi. Gaybi bir dörtlüğünde şöyle der:

"Bir ağaçtır bu âlem
Meyvesi olmuş adam
Meyvedir maksut olan
Sanma ki ağaç ola."
Yaşam Ağacı

Bu nedenle Asaya varoluş ve türeme tasarımlarında "ağaç", tanrısal yaratma gücünü simgeleyen, genellikle "ana", kimi kez hem "ana" hem de "baba" olarak algılanan bitki-ata; "yaşam ağacı"dır.

Altay mitolojilerinde "doğurmayan doğa" olanaksızlık, "doğuran doğa" ise olanaklılıktır. Bu türden tasarımlarda ağaç, doğuran doğayı simgeler. Bir söylenceye göre tanrı Ülgen yeri yarattıktan sonra yeryüzünde yedi erkek ve yedi ağaç yaratır. Ardından da May-tere adında sekizinci bir adamı ve Altın Dağ'ı üzerinde o'nun ağacını yaratır.

Yedi erkekle yedi ağacı kendi hallerine bırakır: Aradan yedi yıl geçer. Tanrı Ülgen gelip kontrol eder: Ağaçların her biri yedişer dal sürmesine karşın, insanların sayısının artmadığını görür. May-tere'ye bunun nedenini sorar; o da üreme yeteneklerinin olmadığını söyler. Bunun üzerine tanrı Ülgen, bu insanların yönetimini May-tere'ye bırakır. Görevi alan May-tere, evi olduğuna inanılan Altın Dağ'ından aşağıya iner ve "doğuran bir doğa" yaratmak amacıyla erkeğin "karşıtı"nı, yani kadını "varlaştırma" işine girişir. Üç günde onun beden ve beden organlarını yaratır, ancak ona ruh veremez.

Durumu görüşmek üzere tanrı Ülgen'e gider; köpeği de bekçi olarak bırakır. Olanları kollamakta olan yeraltı tanrısı Erlik, May-tere'nin yokluğunu fırsat bilerek köpeğe rüşvet verir ve kadını güdümüne alır. Yedi tonlu flütle burun deliklerine üfleyerek, dokuz telli çalgıyla kulaklarına çalarak kadına ruh ve akıl verir.

Böylece kadının yedi çeşit huyu ve dokuz çeşit ruh hali ortaya çıkar.

Geri dönen May-tere, köpeğe, bunu niçin yaptığını sorar: o da Erlik'in, yazın sıcaktan, kışın soğuktan etkilenmeyen bir post verdiğini söyler.

Bir diğer söylence, Ak-genç söylencesi; doğuran, doğal olarak değişen ve dönüşen doğayla ağacın özdeşleştiğini bize anımsatır. Söylenceye göre yer'in göbeğinde bir Ak-genç (İlk Adam) vardır. Canı sıkılan Ak-genç dolaşmaya çıkar. Doğu yönünde ilerlediğinde, Güneş'in aydınlattığı geniş bir düzlük üzerinde büyük bir tepe, tepenin zirvesinde de büyük bir ağaç olduğunu görür. Ağacın tepesi, büyük tanrı Urun-ay-toyon'un yaşadığı göğün yedinci katına, kökleriyse yeraltı derinliklerine uzanmaktadır; yaprakları, gök sakinleriyle sohbet halindedir.

Yalnızlığından sıkılan Ak-genç, "yaşam ağacı" olarak algıladığı bu ağaca yaklaşarak kendisine bir "ortak" ister. Ak-genç'in isteği üzerine ağacın yaprakları hışırdamaya başlar; derken, Ak-genç'in üzerine "süt" şeklinde bir yağmur yağar ve ağacın köklerinden, yarı beline kadar çıplak bir kadın ortaya çıkar. Kabaran/büyüyen göğüslerinden Ak-genç'e gençlik sütü sunar; Ak-genç'in gücü yüz kat artar.

Yakut mitolojisinde Er Sogotoh (Yalnız Adam), Ak-genç'in yerini doldurur: söylenceye göre Er Sogotoh'un evi, geniş bir düzlüğün ortasındadır. Burada bir "yaşam ağacı" vardır; kökleri ölüler âlemine, tepesi gökkatlarına uzanmaktadır. Köklerinden köpürerek yüzeye çıkan "yaşam suyu"ndan içen hayvanlar ve insanlar gençliklerini yeniden kazanmaktadır.

Yine Oğuz Destanı'nda Oğuz Kağan'ın gök, dağ ve deniz adlı çocuklarının doğduğu ikinci evliliği, kimi anlatımlarda her iki evliliği ağaçla ilgilidir. Söylenceye göre Oğuz Kağan, bir gün ava çıkar; bir gölün kenarında bir ağaç görür. Ağacın kovuğunda bir kız vardır; yalnız oturmaktadır. Oğuz Kağan onu görünce aklı gider; yüreğine ateş düşer; onu sever ve alır.

Ağaçtan türemeyle ilgili efsanelerin en önemlisi, Uygur türeyiş efsanesidir: Söylenceye göre, Tugla ve Selenge nehirlerinin birleştiği yerde, birbirine yakın iki ağaç vardır. Bu iki ağaç ara-

sında büyük bir dağ oluşur. Gökten bu dağın üzerine ışık saçılmaya başlar.

Durumu yerinde gözlemek isteyen Uygur halkı, dağa yaklaşır; dağdan iç açıcı, sevinç verici sesler gelir. İzleyen günlerde, iki ağaç arasındaki dağın çevresinde, doğum yapmakta olan kadın biçimli bir ışık belirir. Derken dağda bir kapı açılır; içeride beş ev vardır ve her birinin içinde, ağzında emzik bulunan birer oğlan çocuğu oturmaktadır.

Halk, onların önünde diz çöker. Süt içme çağını atlatıp konuşmaya başladıklarında, Uygur halkına analarını-babalarını sorarlar. Halk, ağaçları gösterir; bunun üzerine çocuklar ağaçlara giderler; saygı gösterirler. Ağaçlardan biri ana, diğeri babadır.

Yaşam ağacı tasarımı bakımından Altay tasarımlarıyla Zervanist, Mazdaist ve Zerdüşti tasarımlar özde örtüşür: Zervanist-Mazdaist inanca göre, Ahuramazda'nın yarattığı Gayomart'ın toprakta saklı tohumlarından bir ağaç gelişir. Bu ağaçtan ilk erkek insan Maşya ve ilk kadın insan Maşyana oluşur. Burada ağaç, doğanın rahminin taşıyıcısı "ata-ana"dır; ağaç-tanrıça ya da yaşam ağacıdır. Baba ise ilk insan Gayomart'ın tohumlarıyla simgelenen ve Ahuramazda'nın yaratma gücü olarak algılanan ışıktır, yani nesnedir.

ALEVİLİK AYDINLANMANIN NERESİNDE

Bir idealizm materyalizm bileşimi olan Alevilik-Bektaşilik genelde; Antik Aydınlanma Çağı ve XVIII. yüzyıl Aydınlanmacılığının temelini oluşturan metafizik bir aydınlanma zeminine oturur.

Özelde, varsaydığı metafiziğin insan ve insan aklı tarafından sürekli beslenmesini, bir zorunluluk olarak öne çıkardığı için kimi durumlarda; XIX. yüzyıllın ikinci yansında Marks ve Engels tarafından "diyalektik ve tarihi materyalizm" üzerine yapılandırılan gerçek aydınlanmaya silik adımlar atar.

Tanrı'dan çıkıp yeniden Tanrı'ya dönen bir çevrim[1] üzerinde, kurgusal bir başlangıçla kurgusal bir son arasında sıkışır kalır çoğunlukla. Çevrim'in birinci yarısında yarattığı idealizmini, ikinci yarısında kendi materyalizmini "aklayacak" biçimde kullanmasına; bir "sentez" olarak algıladığı insan aracılığıyla son kurgusal metafizik halkayı kırmaya çabalamasına karşın, gerçek aydınlanmayı bir türlü içine sindiremez; kimi kez göndermeler yapmakla yetinir.

Şimdi Alevilik Bektaşiliğin inanç düşünce evreninde bir gezinti yapalım.

Alevilik Bektaşilik "tez-antitez-sentez" olarak algıladığı Tanrı doğa insan ilişkisini; sudur öğretisi[2] kapsamında açıklar. Su-

1. Çevrim: a) Varlığın sudur biçiminde, tanrısal başlangıçtan başlayarak ortaya çıkışı ve çeşitli aşamalardan geçip bir çember yayı üzerindeki hareketini tamamladıktan sonra yeniden Tanrı'ya dönüşü, b) Bu görüşü savunan öğreti.

2. Sudur: Tanrı'nın; kendi özünden fışkıran, taşan bir nurun dönüşümler geçirmesi yoluyla evrende gözle görülebilir biçimler aldığını savunan kuram; sudur öğretisi.

dur, "tez" durumundaki Tanrı'nın kendi özünden fışkıran, taşan ışığın "dönüşümler" geçirerek ve bu yolla kendi kendine yabancılaşarak evrende, gözle görülebilir biçimler aldığını savunur.

İnanca göre Tanrı, madde ve eşyanın; hareketin, hareket soyutlaması olarak zamanın var olmasından önceki mutlak yokluk-hiçlik durumunda kendi kendisinin tanrısı iken, insan için düşünülmesi-algılanması güç bir öze sahipti.

Sudur bu özü veri alarak tartışmaya girmez; çünkü mutlak yokluk-hiçlikte, yokluğu-hiçliği tartışmayı anlamlı, bu aşamada bir Tanrı varlığından söz etmeyi üretici bulmaz. Kendi kendisinin bilincinde; kendi içindeki sonsuz olanakların, yeteneklerin ve güçlerin ayrımında olmayan bir Tanrı'ya karşı ilgisiz kalır.

Yine inanca göre, çevrimin hareket ettirici ilkesi olan "güzelliğin görülmeye eğilimi" sonucu Tanrı, insan için düşünülemez olan yokluğun-hiçliğin içinde kendine bakacak göz ve kendini taşıyacak gönül ister.

İşte sudur bu gereklilikle başlar; Tanrı, kendine yabancılaşır. Yabancılaşmanın belirmesiyle birlikte mutlak yokluk-hiçlik, olanaklı yokluk-hiçlik durumuna evrilir. Tanrı, kendi bilincine varır; bütün maddesel ve ruhsal şeylerin yaratılması için gerekli kaynağı içinde taşıdığının ayırdına erer; kişilik kazanır; önce Tanrı iken şimdi Hak[3], Hakikat[4], Gerçek[5] ya da Aşk[6] olur. Daha sonra ilk sudur kademesi olan Hak'tan; Tanrı'nın ilk belirme aşaması olarak algılanan ve tüm diğer şeylerin onun aracılığıyla yaratıldığı kabul edilen ilk akıl'a. (akl-ı evvel)[7] inilir. Böylece çevrimin, kutsal köken'den (âlem-i gayb)[8] duyularla algılanabilir

3. Hak: Tanrı

4. Hakikat: Hakk'ın tarikat yolcusu'ndan özelliklerini alarak yerine kendi özelliklerini koymasıyla elde edilen şey.

5. Gerçek: a) Hakikat b) Zâhir

6. Aşk: Tanrısal sevginin insanı bütünüyle egemenliği altına almasıyla belirgin; sevenin sevilende kendini yoketmesi, sevenin yok yalnızca sevilenin var olması durumunu sağlayan sevginin son aşaması.

7. Akl-ı evvel: Tüm diğer şeylerin onun aracılığıyla yaratıldığı kabul edilen ilk akıl; Tanrı'nın ilk belirme aşaması.

8. Âlem-i gayb: Duyularla tanınıp algılanabilen âlemin ötesinde bulunduğuna inanılan âlem.

bilgiyle ulaşılabilir dünyaya (âlem-i şühud)[9] inen alçalan eğri'sinin (kavs i nüzul)[10] hareketi başlamış olur.

Ardından sırasıyla ve her adımda Tanrı'dan biraz daha uzaklaşacak biçimde; akl-ı evvel'e verilen bilgilerin belirme aşamaları olarak inanca çıkan meleklerin, peygamberlerin, ermişlerin, inananların, inanmayanların, cinlerin şeytanların, hayvanların, bitkilerin ve doğal elementlerin aklı; bu dokuz akıldan kaynaklanan ruhları yaratılır.

Tanrı Hak olup potansiyel kazandıktan sonra dönüşümler geçirerek, kendinden daha az şeyler içeren-daha az kendisi olarak beliren aşamalara doğru yol alıp doğal element'e-saf cevher'e değin iner.

Böylece inançta varoluş çemberi olarak algılanan çevrimin, kutsal kökenden çıkıp görünür evren'e doğru inen alçalan eğri'sinin hareketi tamamlanmış olur.

Varoluş çemberi'nin bu ilk yarısı, tümüyle bir inanç ürünüdür. Gönül bilgisiyle[11] ulaşılan bâtini bilince öncelik verilerek açıklanan ve geçici görünür gerçekler olarak algılanan, nesnel dünyaya göre değişmez, kalıcı ve ebedi bulunan bu idealist yanidealizm; metafizik aydınlanma'nın, doğadan önce var olan ve diyalektik yöntemle gelişerek doğalaşan ve insan bilincinde kendisini bulan mutlak düşüncesinden, felsefe diliyle konuşursak Tanrı'sından başka bir şey değildir. Önce mutlak bir düşünce vardı; her şey bu mutlak düşünce'den oluştu, diyen metafizik aydınlanmacılarla önce mutlak yoklukta bir Tanrı vardı; her şey O'nun kendine yabancılaşarak görünür gerçekler durumuna geldi diyen Alevi Bektaşi inancı tam bir örtüşme gösterir.

Yine metafizik aydınlanmanın, inançtan düşünceye atlama olgusunu burada da görürüz. Bu bağlamda, çevrimin idealist yanı, Alevi felsefesinde öncel-yaratıcı görünmesine karşın gerçek-

9. Âlem-i şühud: Duyularla algılanabilir, bilgiyle ulaşılabilir varlıklar âlemi.

10. Kavs-i nüzul: Çevrim öğretisine göre, varoluş çemberi'nin ilk yarısını oluşturan, âlem-i gayb'dan âlem-i şühud'a inen varlığın, önce cansızlar, sonra bitkiler, en sonunda da hayvanlar ve insanlar biçiminde görünür duruma gelirken çizdiği varsayılan yarım daire.

11. Gönül bilgisi: Sezgisel akla dayanarak gönül yoluyla elde edilen bilgi.

te, nesnel sürecin-maddeci düşünce temelinin bir gerekçesidir. İnançtan düşünceye inebilmek için kolektif bir yordamla yaratılmış bir varsayım öğesidir. Daha açık bir anlatımla zâhiri[12] düşünmeye-koşullanmaya tepki gösteren Alevi-Bektaşinin; asıl gerçek olarak algıladığı doğal süreci-insan eylemini kutsamak için kendine yabancılaşarak yarattığı bir yabancılaşma ürünüdür.

Eğer Alevi-Bektaşiler bu yabancılaşma ürünü var sayımlarından tartışmaya kapalı sonuçlar çıkarmaya kalkışırlarsa; metafizik aydınlanmanın da dışına düşerek tümüyle bir inanç yumağının öğesi olurlar. İslam özkaynağının çizdiği sınırlar içinde davranan Ortodoks Sünni'den farkları kalmaz.

İnançta, çevrimin ikinci yarısı; Hak'tan en uzak nokta olarak beliren doğal element -saf cevher'den çıkıp yabancılaşmadan uzaklaşacak- her adımda daha çok Tanrı'nın kendisi olacak biçimde dönüşümler geçiren, yükselen eğri'nin hareketiyle başlamış olur.

İnançtan nesneye inilmesiyle birlikte Tanrı'nın tanrılığı da sona erer. Varoluş çemberi'nin yükselen eğrisinin hareketi bütünüyle materyalizm zemininde-maddeci düşünce temeli üzerinde yürür. Tanrısal özün görünüşe çıkan bir yaratısı olarak görünmesine karşın gerçekte bir öncel yaratıcı'dan başka bir şey değildir.

Doğal element-saf cevher ya da bunun aklı, ruhu; Tanrı'nın da tanrılığını yapamayacağı bir sudur aşamasını simgeler. Çünkü yabancılaşmanın son aşamasıdır; en az Tanrı'dır.

İdealizmden-materyalizme kırılan, Tanrı'nın bilgisi-yönlendirmesi dışında, kendi yasaları- kuralları içinde adım adım yabancılaşmadan uzaklaşan bir sürecin başlangıcı olur. Varoluş çemberi'nde[13] yükselen eğrinin dönüşümleri giderek soyuttan somuta evrilir. Her şeyin dünya çevresinde döndüğü algısıyla beslenen ve bir çember yayını izleyen hareketin soyutlanması

12. Zâhir: a) inançta gerçek olan görünmeyen alanın (bâtının) bir yansıması olarak algılanan, görünen nesnel varlık alanı, b) Şeriat olarak algılanan ve tanrısal tecelliler biçiminde görünüş alanına çıkan varlıkların dış yüzü. c) Bâtından habersiz olan ve zâhirle yetinen, yol dışından kimse.

13. Varoluş çemberi: Tanrı'dan fışkıran, taşan özün akl-ı evvel'den âlem-i şühud'a inerken çizdiği düşünülen kavs-i nüzul ile âlem-i şühud'dan çıktığı kaynağı yükselirken çizdiği düşünülen kavs-i uruc eğrilerinden oluşan daire.

olarak bilince çıkan zaman sürecinde; dokuz ruh[14] dokuz akla[15] verilen bilgilerin görüntülerinin belirdiği tanrısal mekânlar olarak Atlas, Burçlar, Zühal, Müşteri, Merih, Güneş, Zühre, Utarit ve Ay biçiminde somutlaşır. Bu dokuz gök katı'ndan genelde evren, özelde ortamda; nesnel süreci-yaşamı önceleyen nitelikler olarak sıcaklık, soğukluk; kuruluk ve yaşlık öğeleri belirir.

Burada Çin, Hint ve Yunan düşüncelerinin bir bileşimi biçiminde evrilen İlkçağ aydınlanma felsefesinin bire bir izlerini görürüz. Görünen sonsuz çeşitliliğin kuru-yaş, aydınlık-karanlık, sıcak-soğuk, boş-dolu vb. karşıt güçler taşıdığı; her şeyin, aynı şeyin değişik yüzleri olarak algılanan bu karşıt güçlerin çatışmasından oluştuğu; gelişmenin-değişmenin itici gücünün bu olduğu sezisi, Alevi-Bektaşi felsefesinde de önemli bir yer tutar. Tanrı-doğa-insan kutsal üçleme'sini, "tez-antitez-sentez" biçiminde besleyen de bu yaklaşımdır.

Kaldığımız yerden devam edelim: Bu dört öğenin ilişkisinden üç âlem, yani cansızlar âlemi, bitkiler âlemi ve hayvanlar âlemi ortaya çıkar. Çevrimde, yükselen eğri'nin (kavs-i uruc)[16] son halkası, dokuzuncu ve son sudur kademesi olarak beliren hayvanlar âlemi; derece derece yükselerek Hakk'a ulaşan eksiksiz insanı temsil eden insan-ı kâmil[17] aşamasıyla son bulur.

Çevrim'e bir bütün olarak bakıldığında; Tanrı kendisini doğal elemente-saf cevhere taşımakla bir bakıma varlığını da yadsımış olur. Potansiyelini kendi içinde taşıyan bir nesnel süreci yönlendirmek şöyle dursun, onu bilmekten bile acizdir.

Cahili olduğu bu dünyayı tanımak-bilmek ve bu yolla kendi "cehaletine" son vermek isteyen Tanrı; tanrısal özü en çok içeren yani en çok Tanrı olan insana gereksinim duyar. Genelde insan, özelde kâmil insan aracılığıyla inançta, geçici görünür gerçekler

14. Dokuz ruh: Dokuz akıl'dan türeyen üçüncü sudur kademesi.

15. Dokuz akıl: Akl-ı evvel'den türeyen ikinci sudur kademesi.

16. Kavs-i uruc: Çevrim öğretisine göre, varoluş çemberi'nin ikinci yarısını oluşturan, aslına dönmek isteyen insanın âlem-i şühud'dan âlem-i gayb'a yükselirken çizdiği varsayılan yarım daire.

17. İnsan-ı kâmil: a) Derece derece yükselerek Hakk'a ulaşan eksiksiz insan; olgun insan; yetkin insan, b) Bu insanla temsil edilen en olgun insanlık aşaması.

dünyası olarak kutsanan, özünde ise varlık ve olgu anlamında maddi özellikler gösteren öğelerin oluşturduğu bir nesnel süreçten başka bir şey olmayan bu dünya'yı bilme-tanıma olanağını bulur.

İnsanın Tanrı'ya değil, Tanrı'nın insana muhtaçlığı zemininde; kendi kendisinin tanrısı-efendisi; kendi kendisinin yaratıcısı-şekillendiricisi olarak öne çıkan insan, beynini ve bedenini "cendereye alan" hemen her türlü baskıya "başkaldıran" bir "savaşçı" olarak belirir. Kutsanarak tersyüz edilmiş kolektif bilincin son halkası olarak şekillenen ve ilksiz-sonsuz olarak algılanan tanrı inancı ya da inanç tanrısı; konuşan-tanrı ya da tanrı-insan kılığında ayaklan üzerine oturur. Kurgulanan tanrı, kurgulayan da somutlanır. Tanrı insan donunda[18] söyleyen-eyleyen bir varlığa bürünür.

Alevilik-Bektaşilikte inanç algısı; insanın insana, insanın insanlığa, giderek çevreye, doğaya duyduğu saygının, yabancılaşarak bağımsızlaşmasından başka bir şey değildir. Bu yönüyle de metafizik aydınlanmanın ana çizgileri içinde kalır.

Ancak, kendi yabancılaşma ününü tanrıyı referans göstermez, bu bağlamda ona tapmaz; tam tersine kendini referans göstererek O'nu kutsar; konuşan tanrı olarak algıladığı insanın insana "tapmasını" yeğler.

Bu kanalda, medeni insan kafasının bir ürünü olan ve doğal olanın ya da toplum yaşamının sınırları dışında yabancılaşıp kemikleşerek geriye dönüp yine aynı medeni insanın kafasını zincire vuran ortodoks dinsel inanç, gök katlarından yeryüzüne indirilir. Aydınlanma zemininde, kendini yaratan kolektif insan bilincinin süzgecinden geçirilerek kâmil insanın; kâmil insanın yüceltilmesi bağlamında âlem donu'nda Tanrı adına tasarrufta bulunduğuna inanılan "kutbun"[19] yaşam görüşünü destekleyen, onu haklı ve gerekli kılan bir "bilince" indirgenir.

Alevi-Bektaşiler tanrı-doğa-insan özdeşliği zemininde Tanrı'nın, ancak kâmil insan aracılığıyla öğrenebileceği bir nesnel

18. Don: a) Yol ululanının, keramet göstererek büründükleri görünüş, b) Hakk'a yürüyen, ancak yok olmayıp bir yere taşınan yol ulusunun yeni ruh zarfı.

19. Kutup: Tanrı'nın yeryüzündeki vekili olduğuna, Tanrı adına tasarrufta bulunduğuna inanılan ve âlem'in ruhu olarak algılanan en büyük veli.

süreci, bir materyalist açılımı varsaymakla kendi yabancılaşmış kolektif bilinçlerine "esir" olmaktan kendilerini kurtarmış, metafizik aydınlanma'nın sınırlarını zorlayarak materyalist aydınlanma'ya adım atmış olurlar.

Bu inancı-felsefeyi bugünlere taşıyan, onu sürekli güncel kılan işte bu materyalist özdür. Dinin-inancın, kâmil insanın yaşam görüşüne indirgenmesi görüntüsü altında, insana ve toplumsal bilince duyulan saygıdır, aşktır, bağlılıktır. Yarı-ilahi nitelikte köktenci bir halk muhalefeti olarak biçimlenip yapılandığı Ortaçağ koşullarından günümüze toplumsal isyanı kucaklayan, eşitsizliğe, sömürüye, horlanmaya duyarlı özdür. O günden bugüne, bugünden yarına; sınıfların olmadığı, insanın insanı ezmediği bir toplum düşünü, içten heyecanla kovalamadır, sürekli canlı tutmadır.

Ama aynı zamanda bu can alıcı nokta, Alevilik-Bektaşiliğin en zayıf halkasıdır. Çünkü burası doğa-toplum yaşamının sınırında; hem toplumsal insan bilincinin harmanlanma-maddeci düşünce temeli üzerinde gelişen akıl ürününün hasat alanı hem de kutsal köken'e bir atlama platformudur, metafizik aydınlanma ile materyalist aydınlanma'nın sınırıdır.

ALEVİLİĞİN VARLIK GEREKÇESİ VE İDEOLOJİSİ*

Bugünün somutunda; bu toprak insanını esenliğe kavuşturacak ilerici demokrat güçlerin başında Alevi-Bektaşi topluluğunun geldiği savı, hemen herkesin ortak yargısı durumundadır. Bu yargı yapay değildir, Alevilerin-Bektaşilerin Anadolu insanının toplumsal mücadelelerinde oynadıkları onurlu rolün bilincine çıkardığı bir gerçekliktir.

Günümüz Aleviliği-Bektaşiliği zulme, baskıya, haksızlığa karşı isyan geleneğini, uygarlık öncesi sınıfsız toplumun eşitlik değerleriyle besleyerek bugünlere taşımış, halk muhalefetini tarihle kültürle beslemiş, onu sürekli canlı tutmuştur.

Alevi-Bektaşi hareketinin varlık gerekçesi, onun çağdaş bir kimlik olmasında yatar. Alevilik-Bektaşilik, Ortaçağ koşullarında

* Bu yazı başlıksız biçimde, 20 Eylül 1995 tarihinde ABTM Başkanlık Divanı'na *Nefes* dergisinin görüşü olarak sunulan yazıdan alındı.

egemen ideoloji durumundaki Sünni İslamlıkla giriştiği dinsel-düşünsel-siyasal "hesaplaşma" sürecinde biçimlenmiş; Anadolu insanının yaşama-mücadele yordamını dile getiren bir "yaşam görüşü"dür, bir "yaşam biçimi"dir, dili Türkçe olan "örf" dışı bir dinsel-düşünsel-siyasal "halk öğretisi"dir. Ortaçağ karanlığında geleceği aydınlatacak bir ışık olarak belirmiş; birey değerlerinin ve toplumsal mücadelelerin ağırlıklı taşıyıcıları olarak yaşanan somutta, toplumu ileriye götürecek kimliklerin arayıcıları olagelmiştir. Bu anlamda inancını, tüm manevi değerlerini aklını kullanarak, aydınlanma zemininde kalarak, yaşama yordamını onurlandıracak-kucaklayacak biçimde yeniden üretmiştir. Ortaçağ'da geleceğe yönelik bir ışık olarak beliren kimliğini, Sünni Ortadoksluğa, bu inancı ideoloji edinmiş egemen sınıflara karşı mücadele koşullarında toplumsal memnuniyetsizlikle birleştirmiş ve bu kanalda modern kimlikle buluşmuştur. Bugün ülkemiz özelinde insanlık kazanımı olarak ne varsa onun elde edilmesinde, Ortaçağ değerleriyle yaşamsal bir mücadeleye giren, gerçek demokrasinin-laikliğin yaşam bulacağı kamu alanına, halk katına ya da emek zeminine ivme kazandıran ve bu mücadeleyi günümüze taşıyan Alevilerin-Bektaşilerin payı yadsınamayacak denli büyüktür.

Bu kapsamda Alevi-Bektaşi olmak bir Ortaçağ kimliği değildir. Tam tersine Ortaçağ koşullarında egemen Ortaçağ kimliğine karşı doğup biçimlenmiş; kendisini sürekli yenileyerek günümüze taşınmış modern, çağdaş bir kimliktir. Bu böyle olmakla birlikte Alevilik-Bektaşilik, bir başına bugün ezilen sınıf insanının demokratik ve siyasi sorunlarını çözecek bir siyasal ideoloji de değildir. Bu topraklarda demokrasi mücadelesine, toplumculuk kavgasına soyunanlara "kafa katkısı" verecek, zengin pratik olanaklar sunacak ilerici dinsel-düşünsel-siyasi bir kimliktir.

Bu kapsamda olması-algılanması gereken uygarlık-öncesi ilksel eşitlikçi değerlerle yaşanan andaki toplumsal muhalefet değerlerinin buluşmasını saptamak-yakalamak olmalıdır. Uygarlığa gelinceye değin insanlığın yarattığı ilksel kolektivizm değerleriyle günümüz toplumunda geleceği temsil eden sınıf değerleri arasında bir ara halka oluşturan; barbar değerleri onurlandıran ve onu modern kimliğe aktaran; oluşturduğu isyan ideolojisiyle barbar olmayı değil toplumcu olmayı, sınıfsız toplumun

ideoloji-öncesi düşünce yapısını değil toplumculuğu öneren Alevilik-Bektaşiliği anlamak, onu yerli yerine oturtmak hepimiz için yaşamsal bir görevdir.

Alevilik-Bektaşilik, yaşanan toplum katına geçmişten taşınan; kendisini, aydınlanma zemininde sürekli yenileyerek, inancını aklın egemenliğinde ve an-ı daim'de anlamlı kılarak çağdaşlığa bürünen bir kimliktir. Dinsel-sınıfsal sömürü altında olanları, egemene karşı bir "başkaldırıya" yöneltirken, hoşgörü ve sevgi temeli üzerine yapılanan bir insanseverlik dünyası yaratmış; ezilen, horlanan Anadolu insanının sınıfsal dertlerini, acılarını, elinden geldiğince kucaklamaya çalışmıştır. Ancak, sınıflı bir toplumda, ezilen sınıf insanının demokratik ve siyasal sorunlarını çözmek, çözüme kavuşturmak bir "tarikat öğretisinin" görevi olmadığı gibi, bu yükü omuzlayacak "siyasi bir öğreti" de değildir. Bu nedenle ABH'nde, siyasal ideolojilerde aranan "ideolojik netlik" yoktur. Ancak, ABH'i; kendini yaratan toplumsal temelin demokratik-siyasal ufku dışına çıkamaz; halk katında emek zemininde kalmak anlamında bir "ideolojik netliği" vardır. Bu toplumsal zeminin çıkarı-yararı dışında bir kimlik arayışına giremez Alevi-Bektaşi. Bu yaklaşımın bir uzantısı olarak ABH'nin politik hedefleri kamunun, halkın, emekçinin politik hedefleriyle örtüşür.

Kulak Abdesti

Alevilik-Bektaşilik, "gökyüzü"ndeki inanç yaratılarından "yeryüzü"ndeki doğal elementlere, yani "hava", "ateş", "su" ve "toprağ"a, uzantısında doğal niteliklere, yani "soğuk", "sıcak", "yaş", "kuru", "artı" ve "eksi"ye inme becerisini-yeteneğini gösteren "İlkçağ akıl hareketi"ni, Ortaçağ'da Anadolu toprağında daha boyutlu biçimde yaşama geçirdiğinde, Tanrı'nın "evren görüşü"nü, Tanrı-İnsan'ın dünya görüşüne dönüştürdü.

Yaşanan süreçte, Hacı Bektaş Veli'nin öncülüğünde-önderliğinde, Tanrı-İnsan ya da İnsan-Tanrı olarak algılanan kâmil insanın içinde yer aldığı ya da sözcüsü olduğu toplum katını, yani halkı, çalışanı-yaratanı kurtuluşa taşıyan, insanlığın kurtuluş düşünü sürekli canlı tutan bâtını heterodoksi nitelikte bir ideolojiye evrildi. Bu kanalda; Hıristiyanlığın dünyalaşmasma, Batı'da Rö-

nesansı doğuran XVIII. yüzyıl aydınlanmacılığının doğuşuna "aracılık" eden Doğulu kaynaklar yaratıldı.

Alevilik-Bektaşiliğin bu olağanüstü açılımı bâtini kimlikli Anadolu insanını; XIX. yüzyılın ikinci yansında tümüyle bilimsel temeller üzerine yapılandırılan "gerçek aydınlanma alanına" taşıdı.

Aleviler-Bektaşiler bu birey-toplum kimliğini, bu toplumsal misyonu, kulak abdesti vererek kulak abdesti alarak başardılar.

Alevilik Bektaşilik'te abdest dendiğinde:

Su ile yapılan abdest ve

Bilgi ile yapılan abdest anlaşılır.

Su ile yapılan abdest bir "küçük temizlenme"dir ve "taharet-i sugra" ya da "tarikat abdesti" adıyla anılır. Yola girecek cana rehberi tarafından aldırılır. Yol öğretmeni durumundaki rehber her bir organı, yani elleri, burnu, yüzü, kolları, başı ve ayakları yıkatırken kimi öğütlerde bulunur. Burada iki nokta önemlidir:

1) Su ile yıkayarak organları yüzey kirliliğinden arındırma ve

2) Aklın nesnelleşmiş biçimi olarak algılanan su ile kutsayarak vücut organlarını bir iç yıkanmaya uğratma. Daha doğrusu bu görüntü arkasında ve aklın belirleyiciliğinde kişiyi bir özeleştiri sürecine sokma-sokarak onu, o güne değin yapmış olduğu suçlardan olumsuzluklardan temizleme.

Alevilik-Bektaşilikte abdest bağlamında asıl önemli uygulama bilgiyle yıkanmadır ki "kulak abdesti" olarak algılanır. "Kulak abdesti" bilgiyle yıkanma anlamına gelir. Kulak abdesti vermek bilgiyle yıkamak; kulak abdesti almak bilgiyle yıkanmak demektir.

Felsefenin verdiği bu yükümlülük, Alevilik-Bektaşiliğin eğitim öğretisi olan Dört Kapı Kırk Makam'ın ilk kapısının ikinci makamında;

1) Tanrısal buyrukları, gökyüzünden yeryüzüne indirilen kutsal metinler olarak değil, sezgisel akılla kutsal olanın algılanmasıyla dışa vurulan "yarı ilahi" nitelikte sözler olarak algılama; bunu biçimsel görme; öz arayışına girme;

2) Doğa ve toplum olaylarını, nesnel yasaları, yaşamı ya da çevreyi düzenleyen insan kararlarını konu edinen bilimleri öğrenme; aklın asıl üretim alanını çizme; çizilen bu alanı kutsama biçiminde yaptırım olarak öne çıkarılır.

Kulak abdesti vermek yetkisine-sorumluluğuna sahip kimlik öncelikle pir-mürşittir, uzantısında rehberdir; pirin-mürşidin sözlerini taşıyan kimlik anlamında zâkirdir. Kulak abdesti almak durumunda olan kimlik ise taliptir.

Alevilik-Bektaşilikte kulak abdesti vermek de almak da hem alan hem de veren için bir ibadettir ve bâtında namaz olarak algılanır.

İnançta namaz; Tanrı'yı kendi evinde, yani gönülde mihman edip O'nunla söyleşmektir ki bu insanın kendi kendisine abdest vermesinin-kendini yetiştirmesinin bir başka anlatımıdır. Diğer taraftan yine inançta abdest alıp-vermek aynı zamanda zekâttır. Edinilen bilgiyi gerektiğinde gerekli olana aktararak, yani kulak abdesti vererek kişinin kendini kirlilikten temizleme-eğitme sürecinin bâtini anlatımıdır.

Anadolu Alevileri-Bektaşileri kulak abdesti alarak kulak abdesti vererek, Ortaçağ'ın inanç yaratılarını-inanç kimliklerini ve nesnelere yönelik Ortodoks yorumları-tanımlamaları tersine çevirdiler. O günden bugüne yaşanan süreçte aydınlanma hareketini kitleselleştirdiler.

Sudur felsefesinde bir çember yayı üzerinde hareket ediyormuş izlenimi verilerek ayrıntıları açıklanan çevrimde; inanç yaratıları alanından, her şeyin önceli ve yaratıcısı gözüken şeriatçı inanç dünyasından nesnel olgular alanına, her şeyin kendi potansiyeli ile belirlendiği gerçekler dünyasına atlayınca "yakıcı" sonuçlar ürettiler:

1) Bireyi "kul" varlığı kimliğinden akıl varlığı-yorum yetenek varlığı kimliğine;

2) İnanç yaratısı "despot tanrıyı", sevecen hoşgörülü insan kimliğine; O'nun melekle temsil edilen aklını insan aklına, kitabını insan yapıtına taşıdılar; Cennet Cehennem olarak kurgulanan inanç evrenini dünyalaştırdılar.

3) Ortodoks inanca dayalı kulluk felsefesinin-ilişkilerinin ortadan kaldırılması, Ortaçağ kurumlarının-değerlerinin tasfiye edilmesi için kavgaya giriştiler;

4) Bilimin ve düşüncenin özgürleşmesinin, toplumsal özgürleşmenin, laik ve demokrat bir toplum yaratmanın parçası durumuna geldiler.

Aynada Bâtını Görmek

Alevilik-Bektaşilik gibi bir inanç-düşünce çizgisinin sürdürümcüleri olmak bizim "farkımız". Biz bu "farkla" bireysel toplumsal olana katkıda bulunmaya çalışıyoruz.

Her Alevinin-Bektaşinin "gerçekliğe" karşı bir görevi vardır. Yaşama yordamının gereği gülerken, ağlarken, konuşurken, davranırken "gerçeğin" bu karmaşıklığını, farklı seslerini yansıtmayı sorumluluk bilir. Çünkü Alevi felsefesinin merkezinde buyurgan bir otorite yoktur: Anlayışların karmaşası vardır; her biri "aynı gerçekliğe" bakan, ama bambaşka şeyler gören, bambaşka bir yorum getiren değişik sesler.

Alevilik-Bektaşilik, metafizik bir aydınlanma zemininde; halkın inanç odağı adına konuşan bir inancı-felsefeyi taşır. Bu nedenle Alevilik-Bektaşiliğin özkaynakları; kafalarımızda herhangi bir idealizme yer vermesek de bizim kültürümüzün kaynaklanrıdır; kafalarında inançlarının da taşıyıcıları olsalar bu toprağın Alevileri-Bektaşileri bizim kavga arkadaşlarımızdır.

Alevilik-Bektaşilik devlet Müslümanlığının, bu bağlamda egemen Sünni yargının, örfin ve etiğin, ötesinde, halkın manevi merkeziyle buluşan bambaşka bir olgudur. Toplumu incitmek bir yana onu onurlandırır, ona kendini duyumsatır. Bu manevi merkez adına davrandığında insanlık için savaşır; yine bu savaşın esenliği adına kendisiyle kavga eder. Düzen için düzen insanı olmaz: Bilir ki böyle bir duruma düştüğünde, dünyayı ve kendini değiştirme gücünü yitirir. Yaşamın düzen yaratacağının ancak düzenin yaşam yaratamayacağının bilincindedir.

Alevi-Bektaşi toplu davranışı-toplumsal sorgulaması bir başlangıç değil, bir sonuçtur: Yaklaşık 700 yıldır bu toprakta yaşama geçirilen toplumsal mücadeleler tarihinin bilince çıkardığı bir gerçekliktir. Bu nedenle egemen yargıyı besleyen Ortodoks Sünni inancı, bir insan tipini sonsuza dek taşıyacak olan kurallar-ilkeler bütünü olarak görmez. Ayrıntı gibi gözükse de düşünceleri-inançları ötesinde saygı gören insanı, bir uygarlık ürünü olarak görür ve onu kutsar.

Bir Alevi-Bektaşi egemen yargının, örfin ve etiğin görünüşe çıkmış biçimi olarak algıladığı zâhiri yadsır. Bilincini, kendisiyle

çelişen bir kanala sokarak-mekâna taşıyarak, "gerçeği" daha sağlıklı üretebilmek için araç olarak kullanacağı inanç varlıklarına "uçurur". Bu yoğunlaşmanın bir sonucu olarak, "ayinlerde ya da namazda makama saygı için yere kapanma ya da eğilme duruşu", biçiminde tanımlanan secde olgusunda; ayna olarak algılanan seccadede, kendi somutunu üretebilmek için araç olarak kullanacağı kendi bâtınını görür. Gördüğü, halkın inanç odağından beslenerek biçimlenmiş kendi ideal kimliğinden başka bir şey değildir.

İnancının kuşatılıcılığında kendini seyrederken, seyrederek kendini sorgularken, sorgulayıp kendini temizlemeye çalışırken hiçbir zaman bir inanç varlığı olmayı amaçlamaz. Tam tersine inançtan akla atlayarak inanç algısından bilinç algısına geçer. Bir akıl varlığı olarak özlenen nesnel-toplumsal yaşamın taşıyıcısı olur.

Sürece koşut olarak inançta; "her zaman ve her yerde Tanrı tecellilerinin huzurunda olduğunu bilme ya da tanrısal tecelli olarak algılanan şeye, insana büyük bir saygı ve sevgi besleme; Tanrı sevgisini tecellisine aktararak aynı sevgiyi onda yaşamabulma" anlamlarına gelen seccade; aklın bedenleşmiş biçimi olan mürşidin oturduğu posta dönüşür. Bu bağlamda post; aklın, birey-toplum karşısındaki duruşundan başka bir şey değildir. Sonuç olarak kişi aynada (postta-seccadede) öncelikle birey aklını, onun ötesinde toplumsal aklını seyreder. İnancıyla kendini koşullama görüntüsü ardında birey toplum aklını ölçü alarak, kendisiyle bir kavgaya tutuşur.

Aklın nesnelleşmiş biçiminden başka bir şey olmayan post, inancı anlama ve bunun gereğini yerine getirme simgesi durumuna dönüşürken; aslında, gizli, örtük ve perdelenmiş olan ve toplumsal güçle giydirilmiş durumda bulunan tanrısal gerçeği, yani kişinin kendi birey gerçeğini-toplumsal gerçeğini açığa çıkarmanın aracı haline gelir. Alevilik-Bektaşiliğin eğitim öğretisi demek olan Dört Kapı Kırk Makam'dan geçen yol ehli can için bu bir tür keşiftir.

Keşif gerçekleştiğinde aklın sonuçları, kendini inanç olarak dışa vurur. Bu kapsamda Alevilik-Bektaşilikte inanç, manevi varlıkların dünyalaşmasıyla kazanılan ve yeni bir içerikle biçimlenen yarı-ilahi boyuttur. Akılla ulaşılan sonuçları kutsayan, düşüncenin evrimine koşut olarak değişimler-dönüşümler geçirerek

an-ı daim'de anlamlı ve güncel kalan manevi kurallar ilkeler bütünüdür. İnsanın kutsal olanla ilişkisini betimleyen bir inanış-dogma değildir; tersine, Tanrı'nın eksiksiz sureti olarak beliren insan-ı kâmil'in, bunun yüceltilmesi bağlamında kutbun bir yaşama görüşüdür.

Yol ehli can secde ettiğinde secde edilen yerde, yani seccadede, postta, simgesel anlamda aynada:

1) Kendi bâtınını görür; bu inanç tanrısının dönüşümüyle kazanılan ve tanrı-insan kılığında ayakları üzerinde duran, Konuşan-Tanrı, Konuşan-Kuran durumunda kendi ideal kimliğinden başka bir şey değildir. Secde edilenin de insan olduğunu; en büyük sevginin insana gösterilmesi gerektiğini; insanın veri-ölçü alınarak Tanrı'nın kutsanabileceğini, tersinin yanlış olduğunu anlatır. Yol ehli canın seccadede gördüğü bâtını; Alevi inancının-felsefesinin toplumsallaştığı yer olan meydan'da, can kıblesi olarak belirir.

2) Mürşidinin bâtınını görür, bu yol bilgisinin ideal soyut kimliğidir, aklın inançtan bağımsızlaşmasıyla kazanılan boyuttur; kişiyi, inanç örtüsü altında düşüncede amaçlanan noktaya taşımayı sağlar. Alevi inancının-felsefesinin toplumsallaştığı yer olan meydan'da, akıl kıblesi olarak belirir.

3) Bilim insanının, sanatçısının, yazarının bâtınını görür, bu bilimin dinden bağımsızlaşmasıyla kazanılan boyuttur, bilimin, bilginin, sanatın soyut ideal kimliğidir; kişinin kendi nesnel sınırlarını aşmasını sağlar. Alevi inancının-felsefesinin toplumsallaştığı yer olan meydan'da, fehm kıblesi olarak belirir.

4) Kendi sevgilisini görür; bu kişi özlemlerinin dünyalaşmasıyla kazanılan boyuttur, özlemlerin soyut ideal kimliğidir; mutlu ve huzurlu yaşama yönelik bir göndermedir.

5) Kendi çocukluğunu görür; bu kişinin, din tarafından zincire vurulmamış bir yaşam ortamında koşullanmamış saf, temiz soyut ideal kimliğidir; çocuk sevgisine, evlat sevgisine yönelik bir göndermedir.

6) Kendi kâbesini görür; bu inancın kişide somutlanmasıyla kazanılan boyuttur; Tanrıevi'nin, Tanrı'ya ulaşma yolunun soyut ideal kimliğidir; tecelli kaynağı olduğu için tüm doğayı sevmeye

yönelik bir göndermedir. Alevi inancının-felsefesinin toplumsallaştığı yer olan meydan'da, gönül kıblesi olarak belirir.

7) Özlenen kimliğini görür, bu kişinin soyut ideal kimliğidir; kişiyi gerçek sevgiye, gerçeklere taşımanın yoludur; tüm insanları sevmeye yönelik bir göndermedir. Alevi inancının-felsefesinin toplumsallaştığı yer olan meydan'da hem can, hem de ten kıblesi olarak belirir.

Sonuçta kişi seccadede gördüğü bâtın kimliğiyle kendi somut kimliğini yeniden üretir. Bunu yaparken şu iki şeyi gerçekleştirir:

1) İnancını kendinde somutlar. Gökyüzüne yansıyan vicdanını, oradan kendi iç kimliğine taşır. Onu yeryüzünde, kendinin bir ürünü durumuna sokar. İnancını aklının denetimine verir; inanç varlığından akıl varlığına atlar; aklının sonuçlarına yürüyen toplumun duyarlı bir üyesi haline gelir. İnsandan uzak duran, yabancılaşmış olan acımasız tanrı, binbir kimliğe bürünür ve süzüle süzüle gelir insanın üzerine konar. İnsanı kutsallaştırmakla yetinir; dilsiz, elsiz, ayaksız tanrı, dilli, elli, ayaklı bir varlığa bürünür. Yeri gelir yetenekleri sınırlı bir insan olur çıkar karşımıza; yeri gelir bir bilimadamı, bilimkadını, sanatçı, yazar vb. olur.

2) Gökyüzüne yansıyan toplumsal vicdanın bağımsızlaşmasıyla biçimlenen manevi dünyanın sessiz duran ancak despot olan tanrısını, nesnel toplumsal süreçte yine sessiz duran ancak insanları egemenliği altına alan toplumsal üründe, yani birikmiş emekte somutlar. Aklını ve toplumsal aklını kullanarak inancını-toplumsal inancını denetim altına alan insan bu kez, kendini araç olarak öne çıkarıp kendi yaratmış olduğu birikmiş emeği-toplumsal ürünü denetim altına alarak toplumsal güçle giydirilmiş olan Ortodoks tanrıyı, kendini yaratan zeminde toplumsal bilinci kutsayan bir öze indirger.

Seccadede gördüğü bâtın kimliğiyle kendini yeniden üreten bir Alevi-Bektaşi, yaşam kavgasındaki ve toplumsal mücadeledeki duruşunu net bir biçimde açıklar. Bir bakıma şöyle demek ister:

1) Bizler, bizi ebedi gerçeğin özüne götüren birlik dolusunu içtik; bu nedenle şaraba gereksinmemiz kalmadı. Asıl gerçeğe, ebedi gerçeğe ulaşarak Hakk'a kavuştuk; bunun için mihraba gereksinmemiz kalmadı.

2) Bizim yolumuzda canın önemi yoktur, biz cananı arıyoruz.

Gönlü Kâbe bilir, gönüle ulaşma yolunun kurallarına uyanz. Biz; bu nedenle insana secde ederiz; bizim için bundan başka bir ibadet biçimi yoktur.

3) Kuran'ın gerçeklerini ortaya çıkaran bizleriz. Biz Kuran'ı insanın yüzünde bulur ve oradaki Kuran'ı okuruz. Bize başkaca bir Kuran gerekmez.

4) Bizler, ebedi gerçekler peşinde koşmaktan yanıp yakınan ama yılmayan insanlarız. Ezelde evet dedik ve bu sözümüzden asla dönmeyiz. Biz zaten meleklerle dostuz. Bu nedenle günah-sevap melekleri bizim günahımızı-sevabımızı yazmayı bırakmıştır.

ALEVİ HÜMANİZMİ[1]

Anadolu coğrafyasında Aleviler; tektanrıcı üç dinin (İbrahim-İsa-Muhammet dinleri) ortodoksisiyle kendinden "kopartılıp" gökyüzüne çıkarılan; akıldan inanca atlanılan zeminde kendi ürünü inanç yaratısınca zincire vurulan insanı, inançtan akla ini-

1. Hümanizm, insanı ve temel insansal değerleri her şeyin üstünde gören, insanlık sorunlarına akılcı çözümler bulmayı amaçlayan, insanın her yönden gelişmesini temel ilke edinen bir öğretidir. Dilimize insancılık olarak girmiştir.

Geniş anlamda hümanizm, tarihsel süreçte insanı insan etme çabalarının bir ürünü olarak algılanır: insanın yaratıcı güçlerinin geliştirilmesini, onu özgür ve gönençli kılmayı ve her bakımdan yükseltip ilerletmeyi dile getirir.

Tarihsel süreç içinde hümanizm birbirinden farklı üç biçim gösterdi:

a) İlkçağ hümanizmi; insanın bedensel ve ansal yeteneklerinin eğitimle geliştirilmesini amaçladı; Protagoras, Sokrates ve ardılları tarafından geliştirildi.

b) Burjuva hümanizmi; rösesansla başladı; Antikçağ yapıtlarını meydana çıkararak bilimi kilise baskısına karşı savunma ve geliştirme amacını güttü; gericiliğe karşı insanın her türlü haklarını savundu. Ortaçağ'da kendini yitirme noktasına gelen insan; burjuva hümanizminin güdücülüğünde Eski Yunan ve Latin yapıtlarından kendini yeniden keşfetti; dünyanın insan eliyle değiştirilebileceği inancını, insan sevgisinin ve insana saygının temeline koydu.

c) Toplumcu hümanizm; tarihin nesnel yasalarına dayandı; insanlık öncesi çağdan, insanın özgürce gelişebileceği ve bütün insanlığın hızla ilerleyebileceği insanlık çağına geçişin nesnel koşullarını sergiledi ve yasalarını açıkladı. İnsancılığın taşıyıcısı olarak algıladığı toplumsal insanı, yabancılaşma kaynağı olarak yaşama geçen üretim araçlarının özel mülkiyetine karşı örgütleyerek insanın kendisini yeniden ele geçirmesini sağladı; insanlaşmış olarak evrensel varlığına sahip oldu.

len çizgi üzerinde "yukarıdan aşağıya uçurarak" yere indirdiğinde, hümanizmin bireysel-kitlesel tabanını da yaratmış oldu.

Toprak üzerinde gezindirdiği insanı; önce bireyselleştirdi, sonra toplumsallaştırdı. Onu bir inanç varlığından bir yorum ve yetenek varlığına dönüştürdü; insan-insanlık sorunlarına akılcı çözümler bulma yolunda hizmetli yaptı. Hizmetli olmanın aydınlığında, devletin ve egemen ilahi ideolojinin uzağında, ona karşı kanalda, hümanizmi yani insancıllığı yaratan-üreten asıl toplumsal tabanı yakalamış oldu. İçinde yer aldığı toplum katında; uygarlık öncesi komünal değerlerin taşıyıcısı durumunda bulunan muhalefet insanının yaşam yordamı olarak algıladığı hümanizmi, devlete karşı halkla taraf etti.

Aydınlanma dünyasında: Gökyüzünden yeryüzüne indirildiğine inanılan Tanrı buyruklarına göre bedenleşen ve egemenin güdümünde canavarlaşan insana karşı üretici-yaratıcı insanı; konuşan-tanrı durumunda ve halk kimliğinde kişilendirdi. Bu potada, yani mazlumlar katında 72 milleti eritti; bir yaptı.

Batı'da burjuva hümanizmi daha tarihin gündemine gelmeden Anadolu toprağında Aleviler; İlkçağ aydınlanmacılığının uzantısında ve İlkçağ hümanizminin kuşatıcılığında insanın bedensel ve ansal yeteneklerini geliştirdi. Bu yolda, genelde Ortodoks dinsel değerlere özelde feodal despota ve onun uşaklarına başkaldırdığında, burjuva sınıf kimliğinin henüz ufukta gözükmediği bir toprakta; ilksel komünal değerleri bayraklaştırarak, mistisizm bağlamında ancak sezgiyle ulaşabileceğini varsaydığı insanlığın son kurtuluşunu tarihin gündemine taşıyıverdi. Ütopik de olsa toplumcu hümanizmi en üretici halkasından yakalamış oldu.

Farkında mıyız bilmem ama bu toprağın Alevileri-Bektaşileri; hümanizmi, halk memnuniyetsizliğinin uzantısında ezilenin iktidara yönelik özlemlerinin taşıyıcısı du-rumuna getirdiğinde, tüm devrimci ve siyasal düşüncelerin, zorunlu olarak teolojik "sapkınlıklar" biçiminde ortaya çıkmak zorunda olduğu bir tarih sürecinde, ya açık dinsel "sapkınlık" olarak mistisizm biçiminde ya da silahlı isyan biçiminde kendi kimliklerini ortaya koydu. Onbinlerle seslendirilen kıyımlara uğradıklarında ödedikleri bedel; toplumcu hümanizmi yaşama geçirebilmek için ödedikleri bir bedeldi bir bakıma. Bu anlayış en net ve boyutlu anlamını;

Şeyh Bedreddin'in, "Yârin dudağından gayri her şeyde her yerde ortak olmak için" ileri haykırışında buluyordu.

Alevi hümanizmi bugün: Ortaçağ'dan günümüze feodal değerlere-kurumlara karşı verdiği kavganın, bu yolda kazandığı deneyimlerin güvencesinde; dünün Ortodoks tanrısının, kendisi tarafından yaratılan ama yabancılaşıp bağımsızlaşarak yine kendisini güdümüne alan üründe bedenleştiğinin ayrımında. Kendisine yardımcı olacak toplumsal dinamikler özlenen toplu davranışı yaratamamış olsalar da Aleviler-Bektaşiler; mistisizmlerinden sıyrılarak, tarihsel-toplumsal misyonlarını an-ı daim'de yeniden üreterek tarihin nesnel yasalarını, insanın özgürce gelişebileceği ve insanlığın hızla ilerleyebileceği insanlık çağına geçişin maddi koşullarını yakalama uğraşında kararlı gözüküyor.

İnsanı aşağılaştırarak, uşaklaştırarak hümanizmi boğmaya çalışan sistemin dayatmasını; insanın insanı sömürmesine son verecek asıl kimliği, emekçi kimliğini-halk kimliğini öne çıkararak-onurlandırarak çözmeye çalışıyor.

Talihin hep talihliden yana güldüğü bu toplumsal "cangılda" Aleviler-Bektaşiler: İnadına aklının yolundan yürüyerek; insanı, okunacak en büyük kitap olarak algılayarak; idealizmini, çağdaş insanı okşayacak bir "damak tadına" dönüştürerek; genişleyen akıl alanında toplumcu hümanizmin tohumlarını ekiyor. Odünç olarak verdiği, yabancılaşıp bağımsızlaşmasına, bir inanç yaratısı olarak karşısına dikilmesine izin verdiği "toplumsal ben"ini geri istiyor: Onu toplumcu hümanizm kimliğinde bedenleştirmek için kavruluyor.

KIRKLAR SÖYLENCESİ ŞERİATÇI İSLAMA BİR MANİFESTODUR

Kırkların Cemi ya da Kırklar Meclisi; Anadolu'da, İsa şeriatına tavırlı yerli halkın, Muhammet şeriatına tavırlı Ali Yandaşlarının ve Orta Asya'dan kopup Horasan üzerinden gelen ilksel komünal değerlerle donanımlı, medeniyet denen sisteme, onun sömürücü özüne tavırlı yığınların inanç düşünce beslemesiyle yaratılan kutsal bir söylencedir. Alevi kimliğinin yapılanmasına koşut olarak insanlık evriminin gereği kabul edilen ya da kabul

edilmek zorunda kalınan son tektanrıcı din İslamiyet içinde yaşama geçirilen başat bir inanç kaynağıdır. Alevilik, İbrahim-İsa-Muhammet şeriatına karşı zeminde filizlenip boy veren nesnel-toplumsal-düşünsel-inançsal yaratılar ortamında bir sentez olarak evrilirken tepkisini destanlaştırmak istemiştir. İnanç boyutunda, kendisini yaratan kanallardan biri durumunda bulunan Ali Yandaşları Hareketi'nin izini sürüp İslamiyetin doğuş koşullarına taşınarak yaratılan ve;

"-Ben kimlik olarak o günlerde yaşasaydım böyle düşünürdüm", demek istenilen olağanüstü bir kolektif kurgudur. Medeni insanın kafa ürünü olan şeriatçı inanca, aynı medeni insanın kafa yordamını kullanarak verdiği bâtmi heterodoksi nitelikte bir manifestodur. Ortodoks inanç görüntüsü ardında şeriatı temsil eden Tanrı elçisinin, bâtını heterodoksi inanç görüntüsü ardında aklı temsil eden Ali ve arkadaşlarını tanımak durumunda kaldığı bir organı, yani Kırklar Meclisi'ni merkeze alarak bilince çıkarılan anti şeriatçı tavrın evrenselleştirilmesidir.

Görüldüğü gibi Kırkların Cemi nesnel bir olay-olgu değil bir kutsal söylencedir. Önemi de buradan gelmektedir. Yaşanılan binlerce olay-olgu arasındaki yasa-kural-ilke-eğilimin diliyle ve tümdengelim yoluyla örülmüş düşsel-toplumsal bir yaratıdır. Söylenceler yalan söylemediği için Kırklar Cemi söylencesi de yalan değildir. Çünkü tavırlı toplumsal insanların yalanın "keşfedilmediği" çağları ölçü alarak yarattıkları bir tepkidir. Zaman içerisinde yer yer sonradan "kurgulanmış" bile olsa bu Alevi kimliğiyle ilintili toplumsal bir özlemin dışa vurumundan başka bir şey değildir. Sosyal ve tarihsel olayların Alevi kimliğinin beyin ve ruh aynasında bir yansımasıdır. Alevi kimliği, Anadolu ve Anadolu'ya yakın coğrafyalarda süregelen değişiklikleri, kendi dünya görüşü ve kendi somut araçlarıyla anlamlandırmak istemiştir.

Alevi kimliğine bu isteği dayatan sosyal olaylar ve ortam gözden kaçırılırsa Kırklar Cemi kutsal söylencesi anlaşılmaz bir yumağa dönüşür. İnsanın sosyal bir yaratık olduğu unutulmadan; tarihsel-toplumsal ilişkileri içinde değerlendirilmek ve neye-nelere aracılık ettiği bilince çıkartılmak durumundadır. Bu nedenlerle Kırklar Cemi kutsal söylencesinin nasıl söylendiğine değil niçin söylendiğine bakılmak gerekir.

Gelin şimdi Kırklar Cemi söylencesini bir kez daha anımsayalım ve irdeleyelim.

Kutsal Kırkların Cemi söylencesi, Muhammet'in Miraç yolculuğuyla başlar: Bir gün Cebrail Hz. Muhammet'e Hakk'ın davetini bildirir. Muhammet davete uyar ve Cebrail O'na Miraç yolculuğunda rehberlik eder. Yolculuk sırasında önlerine bir arslan çıkar ve kükremeye başlar. Muhammet ne yapacağını şaşırmış durumdadır. O anda bir ses;

"-Ey Muhammet, yüzüğünü arslanın ağzına ver!" der. Söyleneni yapar; yüzüğü arslanın ağzına verir; arslan sakinleşir.

Yolculuk devam eder. Göğün en yüksek katına ulaşılır. Sonunda Hak tecelli eder ve Muhammet Hakk'ın yüzünü görür. Dost dosta kavuşur. Dost dostla sessiz ve sözsüz olarak doksan bin sır söyleşir. Bu sırlardan otuz bini şeriat olur, insanlara iner, altmış bini Ali'de gizlenir.

Miraç dönüşünde kentteki bir kubbe Muhammet'in ilgisini çeker. Yürüyüp kapısına varır ve çalar. İçeriden bir ses;

"-Kimsin, niçin geldin?", diye sorar. Hz. Muhammet;

"-Ben peygamberim. Açın içeri gireyim. Erenlerin güzel yüzünü göreyim!", karşılığını verir. Bu kez içeriden;

"-Bizim aramıza peygamber sığmaz. Var peygamberliğini ümmetine yap", yanıtı gelir. Bunun üzerine Muhammet ayrılmak zorunda kalır. Tam gideceği sırada Tanrı dile gelir ve;

"-Ey Muhammet o kapıya var!", buyurur. Buyruğa uyan Muhammet yeniden o kapıya varır ve çalar. İçeriden;

"-Kim o?", diye bir ses duyulur. Muhammet;

"-Ben peygamberim. Açın içeri gireyim. Mübarek yüzlerinizi göreyim", der. Bu kez içerideki ses;

"-Bizim aramıza peygamber sığmaz. Ayrıca bizim peygambere de gereksinimimiz yok" karşılığını verir. Tanrı elçisi umarsız geri döner; makamına varıp sakinleşmek ister. Uzaklaşırken Tanrı yeniden dile gelir;

"-Ey Muhammet geri dön. Nereye gidiyorsun? Var, o kapıyı arala, o meclise dâhil ol!" buyurur. Muhammet buyruğa uyar ve yine o kapıya varır. Kapının halkasına el vurur. İçeriden;

"-Kimsin?", diye ses geldiğinde;

"-Yoktan var olmuş bir yoksul oğluyum. Sizi görmeye geldim. Girmeme izin var mı?", diye sorar. O an kapı açılır;

"-Merhaba! Hoş geldin, kadem getirdin. Gelişin kutlu olsun, ey kapılar açarı!", diyerek kendisini karşılarlar. Muhammet;

"-Kutsal kapı, hayırlar kapısı açıldı. Esirgeyen ve bağışlayan Tanrı'nın adıyla", deyip sağ ayağını basarak içeri girer.

İçeride yirmi ikisi erkek, on yedisi kadın otuz dokuz can oturmaktadır. Muhammet'in girdiğini görünce kıyama durarak O'na yer gösterirler. Peygamber geçer Ali'nin yanına oturur, ama onun Ali olduğunu anlayamaz. Derken;

"-Bunlar kimler? Büyükleri hangisi, küçükleri hangisi?", diye düşünmeye başlar. Sonunda dayanamaz;

"-Sizler kimlersiniz? Size kim derler?", diye sorar. İçeridekileri

"-Bizler Kırklarız", karşılığını verirler. Bu kez Muhammet;

"-Peki sizin ulunuz kim, küçüğünüz kim? Ben anlayabilmiş değilim", deyince;

"-Bizim ulumuz da uludur, küçüğümüz de uludur. Bizim kırkımız bir, birimiz kırktır", yanıtını verirler. Muhammet'in;

"-Ama biriniz eksik. O birinize ne oldu?", sorusuna içeridekiler;

"-0 birimiz Selman'dır; taşraya parsaya çıktı. Hem niçin soruyorsun? O'nu da aramızda say", dediler.

Hz. Muhammet, Kırklar'dan bunu kanıtlamalarını ister. O an Hz. Ali mübarek kolunu uzatır; Kırklar'dan biri destur çekip Ali'nin koluna bıçakla bir kesik atar; kolu kan revan içinde kalır. Bu sırada orada bulunan otuz sekiz canın kolundan da kan akmaya başlar; bir damla kan da pencereden gelip meydana dökülür; bu kan taşrada; parsada bulunan Selman'ın kolundan akan kandır.

Sonra Kırklar'dan biri Hz. Ali'nin kolunu bağlar, kanı diner. Aynı anda tüm diğer canların da kanı durur. Derken dışarıdan gelen Selman, getirdiği bir üzüm tanesini Hz. Muhammet'in önüne koyar ve;

"-Ey yoksulların hizmetkârı, bir hizmet et de bu üzüm tanesini paylaştır!", der. Muhammet, kendi kendine;

"-Bunlar kırk kişi, üzüm ise bir tane. Bu bir tane üzümü kırk kişiye nasıl bölüştüreyim?", diyerek kararsızlığa düşer. Bunu gören Tanrı Cebrail'e;

"-Sevgili Muhammet zorda kaldı. Tez yetiş. Cennet'ten bir

nur tabak al, ilet. O üzüm tanesini bu tabağın içinde ezip şerbet etsin, Kırklar'a paylaştırıp içirsin", buyurur.

Cebrail, Cennet'ten bir nur tabak alır, Tanrı elçisinin huzuruna gelir; Tanrı'nın selamını iletip o tabağı Muhammet'in önüne koyar ve;

"-Şerbet eyle ya Muhammet!", der.

Kırklar, üzüm tanesini ne yapacak, nasıl paylaştıracak diye seyrederken birden Hz. Muhammet'in önünde, nurdan bir tabak belirdiğini görürler. Tabak, güneş gibi balkımaktadır. Muhammet, tabağın içine bir damla su koyar; sonra mübarek parmağıyla üzüm tanesini ezip şerbet eder, Kırklar'a sunar. Kırklar, şerbetten içer; tümü mest olur. Ayağa kalkıp;

"-Ya Allah", diyerek dest verirler. Üryan büryan semaha dururlar. Muhammet de semaha girer. Semah sırasında Hz. Muhammet'in başından mübarek imamesi düşer. Kırklar, imameyi alıp kırk parçaya ayırırlar. Her bir parçayı biri alarak kırk parçayı kırk kişi bağlayıp tennure yaparlar.

Sohbet-semah sona erdikten sonra Muhammet bunlara pirlerini ve rehberlerini sorar. Kırklar;

"-Pirimiz Şah-ı Merdan Ali'dir ve rehberimiz Cebrail Aleyhisselam'dır", derler.

Bu yanıt üzerine Muhammet, Hz. Ali'nin Kırklar Meclisi'nde olduğunu anlar. Bunu sezen Ali, Muhammet'e doğru yürür. Ali'nin yaklaştığını gören Muhammet, saygıyla O'na yer gösterir, Kırklar da Muhammet'e katılır. Bu sırada Hz. Muhammet, Hz. Ali'nin parmağında, Mirac'a giderken arslanın ağzına verdiği yüzüğü görür.

Söylence bu. Söylencede Cebrail bir inanç kişisi olarak tanımlanmasına karşın gerçekte o Hz. Muhammet'in sezgisel aklı, içgüdüsel zekâsıdır. Özünde o, nesnel bir yolculuğa değil, sezgisel aklının kılavuzluğunda bir gönül yolculuğuna çıkar. İbrahim-İsa-Muhammet şeriatının temsilcisi ve son Ortodoks tanrının elçisi olarak çıktığı bu yolculuktan, halkın temsilcisi ve halk elçisi, yani bir halk adamı olarak döner.

Kırkların Cemi söylencesi bir yanıyla bu dönüşümün trajik bir öyküsüdür.

Alevi kimliğinin özlem yüklemesiyle bir iç hesaplaşmaya iti-

len Muhammet'in gönül serüveni, inanç örtüsü altında Miraç yolculuğuna dönüşür. Yolculuk sonunda Ortodoks tanrı yani inanç tanrısı insan-tanrıya, yani konuşan-tanrıya indirgenir. İnancına egemen olan, kendini inanç baskısından arındıran kimlik olarak öne çıkarılan Ali, Muhammet'i etkiler, bir bakıma eğitir. Bu eğitim-etkileme sonucu Muhammet, tanrı elçisi olarak çıktığı gökyüzünden birey-toplum hizmetlisi olarak yeryüzüne iner; bir yorum ve yetenek varlığı olarak toplumun ama yoksul toplumun duyarlı bir üyesi olur.

Görünürde bir inanç yaratısı olan Cebrail, Tanrı'nın davetini Muhammet'e bildirir ve O'nu alıp Tanrı katına çıkarır. Tanrı da gerçekleri Muhammet'e açıklar. Bu görüntünün arkasında olan ise Muhammet'in kendi Cebrail'i, yani aklı aracılığıyla yorumlamaya çalıştığı şeylerin nereden geldiğini anlamaya-bulmaya çalışması yatar.

Söylencede bâtın âleminin-gayb âleminin ya da tanrısal âlemin görünüşe çıkmış bir biçimi olarak beliren Kırklar Meclisi, gerçekte ezilenler adına davranan, onların sözcüsü-öncüsü durumunda olan; ortodoks inanca, despot devlete karşı duruş almış bulunan bir örgüt kurmaylığından başka bir şey değildir. Buradaki bâtın âlem, gayb âlemi ya da bunun kutsanmış biçimi olan tanrısal âlem; yoksulların-ezilenlerin dünyasıdır. Kaldı ki bu gerçeklik söylencede örtük de olsa Tanrı diliyle açıklanır: Tanrı-Muhammet muhabbetinde doksan bin söz edilir; bunun otuz bini şeriat olur ve Kuran olarak iner. Kalan altmış bini Ali'de sır olur.

Buradaki otuz bin sözün taşıyıcısı olan Muhammet kimliği, ortodoks inanç kimliğidir, Tanrı'nın elçisi, peygamberidir. Bu otuz bin söz Tanrı'nın buyruklarıdır. Cebrail, Tanrı'ya en yakın olan dört melekten, peygambere haber getirip götürmekle görevli olanıdır. Cebrail, Tanrı'nın buyruklarını Muhammet'e taşır; Muhammet, ümmetine duyurur. Bunlar toplanır Kuran ortaya çıkar.

Görüldüğü gibi Muhammet'in ortodoks kimliği, bütünüyle bir inanç kimliğidir; kulluk üzerine kuruludur.

Bu kimlik Miraç yolculuğu sonunda terkedilir: Ortodoks tanrı, tanrı-insan kılığında bedenleşirken, Muhammet peygamberlikten, asıl kimliğine yoksulların hizmetçiliğine soyunur. Tanrı buyruğu olarak algılanan Kuran ayetleri Hz.Muhammet'in yapı-

tına-makalelerine dönüşür. Cebrail, Tanrı'ya en yakın dört melekten biri olmaktan çıkar ve genel olarak insan aklına, özel olarak Muhammet'in aklına dönüşür.

Kimlik değiştiren Muhammet'in aklı yani Cebraili, gayb âleminde yani yoksulların dünyasında gezindiğinden; söylenceye göre hemen her şeyin Kırklar Meclisi'nden geldiğini sezer ve onların bulunduğu kapıyı çalar. Aleviler-Bektaşiler için Hz. Muhammet'in Kırklar Meclisi'ne katılması, O'nun Ali yolunu bulması olarak algılanır.

Ali'de sır olan altmış bin söz; Kırklar'ın toplu eğitimiyle kendilerini yönetecek kurallar ilkeler biçiminde belirmeye başlar. Aklın sınırı dışında bir yerlerde duran, kendini sor-gulatmayan Ortodoks Tanrı'nın anlayamayacağı ya da denetim kuramayacağı bir zeminde yani akıl alanında "görünüşe çıkan" sırlar; ezilenleri kurtuluşa taşıyacak bir bâtmi ideolojiye dönüşür.

Miraç yolculuğu sırasında ve dönüşte Kırklar'ın kapısında kulak abdesti yoluyla akılla-sözle yıkanan Muhammet; Kırklar'ın Meclisi'ne katıldıktan sonra inançta aklın nesnelleşmiş biçimi olan dolu ya da şerbetle bir kez daha yıkanır, bilgiyle iç yıkanmaya uğratılır. Kırkların Cemi'ndeki üzüm suyu yani dolu; Kırkların taşıyıcısı oldukları toplumsal aklın nesnelleşmiş halinden başka bir şey değildir. Bilgiyle yıkanmış olan Muhammet, toplumsal aklın temsilcileri olan Kırklar'a biat eder.

Bu yıkanmadan sonra gerçekleştirilen semah; kul durumundan yorum-yetenek varlığı durumuna dönüşen insanların, kadın-erkek ayrımına gitmeden yaşama geçirdikleri teatral nitelikte ilk toplu davranışıdır. İnanç tanrısına değil, tanrı insana ve onun sorumluluklarına yönelik toplu bir tapınmadır bir bakıma.

ALEVİLİK VE LAİKLİK

Batı'da, her sınıfın kendi kimliğiyle boy gösterdiği bir tarih süreci yaşandı. Orada burjuva devrimleri, genelde tüm Ortaçağ kurumlarına ya da değerlerine, özelde feodal sınıfa karşı yapıldı.

Doğu'da ise tarih süreci, sınıflar ve sınıf kimliği açısından daha "sisli" yaşandı. Dar bir askeri aristokrasisinin egemenliğinde biçimlenen barbar krallıklardan, organize feodal devlete geçildi.

Toplum bir bakıma, askeri nitelikli egemen bir zümreyle bağımlı geniş köylü yığınlarına ayrılmıştı. Köylülerin artı ürününe el konulması sürecinde, sınıflaşma kimliğinin karmaşıklığına koşut olarak, ilkel eşitlikçi toplumdan kalma davranış biçimlerinin ya da anılarının ve bunların yaratısı durumunda bulunan geleneklerin yönlendiriciliğinde, merkezi otoriteye karşı sayısız isyanlar oldu.

Batı'daki köylü isyanları, ütopik de olsa insanlığın kurtuluşunu müjdeleyen toplum düşünü, ilk kez tarihin gündemine soktu. Ama yaşanan sürecin mantığına uygun olarak, burjuva eşitliğinin coşkusuna kapılmaktan kurtulamadı. Burjuvaziyle birlikte kapitalizm öncesi egemenlik ilişkilerine ve geçmiş değerlere karşı amansız bir mücadeleye yöneldi.

Doğu'daysa ilişkiler bu denli net olmadı. Sınıflaşma "silikliğinin" getirdiği bir hedef "bulanıklığı" vardı. Coşkusuna kapılacakları, peşinden gidecekleri, beraber kavga edecekleri sınıf kimlikli bir burjuvazi ve burjuva eşitliği yoktu. Umarsız, uygarlık öncesinden gelen ve uygarlığa adım atılır atılmaz yokedilmek istenen "ilksel kolektivizm" değerlerine sahip çıkıldı. Bu değerlere göndermeler yapılarak beslenmeye çalışılan isyan ideolojisi, kendi güçsüzlüğünü doğru zeminde konumlanarak gidermeye çalıştı. Toplumun geleceğini temsil eden değerlerle buluşmak istediyse de bunu tam olarak gerçekleştiremedi. Seçeneksiz kalınca, "göçebe değerleri" rehber edindi.

Batı Ortaçağ'ında Ortodoks Hristiyanlığa karşı köylü temelinden kaynaklanan dinsel görünümlü hemen her türden muhalefet, Yakındoğu İslam Ortaçağı'nda bol bol yaşandı.

Kureyşlilerin elebaşısı Muaviye, Emevi soyunu iktidara taşıdığında; İslamın ilk kuruluş ülküsüne ve İslamlık öncesi ilksel kolektivizm değerlerine bağlı kalan Ali Yandaşları Hareketi'ni "kökünden" yolma yoluna gitti. İslamlık daha çeyrek yüzyılını doldurmadan iki zıt kutba ayrılmıştı bile.

Bir yanda Ortodoks İslamlık iktidarını ebedileştirme yoluna giderken diğer yanda muhalefet, Orta Asya'dan "zuhur" edip sızmış göçebe etkileri altında ve İran-Irak toprakları üzerinde resmi devlete karşı, gönül meşrebine uygun bitmez tükenmez bir halk hareketini ölümsüzleştirdi. İktidarı elinde bulunduran Sünni İslamlık şeriata tutunarak, yani "zâhiri" ilkelere dayanarak kelle-

ler "uçururken" Şii muhalefet, zorbalık önünde bâtına sığındı. Gönül bilgisi yoluyla kurtarıcı bir isyan ideolojisi oluşturarak, başkaldırılarına gerekçeler yarattı.

Burjuvazinin sınıf kimliğiyle ortaya çıkıp halk hareketlerine önderlik edemeyişinin yarattığı boşluk, doğrudan ezilen geniş köylü yığınları tarafından; tarihsel-toplumsal haklılık temelinde uygarlık öncesi insanlık değerleri üzerine yapılanan, bâtini bir ideoloji ile kapatılma yoluna gidildi.

Oluşturulan ideolojinin güçsüzlüğü başlangıçta bâtini hareketi, bir bocalama içine itti. Sonraları, Sünni Ortodoks İslamlığın kaynaklarına sezgisel akıl ve gönül bilgisi yoluyla farklı bir yaklaşım getirdi. İnanca, inanç kanalından muhalefet etmenin yollarını, yöntemlerini geliştirdi. Sünni İslam değerlerini sorgulayıp, inanç dünyasında kendilerine bir düşünce yapısı oluşturdu. Kabaran Arap ve Arap olmayan Müslüman kökenli toplumsal tepkiyi yarattıkları bu düşünce yapısının çatısı altında topladı.

Açılan bu kanaldan sürece katılan Orta Asya kökenli göçerler ve Anadolu yerli halkı; Sünni İslamlıkla muhalefet koşullarında yeni yeni biçimlenmekte olan Şii hareketi, ideolojik güçsüzlüğünden bir ölçüde kurtarabildi.

Bu nedenlerle Anadolu Ortaçağı köylü isyanları, zaman zaman kitlesellik kazanmasına karşın, Batı'daki denli net sınıfsal kimlik kazanamadı. Anadolu insanı aydınlanma zemininde özlendiği gibi çoğalamadı, bir türlü kendi Ortaçağı ile hesaplaşamadı. Bugün, yapılamamış olan bu hesaplaşmanın bedelini ödüyoruz. Ortaçağ kalıntısı sınıf ve zümrelerin, ekonomik ve siyasal çıkarlarıyla boğuşuyoruz.

İslamlık bir devlet dini olarak doğdu. Bu nedenle kuruluşundan bugüne değin Atatürk Türkiyesi hariç hiçbir İslam ülkesinde kişi-toplum bakımından geçerli, halk-millet egemenliğine dayalı laik, özgürlükçü bir devlet; iktidarın halk yararına kullanılması ya da halkın yönetime katılması kapsamında bir liberal demokrasi, bir sosyaldemokrasi sistemi; demokratik diyebileceğimiz bir eylem, uygulama görülmedi. Tam tersine, doğasına, "mayasına" uygun biçimde insanı şeriat kurallarıyla bağlayıp "kul" durumuna soktu. Korkutmaya, yıldırmaya dayalı şeriatçı devlet ve hükümet sistemlerine kaynaklık etti. "Şeriat uykusuna" yatırdığı

kimliksiz kitleleri "koyun gibi" güttü, acımasızca sömürdü. Bu yapısıyla halk iradesine ve egemenliğine dayalı hak ve özgürlükleri kendisine rehber edinen her türlü bireysel-toplumsal hareketi yadsıdı. Onun düşmanı oldu ve yokluğunda ortaya çıktı.

Laiklik Nedir?

Laiklik, genelde siyasal ve toplumsal sistemin din ve devlet ayrılığı ilkesine dayandırılmasıdır, bunu savunan anlayıştır.

Teokratik devlet anlayışının kökenindeki tanrısal ıradenin yerini akıl ve bilime dayalı yönetimin almasıdır. Akılcılıktır laiklik: İnsanın, doğanın ve toplumun kural ve yasalarını akıl ile kavrama yine akıl ile yazgıya, doğaya ve topluma egemen olmadır. Başka bir anlatımla devlet yönetiminde din adamlarının yorumlarına dayanan dinselliğin, irdelenemeyen tanrısal ilke ve buyrukların, yani teokratik değerlerin yadsınmasıdır laiklik.

Türkçe'ye Fransızca'dan giren laik terimi; Yunanca'daki laikos ve Latince'deki laicus sözcüklerinin kökünü oluşturan ve Yunanca'da "halk" anlamına gelen laos sözcüğünden türetildi. Dinin dışında kalan alanı belirtmek için, yani ruhani ve dinsel bir işlevi bulunmayan kişi, kurum ve nesneleri belirtmek için kullanıldı.

Laiklik özünde:

Din alanı ile dünya ve kamu alanının birbirinden ayrılmasıdır; birbirine karıştırılmamasıdır;

Kişilerin inanç ya da inançsızlığından, din buyruklarını yerine getirip getirmemekten dolayı kınanmamasıdır; bu bağlamda bir ayrıma gidilmemesidir,

Kişilerin özgürce ibadet edebilmelerini, ibadette bir zorlama olamayacağını kabullenmedir.

Anlatılan nedenlerle laiklik, yönetim ilkesi ya da devletin niteliklerinden biri olarak kişileri ilgilendiren yönüyle bir dokunulmazlık alanı çizer.

Batı'da Laiklik

Batı dünyasında doğan ve gelişen laiklik; kaynağını, dinsel

dogmaların bilim, sanat, felsefe ve siyaset üzerindeki baskılarını gerileten Rönesans ve Aydınlanma düşüncesinden aldı. Genelde, din kurumunun siyasal ve kamusal yaşam üzerindeki etki ya da egemenliğinin sınırlandırılması çabalarından; özelde, başta Fransa olmak üzere Katolik Kilisesi'nin merkezi ve baskıcı yapısına karşı duyulan tepkiden doğdu. Batı kaynaklı olmasına karşın, günümüz demokratik sistemlerinin hemen hemen tümü tarafından hukuken ya da fiilen benimsendi.

Kilise ile ruhban sınıfın katı disiplin ve etik kurallarıyla toplum ve bireyler üzerinde kurduğu sıkı denetim, kendi karşıtlarını da yarattı. Akılcılık[1] ve olguculuğun[2] yanında siyasal liberalizm gibi akımların gelişmesine olanak sağladı. Bu süreçte biçimlenen, sınıfsal bir anlamı ve işlevi olan laiklik; feodal toplum ve siyaset yapılarına karşı mücadele vererek iktidara yükselen burjuvazinin, siyasal ve kültürel özlemlerini dile getiriyordu.

Tanrısal egemenliğe dayalı mutlak monarşilere karşı çıkan ve kapitalist değerlerin yaygınlaşmasından çıkarı bulunan orta sınıflar ile umarsız kapitalist çıkara umut bağlayan köylüler, egemenliğin kaynağının ve kullanılışının dünyalaştırılması sürecini başlattılar. Bu süreçte, toplumdaki değer yargılarının dinsel temellerinden uzaklaştırılarak laikleştirilmesi kanalı açıldı.

Özetlersek laiklik, Avrupa'da ve dünyada feodal boyunduruktan kurtulma mücadelesi kapsamında Ortodoks Hristiyanlığın "şeriatına" karşı, burjuvazinin önderlik ettiği halk hareketleri sonucu "keşfedildi". Toplumsal, siyasal ve düşünsel düzeyde dinciliğe

1. Akılcılıkta düşünen insan, doğa karşısında, kendine soru sorma gereğini duyar; varlığının nereden gelip nereye gittiğini öğrenmek ister. Doğayı tanıma, anlama eğilimi insanı, düşünmenin, araştırmanın konusu durumuna getiren bir eylem varlığına büründürür.

2. Olguculuk bir bakıma metafiziğin yadsınmasıdır. Bu yadsınmanın nedeni, metafiziğin ilgilendiği sorunların, gözlemlerle ilgili genellemelerden doğrudan doğruya çıkarılabilecek açıklamalardan daha üst düzeyde ilkelere varılabileceği yolunda bir önyargıya dayanmasından doğar. Comte, Spencer, Huxley ve Mach'ın biçimlendirdiği olguculukta (pozitivizm) bilginin yeterliği; bilgi, en ileri bilimlerin başardığı açıklama biçimlerine yaklaştıkça artar. Bir başka anlatımla; bilim, bilginin ideal biçimini oluşturur. Yine bilim kendini, deney yoluyla güvenilir kanıtlara dayandırmak durumundadır. Bu da doğanın özel bir yorumunu gerektirir.

karşı verilen bu savaşla, burjuvazi egemen sınıf durumuna yükseldi. Din ve dünya işleri birbirinden ayrıldı. Din ve dünya işlerinin birlikteliği, bütünlüğü üzerine kurulu kralların ve derebeylerin saltanatı yıkıldı. Düşünce, dinsel prangalarından kurtuldu.

Din kurumunun, özellikle Katolik Kilisesi'nin kamusal yaşam üzerindeki egemenliğinin kırılması yolundaki çabalar XIV. yüzyıla kadar uzanmakla birlikte, asıl yükselişini Fransız Devrimi ile gerçekleştirdi. Bu nedenle laiklik anlayışı en militan biçimini Fransa'da (1793) aldı. Fransız devriminin önderleri, dinselliğe karşı köktenci bir tavır takındı. Bunun nedeni açıktı: Devrim sırasında ruhban sınıfı aristokrasisinin yanında yer almış ve gelişen toplumsal hareketi bastırma yoluna girmişti. Siyasal iktidarı eline geçiren burjuvazinin ruhban sınıfını ezmesi, sınıflar mücadelesinin doğal bir sonucuydu.

XVII. yüzyıla ticaret "devrimi" ile palazlanarak giren burjuvazi; ekonomik gücünü, siyasal güçle perçinlemek istiyordu. Devleti yöneten aristokratlar ve onların manevi destekçisi ruhban sınıfı, karşılarındaki en büyük engeldi. Zenginleşen burjuvazi, mülkiyet hakkını güvenceye almak istiyordu.

Burjuvazi düşündü: Kilisenin manevi baskısını, ancak başkaldıran akıl yıkabilirdi. Kilisenin gücü yıkıldığında, aristokrasinin yıkılması kolaylaşacaktı. İşte bu nedenle aydınlanma zemini seçildi, laiklik benimsendi; kilisenin yerini akıl aldı.

Laiklik, "doğa felsefesi"nden[3] kaynağını alıyordu. Bu yaklaşım süreç içinde burjuvazinin resmi felsefesi haline dönüştü.

Aristokratlara ve onların krallarına gereksinim duyulmaması zemininde demokrasi; kiliseye ve papazlarına gereksinim duyul-

3. Varlık türlerini, doğayı din inançlarının dışına çıkararak, bağımsız bir felsefe konusu durumuna getirme eğilimi Anadolu'da başladı. Doğacı felsefe akımının öncüsü Miletoslu Thales'dir. Doğacı felsefede doğa, nesnel bir evrendi; duyularla kavranan varlık bütünüydü ve tinsel evrenle ilgisi yoktu.

Bir anlamda maddeciliğin öncüsü olan, varlığın kurucu yaratıcılarını nesnel bir öğeye indirgeyen doğacı felsefe filozoflarının öğretileri, felsefe tarihi boyunca sürekli tartışma konusu oldu, kendisinden bir çok düşünce akımı doğdu. Doğanın yapısı, yasaları, kaynağı ve insanla olan bağıntısı bütün bu akımların ortak paydası durumundaydı.

maması zemininde laiklik; ayrıcalıklı sınıflara gereksinim duyulmaması zemininde ise halk egemenliği yaratıldı.

Laiklik, değişik tarihlerde ve toplumlarda farklı uygulamalara konu olmuşsa da özünde:

a) Devletin din işlerine, dinin de devlet ve siyaset işlerine karışmaması;

b) Dinsel ve dünyasal otoritelerin birbirlerinden ayrılması;

c) Devletin resmi dininin olmaması;

d) Devletin, bütün dinsel inançlar karşısında tarafsız olması ve hoşgörülü davranması;

e) Din ve vicdan özgürlüğünün korunması, gibi ilkeler üzerinde yapılandı.

Laikliği yaşama geçirme sürecindeki evrimin özü, devletin, belli bir dini temsil etmekten çıkarılması, din ve devlet ayrılığının sağlanması, devletin her türden inanç karşısında tarafsız ve eşit davranması demekti. Bu özellikle, devletin belli bir din ve mezhebe bağlı olmaması, herhangi bir din ya da mezhebin savunuculuğunu yapmaması, yayıcılığını üstlenmemesi, belli bir din ya da mezhebin örgütlenmesine karışmaması anlamını taşıyordu.

Devlet nasıl dinsel alana karışamıyorsa, din kurumu ve örgütleri de dünyasal ve siyasal alana müdahale edemiyorlardı. Laiklik mücadelesinin kazanımları zemininde din ve ibadet, inanma ve inanmama özgürlükleri de güvence altına alındı. Bireylerin dinsel inançlarını seçme, bu inançlarının gerektirdiği bireysel ve toplu ibadetlerini yerine getirme ya da hiçbir dinsel inanç beslememe, bu nedenle kınanmama konusunda mutlak dokunulmazlığa ve özgürlüğe sahipti. Genelde ibadet özgürlüklerinin çerçevesi, kamu düzeni anlayışıyla çizilmişti.

Türkiye'de Laiklik

Osmanlı Devleti dinsel (teokratik) nitelikteydi. Yalnız devlet yaşamı değil, toplumsal yaşam da din kurallarıyla kuşatılmış durumdaydı.

Bu nedenle:

a) Devlet yönetiminin ilke ve esasları tanrısal buyruklara uymak durumundaydı;

b) Bu dünya öte dünyaya hazırlıktı;

c) Devletin görevi, dinsel olana uygun ortamı oluşturmaktı;

d) Ve devlet güçlerine din adamları yardımcı olmak durumundaydı.

Halifelikle sultanlığı birleştiren teokratik Osmanlı monarşisi, Tanzimat döneminde, değişik din ve mezheplere bağlı uyruklarına, yasa önünde eşitlik hakkı tanımış olmakla birlikte baştan sona kadar, din kurumu ve ideolojisiyle iç içe geçmiş bir devlet olma niteliğini korudu. Bununla birlikte Abdülhamit(II) döneminde eğitimin; II. Meşrutiyet'te ulusçuluk akımının ve olgucu bilim düşüncesinin gelişmesi, laiklik yolundaki arayışların zemin bulmasına yol açtı.

Batı Avrupa'ya yakınlığın sağladığı olanaklar, özellikle büyük kentlerin sosyal ve kültürel yaşamında, laik değerlerin yerleşmesine yardımcı oldu. Özellikle Tanzimat'tan sonra laik temelli yeni yasaların çıkarılmasına hız verildi. İzleyen süreçte bu daha da gelişti. Gelişmeler, hukuk ve eğitim alanında din dışı ya da din ötesi unsurların da benimsenmesini sağladıysa da Osmanlı devleti, dinsel olanla dinsel olmayanın birlikteliğinden doğan ikiliği sürekli yaşadı.

Sonraları ulusal devlet ve Cumhuriyet dönemindeki laiklik atılımları bu tarihsel mirastan yararlandı. Ancak, yeni atılımlar, eskileri çok aşan bir sıçrayış niteliğindeydi.

Türkiye'deki laikleşme hareketi, bir yönüyle Fransa'ya benzedi. Tıpkı Fransa'da devrim önderlerinin ruhbanlığa karşı takındığı tavır gibi Atatürk de şeriatçı dinciliğe karşı, militan bir tutum benimsedi. Mustafa Kemal'in izlediği yol, "devrimleri" yerleştirmek açısından zorunluydu.

Bir yandan ulusal irade ve ulusal egemenlik temelinde biçimlenen Bağımsızlık Savaşı'nın demokratik karakteri, diğer yanda, teokratik Osmanlı monarşisinin başı olan halife sultanın olumsuz tutumu, yeni Türk devletinin laik (ulusal) egemenlik anlayışına dayanması için çok elverişli bir zemin hazırladı. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştirenlerin "kayıtsız, şartsız ulusal egemenlik" ilkesini benimsemesiyle dinsel egemenlik anlayışı ilk önemli sarsıntıya uğramış oldu.

Kurtuluş Savaşı'nın önderi Mustafa Kemal, gerek yetişme bi-

çimi, gerekse geleceğe yönelik tasarımları bakımından, köklü bir lakileşme hareketinin temsilcisiydi. Bu durumun Kemalist güçlere sağladığı toplumsal saygınlık, laikleşme yönünde ileri adımlar atılmasına yardım ediyordu. Diğer taraftan İslam dininin, Batıdakinin tersine, devletten ayrı, bağımsız, kurumlaşmış bir din örgütüne yer vermeyişi, laikleşme hareketinin örgütlü bir direnmeyle karşılaşma olasılığını azaltıyordu.

Bu kazanımların ve olanakların belirleyiciliğinde ve bağımsızlık-çağdaşlaşma temelinde gelişen yeni politikalar; devlet, hukuk ve kültürle ilgili alanlarda laikleştirici reformlarla uygulamaya kondu.

Devlet yapısının laikleştirilmesi sorunu, egemenlik hakkının sahibinin kim olacağı ve bu hakkın nasıl kullanılacağı sorunuydu.

Kurtuluş Savaşı günlerinde gerçekleştirilen Amasya Tamimi, Erzurum ve Sivas kongreleri, TBMM'nin kurulması ve 1921 Anayasası'nın kabulü zaten egemenlik hakkının kayıtsız şartsız millete ait olduğunu kanıtlamıştı. Bu durum, tanrısal kökenli teokratik egemenlik anlayışının, büyük bir darbe yediğini gösteriyordu.

Savaşın kazanılmasını saltanatın kaldırılması (1922), Cumhuriyet'in ilanı (1923), halifelik kurumuna son verilmesi (1924), Şeriye ve Efkaf Vekâleti'nin kaldırılması izledi. Bütün bunlar devletin temel yapısının laikleştirilmesi anlamını taşıyordu.

1924 Anayasası'nda devletin dininin İslam olduğunu belirten hükmün Anayasa'dan çıkartılması (1928), daha sonra da CHP programındaki laiklik ilkesinin Anayasa'ya konması (1937), bu gelişmeleri tamamlayan ana halkalar oldu. Türkiye'de laiklik, klasik Batı modelinden önemli bir ayrılık gösteriyordu. Tarihsel ve toplumsal nedenler, laiklik uygulaması konusunda farklı bir siyasal tercihe yol açtı.

Devlet, dinin özerk bir biçimde örgütlenmesine izin vermedi. Kendi yapısı içine aldığı Diyanet İşleri Başkanlığı Kurumu ile din hizmetlerinin devlet tarafından karşılanmasına çalışıldı. Bu yolla:

a) Dinsel etkinliklerin devlet denetimi dışına çıkması;

b) Din kurumunun yeniden toplumsal ve siyasal bir güç olarak kamusal yaşama girmesi, önlenmek istendi.

Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de laikliğin, din ve devlet işleri ayrılığını kabul eden, ancak devlete dinsellik alanına giren konularda geniş bir denetim ve müdahale yetkisi tanıyan, uzantısında dinin özerk örgütlenmesine ve etkinliğine olanak bırakmayan bir nitelik taşıdığını söyleyebiliriz.

Böylesi farklı bir siyasal tercihin yeğlenmesi;

a) Ulusal bir devlete geçiş sürecinin yaşanması;

b) Ulusal egemenlik ilkesinin yerleştirilmesi;

c) Ve çağdaşlaşma atılımlarının yapılabilmesi için gerekliliğin ötesinde bir zorunluluktu.

İslam dininde Hristiyanlıkta olduğu gibi özerk bir dinsel örgütlenme geleneğinin bulunmaması, genellikle siyasal otoriteye yapışık ya da ona bağımlı olması, Türk laikliğinde devletin dini denetim altına almasını kolaylaştırıyordu. Yalnızca devleti değil, toplumu da laikleştirmeyi amaçlayan Cumhuriyet yönetimi; dinin, yenileşme atılımları önüne dikilmesini önlemek için onu kendi içine aldı. Dini, toplum işlerini düzenleyen bir güç olmaktan çıkardı. Onu, ahlak ve öte dünya öğretisi kapsamında bir inanç ve ibadete indirgedi; bireysellik alanına itti.

Türkiye'deki laikleşmenin bir başka önemli boyutu da hukuk alanında gerçekleştirildi. TBMM'nin kabul ettiği yeni yasalarla (Türk Medeni Kanunu, Türk Borçlar Kanunu, Türk Ceza Kanunu vb.), dinsel buyruklara uygun kural koyma yükümlülüğü ortadan kaldırıldı. Kamu hukuku ve özel hukuk, tümüyle laik temellere oturtuldu.

Bu arada, yargı birliğini bozan şeriye mahkemeleri de kaldırılarak (1924) gerek hukuk sistemi, gerek adli örgütlenme alanında laik bir hukuk düzenine geçildi.

Kültürel konularda ise temel amaç, dinsel dogma ve ön yargılardan arındırılmış "laik yurttaş" yetiştirilmesiydi. Laiklik temelinde biçimlendirilen milli eğitim politikası (Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 1924), bunun en önemli aracı oldu.

Medreselerin, tekke ve zaviyelerin kapatılması, tarikatların yasaklanması (1924-1925), giyim kuşamla ilgili değişiklikler ve özendirmeler, kadın hakları, dil ve alfabe yenileştirmeleri, kültürü ulusallaştırma ve laikleştirme çabalarının parçaları olarak yaşama geçti.

Türkiye'de laiklik uygulaması kendi özünde kimi zorlukları taşıyordu. Öncelikle İslam dini, din ve devlet ya da din ve dünya işleri ayrımına yabancıydı. Bir devlet dini olduğu için yalnızca inanç ve ibadeti değil, toplumsal ve dünyasal işleri de ayrıntılı kurallara bağlayan bir dindi.

Bu nedenle dinin dünyasal alandan uzaklaştırılarak, bireylerin vicdanlarına itilmesi kolay değildi. Buna ek olarak, Batı'da sanayi devrimi, kentleşme ve burjuvazinin yükselişi gibi olgularla birlikte yürüyen laikliğin, azgelişmiş bir tarım toplumunda kökleşebilmesinin sayısız zorlukları vardı.

Sayılan olumsuz etkenlere karşın, Batı'daki gibi kilise benzeri bir kurumun bulunmayışı, bir ruhban sınıfının olmayışı; köktenci bir laikleştirme programını uygulamaya sokan genç rejim için, bir kazanımdı.

Emperyalizme karşı verilen savaş zaferle sonuçlanır sonuçlanmaz Sünni Ortodoks İslam, laiklik devreye sokularak iktidardan uzaklaştırıldı. Egemenlik Tanrı'dan alınıp halka verildi. Kesin bir hesaplaşmaya girilen şeriatçı İslamlık, düşünsel, teorik ve pratik birikimlerini yanına alarak, kendisine gösterilen vicdanlarda kabuğuna çekildi. İnsana ve topluma hükmetme aracı olan şeriatın geçersiz kılınmasıyla bir bakıma yaşama küstü. Gelecekte yaşanılan yere dönmenin anısını sürekli yaşatarak, laikliğin yaratıcısı, yaşatıcısı olarak algıladıktan Kemalist yönetimlere, bu yönetimleri içten destekleyen Alevilere karşı bir intikam alma sürecini başlattı. Şeriatın bu isteğine, eğilimine Atatürk'ten sonra gelen yönetimler büyük ölçüde çanak tuttu. Vicdanlara sıkıştırılan Ortodoks Sünni dini birikimin yeniden yaşama geçirilmesine önayak oldular. Demokrat Parti'nin (DP) iktidarda bulunduğu dönemlerde yükselen bir çizgi izleyen bu eğilim, 27 Mayıs'ı izleyen günlerde bir durgunlaşma içerisine girmişse de Demokrat Parti'nin devamı olan Adalet Partisi'nin (AP) hükümet etmeye başlamasıyla yine teşvik ve ilgi gördü. Gelişmesine, büyümesine göz yumuldu. 1970'li yıllarda, Adalet Partisi'nin güdümüne almakta zaman zaman zorlandığı bu hareket Milli Nizam Partisi (MNP), ardından Milli Selamet Partisi (MSP) adı altında örgütlendi. İzleyen yıllarda öne fırlayarak, insana ve toplumsal olana

"çözüm" getirecek bir akım "niteliğine" büründü. Hızla yaygınlık kazandı.

Adalet Partisi'nin devamı niteliğindeki Doğru Yol Partisi'nin (DYP) ve Anavatan Partisi'nin (ANAP) denetleyemediği bir alanda daha önceki çizgilerinin bir devamı olarak Refah Partisi (RP) vb. siyasal oluşumları yarattı. Ve Türkiye ekonomi politikasını güden sınıfların, halk üzerindeki ideolojik egemenliğinin temel direği durumuna geldi. İşte Türk laikliği bu koşullarda biçimlendi. Çok partili düzene geçilince laiklik uygulamasında yeni yeni olgularla karşı karşıya kalındı. Siyasal alandaki liberalleşmenin yol açtığı esneklikler ve genel oy mekanizması, dinin siyasal alana geri dönmesine olanak verdi. Bir ahlak ve öte dünya öğretisi olarak vicdanlara sıkıştırılan şeriatçı İslam, oradan çıkarak yaşanılan yere el atmaya başladı. Özellikle 1950'li yıllarda laiklikten verilen ödünler, 27 Mayıs 1960 Hareketi'ni yarattı. Laikliği, Cumhuriyet'in temel nitelikleri arasında sayan 1961 Anayasası; dinin, kişiler ve partiler tarafından siyasal amaçlarla kullanılmasını ve devletin temel düzeninin dinselleştirilmesini önleyici kural ve yasaklar getirdi. Laiklikle bağlantılı olarak, "devrim yasaları"nın Anayasa'ya aykırılığının ileri sürülemeyeceğini hükme bağladı.

1982 Anayasası, 1961 Anayasası'na bir tepki niteliğindeydi. Kimi benzer düzenlemeler bu Anayasa'da da yer aldı. Ancak, dinsel tören ve ibadetler 14. maddede gösterilen çerçeve içinde serbest bırakıldı. En önemlisi, din kültürü ve ahlak öğrenimi, ilk ve orta öğretim düzeyinde zorunlu dersler arasında sayıldı. Sünni inancın, zorunlu ders kapsamına alınması ve bunun uygulamada aldığı biçim, laikliğin özünü oluşturan, "devletin her hangi bir dinin savunucusu ve yayıcısı olmaması" ilkesiyle temelden çelişmektedir. 1982'yi izleyen dönemde bu uygulama, kişilerin vicdan özgürlüğünü önemli ölçüde zedelemiştir.

1980 Askeri Rejimi'nin bir ürünü olan 1982 Anayasası; din kurumlarından ve dinsel inançlardan, toplumu birleştirici bir güç olarak yararlanma politikasını öne çıkarmıştır. Bu politikanın doğal bir sonucu olarak, din dersi zorunlu dersler arasına alınmış, Diyanet İşleri Başkanlığı, "milletçe dayanışma ve bütünleşmeye" hizmet edecek bir din kurumu olarak devreye sokulmuş-

tur. Bu kapsamda Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesi; devletin sosyal, ekonomik, siyasal ya da hukuksal temel düzeninin bir ölçüde dini inançlara uydurulması amacıyla yürürlükten kaldırılmıştır (1991).

Günümüzde Laiklik

Her uygar toplum; toplumsal ekonomik farklılaşmaya, uzantısında bununla uyumlu düşen düşünce ve inanç farklılaşmasına koşut biçimde yalından karmaşığa doğru giden bir süreci yaşar. Sürece koşut olarak beliren devlet anlayışı olan inançlardan birini sahiplenir; onu egemen sınıfın dini yapar, toplumda geçerli kılmaya çalışır.

Böylesi bir durumda:

a) Egemenlik halkta değil, Tanrı'dadır;

b) İnsan ve toplum, Tanrı-Peygamber kararı-iradesi buyruklarla yönetilir;

c) Kişi ve toplum, kendi kaderini kendi çizemez; her şey "kaza ve kader" biçiminde Tanrı yazgısıdır;

d) Şeriat hükümleri, insan yapısı yasalarla asla değiştirilemez; şeriat kuralları dışında gerçek aramak, Tanrı iradesine aykırı davranmak demektir;

e) İnsan "doğal" ve "toplumsal" nitelikte "dokunulmaz haklarla" donatılmış bir varlık değil, bir "kuldur"; insan olarak "kutsal" değildir;

f) Din ve dünya işleri bir bütündür; şeriat kuralları kişinin yalnızca inançlarını değil tüm yaşantısını, bütün maddi ve manevi yönlerini düzenler, şeriat hükümlerine karşı gelen kişi hem bu dünya hem de öte dünya cezalarıyla cezalandırılır;

g) Tanrı algılaması yaratma ve yaşatma gücü bakımından hiçbir kurala, değer ölçüsüne bağlı değildir; iradesiyle keyfi ve korkucutudur, kul, köle edici, ezici ve yokedicidir,

h) İnsanın temel ve biricik görevi, Tanrı'ya ve bunun bir uzantısı olarak şeriat hükümlerini uygulama durumunda bulunan dinsel ya da siyasal otoriteye kulluk etmektir, "küçülerek" yalvarmak, bu yolla değer kazanmak ana amaçtır;

ı) Geçmişi de geleceği de kucaklayan değişmez kurallar ko-

yan Tanrı'ya kulluk etmenin doğal bir sonucu olarak gerçeğe araştırma, inceleme ve denemeyle yaklaşan ve "sürekli değişmeyi" savunan bilim insanını amansız bir düşman olarak görür,

j) Dünyasal nimetlerin eşitsiz bölüşümü, zengin yoksul, cins ya da ırk ayrımı Tanrı iradesi olarak algılanır.

Bu anlayış genelde köktendincilerin, özelde Refahçıların özlemini çektiği, bir gün kurmak ve yaşama geçirmek istedikleri devlettir ya da devlet anlayışıdır. Çağdaş topluma sokulmaya çalışılan bir Ortaçağ kurumudur. Ortodoks dinsel anlayışın evrilmesiyle ulaşılan ve feodalizmi besleyen fedoal bir kurumdur.

Alevi kimliği bu anlayışa karşı biçimlenmiştir. Bu anlayışın düşmanıdır.

Ya da ortaya çıkan devlet anlayışı, inançlara karşı yansız ve ilgisiz olabilir. Bu yapı liberal kapitalist bir sistemin kuramsal yapısıdır. Böylesi bir durumda:

a) Ekonomik toplumsal yaşama hiçbir biçimde karışılmaz;

b) Bireyler tümüyle özgür bırakılır.

Bu noktaya kolay gelinmedi. Batı'da bunun bedeli ödendi. Yakındoğu'ya, Anadolu coğrafyasına ise laiklik, ancak Kurtuluş Savaşı'ndan sonra taşınabildi.

XII.-XIII. yüzyıllarda Anadolu toprağında; köylülerin artı ürününe el konulması sürecinde, sınıflaşma kimliğinin karmaşıklığına koşut olarak, ilksel eşitlikçi toplumdan kalma davranışların ya da göreneklerin yönlendiriciliğinde, İslam özkaynağının ve devletin ötesinde, merkezi feodal otoriteye karşı başkaldıran köylülerin özlemlerini kucaklayan, onların bireysel-toplumsal düşlerine yanıt veren bir bâtını, bir yarı-ilahi ideoloji, bir halk dini yapılandı. Bu Alevilik Bektaşilikti. Hukuku (şeriatı) olmadığından devlet olamadı, halk dini olarak kaldı. Şeriatın zayıf karnında kendi kuralını kendi koydu. Eğer bu kurallara bir hukuk "geçirilmek" istenseydi, "sınıfların olmadığı insanın insanı ezmediği" düşsel toplumu, kendi hukukuyla yaşanan anda yaratmak gerekecekti. Ama bu durum tarihin gündemi değildi. Sınıflaşma "silikliğinin" yarattığı "bulanık" ortamda, coşkusuna kapılacakları, sınıf kimlikli bir burjuvaziyi boşuna aradı.

Bu olanağı Cumhuriyetle birlikte yakaladı. Ulusal burjuvazinin çizdiği sınırlar içinde şeriata, teokratik devlete, Ortaçağ de-

ğerlerine karşı verilen savaşa omuz verdi. Yaşama geçirilmek istenen burjuva demokratik devrimlerine, bu devrimi gerçekleştiren Kemalizme-Kemalist güçlere; burjuva demokrasisinin insanlık kazananlarına; bu kazanımların aracısı olan devletin kurumlarına sahip çıktı. Egemenliğin Tanrı'dan alınıp halka verilmesi, din ile dünya işlerinin birbirinden ayrılması zemininde laikliği, şeriata karşı ölümüne savundu.

O günden bugüne uzun yıllar geçti. Yaşanan süreçle birlikte o günün laikliği de, laik devleti de artık gerilerde kaldı. Burjuvazi şimdi gericileşti. Laikliğin karşı cephesinde şeriatı, yeniden "doğuma" hazırlıyor. Laiklik ve laiklik mücadelesi artık örgütlü halk güçlerinin sorunu. Kemalist Devrim'le kazanılan ancak aradan geçen yaklaşık 70 yıl içerisinde birer birer yitirilen laiklik ve demokrasi mevzilerini yeniden ele geçirmek artık onların işi.

Devlet, gerçekte ekonomik olarak güçlü ve en iyi örgütlenmiş sınıfın elindedir. Bu sınıf, devletin ilgisiz ve yansız olması gereken tutumunu, kendi çıkarları doğrultusunda ustaca kullanmaktadır. Bugün ülkemizde uygulanmakta olan laiklik budur. Devlet görünüşte, değişik inançlar karşısında "yansız"dır, değişik inançların varlığını kabul etmektedir. Ama gerçek bundan öte bir şeydir. Siyasal iktidarı elinde bulunduranlar, bu gücü kendi görüşleri doğrultusunda kullanarak toplumsal-siyasal yapıyı belli bir amaca doğru yönlendirmektedir. Sözgelimi, anayasamızda laiklik ilkesi bulunmasına karşın, devlet belli bir mezhebin görüşü doğrultusunda din dersleri okutmaktadır. Günümüzde laiklik:

a) Hiçbir dinin, dinsel anlayışın devlet ve toplum düzenini biçimlendirip yönlendirmesine olanak tanımamak;

b) Tüm inançlara özgürlük vermek;

c) Herhangi bir inançta olanların özgürlüğünü engellemek isteyenlere "müdahale" etmek, demektir.

Gerçek laik devlette, din devlet işlerine hiçbir biçimde karıştırılmaz ama devlet, gerektiğinde dine karışır, müdahale eder. Bu bağlamda, "din ve devletin birbirinin işine karışmaması" tanımı; burjuvazinin fedoal devlete-Ortaçağ değerlerine karşı mücadele verdiği ve kendi ilerici konumu altında tüm toplumsal güçleri topladığı, süreçte bir ulusal devlete evrildiği dönemler için geçerli ve anlamlıdır. İçinde bulunduğumuz çağdaş uygarlık düze-

yinin gerisindedir. Bu tanım doğrultusunda davranmak, burjuvazinin ekmeğine yağ sürmektedir.

Alevi kimliğinin laiklik anlayışı bu değildir, olamaz da.

Somutlarsak; örneğin, Alevilerin inançlarının gereklerini özgürce yerine getirmelerine başka inançta olanlar engel çıkarırsa, laik devlet buna "müdahale" etmekle yükümlüdür. Alevilerin inançlarına ters düşen devlet uygulamalarına son vermek zorundadır. Alevilerin bunu istemesi, bu istemlerini toplumsal ölçekte dile getirmeleri, onların demokratik haklarıdır.

Çağdaş, uygar, laik bir toplumsal düzende birey açısından devlet ne dinlidir ne de dinsiz. Devletin inanç özgürlüğünü sağlamakla yükümlü olması, bireyin inançlı ya da inançsız olduğunun, buna karşılık devletin, bir dininin, bir inancının olamayacağının önkoşul olarak kabul edilmesi demektir.

Bir insan dinli-dinsiz, inançlı-inançsız olabilir ama bu durum devlet için sözkonusu edilemez. Çünkü o bir insan değildir. O bir tüzel kişiliktir, bir varsayım öğesidir. Bu nedenle "laik devlet, dinsiz devlettir", savı anlamsızdır. Pratik açıdan kucaklayıcı, teorik açıdan üretici değildir.

Önemli olan devlet gücünün kimin elinde bulunduğudur. Bu bağlamda ancak devlet gücünü elinde bulunduranların dinliliğinden-dindarlığından ya da inançlılığından-inançsızlığından söz edilebilir.

Laik devletlerde din, devletin olağan görev ve yetkilileri içinde bir sosyal olgu olarak ele alınır; tüm diğer olgular gibi, çağdaş değerler ölçü alınarak düzenlenir.

Alevi kimliğinin laiklik anlayışı işte budur. Aleviler devletin değil ama devleti yönetenlerin "inançlara karşı yansızlık ve ilgisizlik" görüntüsü arkasında Ortodoks Sünniliği bu topluma dayattıklarının bilincindedir. Bu bilinçle tarihten getirdikleri kimliklerinin gösterdiği yolda davranarak gerçek demokrasi ve laikliğin güvencesi olma konumlarını bugün olduğu gibi bundan sonra da sürdürecektir.

Çünkü laiklik, demokrasi; Ortaçağ gericiliğinin tasfiyesi temelinde ve egemenliğin halkta olduğu; bireyin tanrısal buyruklar yerine kendi özgür iradesinin seçeneklerine göre davrandığı bir

zeminde kurulur. Toplumsal ekonomik, siyasal ve kültürel bir devrim olarak kendini örgütler. Bu yolla:

a) Feodal siyasal egemenlik sistemini kırar;

b) Feodal iktidarın temelini oluşturan ilişkileri çözer, temizler; emekçiyi, üreteni, toprağa ve dinsel kurumlara bağımlılıktan kurtarır; ruhbanlığın zincirlerini kırar;

c) Feodal bağımlılıkları ortadan kaldırır;

d) Ortaçağ değerlerini yeniden üreterek Ortodoks dinin değerlerini toplumun düşüncesine katan, giderek ilahi bir toplumsal bilinç oluşturma yoluna giren şeriatçı ideolojiyi kökünden kazır.

Şimdi sağ sermaye partileri; kendi güdümlerinden çıkmış gibi görünen ve burjuvazi adına iktidarı ele geçirmek için ulusal ve uluslararası düzlemde "onay alma" yarışına giren köktendinciliği, "düzen" için tehlike olarak gösteriyor. Çağın gerisinde kalan ve burjuvazi için anlamlı olan yapay bir Atatürkçülük-laiklik söylemiyle gündemi doldurarak köktendincileri zaman zaman "zinde güçlere" şikâyet ediyor. Artık onlarla yollarının ayrıldığı görüntüsünü sergiliyor. Kendileri dışında kalan sınıfları ve toplum katlarını gütmenin bir aracı olarak yaşama geçirmeye çalıştıkları biraz Refah olan bir İslami anlayışın kuşatıcılığında, sömürü düzenlerini sürdürebilme telaşına düşmüş durumdalar. Bu anlayışın yanında duracak ve halkın çıkarlarını "perdeleyecek", "terbiye edilmiş", "uslu" bir Aleviliği, kendi siyasal yapıları içerisine almaya çalışıyorlar. Alevi asimilasyonu ve inanca yönelik göstermelik "tolerans" zemininde, halk güçlerinin demokratik örgütlenmesinden kopacak bir Aleviliği, kendi düzenlerinin "payandası" yapmaya hazırlanıyorlar.

Yaşanan anda ve böylesi bir ortamda:

1) Alevi kimliğinin yeniden yapılanmasını olanaklı kılacak, ona hakettiği saygınlığı kazandıracak araçları biçimlendirmek, örgütlemek;

2) Laiklik demokrasi mücadelesi zemininde sosyal pratiği bir ucundan yakalayarak temsil edici, kimlikli bir mücadeleyi yaşama geçirmek;

3) Alevi-Sünni mezhep çatışması oyununu bozmak, halkın ortak çıkarı kanalında toplumsal isyan hareketini geçmişten gü-

nümüze taşıyan Alevi dinamiğini, halk hareketinde ve örgütlenmesinde çimento olma görevini üstlenecek biçimde toplumsal muhalefete aktarmak, her Alevi Bektaşi için yaşamsal bir görevdir. Bu bağlamda:

1) Çağdaş olmak ya da çağdaş olanı yaratmak;

2) Aklı inançtan, bilimi dinden bağımsızlaştırmak;

3) Kendisini özgürleştirirken Sünnileri de özgürleştirmek;

4) Bu yolla gerçek Alevi-Sünni kardeşliğini kurmak;

5) Çağdaş insanlık ve demokrasi değerlerine sahip çıkarak toplumu ve bireyi "kilitleyen" zincirleri kırmak;

6) Özgürlükleri, eşitliği, halk egemenliğini, ideolojik ve siyasal çoğulculuğu yaşama geçirmek, Alevi-Bektaşi kimliğinin vazgeçilmez koşuludur.

Alevilik-Bektaşilik felsefesi de pratiği de Anadolu insanının toplumsal başkaldırısı, birlikte eylemi kapsamında kaçınılmaz olan ilişki-çelişkilerle biçimlenip gelişti; bu "gerçeklik" ikiyüzlüce atlanırsa bu inancın-kültürün gelişimi durur, geleceğe uzanan "ipi" egemene teslim edilmiş olur.

Bir Alevi-Bektaşi tavrını belirlemeden önce bu tehlikeli gidişi bütün boyutlarıyla düşünmek, attığı her pratik adımı kendi dünya görüşüyle yorumlamak durumundadır.

Artık, özünde aynı ideolojik siyasal söylem üzerine yapılanan burjuvaziye özgü davranışlarla-önlemlerle, Refahın önünün kesilemeyeceği anlaşıldı. Bu sınıfsal zaaf, köktendinciliğe karşı etkin, çözüm üretici-geliştirici, bir mücadele projesinin yaşama geçirilmesini de önlüyor.

Laiklik bayrağı şimdi sağlı "sol"lu burjuva partilerinin değil, emek cephesinde konumlanan güçlerin elinde; bu kapsamda ezilen halkın çıkarı, özlemi doğrultusunda davranma geleneğinin temsilcileri olan Alevilerin-Bektaşilerin elinde.

Laiklik günümüzde iş, emek, özgürlük mücadelesi koşutunda, genelde her türden baskıya, özelde köktendinci cürete kafa tutmakla anlamlı kılınabilen; gündemi çalan biçimsel davranışlara, kimi sembollere-simgelere indirgenemeyecek denli yakıcı ve yaşamsal bir konudur. Emek cephesinde konumlanan güçlerin emperyalizme ve Ortaçağ değerlerine karşı yürüttükleri mücadelenin, yaşanılan yerdeki-zamandaki boyutudur, sloganla, yapay

gösterilerle, "duygu çatlatmakta" değil akılla, örgütle yapılacak bir kavgadır; bu kapsamda laiklik bir iktidar mücadelesidir.

Kulluk felsefesinin-ilişkilerinin ortadan kaldırılması; Ortaçağ kurumlarının-değerlerinin tasviye edilmesi; bu yolla burjuvazinin, burjuva partilerinin sözde laikliğinin, ikiyüzlülüğünün açığa vurulma kavgasıdır; bu kapsamda laiklik, toplumsal özgürleşmenin bir parçasıdır; bilimin ve düşüncenin özgürleşme mücadelesidir.

ALEVİLİK BEKTAŞİLİK VE TÜRKÇE

Türkçenin yazılı kaynakları VII. yüzyılın ilk yarısına tarihlenir. Bu belgelerdeki dilin gelişmişliği, işlekliği kıvraklığı, yazınsal özellikleri; Türkçenin kaynağının çok daha eskilere uzandığını kanıtlar.

Türkçe, göçler ve akınlar yoluyla çok geniş bir coğrafyaya yayıldı. Yüzyıllar içinde, bu geniş alanda, çok değişik diller ve kültürlerle iletişime girdi. Bu böyle olmasına karşın Türkçe; Kök Türkçe'yle bağlantısını hiçbir zaman yitirmedi; konuşma dilinde, halk ya da yerel dilde Kök Türkçe'nin geleneği günümüze değin sürdü.

Türkçe geçmişten bugüne, en çok egemen sınıf yöneticilerinin ve bunlara yakın çevrelerin aymazlığından çekti. Bunun bir ürünü olarak yaşama geçen yabancı dillerin egemenliğine karşı uğraş vermek zorunda kaldı.

Kök Türkçe'nin taşıyıcıları olan göçer ve yarı-göçerler Anadolu'ya ayak bastıklarında; bir yandan halk katında "bâtını kurtuluş ideolojisi" ve bunun yaşama müdahalesi bağlamında "bâtini tarikat" biçimlenirken; yönetenler katında, dar bir askeri aristokrasinin egemenliğinde biçimlenen barbar kırallıklardan, organize feodal devlete geçilmiş oldu. Feodal Selçuklu Devleti'nin egemenlik kurmasıyla birlikte toplum bir bakıma; askeri nitelikli egemen bir zümreyle geniş köylü yığınlarına ayrılmıştı. Köylülerin artı-ürününe el konulması sürecinde, sınıflaşma kimliğinin karmaşıklığına koşut olarak, ilksel eşitlikçi toplumdan kalma davranış biçimlerinin anılarının, bunların yaratısı durumunda olan geleneklerin; bu kaynaklar üzerinde yapılanan "bâtını kurtuluş ideolojisi"nin yönlendiriciliğinde, merkezi feodal otoriteye

karşı sayısız isyanlar oldu. İşte Türkçe bu isyan ortamında geçmişten alınıp bugünlere taşındı.

Daha açık bir anlatımla Arapça özellikle Anadolu Selçukluları döneminde Küçük Asya'yı egemenliği altına almış oldu. Yine aynı dönemde, yazında ve iç yazışmalarda yerleşik yaşam dili durumuna evrilen Farsça ağırlık kazandı. Bunun da ötesinde bu diller, zaman zaman devlet dili olarak benimsendi.

Sürece koşut olarak göçerler ve yarı-göçerler, geldikleri bu yeni topraklarda kendi doğal müttefikleriyle buluşmuş oldu. Bu buluşma sonucu Anadolu toprağında Alevilik-Bektaşilik yeni bir sentez biçiminde belirdi. İnsan üretici gücü bağlanımda Alevilik-Bektaşiliği besleyen-yaratan kitlesel göçlerle Türkçeye ilk dönüş gerçekleşmiş oldu; Beylikler döneminde doruk noktasına ulaştı; Osmanlıların ilk dönemlerine değin sürdü.

İbrahim ortodoksisinden gelip İsa ortodoksisiyle serpilen ve Muhammet ortodoksisiyle Anadolu'ya uzanan İslam özkaynağı, yani Ortodoks Sünnilik; Alevilik-Bektaşiliğin güdücülüğünde, İsa şeriatına tavırlı yerli halkın, Muhammet şeriatın tavırlı Ali Yandaşları'nın ve medeniyet denen sistemi yöneten egemene tavırlı Asyalı göçerlerin değerleriyle yeniden yorumlandı. bâtın kanalda, bir karşı-İslamlık inancı yaratıldı.

Bu gelişmenin diyalektiği çarpıcı ve yakıcı sonuçlar üretti; İslamlık, bâtın kanalda bir halk dini, bir halk İslamlığı ya da karşı-İslamlık olarak evrilirken; zâhir kanalda, bir devlet dini, bir medrese Müslümanlığı olarak biçimlendi. Devletin dini şeriata yönelerek resmi ve biçimsel bir İslam inancını kemikleştirirken; halkın dini tarikata yönelerek inancı dünyalaştırdı.

İslam özkaynağını temsil eden Sünni Ortodoksluk yani Selçuklu Devleti'nin dünya görüşü şeriatın, yani devletin, düzenin, daha açık bir anlatımla Selçuklu ve Osmanlı egemen sınıfının ve bunların sömürü çarkının taşıyıcısı oldu.

İslam özkaynağına başkaldırı zemininde boy verip yapılanan bâtini İslamlık ise inanç düşünce bağlamında idealizm-materyalizm karışımı bir yarı-ilahi ideolojinin, bu anlamda halkın, halk muhalefetinin; örgüt bağlamında tarikatın taşıyıcısı oldu.

Türkçe'ye ilk dönüşte en büyük pay Anadolu Alevilerinin-Bektaşilerinin oldu. Çünkü Anadolu Aleviliği-Bektaşiliği XII.

XIII. yüzyıllarda, Küçük Asya'da, devletin ve devletin ilahi ideolojisinin uzağında, doğal olarak Arapça'nın ve Farsça'nın karşısında; temel üretim zemininde, çok büyük bir çoğunluğunu Türkçe konuşan göçerlerin yarı-göçerlerin oluşturduğu köylülüğün inancı-felsefesi-kurtuluş ideolojisiydi. Alevilik-Bektaşilikte Türkçe hem yazı dili, hem konuşma dili, hem de ibadet diliydi.

Alevilerin-Bektaşilerin ezilmesine, sömürülmesine koşut olarak, tarihlendirirsek XVI. yüzyıldan başlayarak; devlet katında, yöneticiler katında Arapça'ya ve Farsça'ya düşkünlük yeniden hortladı. Zamanla Arapça, Farsça ve Türkçe'den oluşan, karma ve yapay bir dil olan Osmanlıca ortaya çıktı. Süreç içinde Türkçe'nin bu karma dil içindeki payı giderek düştü; yazı dilinden dışlandı; sözlü dilde kullanılması ayıplanır oldu.

Tanzimat'la birlikte Osmanlıca, Batı dillerinden de etkilenmeye başladı. Sonuçta, içinden çıkılmaz "uydurma" bir dil yaratılmış oldu.

Soruna kesin çözüm Cumhuriyet'ten sonra getirilebildi. Ülkenin bağımsızlığı ile dilin bağımsızlığını aynı değerde gören Kemalist Hareket; Türkçe'ye ikinci dönüşü gerçekleştirdi.

Birinci dönüş Anadolu Selçuklularının son döneminde, halkın dilinin taşıyıcısı olan Alevilerin-Bektaşilerin öne çıkmasıyla gerçekleşmişti; devlete, yönetici sınıfa, devletin ve yönetici sınıfın Arapça ve Farsça ağırlıklı diline yönelik bir köylü tepkisinin ürünüydü. İkinci dönüş, ulusal burjuvazinin tepkisinin bir ürünü oldu.

"Dil Devrimi" 1928'de yeni Türk yazısının benimsenmesiyle başladı; ardından yazı dilinin, gündelik dilin ve terimlerin Türkçeleştirilmesine başlandı. Atatürk 1932'de Türk Dil Kurumu'nu oluşturdu. Bu kurumun çalışmalarıyla Türkçe; karma ve yapay bir dilin yüzlerce yıl süren baskısından kurtularak bağımsızlığına ulaşmış oldu.

Ancak, 12 Eylül'le birlikte bu olumlu gelişmeler tersine işlemeye başladı. 1983 Anayasası'na dayanılarak, eski TDK kapatıldı; yerine yeni bir TDK kuruldu. Eski TDK özerk bir dernekti; yeni TDK ise tüzel kişiliğe sahip bir devlet kurumu olarak doğdu.

Şu anda yazı dilinin, gündelik dilin ve terimlerin Türkçeleştirilmesi çalışmaları durmuş; Arapça ve Farsça kökenli sözcükle-

re-terimlere dönüş başlamış durumdadır. Hepimizin uyacağı bir "Yazım Kılavuzu"muz da yoktur, herkes kendi kuralını kendi koymaktadır. Görsel ve yazılı medya; ağırlıklı olarak "kural dışı" ve sorumsuzca davranmış; "gel geç", "yapay", "moda" bir sokak dili yaratmıştır.

Türkçeye üçüncü dönüşü gerçekleştirebilmek için yazarımızın, aydınımızın, demokratımızın, gazetecimizin sorumluluk katında ve "halkın dili" ortak paydasında buluşması gerekmektedir. Bunu yaşama geçirebilirsek eski TDK'nın Cumhuriyetten bu yana gerçekleştirmiş olduğu olumlu çalışmaları son halkasından yakalayabiliriz

SİVAS'TA YAKILAN CANLARIN CANIYLA SULANAN PİR SULTAN DÜŞÜNCESİ

Sivas'ta Madımak'ta 37 canın yakılması olayı; Ortaçağ değerlerini-kurumlarını "siper edinerek" palazlanan şeriatın bir kalkışmasıydı. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Cumhuriyetle birlikte iktidardan alaşağı edilen, hukuk yanı geçersiz kılınarak bir etik ve öte dünya öğretisi olarak vicdanlara itilen-sıkıştırılan Ortodoks İslamın, bir ayaklanma provasıydı. Egemenliğin Tanrı'dan alınarak halka verildiği süreci tersine çevirmek isteyen köktendinci bir "cüret"ti.

Olay karşısında devletin takındığı tavır, Cumhuriyet devletinin ne denli teokratik bir niteliğe büründüğünün kanıtı; olaylara neden olanlara yargının verdiği "destek", şeriatçı güçlere ödün, devrimci-demokrat güçlere "acı" bir hatırlatma, gelecekte olacaklara "kara" bir gönderme oldu.

Bu "kara" göndermenin izinde Madımak'tan bugüne Gazi-Ümraniye cankırımlarını yaşadık.

Uzunca bir süredir karmaşık ve karanlık bir dönemi yaşıyoruz. İki yönlü bir gelişmenin kıskacına girmiş durumdayız. Bir yandan özgürlük yabancılaşarak can güvenliğine indirgenirken, diğer yandan, şeriattan özgürleşme, "şeriatla birlikte özgürleşmeye", yani Ortaçağ'dan gelen feodal kurum ve değerlerle hesaplaşmak, hesaplaşarak gerçek demokrasiyi, gerçek laikliği yaşama geçirmek çabası, geçmişten günümüze uzanan feodal yargılara teslim olmaya, demokrasiyi boğazlamaya dönüşüyor. Siyasal toplum, sivil toplumu ayakları altına almış eziyor. Kimi sivil toplum örgütlenmeleri sorunları halk katına taşıyıp demokra-

sinin güvencesi olacaklarına, resmi alana aktarıp siyasal rantiyeliğe soyunuyor.

Bu süreç bizi dün Sivaslara taşıdı; yarın nerelere taşıyacak şimdi onu tartışıyoruz. Sivas'ta canlarımızın diri diri yakılmasıyla bizler, bedeli ağır ödenmiş kimi dersler aldık. Gerçek demokrasiyi-laikliği kurmanın ve yaşatmanın şeriata karşı örgütlenmeden, şeriatı dünyasal olanın dışına atmadan olamayacağını öğrendik.

Demokrasi tarihin gündemine burjuvazi ile birlikte girdi. Burjuvazinin ilerici olduğu dönemde, köylü güçlerini de peşine takarak feodalizme karşı verdiği savaş koşutunda toplumsal yaşama geçti. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra burjuva demokratik devrimi kapsamında Anadolu toprağına taşınarak, bizim kazanımımız durumuna geldi. Ancak izleyen tarih sürecinde, burjuvazinin gericileşmesine koşut olarak bu durum tersine döndü. "Özgürleşen şeriatla" taraf olan burjuvazi, halk güçlerinin karşısında yerini aldı. Başlangıçta yalnızca kendisine seçenek ideoloji üretme misyonunu yüklediği şeriatın kendisinden de bağımsızlaşmasına göz yummak zorunda kaldı. Şimdi güdümüne aldığı ya da güdümünde olduğu ulusal ya da uluslararası dinamiklerin çizdiği sınırlar içinde ve ılımlı bir Sünni İslam algılayışının bağlayıcılığında, toplumu gütmenin hesaplarını yapıyor.

Dün geride kaldı; bugün emperyalizm çağındayız. Burjuva kafayla, burjuva davranışlarla-yöntemlerle şeriattan özgürleşmenin, özgürlüğü, yaşama hakkının ötelerine taşımanın olanağı yok artık. Halk güçlerinin çözücü, yönlendirici olduğu bir süreçte burjuva demokrasisinin halk demokrasisine evrileceği bir dönemi yaşıyoruz.

Sivas'ta boğulmak istenen, yakılmak istenen Pir Sultan düşüncesiydi. Ama boğulmak şöyle dursun diri diri yakılan 37 canın canıyla sulanarak daha da boyutlandı. Gelin şimdi Pir Sultan'ı ve Pir Sultan düşüncesini tanıyalım.

Dâr'da Bir Kızıl Gül

"Anadolu halkının bağrında açmış bir kızıl güldür Pir Sultan. Kişiliği, özü, sözü halkla öyle içten içe kaynaşmış ki, nerede

kendisinin, nerede halkın dile geldiğini kestiremezsiniz. Halk öldürülen sevgilisini kendi soluğuyla diriltmiş, diline diller, sazına sazlar katıp yaşatmış, ölüsüne dirisinden daha güçlü, daha etkili bir varlık kazandırmış, sönmüş bir canı bin bir canla yeniden tutuşturmuş", diyor Sabahattin Eyuboğlu. Uzunca bir cümleyle ikirciksiz anlaşılacak biçimde yerli yerine koyuveriyor Pir Sultan'ı.

Pir Sultan inançta, Hakk'a ulaşıp yeniden halk'a dönen ulu bir kişiyi; düşüncede, halkın toplumsal tepkisini dile getiren, onların toplumsal mücadelelerine öncülük-önderlik eden, bir kâmil kişiyi temsil eder.

Halk Pir Sultan'ı benimsemiş, onu düzene-egemene yönelik kendi memnuniyetsizlik kanalında besleyip büyütmüştür. Eğer bir benimseme, kucaklaşma, kaynaşma olmasaydı halk, söyleyemeyeceği şeyleri ona söyletmezdi-söyletemezdi.

Susturulan ya da sesi kısılan halk, kendi kolektif bilincini, Pir Sultan'ın kişiliğinde giydirip kuşatmış; onun diliyle kendini anlatmış; bir bakıma onun ağzından kendi söylemiş, kendi eylemiştir. Bunu yaparken bilimsel bir kaygı gütmemiş; gönül meşrebine uygun biçimde bilimin engellerine takılmadan, yapılamaz olanı yapılabilir kılarak özlemini, dileğini dışa vurmuştur. Bu nedenle Pir Sultan'da neyin kendisine ait, neyin topluma ait olduğunu bilmek-bulmak olası değildir; Pir Sultan'da olan halkta, halkta olan Pir Sultan'dadır. Şair bu durumu şu dizeleriyle çarpıcı biçimde gözler önüne sermektedir:

Ben Musa'yım sen Firavun,
İkrarsız şeytan-ı lâin,
Üçüncü ölmem bu hâin,
Pir Sultan ölür dirilir.

İster Pir Sultan söylemiş, ister halk ona söyletmiş olsun; sonuç değişmez. Ete-kemiğe bürünmüş Pir Sultanla, halkın kolektif bilincinin giydirip kuşattığı Pir Sultan; halkından kopmuş, halkın kanıyla beslenen, halkının dilinden anlamaz olmuş Osmanlı Sarayı'na karşı başkaldırı kanalında birleşip bir bütün ol-

muştur. Dondan dona giren Pir Sultanlarla bu gelenek, bu kişilik, bu düşünce ve söylem, hiç ölmeyecek bir biçimde diriltilmiştir.

Pir Sultan'da "Tanrı", halkın kolektif bilincidir; O'nu hiç öldürmemiş, özlemlerinin temsilcisi olarak sürekli yaşatmıştır; Hızır Paşa'nın, cellatların söylemeye zaman bırakmadıklarını, başka Pir Sultanlar yaratarak O'nun sazına, sözüne, ölçüsüne uygun biçimde dile getirmiştir.

Ortodoks Sünniliği ideoloji edinmiş Osmanlı egemen sınıfının temsilcisi Hızır Paşa; Pir Sultan'ı asmakla halkı cezalandırmak, sindirmek, kendisine yönelik başkaldırının önüne set çekmek ve sömürü düzenlerini sürdürmek; halkın başkaldırısına düşünsel yapı oluşturan Alevilik-Bektaşiliği kökünden kazımak ve Sabahattin Eyuboğlu'nun deyimiyle, halkından daha az kültürlü olmak ayıbından kurtulmak istemiştir. Ama bunların hiçbirini başaramamıştır. Egemen sınıfın kendi bahçesinden, bu bağlamda Ortodoks Sünniliğin kuşatma altına aldığı kentlerdeki eğitim kurumlarından halkının yararına davranan, insanlığın yüzünü ağartan bir tek insan bile yetişmemişken; devletin ulaşamadığı ıssız dağ başlarında, Anadolu kırının şurasına burasına serpilmiş kelle koltukta yaşatılmaya çalışılan tekkelerde, ocaklarda yoksulluk, düzenin bir yaratısı olarak algılanmış; insan tanık gösterilerek Tanrı kutsanmış; memnuniyetsizlik isyana dönüştürülmüş; bu kanalda çağdaş insanlığa seslenen, onun kazanımlarını koruyan nice Pir Sultanlar yetişmiştir.

Pir Sultan Abdalım şunda
Çok keramet var insanda,

dizelerini ister halkın yetiştirdiği Pir Sultan Pir Sultanlar, is terse Pir Sultan'ın Pir Sultanlar'ın yetiştirdiği halk söylemiş olsun, özünde bir şey farketmez; egemene isyan koşullarında dondan dona giren, yeri geldiğinde Pir Sultan'a bir başka Pir Sultan olarak seslenen, yaratıcı bir kaynağın ürünüdür.

Bir şiirin Pir Sultan adıyla bitmesi, o şiirin O'na mal edilmesini gerektirmez. Ama diğer taraftan Pir Sultan adıyla son bulan şiirler, isyan zemininde, halkın kolektif bilincinin giydirip kuşattığı kişilik ya da kişiliklerin yaratısı olduğu için bu şiirleri,

O'nun saymak ya da öyle görmek gerekir. Pir Sultan şiirlerini, temelini Pir Sultan'ın çizdiği bir bütün olarak görmek ve yaratıcıları değişik olan bu şiirleri, "Pir Sultan geleneği" altında toplamak, kanımca en doğru yol olacaktır. Çünkü Pir Sultan geleneği, halkın kendi geleneğidir.

Şimdi Asım Bezirci'ye kulak verelim: "Doğrusunu söyliyeyim, şimdiye değin bir tek Pir Sultan Abdal biliyordum: Hızır Paşa'nın astırdığı büyük halk şairi. Meğerse aynı adı taşıyan altı şair daha varmış! Pir Sultan üstüne çalışmaya başlayınca öğrendim bunu... kişilikleri ve şiirleri kadar çağları da değişik şairlermiş bunlar...

Pir Sultan, Pir Sultan'ım Haydar, Abdal Pir Sultan, Pir Sultan Abdal(I), Pir Sultan Abdal (II), Pir Sultan Abdal (III), Pir Sultan Abdal (IV)...

Acaba, hepimizin bildiği, Sivas'ta asılan ünlü şair bunlardar hangisi?...

Benim üstünde durmayı amaçladığım bunlardan birincisi. Asıl Pir Sultan Abdal o. Fakat şiirlerinde 'Pir Sultan Abdal' değil, 'Pir Sultan' tapşırmasını kullanıyor..."

İşte köktendinciler tarafından Sivas'ta diri diri yakılan sevgili can Asım Bezirci'nin kaleminden dökülenler. Bu çileli araştırmacının yolundan, izinden gidenler; "Pir Sultan geleneği" kanalında daha nice Pir Sultanlar bulacaklar.

Söylencedeki Pir Sultan

Belgelere dayalı olarak tanımlanan tüm Pir Sultanlar'ı halk, söylence zemininde bire indirmiştir; onları, 'Pir Sultan geleneği' ile kuşatmış, bu geleneğin kimliğiyle, söylemiyle donatmıştır.

Söylenceye göre Pir Sultan'ın asıl adı Haydar'dır. Yemen kökenli olan Pir Sultan'ın soy zinciri, Hz. Ali'nin torunlarından Imam Zeynelabidin'e değin uzanır. Ailesi ile Yıldızdağı'nın eteklerindeki Banaz köyünde oturur.

Evinin önünde büyük bir söğüt ağacı, onun altında da ortası delik kocaman bir taş vardır. Bu taşı Pir Sultan, sopasının ucuna takarak Horasan'dan getirir. Taşın üstüne oturur, yakınlarıyla sohbet eder.

Haydar yedi yaşına geldiğinde, babasının koyunlarını otlatmaya başlar. Bir gün Yıldızdağı eteklerinde sürüyü otlatırken yorulur; başını bir taşa dayar ve uyuyakalır. Düşünde bir ses duyar. Sesin geldiği yöne baktığında; karşısında, bir elinde dolu, diğer elinde elma bulunan ak sakallı bir ihtiyarın durmakta olduğunu görür. İhtiyar önce dolu'yu uzatır ve Haydar'a, "-Al oğlum bunu iç", der. Haydar, dolu'yu içer, damarlarına sanki bir ateş yürür. İhtiyar daha sonra öteki elindeki elmayı uzatır. Haydar elmayı alırken, ihtiyarın avucunun içinde, balkıyıp duran yeşil bir ben görür. O an anlar ki, karşısındaki Hünkâr Hacı Bektaş Veli'dir. Hemen sarılır, elini öper. Pir, "-Oğlum senin adın bundan böyle Pir Sultan olsun. Adın dört bir yana yayılsın, sazının üstüne saz, sözünün üstüne söz gelmesin. Al'ü evladın hakkını almada Tanrı yardımcın olsun. Adını ben verdim yaşını Tanrı versin", der ve gözden yiter.

Akşam olur, gün sabaha açılır, Haydar evine dönmez. Ailesi, konu komşu meraklanır. Araya araya sonunda onu, Yıldızdağı'nın eteğindeki çimenlikte kendisinden geçmiş uyur durumda bulurlar. Güzel yüzü köpüğe kesmiştir. O an, Pir elinden dolu içtiğini anlarlar. Uyandırırlar, eline bir saz verirler. Haydar'ın can gözü açılır; Pir Sultan adıyla saz çalıp söylemeye başlar.

Pir Sultan'ın ünü, giderek her yana yayılır. Sayılan, sevilen bir pir olur, her cuma canlar, bölük bölük gelir, el bağlayıp dâr'da dururlar, nasip alırlar. Kapısında koçlar tığlanır, açlar doyurulur, çıplaklar giydirilir.

Sivas'la Hafik arasındaki Sofular köyünden Hızır adlı bir genç de Pir Sultan'ın ününü duyar. Bir zamanlar Alevi iken sonraları azıp yoldan çıkan köyünden ayrılmak istemektedir. Bunu fırsat bilir ve Banaz'a gelir. Önce Pir Sultan'ın azabı olur, sonra da müridi. Tam yedi yıl kapısında hizmet görür; edep erkân öğrenir.

Bir gün, "-Pirim, bana himmet edin de bir makama geçeyim, büyük adam olayım", der.

Pir Sultan elini başına koyar, düşünür, taşınır ve "-Hızır, ben sana ruhsat veririm, dua ederim, gider büyük adam olursun, ama sonra da gelip beni asarsın", diye karşılık verir.

Hızır izin alıp İstanbul'a gider; padişahın sarayına varır. Pir Sultan'ın himmetiyle ilerler, paşa olur. Sonra da Sivas valiliğine

atanır. Fakat giderek ikrarını unutup düşkün olur; haram yemeye, fakire fukaraya zulmetmeye başlar. Namus gözetmez, hak aramaz olur.

Hızır Paşa'nın çok canlar yakan, ocaklar söndüren, haklıyı haksız, haksızı haklı çıkaran iki kadısı vardır; birinin adı Kara Kadı, diğerinin adı da Sarı Kadı'dır.

Pir Sultan'ın da iki köpeği vardır; birinin adını Kara Kadı, diğerinin adını Sarı Kadı koyar. Köpeklerini, "-Gel Kara Kadı, git Sarı Kadı", diye çağırır durur.

Pir Sultan'ın düşmanlarından biri bunu duyar. Hemen koşup kadılara haber verir. Kadılar küplere biner, adam salıp Pir Sultan'ı huzura getirirler ve yargılamaya başlarlar. Pir Sultan:

"-Tanrı'nın bildiğini kuldan niye saklıyayım, evet, köpeklerime sizin adlarınızı koydum", der. Ardından da,

"-Ama, onlar sizden iyidir, siz haram yersiniz, onlar yemez", diye de devam eder.

Kadılar: "-Nereden biliyorsun?", diye sorduklarında Pir Sultan: "-İsterseniz deneyelim", der.

Bunun üzerine, kentin hacısı hocası bir kap haram, bir kap da helâl yemek hazırlarlar; işaretleyerek kadıların önüne koyar. Kara Kadı ile Sarı Kadı, oturup haram yemeği bir güzel yer. Hacılarla hocalar bu durumu gözleriyle görürler.

Sonra köpekler getirilir; önlerine yine bir kap haram, bir kap da helâl yemek konur. Hayvanlar kapları koklar, helâl yemeği yemeğe girişirler. Hacılarla hocalar da kadıların haram yediğini öğrenmiş olurlar; "İyi köpek, kötü kadıdan efdaldir" derler. Pir Sultan kalkar, köpeklerin gözlerinden öper. Sonra sazını eline alır ve bir deme söyler:

Kadılar kimsenin yüzüne bakamaz olurlar. Pir Sultan'ı salıverirler.

Gel zaman, git zaman, günlerden bir gün Hızır Paşa, Kara Başlı Kör Müftü'ye, "Şah adını anmayı yasaklayan, Şah diyenin dilinin kesilip öldürüleceğini" bildiren bir fetva yazdırır.

Fetva alanlarda okunur; kimse Şah'ın adını açıktan anamaz olur. Pir Sultan, eski müridinin ettiğini duyunca çok üzülür, öfkelenir. Fetva'ya uymaz; inadına, her gittiği yerde Şah'ı över, Hızır Paşa'yı yerer:

Münafıklar bunu hemen Hızır Paşa'ya ulaştırırlar. Hızır Paşa, Pir Sultan'ı çağırtır. Huzura alınan Pir Sultan'a ayağa kalkarak saygı gösterir, izzet ikramda bulunur. Türlü yemekler sunar, fakat Pir Sultan hiçbirine el sürmez. Paşa merak edip nedenini sorduğunda Pir Sultan:

"Sen düşkün birisin, yoldan çıktın, haram yedin, yetimlerin ahını aldın. Bu haram yemekleri değil ben, köpeklerim bile yemez", der. Ardından da pencereden seslenip köpeklerini çağırır. Pir Sultan'ın dileği, köpeklere malum olur; tâ Banaz'dan koşup gelirler. Yemekleri onlar da yemez.

Bu duruma çok içerleyen Hızır Paşa Pir Sultan'ı, Sivas'taki Toprak Kale'ye hapsettirir. Ancak, içi de rahat etmez, eski pirine kıyamaz. Bir süre sonra onu huzuruna getirir ve:

"-İçinde Şah'ın adı geçmeyen üç şiir söyle, seni bağışlayayım", der.

Ancak, Pir Sultan üç deme'de de Şah'ın adını anar. Herkes şaşkınlıkla Hızır Paşa'ya bakar;

"-Bir Kızılbaş parçası seni dinlemedi. Yazık olsun senin paşalığına!", derler.

Hızır Paşa'nın tepesi atar; öfke dolu bir sesle bağırır:

"-Günah benden gitti, atın şunu içeriye! Yarın sabah da asın!"

Bu sırada bir buyruk daha verir Hızır Paşa: Halkın, Pir Sultan'ı taşlamasını ister; taşlamayanların öldürüleceğini bildirir. Herkes bir taş alıp atar; ancak, bu taşlardan hiçbiri Pir Sultan'a dokunmaz. Orada bulunan Pir Sultan'ın musahibi Ali Baba da bu buyruğa uymak zorunda kalır. Ancak, eli pirine taş atmaya varmaz; gizlice bir gül atar. Pir Sultan, kendisine gül atanı görür, çok üzülür ve acısını şöyle dile getirir:

Pir Sultan Abdal'ım can göğe ağmaz,
Hak'tan emrolmazsa irahmet yağmaz,
Şu ellerin taşı hiç bana değmez,
İlle dostun gülü yaralar beni.

Pir Sultan bu dizeleri haykırınca, "Bu adam hâlâ dilini tutmaz!", derler ve ipi boynuna geçirirler.

Kalabalık dağıldıktan sonra Ali Baba Pir Sultan'ın yanına varır, ayaklarına yüz sürer, ağlar.

Kara haber Banaz'a ulaşınca ev halkı, konu komşu, talipler, rehberler, yerlere yüz sürerek ağlaşırlar. Kızı Sanem derin acılar içinde sazını eline alıp ağıt yakar.

Söylence bu noktadan sonra iki türlü sonlanır. Bir anlatılışa göre; Pir Sultan darağacında iken Hak tarafından kendisine bir köpek gönderilir. Köpek gelip tam Pir Sultan'ın ayaklarının altında durur; üstüne basar, ipini çözer, yerine köpeği daragacına asılır. Sabahleyin kalkanlar bakarlar ki darağacında Pir Sultan'ın yerinde bir köpek asılı duruyor.

Bir başka anlatıma göre ise Pir Sultan'ın asıldığının ertesi günü halk kahvede toplanmış konuşurlarken içlerinden biri: "Duydunuz mu? Bu gece Hızır Paşa Pir Sultan'ı astırmış", der. O anda bir başkası hemen karşı çıkar:

"-Olamaz! Ben onu sabahleyin Koçhisar yolunda, Seyfebeli'nde gördüm", diyerek olayı yalanlar. Bir başkası:

"-Senin yanlışın var. Ben onu gün ışırken Malatya yolunda Kardeşler Gediği'nde gördüm"; derken bir üçüncüsü:

"-Yeni Han yolunda, Şahna Gediği'nde gördüm"; ardından bir dördüncüsü:

"-Ben Tavra Boğazı'nda gördüm", derler.

Dinleyenler şaşırır. Kalkıp birlikte darağacının bulunduğu yere giderler. Darağacında Pir Sultan'ın olmadığını, yerinde hırkasının bulunduğunu görürler.

Meğer Pir Sultan darağacından inip yola koyulmuş. Bunu duyan kasaslar, yakalamak için peşine düşmüş, ama yetişememişler. Peşinden kasasların geldiğini gören Pir Sultan, hızla Kızılırmak Köprüsü'nün öte başına geçmiş ve;

"-Eğil köprü, eğil!", demiş. O an köprü eğilip suya batmış. Kasaslar karşı yakada kalakalmışlar; Pir Sultan'ın kerametli bir kişi olduğunu anlayıp geri dönmüşler.

Kasasların geri dönmesinden sonra Pir Sultan, Şah'a gitmek için İran'ın yolunu tutar. Adını, "Kanberoğlu" olarak değiştirir. Yolda İstanbul'dan gelen bir musahiple karşılaşır. Musahip ona kim olduğunu sorar; o da kendini tanıtır, ancak inandıramaz.

Çünkü musahip, Pir Sultan'ın Sivas'ta asıldığını; bu yüzden ateşlerin yanmadığını, kazanların kaynamadığını duymuştur.

Rivayete göre, Pir Sultan gide gide Horasan'a varır, Şah'ın huzuruna çıkar.

Pir Sultan daha sonra Horasan'dan ayrılıp Erdebil'e gider, Erdebil'de Hakk'a yürür ve orada sırlanır.

Belgelerdeki Pir Sultan

Söylencelerin tek bir kişiliğe dönüştürdüğü Pir Sultanları ayrımlamak öyle göründüğü kadar kolay değildir. Genellikle sağlıklı belgelere ulaşmak gerekir. Ne yazık ki böylesi belgeler de çok sınırlıdır. Bütün bunlara karşın, şiirlerinden ve kimi kaynaklardan edinilen bilgilere dayanılarak Pir Sultan'ın yaşamına, çevresine ve çağına ilişkin birtakım sonuçlara, saptamalara ulaşmak da olanaklıdır.

XVI. yüzyılda (1510-1514 yılları arasında doğduğu sanılmaktadır.) yaşayan Pir Sultan, Sivas'ın Yıldızeli ilçesinin Çırçır bucağına bağlı Banaz köyündendir. Asıl adı "Haydar" olan Pir Sultan, uzun boylu, ölçülü vücutlu, yakışıklı bir yiğittir. Kimi araştırmacılara göre Pir Sultan'ın üç oğlu bir kızı vardır. Bir şiirinde soyunun Horasan'dan Hoy'dan geldiğini açıklar: Pir Sultan'ın Türkmen ataları Horasan'dan Hoy'a göçmüş, oradan da Anadolu'ya gelerek, Sivas'a yerleşmiş olabilir.

Pir Sultan, çocukluğunda çobanlık yapar, babasının koyunlarını otlatır. Gençliğinde Osmanlı egemen sınıfının ideolojisine dönüşen Ortodoks Sünniliğe karşı, bâtınilik temelinde tarikat eğitimi alır. Okuyup, yazma öğrenir:

Bu noktadan sonra artık Pir Sultan, yaşamıyla inancını birleştirmiş, halkın yanında, halkın yararı için mücadele eden bir neferdir.

•

Koyun beni Hak âşkına yanayım,
Dönen dönsün ben dönmezem yolumdan.
Yolumdan dönüp mahrum mu kalayım,
Dönen dönsün ben dönmezem yolumdan.

Bu korkusuz ve inançlı bilge, baskıcı ve acımasız Osmanlı yönetimiyle kavgaya başlar. O sırada, Osmanlı İmparatorluğu'nun başında Anadolu'da yaklaşık kırk bin Alevi-Bektaşiyi katleden Selim (1466-1520) (I)'in oğlu Süleyman (1495-1566); İran devletinin başında da Şah Tahmasp (1524-2576) bulunuyordu. Anadolu Türkmeni yoksul, vergiler dayanılmaz derecede ağır, ekonomi son derece bozuktu. "Kaba, görgüsüz, ilkel" kabul edilen Türk-Türkmen halk aşağılanmış ve yönetim dışı bırakılmış durumdaydı. Devlet yöneticileri, daha çok devşirme kapıkulu ocaklarının seçkinlerinin girebildiği, Enderun'dan sağlanmaktaydı.

Şah Tahmasp, diğer Safevi hükümdarları gibi Türk-Türkmen kökenliydi ve Anadolu Alevi Türkmenlerinin Osmanlıya karşı mücadelelerinde onlara destek veriyordu. Bu nedenle Aleviler, Şah'ı, mehdi-kurtarıcı olarak görüyorlardı. Bu durum, özellikle kırsal kesimde kimi ayaklanmalara yol açmaktaydı. 1510-1530 yılları arasında patlak veren ve güçlükle bastırılan Şah Kulu, Nur Halife, Şeyh Celal, Kalender Çelebi ve Baba Zünnun isyanları bunlar arasındadır.

Osmanlı yönetimi tarafından sert önlemler alınmasına karşın, temelde toplumsal yapının bozukluğundan kaynaklanan Alevi isyanlarının bir türlü sonu gelmez. İşte Pir Sultan bu çalkantı içinde, Şii Safevi devletini kutsayan, Şah'la birlikte despot Osmanlı yönetimine karşı olan bilge bir halk önderidir.

Peki Anadolu Alevileri ya da Pir Sultan, Osmanlıya ihanet eden bir hain miydi? Asla değildi; tam tersine bu toprağın gerçek yurtseverleri-insanseverleriydi. Burada sözü Atilla Özkırımlı'ya bırakalım:

"Oysa o dönemin tarihçilerinden başlayarak Anadolu'daki Alevi Türkmenlerin, Osmanlı yönetimine karşı olmaları ve Şah İsmail'e bağlılıkları bir ihanet olarak değerlendirilmiş, bu yanlış değerlendirme, kimi günümüz tarihçileri tersini kanıtlamış olsalar da, yaygın bir kanı biçiminde süregelmiştir.

Burada önemli bir noktanın açıklanması gerekmektedir. O da Osmanlılar dönemindeki Alevi ayaklanmalarının bir fesat hareketi ya da mezhep çatışması olmadığı gerçeğidir. 1511-1527 yıl-

ları arasında Alevi Türkmenlerinin önderlik ettiği ayaklanmalar temelde toplumsal-ekonomik nedenlerden kaynaklanmaktaydı.

Bu ayaklanmalarda Şii propagandanın etkili olduğu doğrudur. İran'da Safevi Devleti'ni kuran Şah İsmail, Anadolu Alevilerinin inançlarından yararlanmak istemiş, Anadolu'ya gönderdiği halifeleri yoluyla yoğun bir propagandaya girişmiştir. Yine de Anadolu Alevilerinin umutlarını Şah'a bağladıklarını, ama onun siyasal amaçlarına bütünüyle destek olmadıklarını söylemek gerekir. Yani Anadolu Alevileri dış düşmanla birleşmemişler, aynı inançta oldukları Şah'ın haksızlıklara son vereceğine inanmışlardır. Bu ikisi ayrı şeylerdir."

Anadolu'nun şurasında burasında ayaklanan Alevi halkı, Pir Sultan sazıyla ve sözüyle destekler. Haksızlığa isyan eden ve belli bir inancı paylaşan bu insanları başkaldırmaya çağıran bir şairdir artık Pir Sultan. Baskı ve zulmü kaldırmak, adaleti kurmak, Kerbelâ'da şehid edilen Hüseyin'in öcünü almak için "bir olalım" diye haykırır:

Gelin canlar bir olalım,
Münkire kılıç çalalım,
Bir yürüyüş eyleyelim,
Tevekkeltü taalallah.

Osmanlı ordusunun Erzurum'a hareket ettiği günlerde, kendini Şah İsmail olarak tanıtan biri isyan eder. Önce Hatay'da örgütlenir; ardından Anadolu'ya geçer; çalışmalarını Yozgat, Kırşehir, Maraş, Malatya, Tokat ve Sivas yörelerinde yoğunlaştırır. Pir Sultan da bu hareketin içindedir.

Serdar Lala Paşa, ordusuyla Sivas'a gelir; Şah İsmail ve adamlarının mahkemeye çağrılmalarını, gelmeyenlerin cezalandırılmalarını buyurur. Şah, Fırat'ı geçerek kaçar; veziri yakalanır, askerleri dağılır. Böylece ayaklanma, hazırlık aşamasında bastırılmış olur. Pir Sultan kendini gizler ve kurtulur.

Bir ayaklanma bastırılır, bir yenisi başlar. 1580'de Antalya'da Şeh Geldi ayaklanması olur. 1589'da Erzurum Sancağı'nda yeni bir düzmece Şah İsmail olayı patlak verir; bunu duyan Orduyu Hümayun, isyancıların üzerine yürür; önden gelen-

leri yakalanır ve Erzurum'a gönderilerek asılır. Bu hareketin etkileri Sivas'a kadar ulaşır. Türkmenlerin durumu iyice sarsılmıştır. Pir Sultan bir şiirinde bu durumu şöyle dile getirir:

Bu yıl bu dağların karı erimez,
Eser bâd ı sabâ yel bozuk bozuk.
Türkmen kalkıp yaylasına yürümez,
Dağılmış aşiret el bozuk bozuk.

Köşeye sıkışan Osmanlı yönetimi, başkaldırıların ateşleyici gücü olarak algıladığı Pir Sultan'ı, susturmaya karar verir. Sert, acımasız bir yönetici olan Hızır Paşa, olaylara karıştığı savıyla Pir Sultanı tutuklatır.

Sivas'ta Paşa Kalesi'ne hapsedilen Pir Sultan'ın ilk sorgulaması da burada yapılır. Savlandığı gibi ortada dişe dokunur bir sonuç yoktur, biraz gözdağı verilerek olay kapatılmak istenir. Ancak, sorgu sırasında Pir Sultan'ın takındığı-sergilediği ödünsüz tavır, işin yönünü değiştirir. Ondan, içinde Şah'ın adı geçmeyen bir şiir söylemesi istenir. Söylerse bağışlanacaktır. Pir Sultan buna yanaşmaz; tam tersine, döner uyaklarla Şah'ın adını yineleyen bir şiir okur.

Durum karşısında hiddete kapılan Hızır Paşa O'nu, Paşa Kalesi'nden Toprak Kale'ye nakleder; alt katta bir odaya konur. Canını kurtarması için aman dilemesi önerilir. O ise şu dizelerle haykırır:

Kadılar müftüler fetva yazarsa,
İşte kement işte boynum asarsa,
İşte hançer işte kellem keserse,
Dönen dönsün ben dönmezem yolumdan.

Bunun üzerine Pir Sultan'ın hücresi değiştirilir; daha içerilere götürülür, boynundan ve ayaklarından zincire vurulur.

Pir Sultan bölgede çok sevilen, sayılan ulu bir kişi olduğu için Hızır Paşa yalnız başına karar vermek istemez; durumu padişaha bildirip ondan gelecek buyruğu beklemeye başlar.

Şah'ı sevmenin ölümcül bir suç olamayacağını düşünen Pir

Sultan, kurtulacağını ummaktadır; ancak, saraydan gelen ferman olumsuzdur:

Sultan Ali'm bir iş geldi başıma,
Yana yana ağlanacak iş oldu.
Malum olsun yaranıma eşime,
Ferman geldi serim yere düştü.

Ferman etkisini gösterir; çok sevdiği can dostları, onu yalnız bırakır:

Hani benim ile lokma yiyenler,
Canı başı dost yoluna koyanlar,
Sen ölmeden ben ölürüm diyenler,
Dostlar da geriye kaçtı bulunmaz.

Sonunda kararın uygulama saati gelir çatar; elinde kelepçe, boynunda zincirle Pir Sultan, Keçibulan (şimdiki Kepçeli) denilen semte götürülür; bugünkü Sanayi Çarşısı'nın karşısında, Kesimevi'nin bulunduğu yerde, sur dibinde ipe çekilir (1589 ya da 1490).

[Gönül Defterinden]

DÖRT KAPI KIRK MAKAM

Alevilik-Bektaşilik genelde; Antik Aydınlanma Çağı ve XVI-II. yüzyıl Aydınlanmacılığı'nın temelini oluşturan metafizik bir aydınlanma zeminine oturur. Özelde, varsaydığı metafiziğin insan ve insan aklı tarafından sürekli beslenmesini, bir zorunluluk olarak öne çıkardığı için kimi durumlarda; XIX. yüzyılın ikinci yarısında idealizmden arındırılmış bir nesnellik üzerine yapılandırılan "gerçek aydınlanma"ya silik adımlar atar.

Tanrı'dan çıkıp yeniden Tanrı'ya dönen bir çevrim üzerinde, metafizik bir başlangıçla metafizik bir son arasında, kendini kendine yetmez bir sona taşıyarak bir "sentez" olarak algıladığı insan aracılığıyla "son metafizik halka"yı kırmaya çabalar.

Alevilik-Bektaşiliğin inanç-düşünce evreninde ve çevrim yayı üzerinde bir gezintiye çıktığımızda; "tez-antitez-sentez" olarak algılanan tanrı-doğa-insan ilişkisi bağlamında, "tez" durumundaki Tanrı'dan fışkıran-taşan ışığın "dönüşümler" geçirerek, "antitez" durumundaki "doğa"ya, yani, son amacını insanda bulan ve büyük evren olarak algılanan âlem'e (âlem-i ekber ya da âlem-i kübra) evrildiğini; oradan "sentez" durumundaki insana, yani, son amacını doğa'da bulan ve küçük evren olarak algılanan insana (âlem-i asgar ya da âlem-i sugra) yükseldiğini görürüz. Daha açık bir anlatımla; tanrı-doğa-insan birliği-birlikteliği görüntüsü ardında, inançtan düşünceye atlanıldığına tanık oluruz. Bu bağlamda çevrim'in idealist yanı, öncel yaratıcı görünmesine karşın gerçekte, doğal sürecin bir gerekçesidir. İnançtan düşünceye inebilmek için kolektif bir yordamla yaratılmış, bir varsa-

yım öğesidir. Bu varsayım aracılığıyla asıl referans-veri kaynağı yakalanır: Bu insan'dır.

İnançta; tanrı-doğa-insan birliğini tamamlayan büyük çevrim'in son yayı üzerinde, küçük âlem olarak algılanan insanın ikincil çevrim'i başlar. Prototipi olduğu büyük âlem'in kanıtı olmasının ötesinde bu çevrim'le iki şey kutsanır, Tanrı ve akıl. Tanrı metafizik; akıl nesnel besleme'dir. Tanrı inanç yaratısı; akıl, insan beyninin ürünü'dür. Tanrı'nın insana muhtaç olduğu; beyin olmadan aklın olamayacağı bir zeminde; insan hem başlangıç, hem de sonuçtur.

Ancak insan, canlı doğanın bir parçasıdır, geçmişten gelen ve geleceğe uzanan, sürekli gelişen bir sürecin ürünüdür; inanç kanalında değil, doğal kanalda yürür.

İşte Dört Kapı Kırk Makam, inançtan düşünceye atlanılarak yakalanan insanın; kendini referans göstererek kendi metafiziğini (Tanrı'sını) beslemesinin, yine kendini referans göstererek kendi aklının yolundan yürümesinin öğretisidir. İnanç-düşünce düzleminde, Aleviliğin-Bektaşiliğin teorik özü'dür.

Dört Kapı Kırk Makam'dan geçerken insan bir yandan, ham ervah durumundan kâmil insan durumuna yükselirken; diğer yandan, bir gönül yolculuğu'na çıkar. Seyrü sülük aşamalarını katederek "kutsal köken"le birleşir-bir olur, O'nu besler; besleyerek O'nu, an-ı daim'de kendine uyumlu duruma sokar; bu yolla ortodoks inancın tersine, değişmez olan metafiziğini değişir kılar. Orada sürekli kalmayı yadsır; halk'a döner. Aklının yolu'nda yürür. Karşıt güçlerin çatıştığı koşulda (zıtların birliği), kendi yasaları-kuralları içinde gelişen nesnel süreci aklar. Metafizik aydınlanmanın sınırlarını zorlayarak, zaman zaman gerçek aydınlanma dünyasına girer.

"Gerçek aydınlanma" dünyasında yarı-ilahi nitelikteki varlığını sürdürmeye çalışırken; medeni insan kafasının bir ürünü olan ve doğa toplum yaşamının sınırları dışında "yabancılaşıp kemikleşerek" geriye dönüp yine aynı medeni insan kafasını "zincire vuran" ortodoks dinsel inancı, gök katlarından yeryüzüne indirir. O'nu, kendi gönül evi'nde besleyerek; kendini yaratan kolektif insan bilincinin süzgecinden geçirerek kâmil insan'ın bilincine; kâmil insan'ın yüceltilmesi bağlamında âlem do-

nu'nda Tanrı adına tasarrufta bulunduğuna inanılan kutbun yaşam görüşünü destekleyen bir bilince indirger. Bu görüntü altında, insana ve toplumsal bilince duyulan saygıyı, aşkı, bağlılığı yüceltir. Köktenci bir halk muhalefeti olarak biçimlenip yapılandığı Ortaçağ koşullarından günümüze birey toplum memnuniyetsizliğini kucaklayan, eşitsizliğe, sömürüye, horlanmaya duyarlı özü; o günden bugüne, bugünden yarına, "sınıfların olmadığı, insanın insanı ezmediği" bir toplum düşünü sürekli canlı tutar.

Şimdi, bu genel açıklamadan sonra nasip almış bir Alevinin-Bektaşinin Alevi süreğinde-Bektaşi yolunda geçtiği aşamaların "gönül kayıtlarını" içeren, Dört Kapı Kırk Makam Öğretisi'ni irdelemeye girişebiliriz.

Şeriat Kapısı

Dört Kapı Kırk Makam üzerine kurulu Alevilik-Bektaşilikte, ilk kapı ve buna bağlı on makam, şeriat ya da şeriat kapısıdır. Ancak buradaki şeriatın, Ortodoks İslamlıktaki şeriatla hiçbir ilişkisi yoktur.

Öncelikle şeriatın kaynaklarını yorumlayış farklıdır. Ortodoks İslamlıkta Muhammet, Tanrı buyruklarını Cebrail aracılığıyla insanlara ileten bir aracı'dır. Alevilik-Bektaşilikte ise şeriatın tanrısal kaynakları, doğrudan doğruya insan olarak Muhammet'in içgüdüsel zekâsının, sezgisel aklının ürünleridir. Cebrail, Muhammet'in tanrısal öz'le buluşan içgüdüsel zekâsının sezgisel aklının bir simgesinden başka bir şey değildir.

Görünmeyen alanda (bâtın) Tanrı'nın kesin egemenliğine karşın, bu alanın bir yansıması olarak algılanan ve şeriat adıyla anılan görünür dünya'da (zâhir) işler, Tanrı'nın bilgisi ve denetimi dışında yürür. Burada insan, kesin egemendir. Zâhirde olup biteni Tanrı, ancak insan kendisiyle bütünleştiğinde öğrenebilir. Yaşanılan yerde insan, Tanrı'nın bile kendisine muhtaç olduğu saygın ve yüce bir varlıktır. Aklıyla ve eylemleriyle zâhir'i yönetmekle yükümlüdür.

Özetlersek Alevilik-Bektaşilikte şeriat, başlangıçta kutsal köken'in bir yansıması olarak algılanan görünür nesnel dünya'dır;

bunun da ötesinde bu nesnel dünyaya ilişkin insan kararları'dır ya da kaynağını bu nesnel dünyadan alan ve kolektif bir insan ürünü durumunda bulunan gelenek göreneklerdir.

Zâhir, inançta tanrısal olanın bir yansıması biçiminde belirmesine karşın, yalnızca bu görüntüyle ya da bilinen yollarla yetinerek gerçeğe ulaşmak olanaklı değildir. Bu nedenle bir Alevi-Bektaşi, iç âleminde sezgileriyle hakikati bulmaya girişir; ten gözünü kapatıp, can gözünü açar.

Bu bir tür "yabancılaşma"dır, bilinci "yabancılaşma" yoluyla Ortodoks Sünni şeriatın dışına atma; ona, daha özgür bir ortam yaratma; görünür olmadığı için bâtın olarak algılanan ve nesnel olanın ortak yasaları durumunda bulunan özü yakalama'dır. Yakalanan öze ulaşmak için bilinci; kendisiyle çelişen zamanda ve mekânda "uçurma"dır. Gerçekten ne kadar çok uzaklaşılırsa asıl gerçeğe o denli yaklaşılır güdüsü içinde, inanç örtüsü altındaki toplumsal bilincin gücünü-kudretini, özlemini-kararlılığını sergilemedir.

Bu bağlamda şeriat, "doğum" olarak algılanır ve gerçekten kaçış görüntüsü ardında "ikinci doğum" olduğuna inanılan tarikat kapısına, kendini hazırlama dönemi olarak bilince çıkar.

Bu girişten sonra şeriat kapısına ve şeriat kapısının makamlarına geçebiliriz artık.

Dört Kapı: Hak yolunda yürüyen tarikat yolcusunun geçmek zorunda olduğu manevi aşamalar.

Kırk Makam: Tarikat yolcusunun yükselerek geçmek zorunda olduğu, kapılara bağlı manevi alt aşamalar.

Şeriat Kapısı: Dört Kapı Öğretisi'ne göre, insan-ı kâmil aşamaları sıralamasında ilk sırada yer alan, insanın kendi kendini eğitmesi evresi; şeriat.

Anlamı: Zâhir; Ortodoks Sünni dinsel yasalar.

Bâtın; Yol kuralları, yol erkânı ya da yol ululanına ilişkin bilgi.

Simgesi: Bâtın; hava; sudur öğretisine göre, önsüz sonsuz olarak algılanan ve varlık türlerininin oluşumuna katılan dört tür öğe'den her biri; şeriat simgesi.

Kavmi: Bâtın; Abidler; insan-ı kâmil aşamalarından ilkini temsil eden, şeriat kapısıyla özdeşleştirilen ve kökenlerinin hava

olduğu kabul edilen, dört tür insan'dan ilk tür insanlar; şeriat insanı.

Evi: Bâtın; şeriat evi; nasip alıp yola girecek canın, tören yapılmadan önce hazırlandığı, yani yol kurallarını yeniden gözden geçirdiği, abdest alarak kefen giydiği yapı bölümü, yer.

Makamlar:

1) İman etme: Zâhir; Tanrı'nın birliğine, meleklerine, peygamberlerine inanma.

Bâtın; Mürşit önünde, yol'un bütün kurallarına uyacağına söz verme; bu inancını ikrara bağlama; gönül yoluyla Hakk'a ilişkin anlamı, sezgiyi bilgiyi yakalama.

2) İlim Öğrenme: Zâhir; akla ve söylenenlere dayanan bilimleri öğrenme.

Bâtın; tarikat yolunda, gönül yoluyla önce kendini, sonra kendi özünde Tanrı'yı bulma; bunu etiğine indirgeme; sezgisel aklını kullanarak kesin bilgiye ulaşma.

3) İbadet etme: Alevilik-Bektaşilikte Sünni Ortodoks İslamlığın algıladığı anlamda ibadet tümüyle biçimseldir, asıl olan özdür. Kaldı ki İmam Ali, bu biçimsel görevleri tüm yandaşları adına yerine getirmiş ve Alevi-Bektaşileri bu görevlerinden bağışlamıştır. Bu neden inançta Ali bir kurtancıdır.

a- Namaz: Zâhir; belli zamanlarda belli biçimlerde Tanrı'ya yakarma.

Bâtın; 1) Her an Tanrı'yı gönlünde taşıma; sürekli namazda olma.

2) Bir tarikat ulusuna, büyüğüne ya da tarikatta bir makamı temsil eden şeye, yere ve bunlar aracılığıyla Tanrı'ya yakarma, yalvarma.

3) Cemevi'nde halka oluşturacak biçimde bir düzen alarak ve Tanrı'nın yansıması olarak algılanan didara (yüze, birbirinin yüzüne) dönerek, kendini Tanrı'ya teslim etme; halka namazı.

Halka biçiminde ibadet etmenin; göksel varlıkların bir sistem ve uyum içinde, bir merkez çevresinde dönmelerinden esinlenilerek biçimlendiği kabul edilir. İnançta ibadette, bulunurken beş kıble temel alınır:

*Cemin yapıldığı Mansur Meydanı'nı temsil eden kalp kıblesi

*Mansur meydanında, giriş kapısının solunda yer alan ve bir ceza makamı olarak Kolu Açık Hacim Sultan adına kurulan meydan taşı'nı temsil eden ten kıblesi.

*Çerağ, post ya da mürşidi temsil eden akıl kıblesi.

Törende mürşidin oturduğu yeri temsil eden fehim kıblesi

*Tanrısal güzellik olarak algılanan insanı temsil eden can kıblesi

b) Zekât: Zâhir, zengin Müslümanların mal ve paralarından, helalliğini sağlamak için her yıl yoksullara vermekle yükümlü oldukları kırkta birlik pay; bu payı vererek malını temizleme.

Bâtın: 1) Tarikat yolunda Tanrı katına ulaşabilmek için kendi varlığından vazgeçme; kendi varlığından vazgeçerek kendini temizleme.

2) "Ben"ini yadsıyarak "Birlik"i, yani herkesin herkes için ortak "ben'lerinin katılımıyla oluşan ve bağımsızlaşarak "kutsal köken" durumuna yükselen toplumsal bilinci aklama.

3) Kendi bilgisinden diğer insanları yararlandırma.

c) Oruç: zâhir, belli günlerde sahurdan iftara kadar bir şey yememe içmeme.

Bâtın: 1) 1-10 Muharrem günleri Kerbelâ'da şehit edilenlerin anısına su içmeyerek, eğlencelerden uzak durarak yas tutma; bu yas tutma; zalimlerden gelen ancak geriye getirilmesi olanaksız olan bir felaketin bedelini ödeme duygusunu sürekli canlı tutmayı amaçlar. Bugünlerde kurban tığlanmaz. Saç-sakal tıraş edilmez; cinsel ilişkide bulunulmaz; eğlence düğün yapılmaz ya da bu tür yerlere gidilmez.

2) Kendi iradesiyle kendini yanlışa-kötüye karşı koruma; bunu sağlamak için gösterilen tavır-eylem.

3) Yol'a girişten ölünceye değin yasaklanmış şeylerden uzak durma; bunu gerçekleştirmek için gösterilen tavır, yapılan eylem.

4) Tarikat sırrını açıklamaktan kaçınma; bunu gerçekleştirmek için gösterilen tavır, yapılan eylem.

d) Hac: zâhir, ömründe en az bir kez belirlenmiş günde Kâbe'ye gitme; tavaf etme.

Bâtın: 1) İmamı ziyaret etme; ziyaret edip hizmetinde bulunma.

2) Kâbe olarak algılanan insanın kalbini kazanma, gönlüne yönelme.

3) Hakk'a ermek için gönül yolculuğuna çıkma. Gerekli manevi makamları geçerek Tanrı'ya varmak ve Tanrı'dan halk'a dönmek olarak algılanan gönül yolculuğunun ayrımlanmış 4 aşaması vardır:

*Beşeri isteklerden sıyrılarak tanrısal iradeye teslim olma süreci; seyr illallah (Allah'a yolculuk).

*Tanrı'ya ulaşıp tanrısal nitelikleri kazanma süreci; seyr fılah (Allah'ta yolculuk).

*İkilik'in ortadan kalkarak her şeyin tanrısal olması süreci; seyr maallah (Allah'la birlikte yolculuk).

*Tanrı'dan halk'a dönme süreci; seyr anillah (Allah'tan yolculuk.)

e) Gaza eyleme: Zâhir; vatanını korumak için savaşa gitme.

Bâtın; nefsiyle savaşma. İnançta; insanda her türlü kötülüğü yapmaya yatkın duygu hali olarak algılanan nefis en büyük düşman kabul edilir. Bu bağlamda en büyük savaş, insanın kendi içinde kendi nefsine karşı verdiği savaştır. Gaza ya da cihat denince, insanın kendini terbiye etmesi anlaşılır. İnsan nefsini 7 aşamada terbiye eder:

*Nefs-i emmare: İnsanı günaha kötülüğe ve şehvete zorlayan duygu durumu; hiç eğitilmemiş nefis bütün kötülüklerin kaynağı kabul edilir.

*Nefs-i levvame: Az da olsa eğitilmiş nefis.

*Nefs-i mülhime: Eğitilmiş olmakla birlikte yeterince olgunlaşmamış; iyilik ve kötülüğe yönelik duygu durumlarının birlikte yaşandığı nefis.

*Nefs-i mutmaine: İyiliğe, gerçeğe yönelik duygu durumlarının ağırlıkta olduğu nefis.

*Nefs-i raziye: Tanrı'dan gelen her şeyi hoşnutlukla karşılayan nefis.

*Nefs-i merziye: Terbiye edilip olgunlaşmış, Tanrı'nın sevgisini kazanmış nefis.

*Nefs-i kâmile: Bütünüyle olgunlaşmış, arınmış, en üst aşamada bulunan nefis.

Ancak yine inançta nefis dendiğinde bu anlamından bütünüyle farklı bir başka anlamının bulunduğunu hiçbir zaman unutmamak gerekir. Bu bağlamda nefis; bir varlığın kendisinden ayrı bir varlık olarak algılanan manevi gücüdür, yani ruhudur. Bunun temelde 7 türü vardır:

*Nefs-i cemadi: Maddeyi bir arada tutan ve dağılmasına engel olan güç; maddesel ruh.

*Nefs-i nebati: Üremeyi, büyümeyi ve beslenmeyi sağlayan güç; bitkisel ruh.

*Nefs-i hayvani: Canlılardaki hareketi sağlayan güç; hayvansal ruh, canlılık ruhu.

*Nefs-i insani: Bütünü kavrama ve akıl yürütme gücü; insan ruhu.

*Nefs-i natıka: İnsanın canlılar arasındaki yerini belli eden güç; insan ruhu.

*Nefs-i kudsiye: Olanaklı olan her şeyi elde edebilme melekesine sahip güç; kutsal ruh, ermişlerin ruhu.

*Nefs-i kül: Akl-ı kül'den sonra gelen, ondan etkilenen, etki alan güç; bir insan gibi algılanan âlemin ruhu, canı; kutbun ruhu.

f) Cenabetten arınma: Zâhir, gerektiğinde yıkanma.

Bâtın: 1) Tanrı'ya sırt çevirmeme; Tanrı'dan bilgisiz, habersiz olmama.

2) Gerekli olgunluğa ulaşarak yol sırlarını öğrenme.

3) Alevi Bektaşi inancında cenabet; gerekli olgunluğa erişmeden yol sırlarını öğrenme durumu ya da bu durumda olan kimse için kullanılır.

4) Haramdan uzaklaşma: zâhir; kazancını yasal yollardan kazanma.

Bâtın; Gönlünü, beynini bozguncu düşüncelerle doldurmama.

5) Nikâh kılma: Zâhir; evlilik dışı ilişkilerde bulunmama; yakın akraba ile evlilik yapmama.

Bâtın; ikrar vererek yol'a girme; yol'da şeytana uymama.

6) Çevreye zarar vermeme: Hiçbir şeyin nedensiz, işlevsiz oluşturulmadığı kanısıyla tüm canlı cansız varlıkları, doğayı, do-

ğada var olan dengeyi koruyacağına, kollayacağına söz verme; sözünü yerine getirme.

7) Sünnet-i cemaat olma: Zâhir; Peygamberin emirlerine, örfüne uyma; Hz. Muhammet'in söz, davranış, uygulama ve onaylarını kabullenme.

Bâtın: 1) Yol töreleri konusunda bilgisiz olmama.

2) Hz. Ali ve soyundan gelen imamların söz, davranış, uygulama ve onaylarını kabullenme.

3) Pir'e, mürşide itaat etme.

8) Şefkatli olma: Zâhir; insanlara yumuşak, sevecen davranma.

Bâtın; bütün yaratılmışlarla kardeş olma, onları Tanrı emaneti bilip koruma.

9) Arı giyme, arı yeme [Temizliğe özen gösterme]:

Zâhir, Kuran'ın buyurduğu şeyleri yeme, giyme.

Bâtın; tanrısal nitelikleri tanıma, onları etiğine indirme, davranışlarının bir parçası durumuna getirme.

10) Yaramaz işlerden sakınma [Emr-i maruf]:

Zâhir, Tanrı buyruklarına uyma, yasaklardan kaçınma.

Bâtın; Tanrı'ya yaklaşma, şeytandan uzak durma.

Tarikat Kapısı

Dört Kapı Kırk Makam, inançtan düşünceye atlanılarak yakalanan insanın; kendini tanık göstererek kendi metafiziğini beslemesinin, yine kendini tanık göstererek kendi aklının yolundan yürümesinin öğretisidir. İnanç düşünce düzleminde, Aleviliğin-Bektaşiliğin teorik özüdür.

Alevilik-Bektaşilikte tarikat, bir pirin, mürşidin Hakk'a ulaşmak için İslam dinini yorumlayarak oluşturduğu, kendine özgü kuralları, ilkeleri ve törenleri bulunan bir inanç yolu, bir gönül yolu olarak algılanmasına karşın; diğer yandan, yaşanan anda, kendini bir örgüt olarak dayatan Sünni şeriata karşı konumlanan ve devletin dinsel ortodoks özkaynağının uzağında adam yetiştiren bir okuldur. Bu anlamda yeri geldiğinde savunma yapan, yeri geldiğinde mücadele veren bâtini bir kurumdur.

İslam ülkelerinde, Hz. Muhammet'in ölümünden sonra hali-

felik sorununa bağlı olarak tümüyle dinsel nitelikli Sünni tarikatlarla, dinsel-siyasal nitelikli Şii tarikatlar ortaya çıktı. Zamanla bunlar kendi içlerinde çok sayıda kola ayrıldı. Kimileri bağımsız bir yapı kazanarak büyük bir etkinlik ve egemenlik kurdu.

Genelde dinsel nitelikli olan Sünni tarikatlar, şeriat kuralları-na yeni bir yorum getirmekten; tapınma biçimlerine, dinsel görevlere özel bir düzen vermekten öteye geçemedi. Buna karşın dinsel-siyasal nitelikli olan, kaynağını Hz. Ali'nin kişiliğinden alan, Ehlibeyt ve Oniki İmam sevgisiyle beslenen Şii tarikatlar ise düşünsel düzeyde İslam dinine yeni bir yorum getirdi. Ali Yandaşları Hareketi, çeşitli adlar altında yayılıp güçlendi. Buna koşut olarak, "Kuran'daki ayetlerin anlamlarının altında gizli anlamlar olduğu ve bunu ancak imamın bilebileceği" biçiminde tanımlanan bâtınilik temeli üzerinde, vahdet-i vücut ve ruh göçü felsefesiyle bütünleşti. Yayıldığı bölgenin uygarlık düzeyine, yerleşik inanç, gelenek ve göreneklerine göre değişik kollara ayrılarak günümüze değin geldi. Süreç içinde; katı, cansız ve yaratıcılıktan uzak bir İslami Ortodoksluk sergileyen Sünni tarikatlar karşısında, hoşgörü temeline dayalı, zengin, canlı, esnek ve yaratıcı bir dervişlik anlayışını geliştirerek, merkezi yönetimle-otoriteyle çelişkisi olan tüm toplum insanlarını kucaklayan bir dünya görüşü yarattı.

Bu dünya görüşünün yaratıcısı-taşıyıcısı olan tarikatta, Dört Kapı Kırk Makam'dan geçen insan, eğitilmemiş birey durumundan olgun birey durumuna yükselir. Buna koşut olarak bir gönül yolculuğu'na çıkar; seyrü sülük aşamalarını katederek "kutsal köken"le birleşir; O'nu aklının izin verdiği ölçüde besler ve yaşanan anda kendine uyumlu duruma sokar. Bu yolla ortodoks inancın tersine, değişmez olan metafiziğini değişir-değişebilir kılar. Diğer taraftan, "kutsal köken"de sürekli kalmayı yadsır; halk âlemine döner, gönül bilgisi'nin kılavuzluğunda aklının yolunda yürür. Karşıt güçlerin çatıştığı koşulda, kendi yasaları-kuralları içinde gelişen her türden idealizmden arındırılmış nesnel süreci aklar. Bu nedenle Tanrı'dan çıkıp yeniden Tanrı'ya dönen bir çevrim yayı üzerinde gezinmesine karşın, metafizik bir başlangıçla metafizik bir son arasında sıkışıp kalmaz. Kendini; aklıyla kendine yetmez bir sona taşıyarak bir "sentez" olarak algıladığı insan aracılığıyla

"tuzak" durumundaki metafizik halkaları parçalamaya yönelir. Varsayım öğesi inanç yaratısından akla atlar, inancın aklı kilitlemediği tam tersine aklın inancı beslediği bir süreci başlatır; bu yolla asıl tanık-veri kaynağı olan, aydınlanma zeminini hiçbir zaman terketmeyecek olan insan yakalanmış olur.

Bu genel açıklamadan sonra nasip almış bir Alevinin-Bektaşinin Alevi süreğinde-Bektaşi yolunda geçtiği aşamaların "gönül kayıtlarını" içeren, Dört Kapı Kırk Makam öğretisinin ikinci kapısını irdelemeye girişebiliriz.

Dört Kapı Kırk Makam üzerine kurulu Alevilik-Bektaşilikte, ikinci kapı ve buna bağlı on makam, tarikat ya da tarikat kapısıdır. Bu kapı inançta, "birinci doğum" olarak algılanan şeriatı izler ve "ikinci doğum" olarak bilince çıkar.

Dört Kapı: Hak yolunda yürüyen tarikat yolcusunun geçmek zorunda olduğu manevi aşamalar.

Kırk Makam: Tarikat yolcusunun yükselerek geçmek durumunda olduğu, kapılara bağlı manevi alt aşamalar.

Tarikat Kapısı: Dört Kapı öğretisine göre, insan-ı kâmil aşamaları sıralamasında ikinci sırada yer alan ve zahitlerle özdeşleştirilen; Bektaşiliğin kurallarını, ilkelerini ve törenlerini öğrenme, Hak yolunu bulma evresi; tarikat.

Anlamı: Tarikatın kurallarına, ilkelerine ve törenlerine ilişkin bilgi

Simgesi: Ateş; Sudur öğretisine göre, önsüz-sonsuz olarak algılanan ve varlık türlerinin oluşumuna katılan, dört tür öğeden biri; tarikat simgesi.

Kavmi: Zahitler; insan-ı kâmil aşamalarından ikincisini temsil eden tarikat kapısıyla özdeşleştirilen ve kökenlerinin ateş olduğu kabul edilen, dört tür insandan ikinci tür insanlar, tarikat kavmi.

Makamlar:

1) El alma, tövbe etme:

a) Bir mürşide bağlanma.

b) Kötü ve günah işlerden vazgeçerek Hakk'a yönelme.

c) Dünyasal tutkulardan, nefsin isteklerinden sıyrılma, sıyrılarak tarikata yönelme.

d) Dünya ve dünyayla ilgili şeylerden vazgeçerek Hakk'a dönme.

2) Mürit olma:

a) Mürşidin isteğine uyma.

b) Eğitim alma isteğinde olma.

c) Düşünce ve davranış düzeyinde verilen eğitimi özümseyebilmek için canla başla çalışma.

3) Saçını giderme, libasını giyme:

a) Saçını giderme; cinsiyet farklarının ortadan kaldırılması bağlamında, kadının dişiliği, erkeğin kişiliğinin yokedilmesi olarak algılanan sembolik "çâr darp" erkânından geçme.

b) Libasmı giyme; kutsal olarak algılanan tennure, hayradiye ve hırkaya bürünerek, kanberiye, kemer kuşanarak ve teslimtaşı takarak ayıpları örtücü olma, kimsenin ayıbını görmeme.

4) İyilik Yolunda Savaşma: En büyük düşman olarak algılanan nefsiyle mücadeleye girme; benliğin geçici ve değişik isteklerine karşı koyma.

5) Hizmetli olma: Kendini insanların mutluluğuna adama; bunun için her türlü özveriye katlanmaya hazır olma.

6) Haksızlıktan Korkma:

a) Tanrı yolunda yürürken, gerçeğe kavuşurken yanlış bir adım atmaktan kaçınma.

b) Tanrı'nın bir yansıması olarak algılanan doğaya ve insana, kötülük yıkım getirecek işlerden sakınma.

7) Umutsuzluğa düşmeme:

a) Kutsal gerçeğe bir gün kavuşacağı umudunu hiçbir zaman yitirmeme.

b) Haklının haksızı yeneceğine inanma, bu inancını sürekli canlı tutma.

8) Hırka, Zembil, Makas, Seccade, İbret ve Hidayet alma:

a) Hırka alma; tanrısal niteliklere bürünme, kutsallık kazanma.

b) Zembil alma; irfan arayıcısı olma.

c) Makas alma; tanrısal ahlaka uymayan sünnet dışındaki yenilikleri terketme; birey toplum katında ahlak dışılıktan uzaklaşma.

d) Seccade; her zaman ve her yerde Tanrı tecellilerinin huzurunda olduğunu bilme; tanrısal tecelli olarak algılanan şeye, insana büyük bir saygı ve sevgi besleme.

e) İbret alma; her şeyde Tanrı'nın bir hikmeti olduğunu anlama; ben özelliklerinden arındırılmış olan ben bilinçlerinin katılımıyla beliren toplumsal bilinçte yaratıcılık görme.

9) Nimet Dağıtma: Makam, cemiyet, nasihat ve muhabbet sahibi olma.

a) Makam sahibi olma; ruhsal bakımdan belli bir olgunluk aşamasına ulaşmış olma.

b) Cemiyet sahibi olma; tarikata girmek isiteyen, Bektaşi olmak isteyen talipleri olma.

c) Nasihat sahibi olma; yol kurallarını, ilkelerini ve törenlerini anlatacak denli bilgi ehli olma.

e) Muhabbet sahibi olma; Tanrı'ya, tarikat ulularına ya da tarikat yolunda yapılan bir işe, eyleme gönülden sevgi ve bağlılık duyma. Bir şikâyetin, sorunun tartışılıp değerlendirilmesi, bir sonuca bağlanması için muhabbet meydanı açma.

10) Aşka Erme, Şevke Erme, Özünü Fakir Görme:

a) Aşka erme; tanrısal varlığı içten gelen bir eğilimle sevme; sevilende kendini yok etme, sevilenle bir olma, seveni yok yalnızca sevileni var etme.

b) Şevke erme; Tanrı sevgisinden, tanrısal tecellilerden kaynaklanan coşkuyu duyma.

c) Özünü fakir görme; Tanrı uğruna dünya varlığından vazgeçme; benin geçici isteklerine aldanmama; büyüklük taslayarak tanrısal varlık karşısında bağımsız bir tavır takınmama.

Marifet Kapısı

Dört Kapı Kırk Makam, inançtan düşünceye atlanılarak yakalanan insanın; kendini tanık göstererek kendi inancını beslemesinin, yine kendini tanık göstererek kendi aklının yolundan yürümesinin öğretisidir. İnanç-düşünce düzleminde Alevilik-Bektaşiliğin teorik özü'dür.

Normal insan tarikat yolunda, bu Dört Kapı ve bu Dört Kapı'ya bağlı Kırk Makam'dan geçerek, ruhunu ve benliğini "ergin" duruma getirir, kâmil insan olarak ilahi sırra ulaşır; bu sırrın taşıyıcısı olarak bireyin, toplumun hizmetine girer.

Alevi-Bektaşi inancında-düşüncesinde başlangıç da sonuç da

insandır. Tanık durumundaki insanın kutsanması görüntüsü altında ve bir çevrim yayı üzerinde, inançtan akla atlama iki aşamada gerçekleşir. Birinci aşamada, çıktığı kaynağa yönelerek Hak ile Hak olur. İkinci aşamada ise olgun toplumu yaratmaya yönelerek Hakk'tan halk'a iner.

Özünde düşünce tüketilmek üzere üretilir. Bilginin tüketilmesi sürecinde dil beynin, davranışlarsa gönlün-yüreğin uzantısı durumundadır. Gönül, Tanrı'nın evi olmanın ötesinde sezgisel aklın birikmiş biçimidir. Dört Kapı Kırk Makam'ı geçme sürecinde, ham ervah durumundan olgun duruma yükselen insan; sezgisel aklının kılavuzluğunda toplum-u kâmili, yani, kimsenin kimseyi ezmediği, her şeyin hakça paylaşıldığı olgun toplumu yaratmaya koyulur.

Alevilik-Bektaşilik bireyden hareket etmekle, bireyi merkeze koymakla birlikte bireysel bir yol-sürek değildir; Hakk'tan halk'a dönme, toplum hizmetine adanma zemininde, toplumsal ağırlıklı bir inanç-düşüncedir.

Şimdi, nasip almış bir Alevinin-Bektaşinin Alevi süreğinde-Bektaşi yolunda geçtiği aşamaların "gönül kayıtlarını" içeren, Dört Kapı Kırk Makam öğretisinin, üçüncü kapısını irdelemeye girişelim.

Dört Kapı Kırk Makam üzerine kurulu Alevilik-Bektaşilikte, üçüncü kapı ve buna bağlı on makam, marifet ya da marifet kapısıdır. Bu kapı inançta, "ikinci doğum" olarak algılanan tarikat kapısını izler ve "kutsal köken"le buluşma aşaması olarak bilince çıkar.

Marifet kapısında Tanrı yolundaki tarikat yolcusu; seyrü süluk'un seyr fıllah ve seyr maallah makamlarını yaşar. Seyr fillah makamında Tanrı'da yolculuk yaparak; Tanrı niteliklerini kazanır. Seyr maallah makamında ise Tanrı'yla birlikte yolculuk yaparak; seven sevilende yok olur; her şeyin tanrısal olduğu birlik yakalanır.

Dört Kapı: Hak yolunda yürüyen tarikat yolcusunun geç mek zorunda olduğu manevi aşamalar.

Kırk Makam: Tarikat yolcusunun yükselerek geçmek durumunda bulunduğu, kapılara bağlı manevi alt aşamalar.

Marifet Kapısı: Dört Kapı öğretisine göre, insan-ı kâmil aşa-

maları sıralamasında üçüncü sırada yer alan ve ariflerle özdeşleştirilen; gönül yolunda en yüce düzeye ulaşma, tanrısal sırlara erme evresi; marifet.

Anlamı: Tarikat yolcusunun, gönül sezgisi yoluyla elde ettiği duyular üstü bilgi.

Simgesi: Su; Sudur öğretisine göre, önsüz-sonsuz olarak algılanan ve varlık türlerinin oluşumuna katılan, dört tür öğeden biri; marifet simgesi.

Kavmi: Arifler, insan-ı kâmil aşamalarından üçüncüsünü temsil eden marifet kapısıyla özdeşleştirilen ve kökenlerinin su olduğu kabul edilen, dört tür insandan üçüncü tür insanlar; marifet kavmi.

Makamlar:

1) Edepli olma: Eline diline beline sahip olarak kötü hal ve hareketlerden uzak durma.

Alevi-Bektaşi ahlâkının temelini oluşturan edep; el-dil ve bel sözcüklerinin ilk harflerinden türetilmiş olarak algılanır. Alevi-Bektaşiye göre, hizmetteki edep, hizmetin kendisinden daha değerlidir. Edep kapsamında üç şey önemlidir:

a) Eline sahip olma: Hırsızlık yapmama, kan akıtmama anlamında, Alevi-Bektaşi barışçılığının ve cana saygısının bir simgesi durumundadır. Bu yolla bir Alevi-Bektaşi eli, suç işleme aracı olmaktan çıkarıp güzellikleri yaratma aracı haline dönüştürmüş olur.

b) Diline sahip olma: Yalan söylememe, sözle insanları birbirine düşürmeme, kov ve gaybette bulunmama anlamında, Alevi-Bektaşi açıklığının bir simgesi durumundadır. Bu yolla bir Alevi-Bektaşi dili, dedikodu yapma, fitne ve fesada katılma aracı olmaktan çıkarıp doğruyu söyleme, söz güzelliğini yaratma aracı haline dönüştürmüş olur.

c) Beline sahip olma: Nefsine sahip olma, zina yapmama anlamında, gaynmeşru ilişkilerden uzak durma anlayışının bir simgesi durumundadır. Bu yolla bir Alevi-Bektaşi cinsel organları, zina aracı olmaktan çıkarıp herkesin eşiyle sevgilisiyle birlikte

yaşamasının güzelliklerini yaratma aracı haline dönüştürmüş olur.

2) Bencillik, kin ve garezden uzak durma:

a) Tanrı yolundaki tarikat yolcusunun, ulaştığı marifet aşamasından düşme endişesini taşıma ve bu durumdan korku duyma.

b) Kendine yönelik eleştiriyi sürekli canlı tutarak bencillikten, kinden ve garezden uzak durma.

c) Koruyucu bir korkunun kuşatılıcılığında her an vicdanını dinleme.

3) Perhizli olma:

a) Hiçbir şeyde aşırı olmama.

b) Ulaşılan manevi aşamanın verdiği sarhoşluktan korunma.

c) Mahrem olan şeylerden kaçınma.

4) Sabır gösterme:

a) Bir olgunluk belirtisi, bir aşama olarak algılanan, Tanrı'dan başka kimseye yakınmama.

b) Kutsal gerçeğe gidərken aceleci olmama.

c) Mürşidin verdiği kadarıyla yetinme ve nefsine uyup mürşidinden taşıyamayacağı-kaldıramayacağı isteklerde bulunmama.

Tanrı sabır gösteren, yani taşkınlık yapmayan, ölçüyü elden bırakmayan, katlanan kimseleri sever, onlarla birlikte olur.

5) Utanma:

a) Yakışıksız davranışlardan, uygunsuz işlerden kaçınma.

b) Kınanma endişesiyle bir şeyi yapmaktan ya da yapmamaktan sıkılma.

6) Cömert olma:

a) Bilgisini ehlinden esirgememe.

b) Bilgisinden layık olanı yararlandırma.

c) Bunu bir ibadet olarak algılama ve bu yolla kendini temizleme.

7) İlim öğrenme:

a) Tarikat yolunda, gönül yoluyla önce kendini, sonra kendi özünde Tanrı'yı bulma.

b) Sezgisel aklını kullanarak kesin bilgiye ulaşma.

8) Miskin olma:

a) Kendisine hiçbir varlık tanımama.

b) Eyvallah Kapısının kulu olma bağlamında; edilen bir sözü,

yapılan bir işi, gösterilen bir tavrı olumlama, onaylama, benimseme; razı olma, itaat etme; teslim olma, bağlanma.

9) Özünü Bilme: Son amacını âlem-i ekber'de bulan ve küçük evren olarak algılanan insanı tanıma; bu yolla son amacını âlem-i asgar'da bulan ve büyük evren olarak algılanan âlem'in farkına varma. Bu bağlamda, Tanrı'nın bütün sıfatlarının insanda tecelli ettiğinin ayrımına erme.

10) Arif Olma: Tanrı'nın; gönül bilgisi, duyarlığı, derinliği yoluyla kendisiyle bütünleşmesine izin verdiği ve bu yolla, kendi yüce varlığını görebilmesi lutfunu sağladığı, kendi özünü tatmanın zevkini verdiği, yüksek olgunluk aşamasına ulaşma.

Arifin İlahi Hakk'ın özünü tatması durumunda; bilenle bilinen, tek bir varlık olur. Arif bu konuma, kendiliğinden ya da bilimle ve öğrenimle değil, duyuş ve seziş yoluyla yükselir; bilgisi ötesindeki dünyada olup bitenleri bilme yeteneğine kavuşur.

Hakikat Kapısı

Dört Kapı Kırk Makam, inançtan düşünceye atlanılarak yakalanan insanın; kendini tanık göstererek kendi inancını beslemesinin, yine kendini tanık göstererek kendi aklının yolundan yürümesinin öğretisidir.

Ruhsal açıdan henüz olgunlaşmamış Tanrı yolundaki tarikat yolcusu, bu Dört Kapı ve bu Dört Kapı'ya bağlı Kırk Makam'dan geçerek "ergin" duruma gelir. Kâmil insan olarak ilâhi sırra ulaşır. Bu sırrın taşıyıcısı olarak bireyin-toplumun hizmetine girer.

Hemen her şeyin tanığı durumundaki insanın kutsanması görüntüsü altında ve bir çevrim yayı üzerinde tarikat yolcusu, önce çıktığı kaynağa yönelerek inançta son noktayı yakalar; Hak ile Hak olur. Daha sonra inançtan akla atlayarak olgun bireyi-toplumu yaratmaya yönelir; Hakk'tan halk'a iner.

Böylece birinci aşamada inanç varlığı biçiminde kutsal köken'e yükselen insan, ikinci aşamada yetenek varlığı, yorum varlığı biçiminde yeryüzüne iner; toplumun duyarlı bir üyesi olur.

Alevilik-Bektaşilik; insanlık katında, Hakk'la Hak olma amacını güden ve dünyadan elini eteğini çekme, içe kapanma olarak

algılanan geleneksel edilgen tasavvuf anlayışını Anadolu toprağında, Dört Kapı Kırk Makam aracılığıyla çağdaş ve dinamik bir yapıya kavuşturur. Tanrı'dan, yaşanılan nesnel dünyaya yolculuğa çıkarttığı insana, dünya işleriyle ilgilenme, birey-toplum sorunlarında çözücü olma, özlemlerin yaşanılan yerde gerçekleşmesini sağlama gibi kimi misyonlar yükler.

Süreç koşutunda, yüklendiği görevleri yaşama geçirme güdüsü içindeki kâmil insan, hizmete adanma zemininde toplumsal ağırlıklı bir inancın-düşüncenin sürdürümcüsü olarak öne çıkar. Giderek din ya da dinsel olan, kâmil insanın yaşam görüşüne, bu yaşama görüşünü destekleyen, onu haklı, gerekli ve zorunlu kılan "kurtarıcı bâtini bilince" indirgenir.

İdealizmin egemenliğinden arındırılmış bu nesnel çizgi, felsefenin temeline; dünyayı taşıyan ve koruyan; kendini aşma sorumluluğunun bir gereği olarak düşüncelerinde son derece cesur ve kural yıkıcı olan; fiziksel sorunlarını dinsel dogmaların dışında çözmeye çalışan; bedenini ve dünyasal yaşamını cendereye alan her türlü baskıyı kıran; kendi kendisinin efendisi, yaratıcısı, şekillendirici ve tanrısı olan bir insanın yerleştirilmesini "zorunlu" kılar.

Bu anlayışa koşut olarak insana gereksinmesi olan; bu gereksinmenin bir bedeli olarak insana özgürlük veren; ancak insan aracılığıyla bilincine varan, bilinçlenen; haris, zalim, despot olmayan; zorluk, güçlük çıkarmayan bir Tanrı olgusu yaratılır.

Bu kısa açıklamadan sonra nasip almış bir Alevinin-Bektaşinin Alevi süreğinde-Bektaşi yolunda geçtiği aşamaların gönül kayıtlarını içeren, Dört Kapı Kırk Makam öğretisinin, dördüncü kapısını irdelemeye girişebiliriz.

Dört Kapı Kırk Makam üzerine kurulu Alevilik-Bektaşilikte, dördüncü kapı ve buna bağlı on makam, hakikat ya da hakikat kapısıdır. Bu kapı inançta kutsal köken'le buluşma olarak algılanan marifet kapısını izler ve tanrısal âlemin gücü içinde erime olarak bilince çıkar.

Tanrı yolunda manevi yolculuğa çıkan tarikat insanı hakikat kapısına ulaştığında; seyr illallah (Tanrı'ya yolculuk), seyr fıllah (Tanrı'da yolculuk) ve seyr maallah (Tanrı ile birlikte yolculuk)

seyrü sülük aşamalarını tamamlamış ve seyr anillah (Tanrı'dan yolculuk) aşamasına ulaşmış olur.

Dört Kapı: Hak yolunda yürüyen tarikat yolcusunun geçmek zorunda olduğu manevi aşamalar.

Kırk Makam: Tarikat yolcusunun yükselerek geçmek durumunda bulunduğu, kapılara bağlı manevi alt aşamalar.

Hakikat Kapısı: Dört Kapı öğretisine göre, insan-ı kâmil aşamaları sıralamasında dördüncü sırada yer alan ve muhiplerle özdeşleştirilen; Hakk'ı görme, tanrısal âlemin gücü içinde erime evresi; hakikat.

Anlamı: Bâtına, tarikata ilişkin bilgi.

Simgesi: Toprak; Sudur öğretisine göre, önsüz-sonsuz olarak algılanan ve varlık türlerinin oluşumuna katılan, dört tür öğeden biri; hakikat simgesi.

Kavmi: Muhipler; insan-ı kâmil aşamalarından dördüncüsünü temsil eden hakikat kapısıyla özdeşleştirilen ve kökenlerinin toprak olduğu kabul edilen, dört tür insandan dördüncü tür insanlar, hakikat kavmi.

Makamlar:

1) Türab olma (Toprak olma):

a) Herkesin ayak toprağı anlamında alçakgönüllü olma.

b) Tanrı'dan gelen her şeyi gönül hoşluğuyla karşılama.

c) Tanrı'nın hoşnutluğunu, onayını kazanma.

d) Kendini yol kurallarına bırakma; teslimiyete erme.

2) Tüm insanları bir görme:

a) İnsanlar arasında din, dil, ırk ve cins ayrımı yapmama.

b) Tüm insanların inançlarına hoşgörüyle bakma.

3) Elinden geleni esirgememe:

a) Elinden gelen bir hizmeti, yardımı vermekten-yapmaktan kaçınmama,

b) Verici olma.

4) Kimsenin ayıbını görmeme:

a) İnsanları iyi ve üretici yanından yakalama.

b) İnsanların kusurlarını, ayıplarını örtücü olma; onları çoğaltıcı-yayıcı olmama.

5) Tevhit anlayışında olma:

a) Bütün varlık türlerinin Tanrı'da "bir" olduğuna inanma.

b) Tanrı'dan başka varlık tanımama.

c) Tanrı'nın "birliği"ne ve Ali'nin Tanrı'nın velisi olduğuna inanma.

d) Tanrı'nın görüntüsü durumunda bulunan canlı-cansız tüm varlıkları sevme; bunu bir ibadet olarak algılama.

Tevhidin üç aşaması vardır:

1- Telkin; şeriat kapısından tarikat kapısına girme olarak algılanır.

2- İlbas; tarikat kapısından marifet kapısına girme olarak algılanır.

3- Ahadiyet, marifet kapısından hakikat kapısına girme olarak algılanır.

Ali'nin Tanrı'nın velisi olduğunu vurgulayan ve cemlerde müzik eşliğinde söylenen şiirlere tevhit denir. Tevhidin yaygın olarak söyleneni yedi mısradan oluşur:

Lâ İlâhe illallah
Ali Mürşid Ali Şâh
Ali Hayder Ali Şâh
Ali Esed Ali Şâh
Ali Şîr'dir Ali Şâh
Eyvallah Şahım Eyvallah
Lâ İlâhe illallah

6) Vahdet i mevcut anlayışında olma:

a) Tanrı'ya yakın olma; Tanrı'yla "bir" olma.

b) İnsan-Tanrı-evren üçlüsünden oluşan "birliği" Tanrı olarak algılama.

Varlığın birliğini, yaratanla yaratılanın bir olduğunu savunan vahdet-i vücut, daha çok Anadolu ve İran'da gelişme olanağı buldu. İlkçağ Anadolu-Yunan düşüncesinin yanı sıra İslamlık öncesi Türk, eski İran ve Hint inanışlarının bir sentezi olarak biçimlenen vahdet-i vücut, bir tasavvuf akımı olarak gelişti. Alevilik-Bektaşilik bu inancı tasavvuf yoluyla aldı ve onu, Ali'nin kişiliğinde daha da somutlaştırdı.

Vahdet-i vücut biçiminde öne çıkan ilk dönem tasavvuf anlayışı, Alevilik-Bektaşilik inancında vahdet-i mevcut biçimini aldı. Vahdet-i mevcut anlayışında, oluşturan da, oluşan da oluş da

birdir (insan-Tanrı-evren üçlüsünden oluşan birlik); Tanrı'dan başka mevcut yoktur (Lâ mevcudu illallah). Varlık tektir, birdir. Yaratanla yaratılan özdeştir. Yaratma, yoktan var etme değil; gizlilikten görünüş alanına çıkmadır. Görünüş alanına çıkan Tanrı, varlıkların en olgunu, en yücesi olan insanda, daha belirgin bir nitelikte kendini gösterir. Bu nedenle varlıklar arasında Tanrı'ya en yakın, öz bakımından O'nunla eşit olan insandır. İnsanda bulunan düşünme ve yargılama yeteneği, Tanrı iradesinin bir bölümüdür; bu yüzden insanla Tanrı eş varlık düzeyindedir. İnsan Tanrı'nın konuşan dili, söylenen ağzıdır; bu yüzden insan "Konuşan Tanrı"dır.

7) Manayı bilme sırrı öğrenme:

a) Gönül sezgisi yoluyla duyular üstü bilgiye ulaşma; marifete erme.

b) Bâtın bilgisini, tarikat bilgisini özümseme; hakikate erme.

c) Nefsin isteklerinden sıyrılıp derin düşünceye dalarak, "Tanrı Evi" olarak tanımlanan gönülde tecelli eden gayb durumundaki şeylerin, yani, Hakk'ın gayb durumuna getirdiği ancak halk'a bildirmediği şeylerin ayrımına varma; sırra erme.

d) Ulaştığı manayı, erdiği sırrı, ehil olmayandan sakınma; sırrı sır etme; takiye sahibi olma.

Asıl gerçekler, görünür olanın ötesindeki sırlardır. Bu sırlara, Tanrı yolunda tarikat yolcusu olmakla ulaşılır. İnsanda gönül, tanrısal bilgi alanı; ruh, sevgi alanı; sır ise aşkın gerçekleri sezme alanı olarak algılanır. Gönül gözü açık olanlar, tarikat yolunda olgunluğa ulaşanlar; gayb âleminin işaretlerini, belirtilerini kendi iç dünyalarında sezebilirler. Bu durumdaki bir insan sırra ermiş bir mana adamıdır.

8) Seyrü suluğunu tamamlama:

Seyrü sülük aşamaları sıralamasında dördüncü sırada yer alan ve Tanrı'dan halk'a dönme olarak algılanan seyr anillah (Tanrı'dan yolculuk) aşamasını tamamlamış olma; gerçek gerçek, gerçekle gerçek olma.

Tanrı yolundaki tarikat yolcusunun seyrü suluğu, yani manevi yolculuğu dört aşamada gerçekleşir:

1-Seyr illallah (Tanrı'ya yolculuk); beşeri isteklerden sıynlarak tanrısal iradeye teslim olma.

2-Seyr fıllah (Tanrı'da yolculuk); tanrısal nitelikleri kazanma.

3-Seyr maallah (Tanrı ile birlikte yolculuk); ikiliğin ortadan kalkarak her şeyin tanrısal olması.

4-Seyr anillah (Tanrı'dan yolculuk); Tanrı'dan halk'a dönerek birey-toplum hizmetine adanma.

9) Gerçeği gizlememe:

a) Sohbette, muhabbette hakikat sırrını, Hak'tan halk'a taşıma.

b) İnançtan akla atlama; aklın kılavuzluğunda kâmil toplumu yaratmaya koyulma.

10) Münacat ve müşahade:

a) Tanrısal sırları ve tecellileri seyretme; bu yolla tanrısal âlemi görme.

b) Her an Tanrı evi olarak algılanan gönülde Tanrı ile söyleşide bulunma.

c) Tarikat ulularını övme, onlara bağlılıklarını bildirme.

[İnancın Dünyalaşması]

ENEL HAK

Mansur Dârı'nda eridik; benden öte benler'e katıldık; saygı olduk, aşk olduk. Gönül olduk, gönül evinde büyüdük; gönülden gönüle yürüdük; herkesi, gönül suyuyla yuduk. Gönülden sırra, sırdan ruha, ruhtan Hakk'a, Hak'tan halk'a yürüdük.

Enel Hak, insan-tanrı-evren üçlüsünün; varoluş çemberinin ikinci yarısını oluşturan "kavs-i uruc"ta aslına dönmek için yanıp tutuşan insanda somutlanması, dünyalaşması bağlamında Hallac-ı Mansur(859 922)'un, kendini aşarak Tanrı'ya ulaştığını ve Tanrı'nın kendinde tecelli ettiğini göstermek için söylediği, "Ben Tanrıyım" anlamındaki ünlü sözüdür.

Alevilik-Bektaşilik inancında kâmil insan, artık "varoluş ötesi" bir varlık durumuna gelmiş demektir; Tanrı'ya doğru yürüyebilir ve Tanrı'yla birleşebilir; ruhu başka bir insana geçebilir ya da kendisi bir peygamberin ruhunu alabilir. Kendini aşma; peygamberle imamla özdeş olma, Alevi-Bektaşi düşüncesinin özünü oluşturur. Bu kapsamda, Tanrı'ya ulaştığına inanan ve bunu açıklamak için de "Enel Hak" diyen Hallac-ı Mansur; Ortodoks Sünnilik tarafından suçlu bulundu ve çarmıha gerilip önce elleri ayakları, ardından başı kesilerek öldürüldü.

Ortodoks Sünniliğin tersine Alevilik-Bektaşilik Hallac-ı Mansur'u, en saygın yere yerleştirdi. O'nun insan; Tanrı'nın hayali bir görüntüsüdür görüşü, Alevilik-Bektaşilik felsefesini besleyen bir kaynak oldu.

Arapça'da enâ, ben; el, belirsiz bir adı belirli bir duruma getirmek için bu adın başına konulan tanımlık; hak ise Tanrı'nın

adlarından biri olmanın dışında, dünyalaşan tanrısal öz anlamında hakikat, gerçek ya da aşk anlamlarına da gelir. Bu kapsamda Hallac-ı Mansur'un; yaratılmışlığın geçiciliğinden sıyrılarak, Tanrı'nın gerçekliğinde süreklilik kazandığını vurgulamak için sesli düşünerek dışa vurduğu bu ünlü sözü, "Ben Hakikatim", "Ben Gerçeğim" ya da "Ben Aşkım" biçimlerinde de söylenebilir.

Hakikat ya da gerçek, tanrısal âlemin gücü içinde erimeye koşut olarak; Tanrı'nın tarikat yolcusundan "ben" özelliklerini alarak yerine kendi özelliklerini koymasıyla elde edilen "bir" olma olgusudur. Aşk ise tanrısal sevginin insanı egemenliği altına alması sürecinde; "sevenin sevilende" kendini yok etmesidir. Bu duruma yükselen kişi kâmil insan'dır, onda "senler, benler" karışıp kaynaşır "bir" olur.

Hakikat, gerçek ya da aşk olgusunun yaşanmasıyla inanç dünyalaşır; bunun doğal bir sonucu olarak Tanrı yeryüzüne iner ve yeryüzü tanrısallaşır. İnsan-Tanrı-evren üçlüsünden oluşan "birlik" insanda; insan Tanrı'nın konuşan dili, söyleyen ağzıdır, bu nedenle insanla Tanrı eş varlık düzeyindedir ve insan "Konuşan Tanrı"dır, anlamında görünüş alanına çıkar.

Hakikat, gerçek ya da aşk olgusu yaşanırken, yani inanç dünyalaşırken, "kişi" düzeyinde, "ikilik duygusu"nun aşılması ve "birlik"e ulaşılması için amansız bir savaşım içine girilir.

İkilik duygusu, Tanrı'nın varlığı gerçeğini saklayan bir örtü durumundadır; bu örtü nedeniyle insan kendisini Tanrı'dan ayrı hisseder ve çevresine de öyle bakar. Ancak bu, görüntüdeki bir ayrılıktır; özünde insan ve evren, Tanrı'nın görünümlerinden başka bir şey değildir. İnsan kendi içinde, çıktığı kaynakla yeniden birleşmeye çalışan bir varoluş kıvılcımı taşır; gerçek varlıkta "birlik"e ulaşma eğilimi, kendisini kendi "ben"iyle savaşıma iter; bu savaşımla "ben", "birlik"in olanaklı olabilmesi için aşk gücüyle aşılır. Kişi "ikilik"ten kurtulup "birlik"e ulaşırken bir tür "hicrete çıkar"; yani nefsinden sıyrılarak gönül'e, gönül'den sırra, sır'dan ruha, ruh'tan Hakk'a göç eder.

İnsanın tanrısal gerçeklere ulaştığı yer olarak gönül, "Tanrı'nın evi" anlamında insanda somutlanırken; gönlün, kalbin yönelme yeri anlamında çerağ, post, mürşit; Tanrı sözünü anlamaya ve bunun gereğini yerine getirmeye yönelme yeri anlamında

çerağ tahtı ve nefs olarak algılanan ten'in yönelme yeri anlamında meydan taşı dünyalaşır.

Alevi-Bektaşiler, felsefelerinin biçimlenme sürecinde, görüşlerine kaynak alarak yücelttikleri Hallac-ı Mansur'u; dünyalaşan inançlarının toplumsallaştırıldığı yer'le yani meydan'la özdeş kılarak ölümsüzleştirdiler. "Dâr" ya da "Dâr-ı Mansur" adı altında bir "kurum" yaratarak, Ortodoks Sünni dünyanın uzağında ve şeriat yaptırımlarının dışında, tam 700 yıldır yaşamanın yolunu, yordamını buldular.

Dâr, Alevilik-Bektaşilikte; Hallac-ı Mansur'un asıldığı[1] direk anlamında darağacını simgelediği gibi tarikatla ilgili törenlerin yapıldığı meydan ya da meydan odası'nın orta yerini de simgeler. Bunun ötesinde dâr, inanca ilişkin tapınmanın toplumsallaştırıldığı; bireysel-toplumsal sorunların tartışıldığı ve çözüme kavuşturulduğu; yani kullanış biçimine göre işlev kazanan bireysel-toplumsal bir olgudur; bu olgunun yaşama geçirildiği bir kurum'dur. Genelde insan-tanrı-evren, özelde Tanrı-Muhammet-Ali üçlüsünün birlendiği insanın, insanlaşan tanrının tapınma; sazıyla, sözüyle, müziği ve dansıyla birlik ve beraberlik içinde yiyip içme; muhabbet ederek, kusurdan, günahtan arınma; kendine ve topluma görevlerini yerine getirme; bu yolla iyi insan olma yeri-kurumudur.

Alevilik-Bektaşilik'te dâr'ın, duruş biçimine göre adlandırılmış dört türü vardır: Bu dört duruşun her biri, toplumsal başkaldırı kültürünün yaşatılması anısına, düşünceleri ve inançları uğruna can vermiş, dört ulu insanın adıyla simgelenir.

Burada en saygın yer Hallac-ı Mansur'undur: Dâr-ı Mansur; asılma duruşuyla temsil edilir ve darağacında asılarak öldürülen Hallac-ı Mansur gibi yol uğruna ölümü göze almayı, asılmaya hazır olmayı anlatır. Cemaatin ve dedenin önünde, canını yol uğruna vermeye hazır olduğunu bildirmek için, niyaz ederek mey-

1. Hallac-ı Mansur, darağacına asılarak değil, çarmıha gerilerek öldürüldü; ancak, Hıristiyan ikonografisindeki çarmıha gerilmiş Isa betimlemesinden uzaklaşmak güdüsü sonucu zamanla çarmıh yerine darağacı yerleşti. Daha geniş bilgi için: *HALLAC I MANSUR* Derleyen: Prof. Dr. Niyazi Oktem, ANT Yayınları, 1. baskı, İst. 1994.

danın ya da meydan odasının orta yerine gelerek, ayakları mühürlenmiş, kollar göğüste çapraz, baş öne eğik olarak beklemek biçiminde uygulanan dâr'a durmak, bir bakıma Mansur olmaktır.

Diğer üç duruştan, yüzüstü yere kapanma duruşuyla temsil edilen Dâr-ı Fazlı, Fazlullah-ı Hurufi gibi, yol uğruna başı boyundan kestirmeyi göze almayı; dizüstü duruşuyla temsil edilen Dâr-ı Nesimi, Nesimi gibi yol uğruna derisini yüzdürmeye hazır olmayı ve ayak mühürleme duruşuyla temsil edilen Dâr-ı Hüseyin ya da Dâr-ı Fatma, Hüseyin ya da Fatma gibi yol uğruna canını vermeye hazır olmayı simgeler.

Alevi-Bektaşiler, dinsel inancı gökyüzünden yere indirip yeryüzünü tanrısallaştırırken, ahireti de dünyalaştırdılar; dünyada Cennet'i kurmak için Cehennem yaratıcılarına karşı verilen mücadeleyi kustallaştırdılar.

İnsan Olmadan Tanrı Olmaz

Mansur Dârı'nda eridik; ten'den öte can olduk; can gölgesinde düşündük doğruyu bulduk. Kulak abdesti alıp bilgiyle yıkandık; bilgimizi başkalarına aktararak, başkalarının bilgilerinden beslenerek temizlendik. Akıl kıblesine yöneldik; inancın beyni kilitleyen zincirlerini kırdık.

Alevilik-Bektaşilik felsefesinde insan Tanrı'dan da önemlidir? Çünkü ancak, düşünen insanda Tanrı, bu evrendeki kendi bilincine varır.

"Örf dışı" dinsel-düşünsel-siyasal bir "halk öğretisi", şeriata karşı örgütlenmiş bir "halk İslamlık'ı" olan Alevilik-Bektaşilik; tarihsel gelişimi içinde zaman zaman dinsel-siyasal, zaman zaman da dinsel-düşünsel yanı öne çıkarak varlığını sürdüregeldi. Hangi yönüyle öne çıkarsa çıksın, kendisini bilimsel kılan bir özü varlık koşulu olarak sürekli yaşattı. Her zaman ve her koşulda idealist yan (inanç temeli), materyalist yanın (maddeci düşünce temeli) bir "gerekçesi", onu "haklı", "gerekli" ya da "zorunlu" kılmanın bir aracı oldu. İdealizm temeli üzerinde biçimlenmiş görünmesine karşın, gerçekte "soyut kurmaca" olan bu idealist yan, materyalizm zemininde doğa-toplum yasalarını, insan davranışlarını ve düşüncesini, Tanrı'nın "tasallutu"ndan kurtar-

manın entelektüel bir yolu, yöntemi oldu. "Şeriat kapısı"ndan öte geçemeyen, dünyayı ve insanı yalnızca "silüet"ten tanıyan Sünni ortodoks insanların anlayamayacağı bir yönde-yanda, ibadet olarak algılanan düşünce üzerinde yoğunlaşarak, "bilinç" diyebileceğimiz "gönül bilgisi" üretimiyle genelde Sünni ortodoks dini, özelde insanı "kendi zincirlerinden" kurtardı; idealizmini materyalizmine uydurarak çağı yakalamanın, insanı "kurtarma"nın "sırrına erdi".

"Ortaçağ felsefesi", "köylü ideolojisi" vb. tanımlamalarla küçümsenen Alevilik-Bektaşilik, bilimsel olarak incelenebilir olan bu yönüyle kendisini küçümseyenleri yalancı çıkartacak, yaşadığımız günün içinde kendi "rönesansını" gerçekleştirecek, demokrasi mücadelesinin devingen, üretken kitle temelini oluşturacaktır.

Sünni ortodoksluğun baskı ve kuşatılmışlığına koşut olarak Alevi-Bektaşiler; Sünni ortodoks bilincin ulaşamayacağı "kurtarıcı bâtini bilinç"le örtülmüş sezgisel akıl dünyasına "çekilerek", Sünni yaşamdan tecrit ettikleri materyalist dünyalarını sürekli beslediler; kendi içinde kendi özgünlüğünü koruyarak, kitleselleşecekleri günün olanaklarını yaratmaya koyuldular; o günler gelmiş görünüyor.

Alevilik-Bektaşilik felsefesinde, "ilksiz-sonsuz" olarak algılanan soyut gerçekten (kutsal köken; gerçek gerçek) çıkıp yeniden ona dönme inancı (dinselliği; idealizmi) görüntüsü altında, somut gerçeğin (geçici görünür gerçek) kendi "zorunluluk" ve "gereklilik" çizgisindeki bilimsel gelişimi onurlandırılır-yüceltilir.

İnancın temelinde, Tanrı'dan taşan, fışkıran özün akl-ı evvel'den (Tanrı'dan ilk belirme aşaması) âlem-i şühud'a (nesnel varlıklar âlemi) inerken çizdiği düşünülen kavs-i nüzul (alçalan eğri) ile âlem-i şühud'tan çıktığı kaynağa (kutsal köken) yükselirken çizdiği düşünülen kavs-i uruc (yükselen eğri) eğrilerinden oluşan bir varoluş çemberi vardır.

Çemberin ilk yarısını oluşturan âlem-i gayb'dan (kutsal köken) âlem-i şühud'a (duyularla algılanabilir, bilgiyle ulaşılabilir nesneler dünyası) inen varlığın çizdiği varsayılan yarım daire bütünüyle idealist yanı (inanç yanı) oluşturur; Tanrı'dan yayılan özün, dönüşümler geçirerek, kaynağına "yabancılaşarak" görünür varlıklar durumuna gelişini, bâtını bilince öncelik vererek

açıklar; bu soyut varlıkları ve bunlar arasındaki ilişkileri, geçici görünür gerçek olarak algılanan nesnel dünyaya göre değişmez, kalıcı, ebedi bulur. İnanca göre Tanrı, zaman'ın varedilmesinden önce adem'de (maddenin var olmasından önceki yokluk, hiçlikte) sonsuz güzellikte (hüsn-ü mutlak) bir gizli hazine (kenz-i mahfı) idi; sonu olmayan bir adem'in içinde kendine bakacak göz, vecde gelecek bir gönül istedi;. güzelliğin görülmeye olan eğilimi sonucu Tanrı, evrende tecelli etti. Tanrı'nın varlığı bir dizi soyut dönüşümler geçirerek, her dönüşümde tanrısal özden biraz daha uzaklaşarak (yabancılaşarak), "saf cevher"e kadar indi.

Kutsal kökenden en uzak nokta olarak beliren "saf cevher", aynı zamanda; idealizmden materyalizme kırılan, Tanrı'nın "bilgisi" ve "yönlendirmesi" dışında ve kendi yasaları-kuralları içinde gelişim-dönüşümlerle adım adım yabancılaşmadan uzaklaşan bir sürecin de başlangıcı oldu. "Saf cevher"den; önce cansız maddeler, ardından bitkiler daha sonra hayvanlar ve insanlar oluştu. Aslına dönmek isteyen insan, âlem-i şühud'tan âlem'i gayb'a yükselme çabasına girdi. Bir yandan potansiyelini kendi içinde taşıyan bir önceki konaktan (aşamadan, basamaktan) bir sonraki konağa (aşamaya, basamağa) geçen nesnel bir süreci yaşarken, diğer taraftan bâtında tanrısal özle dolarak O'nunla bir oldu.

Geçici görünür gerçekliğin, ilksiz-sonsuz olarak algılanan soyut gerçekliğe geçinceye değin sürecin kendisi, materyalist bir zeminde yürür. Tanrı, genelde insan, özelde kâmil insan aracılığıyla geçici görünür gerçekler dünyasını; yani, varlıkların ve olguların maddi özelikler gösteren öğelerden oluştuğu, nesnel bilimsel dünyayı tanıma, bilme olanağını bulur. Alevi-Bektaşiler, doğayı Tanrı'dan ayrı düşünmeme zemininde Tanrı'nın, ancak kâmil insan aracılığıyla öğreneceği bir nesnel süreci, bir materyalist açılımı varsaymakla, "insan soyunun en büyük yabancılaşması" olarak algılanan ortodoks dinlerin "kıskacından" kendilerini kurtarır ve bilim dünyasına, aydınlığa adımını atar.

İdealizm ve materyalizm bileşimi olan Alevilik-Bektaşilikte İmam Ali, inanç temelinde insana ve insanca olana inanmanın; insanların vekili olarak namaz kılma, oruç tutma, sofuca yaşama, dert çekme gibi görevleri yerine getirmenin ve insanları bu yüklerden kurtarmanın simgesi durumundadır. Düşünce temelinde

ise kâmil insan düşüncesini gizleyen bir "şifre"dir, şeriatı kaldırmanın, baskıcı ortodoks davranış biçimlerinden kurtulmanın teorik temelidir.

Sürekli bilgilenme süreci olarak algılanan kutup öğretisi, kâmil insan öğretisinin yüceltilmesidir; bu bilgilenme sürecinde bugün doğru olan yarın geçerliliğini yitirmiş olabilir; düşünce çelişe çelişe ilerler, dogmatik metinler yoktur; yalnızca kâmil insanın düşünceleri vardır; bu düşünceler de bir başka kâmil insan tarafından değiştirilinceye kadar geçerlidir. Alevilik-Bektaşilik felsefesi dini, kâmil insanın yaşam görüşüne, bu yaşama görüşünü destekleyen, onu haklı, gerekli kılan "kurtarıcı bâtini bilince" indirger. Bu materyalist çizgi, felsefenin temeline:

1-Dünyayı "taşıyan ve koruyan";

2-Kendini aşarak Tanrı'yla bütünleşmek için düşüncelerinde son derece cesur ve "kural yıkıcı" olan;

3-Fiziksel sorunlarını dinsel dogmaların dışında çözmeye çalışan;

4-Bedenini ve dünyasal yaşamını "cendereye" alan her türlü baskıyı kıran;

5-Düşünen, üzülen, doğru yaptığı gibi yanlış da yapan:

6-Öldüğünde sadece düşünceleri yaşayacak olan;

7-Kendini yenileyen, özsaygısını yitirmeyen;

8-Kendi kendisinin efendisi ve tanrısı olan;

9-Kendi kendisinin yaratıcısı, şekillendiricisi, kanun koyucusu olan bir insanın yerleştirilmesini zorunlu kılar.

Bu anlayış koşutunda insana gereksinimi olan, ona özgürlük veren, ancak onunla bilincine varan; insanı dinsel dogmaların "uşağı" durumuna düşürmeyen; haris, zalim, despot olmayan; zorluk, güçlük çıkartmayan; pohpohlanmaya ihtiyacı olmayan bir Tanrı olgusu yaratır.

Bu nedenle Tanrı, bu evrendeki bilincine varabilmesi için insana muhtaçtır ve insan olmadan Tanrı olmaz.

Konuşan "Tanrı": İnsan

Mansıır Dârı'nda eridik; küçük evren olduk, büyük evreni kanıtladık. Ali dolusu içtik esridik; özlem olup uçtuk, gönül evi-

ne kavuştuk, Tanrı olup konuştuk. Dem-i Hünkârla dirildik; dem-i hizmet gördük, dem tuttuk, deme muhabbet ettik.

Alevilik-Bektaşilik, Tanrı-doğa-insan ilişkisini: Tanrı'dan çıkıp yeniden Tanrı'ya dönen bir çevrim olarak algılanan sudur öğretisi kapsamında açıklar.

Sudur, Tanrı'nın kendi özünden fışkıran, taşan ışığın dönüşümler geçirerek ve bu yolla kendi kendine yabancılaşarak evrende, gözle görülebilir biçimler aldığını savunur.

Tanrı, madde ve eşyanın; hareketin, hareket soyutlaması olarak zamanın var olmasından önceki mutlak yokluk-hiçlik durumunda, kendi kendisinin tanrısı iken, insanlar için düşünülmesi-algılanması güç bir öze sahipti. Mutlak yoklukta-hiçlikte, yokluğu-hiçliği tartışmak anlamsız olduğuna göre, bu aşamada bir "tanrı" varlığından söz etmek sudur açısından üretici değildir. Çünkü Tanrı bu konumda, kendi kendisinin bilincinde; kendi içindeki sonsuz olanakların, yeteneklerin ve güçlerin ayrımında değildir.

Çevrimin hareket ettirici ilkesi olan "güzelliğin görülmeye eğilimi" sonucu Tanrı, sonu olmayan bir yokluğun-hiçliğin içinde kendine bakacak göz ve vecde gelecek bir gönül istedi; işte sudur bu gerekliliklе başladı. Bu gerekliliğin belirmesi ile mutlak yokluk-hiçlik, mümkün yokluk-hiçlik durumuna dönüştü; Tanrı, kendi kendisiyle ilk kez yabancılaştı; kendi bilincine ilk kez vardı; evrenin, bütün ruhsal ve maddesel şeylerin yaratılması için gerekli kaynağı içinde taşıdığının ayırdına ilk kez ulaştı. Kişilik kazandı; önce Tanrı iken şimdi Hak, Hakikat, Gerçek, Aşk oldu.

Daha sonra ilk sudur kademesi olan Hak'tan; Tanrı'nın ilk belirme aşaması olarak algılanan ve tüm diğer şeylerin onun aracılığıyla yaratıldığı kabul edilen ilk akıl (akl-ı evvel) yaratıldı ve böylece çevrimin, kutsal kökenden (âlem-i gayb) duyularla algılanabilir bilgiyle ulaşılabilir dünyaya (âlem-i şühud) inen alçalan eğrisinin (kavs-i nüzul) hareketi başlamış oldu. Ardından sırasıyla ve her adımda Tanrı'dan uzaklaşacak biçinmde; akl-ı evvel'e verilen bilgilerin belirme aşamaları olarak algılanan meleklerin, peygamberlerin, ermişlerin, inananların, inanmayanların, cinlerin-şeytanların, hayvanların, bitkilerin ve doğal elementlerin aklı; bu dokuz akıldan kaynaklanan ruhları yaratıldı.

Tanrı Hak olup potansiyel kazandıktan sonra dönüşümler geçi-

rerek, kendisinden daha az şeyler içeren daha az kendisi olarak beliren aşamalara doğru yol alıp doğal elemente-saf cevhere değin indi. Böylece inançta varoluş çemberi olarak algılanan çevrimin, kutsal kökenden çıkıp görünür evrene doğru inen alçalan eğrisi'nin hareketi tamamlanmış oldu. Alevilik-Bektaşilik felsefesinde varoluş çemberinin bu ilk yarısı, tümüyle bir inanç ürünüdür. Bâtıni bilince öncelik verilerek açıklanan ve geçici görünür gerçekler olarak algılanan nesnel dünyaya göre değişmez, kalıcı ve ebedi bulunan bu idealist yan-idealizm; felsefede öncel-yaratıcı görünmesine karşın, bilimsel bir kaygı gütmeksizin nesnel sürecin-maddeci düşünce temelinin bir gerekçesi, onu haklı, gerekli ve zorunlu kılmanın bir aracı olmak üzere gönül meşrebine uygun biçimde sonradan kurgulanmış bir inanç yaratışıdır. Alevi-Bektaşiler, "zâhiri düşünmenin, zâhiri koşullanmanın" ötesinde, doğal süreci-insan eylemini kutsamak üzere yarattıkları kendi idealizmlerinden, tartışmaya kapalı sonuçlar çıkarmaya kalkışırlarsa, dünya görüşlerini başaşağı çevirmiş olurlar. Tıpkı bir Ortodoks Sünni gibi başka inanırlar, başka düşünürler, başka yaşarlar.

Alevilik-Bektaşilik felsefesinde çevrimin ikinci yarısını, yani Hak'tan en uzak nokta olarak beliren doğal element-saf cevherden çıkıp, yabancılaşma sürecinden uzaklaşacak, her adımda daha çok Tanrı'nın kendisi olacak biçimde dönüşümler geçirerek kutsal kökenle buluşmayı amaçlayan yükselen eğri'nin hareketi oluşturur. Varoluş çemberi'nin yükselen eğrisi bütünüyle materyalizm zemininde-maddeci düşünce temeli üzerinde yürür; inançta, Tanrısal özün görünüşe çıkan bir yaratısı olarak görünmesine karşın gerçekte, Ortaçağ koşullarında bu yaratıyla kutsanmak zorunda kalınan bir öncel yaratıcı'dan başka bir şey değildir.

Bir idealizm-materyalizm bileşimi olan Alevilik-Bektaşilik felsefesinde, alçalan eğri'nin sonu ve yükselen eğri'nin başlangıcı olarak beliren doğal element-saf cevher ya da bunun aklı, ruhu; Tanrı'nın da Tanrılığını yapamayacağı bir sudur aşamasını simgeler. Çünkü, doğal element-saf cevher, yabancılaşmanın son halkasıdır; en az Tanrı'dır. Bu bağlamda, idealizmden materyalizme kırılan, Tanrı'nın bilgisi-yönlendirmesi dışında ve kendi yasaları-kuralları içinde gelişim-dönüşümlerle adım adım "yabancılaşmadan" uzaklaşan bir sürecin başlangıcı olur.

Varoluş çemberi'nin yükselen eğrisi'nin dönüşümleri giderek soyuttan somuta doğru evrilir. Her şeyin dünya çevresinde döndüğü algısıyla beslenen ve bir çember yayını izleyen hareketin soyutlanması olarak bilince çıkan zaman sürecinde; dokuz ruh, dokuz akla verilen bilgilerin görüntülerinin belirdiği tanrısal mekânlar olarak Atlas, Burçlar, Zühal, Müşteri, Merih, Güneş, Zühre, Utarit ve Ay biçiminde somutlanır. Dokuz gökkatı'ndan genelde evrende, özelde ortamda; nesnel süreci-yaşamı önceleyen nitelikler olarak sıcaklık, soğukluk; kuruluk ve yaşlık öğeleri belirir. Bu dört öğe'nin ilişkisinden üç âlem, yani cansızlar âlemi, bitkiler âlemi ve hayvanlar âlemi ortaya çıkar. Hayvanlar âlemi, çevrimde dokuzuncu ve son sudur kademesi olarak beliren, derece derece yükselerek Hakk'a ulaşan eksiksiz, olgun, yetkin insanı temsil eden insan-ı kâmil aşamasıyla son bulur.

Tanrı kendisini doğal elemente-saf cevhere taşımakla bir bakıma, varlığını da yadsımış olur. Potansiyelini kendi içinde taşıyan bir önceki konaktan-aşamadan-basamaktan bir sonraki konağa-aşamaya-basamağa geçen nesnel süreci, yönlendirmek şöyle dursun, onun nasıl olduğunu bilmekten bile acizdir. Deyim yerindeyse Tanrı, bir "dünya" cahilidir.

Cahili olduğu bu "dünyayı" tanımak-bilmek, kendi "cehaletine" son vermek için Tanrı, tanrısal özü en çok içeren yani en çok Tanrı olan insana gereksinim duyar; genelde insan, özel de kâmil insan aracılığıyla inançta, geçici görünür gerçekler dünyası olarak kutsanan, gerçekte ise varlık ve olgu anlamında maddi özellikler gösteren öğelerden oluşan bir nesnel süreçten başka bir şey olamayan bu dünyayı tanıma bilme olanağına kavuşur.

İnsanın Tanrı'ya değil, Tanrı'nın insana muhtaçlığı zemininde, kendi kendisinin tanrısı-efendisi; kendi kendisinin yaratıcısı-şekillendiricisi olarak öne çıkan insan, inançta ve düşüncede son derece cesur ve kural yıkıcı olan, bu yolla sürekli kendini yenileyen, bedinini ve dünyasal yaşamını cendereye alan hemen her türlü baskıya başkaldıran bir "savaşçı" olarak belirir. Kutsanarak tersyüz edilmiş kolektif bilincin son halkası olarak şekillenen ve ilksiz-sonsuz olarak algılanan tanrı inancı-inanç tanrısı, konuşan tanrı-tanrı insan kılığında ayakları üzerine oturtulup doğayı-olayları anlama aracı durumuna dönüştürülürken; kurgulanan

tanrı, kurgulayanda somutlanır. Tanrı, insan donunda söyleyen-eyleyen bir varlığa bürünür.

Bu kanalda, yolda, medeni insan kafasının ürünü olan ve doğa-toplum yaşamının sınırları dışında yabancılaşıp kemikleşerek geriye dönüp yine aynı medeni insanının "kafasını zincire vuran" ortodoks dinsel inanç, "gökkatlarından" yeryüzüne indirilir, kendisini yaratan kolektif insan bilincinin süzgeçinden geçirilerek kâmil insanın yüceltilmesi bağlamında, âlem donunda Tanrı adına tasarrufta bulunduğuna inanılan kutbun yaşam görüşüne, bu yaşama görüşünü destekleyen, onu haklı ve gerekli kılan bir "bilince" indirgenir.

Alevi-Bektaşiler tanrı-doğa-insan özdeşliği zemininde Tanrı'nın, ancak kâmil insan aracılığıyla öğrenebileceği bir nesnel süreci, bir materyalist açılımı varsaymakla kendi yabancılaşmış kolektif bilinçlerine "esir" olmaktan kendilerini kurtarmış, bilim dünyasına, aydınlığa adım atmış olurlar.

Alevilik-Bektaşilik felsefesini bugünlere taşıyan, onu sürekli güncel kılan işte bu materyalist özdür; dinin, kâmil insanın yaşam görüşüne indirgenmesi görüntüsü altında, insana ve toplumsal bilince duyulan saygıdır; inanç ürünü soyut tanrıyı insan donunda somut kılan, onu gerektiğinde güldüren, ağlatan, onu yeri geldiğinde zalim-despot davranana, zorluk-güçlük çıkarana isyan ettiren cürettir.

Ancak Alevilik-Bektaşilik felsefesinin bu en can alıcı noktası, onun aynı zamanda en zayıf halkasıdır. Çünkü burası, doğa-toplum yaşamının sınırında, hem toplumsal insan bilincinin harmanlanma-maddeci düşünce temeli üzerinde gelişen akıl ürününün hasat alanı hem de kutsal kökene bir atlama platformudur.

Ya felsefenin idealizm yanına-inanç yanına ağırlık verilecek; din kâmil insanın yaşama görüşü olmaktan çıkarılarak kurgu ürünü Tanrı'ya teslim edilecek, bu yolla Anadolu yaratısı Alevilik-Bektaşilik tarihe gömülecek ya da materyalizm yanına ağırlık verilecek; kutsal köken'le birleşme bir olma, birey-toplum bilincinin kutsanması olarak algılanacak; insan ve toplum kendi kendisinin tanrısı olarak kendi kaderini kendisi çizecek kendi-kendini yönetecek; dünyayı Tanrı'nın "tasallutundan" kurtaracaktır.

Ya kendi geçmişini yadsıma pahasına Ortodoks Sünnilikle bir

noktada buluşacak ve onunla barış içinde bir arada yaşayacak ya da doğa yaşamının sınırları içinde kalarak, bu günlere taşıdığı insan-toplum düşüncesini-eylemini-özlemini yaşanan anda yeniden yorumlayarak, halkın gelecek alınyazısını belirleyecek olan sınıf bilincine-sınıf insanına, onu en az örselenmiş olarak teslim edecek, taşıyıcısı olarak içinde yer alacaktır.

Bu Dünyada Hesaplaşmak...

Mansur Dârı'nda eridik; adem'den yansıyıp adam olduk; adamdan başka gerçek tanımadık. Kızılbaş meydanını açtık, kendimizi bulduk, kendimizi güttük. Sır olduk, sırra erdik; kendimize bakıp Hakk'ı gördük. Delil olduk, delili hiç dinlendirmedik.

Alevilik-Bektaşilik, yaklaşık 700 yıl önce Anadolu toprağında; Şamanizm, Helenizm (özellikle Platonculuk) ve Ali kültü buluşması zemininde, İslamın getirdiği değişmez koşullara (Sünni Ortodoks ilkelere) karşı Orta Asya kökenli göçerlerin, yerli köylülerin ve özgür ruhlu "gönül erleri"nin bir tepkisi olarak doğdu. Baskıcı yönetime ve Sünni Ortodoks kuşatılmışlığa karşı inanç ve kendi bilinç ortamında "gönül uyarınca" davranma özgürlüğü, özlemi temelinde yapılanan ve Hacı Bektaş Veli'nin dışa dönük eylemlerinde nesnelleşen bu tepki; çok tanrıcılıktan tektanrıcılığa geçerken doğadan, topraktan "koparak" Tanrı'nın "peşinden gökyüzüne yükselen" insanı, alıp "yere indirdi" ve onu "yaşanılan yerde" toplumun duyarlı bir üyesi yaptı.

Türklerin Müslümanlıkla kitlesel düzeyde "tanıştıkları" dönemlerde Sünni Ortodoks ilkeler, toplumsal düzeyde "uygarlığı çelmelemeye" çalışan, aklın kılavuzluğunu hiçe sayan, düşünceyi ve bilimi "dogmaların kulu" yapan, "halk çalışsın yönetenler yesin" düzeninin sürdürülmesinden yana olan bir "inanç ağırlığına" bir "resmi" dinsel ideolojiye dönüşmüştü.

Alevilik-Bektaşilik, bu "inanç ağırlığı", bu "resmi" dinsel ideoloji altında ezilen, horlanan, yabancılaşan Anadolu insanının özgürleşme; bağımsız düşünme, haksızlığa, sömürüye başkaldırma eylemleri kapsamında, Ortaçağ karanlığından sızan ve geleceği aydınlatan bir "ışık" olarak belirdi. Tanrı'yı, insan aracılığıyla konuşan, söyleyen, davranan bir eylemin içine "soktu"; in-

sanı, şeriat varlığından, bir "yorum", bir "yetenek" varlığına yükseltti ve onu yaşama, yaşamdan gelen bir geleneğe bağladı; ama hiçbir zaman değişmezliğe tutsak etmedi; düşünme-davranma bütünlüğü içinde inandığı gibi davranmasını, düşündüğü gibi yaşamasını sağladı.

Alevi-Bektaşiler, "kurtarıcı bâtini bilinç"le donanmış "gönül erleri"nin kurmaylığında; bir yandan, "inanç susuzluğuna" ve özlemlerine yanıt verecek bir sezgisel akıl dünyası (duygu kanalı) yaratarak şeriata tavır alırken, diğer yandan, doğanın ve toplumun gereklerine göre düzenlenecek bir yaşam, bir yaşama ortamı için egemene isyan ettiler.

Kıyıma uğramalarına karşın kan akıtmadan "gönül suyu" sunarak, Anadolu'yu içten ele geçirdiler; Anadolu insanıyla içlidışlı, senli-benli oldular.

Anadolu insanı bu yolda özlemini, sevgisini "gönül erleri" biçiminde "kişileştirdi" ve onlara olağanüstü, insanüstü "yetiler" verdi. Onlar aracılığıyla İslamlığı yorumladı; ruhsal inanç zenginliğini, insan sıcaklığını, eşitsizliğe, sömürüye ve baskıya duyarlılığı kucaklayan bir kültür, bir "Halk İslamlığı" yarattı. Bu yolla dini, insanı insan yapan özgürlüğü, toplumu toplum yapan demokrasiyi ve direnmeyi olanaklı kılan dayanışmayı üretmenin; bu dünya sorunlarını bu dünyada çözmenin, hesaplaşmayı "burada" yapmanın; güzelliği, erdemi, mutluluğu, doğruluğu, saygıyı, sevgiyi, "düş ürünü" bir dünyada değil, "yaşanılan yerde" aramanın bir aracı durumuna dönüştürdü.

Bu aracı kullanarak var olan her şeyi, bir daire yayı çizecek biçimde akan zamanının devingen halkaları biçiminde algılayarak yeniden yorumladı ve dünyada yalnızca bu toprağa özgü Alevilik-Bektaşilik adını alan bir kültür "vücuda getirdi".

Bu kültürün gelişmesine koşut olarak: Tevella (Ehlibeyt'i, Ehlibeyt soyundan gelenleri sevme, onları sevenleri sevme) ilkesi, insanseverlik zemininden bireyin temel insan haklarına kavuşacağı, toplumun kendi kendini yöneteceği, herkesin üretime katılacağı ve üründen hakça pay alacağı bir toplum için mücadele aşamasına; teberra (Ehlibeyt'e, Ehlibeyt soyundan gelenlere ve bunları sevenlere düşmanlık gösterenleri sevmeme, bunları sevenleri de sevmeyip onlardan uzak durma) ilkesi ise nefret zemi-

ninden insana yönelik baskıya, aşağılanmaya, sömürüye karşı verilen mücadele aşamasına evrildi.

Bu gelişme, toplumda ezilen, sömürülen katmanlar, sınıflar temelinde çıkarları ve umutları bir olan, aynı geleceği koşan Alevi-Sünni tüm insanları kucaklayan; genelde din kardeşliğini, özelde Alevi-Alevi ve Sünni-Sünni kardeşliğini yapaylaştıran; "özgür bireyin", "özgür yurttaşın" öne çıktığı gerçek Alevi-Sünni kardeşliğinin maddi ve düşünsel temellerini de yarattı.

Anadolu Alevi-Bektaşilerinin bu "anahtar konumu"; ekonomiyi ve politikayı "güden" egemen güçler için her zaman bir korku kaynağı oldu. Bu nedenle her Alevi-Bektaşi bu konumunun bilincinde olmalı, sorumlu düşünmeli, sorumlu davranmalıdır. Bu temelden kaynaklanabilecek kimi olumsuz gelişmelere yardımcı olmamalıdır.

Alevilik-Bektaşilik felsefesinde materyalist yan (maddeci yan, maddeci düşünce temeli) inancın tuğlalarıyla örülüdür, deyim yerindeyse nicel boğuntudadır; eğer sürekli inanç yanı vurgulanıp pekiştirilirse, her şey inancın (idealist yan) denetiminde ele alınırsa, düşünce atılım yapamaz, bu kültür insanı aydınlığa çıkamaz, körlenir; giderek "kahrolsun büyük din, yaşasın küçük din" anlayışını öne çıkarır.

Bu durum egemen güçlerin işine gelir; 700 yıldır yaptığı gibi Alevi-Bektaşileri dinsiz olmamalarına karşın dinsizlikle suçlar ve yargılar; düşünce yanını inanç yanıyla "perdeleyerek" bu kültürü "boğazlamaya" kalkar.

Ama Alevi-Bektaşiler, düşüncelerinden dolayı "dinsiz" olarak değil; toplum düzenini maddeci bir yaşama anlayışı üzerine oturtmak isteyen, inançlarını ise bu isteklerini tavıra, eyleme, davranışa dönüştüren bir manevi güç olarak gören devrimciler, ilericiler, aydınlık insanlar olarak algılanmak, şayet yargılanmak gerekiyorsa böyle yargılanmak istiyorlar.

Kendini Bilmek

Mansur Dârı'nda eridik; Ali çerağını uyandırdık; gönül lambası olup harkesi gerçeğin ışığıyla aydınlattık. Birlik dirlik olduk, birliğe ulaştık.

İnanç temelinde, bağnaz Sünniliğin ortodoks "bahçesi"nde tümüyle "tüketici" olan "Şeytan Ayetleri" kapsamında tartışmak yerine; İslamlık'ın Sünni yorumuna bir "tavır" olarak gelişen ve şeriat ilkeleriyle bütünüyle çelişen Alevilik-Bektaşiliğin, Sünni İslamlık'la giriştiği dinsel-düşünsel-siyasal "hesaplaşma"ya "katkı"da bulunmak daha "üretici" olacaktır.

Doğulu "duygusal" insanın "gönlü"ne yerleşen ve "gönül bilgisi"yle beslenerek 700 yıl boyunca sürekli gelişen, yeni yeni düşünce ürünlerini kendinde özümseyen ve "değişememek", "düşünmemek", "ileri gidememek", "katılaşmak", "duyarsızlaşmak", "insan olarak kendine yabancılaşmak" vb. anlamlarına gelen "Sünni dogmalar"dan kendini kurtaran insanları bağrında toplayan Alevilik-Bektaşilik; Anadolu insanının davranış biçimini, dünyaya, çevreye ve insana bakışını, yaşamaktan, sevgiden ve ölümden ne anladıklarını dile getiren bir "yaşam görüşü"dür, bir "yaşama biçimi"dir, dili Türkçe olan "örf dışı" dinsel-siyasal-düşünsel bir "halk öğretisi"dir. Bunun ötesinde, bu dinsel-siyasal-düşünsel "öğreti"yi "rehber" edinen ve Bektaşilik adı altında düşünce ve inanç yönünden şeriata karşı örgütlenen "kurum" olarak bir tarikattır, bir "halk İslamlık"ı "örgütü"dür.

Alevi-Bektaşilerde "gönül bilgisi", kendini bilmenin bir koşulu durumundadır; inanç temelinde şeriata, düşünce temelinde yaşadığı toplumdaki eşitsizliğe, zulme, haksızlığa, ezilmişliğe karşı bir tavır, davranış olarak kendini gösteren ve "emek vererek", "yaşanarak" ulaşılan bir "insan olgunluğu"dur.

Şeriat insanında inançla yaşam birbirinden kopuktur, Sünni insan başka inanır, başka düşünür, başka davranır; daha doğrusu yaşam inancı, inanç yaşamı sürekli "yalanlar", "yabancılaştırır"; inancın, şeriat insanına yüklediği sorumluluklar onu din karşısında "düşünmeden davranan" bir "görev insanı"na indirger. Özcesi, "kör inançlar"ın düşünce olarak algılandığı, "kaderler"in daha yaşama atılmadan çizildiği, biçimin öne çıkanlıp özün yadsındığı ve bu nedenle kolektif bilinç olarak tanımlanan insanlık değerlerinin "zincire vurulduğu", "örselendiği", "hırpalandığı", insan doğasına, canlı doğasına, madde doğasına ters bir "dünya"dır ortodoks Sünni dünya.

Alevilik-Bektaşilik dünyası, Sünni dünyanın uzağında; her

şeyden önce bir "gönül dünyası"dır. Merkezinde insanın bulunduğu, sınırları içinde insanın devindiği; o insanın yüceltildiği, "kutsandığı"; o insan üzerinden her şeyin, Tanrı'nın bile "yargılandığı", "eleştirildiği", insanı kurtarıcı bâtini dinsel bir inanç "dünyası"dır. Bu dünyada başka inanmak, başka düşünmek, başka davranmak bir "düşkünlük" (ocak'tan, cemaat'tan kovulma) nedenidir. Yapısında taşıdığı zıtlıkların doğal bir sonucu olarak Sünni yaptıklarını bir başka Sünniden gizlerken, Alevi-Bektaşilerde "düşündüğü gibi davranmak" ilkesinin bir uzantısı olarak böyle bir "gizlenme" yoktur; bu durumla çelişir gibi gözüken ve Sünni baskı ve kuşatılmışlığa karşı bir "korunma mekanizması" olarak gelişen "takiye" (gizlenme) bir inanç değil, bir "korunma" yoludur.

Ahmet Yesevi geleneğinden doğan ve kökleri Orta Asya'ya uzanan Bektaşiliğin önem sırası ve etkinliği kimi yazarlarca farklı görülmekle birlikte genelde üç kaynaktan beslendiği kabul edilir:

1-Doğu; Orta Asya; İslamlık öncesi Türk yaşamı; eski Türk inanışları; şaman inanışları.

2-Din; İslamlık; İslamlığın bâtını yorumu; bu yorumu destekleyen Kuran ayetleri; Ali-Hasan-Hüseyin olayları ve bu olayları destekleyen hadisler.

3-Anadolu İlkçağı; eski Anadolu dinleri; Dionysos törenleri; Orpheus-Pythagoras inançları.

Ahmet Yesevi, göçebeler arasına İslamı yayan ve Türkmen boylarının inançlarını yönlendiren ilk Türk sûfisidir; Hacı Bektaş Veli de göçebe Türkmen halkın yanında bir ermiş, bir sûfiydi.

Orta Asya'dan gelen Türk boyları Horasan'dan geçerek Anadolu'yu geldiler; Horasan yolunu izledikleri için bunlara "Horasan erenleri" dendi; Hacı Bektaş Veli, Horasan erenlerindendi ve Baba İlyas-ı Horasani'nin taraftarlarından biriydi. Doğal olarak öncelikle "Şii etki"ye karşın eski Türk geleneklerinin, törenlerinin egemen olduğu Babailikten etkilendi ve siyasi eşitsizliğe duyarlılaşmış kırsal çevrelerde hızla yayıldı. Daha sonra "Şii etki"nin ağırlıkta olduğu Ahiliği kendi içinde özümsedi; kimi Ahi merasim ve âdetleri, Bektaşilik inancına eklendi; böylece Bektaşilikte Şii yan iyice belirginleşmiş oldu.

Bektaşiliğin kitle tabanını oluşturan Anadolu insanı, kaynak-

tan getirdiği çoktanrıcı döneme ilişkin değerlerini, geleneklerini, törelerini terk etmedi, edemedi; öncekiyle sonraki arasında bir birlik-bütünlük oluşturdu. Bir yandan Anadolu İlkçağından gelen düşünceleri kendinde özümserken diğer yandan, göçer yaşamdan yerleşik yaşama yeni geçmiş insanların dünyayı bir yorumlaması olarak beliren son tektanrıcı din İslamlıkla kendi değerleri arasında bir bağ bağlantı kurdu; İslamlığı, kendi değerlerini de yaşatacak biçimde yorumlayarak, "Sünni cemaat dışı öğeler"in ağırlıkta olduğu yeni bir "din" yarattı.

Bektaşilik XV. yüzyıl'dan başlayarak Şii öğelerin egemenliği altında eski Anadolu inançlarının yeni bir "senteze" ulaştığı Hurufilikten etkilendi; uğradıkları zulüm ve baskıdan kurtulmak için Anadolu'ya, Bektaşiliğe sığınan Fazlullah'ın müritleri, Rumeli dahil hemen her yere göçerek, oralara Hurufiliğin esaslarını taşıdılar; bu eylemleriyle Bektaşi mozayiğini önemli ölçüde zenginleştirdiler.

XVI. yüzyılın başından başlayarak Kızılbaşlık, Bektaşiliğe kesin damgasını vurdu; Bektaşilik, Kızılbaş akımıyla günümüze kadar gelen biçimini aldı; tarikat adap ve erkânı, Kızılbaş yöntemlerden derinden etkilendi.

İlk Safeviler olan Şeyh Cüneyt, Şeyh Haydar ve Şah İsmail taraftarı Türkmen boyları, genelde Kızılbaş adı altında toplanıyordu; inanç düşünce etkileşiminin ötesinde bu Türkmen boyları, Bektaşiliğin kitle tabanını oluşturarak ona bir "dinamizm", bir "tavır" değişikliği getirdi ve Bektaşilik, açık olarak Sünni cemaat dışı bir görünüm kazandı; Safevi propagandayla birlikte Şiilik "bir siyaset olarak" öne çıktı.

Görüldüğü gibi Bektaşilik "bir günde" doğmuş değildir; gelişimi yüzyıllar sürdü, oluşumunda birçok evreler yaşandı; bu bakımdan onu birkaç kişinin "kafa ürünü" saymaktan öte, Anadolu insanının "bilinç birikimi"; kaynağını eski Türk inançlarından alan Babailik, Ahilik, Hurufilik, Kızılbaşlık ve İlkçağ Anadolu düşünce-inançlarından etkilenerek gelişen, İslamlığın bâtıni yönü olarak beliren ve ezilen insanların kurtuluş umudu olarak şekillenen, "evrensel" nitelikli "bâtıni kurtarıcı bilinç" olarak algılamak gerekir.

Alevi-Bektaşi dünyası halifelik seçiminde Ali'ye yapılan haksızlığı. Hasan ve Hüseyin'e yönelik kıyımı, tarihsel toplumsal

haksızlığın bir "simgesi" olarak algılayıp dinsel-sınıfsal sömürü altında olanları, egemene karşı bir "başkaldırıya" yöneltirken, hoşgörü ve sevgi temeli üzerine yapılanan bir "insanseverlik dünyası" yaratıyor ve ezilen, horlanan Anadolu insanının sınıfsal dertlerini, acılarını, elinden geldiğince "kucaklamaya" çalışıyor.

Sınıflı bir toplumda, ezilen sınıf insanının demokratik ve siyasi sorunlarını çözmek, çözüme kavuşturmak bir "tarikat öğretisi"nin görevi olmadığı gibi, bu "yükü" omuzlayacak siyasal bir ideoloji de değildir; ancak, Anadolu toprağında sosyalizm mücadelesine, demokrasi kavgasına soyunanlara "kafa katkısı" verecek, zengin pratik olanaklar sunacak başkaca devrimci dinsel-siyasal bir dünya da yoktur.

Gelin Canlar Bir Olalım

Mansur Dârı'nda eridik; çevrimde gezindik; önce inanç idik, sonra akıl olduk, aklı inanca kilitlemedik, aklın güdümünde inancı kutsadık. Gökyüzünden yere inip seviştik, söyleştik; abıhayat içip ölümsüzleştik.

Selçuklular döneminde, göçebe aşiret örgütlenmesinin değerlerinin çözülmesi ve aristokrasinin toprak üzerinde egemenlik kurması, kimi büyük toplumsal patlamalarla gerçekleşebildi. Sınıflar savaşımı zemininde, silahtan arındırılıp uyruk durumunda bağımlı köylüler haline getirilmeye çalışılan Türkmenler, kendileri için uygun bir fırsatı yakaladıkları anda görece yoğun eylemlere giriştiler; zaman zaman topluca direndiler. Her yıl devlete ödedikleri toplu verginin sürekli artması karşısında dayanılmaz yaşam koşullarına itilen Oğuz kökenli Türkmenler, bir yandan yaşanan toplumsal haksızlığa, eşitsizliğe başkaldırırken, diğer yandan Asya içlerinden taşıyıp getirdikleri ilkel eşitlikçi insanlık değerlerini, Anadolu toprağında yeşeren ve Arap Yarımadası'ndan kopup gelen muhalefet değerleriyle buluşturma, isyanlarına düşünsel bir yapı oluşturma yoluna gittiler. Bu kanalda yapılanan ve şekillenen bâtıni başkaldırı karşısında paniğe kapılan Selçuklu aristokrasisi, egemenliklerini yaymak-pekiştirmek için, Sünniliği korumaya, devlete hizmet edecek ideolojik dayanaklar yaratmaya girişti.

Sürece koşut olarak, bağımlı köylülüğün üzerindeki sömürü ve baskının netleşmesi anlamında feodalleşme, devletin daha pahalı bir devlet haline gelmesi, yani egemen sınıfın kalabalıklaşması, yönetim ve saray giderlerinin sürekli artması ve halka ağır vergiler getirilmesiyle el ele yürüdü. Bu koşullarda bâtını başkaldırı, köylüler, göçebeler ve yoksul zanaatkârlar arasında büyük taraftar buldu.

XIII. yüzyılın başlarında dayatılan feodalleşmeye karşı, kendi içlerinde bir çıkar çelişkisi olmasına karşın yerleşik tarım zemininde üretici köylüler ile otlatıkçılık (hayvancılık) zemininde göçebeler, toplumsal eşitliği sağlama ortak paydasında birleştiler. Selçuklu egemen sınıfı içindeki parçalanmalardan, bunun doğal bir uzantısı olan merkezi otoritenin zaafa düşmesinden de yararlanarak XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde arka arkaya başkaldırdılar. Bu isyanların ilki ve en önemlisi Babai ayaklanmasıdır. Baba İshak'm önderliğinde kurulu düzene başkaldıran Babailer, Selçuklu ordularını bozguna uğratarak Malatya, Tokat ve Amasya yörelerini ele geçirdiler. Sonunda bu isyan devşirme hassa birliklerinden ve ücretli Frank şövalyelerinden oluşturulan büyük bir orduyla zorlukla bastırılabildi.

Babai ayaklanmasının hemen ardından Anadolu, Moğol istilasına uğradı. Selçuklu merkezi otoritesi hemen hemen tümüyle dağıldı. Yerleşik tarım temelinde genişleyen üretimin sürdürülmesi olanaklarını korumak-yaratmak yerine, vergileri artırmak yoluna giden talancı Moğol sistemi, özellikle göçebe yarı-göçebe Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı uç böl gelerinde yeni isyan tohumlarının atılmasına yol açtı.

Anadolu'da Bir Işık: Hacı Bektaş Veli

Yönetimsel ve düşünsel birliğin ortadan kalktığı; sömürüye ve baskıya dayalı toplumsal gerginlikten kaynaklanan isyanların arka arkaya patladığı böylesi bir dönemde; genç yaşında Horasan'dan kopup gelen, Baba İshak'tan el alan, onun ışığında yürüyen, onun katledilmesinden sonra Sulucakarahöyük'e yerleşen Hacı Bektaş Veli, Anadolu'da bir ışık olarak belirdi.

Selçuklu yönetimini sarsan Moğol saldırıları, güneyden gelen

Araplaştırıcı inanç akımları, toplumsal mutluluğu doğrudan çalışmada, üretimde değil de kılıçların ucunda arayan egemen yargı, Anadolu insanını kaygılı bir ortamın içine itti. İran'dan gelen tasavvuf akımı değişik yorumlara uğradı; bu yorumlar, birbirleriyle uzlaşmaz tarikatların doğmasına yol açtı. Yasakçı, baskıcı, sınırlandırıcı, ürkütücü bir tutumu benimseyen; yaşamın tüm girinti çıkıntılarına girmeye çalışan; bireyi belli değişmez görevlerin tutsağı durumuna sokan Ortodoks Sünniliğin egemen olduğu kentlerde, Sünnilik adına "sosyal barış" öneren mezhep ve ideolojiler şekillenirken; yerleşik tarım ve otlatıcılık temelinde üretici köylüler ve göçerler Sünniliğe karşı, toplumsal eşitliğin sağlanması adına bâtıni mezhep ve ideolojiler altında toplanmaya başladı. Bu tutumların kurumsallaşması sürecinde kentlerde ve Sünnilik temelinde, Selçuklu egemen sınıfının seçenek ideolojisini üreten ve tüketici varlıklı kesimlerde yaygınlık kazanan, giderek meşru sultanlarına isyan eden Türkmenlerin büyük bir günah işlediğini, öldürülmeye müstehak asiler olduklarını, merhamet edilmeyerek tümünün kılıçtan geçirilmelerinin gerektiğini söyleyen-savunan bir kanalda örgütsellik kazanan Mevlevilik ile Ortodoks Sünnilik ve bunu ideoloji edinen egemenle tam bir hesaplaşmaya giren ve toplumsal haksızlığa duyarlı kırsal kesimde hızla yaygınlaşan Bektaşilik arasında, bir kapışma başladı. Bu kapışmadan, tüm Sünni baskı ve kuşatılmışlığa karşın Anadolu insanının sesi Bektaşilik yengiyle çıktı ve bugünlere taşındı.

Gelin Canlar Bir Olalım

Bundan yaklaşık 700 yıl önce güvercin donunda gökyüzünden Anadolu toprağına inen Hacı Bektaş Veli; Sünni Ortodoks Müslümanlıkla barış içinde bir arada yaşama adına değil, Asya kökenli ilksel eşitlikçi toplum değerleriyle uygar eşitsizlikçi toplumda eşitlik adına muhalefet eden değerlerin buluşmasıyla yeni bir sentez olarak beliren ve sonraları Alevilik-Bektaşilik biçiminde kimlik kazanacak olan yaşam görüşü adına; bütün gönüllerin aydınlığa, bütün canların ermişliğe kavuşmasını dileyen bir yürek vuruşuyla seslendi gönül yoldaşlarına: Gelin canlar bir olalım.

İçten, dıştan baskıya uğramış, horlanmış, sömürülmüş; esen-

liğe susamış, barışın, eşitliğin, yiğitliğin tadına vurulmuş kır emekçilerine, göçerlere yüksek dağ doruklarından seslendi: Gelin canlar bir olalım.

Evrenin enginliğinde zenginliğinde gücün yettiğince olanağınca dolaşmak, gezmek, görmek, söyleşmek, sevilmek, öğrenmek, kısaca yaşamak özlemi içinde olanlara "sessizlik" olarak algılanan Anadolu insanının kolektif dileğiyle seslendi: Gelin canlar bir olalım.

Arınmış bir yürekle dolaşmak, er olmak, erlerle yaşamak, erenlere karışmak isteyenlere; görüşmek, barışmak, konuşmak, sevişmek isteyenlere; esriyen gönüllerde kendini bulmak, kendinde başkalarını, başkalarında kendini görmek isteyenlere yücelerden seslendi: Gelin canlar bir olalım.

Başeğmek, alçalmak istemeyenlere, yanlışı doğruya, çirkini güzele çevirmek isteyenlere, eylemin olanaklı olduğu yerde eylemek isteyenlere, eylemin olanaklı olmadığı yerde söylemek isteyenlere "dışa dönük eylemlerinin nesnelleşmesi" anlamında seslendi: Gelin canlar bir olalım.

Uygar insanlara özgü bilinç açıklığına davranış bağımsızlığına kavuşmak isteyenlere; insan denen varlığın değerini, önemini, evrendeki yerini bilmek isteyenlere; bilmenin üstünlüğünü, erdemin öncülüğünü, gelişmenin yaratıcılığını, iyinin güzelin yönlendiriciliğini anlamak isteyenlere erenler toplantısından seslendi: Gelin canlar bir olalım.

Ortodoks Sünniliğin uyuşturucu etkisinden kurtulmak, özgürlüğün diriltici-can verici sıcaklığına koşmak, yeniyi bulmak, eskiyi yerli yerine koymak, yani her an yeniden doğmak isteyenlere yaşamı kucaklayan-onurlandıran inancının diliyle seslendi: Gelin canlar bir olalım.

Özlemin Nesnelleşmesi: Hacı Bektaş Veli

Bu bağlamda Hacı Bektaş Veli Anadolu insanının özleminin, umudunun, bilimsel bir kaygı gütmeksizin düş gücünün bir ürünüdür. Anadolu insanının Anadolu toprağında yetiştirdiği, sevip geliştirdiği; özlemine, umuduna, düş gücüne uygun biçimde söylencelerle giydirip kuşattığı, doğaüstü yetilerle donattığı, düşün-

celeri kırsal kesimde kitlesellik kazanan, düşünme-davranma özgürlüğünden yana, açıklığı seven, baskıya karşı savaşan bir öncüdür Hacı Bektaş Veli. O bir olay değil, toplumsal bir olgudur. Doğuş yıllarında ortaya konan ilkelerle yaşamaya çalışan ve değişmeyen, tartışılamayan, esnetilemeyen bir inanç kurumu yaratan Sünni İslamlığın, yaşanan nesnel süreç tarafından yadsınmasıyla ortaya çıkan inanç boşluğunun doldurulmasının yaratısıdır Hacı Bektaş Veli. Tek tanrıcı dinin ortodoks kurallarına kitlenip kalan insanı, can yoldaşlığı, kavga yoldaşlığı temelinde önce toprağa sonra yaşamdan kaynaklanan, yaşamla gelen bir birikimin ürünü durumunda olan geleneğe bağlayan süreci başlatan bir toplumsal olgudur Hacı Bektaş Veli. İslamın getirdiği değişmez koşullara karşı yaşamsal bir tepkidir Hacı Bektaş Veli.

İşte bu tepki sonucu, Arap Yanmadası'nda doğan İslamlık Anadolu'da; Asya kökenli göçerlerin, yerli halkın ve Ortodoks Sünniliğe muhalefet eden Şii topluluğun uygarlık öncesi çağlardan taşıyıp getirdiği değerlerin, bu değerlerin bir sentezi biçiminde beliren ve halkın isyanını besleyen ideolojinin üstünü örten bir cilaya dönüşebildi. İnanç kökenli düşünceler bağlamında, geleneğin üzerindeki örtü kaldırılabildi ve yaşamla beslenen bir ürün durumuna getirilebildi; düşüncenin yüzü güneşe gösterilebildi.

Herkesin, her şeyin yazgısını çizecek biçimde soyut olarak tasarlanıp kutsanan, sonra da halkın kolektif belleğine "gerçek varlık" olarak yerleştirilen Tanrı algısı eleştirilebildi; yaşanan ve kesinlikle bilimsel olan nesnel süreci onurlandırmak için bilimsel olup olmadığı kaygısı gütmeksizin, sağduyunun-önsezinin yarattığı ışıkla bir gönül kanalı açarak, insanları da peşine takıp gökyüzüne yükselen Tanrı alınıp yeryüzüne indirilebildi; karayazgıyı yaşayan değil, bu yazgıyı yaratan eleştirilebildi; insanın, kendi kaderini kendisinin çizebileceği gerçeği yaşama geçirilebildi.

Akınların, savaşların, saldırıların yoğun olarak yaşandığı, yoksulun daha yoksul, azgının daha azgın olduğu bir ortamda, Anadolu halkının kolektif belleğinin, toplu eyleminin-söyleminin bir simgesi olarak güvercin donunda bu toprağa ayak basan Hacı Bektaş Veli, özlemlerin, umutların kucağında beslenerek önce kendi nesnel yaşamının sınırlarını aştı, sonra da doğa insan

yaşamının sınırlarını aştı ve evrenin sonsuzluğuna uzanan bir davranışın taşıyıcısı oldu.

Ancak bu duygu sürecinin, bu gönül dünyasının gerçek yaşama yönelik halk katında beliren kolektif söylemi-eylemi beslemek, onurlandırmak, onun gerekliliğini-zorunluluğunu kanıtlamak için kendince bir yöntem içinde ve gönül meşrebine uygun biçimde soyut olarak kurgulandığını, bir kutsanmışlık yaratmak üzere inanç olarak öne çıkarıldığını hiçbir zaman unutmamak gerekir.

Bu durum gözden kaçırılır da söylencelerden tartışmaya kapalı, kafaları kilitleyen, değişmez-değiştirilemez inanç ağırlıklı sonuçlar çıkarılmaya kalkışılırsa her şey tersine döner; düşsel bir geçmişten yaşanılan anı ve geleceği düşsel olarak üretmeye soyunulmuş olur. Böyle bir süreç yaşama geçirilirse; insana doğanın yazgısını ele geçirmeyi savlayan, her şeyi yapılabilir kılan söylenceyi, düş gücünü; insan kafasını zincire vuran bağlardan kurtarmanın yolu-yöntemi bağlamında bir felsefi zenginlik, bir gönül genişliği olarak gören Hacı Bektaş Veli düşüncesi, iğdiş edilmiş olur. Gerçek yaşamda ulaşılması gereken aşamalara duygu kanalından kestirmeler yapmayı sağlayan, somut anın konusu oluncaya değin onu gönüllerde bir özlem olarak yaşatmayı olanaklı kılan soyut kurgular kafalara "gerçek" değerler olarak kazınırsa, "karayazgı" çağı yeni bir yorumla yeniden diriltilmiş olur.

Can Gölgesinde Kerbelâ'yı Düşünüyorum

Mansur Dârı'nda eridik; zâhir'den öte bâtın olduk; öz olduk, iç olduk; bilgi olduk, bilinç olduk; gönül evinden kanatlanıp uçtuk; gerçeği yakalama güdüsüyle dolaştık durduk; arayıcılarla buluştuk, çoğaldık; bir idik, bin olduk; bin idik milyon olduk; şimdi menzildeyiz...

Can gölgesinde Kerbela'yı düşünüyorum; tarihsel ve toplumsal haklılığa yaslanmış bu kıyımı lanetliyorum. Bir isyan olarak onu seviyor, bir kıyım olarak ona yanıyorum. Bu geçmişten kurtulmak istemiyorum; ama kendimi, bir şeylere borçlu hissediyorum. Bu borçluluk beni eğitiyor; onu ağlama duvarı olarak öne çıkarmak değil, bugünü anlamanın anahtarı olarak yeniden yorumlamak gerektiğine, inanıyorum.

Kerbelâ'ya Taşınan Şii-Sünni Çatışması

Şii-Sünni çatışması Emevi dönemiyle birlikte ve Emevi-Haşimi kabile soy rekabeti zemininde; ekonomik açıdan Medine-Şam, kişisel açıdan Ali-Muaviye anlaşmazlığı üzerine yapılanan, Muhammet dönemi İslamlık ülküsüyle beslenen kabile soy ağırlıklı Arabistan devlet anlayışıyla, Bizans-Sasani deneyimleriyle beslenen kabileler üstü kabile soy ağırlıklı Suriye devlet anlayışı arasındaki siyasal mücadelenin tırmanmasıyla boyutlandı.

Tarihi iyi insanlarla kötü insanlar; sapmış olanlarla sapmamış olanlar arasındaki kişisel mücadelelere indirgeyen kimi araştırmacıların savlarının tersine Emevi ve Abbasi dönemleri; Asr-ı Saadet'ten sapmanın, sivil topluma karşı devletin olağanüstü büyümesinin bir yansıması olan resmi toplumun ağır basmasının değil, temeli doğrudan Muhammet tarafından atılan yayılmacılığa bağlı İslam devletinin, zorunlu ve geçici olarak oluşturduğu Medine toplumunu aşarak girdiği, doğal gelişmesinin ürünüdürler.

Ebu Sufyan oğlu Muaviye Mekke'nin fethedildiği gün Müslüman olmuştu; daha sonra Kuran kâtipliğine getirildi. Muhammet döneminde kendini bir devlet adamı olarak yetiştirdi. Emevi soyunu iktidara taşıdığında; İslamın ruhuna hiç de aykırı olmayan, hatta daha önce Ömer zamanında gerçekleştirilen ve Osman'ın halifeliğinde silik biçimde sürdürülen kimi düzenlemeler ve uygulamalarla, devlet anlayışına yeni bir yorum getirdi. İslam devletinin yakın geleceğini iyi okuyan Muaviye, dönemin ideolojik siyasal hesaplaşmasının bir gereği olarak doğası nedeniyle ikiyüzlüce bir yandan, kutsal olarak algılanan Muhammet'in saç tellerinden ve tırnaklarından birkaçının ölümü sırasında dudaklarına konulmasını vasiyet edip kendisini kutsarken diğer yandan; asıl tehlike kaynağı olarak gördüğü Ali ailesini siyasetten uzak tutmak için onlara sürekli para yardımı yapma eğilimine girdi; Ali soyunu, siyasetin dışında tutacak bir "siyasal rüşveti" kurumlaştırmak amacında idi.

Bunlarla yetinmeyen Muaviye Bizanslılarla geçici bir işbirliğine gitti; duygusal anlatımla, Müslümanın Müslümanı kesmesi için kâfirle müttefik oldu. Artık, İslam devletinin hük-mettiği topraklarda azımsanmayacak bir Hıristiyan nüfus vardı; onların

gönülleri hoş tutulmaya çalışıldı. Bu tavır, İslamın "engin" hoşgörüsünden değil, her geçen gün biraz daha tırmanan Şii-Sünni çatışmasında onları küstürmemek, onları kazanmak içindi.

İslamlık misyonerlikle değil, kılıçların ucunda taşınarak yayıldı; kılıç ve merkezi güç her şeydi; talan ve sömürgecilik asıl amaçtı. İslam adına işgalden işgale, talandan talana koşan Emevi egemenliği, kendi sonunu kısaltacak bir süreci başlattı.

Kılıca dayalı yayılma o denli hızlı oldu ki bir süre sonra hükmedilen ülkelerdeki kavimlerin nüfusu Arabı geçti; diğer yandan bu yayılma, o denli büyük bir vahşet ve soygun eşliğinde gerçekleştirildi ki Müslümanlık adına temiz çok az şey kaldı; çoğu değer kirlendi. Bu geniş toprakları ve büyük nüfusu, Arap kökenli ve kabileler üstü kabile soy karakterli bir din ile yönetmek hemen hemen olanaksızlaşıyordu; Emevilerin kendini üretebilme koşullarını ortadan kaldırıyordu. Bu sürece koşut olarak Hz. Muhammet'in ölümüyle başlayan Arabın kendi içindeki dinsel-siyasal çatışmalar; Emevileri iktidarsızlaştıran bir tehdit düzeyine sıçramıştı.

İslam, kabile örgütlenmesinden devlet örgütlenmesine geçerken doğrudan çalışmayı ve doğrudan üretimi "keşfetmişti"; ancak bunu egemen ilişki durumuna yükseltemedi; üretimci ve demokratik olmaktan çok talancı, yayılmacı ve tekçi oldu. Bu nedenle iktidarı elinde tutan kabile soyu ve ona bağlı olan bürokrasi, ganimetten aslan payını alıyordu. Bu durum henüz İslamlık öncesi kabile demokrasisinin alışkanlıklarından kendini sıyıramayan diğer Arap boy ileri gelenlerini çok rahatsız ediyordu. Ya bu baskıya boyun eğecekler ya da savaşacaklardı. Uygarlık öncesi kahramanlık çağının ve İslamlığın ilk kuruluş ülküsünün koşullanmalarıyla biçimlenen o günün kültür ortamında savaşmak en doğal, en erdemli tepkiydi; bu nedenle muhalefet savaşmak yolunu seçti.

Çatışmanın boyutlanmasıyla Muaviye önce, Ali'nin oğlu Hasan'ı zehirletti. Kesin hesaplaşmaya girilmesiyle camilerde Hz. Osman'ın ruhuna dua edilmeye, hemen ardından da Hz. Ali'ye küfredilmeye başlandı. Bu durum Ali Yandaşlarının çoğunlukta olduğu Irak'ın kimi kentlerinde ayaklanmalara yol açtı. Ali Yandaşı olarak ünlenen Hücr, "Ali'ye okunan küfür ve lanetin geri teperek yönetimi devireceğini, Ali'ye küfredenlerin lanetleneceğini" haykırarak, halkı isyana çağırdı. Bu karmaşa ortamında, Küfe va-

lisi olan Muaviye'nin üvey kardeşi Ziyat İbni Ebihi, Kufe mescidinin minberine çıkarak konuşmak isteyince, halk kendisini taşa tuttu. Bunun üzerine Vali Ziyat, mescidin kapısını asker gücüyle kontrol altına alıp cemaatı tek tek, kendisine taş atmadığına yemin etmeye zorladı; yemin etmeyenlerin ellerini kestirdi.

Gelişmelerin tehlikeli bir aşamaya sıçramasıyla vali, olayların yaratıcısı durumundaki Hücr'ü, her yerde arattı. Bu arada düşünce ve davranışlarıyla Ali Yandaşı olduğunu açıktan açığa sergileyen öndegelen bir sürü insan tutuklandı ve Ali'yi inkâr etmeye zorlandı; ama hiçbir tutuklu, cezadan kurtulmak için Ali'yi yadsımaya yeltenmedi.

Çevresindeki baskı çemberinin sürekli daralmasıyla bir karar vermeye zorlanan Hücr; yandaşlarının silahlı mücadele istemelerine karşın, büyük bir iyimserlikle, zincirlenerek Suriye'ye götürülmeye razı oldu. Muaviye'ye dostlukla el uzattıysa da O'nun "Kesin, kellesini!" emriyle boynu vuruldu.

Büyük bir itibara sahip olan Hücr'ün katledilmesi İslam dünyasında tepkiyle karşılandı. Bu olay Hz. Hüseyin'in öldürülmesinin bir ön adımı idi.

Ehlibeyt Muhalefeti Örgütlüyor

Araplararası kavga, Arap olmayan Müslümanları (Mevali; azat edilmiş köleler) yakından ilgilendiriyordu. Mevali, dindaşlar arasında eşitliği öngören İslam adına, Arap üstünlüğüne karşı çıkmaya başladı. Süreç içinde Bedevi bireyciliğinin yokedilmesiyle biçimlenen kavimler üstü Emevi Kavmi egemenliğine dayalı devlete karşı kabaran Arap öfkesiyle, Mevali tepki örtüştü. Ortaya çıkan toplumsal hoşnutsuzluk, ideolojik ve siyasal düzeyde, uygulanmakta olan kavimler üstü kavim soy egemenliğine dayalı Emevi devlet anlayışını, İslamın esenliği adına yadsıyan Ehlibeyt çevresinde toplandı. Dinsel ve toplumsal kokuşmuşluk, "İktidar meşru sahiplerinde olmadığı içindir; iktidar meşru sahiplerine, yani Ehlibeyt'e dönerse, Tanrı'nın yücelttiği ve yönettiği bu soy sayesinde güçlükler ve adaletsizlikler, ortadan kalkacaktır", yargısının yönlendiriciliğinde ve genelde Haşimi, özelde Ali soyunun önderliğinde Emevilere karşı, bir iktidar savaşı başlatıldı.

Gerçek İslama ve adalete dönüş yaklaşımı kanalında, mazlumdan yana, kavim soy egemenliğine dayanmayan din yorumu; Arapların büyük bir kesimine ve Mevali'ye egemen oldu. Sürecin bu aşamalara sıçramasıyla, Emevilerin ayaklarının altındaki toprak hızla kaymaya başladı.

Arap ve Arap olmayan Müslümanların, Emevi egemenliğine yönelik tepkisini güdümüne alan Peygamber Ailesi önderliğindeki muhalefet hareketi; başlangıçta tüm kötülüklerin ve olumsuzlukların kaynağını, İslamdan sapılmış olmasına bağladı; üzerinde yapılandığı toplumsal haklılığı, İslamın kuruluş ülküsüne, İslamlık öncesi Bedevi eşitçiliğine, kahramanlık çağı değerlerine göndermeler yaparak beslemeye çalıştı. Ancak bir devlet dini olarak doğan ve yayılmaya dayanan İslam devletinin doğal gelişmesinin bir ürünü olan; tarihsel açıdan bakıldığında bir ilerlemeyi, bir gelişmeyi simgeleyen Emevi egemenliğini, sapma ürünü olarak görmek bir yanılsamaydı. Bu siyasal güce karşı, yapısal değişime uğramış toplumun gündeminden çıkan kabile, kavim değerleriyle bir ideoloji oluşturmak da olanaksızdı. Bu iki yönlü güçsüzlük, önceleri Ali Yandaşı hareketi, bir bocalama içine itti. Sonraları, Ortodoks Sünni bir imparatorluğa dönüşecek olan İslamlığı bir bütün olarak aklama sonucunu doğuran bu yaklaşım; bir yandan İslamın kaynaklarına sezgisel akıl ve gönül bilgisi yoluyla farklı bir yaklaşım getirerek; inanca inanç kanalından muhalefet etmenin yollarını, yöntemlerini geliştirerek, İslamlık değerlerini bâtini açıdan sorgulayıp inanç dünyasında kendisine yeni bir ideoloji oluştururken; diğer yandan, Emevi egemenliğine karşı oluşan Arap ve Arap olmayan Müslüman kökenli toplumsal tepkiyi, yaratılan ideolojinin şemsiyesi altında toplamaya yöneldi.

İçine girilen bu süreç Ali Yandaşı hareketi, her şeyi sapma ürünü görme yanılsamasından ve yalnızca geçmiş değerlere dayanarak düşünsel yapı oluşturma güçsüzlüğünden kurtardı. Tarihin 7 bin yıl öncesinden gelen; uygarlığa adım atılır atılmaz "işkenceyle" yokedilmek istenen, insanlık ülküsünde hep "altın çağ" olarak yaşayan ve her toplumsal çıkmazda "kurtuluş bayrağı" olarak dalgalandırılan "İlksel kolektivizm" değerleriyle, VII. yüzyılın ortalarında İslam topraklarında kabaran, yakın gelecekte Arabistan Yarımadası'ndan Asya içlerine, oradan Balkanlara

kadar uzanan geniş coğrafya üzerinde insanlık özlemlerini kucaklayacak olan toplumsal muhalefet arasında bir köprü oluşturdu. Orta Asya'dan kopup gelen "göçebe eşitlikçi" insan kümelerinin ve Anadolu yerli halkının buluşup kaynaşacağı Şii hareketinin temelleri, daha o zaman atılmış oluyordu.

Bizans ve Sasani devlet deneyimi birikimlerinden dersler çıkaran Muaviye, kavimler üstü soy egemenliğine dayalı merkezi bir güç oluşturmak için Yezit'i, kendisine veliaht olarak atadı; halkı da oğluna biat etmeye zorladı.

Yezit'in veliaht atanması, İslam devletinde yeni bir sıçramayı gösterir. Artık genişleyip büyüyen İslam İmparatorluğunu ve bu imparartorluğu çekip çeviren hantal bürokrasiyi; "Danışma Kurulu" gibi kabile yöntemi ürünü, Bedevi geleneğinin sürdürülmesine yardımcı olan, buna karşın devletin gelişimini köstekleyen örgütlerin yerine, doğrudan soy egemenliğine dayanan ve atamalarla kesintisizliği sağlanan merkezi örgütler geçecekti artık. Bu gelişme, kabile kökeninden kopuşu; devletin belli bir egemen zümrenin tabakanın sınıfın egemenliğine girdiğini; devletleşme sürecinde bir üst aşamaya ulaşıldığını da simgeliyordu. Yezit, babasının yönlendirmesiyle öncelikle kendisine rakip odakların üzerine yürüdü. Başta Ali ailesi olmak üzere Medine'de bulunan muhaliflerini kendisine biata zorladı. "Biat etmeyi reddeden kim olursa, hiçbir mazeret dinlemeden öldürülmeli" emrini verdi.

Biata zorlananlardan Hz. Hüseyin ile Abdullah bin Zübeyr, aileleri ile birlikte Mekke'ye kaçtı. Yezit, Amr bin Zübeyr komutasında 2000 kişilik bir kuvvet göndererek Hz. Hüseyin'le birlikte Mekke'ye kaçan kardeşi Abdullah bin Zübeyr'i tutuklattı.

O günlerde Hz. Hüseyin, Kufeliler tarafından halife seçilmek ve kendisine biat edilmek için çağrılıyordu. Hz. Hüseyin amcazadesi Müslim bin Akil'i, Kufe'ye gönderdi. Gelişmeler üzerine Küfe Valisi Ubeydullah bin Ziyat kent halkını, evlerinde bulunan yabancılara ilişkin bildirimde bulunmaya zorladı; evinde yabancı olup da bildirmeyen, konutunun önünde çarmıha gerilecekti.

Kufe'de didik didik aranan Müslim, bir ihbar sonucu saklandığı yerde kuşatılıp yakalandı. Kılıcı elinden alındıktan sonra katır sırtında Valilik Konağı'na götürüldü. Çok susamış olmasına karşın kimse kendisine su vermedi. Vali Konağı'nın kulesine çı-

karıldı, çatışma sırasında yaralamış olduğu bir İranlı muhafızın kılıcıyla boynu vurularak idam edildi; cesedi Kasap Pazarı denilen yere atıldı. Yine Hz. Hüseyin'in Kufe'ye gelmekte olduğunu haber vermek için gizlice kente sızan bir ulak yakalandı. Hüseyin'e küfretmeyi reddetmesi üzerine valinin emriyle kuleden atılarak öldürüldü.

Kerbelâ Kıyımı

Hz. Hüseyin'in Kufe'ye gelmekte olduğunu öğrenen Vali Ziyat, en deneyimli komutanlarından Hur bin Riyah'ı önleyici çıkardı. Hur, üç günlük bir yolculuktan sonra Hüseyin ve adamlarını karşıladı; Hüseyin Hur ile konuştu ve O'nu haklılığına inandırdı. Ancak Hur'u sorumluluktan kurtarmak için Kufe'ye gitmekten vazgeçip Kerbelâ'ya yöneldi.

Yezit adına davranan Vali Ziyat, Hüseyin'i tutuklamak, Yezit'e biat ettirmek ya da öldürmek için Saad bin Vakkas oğlu Ömer'i komutan atamıştı; 4000 askerle Hüseyin'i karşıladı. Hüseyin Emevi toprağından çıkıp gideceğini söyledi, bu öneri Ömer tarafından Vali Ziyat'a ulaştırıldı. İran ya da Türkistan toprağına geçerek güçlü bir ordu kurup geriye dönmesi olasılığından korkulduğu için öneri, reddedildi.

Hicret'in 61. yılında (m. 680) Muharrem ayının 7. günü öğleye doğru, Hüseyin ve yandaşlarının suları bitmişti; su almak için Fırat'a gidenler karşı tarafça oklarla vuruluyordu; alınabilecek bir önlem de yoktu. Hüseyin'in bütün umudu, Ömer'in ordusundan kendisini sevenlerin çıkması idi, ama bu gerçekleşmedi. Sahabeden Habip bin Mezâhir'in gidip Beni Esed kabilesinden alıp getirdiği 90 kişilik kuvvet de kuşatmayı yarıp Hüseyin'e ulaşamadı. Böylece 8 Muharrem de geçti. Ertesi gün Hüseyin, kardeşi Abbası Fırat'tan su almak için görevlendirdi; Abbas tüm engelleri aşmasına karşın, ancak 20 kırba su getirebildi. Hüseyin bu kez oğlu Ekber'i görevlendirdi; o ise sadece bir kırba su getirebildi. Ömer'le konuşmasına karşın onu ikna edemedi. Kuşatma iyice daraltılmıştı.

Sonunda Ehlibeyt ve 72 yandaşı için kıyım demek olan, sonucu belli savaş başladı. Küçük çocuklar, bebeler ve yaşlılar,

uzaktan atılan oklarla öldürüldü. Hüseyin'in kardeşleri, yeğenleri teker teker Kerbelâ toprağına düştü. Yetmiş iki savaşçı, yetmiş iki dağ gibi Yezit askerine karşı durdu; ama kaderi değiştirme olanağı yoktu.

Muharrem ayının 10. günü önce 18 yaşındaki oğlu Ali Ekber, ardından meme çocuğu Ali Asgar babasının kucağında oklanarak vuruldu.

Olanları gören Hüseyin, dedesinden ve babasından kalan emanetleri oğlu Zeynelabidin'e teslim etti; ölmeye hazırlandı; süslendi. Başındaki peygamber sarığını yeniden bağladı; babasının kılıcı Zülfıkâr'ı boynuna astı ve Hz. Hamza'nın kalkanını omuzuna alıp Kerbelâ meydanına çıktı. Söylentiye göre Yezit'in 40 askerini öldürdü; sonra dönüp sağ kalanları öptü ve onlara Şam'a doğru gitmelerini öğütledi. Vuruşmak için savaş alanına döndüğünde, düşman tarafından ok yağmuruna tutuldu; kanlar içinde Muharrem ayının 10. günü ikindi üzeri toprağa düştü.

Gövdesi Kerbela'da kaldı; kesik başı Kufe'ye, oradan da Şam' a götürüldü; Yezit bir değnek ile Hz. Hüseyin'in kesik başını ve ağzının içini karıştırırken, en büyük siyasal rakibinin soyunu kurutmanın huzuru içindeydi. Bir mızrağa geçirilip Ceyrun tepesine dikildiğinde "Peygamber'den borçları aldım", diyordu.

Kerbelâ olayı Şii, Sünni tüm Müslüman dünyasının en acı olayıdır. İslamın Sünni yorumuyla uyuşamayan Orta Asya'dan gelen göçebe Oğuzlarla Anadolu'nun yerli halkı, Ehlibeyt soyuna yönelik bu kıyımı lanetledi; Hüseyin'e sahip çıktı; temsil ettiği düşünceyle kaynaştı. Anadolu toprağında Alevilik-Bektaşilik biçiminde boy vererek, bu düşünceyi hoşgörü temeli üzerinde yeniden yorumladı, ona yeni bir ruh verdi; İslamlık öncesi Türk kültürüyle yoğurdu; yaşanılan yerden kovulan inancı yeniden yeryüzüne indirdi; dünyalaşan bu inancı yaşama yordamlarına, kavgalarına, gülmelerine, oynamalarına onay veren, onları onurlandıran bir toplumsallığa dönüştürdü.

Nefeslere, dualara, koşuklara girdi. Zaman zaman gönüllerden usulcacık sıyrıldı toprağa yüz sürdü, sulara daldı. Ateş oldu alev alev gökyüzüne yükseldi. Kuş oldu uçtu; Hz. Ali'yi simgeleyen turnalar, Hüseyin'e yas tutup semah döndü:

Hesap eyle baharını yazını
Fark edegör ördeğini kazını
Dinleyin turnanın ter avazını
Çağrışırlar İmam Hüseyin deyu

İmamlar da Kerbelâ'da yatarlar
İmam Ali Şah Abbas'a yeterler
Kerbelâ çölünde semah tutarlar
Çağrışırlar İmam Hüseyin deyu

Fakir Ednâ

Özlemin Atlısı: Hızır

Mansur Dârı'nda eridik; zâhir egemenin güdümüne girdiği için bâtına çekildik; egemenin ötesinde toplumsal düşüncenin tuğlalarıyla bir dünya kurduk; o dünyada büyüdük, o dünyada çoğaldık; şimdi yaşanan mekâna akıyoruz...

Anadolu halk inancında Hızır, peygamber ya da ulu bir ermiş kabul edilir. Ondan "Hızır Peygamber", "Hızır Aleyhisselam" ya da "Hızır Nebi" olarak söz edilir. Ölümsüzlük suyu içmiştir. Zaman zaman dünyaya gelip halkın arasına katılarak darda olanların yardımına koşar ve doğaya yeniden can verir. Üzerinde çiçeklerden yapılmış bir cüppesi bulunan, kırmızı pabuçlu, ak sakallı ve nur yüzlü bir yaşlı olarak betimlenir. Bastığı yerde güller, çiçekler açar; ekinler yeşerir, bülbülller ötmeye başlar. Elini sürdüğü kişi dertlerden, uğursuzluklardan ve hastalıklardan arınır, ömür boyu sürecek bir bolluğa kavuşur.

Hızır kültü, hemen hemen tüm halkların söylencelerini süsleyen bir öğedir. Söylencenin çok özel bir yeri olduğu Alevilik inancında kültüründe ise daha bir anlamlıdır.

Hızır, bir türlü gerçekleştirilemeyen isteklerin, dileklerin nesnelleşmesine duyulan özlemlerin beslediği, giydirip kuşattığı; doğaüstü yetilerle belirgin bir düş varlığıdır, bir kurtarıcıdır. Söylence dünyasında "oynanan kumarda", "talih oyununda", bireyden yana tavır koyan, kimi kez onu kazandıran, onun dileğinin, özleminin gerçekleşmesini sağlayan kutlu kişidir. Bir anda yanlışı doğruya çevirebildiği gibi çirkini de güzeleştiriverir.

Bireyin-halkın inanç kanalında gönül coşkusunu dışa vurabilmek, bunu yaparken önündeki aşılamaz engelleri aşabilmek için yarattığı, zaman zaman kendi dünyasına soktuğu, eliyle, saçıyla ya da bir sözüyle kutsadığı bir inanç kişisidir Hızır.

—Bilincin enginliğinde-evrenin zenginliğinde gönlünce dolaşmayı, gezmeyi, görmeyi, söyleşmeyi, sevişmeyi hiç olmazsa bir kez olsun yakalamak isteyenler, dileğinin sıcaklığıyla seslenir; "Yetiş ya Hızır!".

—Kendinde başkalarını, başkalarında kendini görmek, toplumsal özlemle kendini kutsamak isteyenler, esriyen gönüllerden seslenir; "Yetiş ya Hızır!".

—Yanlışı doğruya, çirkini güzele çevirmek isteyenler, dileğince eylemek-söylemek isteyenler gönül kanalından seslenir; "Yetiş ya Hızır!".

—Davranış bağımsızlığına kavuşmak dileyenler, insanın önemini, evrendeki yerini bilmek, güzelin yönlendiriciliğini anlamak isteyenler derinlerden seslenir; "Yetiş ya Hızır!".

—Özgürlüğün diriltici-can verici sıcaklığına koşmak, her an yeniden doğmak isteyenler, yaratıcı doğanın kucağından seslenir; "Yetiş ya Hızır!"

Söylenceye göre Hızır, tanrısal sırları kavrama gücü, bâtını anlayan sezgisel ya da uyarıcıdan alınan bilgi olarak algılanan "abıhayatı" içerek ölümsüzlüğe kavuşur. Ancak ondan içmek, onun dışında kimseye nasip olmaz. Bu durum bir yandan evrensel bir özlemi dile getirirken, diğer taraftan insanoğlunun hiçbir zaman ve hiçbir biçimde ölümsüzlük kazanamayacağını anlatır. İnsan için olanaksız olan zemine, özlem denen "ata" binilerek yapılan gezintinin baş kişisidir Hızır; rüyalarda muştulayıcıdır. Dondan dona girerek yeri geldiğinde insanı sorgulayan, yeri geldiğinde onurlandıran, ödüllendiren, kimi kez ipuçları vererek araştırmaya özendirendir. Kısaca insanoğlunun özlemle yarattığı, özlemle devindirdiği, iyilikle, saflıkla donattığı; kendi isteğiyle güdümüne girdiği, yönlendiriciliğinden hoşlandığı, zaman zaman birlikte eğlenip birlikte güldüğü, ağladığı, tümüyle kendi yaratısı olan düşsel varlığın adıdır Hızır.

[İlk Toplumsal Dayanışma Biçimi]

ALEVİLİKTE MUSAHİPLİK KURUMU

Arapça "arkadaşlık eden, sohbeti güzel olan" anlamındaki musahip; Alevi inancında terim olarak, "ikrar verecek, nasip alacak erkek ve kadın"ın (karı koca) seçtiği kefil anlamında "yol kardeşi" demektir.

Alevilikte musahip ve musahiplik kurumu çok önemlidir. Aleviliğe kabul töreni olarak algılanan eş meydanı ya da nasip meydanında, yola giren talip, kefil olarak musahibini seçer. İnançta; herkes "mümin" olarak doğar, ana-baba terbiyesi alır, olgunlaşır ve "çöp atlama" zamanı gelir. Böylece hamlıktan kurtulmuş olur.

Musahip olma ya da musahiplik kurumu; Alevilikte ilk toplumsal dayanışma biçimidir. Bir taraftan Alevi toplu davranışını, uzantısında halkın toplu eylemini besleyen bir halka olarak yaşama geçerken diğer taraftan Alevi topluluk örgütlenmesini, ötesinde halkın toplumsal örgütlülüğünü yaratan ilk basamak olur.

Muhammet ile Ali'nin musahip olma kutsal söylencesi, Muhammet'in zâhir-şeriatçı kimliğinin yadsınması buna karşın bâtini kimliğinin olumlanması öyküsüdür. İnanç tanrısının dilinden, insan-tanrıların belirleyiciliğinde yaratılan gayb âleminin öncelikli durumunun bildirilmesidir. Muhammet, özlenen bir kimliğe büründürülerek, Ortodoks inanç dünyası içeriden çökertilir.

Muhammet ile Ali'nin musahip olmasını anlatan kutsal söylence, Kırklar söylencesinin bir devamı niteliğindedir. O Kırklar söylencesi ki İbrahim-İsa-Muhammet şeriatına karşı bir zeminde filizlenip boy veren nesnel, toplumsal, düşünsel, inançsal yaratı-

lar ortamında bir sentez olarak evrilen Aleviliğin, tepkisini destanlaştırması olgusudur. İnanç boyutunda, kendini yaratan kanallardan biri durumunda olan Ali Yandaşları Hareketi'nin izini sürüp İslamiyetin doğuş koşullarına taşınarak yarattığı ve "Ben kimlik olarak o günlerde yaşasaydım böyle düşünürdüm" demek istediği, şeriatçı İslama manifesto niteliğinde olağanüstü kolektif bir kurgudur. Ortodoks inanç görüntüsü ardında şeriatı temsil eden Tanrı elçisinin, Bâtını-heterodoksi inanç görüntüsü ardında aklı temsil eden Ali ve arkadaşlarını tanımak durumunda-zorunda kaldığı bir organı, yani Kırklar Meclisi'ni merkeze alarak bilince çıkarılan anti-şeriatçı tavrın evrenselleştirilmesidir.

Kırklar Cemi söylencesi bir yanıyla Ortodoks kimliklerdeki değişimin-dönüşümün trajik bir öyküsüdür.

Alevi kimliğinin özlem yüklemesiyle bir içhesaplaşmaya itilen Muhammet'in gönül serüveni, inanç örtüsü altında Miraç yolculuğuna dönüşür. Yolculuk sonunda Ortodoks tanrı yani inanç tanrısı, insan-tanrıya, yani konuşan-tanrıya indirgenir. İnancına egemen olan, kendini inanç baskısından arındıran kimlik olarak öne çıkartılan Ali, Muhammet'i etkiler, bir bakıma eğitir. Bu eğitim-etkileme sonucu Muhammet, Tanrı elçisi olarak çıktığı gökyüzünden birey-toplum hizmetlisi olarak yeryüzüne iner. Bir yorum ve yetenek varlığı olarak toplumun ama yoksul toplumun duyarlı bir üyesi olur.

Söylencede bâtın âlemin-gayb âleminin ya da tanrısal âlemin görüşüne çıkmış bir biçimi olarak beliren Kırklar Meclisi, gerçekte ezilenler adına davranan, onların sözcüsü-öncüsü durumunda olan; Ortodoks inanca, despot devlete karşı duruş almış bulunan bir örgüt kurmaylığından başka bir şey değildir. Kaldı ki bu gerçeklik söylencede örtük biçimde de olsa Tanrı diliyle açıklanır.

Miraç yolculuğu sırasında ve dönüşte Kırklar'ın kapısında kulak abdesti yoluyla akılla-sözle yıkanan Muhammet; Kırklar'ın meclisine katıldıktan sonra inançta aklın nesnelleşmiş biçimi olan dolu ya da şerbetle bir kez daha yıkanır; bilgiyle iç yıkanmaya uğratılır. Bilgiyle yıkanmış olan Muhammet, toplumsal aklın temsilcileri olan Kırklar'a biat eder.

İşte Muhammet ile Ali'nin musahip olması kutsal söylencesi,

bu noktadan sonra devreye girer ve bâtını kimlikli Muhammet'in ilk eylemi olarak bilince çıkar.

Söylenceye göre herkes yerine oturduktan sonra Muhammet inananlara dönerek;

"-Ey inananlar, iki kişi karşılıklı birbirinizi kardeşliğe kabul edin", buyurur. Buyruk üzerine herkes kendine bir kardeş bulur, herkes kardeşini seçtiğinde Ali yalnız kalır. Ayağa kalkarak;

"-Ey Muhammet ben tek kaldım, ben kiminle kardeş olayım?", der. Bunun üzerine Muhammet;

"-Ey Ali, sen benim kardeşimsin; tıpkı Musa ve Harun gibi. Ya Ali bundan böyle sen de seni izleyenlerin, sana inananların belini bağla", buyurur.

Dileğe uyan Ali Muhammet katında önde gelen sevdiklerine kuşak bağlar. Muhabbette bulunanlar bu durumu kutlamak ister. İçlerinden biri peksimet, hurma ve yağ getirir. Ali lokma yapar ve herkese sunar. Sonuçta bir lokma artar. Bu lokmayı, o sırada Medine'de bulunan Hasan, Hüseyin ve Fatıma Ana'ya göndermeye karar verirler. O günden bu güne Aleviler, Ehlibeyt'e lokma gönderilmesini; bir sevgi belirtisi olarak algılayıp sürekli canlı tutarak birbirlerine lokma sunarlar.

Ali ile Muhammet'in musahip olma kutsal söylencesinin, insanlığın yaradılış söylencesiyle bütünlendiği de gözlenir. İnanca göre Yer ile Gök yaratılırken Cebrail, Âdem'in belini bağlar. Böylece Cebrail ile Âdem musahip olur. Bunu kutlamak üzere Tanrı buyruğuyla melekler, Âdem'e bir kap içinde helva ile tuzekmek sunarlar. O sırada Hava Ana'mız henüz yeryüzünde yoktur ama bu durum Âdem'e malum olduğundan bir parça lokma da Havva Ana'mıza saklar. Bu nedenle huzurda bulunmayan birine yönelik olarak lokma saklamak süreç içinde bir dayanışma simgesi olarak öne çıkar.

İnançta böyle olmakla birlikte musahiplik kurumunun nesnel kaynaklarını; devletin hukuk sisteminin dışında, yani şeriatın dışında ve ona karşı yaşamak zorunda-durumunda olan bâtını kimlikli Anadolu halkının bu coğrafya toprağına-otlağına ve zenaat üretimi zeminine taşıdığı ilksel komünal dayanışma biçimlerinde aramak gerekir. Bu ilksel komünal dayanışma biçimi, medeni bir toprakta ve Ortaçağ toplumsal örgütlenmesinin karnında; kapalı

köy topluluklarının sınırlarının asılmasıyla ulaşılan ve Sünni kuşatmanın zincirlerinin kırılmasıyla yaşama geçirilen bâtını tarikat örgütlenmesini, bu anlamda Bektaşiliği; bâtını iş-emek örgütlenmesini, bu anlamda Ahiliği içten pekiştiren, insanları birbirine karşı sorumluluk altına iten, bâtını toplumsal bilincin en altta ete kemiğe bürünmesini sağlayan bir toplumsal olguya dönüşür.

İnançta ise son tektanrıcı dinin şemsiyesi altında heterodoksi kimliğin izi sürülerek yaratılan ve İslamın kurucu ailesinin kutsal söylencesine bâtını bir nitelik kazandıran mistik bir anlatıma bürünür.

Musahiplik somutta, iki canın yaşam boyu sürecek olan kardeşliğidir. Muhammet ile Ali'den kaldığına inanıldığı için musahiplik andı içenler, Ali-Muhammet yoluna girmiş sayılır. Hakk'a yürümek, ayrılık, dargınlık gibi nedenlerle musahiplik andının koşulları geçici ya da sürekli olarak ortadan kalksa bile bu and bir daha yapılmaz. Musahiplik andıyla birlikte musahipler; birbirlerine teslim-i rıza olma zemininde, aklın bedenleşmiş biçimi olarak algılanan mürşidin izniyle Hak musahibi olurlar. Bu nedenle musahip musahibine kin tutarsa, musahip musahibinin evine hıyanet ederse inançta cünüb düşmüş olur.

Kim Kiminle Musahip Olur?

Musahip kardeşini kendi seçer ancak bu seçimde kimi ölçütler vardır. Temelde üç ortak özellik aranır:

1) Dil ortaklığı; musahip olacakların aynı dili konuşuyor olmaları gerekir. Tersi durumda anlaşmaları olanaklı değildir. Çünkü Anadolu bir halklar mozayiğidir ve pek çok dil konuşulmaktadır. Süreç içinde ve mazlumlar katında Türkçe ortak dil olarak öne çıkmış olmakla birlikte yine de "köken dil" önemini korumuştur. Bu bağlamda musahiplik, aynı dili konuşanları yumuşak bir örgütlenme içine sokmuş ve "köken diller"in günümüze ulaşmasına aracılık etmiştir.

2) Aile durumu, yaş ve düzey eşitliği; evlenmemiş biriyle evli birinin; genç biriyle yaşlı birinin; bilgiliyle cahilin; zalimle mazlumun; mürşitle müridin; inananla inanmayanın; pirden el

almış biriyle pirsizin; sanat ehliyle sanat ehli olmayanın birbirini musahip tutması uygun değildir. Bu bağlamda musahiplik toplumun aile durumu, yaş ve düzey eşitliği bakımından denklik gösteren kesimlerini, karşılıklı sorumlulukların bağlayıcılığında ve yaşamı kucaklama, düşmana karşı duruş alma anlamlarında ortak bir tavır içine itmiştir.

3) Yaşama yeri birliği; musahip olanların aynı kentte, aynı köy ya da mahallede oturuyor olmaları gerekir. Sözgelimi bir asker ile bir çiftçinin musahip olması uygun düşmez. Bu bağlamda musahiplik; dertleri, sevinçleri, duyguları bir olan insanları ortak bir dayanışma içine sokar.

Musahiplik inançta "evlilik" olarak algılanır. Bir musahip musahibiyle bir bakıma yaşam boyu evlidir. Henüz musahip tutmamış olanlar ise bâkiredir. Musahibi Hakk'a yürümüş olan musahiplik andı içerek yeniden musahip tutamayacağı için ömür boyu duldur.

Musahiplik kurumu, toplumsal örgütlüleşmenin ilk halkası olduğu için; anlaşmalarına, birbirlerini anlamalarına zaaf getirmesi sözkonusu olan durumlarda uygun görülmemiştir. Çünkü andını bozmak durumunda kalanlar, inançta Muhammet-Ali yolundan ayrılmış kabul edilir. Bunların işleri bozuk, sonları karanlıktır. Dört Kapı'nın sürgünü, Kırk Makam'ın lanetlisidir.

Musahip olacak kişilerin baba, ana ve karılarının da bu durumu onaylamaları gerekir. Bu nedenle iki kişinin evlenmeden önce musahip olmaları doğru bulunmaz. İlerde eşler arasında çıkacak bir anlaşmazlık, andın bozulmasına yol açabilir.

Alevilikte musahiplik önemi nedeniyle hem felsefi boyutta, hem düşünsel ve davranış boyutunda onurlandırılır, kutsanır. Kimi özdeyişlerle mistik bir örtü içinde bilince çıkarılır. Bu öz deyişlerin diliyle konuşursak; bir musahip musahibiyle düşkün olsa yine kendileri birbirini kaldırır. Musahibin düşkününü pir, rehber kaldıramaz. Musahibin dermanı musahiptir. Bir musahip musahibinin evine gidip söyleşeyim, danışayım dese adının başına on iyilik yazılır.

Görüldüğü gibi musahiplik Ortaçağ koşullarında yapılanıp biçimlenmiş; değişim ve dönüşümlerle an-ı daim'de anlamlı kılınmış; çağdaş dayanışma biçimlerini önceleyen; medeniyet ön-

cesi komünal dayanışma biçimlerini geçmişten günümüze taşıyan; resmi hukuka-etiğe-estetiğe ve bireysel-toplumsal yabancılaşmaya karşı duruşu harekete geçiren; çalışan-yaratan insanın gelecek düşünü sürekli canlı tutan toplumsal bir olgudur-kurumdur.

Musahiplik Erkânı[1]

Gerekli koşullar yerine getirildikten sonra, durumlarında bir aykırılık yoksa, musahip olacak kişilerin cemde pir karşısına çıkmaları gerekir. Pir öncelikle bunlara, musahip olmanın yükümlülüklerini ve koşullarını anlatır. Gerekli koşulları yerine getirip getirmediklerini; gerekli yükümlülükleri yerine getirmeyi kabul edip etmediklerini sorar. Musahip olacakların olumlu karşılık vermeleri durumunda pir, bir gülbank okur:

"Bismişah, Allah... Allah... Yüzüm yerde, özüm dâr'da. Dâr-ı Mansur'da ellerim gani dergâhında. Erenlerden hak hayırlısı şey'en ederim. Allah... Eyvallah, hû dost!"

Bu gülbanktan sonra musahip olacak canlar yerlerine oturur. Bu canların musahip olmak için bu duadan sonra en az bir yıl beklemeleri gerekir. Bu bir sınama süresidir. Eğer canlar anlaşamayacak olursa sınama süresi içinde musahip olmaktan vazgeçerler; böylece kardeşlik andı bozulmamış olur.

Sınama süresi olumlu geçerse, o canların musahipliği uygundur. Bu kez sûfilerin gündüzden abdest almaları gerekir. Abdest sırasında ellerin yıkanması, Tanrı'nın yasakladığı şeylere geçmişte el uzatıldı ise bu kirlenmeden elin arınması içindir; ağıza alınan su, kötü şeyler söylenmişse onlardan ağzın arınması içindir; buruna çekilen su, burunla alınan yasak kokulardan burunun arınması içindir; yüze sürülen su, utanılacak işlerden yüzün arınması içindir.

Akşam olup cem birlendiğinde önce cem erenleri gelir; delil gülbangı okunur:

1. Musahiplik erkânı metni: Buyruk'un izmir Nüshası'nın ana çatısı üzerine Maraş, Alaca, Gümüşhacıköy, Malatya, I. Hacıbektaş ve II. Hacıbektaş nüshalarında yer alan bilgilerin taşınmasıyla oluşturuldu.

"Allah, Allah... Allah, hizmeti kabul ola. Muhammet muradı hâsıl ola. Divan-ı dergâhta yüzü ak, özü pâk ola. Hizmetinle şefaat bulasın. Şevkimiz Şah-ı Merdan şevki ola. Gerçeğin demine hû!"

Daha sonra mümin-müslim kenetlenip delile niyaz eder. Ardından koyun içeri alınır. Kurbancı dâr'a durur. Bu sırada koyunun, nişan getirinceye kadar meydanda gezdirilmesi uygundur. Nişanla anlatılmak istenen; koyunun silkinme, geviş getirme, işeme, esneme ya da dışkılama gibi bir şey yapmasıdır. Koyun işer ya da dışkılarsa sidiği ya da dışkısı, kuyuya atılacaktır.

Bir süre beklenir; koyun herhangi bir nişan göstermezse kurban sahipleri, eşiğin sağına ve soluna niyaz eder, ardından sürünerek gelip dâr'a dururlar. O anda Tanrı'nın sığınma kapıları açık olduğu için hayır dualarını alırlar.

Sonra kurbancı kurbanın, sağ kulağını sağ gözüne kapatır. Ön sağ ayağını da sağ gözünün üzerine tutar. Bir süre ayaklarını mühürleyip Kıble'ye doğru durur. Bu sırada mürşit ya da rehber, tekbir çeker. Tekbirden sonra kimi cem erenleri, koyunun boynuna niyaza varırlar. Bu sırada kurbancı:

"-Hayır himmet eyleyinl", diyerek hizmet alır. Ardından, kazanı ocağa koyar. Hizmete başlamadan önce yardımcılarıyla niyazlaşır Bu arada kuyucular da gelir; hizmetleri alıp niyazlaşırlar. Bir bacı eşiğe niyaz edip döşeği getirir:

"-Hayır himmet eyleyin!", diyerek döşeği atar. Döşek üzerinde dâr'a durup hayırlısını alır.

Rehber kurban sahipleriyle birlikte içeri girer. Musahip olacaklar, bacıları ve rehber, beşi birlikte eşiğin sağına ve soluna niyaz ederler, rehber sağ başta olmak üzere dâr'a dururlar. Rehberin elini öpen kurban sahipleri onun sol yanında ve döşek üzerinde dâr'a durmuşlardır. Arkalarında, eteklerine tutunmuş olarak karıları gelir; ancak bacılar, yer değiştirmiş durumdadır.

Rehber, musahip olacakların boyunlarına birer mendil ya da tülbent bağlar. İki mendilin ucunu sağ eliyle tutar; bu sırada musahip olacaklar pir karşısında, dâr'da ayaklarını mühürlemiş durumdadır. Rehber:

"-Aşk ola!", der.

Bunun üzerine beşi de meydanı niyaz eder ve yeniden dâr'a dururlar. Rehber:

"-Hû tarikat erenleri!", deyince Pir

"-Hû şeriat yolcusu! Nereden gelip nereye gidiyorsunuz?", der. Ardından rehber:

"-Şeriattan gelip tarikata gidiyoruz", diye yanıtlar.

Sonra beşi birlikte dâr'dan ayrılıp eşiğe varır ve geri dönerler. Rehber yeniden söze başlar:

"-Hû tarikat erenleri!" Ardından Pir:

"-Hû tarikat yolcusu! Nereden gelip nereye gidiyorsunuz?", der. Rehber

"-Tarikattan gelip marifete gidiyoruz!" diye yanıtlar.

Bu kez beşi birden dâr'dan ayrılıp eşiğe varırlar ve geri dönüp dâr'a dururlar. Rehber:

"-Hû marifet erenleri!" der. Bunu Pirin:

"-Hû marifet yolcusu! Nereden gelip nereye gidiyorsunuz!" sorusu izler. Rehber:

"-Marifetten gelip sırrı hakikate gidiyoruz", der. Pir ise:

"-Gidemezsiniz! Kış var, aşılmaz yüksek dağlar var, geçitsiz ırmaklar var. Bu belleri aşamazsınız, bu selleri geçemezsiniz. Çok zor bir ortama gireceksiniz; çok büyük engeller var; bunlar demirden leblebidir yenilmez, ateşten gömlektir giyilmez. Gelme gelme! Gelirsen dönme! Gelenin malı gider, dönenin canı gider. Öl ama ikrar verme. Öl, ikrarından dönme! Hal böyledir; bu halleri ben size demiş ve duyurmuş olayım evladım" açıklamasını yapar. Bu kez rehber:

"-Pirim cemaatın varlığına, Tanrı'nın birliğine inanarak Muhammet-Ali'nin yoluna, Hünkâr Hacı Bektaşi Veli'nin katarına girerek, Muhammet'e ümmet, Allah'a kul, Hüseyin'e talip olmak için adlarını andığımız kişilere inanarak-güvenerek geldik. Ölümümüz olur, dönüşümüz olmaz. Önünüzde başımız açık, ayağımız yalındır. Özümüz dâr'da, yüzümüz yerdedir. Pirden ne gelirse 'Allah Allah eyvallah' dedik durduk dâr'ına. Boynumuz kıldan ince, yolumuz kılıçtan keskin. İnandık iman getirdik. Huzurunuzda birliğe yettik."

Rehberin sözünden sonra Pir:

"-Eyvallah talip! İkrarın imanına yoldaş olsun! Hak, Şah-ı Merdan, tümünüzü doğru yoldan ayırmasın. Diz çökün!" der. Rehber:

"-Sana Muhammet Ali'nin yoluna girmek üzere bir çift kurban getirdim, işte yularları" diye karşılık verir. Sonra mendillerin ucunu Pir'e uzatır, Pir, musahiplere öğüt verir:

"-Evladım, siz musahip oldunuz. En başta musahip, musahipten evini ayırmayacak, mallarını ayırmayacak. Birbirinin evinde olanı, izinsiz alıp gidecek. Aranızda bir tartışma çıkması durumunda, Allah korusun, bu dargınlığı, temmuz sıcağında bir tülbent kuruyuncaya değin sürdürürseniz, derdinize derman bulunmaz.

Musahip musahibe demese beli,
Dünya ahirette eğridir yolu,
Ona şefaat etmez Muhammet Ali
Söyleyen Muhammet dinleyen Ali,
Musahip musahiplikten yolun ayıra,
Hak vura onun temelin devire,
Yedi cehennem narın ona buyura,
Söyleyen Muhammet dinleyen Ali

Talip olmak için sizden dört şey isterim. Önce şeriatı bilmek gerekir. İkincisi tarikatı bilmek gerek. Üçüncüsü marifetten bilgi sahibi olmak gerek. Dördüncüsü sırrı hakikat ehli olmak gerek. Bunlara layık olmak için ise yalan söylememek, haram yememek, zina yapmamak, dedikodu etmemek, elinle koymadığını almamak, gözünle görmediğini gördüm dememek gerek. Kimseyi incitmemek gerek. Bütün bu dediklerimi yapacaksınız. Büyükleri sayacaksınız. Küçükleri seveceksiniz. Yani sonuçta Ulu Tanrı'nın buyurduklarını tutup, yasak dediğini yasak, gerçek dediğini gerçek bileceksiniz. Tanrı'nın yolundan ayrılmayacaksınız. İşittiniz mi evlatlarım.." Pirin öğüdüne musahipler karşılık verir:

"-Eyvallah!" Bu kez Pir:

"-Şah Hatayim demiş ol
Her meyveden yemiş ol
İster tutsun ister tutmasın.

Ey talip, benim bu sözleri sana söylediğime bu cemaat şahit olsun mu? Vaktin imamı şahit olsun mu? Ay, Güneş şahit olsun mu? Yer, Gök şahit olsun mu? Ölünceye kadar ikrarınızdan dön-

meyeceğinize, elinizden geldiğince, gücünüzün yettiğince Allah'a kul, Muhammet'e ümmet, Ali'ye talip olacağınıza, Hüseyin'in yolundan ayrılmayacağınıza söz veriyor musunuz?" der. Musahipler:

"-Eyvallah, pirim!", karşılığını verirler. Daha sonra musahipler ve bacıların üzerine bir çarşaf çekilir. Bu sırada rehber kıyıda durur. Pir, İsm-i Azam duasını okur. Dua bitinceye değin çarşaf, dört kişinin üzerinde kalır, sonra kaldırılır. Ardından rehber sağ başta olmak üzere yan yana dizilip ayak mühürlerler ve pir karşısında dâr'a dururlar. Pir şu gülbangı okur:

"-Allah, Allah, Allah... Geldiğiniz yoldan, durduğunuz dâr'dan, çağırdığınız pirden, şefaat göresiniz! Cenab-ı Hak, Hünkâr Hacı Bektaş Veli sultan ikrarınızda ber karar eyleye. Hünkâr Hacı Bektaş Veli Sultan Allah'a kul, Muhammet'e ümmet, Ali'ye talip eyleye. Bu yoldan, bu dâr'dan, bu pirden ayırmaya! Cedd-i cemalin yaramaza, uğursuza, pirsize duş getirmeye! Şeytanın şerrinden, gafil gadadan, görünmez belâdan koruya! Cenabı Allah hayırlı evlat, hayırlı devlet, gökten hayırlı rahmet, yerden hayırlı bereket nasip eyleye! Dâr'ınız, niyazınız kabul ola! Gerçeğin demine hû". Pirin gülbangından sonra musahipler secdeye varır. Bu sırada pir sorar:

"-Ey talip, girdiğin Hak kapısı, durduğun Mansur Dâr'ı; ne gördün, ne işittin?" Rehber:

"-İkrar, iman!" Pir

"-İkrarın imanına yoldaş olsun. Dâr'a gel doğru söyle! Dost gönlünü incitme. Doğrulun!", deyince musahipler başlarını secdeden kaldırır. Diz çökerler. Pir cemdeki topluma seslenir:

"-Göz erenler gözü, nicesiniz? Bu sûfilerin dostu olan onların ayıbını, yanlışını söylesin!"

Pirin seslenmesi üzerine cem erenlerinden şefaatçi çıkarsa, musahip olanların karıları, gidip o sûfı ile niyazlaşır. Pir yeniden musahip olan canlara döner:

"-Önce özünüzü arayın, sonra Hakk'a yarayın! Kendi özünüzle nasılsınız?", diye sorar. Bu sırada rehberin solundaki sûfı, rehberin elini öper, ardından dört can birbiriyle niyazlaşır. Pir sorar:

"-İlk kapı şeriat, ikincisi tarikat, üçüncüsü marifet, sonra sırrı hakikat, Hak mı?" Rehber:

"-Eyvallah". Pir:

"-On iki Matem-i Muharrem Orucu, üç Hıdırellez, kırksekiz perşembe, bunlar Hak, tutacaksınız! Yalan söylemeyeceksiniz! Dedikodu yapmayacaksınız! Elinizle koymadığınızı almayacaksınız! Gözünüzle görmediğinizi söylemeyeceksiniz! Hû!"

Pirin sözlerinden sonra musahip canlar bacıları ile birlikte ayağa kalkarlar. Pir ve rehberden başlayarak cemdeki büyüklerin ellerinden, küçüklerin gözlerinden öperler. Cemde bulunanlarla konuştuktan sonra yeniden pirin önünde dâr'a dururlar. Pir, küçük bir dua ya da dâr gülbangını okur:

"-Naz, niyaz, tecella, temenna Hak defterine kayıt olsun", diyerek duayı bağlar. Bu sırada cemaat:

"-Hû sûfiler! Menziliniz mübarek olsun! Donunuz kutlu olsun. Cenabı Allah ikrarınızda ber karar eylesin!", diye dilekte bulunur.

Ardından musahip olacaklar, bacılar ve rehber, beşi birlikte erkâna girerler. Rehberin yanındaki sûfı, rehber ile yüzyüze yatar; diğerleri birinci sûfının arkasına yatarlar. Parmaklar açık durumdadır. Pir, rehberin omuzlarından başlayarak parmaklarına kadar üç kez sıvazlar. Bu sırada:

"-Ya Allah, ya Muhammet, ya Ali!", der Rehber:

"-Devlet tacı", diyerek niyaz alır. Rehberin yanındaki sûfı ise rehberin omuzundan:

"-Selman-ı Pâk", diye niyaz alırken, sol eli ile sağ dirseğini tutar. Hutbe-i Şerif okunur. Erlere ikişer, bacılara birer şaplak vurulur; bacı hamileyse şaplak vurulmaz; omuzundan niyaz alınır. Daha sonra rehber:

"-Kalkınız, ya Allah!", der. Bunun üzerine başlarını kaldırıp dâr'a dururlar. Arkada bulunan bacıyı çağırırlar, bacı gelir önce pirin dizlerini, sonra kuşağını ve elini öper. Bunu, beşine birden çekilen erkân gülbangı izler. Sonra döşek gülbangı okunur. Döşek atan bacı, döşeği alır, dışarı götürür ve batı yönüne üç kez silker. Sonra döşekle birlikte gelir ve dâr'a durur, hizmet duası alır.

Musahip canlar yerlerine oturur. Ardından farraş gelir:

"-Hüseyin-i Kerbelâ için gözlerim kan yaştır. Yüzbin lanet Yezit'in bağrı taştır. Pirimiz Kırklar içinde Seyit Farraş'tır. Ber

Cemal-i Muhammet, Kemal-i İmam Hasan, İmam Hüseyin, Ali bülende ra salavat!"

İbrikçi meydan alır; önce delilin dibine su damlatır. Sonra mürşit ve rehberin eline su döker, farraşın ayağına su damlatır. Leğenin içindeki suyu ise;

"-Hayır himmet eyleyin!" diyerek içer. Geçer farraşın sol yanına durur. İkisine bir gülbank okunur. Gülbangın sonunda:

"-Selman-ı Farraş'ın, Selman-ı Pâk'ın hizmeti hazır ola! Gerçeğin demine hû!", denir.

Dâr'a duranlar birbiriyle niyazlaşır. Ardından dolunun hayırlısını alır. Şems gelir, doluyu bir tasa boşaltır; sonra bir bez ile fincanın dibini siler. Dolu, beze damlatılmış olur. Şems;

"-Hayır himmet eyleyin!", diyerek doludan delilin dibine bir damla döker. Burada:

"Kadeh seni, bade seni
Vermeyelim yade seni
Münkirin ne haddi var
Zerre kadar tade seni" okunur. Ardından Şems:

"-Hayır himmet eyleyin, Ali aşkına, Şah aşkına", diyerek doluyu mürşit ya da rehbere sunar. Mürşit ya da rehber:

"-Hayır himmet eyleyin!" diyerek içer ve niyaz eder.

Cem erenlerine dolu verilmez.

Mürşit ya da rehber Şemsden doluyu aldıktan sonra musahip olan dört canı karşısına çağırır. Doluyu baştakine verir, onlar da birbirine sunar ve niyazlaşırlar. Bir dolu da ikinci sûfıye verilir; onlar da birbirine sunup niyazlaşırlar. Mürşit ya da rehber bu dört cana;

"-Nefsinize uymayın, yolunuzdan azmayın, çiğ lokma yemeyin; malı mala canı cana katın; halinize haldeş, yolunuza yoldaş olun!" diye öğüt verir.

Bu sırada dem gülbangı okunur:

"Bismişah.

Gel ey saki-i vahdet sun piyale
Sekahüm rabbühüm şaraben tahuren
Hayat ersin elinden ehl-i hale
Sekahüm rabbühüm şaraben tahuren

Dudağın şerbetinden kane kane
İçip âşıkların vaslınla kane
Yürekler nice bir firkatle yane
Sekahüm rabbühüm şaraben tahuren

Meyinden ehl-i dilber mest-i medhuş
İçen âşık eder derya gibi cuş
Ezelden eyledik biz o badeyi cuş
Sekahüm rabbühüm şaraben tahuren

İçenler bir kadeh cam-ı Ali'den
Den urdular ezel kalü beliden
Bize erkândır iş bu mey veliden
Sekahüm rabbühüm şaraben tahuren

Götürsün dillerin cümle hecabın
Ayan etsin gönüller mahıtabın
Götür meydana şol kevser şarabın
Sekahüm rabbühüm şaraben tahuren

Ol saki kulun aşkınla mecnun
Sebil eyler yolunda eşk-i pürhûn
Yine devr eylesin ol cam-ı gülgûn
Sekahüm rabbühüm şaraben tahuren"

Ardından delilciye, mürebbiye ve cem erenlerine dolu verilir. Dolu verme işlemi, kurban eti pişip ocaktan ininceye değin kesintisiz sürer. Et pişip ocaktan indiği zaman kurbancı gelip haber verir ve erkâna başlanır.

On iki erkân yürür:

1. erkân; nefes; Hatayi'den üç nefes okunur.

2. erkân; semah; üç semah çalınır; ardından sazcı, sazı ile dâr'a durur, hizmet alır; daha sonra şems tası ile dâr'a durur, hizmet alır.

"-Hû! Bu seki iyi seki değil mi?" der

3. erkân; mesel; erkân sırasında rehber ile gözcü arasında şu sorgulama geçer,

"-Hû!"
"-Hû!"
"-Me sana!"
"-Nedir."
"-Pire vardı"
"-Baba hû!"
"-Hû!"
"-Hû!"
"-Nedir?"
"-Pire vardı"
"-Benim sana verdiğim ne idi?"
"-Pire vardı"
"-Hakk'ı severseniz niyazlaşın, sırra vardı"
Rehberin son sözü üzerine tüm cem erenleri niyazlaşırlar.
"-Me sana?"
"-Nedir o?"
"-Sürüsün! Hakk'ı severseniz erkân yürüsün!" Ardından iki örnek de cem erenleri verir. Daha sonra erkân gülbangı okunur:
"-Allah Allah, Allah... Erkânı temiz ola, muradı hâsıl ola. Tuttuğu ileri gide. Şah-ı Merdan yardımcısı ola. Elimizin karası yüzümüze vurmaya. Ceddimiz eksiğimizi tamamlaya!"
4. erkân; seki
5. erkân; tekne.
6. erkân; değirmenci
7. erkân; namaz
8. erkân; pehlivan
9. erkân; berber
10. erkân; posi
11. erkân; kıdırcık
12. erkân; lale; bu erkân sırasında, altı kadın ve altı erkek, ayakları mühürlü olarak ayakta dururlar.

Cemde dört kapı sahibi tamam olmayınca, bu oniki erkân tümüyle yürümez: Sekiz ya da onbir erkân yapılır. Her erkânda erkân gülbangı çekilir. Ve gülbank, "içeriden alınan, dışarıdan alınmaya" ya da "Nur ola, sır ola, gerçeğin demine hû!", diye bağlanır.

Bundan sonra ortaya farraş, ardından da Selman gelir. Ayrı ayrı hizmetlerini yaparlar. Bunu sofracının sofrayı getirip ayaklarını mühürlemesi izler;

"-Evel Allah diyelim,
Kadim Allah diyelim
Gelen Ali sofrası
Yiyen gazilere Şah diyelim
Allah, eyvallah, hû, destur Şah!", der

Sofrayı açar; tığlanan kurbanın eti bir leğen içinde getirilip ortaya konur. Cem erenlerine paylaştırılır. Sofracı kurbanın kellesini ayırır: Dört kapısı tamam olmayan kelleden yiyemez.

Kurban sahiplerinin dördü birlikte mürşit sofrasına oturur. Mürşit ya da rehber:

"-Destur Şah", diyerek kurbandan bir lokma alır. Ardından kurban sahiplerine:

"-Kurbanınız kabul olsun", der.

Daha sonra dördüne birden lokma verir. Ardından delilciye ve mürebbiye lokma verir. Bunu cem erenlerinin birbirine lokma sunması izler. Son lokma Kırklar aşkına yenerek sofra bağlanır. Hayırlısı verilir.

"-Bismişah, Allah, Allah. Elhamdülillah, nimet-i devlet ziyade ola. Er, Hak bereketin vere. Bu gitti, yenisi gele. Nimet-i celil, berakat-ı Halil ola. Artsın eksilmesin, taşsın dökülmesin! Bir nimet-i nur ola! Düşmanımız mekruh ola! Cömert lokma sahibi ve bil cümle Âl-i resul cümlemizin yüzü ak, gönlü pâk ola, düşmanlarımız helâk ola! Er Hak Mumammet Ali, Oniki İmam, On dört Masum Pâk, Onyedi Kemerbest gözcümüz ve bekçimiz ola! Didarından, katarından, dirlik ve birliğinden ayırıp şaşırıp düşürmeye! Çağırdığımızda omuzumuzda ola. İmdadı resul ola. Üçler, Beşler, Yediler Kırklar, Üçyüz Altmış Altılar, Bin Birler'in hizmeti daim, nazarları üzerimizde hazır ve nazır ola! Kutb-ı âlem, Şah-ı ekrem, zat-ı tamam, hayat-ı müdamın desteği has-u am, pirimiz üstadımız, melcei mülazımımız, Hünkâr Hacı Bektaş Veli efendimizin kerametleri, zâhiren ve bâtınen üzerimizde hazır ve nazır ola! Arafat'ta İmam Cafer sürüsüne karışa, gerçeğin demine hû!", diye bağlanır.

Sırasıyla önce farraş, ardından Selman gelir ve hizmetlerini görürler. Saki dışarıdan iki tas su getirir: Gelirken iki kez:

"-Hû cem erenleri, aşk ile meydana geliyorum!", der. Ardından bir kez:

"-Hû cem erenleri, aşk ile meydana geldim!", der ve dâr'a durur. El bağlamadan şu gülbangı okur:

"-Bismişah, Allah, Allah. Canı baştan geçmişiz biz Rum erenleri aşkına. Can gözüyle dem be dem Hakk'ı görenler aşkına! Kerbelâ-yi deşt-i gam can verenler aşkına! Şol Yezit'in elinden susuz kalanlar aşkına! Sebil ederim canlar, Şah Hüseyin aşkına! Ber cemal, Muhammet kemal, İmam Hasan, İmam Hüseyin Ali ra bülende salavat. Lâ feta illa Ali la seyfe illa Zülfikâr."

Gülbank bitince saki önce delilin dibine birkaç damla su döker. Ardından suyu mürşit ya da rehbere verir. Daha sonra tüm cem erenlerine sunar. Tasta az miktarda su kalınca meydana gelir ve:

"-Himmet eyleyin!", diyerek kalan suyu içip dâr'a durur. Hizmetini alır. Saki giderken:

"-Sak-i Pâk, Selman-ı Pâk", denir.

Sonra baştan, candan, gönülden geçen Rum erenleri anılır. Ardından gözcüler hizmetlerini alır. Çömceci hizmetini alır. Onu pervanelerin hizmetlerini almaları ve birbirleriyle niyazlaşmaları izler. İznikçi hizmetini aldıktan sonra sırrediciler gelir, onlar da hizmetlerini alır, niyazlaşırlar. Delilci delili alıp gelir ve hizmetini alır. Daha sonra cem dağılma gülbangı okunur:

"-Oturan duran, koğusuz gaibetsiz evine varan, hazıran gaiban piran, Üçler, Beşler, Yediler, Kırklar, kerem-i evliya, Allah Allah, eyvallah... Cümle gerçeklerin demine hû", diye bağlanır.

Bacılar kalkar; birer birer pirin elini öper; ardından tüm cem erenleriyle niyazlaşırlar. Daha sonra mürebbi, delilci, gözcü ve cem erenleri kalkar, önce pirin elini öperler, sonra da bir birleriyle niyazlaşırlar. Böylece cem dağılmış olur.

Sonra mürebbinin bacısı yeni musahip olan bacıların önüne düşer ve onları yedi ya da oniki kapı-makam gezdirir. Birinci kapı mürşit; ikinci kapı rehber; üçüncü kapı mürebbi; dördüncü kapı delilci; beşinci kapı gözcü; altıncı kapı kurbancı; yedinci kapı sazender; sekizinci kapı şems; dokuzuncu kapı selman; onuncu kapı kuyucu; onbirinci kapı iznikçi; onikinci kapı oduncu kapısıdır. Bu oniki ya da yedi kapı gezildikten sonra mürebbi bu dört cana;

"-Bu gece dördünüz bir döşekte yatacaksınız", diye uyarıda bulunur.

Sabah olunca mürebbinin bacısı o iki bacıya gider, oniki hiz-

metten uygun gördüğü iki hizmeti verir. Bacılar bu hizmeti yerine getirirler.

Cemde musahipler bacılarıyla birlikte dâr'a dururlar. Onlara Dâr gülbangı okunur:

"-Bismişah. Hamdülillah kim men oldum bende-i has huda. Can-ı dilden aşk ile hem çeker Âl-i Âbâ. Rah-ı zulmetten çıkıp doğru yola bastım kadem. Hab-ı gafletten uyandım can gözüm kıldım küşa. Oniki İmam bendesiyim, men güruh-ı naciyem. Yetmişiki fırkadan oldum beri, dahi cüda. Mezhebim hak Caferidir gayrilerden el yudum. Pirim üstadım Hacı Bektaş Kutb-ul evliya. Hak deyip bel bağladım, ikrar verip erenlere, mürşidim oldu Muhammet, rehberimiz Murtaza! Ber cemal-i Muhammet, kemal-i İmam Hasan ve İmam Hüseyin, Ali ra bülende salavat! Erenlerden haklı hayırlı hizmet, şey'en lillah, Allah, eyvallah!"

Dâr gülbangı bağlanınca cemde bulunan tüm erenler:

"-Mübarek olsun", derler.

Bu canlar artık hizmetlerinin eridirler; eksiklikten kaçırıp güçleri yettiğince tam yapmaya çabalarlar; şafaat kazanmaya çalışırlar.

Musahipsiz kimselere, müsahipliğe inanmayanlara aramızda yer yoktur. Onların çabaları boşunadır. Onlar Mervan'la birlik olmuşlar demektir. İnançsız Yezit oldukları için Hakk'ı görüp inanmamışlardır. Onların öncülerine:

"Mektup Süleyman'dadır, rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla (başlamakta)dır." (Neml Suresi 30. Ayet) ve "Bana başkaldırmayın, teslimiyet gösterip bana gelin, diye yazmaktadır". (Neml Suresi 31. Ayet), ayetlerini* okumak gerek.

Musahiplikte birbirine teslim olmak temel koşuldur. Bu teslim rıza kapısında olmazsa, musahipler birbirine gönül vermezse ve birlik olmazsa, onlar görünüşte musahiptir. Onların ikrarı bozuktur. Kim olursa olsun onlar musahip sayılmazlar. İkrarları ge-

*. Kuran Alevi inancında/felsefesinde Hz. Muhammet'in yapıtı olarak algılanır. Kuran ve Kuran ayetlerine başvuru bir savunma aracı olarak bilince çıkar. Kulak abdesti alınarak edinilen yeni kimliği olumlayan Muhammet düşüncesinin, öne çıkarılmasından başka bir şey değildir. Ve kesinlikle Alevi-Bektaşi düşüncesinin/inancının yapılanıp biçimlenmesinden sonra geliştirilmiş bir savunma yöntemidir.

çerli değildir. İsteksiz ve zorla olduğu için İmam Cafer Sadık Hazretleri onlara:

"Dinde zor yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O halde kim tağutu reddedip Allah'a inanırsa kopmayan sağlam kulağa yapışmıştır. Allah işitir ve bilir" (Bakara Suresi, 265. Ayet), ayetini tanık gösterir.

Gerçekten onların yoldan, erkândan haberleri yoktur. Onlar düşkündür. Musahiplikleri haramdır. Emekleri boşunadır. Onlar musahip olamazlar. Yaptıkları ikrarlarına olanak tanımaz. Haklarında:

"Onların yaptıkları herbir (iyi) işi ele alırız, onu saçılmış zerreler haline getiririz." (el, Furkan Suresi, 23. ayet) buyurulmuştur.

İkrarın geçerli olması için ikrar rıza kapısında olmalıdır. Şeyh ve mürşidin buyurdukları yerine getirilmelidir.

Yedi türlü kardeşlik vardır:

1. kardeşlik; şeriat kardeşliği.
2. kardeşlik; tarikat kardeşliği.
3. kardeşlik; marifet kardeşliği.

Allah bir, resul Hak, Hz. Ali ve onbir oğulun imamlığı hak demekle müminler, şeriat, tarikat ve marifet kardeşi olurlar.

4. kardeşlik; hakikat kardeşliği. Hakk'ı insanda, insanı Hakk'ta görmek; ehl-i hak ve ustad-ı kâmile sevgi göstermekle hakikat kardeşi olunur.

6. kardeşlik; Onyedi Erkân kardeşliği. Onyedi Erkânı bilip gereğini yerine getirmekle sır ehli olmakla kâmil mürşit gözünde ve yetmişyedi erkânda, Onyedi Erkân sahibi ile kardeş olunur.

7. kardeşlik; ceset kardeşliğidir. Bir babanın belinden, bir ananın karnından gelmekle ceset kardeşi olunur.

Bir kimsenin şeriat babası öz babasıdır. Tarikat babası mürebbidir. Marifet babası da Hz. Ali'dir, hakikat babası ise Muhammet Mustafa'dır.

Şeriat abdesti su ile olur. Tarikat abdesti pire biat etmekle olur. Marifet abdesti nefsini bilip Rabbini tanımakla olur. Hakikat abdesti kendi ayıplarını görüp, başkalarının ayıbını örtmekle olur.

Musahip musahibinin evine teklifsizdir. Malını teklifsiz alır. Yemeğini teklifsiz yer. Çünkü musahip musahibin kardeşidir. Kardeş kardeşin evine teklifsiz gider.

Musahiplerin Tanrı katında işleri bir demektir. İşin Tanrı katında bir olması demek, musahibin malda, canda ve her konuda bir-

birinden gizlisi saklısı olmaması demektir. Ancak böyle musahiplerin iki cihanda yüzleri ak, sözleri pâk olur. Yarın günahlarına yardım eli uzanır. İyilikleri ağır gelir. Ama günümüzde insanların kimisi el musahibi, kimisi dil musahibidir. Gerçek musahip, öbürünün yararına ilâç olandır. Musahip, kardeşinin inleyişini duyandır. Kardeşinin derdine derman olandır. Kardeşinin küfürünü iman sayandır. Kardeşinin derdine derman olmayan, küfürünü iman saymayan musahip olamaz. Musahiplerin her durumda, her konumda birbirine bağlılıklarının sonsuz olması gerekir.

Musahibin düşkününü pir, rehber kaldıramaz. Yine musahip kaldırır. Musahibin derdine derman yine musahiptendir. Musahip musahibin evine varsa:

"-Birbirimizle Tanrı sözü söyleşip öbür dünya üzerine danışalım", dese; musahibinin evine giderken attığı her adım on yıllık sevap sayılır.

Musahibin musahip gücünü çalması doğru değildir. Çünkü musahip cesettir. Onun üzerinde:

1) Ölüm,
2) Ağız,
3) Kurt-kuş,
4) Toprak, olmak üzere dört nesnenin hakkı vardır.

Zamanımız sûfilerinin musahiplikleri tümüyle tuzaktır. Musahipliğin nasıl olduğunu bilmezler, gereklerini yerine getirmezler. Böyle musahiplik olmaz. Bir sûfi yaramaz bir işi yaptığında onu önce musahibi uyarmalıdır. Onu doğru yola çağırmalıdır. Yok, musahip kardeşi bildiğini yapar da kendini dinlemezse cemde herkesten önce onun yaptıklarını anlatmalı ve onu cemden, pir ve cem erenleriyle birlikte kovmalıdır. O zaman o sûfı;

"-Ben kardeşimden, bacımdan, toplumdan kopuyorum. Onlar beni soyutluyor. Ben bir daha bu işi yapmayayım", diye düşünecektir.

Musahiplerin işte böyle birbirine kilit olup şeytanı aralarına sokmamaları gerekmektedir.

Musahiplik şuna benzer: Bir adam yola giderken yanında birkaç adam olsa, eşkiya gelse onu soyamaz. Ama adam yalnız olursa ne denli yiğit olursa olsun eşkiya bir yolunu bulup onun malına-canına el atar.

Pir, rehber, aşina, musahip Tanrı yolunun yoldaşlarıdır. Şey-

tan eşkiyadır. Onun şerrinden insanların, birbirlerini korumaları gerekir.

Ey inananlar Tanrı'ya giden yolda birbirinize iyi tutunun! Pir, rehber, musahipten birinin haksız işini görüp de ortaya atmayan pirin pirliği, rehberin rehberliği, musahibin musahipliği yalandır. Mahşerde iki yüzü karadır. İster tutsun ister tutmasın yanlış yapana uymamak gerekir. Bu sizin boynunuzun borcudur. Böylece biline...

Aşina Etmek*

Öz kurbanı vermiş iki musahip canı aşina etmek gerekir. Aşina olmak, tarikatta ikinci kapıya girmek anlamını taşır. Birbiri ile anlaşmış musahip canlar; öz kurbanı keserler. Kesilen öz kurbanı, her iki tarafın da kardeşlikten ayrılmamalarını simgeler.

Musahip iki canı aşina etme, pirin belirlediği bir zamanda gerçekleşir.

O akşam cem birlendiğinde önce cebrail (horoz) tekbirlenir; ardından döşek atılır. Mürebbi aşina olacak dört canı yedeğine alarak meydana gelir. Sonra öz kurbanı veren canlar, mü-rebbisiz ortaya gelirler. Döşek kaldırılır. Farraş ile Selman gelir ve hizmetlerini alırlar. Ardından aşina olacak canlar bacılanyla birlikte mürşit ya da rehberin sofrasına oturtulur. Cebrailden aşina olacak canlara birer lokma verilir. Sonra sofra kalkar. Hizmetin tamamlanmasının ardından "yatan oturan duası" okunur. Bunu yeni aşina olan bacıların oniki kapıyı gezip hak görmeleri izler. Aşina olmayan sufının aşina hizmetinde, lokmasında, dolusunda ya da mezesinde hakkı yoktur. Aşina olmayan kesinlikle bu hizmetlere sokulmaz.

Aşina Nefesi

Senin muhabbetin cesette canda
Gel kardeş seninle aşna olalım
Cevap vermezsen ulu divanda
Gel kardeş seninle aşna olalım

*Alevilik-Bektaşilik inancında /düşüncesinde aşina; aynı tarikata bağlı iki kişinin birbiriyle can arkadaşı olmaları ya da benliğinden uzaklaşarak Hakk'a yaklaşan salik'in, Hakk'ın dostu, tanışı olması durmunu anlatır.

Yaradan saklasın bet amel huydan
Biz de okuyalım elifle badan
Gel izin alalım mürşitten pirden
Bizde okuyalım elifle badan

Aşna dedikleri zâhiri bâtın
Aşna sevmeye vardır niyetin
Gel Hakk'ı seversen musahip tutun
Aşna sevmeye vardır niyetin

Musahip dedikleri bir sınır taşı
Ziyade tatlıdır aşnanın aşı
Gönülden seversen Hacı Bektaşı
Ziyade tatlıdır aşnanın aşı

Sır dedikleri ezelden bir yol
Eğersen boynunu olursun sen kul
Olurmuş zâkirler elinde bülbül
Eğersen boynunu olursun sen kul

Uçulmaz yalnız olmayınca eşin
Er Hak meydanında uğradım başın
Mürebbi, musahip cümle kardeşin
Er Hak meydanında uğradım başın

Musahiple bir bahçeden giresin
Muhabbet bahçesinin gülün deresin
Erenlerin sırrına sen de eresin
Muhabbet bahçesinin gülün deresin

Hatayi'm birliğe yiteyim dersin
Erenler sırrına ereyim dersin
Gümüşü gevhere katayım dersin
Erenler sırrına ereyim dersin.

ANADOLU'NUN İLK İŞ ÖRGÜTÜ: AHİLİK

Mansur Dârı'nda eridik; eridik aktık; emek vadisinde coştuk, sellendik; şimdi bir bend arkasında, geleceği var edecek olan kabuğu doldurmak için birikiyoruz...

Ahilik, her şeyden önce, Asya'da uygarlık öncesi eşitlikçi toplum örgütlenmelerinin bağrında yeşeren ve geleceği temsil eden uygar eşitsizlikçi toplum değerleri ortamında; yukarı barbarlık konağını aşarak yerleşik yaşama geçen Türkmenlerin-Türklerin, kente sokulan komünal değerlerin yediciliğinde yarattıkları dayanışmacı-paylaşmacı yatkınlığın ürünüdür.

Asya'dan kopup gelen eşitlikçi donanımlı, dayanışmacı-paylaşmacı insan yığınları, insanlık yaşı çok yüksek olan Anadolu toprağında; yine aynı yatkınlık kanalında, bir köle dini olarak doğan ancak, zamanla egemenin ilahi bir ideolojisi durumuna düşen Hıristiyanlığa muhalefet ederek kendine yer edinmiş bu toprağın yerlisi insanlarla; bir devlet dini olarak doğan İslamlığa inançsal-sınıfsal açıdan başkaldıran İslamın içindeki Ali Yandaşlarıyla buluşup kaynaşmıştır.

Bu buluşup kaynaşmayla genelde, Ortaçağ'ın temel üretim aracı olan toprak-otlak zemininde, son tektanrıcı din İslamlıkla kutsanarak Hz. Muhammet'i mürşit, Hz. Ali'yi rehber ve Hacı Bektaş Veli'yi pir kabul eden; Arap Yanmadası'nda yeşerip, İslam İmparatorluğu'nun büyümesine koşut olarak Arap ve Arap olmayan halkların memnuniyetsizliğiyle beslenip büyüyen geleneksel başkaldırıyı, hoşgörü temeli üzerinde yeniden yorumlayarak İslamlık-öncesi Türk kültürüyle yoğuran, Anadolu'ya özgü dinsel-siyasal-düşünsel bir inanç sistemi olarak Alevilik-Bekta-

şilik yapılanırken, özelde kentlerde; zanaat-esnaf zemininde, üretimi ve bölüşümü düzenleyen, Alevilik-Bektaşiliği yaratan kaynakları Arap kanalında örgütlenip Anadolu'ya sokulan Fütüvvefı, uygarlık öncesi eşitlikçi insanlık değerlerinin kuşatıcılığında yeniden yorumlayarak, yine Anadolu'ya özgü dinsel-siyasal-ekonomik bir iş, uğraş örgütü olan Ahilik yaratıldı.

Bâtın kanalında yapılanan bu iki oluşuma koşut olarak Sünni egemenin ve Moğol'un "beşinci kolu" gibi davranan Mevlevilik, kentlerde örgütlendi. Mevlevi kuşatma, kırda etkili olamadı; toprağa-otlağa sokulamadı; sömürünün dayanılmaz boyutlara ulaştığı siyasal eşitsizliğe duyarlı kırsal kesimde hızla yaygınlaşan Alevilik-Bektaşiliğe ulaşamadı ama kentlerde Ahiliği, zaman zaman önemli "kirlenmelere" uğrattı. Bütün bunlara karşılık Mevlevilik, Alevi-Bektaşi ve Ahilerin, Selçuklu-Moğol egemenine karşı ortak mücadelelerini kırmaya yetmedi. Osmanlı döneminde egemenin, bağlısı durumundaki tarikatların, mezheplerin yalnızca adı değişti; başkaldırı kanalında değişen bir şey olmadı; Alevi-Bektaşi-Ahi dayanışması sürdü.

Bu yolda, yönde o günlerden bu yana, Sünni kuşatma, Sünnileştirme çabaları, sona ermiş değildir. Sayısız yanlı yazar-araştırmacı bâtını bir örgüt olan Ahiliği, Anadolu Aleviliğini yaratan insanlarla aynı kökenden gelenlerin kent koşullarında yarattığı bu örgütü, bu örgütün insanlarını, Sünni anlayışın daracık, karanlık dünyasına çekmek için ellerinden geleni yapıyorlar. Bu noktada azımsanmayacak bir başarı da sağlamış durumdalar.

Bugün bu anlayışa dur demek zamanı gelmiştir. Anadolu halkının tarihini yeniden yorumlamak; insan üretici gücü bağlamında Aleviliği yaratanlarla Ahiliği yaratanların aynı değerlerle insana, çevreye ve dünyaya baktıklarını, aynı inancı paylaştıklarını, aynı hoşgörüyle beslendiklerini kanıtlamak; Ahiliği ve Ahileri, Sünni kirlenmişlikten kurtarmak, onların sınıfsal kimliklerini, neye karşı kimlerle taraf olduklarını gözler önüne sermek; bu yolla oynanmak istenen oyunu-oyunları bozmak gerekmektedir.

Ahilik Alevilik

"Alevilik-Bektaşilik mi Ahiliği yaratmıştır, yoksa Ahilik mi

Alevilik Bektaşiliği?" ya da "Alevilik Ahiliktir, Ahilik Aleviliktir", "Ahilik, Aleviliğin bir türevidir" vb. Fazla taraf kokan yüzeysel kestirimlerle tartışmayı üretici kılmak da olanaklı değildir.

Doğru olan, anlaşılması-bilinmesi gereken Ahiliğin bir Alevilik yaratısı ya da türevi olarak değil, Aleviliği yaratan insanlarla köken ortaklığı olan, aynı değerler tarafından eğitilen, aynı kolektif bilincin taşıyıcıları durumunda bulunan insanların, hemen hemen aynı zaman aralığında kentlerde yarattıkları bir örgütlenme olduğunun bilince çıkmasıdır.

Hangisi hangisini etkilemiştir?, sorusuna gelince, temel olan karşılıklı etkileşimdir. Ancak, ille de bir öncelik saptanacaksa bu öncelik Ahilere verilmelidir.

Bu yaklaşımda bir çıkmaz varmış gibi görülebilir. Asya'dan göç eden yığınlar önce Anadolu'nun toprağını-otlağını, dağını-taşını doldurdu, sonra da kentlerini.

Kaybedecek daha az şeyi ya da mal varlığı "mobil" olduğu için öncelikle yerini-yurdunu terkeden ve Ahilerin "öncülleri" olarak yorumlanabilecek olan Asyalı göçmenler Anadolu'nun kır insanı, tarım üreticisi, hayvan çobanı olunca, kendisine yakın, özümseyebileceği yeterince olgunlaşmış kurallar bulamadı. Bunu bir süreç içerisinde, çeşitli kaynaklardan beslenerek ağır ağır gerçekleştirdi.

Buna karşın, kaybedecek daha çok şeyi ya da mal varlığı "mobil olmadığı" için daha sonraları iyice umarsız kalınca yerini terkeden Asyalı göçmen, Anadolu'nun kent insanı, esnafı zanaatkârı olunca, kendine yakın, özümseyebileceği, yorumlayabileceği, yeterince olgunlaşmış, örgütlü duruma gelmiş Fütüvveti buldu.

Bu nedenle Ahilik, Alevilik-Bektaşilikle zamandaş olmasına karşın, daha çabuk kurallandı. Bu bağlamda, öncelikli etkilenme Alevilikten Ahiliğe doğru değil, Ahilikten Aleviliğe doğru olmuştur, Alevilik-Bektaşiliği etkileyen "öncü kol" rolü oynamıştır, denilebilir.

Alevilik-Bektaşilik başlangıçta Şii etkiye karşın, eski Türk geleneklerinin, törenlerinin egemen olduğu Babailikten etkilendi. İzleyen yıllarda-dönemde, Şii etkinin ağırlıkta olduğu Ahiliği kendi içinde özümsedi; kimi Ahi merasim ve âdetleri, Alevilik-Bektaşilik inancına eklemlendi.

Ahilik Fütüvvet

Ahilik nedir?

Ahilik, yalnızca Türkler-Türkmenler arasında varlığını sürdürmüş olan; düşünsel açıdan Ali'nin adıyla simgelenen toplumsal muhalefete bağlı, bâtını bir kuruluş olmasıyla belirgin, ancak geçimini sağlayacak bir zanaata sahip olanların girebildiği, alışılagelen anlamda bir tarikattan çok, belli kuralları, koşulları ve inanç geleneği bulunan, dine bağlı bir yapılanmadan apayrı özellikler taşıyan bir uğraş örgütüdür, bir iş, emek birliğidir; bu anlamda bir kurumdur.

Araştırmacılar, Ahiliğe temel olan Ahi sözcüğünün, etimolojisi konusunda tam bir görüş birliği içerisinde değildir. Ancak, genel kabul gören, tarihsel olaylar, olgular tarafından doğrulandığı savlanan anlayış; Türkçe, "yiğit, cömert, eliaçık" anlamlarına gelen "Akı" sözcüğünün, zamanla Arapça, "kardeş" anlamına gelen "Ahi" biçimine dönüştüğü şeklindedir.

Emevilere karşı Horasan'da, Abbasi ihtilalinin önderi Ebu Müslim el Horasani'yi (... 755) destekleyenler, bir bakıma Ahilerin öncülleriydi. Söylence yüklü de olsa Ebu Müslim sonraları, bir meslek kesimini temsil eder oldu. Anadolu Rum abdalları, Hacı Bektaş Veli düşüncesinin yılmaz savaşçıları olduklarının bir simgesi olarak, Demirci Ahi Hurdek tarafından Ebu Müslim'e bir savaş aracı olarak verilen baltayı, sürekli yanlarında taşıdılar. Ebu Müslim el Horasani'nin tarihi kişiliği, efsaneleşmiş yaşamı ve savaşları kapsamında, Ali Yandaşlarıyla, Muaviye yandaşları arasındaki mücadeleyi destanlaştırdılar. Horasan'dan Türkistan'dan Anadolu'ya "Alpler", "Alp erenler" oldular.

Ahiliği birinci dereceden etkileyen ve ona önemli katkılar veren Fütüvvetçilik, X. yüzyıldan başlayarak örgütlendi. Fütüvvet, çoğulu "fıtyan" olan Arapça "delikanlı, yiğit, eliaçık, gözüpek, iyi huylu kişi" anlamlarına gelen "feta" sözcüğünden gelir.

Emeviler yıkılıp, Abbasi soyu başa geçtikten sonra bu kez Horasan-Türkistan kökenli askeri birliklerin güçlü ve imtiyazlı duruma geçmelerine; merkezi otoritenin ekonomik sömürü ve siyasal eşitsizlik dayatmalarına karşı bir tepki olarak, IX. yüzyıldan itibaren bâtını bir şemsiye altında ve Arap halk katında, kimi örgütlen-

meler belirmeye başladı. Abbasi yönetiminin güçlü olduğu dönemlerde "sivil itaatsizlikten" öteye geçemeyen bu kıpırdanmalar; devlet otoritesinin zayıflamasıyla "tehlikeli" boyutlara sıçradı. Toplu davranarak kundakçılık eylemlerinde bulunan, iktidar savaşında şu ya da bu güç tarafından kullanılan bu unsurlar, çoğulu "ayüzyılarun" olan "yasa tanımaz, yasadışı toplum" anlamında "ayüzyılar", "haydut" anlamında "evbaş" ve çoğulu "şuttar" olan "kurnaz" anlamında "şâtır" adlarıyla anılmaya başladılar.

Kamu yararına davrandıkları savıyla hareket eden bu fityan ocakları, sonraları; devletin siyasal yapısı içerisine çekilerek etkisiz kılınmaya çalışıldı. Özellikle, asker ve güvenlik güçlerinin yetersiz kaldığı Arap olmayan İslam ülkelerinde "seyüzyılar milis gücü" olarak kullanılmaya başlanıldı. Fityan ocaklarının, siyasal amaçlarla devreye sokulması onların, standart bir ahlaki disiplin altına girmeleri ya da sokulmaları zorunluluğunu ortaya çıkardı. Bu zorunluluk, fityan ocaklarının öncüleri-önderleri tarafından giderildi ve ilk ilkeler şekillenmeye başladı. Başlangıçta fütüvvetçi, kuralları olarak bilinen bu ilkeler zamanla, fütüvveci, ayüzyılar, şâtır vb. kuruluşların ortak nitelikleri olmaya başladı. Ayrı ayrı adlarla anılan bu tür kuruluşları kendi potasında toplayan fütüvvetçilik, giderek belli amaçlarla belli zamanlarda bir araya gelen ve belirlenen ahlaki yiğitlik kuralları içinde davranan örgütlerin genel adı oldu.

Abbasi yönetiminin iyice zayıflamasıyla Fütüvvetçilik, siyasal bir kimlik olarak öne çıktı. Bunun üzerine Fütüvvetçiliği, kendi başkanlığında örgütleyip politik-siyasal amaçları için kullanmayı planlayan Abbasi halifesi Nasır Lidinillah (saltanatı: 1180-1225) çağının büyük mutasavvıfı, Şahabüddin Abu Hafs Ömer al Suhraverdi'ye (1145-1234), geniş kapsamlı bir fütüvvetname yazdırdı. Böylece fütüvvet, belli kurallar çerçevesinde bir "öncü örgüt", olağan zamanlarda atıcılık vb. etkinliklerle kendini canlı tutan bir "izci örgütü" olarak kurumlaştı. Halife Nasır Lidinillah'ın amacı, bu "öncü örgütü", bu "izci örgütü" kullanarak sarsılmış Abbasi egemenliğini yeniden pekiştirmek, güçlüyle güçsüzü birleştiren bir toplumsal kaynaşma sağlamak ve komşu yönetimleri egemenliği altına almaya çalışmaktı.

1183'te örgütün piri ve şeyhi Abdülcebbar'dan fütüvvet şal-

varını giyerek, fütüvvet örgütlerinin şefi oldu. Bu noktadan sonra fityan örgütleri, ilk ortaya çıkış amaçlarına zıt bir kanalda, Abbasi yönetiminin yüksek çıkarlar doğrultusunda davranan aristokrat nitelikli bir saray teşkilatı olarak gelişti.

Fityan örgütleri Nasır'ın amaçlarını İslam ülkelerine yaydı; bu arada Anadolu Selçuklu Devleti de fütüvvet çağrısı'na uydu. Önce İzzeddin Keykavus (1210-1219), kendi başvurusuyla Halife'den fütüvvet şalvarını aldı; ardından da Alaaddin Keykubat (1219-1237), Halife'nin dinsel danışmanı ve fütüvvetname yazarı Suhraverdi'nin elinden Konya'da fütüvvet şalvarını giydi. Böylece, Abbasi saray fütüvvetçiliği, Anadolu'ya taşınmış oldu; Selçuklu sultanlarının korumasında hemen her yana rahatça yayılma olanağı buldu.

Ahiliğin Doğuşu Örgütlenişi

X. yüzyıldan başlayarak Batı Türkistan'da ve İran'da yoğunlaşan Oğuz kökenli Türkler-Türkmenler, 1040'ta Gazneliler Devleti'ne karşı kazandıkları Dandanakan Savaşı'ndan sonra Rey kentini kendilerine başkent yaparak Büyük Selçuklu Devletini kurdular.

Anadolu'yu Bizansın elinden almak amacında olan Selçuklular, 1048'de Pasinler'e, 1054'te Muradiye'ye, 1059'da Sivas'a, 1064'te Kars'a girdiler. 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu, bütünüyle Selçuklulara açılmış oldu. 1071'i izleyen göçler, XIII. yüzyılın sonlarına değin sürdü. XIV. yüzyıldan başlayarak göç hareketleri ters yönde, yani Anadolu'dan İran'a yapılmaya başlandı.

1071'den 1225 yıllarına değin Anadolu'ya büyük dalgalar halinde giren Türk-Türkmen toplulukları, genellikle göçebe idiler.

1220'de Moğolların, Harezmşahlar Türk Devleti'ni ortadan kaldırmasından sonra, Maveraünnehir ve Türkistan'daki Türk kentlerinin tüccar ve sanatkâr halkı, dükkânlarını, tezgâhlarını bırakıp Anadolu'ya yöneldiler. Bu ikinci büyük göç dalgasıyla gelenler, öncekilerinin aksine çoğunlukla kentliydiler.

1240'ta, Baba İshak'ın önderliğindeki Türkmen Ayaklanması, Selçuklu ordusu tarafından acımasızca bastırıldı. Ancak, Baba İshak'ın müritleri, onun bâtıni inançlarını devam ettirdiler.

Anadolu'nun kırında, yani toprak-otlak zemininde, ekonomik açıdan büyük sıkıntılar içinde kıvranan, siyasal açıdan sürekli istismar edilen kitleler, Hacı Bektaş Veli'nin (1209-1271) öncülüğünde-önderliğinde; Ali ve Oniki İmam sevgisine dayanan, olgunluk, eşitlik, özgürlük vb. ilkelerle belirgin, bu toprağa özgü Alevilik-Bektaşiliği yapılandırdı.

Hıristiyan kökenli ticaret erbabının ağırlıkta olduğu kentlerde, esnaf-zanaatkâr zemininde, ikinci büyük göç dalgasıyla gelip buralarda yerleşik yaşama geçen Türkmen kitleler; asıl adı Şeyh Nasreddin Ebu'l Hakayık bin Ahmet el Hoyi (1169-1261) olan Ahi Evren'in öncülüğünde-önderliğinde, Arap kanalından gelip daha önce Anadolu'ya giren ve Selçuklu sultanlarının korumasında hemen her tarafa yayılmış bulunan Fütüvvetçiliği, Asya'da yarattıkları kent değerlerinin belirleyiciliğinde yorumlayarak bir uğraş örgütü, bir iş, emek örgütü olarak Ahiliği kurdu.

Baba İshak Ayaklanması, Selçuklu Devleti'nin ne denli zayıf olduğunu açıkça ortaya koymuştu. Bunu sezinleyen İran'daki Moğol kuvvetleri kumandanı Baycu, 1243 yılında Selçuklu ülkesine yürüdü; Sivas'ın 80 km. doğusunda bulunan Köse Dağı'nda yapılan savaşta Selçuklu ordusu, sayıca kendisinden az olan Moğol ordusuna utanç verici bir biçimde yenildi. Bu yenilgi üzerine Selçuklu Devleti, Moğolların yönetimine girdi; Anadolu'da tam bir düşkünlük ve feryat devri başladı. Anadolu'da Moğollar'a karşı mücadele eden biricik unsur, Türkmenler oldu. Selçuklu sultanları ya da onlar adına iktidarı ellerinde tutanlar, göçebe unsuru ile yerleşik unsuru birleştirip Moğollar'a karşı bir direniş oluşturamadılar. Tam tersine Moğollar'a dayandılar. Tam bu noktada, önce Selçuklulara, ardından Moğollar'a yaslanan Mevlevilik devreye girdi; Mevlevilik yoluyla Alevilik-Bektaşilik ve Ahilik baskı altına alınmaya çalışıldı; düşünsel ürünleri yok edildi.

Bütün bunlara karşın, Türkmen direnişi kırılamadı; Alevi-Bektaşiler ve Ahiler Moğollar'a, bağlısı Selçuklular'a, yanlısı Mevlevilere karşı mücadelelerini sürdürdüler. Moğol bağlısı IV. Rüknettin Kılıç Arslan'ın Kırşehir emirliğine atadığı bir Moğol soylusu ve Mevlana müridi olan Nurettin Caca, ayaklanan Ahilerin tümünü kılıçtan geçirdi; Ahi Evren de bu katliamdan kurtulamadı (1261).

Anadolu'da ilk feodal devlet olan Selçuklu egemenliğinin geniş karnında ve kentlerde üretim-bölüşüm temelinde bir meslek örgütlenmesinin insanları olarak öne çıkan Ahiler, başlangıçta merkezi yönetimle bir çelişki içerisinde değillerdi. Ancak giderek, sömürünün ve siyasal eşitsizliğin dayanılmaz boyutlara ulaşması, kırlardan kentleri kuşatması sonucu Ahiler, kendileri dışında kalan Türkmen kitle ile birlikte davranmaya başladı. Moğollar'a karşı Selçuklular'ı içtenlikle destekleyen ve bu yolda önemli direnmeler gösteren Ahiler, Selçuklu yönetiminin Moğollar'a dayanmasıyla onlarla kesin bir kopuşmaya girdi; bu süreç içerisinde, Selçuklu-Moğol yanlısı bir kanala oturan Mevlevilikten de iyice uzaklaştılar. Kırsal kesimde, köylülük arasında bir anda yaygınlaşan ve daha sınıf yoğun bir mücadelenin öncüleri durumunda bulunan Alevi-Bektaşilerle birleştiler. Böylece Ahilerin devrimci yanı öne çıkmış oldu.

Selçuklu sultanlarının Moğol yönetimine girmesi üzerine Türkmenler devlete karşı tam bir itaatsizlik içine girdiler. Bu aşamada, Selçuklu sultanları Türkmenleri, itaat altına alacak bir güce de sahip değillerdi. Bu nedenle ilk İlhanlı hükümdarı Hülagü (1256-1265) Anadolu'daki Moğol kumandanlarına, Türkmenleri tenkil etmeleri buyruğunu verdi; Sivas ve Kayseri yöresindeki Türkmenler'e ağır bir darbe vuruldu; bir kesimi, güneye inerek Memluk topraklarına sığındı.

1277'de Mısır-Suriye Türk Memlukları hükümdarı Bay Bars, Selçuklu devletinde iktidarı elinde tutan Pervane Muineddin Süleyman'ın daveti üzerine Anadolu'ya yürüdü ve Elbistan ovasında Moğol ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. İzleyen süreçte, Anadolu toprağında çok sayıda beylikler kuruldu. Ebu Sayid Bahadır Han'ın ölümü üzerine (1335) Moğollar arasında şiddetli bir iç mücadele başladı. Bu mücadele sonucu, Anadolu beylikleri tam bir bağımsızlığa kavuştu. Siyasal birlikten yoksun bu ortamda, Ahiler öne çıkarak kentleri yönetmeye başladılar. Hemen hemen her kentte, başlarında bir Ahibaba bulunan esnaf ve zanaatkâr dernekleri vardı. Bunlar silahlı olup, aynı zamanda siyasal açıdan yerel bir kuvveti temsil ediyordu. Bütün gün çalışan yiğitler, geceleri dernek merkezinde toplanarak sohbet ederler, türküler çağırıp, raksederlerdi. Dernek merkezleri aynı zamanda bi-

rer misafirhane idi; uzak-yakın yerlerden gelen yabancılar, bu Ahi odalarında çok sıcak bir konukseverlik görürlerdi. Bu yanlarıyla Ahiler, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da büyük bir rol oynadı. Osman Gazi'nin kayınpederi Edebali, bir Ahi şeyhiydi; birçok silah arkadaşı örgüte üyeydi.

Ahi örgütü, XVIII. yüzyıldan sonra loncalara dönüşmeye başladı; iç ve dış ekonomik gelişmelere koşut olarak Meşrutiyetle birlikte iyice zayıflayıp ortadan kalktı.

Ahiliğin Kuralları İlkeleri, İnanç Öğeleri

Anadolu Selçukluları döneminde ortaya çıkan ve yaygınlaşarak Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna önemli katkılar veren; esnaf, zanaatçı, çiftçi gibi çalışma kollarından insanları kapsayan Ahiliğin, ülke düzeyinde bütünlük gösteren bir iç işleyişi vardı.

Ahi Evren, örgütün sürekliliğini sağlamak için Ahiliği, tekke ve zaviyelere bağlamıştı. Herhangi bir meslekte çalışabilmek için, o mesleğin Ahi zaviyesine bağlanmak zorunluydu. Bir meslekte çalışmak isteyen önce çırak olarak alınır, daha sonra kalfa ve usta olarak zanaatında ilerlerdi.

Yerel Ahibabalarının atamaları ve azilleri, Kırşehir'deki Ahi Evren Tekkesi piri tarafından onaylanırdı. Her yıl Anadolu'ya ve Rumeli'ye Ahi örgütü başkanının görevlendirdiği nakibler ve halifeler giderdi. Yerel örgütlerin durumunu inceler, esnafı toplar yeni taliplere, kalfalara ve ustalara peştemal kuşatırdı; tezgâh açacaklara izin ve ruhsat verirdi.

Ahilik bir örgüt olduğu için ona her isteyen giremezdi. Örgüte, örgütten yetkili birinin aracılığı ve onayıyla girilir, belli kurallara göre uygulanan bir giriş töreni yapılırdı. Yaş ve aşama bakımından küçükten, büyüğe gösterilen sınırsız bir saygı zemininde, herkes birbirinin "kardeşi" idi. Ahlaki bakımdan küçültücü, yerilmeye, kötülenmeye elverişli kimseler; bu kapsamda dinsizlerin, dedikoducuların, falcıların, yıldızlara bakarak geleceği bildirenlerin, peygamberlere saygısızlık edenlerin, tellakların, dellalların, pişekârların, cerrahların, alemdarların, beddua edenlerin ve hırsızların örgütte yeri yoktu; bilinmeyerek alınmışlarsa bir daha alınmamak üzere kovulurlardı.

Örgüte girmesi uygun görülen kimseye, örgütün bir üyesi olduğunun, kendini örgüte vereceğinin ve örgüt kurallarına uyacağının bir simgesi olarak "Şed" (kuşak) bağlanırdı.

Kuşak bağlamanın 12 koşulu vardı: Bunlar; bilgi-amel-sabır-yol gösterici olma-kötülüklerden uzak kalma; iç arınmışlığı, kurtuluş-Tanrı'ya şükretme-tövbe-çaba gösterme-yakın dostluk kurma-sadakat-kendini Tanrı'ya, Tanrı inancına verme-alışkanlığı bırakma.

Örgüte girmek isteyen kişiye, özel törende; nefes vermesi, uğur getirmesi için usta, yol atası, sağ yol yoldaşı ve sol yol kardeşi olmak üzere dört simgesel kişi seçtirilirdi. Bunlar örgüte girene tinsel bakımdan öncülük eder, yardımına koşar, yol gösterirdi.

Örgüte giren kişi, Ahi olabilmesi için üç dalda eğitilirdi: Şeriat, tarikat ve marifet bilgisi verilerek gerekli bilgiyle donatılır; bir uğraşı alanında yetişmesi sağlanarak meslek sahibi kılınır ve gerekli beceriler kazandırılarak savaşacak duruma getirilirdi.

Ahilikte uğraşın öncüsü bir peygamberdi; bu nedenle peygamberler, bir iş, uğraş sahibi olarak algılanırdı. Âdem, tarımcı; Şid hallaç; İdris, terzi; Nuh, marangoz; Hut, ticaret erbabı; Salih, deveci; İbrahim, sütçü; İsmail, avcı; İshak, çoban; Yusuf, saatçi; Musa, çoban; Zülküf, ekmekçi; Lut, tarihçi; Üzeyir, bağcı; İlyas, culhacı; Davut, zırhçı; Lokman, hekim; Yunus, balıkçı; İsa, gezgin ve Muhammet, tüccardı.

Ahiliğin genel kural niteliğinde altı ilkesi vardı: Elini açık tut, sofranı açık tut, gözünü bağlı tut, kapını açık tut, belini bağlı tut ve dilini bağlı tut. Bunlardan ilk ikisi eli sıkılıktan kaçınmayı, eliaçıklığı, yardımlaşmayı; üçüncüsü, başkalarının işine karışmamayı, her olup biteni görmemeyi; dördüncüsü, konukseverliği ve son ikisi kendine egemen olmayı, duyguların, tutkuların tutsağı olmamayı simgelerdi.

Görüldüğü gibi Ahilik, Alevilik-Bektaşiliği yaratan insanlarla aynı kökenden gelenlerin, yine benzer kaynaklardan beslenerek yarattıkları, Anadolu kırını kentte tamamlayan, bütünleyen; bir iş, uğraş örgütüdür. Bugünün yazar-araştırmacılarına düşen görev, Ahiliğin kural, ilke ve inanç öğelerini tarihin gerisine giderek, kaynağına ulaşarak aydınlığa çıkarmak olmalıdır.

KAYNAKÇA

Ahmed-i Yesevi, *Divan-ı Hikmet-Seçmeler*; (Yayına Haz.: Kemal Eraslan) , Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1993

Akarsu Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*; TDK Yayınları, Ankara 1975

Akpınar Turgut; *Türk Tarihinde İslamiyet*; İletişim Yayınları, İst. 1995

Arberry, A. J.; *Tasavvuf-Müslüman Mistiklere Toplu Bakış* (Çev. İbrahim Kapaklıkaya) Gelenek Yayıncılık; İst.- 2004

Aristoteles; *Metafizik* (Çev. Ahmet Aslan); Sosyal Yayınları, 2. baskı, İst. 1996

Arsel İlhan, *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına/Şeriat Devletinden Laik Cumhuriyete*, (2. baskı) İst. 1993.

Atalay Besim, *Bektaşilik ve Edebiyatı;* Ant Yayınları, 2. baskı, İst.-1991

Aydın Erdoğan, *Nasıl Müslüman Olduk?* Başak Yayınları (7. baskı), Ankara 1994

Bal Hüseyin; *Alevi Bektaşi Köylerinde Toplumsal Kurumlar;* Ant Yayınları, İst. 1997

Balıvet Mıchel, *Şeyh Bedreddin-Tasavvuf ve İsyan;* (Çev. Ela Güntekin), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İst.-2000

Bender Cemşid; *Kürt Uygarlığında Alevilik;* Kaynak Yayınları, 2. baskı, İst. 1993

Bilgin M. Sıraç, *Zarathustra (Zerdüşt)*; Berfin, İst. -1995

Birdoğan Nejat, *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı*; Mozaik Yayınları, İst. -1995

Birdoğan Nejat, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*; Hamburg Alevi Kültür Merkezi Yayınları, 1. baskı, Hamburg-1990

Birge John Kingsley, *Bektaşilik Tarihi;* Ant Yayınları, Türkçe 1. baskı, İst. -1991

Bozkurt Fuat, *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*; Tekin Yayınevi, 3. baskı, İst. -1993

Buhr Manfred- Kosing Alfred; *Felsefe Sözlüğü* (Çev: Veysel Ataman- İsmail Duman); Konuk Yayınları, 2. baskı, İst. 1978

Bulut Faik, *Eşitlikçi Dervişan Cumhuriyetleri ve Hasan Sabbah Gerçeği;* Berfin, İst.- 2000

Bulut Faik, *Allah Devletinde Demokrasi,* Tümzamanlar Yayıncılık (2. baskı), İst. 1993

Buyruk (Hazırlayan: Fuat Bozkurt), Anadolu Matbaası, 1. baskı, İst. 1982

Çağatay Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989

Campbell, Joseph; *Doğu Mitolojisi* (Çev. Kudret Emiroğlu); İmge Kitabevi; Ankara

Çamuroğlu Reha; *Tarih, Heterodoksi ve Babailer*; Der Yayınları, İst. 1990

Çoruhlu, Yaşar; *Türk Mitolojisinin Anahatları*; Kabalcı Yayınevi; İst. -2002

Çotuksöken Betül; *Felsefeyi Anlamak Felsefe İle Anlamak;* Kabalcı Yayınları, 1. baskı, İst. 1995

Çotuksöken Betül, Babür Saffet, *Ortaçağ'da Felsefe*; Kabalcı Yayınları, İst. 1993

Çubukçu Agah İbrahim, *Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri*; Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991

Demir Baba Vilayetnamesi; (Yayına Haz.: Bedri Noyan), Can Yayınları, İst.-1996

Dierl Anton Josef, *Anadolu Aleviliği;* Ant Yayınları, Türkçe 1. baskı, İst. -1991

Dursun Turan, *Tabu Can Çekişiyor/Din Bu* (I-II-III-IV), Kaynak Yayınları, İst.

Dursun Turan; *Allah;* Kaynak Yayınları, İst. 1991

Eliade Mircea, *Şamanizm;* (Çev. İsmet Birkan), İmge Kitabevi, 1. baskı, İst.-1999

Er Piri, *Geleneksel Anadolu Aleviliği;* Ervak yayınları, Ankara -1998

Ergüven, Abdullah Rıza; *Evrenbilim ve Tanrı Kavramı*; Berfin Yayınları; İst. -2000

Erhat, Azra; *Mitoloji Sözlüğü*; Remzi Kitabevi İst.- 2003

Eröz Mehmet, *Eski Türk Dini ve Alevilik-Bektaşilik;* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İst. -1992

Erseven İlhan Cem, *Aleviler'de Semah;* Ant Yayınları, 2. baskı, İst. -1990

Eyuboğlu İsmet Zeki, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik-Alevilik*; Yeni Çığır Kitabevi, 1. baskı, İst. -1990

Eyuboğlu İsmet Zeki, *Bütün Yönleriyle Tasavvuf, Tarikatlar ve Mezhepler Tarihi;* Der Yayınları, İst.-1990

Eyuboğlu İsmet Zeki, *Şeyh Bedreddin Vâridât*; Der Yayınları, 3. baskı, İst. -1991

Eyuboğlu İsmet Zeki, *Anadolu Uygarlığı*; Der Yayınları, 2. baskı, İst. 1991

Eyuboğlu İsmet Zeki, *Alevilik-Sünnilik İslam Düşüncesi*; Der Yayınları, İst. 1989

Eyuboğlu Sabahattin, *Yunus Emre*; Cem Yayınevi, İst. 1981

Gökberk Macit, *Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk;* Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş. İst. 1997

Gölpınarlı Abdülbaki; *Yunus Emre ve Tasavvuf*; Remzi Kitapevi, İst. 1961

Gölpınarlı Abdülbaki; *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik;* Der Yayınları, İst. 1987

Gölpınarlı Abdülbaki; *100 Soruda Tasavvuf*; Gerçek Yayınevi, 2. baskı, İst. 1985

Gündüz, Şinasi; *Din ve İnanç Sözlüğü;* Vadi Yayınları; Ankara- 1998

Hacı Bektaş Veli, *Vilâyetname* (Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli/Haz. Esat Korkmaz); Ant Yayınları, 1. baskı, İst.-1995

Hallac-ı Mansur, Tavasin; (Çev. Yaşar Güvenç), Yaba Yayınları, İst.-1995

Hallac-ı Mansur (Derleyen: Niyazi Öktem); Ant Yayınları, 1. baskı, İst. 1994

Hançerlioğlu Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi* (7. cilt), Remzi Kitapevi, İst. 1976--1979

Hançerlioğlu Orhan, *Toplumbilim Sözlüğü*; Remzi Kitapevi, İst. 1986

Hançerlioğlu Orhan, *İslam İnançları Sözlüğü*; Remzi Kitapevi, 2. baskı İst. 1994

Hançerlioğlu Orhan, *Düşünce Tarihi;* Remzi Kitapevi, 6. baskı, İst. 1995

Hançerlioğlu Orhan, *Felsefe Sözlüğü;* Remzi Kitapevi, İst. 1977

Hançerlioğlu Orhan, *İnanç Sözlüğü (Dinler-Mezhepler-Tarikatlar-Efsaneler)* ; Remzi Kitabevi, İst. -1975

Hazreti Ali Divanı; (Çev. Vedat Atila), Ant Yayınları, İst.-1990

Horkheimer Max- Adorno W.Theodor; *Aydınlanmanın Diyalektiği* (Çev: Oğuz Özügül); Pencere Yayınları, İst. 2009

İbni Haldun; *Mukaddime I* (Çeviren: Turan Dursun); Onur Yayınları; Ankara- 1977

İbni Haldun; *Mukaddime II* (Çeviren: Turan Dursun); Onur Yayınları; Ankara- 1989

İmam Cafer Buyruğu, İstanbul Merdivenköy Şahkulu Sultan Dergâhı Koruma Onarma ve Yaşatma Derneği Yayını/3 (1. baskı) İst. 1993

İmam Cafer Buyruğu, (Hazırlayan: Adil Ali Atalay), Can Yayınları (3. baskı) İst.

İnan Abdülkadir; *Tarihte ve Günümüzde Şamanizm;* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972

Kaleli Lütfi, *İnanç Boyutuyla Alevilik Nedir? Ne Değildir?*; Can Yayınları, İst.-1995

Kaygusuz İsmail, *Alevilikte Dâr-Dâr'ın Pirleri*; Alev Yayınları, İst. -1993

Kaygusuz İsmail, *Alevilik İnanç, Kültür, Siyaset Tarihi ve Ululari;* Alev Yayınları, İst. -1995

Kıvılcımlı Hikmet, *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme;* Tarihsel Maddecilik Yayınları, İst. 1965

Kirman, Mehmet Ali; *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*; Rağbet Yayınları; İst.- 2004

Korkmaz Esat, *Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü;* Anahtar Kitaplar; Dördüncü baskı; İst. -2005

Korkmaz Esat, *Şeytan Tasarımları Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar; İst. -2006

Korkmaz Esat, *Şamanizm Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar; İst. -2003

Korkamaz Esat, *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü;* Anahtar Kitaplar; İst. -2004

Korkmaz Esat, *Anadolu Aleviliği*; Berfin, İst. -2000

Korkmaz Esat, *Alevilik Eğitimi Ders Notları*; Fransa Alevi Birlikleri Federasyonu (FUAF) , Paris -2000

Korkamaz Esat, *Dört Kapı Kırk Makam*; Anahtar Kitaplar Yayınevi, Genişletilmiş 3. baskı, İst. 2008

Korkmaz Esat, *Kırklar Cemi*; Anahtar Kitaplar Yayınevi, İst. -2008

Korkmaz Esat, *Alevi Felsefesi*; Pencere Yayınları, İst. -1997

Korkmaz, Esat, *Şeyh Bedreddin ve Vâridât*; Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2. baskı, İst.- 2007

Korkmaz Esat, *Alevi Süreğinde/Bektaşi Yolunda Enel Hak*, Nefes Yayınları (1. baskı) 1995

Korkmaz Esat; *Yorumlu İmam Cafer Buyruğu*; Üçüncü Basım; Anahtar Kitaplar; İst.- 2007

Kumru Kenzül-Mesaip; (Yayına Haz. Adi Ali Atalay Vaktidolu) , Can Yayınları, 1. baskı, İst. -1992

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli (Hazırlayanlar: Prof. Dr. Ali Özek, Prof. Dr. Hayrettin Karaman, Doç. Dr. Ali Turgut, Doç. Dr. Mustafa Çağrıcı, Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez, Doç. Dr. Sadrettin Gümüş); Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 86/ Ankara

Kuran-ı Kerim ve Açıklamalı Meali; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları No: 86 Ankara

Küçük Murat, *Cemaat-ı Tahtacıyan*; Nefes Yayınları, İst. -1995

Makalat ve Müslümanlık, (Çeviri: Mehmet YAMAN), Ayüzyılıldız Yayınları (1. baskı), Ankara 1994

Massignon Louis, *Hallac-ı Mansur;* (Der. Niyazi Öktem), Ant Yayınları, İst.-1994

Melikoff Irene, *Uyur İdik Uyardılar,* Cem Yayınevi, 1. baskı, İst. -1993

Metin İsmail, *Alevilerde Halk Mahkemeleri*; Alev Yayınevi, 2. baskı, İst. -1994

Nefes-Alevi-Bektaşi Kültürünün Sesi-; (Sayı: 1-38; 1993-1996), İst.

Noyan Bedri, *Bektaşilik Alevilik Nedir?*; Sanat Kitabevi, Genişletilmiş 2. baskı, Ankara-1987

Ocak Ahmet Yaşar, *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*; İletişim Yayınları, İst. -2000

Ocak Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı-*; Dergâh Yayınları, 2. baskı, İst. -1996

Ocak Ahmet Yaşar, Kalenderiler-XIV.-XVII. Yüzyıllar-; Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara -1992

Otyam Fikret; *Hû Dost*; Pencere Yayınları, 4. baskı İst. 1997

Oytan M. Tevfik, Bektaşiliğin İçyüzü; Maarif Kitaphanesi, C. 1-2, 9. baskı, İst.

Ozankaya Özen; *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*; TDK Yayınları Ankara 1975

Ögel, Bahattin, *Türk Mitolojisi* (Cilt: 1-2); Türk Tarih Kurumu; Ankara-1993

Öz Baki, *Alevilik Nedir?*, Der Yayınları, İst.-1995

Özkırımlı Atilla, *Alevilik-Bektaşilik*; Cem Yayınevi, 2. baskı, İst. -1993

Özmen, İsmail; *Alevi-Bektaşi Şiirleri Antolojisi* (5 Cilt); Saypa Yayın Dağıtım; Ankara- 1995

Pir Sultan Abdal-Kültür Sanat Dergisi- (İki ayda bir yayınlanır); Pir Sultan Abdal Kültür Derneği Yayın Organı, Ankara

Rodinson Maxime, *Hz. Muhammet* (Çev: Atilla Tokatlı); Sosyal Yayınları İst. 1994

Roux, Jean-Paul; *Orta Asya Tarih ve Uygarlık* (Çeviren: Lale Arslan); Kabalcı Yayınevi; İst.- 2001

Schimmel, Annemarie; *Halifenin Rüyalar/ İslamda Rüya ve Rüya Tabiri;* Kabalcı Yayınevi; İst.- 2005

Schimmel, Annemarie; *İslamın Mistik Boyutları* (Çeviren: Ergun Kocabıyık); Kabalcı Yayınevi; İst.- 2001

Schimmel, Annemarie; *Sayıların Gizemi* (Çeviren: Mustafa Küpüşoğlu); Kabalcı Yayınevi; İkinci baskı; İst.- 2000

Serçeşme Dergisi/ Ağustos 2004- Sayı:1- Aralık 2006- Sayı: 25/ İst.

Sever Erol, *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni;* Berfin, 2. baskı, İst.-1993

Sümer Faruk, *Oğuzlar/Türkmenler,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İst. 1992

Tam Hüsniye; (Yayına Haz.: Adil Ali Atalay Vaktidolu), Can Yayınları, 1. baskı, İst.-1992

Tanilli Server, *İslam Çağımıza Yanıt Verebilir mi?* Cem Yayınevi (6. baskı), İst. 1995

Tanilli Server, *Voltaire ve Aydınlanma,* Cem Yayınevi (1. baskı), İst.

Temren Belkıs, *Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu*; Bektaşi Kültür Derneği Yayınları, 3. baskı, Ankara -1998

Temren Belkıs, *Tasavvuf Düşüncesinde Demokrasi,* T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/1731 (1. baskı) 1995

Tori, *Yezidilik ve Yezidiler*; Berfin, İst. -2000

Türkiye Tarihi-I-Osmanlı Devletine Kadar Türkler; Cem Yayınevi, İst. 1993

Uludağ Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*; Marifet Yayınları, İst. -1991

Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri; Ervak Yayınları, Ankara -2001

Ulusoy Celalettin, *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşi Yolu*; Akademi Matbaası, 2. baskı, Hacıbektaş -1986

Uluçay Ömer, *Arap Aleviliği-Nusayrilik*; Hakan Ofset, Adana -1996

Ülken Hilmi Ziya, *İslam Felsefesi*; İst. 1983

Virani Divanı ve Risalesi (Buyruğu); (Der.: Adil Ali Atalay Vaktidolu), Can Yayınları, İst.-1998

Werner, Helmut; *Ezoterik Sözlük* (Çevirenler: Bülent Atatanır, Murat Batmankaya, Derya Demirbaş, Uğur Önver); Omega Yayınları; İst.- 2005

Yaman Mehmet, *Erdebilli Şeyh Safi ve Buyruğu;* Ufuk Matbaası, İst. -1994

Yetişen Rıza, *Tahtacı Aşiretleri* (adet, gelenek ve görenekler); Memleket Gazetecilik ve Matbaacılık Web Ofset Tesisleri, İzmir -1986

Yetkin Çetin; *Türk Halk Hareketleri ve Devrimler*; Say Kitap Pazarlama, 3. baskı, İst. 1984

Yıldırım Cemal; *Bilim Felsefesi*; Remzi Kitapevi, 5. baskı, İst. 1996

Yol; (Bilim, kültür, araştırma dergisi/iki ayda bir yayınlanır), Hüseyin Gazi derneği, Ankara

Yörükoğlu R., *Okunacak En Büyük Kitap İnsandır;* Alev Yayınları, 5. baskı, İst. -1995

Yüz Soruda Alevilik-Aleviliğin Temelleri-; Hamburg Anadolu Alevileri Kültür Birliği (HAAK-BİR), Hamburg

Zelyut Rıza, *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*; Yön Yayıncılık, 6. baskı, İst. -1992

Zerdüşt, Avesta; (Çev. ve Yayına Haz. Eshat Ayata), Kora Yayınları, İst.-1998

SÖZLÜKÇE

A

ÂB Fars. a. Su.

ABA Ar. (yünden döverek ya da bastırarak elde edilen, bir tür kalın, kaba kumaş) a. 1) Dervişlerce dervişliğin simgesi kabul edilen ve elbise üzerine giyilen, abadan yapılmış yakasız, önü açık, uzun geniş kollu üstlük. 2) Dervişlik.

ABD Ar. a. İnsan-Tanrı-evren özdeşliğinde, Tanrı'nın insan biçiminde nesnelleşmesi olarak algılanan ve tanrısal bir görünüş niteliği taşıyan, "Konuşan Tanrı" durumundaki insan varlık.

ABDAL Ar. a. 1) Kendini Tanrı yoluna adayarak dünya işleriyle ilgisini kesen kimse; Tanrı eri. 2) Dünyanın manevi düzenine yön vermeleri için Tanrı tarafından gönderildiğine inanılan, âlemler arasında dolaşabilen, konum ve durum değiştirebilen kimse. 3) Kimi derviş şairlerin adlarının başında ya da sonunda yeralan mahlas. 4) Abdallardan olan kimse.

ABDEST Fars. a. (namaz için vücudun belli yerlerini yıkama) 1) Taharet-i sugra 2) Sözle yıkanma ve sözleşme yapma bağlamında yola giriş töreninde cana; nasıl bir insan olması gerektiği konusunda telkinler verilmesi ve öngörülen etik değerlere uygun davranacağına ilişkin söz alınması işlemi.

*Abdest erkânı: 1) Nasip alma töreninin başında nasip alacak cana; gerçek arınmayı sağlamak üzere kulak abdesti anlamında telkinler verilmesi ve her telkin için ayrı ayrı söz alınması için yapılan tören. 2) Ayin-i cem öncesinde, ikrar verecek olanların ya da üst üste üç yıldan fazla hizmet görmemiş, baş okutmamış durumda bulunanların hizmete gelişlerinde onların arınması için yapılan tören.

*Abdest vermek: 1) Nasip alacak, ikrar verecek ya da üç yıldan fazla hizmet görmemiş, baş okutmamış canı, abdest erkânından geçirmek. 2) Hizmete gelenin kurbanını tığlamadan önce; suyla ıslatılan sağ elle ön sağ ve ön sol ayağının dizinden aşağıya sıvazlanması, yüzünün yı-

kanması, ardından sağ ve sol arka ayaklarının suyla ıslatılması, daha sonra kuyruğunu yukarıya kaldırarak altına elle su serpilmesi biçiminde uygulanan bir yöntemle kutsamak.

ABDİYET Ar. a. 1) Hakk'a kul olduğu için başkasına kul olmayan Hz. Muhammet'in yüce makamı 2) İnsanoğlunun sahip olduğu manevi mertebelerin en yükseği

ABIHAYAT Fars.+Ar. a. 1) Yaşam suyu, dirilik suyu, ölümsüzlük suyu 2) Evrenin sırlarını bilme, kavrama gücü. 3) Uyarıcıdan alınan bilgi; gönül bilgisi.

ABIKEVSER Fars.+Ar. a. (Bolluk suyu, mutluluk suyu, verimlilik kaynağı) Geriye dönüş tapımıyla yaratılan ve zamanla özgün Alevi felsefesi/inancıyla çelişki oluşturacak biçimde kurgulanan; Cennet'te, Hz. Ali'nin kendini sevenlere, kendi yolundan gidenlere sunacağına inanılan şarap, içki.

ABİDLER a. İnsanı kâmil aşamalarından ilkini temsil eden, şeriat kapısıyla özdeşleştirilen ve kökenlerinin hava olduğu kabul edilen, dört tür insandan ilk tür insanlar.

ADAK a. Bağlı bulunulan tekkeye, gelenekler gereğince, ortaklaşa yararlanım için yapılan bağış.

*Adak akçesi: Bir Alevi-Bektaşi tarafından, herhangi bir dileği için dedeye, babaya ya da çelebiye verilen para.

*Adak kurbanı: Kurban edilmek üzere adanan hayvanın tığlanması sırasında yapılan tören.

*Adak lokması: Kurban edilmek üzere tığlanan hayvanın yenmek için hazırlanmış eti ya da bu amaçla bağışlanan herhangi bir yiyecek.

*Adak muhabbeti: Bir Alevi-Bektaşinin, bir işinin olması ya da gerçekleşmesi için, gönülden koparak bir adakta bulunması durumunda yapılan tören.

*Adak orucu: Bir hastalığın, bir sıkıntının giderilmesinde, tutulan oruç

ADALET Ar. a. Tanrı'nın adil, kulun ise eylemlerinde özgür olması.

ADAM Ar. a. İnsan.

ADAP Ar. a. Yol, yöntem, sıra.

*Adap (ve) erkân: Adab-ı tarikat.

*Adab-ı mürit: Müridin uymak zorunda olduğu kurallar.

*Adab-ı nefis: Kişinin nefsini terbiye etmek için uygulayacağı yollar, yöntemler.

*Adab-ı sohbet: Sohbete katılanların uymak zorunda olduğu kurallar.

*Adab-ı şeyh: Şeyh tarafından dikkate alınması gereken kurallar.

*Adab-ı tarikat: Tarikat ehlinin gözettiği ve dikkate aldığı yol, yöntem, saygı sırası.

ÂDEM Ar. a. l) Akl-ı külün görünüşü durumundaki Âdem-Adam. 2) Tanrı'nın yeryüzündeki halifesi olan ve bütün gerçekleri kendisinde topladığına inanılan kâmil insan.

*Âdem-i Âl-i Abâ: Peygamber soyu kendisinden yürüdüğü için, bu soyun başı olarak algılanan dördüncü imam Zeynelabidin.

*Âdem-i mana: Her şeyin aslını ve gerçeğini bilen, mana âlemine vakıf insan; mana adamı, insan-ı kâmil.

ÂDEM-ADAM a. Tanrı'nın görünüş alanına çıktığı ilk insan biçimi olarak Hz. Âdem.

ÂGÂH Fars. s. Bir şeyin derin anlamına, sırrına ulaşmış olan, uyanık.

*Âgâh etmek: Kendine getirmek, uyandırmak.

*Âgâh olmak: Kendine gelmek, uyanmak.

AHAD Ar. a. Varlık birliği anlamında Tanrı.

AHADİYET Ar. a. Tanrısallık makamının birliği, birlik.

AHBÂR Ar. a. Hz. Muhammet'in verdiği haberler.

AHD Ar. a. l) Müridin tarikata girerken mürşide verdiği söz. 2) Zaman.

*Ahd-i karib: Yakın zaman, yakın geçmiş, önceki zaman.

*Ahd-ü peyman: Yemin, ant.

AHFÂ Ar. s. En gizli.

AHİRET Ar. a. 1) İnsanların öldükten sonra gittiklerine inanılan yer; öbür dünya 2) Doğayı ya da doğa parçalarını nesne kimliklerinden, insanı beden kimliklerinden "sıyırmak"la ulaşılan, doğa ve beden olmayan yer olarak algılanan, zahiri "kuran" şeylerden oluşmasına karşın "görünmeyen" durumunda bulunan batın âlemi; öbür dünya.

*Ahiret adamı: Dünyayla ilgisini kesip, kendini ibadete veren kimse.

*Ahiret aklı: Gayb âlemindeki şeyleri anlamayı sağlayan ve tarikat eğitiminden geçmiş kişinin zihninde beliren akıl; akl-ı maad.

AHKÂM Ar. a. Bâtın ve zâhire ilişkin davranışların aldığı yargılar.

AHLÂM Ar. a. Nefsin, maddi âlemden ilişkisini bütünüyle kesmesiyle ulaşılan hayal aşamasında, nefse yansıyan misal âleminin görüntüleri toplamı.

AHRÂR Ar. a. Tutsak ya da köle olmayanlar, özgür olanlar.

AHVAL Ar. a. Gayb âleminden, tanrısal bir lütuf olarak gönüllere doğan ve insanı kendinden geçiren anlamlar.

AHYÂR Ar. a. Ermişlik (velâyet) aşamasına ulaşmış olanlar.

AKIL Ar. a. l) Doğadaki şeyleri tanımayı, ne söyleyeceğini, nasıl yapacağını bilmeyi sağlayan insan yetisi. 2) Görünür dünyanın ötesin-

deki şeyleri anlamayı sağlayan; kalpten, gönülden kaynaklanan ve içe doğuş biçiminde beliren sezgisel kavrayış. 3)Yasa, içgüdü vb. biçimlerde beliren doğadaki temel eğilim; doğanın aklı. 4) Akıl-Tanrı, Tanrı.

*Akıl ıssı: Akıl sahibi.

*Akl-ı evvel: Tüm diğer şeylerin onun aracılığıyla yaratıldığı kabul edilen ilk akıl; Tanrı'dan ilk belirme aşaması.

*Akl-ı kül: l) Akl-ı evvelden sonra gelen ve akl-ı evvele verilen bilgilerin görüntülerinin belirdiği aşama; erenlerin, velilerin sahip olduğu sezgisel kavrayış anlamında evrensel akıl. 2) Aklın son noktası olarak tanımlanan aşk nurundan akıl.

*Akl-ı maad: Görünür dünyanın ötesindeki şeyleri anlamayı sağlayan ve mistik terbiyeden geçirilmiş zihinde beliren akıl; ahiret aklı.

*Akl-ı maaş: Doğadaki şeyleri bilmeyi sağlayan, aklın en düşük aşaması; varlığın aklı.

ÂKIL Ar. s. Emaneti, doğruluğu, iyi dostu ve sırrı koruyarak dünyayla ilgili arzuların tuzağına düşmeyen.

AKTÂB Ar. a. l) Kutuplar. 2) Tarikat uluları.

ÂL Ar. a. Aralarında akrabalık bağı bulunan topluluk; aile, hanedan, boy.

*Âl-i Âbâ: l) Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin'i içine alan Hz. Muhammet'in yakınları. 2) Ehlibeyt.

ALÂKA Ar. a. Kulun Hakk'a giden yola girmesini, bu yolda ilerlemesini engelleyerek ruhun yükselmesine ket vuran ve ele takılmış kelepçe, ayağa bağlanmış zincir olarak algılanan maddi ve nefsi neden.

ÂLEM Ar. a. Tanrı dışındaki tüm diğer mümkün ve yaratılmış varlıklar bütünü.

*Âlem-i asgar, âlem-i sügra: Son amacını âlem-i ekberde bulan ve küçük evren olarak algılanan insan.

*Âlem-i berzah: Bu dünya ile öbür dünya arasında yer alan; ruhların gövdesiz, ancak öz bilince sahip olarak bir süre kaldığı geçici âlem; berzah.

*Âlem-i ceberut: Tarikat yolundaki gelişimin şeriat aşaması olarak algılanan ve Cebrail tarafından temsil edilen âlem; ceberut.

*Âlem-i ekber, âlem-i kübra: Son amacını insanda bulan ve büyük evren olarak algılanan âlem.

*Âlem-i ervah: l) Ruhlar âlemi. 2) Hurufilikte ebcet simgesi ruhlar dünyası.

*Âlem-i gayb: Gayb âlemi

*Âlem-i hayal: Âlem-i ervah ile âlem-i şahadet arasında kalan âlem.

*Âlem-i kübra: Âlem-i ekber.

*Âlem-i lahut: Tarikat yolundaki gelişimin marifet aşaması olarak algılanan ve Azrail tarafından temsil edilen âlem.

*Âlem-i mana: Gayb âlemi

*Âlem-i melekut: Tarikat yolundaki gelişimin tarikat aşaması olarak algılanan ve Mikail tarafından temsil edilen âlem.

*Âlem-i misal: Varlıkların gerçek öz ve biçimleriyle bulundukları âlem; misal.

*Âlem-i nasut: Varlıkların madde biçimine girerek görünüş alanına çıktığı âlem; nasut.

*Âlem-i sügra: Âlem-i asgar.

*Âlem-i şahadet, âlem-i şühud: Duyularla algılanabilir, bilgiyle ulaşılabilir varlıklar âlemi.

ALİ Ar. a. l) Eski Türk inancından gelen Gök Tanrı'nın bedenleşmesi bağlamında Hz. Ali'yi simgelediğine inanılan Güneş. 2) Tanrı'nın sonuç üretmesi bağlamında, tanrısal özün görünüşe taşınmasına aracılık eden güneş ışığını bize yansıtan ve Tanrı'nın velisinin bedenleşmesi olarak algılanan Ay.

ÂLİ Ar. s. Yüce, üstün, yüksek.

ÂLİM Ar. s. ve a. Bilge.

ALİYULLAH Ar. a. Tanrı Ali.

ALLAH Ar. a. l) Doğanın aklının ve insanın aklının soyut biçimi; akıl üreten akıl anlamında soyut düşünce yumağı. 2) Hak.

*Allah-eyvallah: Onay işareti ya da yemini

*Allah-Muhammet-Ali: l) Olgunluk ve kemâl mertebeleri bakımından Allah'a çok yakın olan ve Hz. Muhammet'le Hz. Ali'yi birlikte anmanın gerekliliğini vurgulayan, ayrı ayrı görülmesi durumunda Hakikat'ın gerçek anlamına ulaşılamayacağını anlatan üçleme. 2) Hak-Muhammet-Ali

*Allah'a yolculuk: Tanrı'ya yolculuk

*Allah'ın arslanı: Hz. Ali.

*Allah'ta yolculuk: Tanrı'da yolculuk

*Allah'tan yolculuk: Tanrı'dan yolculuk

AMAL Ar. a. Beden ve kalp yoluyla işlenen işler.

AMEL Ar. a. Tarikat gereği olarak yapılan iş, eylem.

ANASIR *Anasır-ı erbaa: Dört öğe.

ANKA Ar. a. l) Kafdağı'nda yaşadığına inanılan, yüzü insan yüzüne benzeyen, uzun boyunlu, renkli tüylü, süslü bir masal kuşu 2) Zihinde biçimlenen varoluş. 3) Âlemin maddi varlığı.

*Anka-yı lâ-mekân: Tanrı.

ANT a. İkrar.

*Ant içme: İkrar verme

*Ant yeri: Tahtı Muhammet'in ön sol tarafındaki yer; ikrar yeri.

APTES Fars. a. Taharet-i sugra

ARAF Ar. a. (Günahları ve sevapları birbirine denk olduğu için ne Cennet'e ne de Cehennem'e gidemeyenlerin bulunduğu yer) Hakk'ı, her şeyde bütün sıfatlarıyla belirir bir biçimde seyretme

ARBEDE Ar. a. Bir duygunun, bir inanışın etkisiyle aşırı ölçüde coşup kendinden geçen tarikat yolcusunun, yol erinin Hak ile giriştiği tartışma.

ÂRİF Ar. a.Tanrı'nın; gönül bilgisi, duyarlığı, derinliği yoluyla kendisiyle bütünleşmesine izin verdiği ve bu yolla, kendi yüce varlığını görebilmesi lütfunu sağladığı, kendi özünü tatmanın zevkini verdiği, yüksek olgunluk aşamasına ulaşmış kişi.

*Arif olmak: Yüksek olgunluk aşamasına ulaşmış bulunmak.

*Arif olup da vermemek: Zekâttan yoksunluk olarak algılanan, bilgisini başkasına aktaramadığı için, kendisini olumsuzluklardan temizleme olanağını bulamayıp cahil kalmak.

*Arif-i billah: Tanrı gizemine ulaşan, Tanrı katında iyi karşılanan yetkin kişi, ermiş.

ÂRİFAN Ar. a. Arifler, bilgi sahibi olanlar.

ÂRİFANE Ar.-Fars. be. Bilgili insanlara yaraşır, özgü biçimde.

ÂRİFE Ar. a. Bilgi ve irfan sahibi kadın.

ÂRİFİN Ar. a. Arifler, bilginler.

ARİFLER a. İnsan-ı kâmil aşamalarından üçüncüsünü temsil eden, marifet kapısıyla özdeşleştirilen ve kökenlerinin su olduğu kabul edilen, dört tür insandan üçüncü tür insanlar.

ARSLAN a. 1) Allah'ın arslanı anlamında Hz. Ali'ye verilen lakap. 2) Asya tasarımlarında, iyilik-kötülük, aydınlık karanlık, yiğitlik korkaklık vb. karşıt kavram çiftlerinde olumlu yanı temsil ettiğine inanılan ve taht simgesi olarak algılanan hayvan. 3) Kimi Asya tasarımlarda, göksel kökenli kabul edilen ve kendisinden gelindiğine inanılan hayvanata. 4) Asya'nın kimi bölgelerinde, on iki hayvanlı Türk takviminde parsın yerine geçen, yıl simgesi hayvan.

ARŞ Ar. a. l) Dokuzuncu ve en üst gök. 2) Hakk'ın isim ve sıfatlarının ortaya çıkma, belirme yeri.

*Arş-ı âlâ, arş-ı azam, arş-ı berin, arş-ı hudâ: Göğün en yüksek katı; Tanrı katı.

*Arş-ı rahman: Arş-ı âlâ.

*Arş-ullah: İnsanın bir örneği kabul edilen mutlak varlık.

*Arşu'r-rahman: Kâmil insanın kalbi.

*Arş ü ferş, arş ü zemin: Gök ve yer.

ASÂKİR *Asâkir-i Hak, Asâkir-i Rahman: Allah'ın ruhani kuvvetleri.

ÂSÂN Fars. s. ve be. Kolay.

ASGAR Ar. s. En küçük, çok küçük.

ASHÂB Ar. a. Hz. Muhammet'i görmüş, onunla konuşmuş, onun sohbetine katılmış olanlar; sahabe.

*Ashâb-ı Ali: Âl-î Âbâ

*Ashâb-ı sır: Gayblara karışan ermişler.

*Ashâb-ı Suffe: Kırklar.

*Ashâb-ı şeriat: Şeriat yolunu tutanlar.

*Ashâb-ı tarikat: Tarikat yolunu tutanlar.

ASIL *Asl-ı âlem: Kâmil insan

ÂSMÂN Fars. a. Âsumân.

ÂSUMÂN * Âsumân-ı gayb: Gayb seması.

AŞ a. Aşure

ÂŞIK Ar. a. 1) Tanrısal varlığın gizemine bağlanarak kendini Tanrı'da, Tanrı'yı kendinde görme aşamasına yükselmiş yetkin kişi. 2) Bektaşilik tarikatında, Bektaşiliğin kıyısında duran, Alevi-Bektaşi ilke ve âdetlerine belirli bir sadakat duyan, ancak nasip almamış durumda bulunan kimse.

*Âşık baba: Zâkir.

*Âşık-Maşuk: Âşığın, tanrısal özde ölmezliğin sırrına ulaşması durumunda beliren, sevenle sevilenin birliğini anlatmak için kullanılır.

*Âşık meşrep talip: Üzüntüsünün, sıkıntısının artmasına koşut olarak zevki de artan ve imanı çoğalan talip.

ÂŞIKLIK a. 1) Âşık olma durumu; Âşık yol erinin niteliği. 2) Bektaşilikte, istekli ancak nasip almamış canın geçirdiği çıraklık dönemi, makamı.

AŞİNA Fars. a. 1) Aynı tarikata, yola bağlı iki kişinin birbiriyle can arkadaşı olmaları durumu. 2) Benliğinden uzaklaşarak Hakk'a yaklaşan salikin, Hakk'ın dostu, tanışı olması durumu.

*Aşina bulmak: Aynı tarikata, yola bağlı iki kişi birbirini can arkadaşı seçmek.

*Aşina olmak: 1) Aynı tarikata, yola bağlı iki kişi birbiriyle can arkadaşı olmak. 2) Yol eri can benliğinden uzaklaşarak Hakk'a yaklaşmak, Hakk'ın dostu, tanışı olmak.

AŞİNALIK a. Aşina olma durumu, aşina canın görevi, makamı.

AŞK Ar. a. 1) Tanrısal varlığı, içten gelen bir eğilimle sevme. 2)

Tanrısal sevginin insanı bütünüyle egemenliği altına almasıyla belirgin; sevenin sevilende kendini yoketmesi, sevenin yok yalnızca sevilenin var olması, sevenle sevilenin bir olması durumunu sağlayan sevginin son aşaması.

*Aşk badesi: İçene saz çalıp şiir söyleme yeteneği ve becerisi kazandırdığına inanılan içki.

*Aşk olsun (ola): "Ödülünüz ilahi aşk olsun (ola)" anlamında temenni belirten bir selamlaşma sözü.

*Aşk olsun buyurun canlar: Lokmadan önce babanın ya da dedenin söylediği "Ödülünüz ilahi aşk olsun, lokmalarınızı yiyebilirsiniz" anlamında izin sözü.

*Aşka ermek: l) Tanrısal varlığı, içten gelen bir eğilimle sevmek. 2) Seven, sevilende kendini yoketmek.

*Aşk-ı fazl-ü Hak: Fazilet ve doğruluk aşkı, sevgisi.

*Aşk-ı hakiki: İlahi aşk.

*Aşk-ı manevi: Tanrı aşkı.

*Aşk-ı mecazi: İnsanın insanı ya da diğer yaratıkları sevmesi.

*Aşkı niyaz olsun: "Aşk dilemek" anlamında bir selamlaşma sözü.

*Aşkın cemal olsun: "Aşk olsun" sözüne yanıt olarak verilen bir selamlaşma sözü.

AŞKULLAH Ar. a. Tanrı aşkı, Tanrı sevgisi.

AŞURA Ar. a. Aşure.

AŞURE Ar. a. l) Muharrem ayının onuncu günü. 2) Muharrem ayının on birinci günü akşamı bakla, nohut, fasulye, incir, üzüm, kestane, fındık, fıstık, şeker vb. l2 çeşit gıda ile pişirilen ve on ikinci günü matem orucu bitiminde yenen bir çeşit tatlı

*Aşure aşı: Aşure

*Aşure bitiş gülbangı (tercümanı): Aşure yendikten sonra mürşit tarafından okunan gülbank.

*Aşure erkânı: Aşure pişirimi sırasında uygulanan tören

*Aşure gülbankı: Aşure pişirimi sırasında, kazan başına davet edilen mürşit tarafından okunan gülbank.

*Aşure günü: Muharrem ayının on ikisinde, Kerbelâ şehitlerini ve Ehlibeyt soyunu anmak için yapılan gün.

*Aşure töreni: Aşure günü, Kerbelâ olayının çeşitli yönlerini canlandırmak için yapılan ve "muharrem yas töreni" adıyla da anılan tietral tören.

ATA a. l) Hakk'a yürümüş olan can. 2) Gök.

ATEŞ Fars. a.l) Alevilik-Bektaşilikte; önsüz-sonsuz olarak algılanan ve varlık türlerinin oluşumuna katılan dört kurucu öğeden biri. 2)

Alevilik-Bektaşilikte, Tanrı'nın düşünme eylemine başlamasıyla dönüşüm ürünü olarak görünüşe taşınan somutluk. 3) Zerdüştlükte; yaşama çeki düzen veren, onu güçlendiren, ruhun temizlenmesini sağlayan tanrısal güç.

AY a. l) Dokuz gök sıralamasında yer alan, en alt gök katı. Altay mitolojisinde, en yüce göktanrısı olarak algılanan Güneş tarafından yaratıldığına inanılan, geceleri O'nun ruhu olduğu kabul edilen ışığı yeryüzüne yansıtan, dişil ya da eril olarak kimliklendirilmiş göksel tanrı. 3) Ali.

AYAK MÜHÜRLEMEK f. Mürşit katında dururken, sağ ayak başparmağını sol ayak başparmağı üzerine koymak.

*Ayakları mühürlü olmak: Mürşide saygı için ayaklarını mühürlemek.

ÂYAN *Âyan-ı ilmiye: Yüksek bilim aşaması.

*Âyan-ı sâbite: Varlık türlerinin var olmadan önce, Tanrı'nın bilgisindeki değişmez sureti.

AYDINLIK *Aydınlığı sevme: Nura muhabbet

AYİN Fars. a. Tarikat ehlinin kendi aralarında belli kurallara göre düzenledikleri tören.

*Ayin-i cem: Cem

*Ayin-i kebir: En fazla önem verilen ayin.

*Ayin-i niyaz: Niyaz ayini.

ÂYİNE Fars. a. l) İnsanın gönlü. 2) Tanrı'yı güzelliğiyle yansıtan görünür varoluş evreni. 3) Tanrı'nın en yüksek yansıması olan insan-ı kâmil.

AZAM Ar. s. Çok büyük, ulu.

AZRAİL Ar. a. Tarikat yolundaki gelişimin marifet aşaması olarak algılanan âlem-i lahutu temsil ettiğine inanılan melek.

B

BA Ar. a. İlk aklın ve varlık türlerinin belirmesine araç olan ilk kâmil insanın simgesi.

BÂB Fars. a. l) Baba, ata. 2) Şeyh, önder.

BÂB Ar. a. l) Eşik. 2) Şiiliğin ilk zamanlarında, en yüksek aşamadaki imamın müridi.

BACI a. Tarikata bağlı kadınlardan her biri.

BÂDE Fars. a. l) İçki, şarap. 2) Tanrısal sevgi, tanrısal coşku, ilahi aşk.

BAHÇE a. Tarikat yolcusunun gönlünün marifete açılmış durumu.

BAHAR Fars. a. Doğanın doğum günleri.

BAKIR a. İmam Muhammet'in unvanı.

BAL a. l) İlahi Hakikat'ın sembolü. 2) Mürşidin (uyarıcının) aradığı İlahi Hakikat. 3) Mürşidin (uyarıcının) verdiği bilgi.

BANK Fars. a. Gülbank.

*Bank çekmek: Gülbank çekmek.

*Bank-ı Muhammedi: Gülbank-ı Muhammedi.

BASİRET Ar. a. Nesnelerin arkasında yatan temel gerçeği gören gönül gücü; ruhsal görü.

BAST Ar. a. Umut derecesine yükselen salikte oluşan ferahlama durumu.

BÂTIN Ar. a. Duyu organlarıyla algılanan nesnel varlık alanı değil, içe kapanıp düşünmeyle kavranılan, görünmeyen gerçek varlık alanı.

*Bâtın anlam: İç anlam, özsel anlam.

*Bâtın bilgisi: Marifet bilgisi.

*Bâtın göz: Gönül gözü.

*Bâtın ilmi: İç bilgisi.

BÂTINİ Ar. s. ve a. l) Bâtıniliği benimsemiş olan (kimse, topluluk). 2) s. Bâtınla ilgili, bâtına ilişkin olan.

*Bâtıni hükümler: Kalbin, gönlün fiillerine ve amellerine ilişkin dini ve ilahi hükümler.

BÂTINİLİK a. Kuran'ın bâtıni (içsel) yorumuna dayanan, ayet ve hadislerin bâtınını bilenin, zâhirine (dışsal olan) uyma gereğinin ortadan kalktığına inanan dinsel-siyasal akımların genel adı.

BÂTINİYE Ar. a. Bâtınilik.

BATN Ar. a. l) Karın. 2) Nesil, kuşak, soy.

BEDEN Ar. a. l) Yol ehli canın, iç işleyişi bakımından ele alınan maddesel yanı. 2) Aşka karşıt olarak algılanan nefsin ten durumundaki varlığı.

BEKA Ar. a. Geçici evrenin karşıtı olan ölümsüz varlık alanı. 2) İnsana özgü bütün niteliklerden ve ilişkilerden sıyrılarak tanrısal özde sürekli olarak kalma.

*Beka billah: Tanrısal özde ölümsüz olma durumu.

*Beka bulmak: İnsana özgü bütün niteliklerden ve ilişkilerden sıyrılarak tanrısal özde sürekli olarak kalmak

*Beka makamları: Beka durumuna ulaşmak için geçilmesi gereken aşamalar.

BEKÂR Ar. s. ve a. Mücerret.

BEKÂRLIK a. Mücerretlik.

BEL (İnsan vücudunda, göğüsle karın arasında kalan bölüm) a. Sonu kötülüğe varacak bir düşünceyi simgeleyen sembol.

*Beline sahip olma: Marifet kapısının birinci makamında tanımlanan, nefsine sahip olma, zina yapmama anlamında, gayrimeşru ilişkilerden uzak durma anlayışının güdücülüğünde cinsel organların, zina aracı olmaktan çıkarılıp herkesin eşiyle sevgilisiyle birlikte yaşamasının güzelliklerini yaratma aracı haline dönüşmesi.

BEN a. 1) Bilinç, ruh. 2) Nefs.

*Ben makamı: Nefs aşaması.

BEND Fars. a. Bir kimseyi tanrısal varlığa bağlayan eğilim, sevgi.

*Bend etmek: Bu eğilim ve sevgi bir kimseyi tanrısal varlığa bağlamak.

BENDE Fars. a. Aşkla tanrısal varlığa, onun bir görünümü durumunda olan güzele bağlanmış kimse.

*Bende-i Âl-i Abâ: Âl-i Abâ kulu.

BENLİK a. 1) "Ben"in geçici isteklere aldanma durumu. 2) Büyüklük savında bulunarak, tanrısal varlık karşısında bağımsız bir tavır takınmak durumu.

*Benlikten arınmak: Nefsini terbiye etmek, nefis temizlemek, mürşitte erimek

BERZAH Ar. Âlem-i berzah.

BEŞ a. Ehlibeyt'i oluşturan Hz. Muhammet, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i temsil eden kutsal sayı.

*Beş âlem (evren): Beş ayrı görünür olma durumunu simgeleyen varlık evrenleri.

BEŞLER a. Ehlibeyt.

BEYTULLAH Ar. a. Tanrı'nın evi olarak algılanan insan-ı kâmilin gönlü, kalbi.

BEZİRGÂN Fars. a. Arif, mürşit.

BEZM *Bezm-i cem: Cem meclisi.

*Bezm-i elest: Ruhlar meclisi.

BİAT Ar. a. Bir isteklinin (talip), biat töreniyle bir uyarıcıya (mürşit) teslim olması.

*Biat etmek: Biat töreniyle bir istekli (talip), bir uyarıcıya (mürşit) teslim olmak

BİDAT Ar. a. Hz. Muhammet döneminde örneği olmayan ve sonradan ortaya çıkan yenilik.

BİLGE s ve a. 1) Bilgisi, deneyimi, yargılama gücüyle belirgin, öğütlerine değer verilen bilgili kişinin niteliğini üzerinde taşıyan (kimse). 2) Doğaüstü olayları anlama yetisi bulunan (kimse).

BİLGELİK a. 1) Bilgili kişinin niteliği. 2) Doğaüstü olayları anlama yetisi.

*Bilgelik öğretisi: Anadolu Aleviliğinde olduğu gibi bilgeler tarafından oluşturulan öğreti, kuram.

BİLGİ a. l) Okuma, araştırma, gözlem ve deney sonucunda elde edilen ya da öğrenilen şeylerin bütünü. 2) Akıl yürütme sonucunda elde edilen düşünsel ürün. 3) Tasavvufi boyutta; bilinmesi gerekli olanların önceden hazırlanmış olarak var bulunduğuna inanılan toplamı.

BİLİM a. İrfan.

*Bilim öğrenmek: İrfan sahibi olmak

*Bilim şehri: Aydınlanma zemininde; kendini ve Tanrı'yı bulmayı sağlayan bâtını bilgi alanı.

BİLMEK f. Gönül bilgisinin aydınlığında ve sezgisel aklın kılavuzluğunda bâtının ayrımına varmak.

BİR a. Vahdetin sembolü olan Tanrı.

BİRLENMEK f. İkilikten kurtulup birliğe ulaşmak.

BİRLİK a. Vahdet.

*Birlik dirlik: "Hakk'la bir olma", anlamında kullanılır.

*Birlik dolusu: Vahdet şarabı

*Birliğe ulaşmak (varmak): Hakk'la Hak olmak.

BİSMİŞAH Ar. + Fars. a. "Ali'nin adıyla" anlamında bismillah yerine kullanılan besmele.

BURAK Ar. a. l) Hz. Muhammet'in Mirac'a çıkarken bindiği at. 2) Ruhu Hakk'a götüren aşk.

BURHAN Ar. a. Delil, ispat, kanıt.

BÛY Fars. a. Güzel koku.

*Bûy-i cennet: Cennet kokusu.

BÜDELÂ Ar. a. Yediler.

BÜT Fars. (büt, put) a. l) Nefs. 2) Masiva. 3) İnsan-ı kâmil.

C

CAFERİ Ar. (ca'feri İslamın Şia kolundan altıncı İmam Ebu Abdullah Cafer bin Muhammet el-Bâkır es Sadık'ın [699-766] adından) s. ve a. Caferiliği benimsemiş olan (kimse, topluluk).

CAFERİLİK a. Altıncı imam Cafer Sadık'ın kurduğu, imamlara inanma ve imam sevgisine dayanan Ehlibeyt mezhebi.

CAFERİYE Ar. a. Caferilik.

CAM Fars. a. l) Tanrı'nın zatının belirmesini simgeleyen işaret. 2) Gönül, kalp.

CÂMİA Ar. a. Hz. Ali'nin yazdığı kabul edilen, gayb âleminden bilgiler veren kitap.

CAN Fars. a. l) Nasip almış kimse. 2) Tarikat, yol insanlarının ka-

dın erkek ayırmaksızın birbirine hitap ederken kullandıkları söz. 3) Ruh. 4) Dost, arkadaş, sevgili. 4) Göksel kökenli olarak algılanan ve görünmeyen nesnelliğin bir parçası olarak doğanın yapısına giren değişim-dönüşüm enerjisi; doğanın canı, doğanın aklı. 5) Gizil nesnellik durumundaki tanrısal özün bir parçası olarak insanın yapısına giren iyilik, aydınlık gücü; insanın canı, insanın aklı.

*Can evi: İnsanın iç evreni anlamında gönül.

*Can-ı canan: Canların canı anlamında Tanrı.

CANAN Fars. a. Tanrı.

CÂR Fars. a. Cârû.

*Câr duası: Cârû duası.

CARCI a. Ferraş.

CARCILIK a. Ferraşlık.

CÂRÛ Fars. a. Cemdeki on iki hizmet sahibi sıralamasında yer alan ferraşın kullandığı süpürge.

*Cârû duası: Ferraş hizmetini yerine getirdikten sonra dede tarafından okunan dua.

CÂRÛB Fars. a. Cârû.

CÂRÛBKEŞ Fars. a. Ferraş.

CAVİDAN Fars. s. Ebedi, sonsuz, ölümsüz.

CEBERUT Ar. a. Beş âlem sıralamasında kesin varlık alanı; tanrısal âlem durumunda olan lahut'u izleyen, bütün varlıkların Tanrı bilgisinde toplandığı ikinci varlık alanı; tanrısal erkin simgesi olarak algılanan gök katı.

CEBRAİL Ar. a. 1) Hz. Muhammet'in içgüdüsel zekâsı, sezgisel aklı. 2) Tarikat yolundaki gelişimin şeriat aşaması olarak algılanan âlem-i ceberutu temsil ettiğine inanılan melek.

CEFR Ar. a. Hz. Ali ya da İmam Cafer Sadık'ın yazdığı kabul edilen, harflere sayısal değerler yükleyerek gelecekten haber verme konusunu işleyen kitap.

CEHENNEM Ar. a. Tamu.

CELAL Ar. a. Tanrı'nın sertlik, öfke ve saygınlık anlamlarını içeren sıfatlarının tümüne birden verilen ad.

CELVET Ar. a. Tarikat yolcusunun, Tanrı'nın sıfatlarıyla bezenmiş olarak yalnızlıktan çıkıp Tanrı varlığında yok olması durumu.

CEM Ar. a. Alevilerin-Bektaşilerin cemaatla birlikte yaptığı, ibadet olarak algılanan kutsal tören.

CEMAAT Ar. a. Tarikattan, yoldan insanların oluşturduğu topluluk.

CEMÂD Ar. a. Cansız varlık.

CEMÂDAT Ar. a. Cansız varlıklar.

CEMÂDİ Fars. s. Ruhu olmayan, cansız.

CEMÂL Ar. a. Tanrı'nın sevdiği, bağış, cömertlik, ululuk ve hoşnutluluğunu içeren sıfatlarının tümüne verilen ad.

*Cemâle kavuşmak: Hakk'a yürümek.

*Cemâlin nur olsun: Aleviler-Bektaşiler arasında kullanılan bir selamlaşma sözü.

CEMALULLAH Ar. a. Tanrısal güzellik.

CENAP Ar. a. Tanrı'yı ve yüce kişileri ululama sözü.

CENK Fars. a. Maddi ve manevi sıkıntılarla Hakk'ın kulunu sınaması.

CENNET Ar. a. Uçmak.

CEVHER Ar. a. Varlığın kendinden olan ve gerçekleşmesi için bir başka varlığa gereksinme duymayan varlık; mutlak varlık.

*Cevher-i evvel: Hz. Muhammet'in ruhu.

CEVR Ar. a. Tarikat ehlinin, yol ehlinin ruhen yükselmesine engel olan şey.

CEZBE Ar. a. Tanrısal bir duyuşun etkisiyle kendinden geçme durumu.

*Cezbeye kapılmak (tutulmak): Tanrısal bir duyuşun etkisiyle aşırı ölçüde coşkulanıp kendinden geçmek

CİFE Ar. a. 1) Leş. 2) İğrenç şey, pislik.

CİFR Ar. a. Cefr.

CİHAT Ar. a. Tarikat ehlinin, yol ehlinin nefsini egemenliği altına alması için vermiş olduğu savaşım.

*Cihad-ı asgar (Küçük savaş): Düşmana karşı cephede verilen savaş.

*Cihad-ı ekber (Büyük savaş): Nefse karşı verilen savaş.

CİHAZ Ar. *Cihaz-ı tarikat: Tarikat ehli, yol ehli tarafından kullanılan ve tekkelerde, dergâhlarda bulundurulan her türden eşya.

CİN Ar. a. Dinsel inanca göre, duyularla algılanamayan ve göze görünmeyen manevi varlık.

CUŞ Fars. a. Hak âşığının Tanrı güzelliği karşısında kendinden geçerek, her nesnede Tanrı'yı, Tanrı'da her nesneyi görmesi durumu.

CÜNUN Ar. a. Tanrı aşkının üstün gelmesi sonucu Hak âşığının, dış dünyayla ilgisini kesmesi durumu.

CÜZİ Ar. s. Az, azıcık, çok az

Ç

ÇÂR Fars. a. Dört unsuru simgeleyen sayı.

*Çâr anasır, çâr unsur: Su, toprak, hava ve ateşten oluşan dört unsur.

*Çâr darp (dört vuruş): Tıraş erkânında; saç, sakal, kaş, bıyık gibi başta-yüzde çıkan kıl örtüsünün tümünün kesilmesi işlemi.

ÇÂRDEH Fars. *Çârdeh-i Masum-ı Pâk: On Dört Masum-ı Pâk.

ÇEHAR Fars. a. Çâr.

ÇERAĞ Fars. a. Tanrı'nın ışık biçiminde görünüşe taşınması, Hz. Muhammet'in Tanrı'dan gelen ilk ışık olması, Hz. Ali ve soyunun bu ışığın sürekli taşıyıcısı durumunda bulunması anısına, ruhun aydınlanmasının bir sembolü olarak algılanan ve cem törenlerinde kullanılan kandil, lamba, mum ya da çıra.

ÇERAĞCI a. Cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan çerağı uyandırma hizmetinin sahibi olarak algılanan; çerağları yakıp meydanı aydınlatmakla görevli kimse.

ÇERAĞCILIK a. Çerağcı olmanın gereklerini yerine getirme; çerağcının işi.

ÇİĞ s. Henüz terbiye edilip hazırlanmamış ve Hakk'ın deneyimsel bilgisini edinememiş canı belirtmek için kullanılır.

ÇİĞİNDAŞ a. (Omuzdaş) Yol arkadaşı.

ÇİHAR Fars. a. Çâr.

ÇİLE Fars. a. Dervişlerin, manevi yetkinliğe ulaşmak için kendilerini kimi şeylerden yoksun yaşamaya zorladıkları içe kapanış dönemi.

*Çile çekmek, çile çıkarmak, çile doldurmak: Bir derviş manevi yetkinliğe kavuşmak için kimi şeylerden mahrum olarak çileevinde yaşamak.

*Çile damı: Çileevi.

*Çileye girmek, çileye oturmak: Bir derviş, manevi yetkinliğe kavuşmak için çileevine kapanmak.

ÇİLEEVİ a. Dervişlerin çile doldurdukları hücre biçiminde tekke bölümü ya da bağımsız yapı.

ÇİLEHANE Fars. a. Çileevi.

ÇİLEKEŞ Fars. a. Çile çekmekte olan, çileye girmiş, çileye oturmuş bulunan derviş.

ÇİLENİŞİN Fars. a. Çileevinde çileye oturan derviş.

D

DAR *Dar-ı beka (ebediyet yurdu): Geçici evrenin karşıtı olarak algılanan, ölümsüz varlık alanı; ruhlar âlemi.

*Dar-ı dünya, dar-ı fena (geçici yurt): Gelip geçici olarak algılanan, tanrısal gizlerin görünüş alanı; madde âlemi.

DÂR Fars. a. 1) Hallac-ı Mansur'un asıldığı direk anlamında darağacı. 2) Tarikatla, yolla ilgili törenlerin yapıldığı meydan ya da meydan odasının orta yeri; Dâr-ı Mansur.

*Dâr'a çekmek: Üyelerini tekke, dergâh büyüklerinin oluşturduğu

cem mahkemesi (halk mahkemesi), suç işleyen, hatalı görülen tarikat, yol üyesini, meydan ya da meydan odasının orta yerine çağırarak sorgulamak, yargılamak, gerekirse durumuna uygun ceza vermek.

*Dâr'a durmak (çekilmek, çıkmak, gelmek, kalkmak): Cemaatın ve dedenin ya da babanın önünde, canını yol uğruna vermeye hazır olduğunu bildirmek için, niyaz ederek meydanın ya da meydan odasının ortasına gelerek, ayaklar mühürlenmiş, kollar göğüste çapraz, baş öne eğik durmak.

*Dâr-ı Fatma: Dâr-ı Hüseyin.

*Dâr-ı Fazlı: Yüzüstü yere kapanma duruşuyla temsil edilen; Fazlullah Hurufi gibi, yol uğruna başı boyundan kestirmeyi göze alma.

*Dâr-ı Hüseyin: Ayak mühürleme duruşuyla temsil edilen; İmam Hüseyin ya da Hz. Fatma gibi, yol uğruna canını vermeye hazır olma.

*Dâr-ı Mansur: 1) Dâr. 2) Asılma duruşuyla temsil edilen; darağacında asılarak öldürülen Hallac-ı Mansur gibi, yol uğruna ölümü göze alma, asılmaya hazır olama.

*Dâr-ı Nesimi: Diz üstü duruşuyla temsil edilen; Nesimi gibi, yol uğruna yüzülmeye hazır olma.

DECCAL Ar. a. (Kıyametten az önce ortaya çıkacağına ve Hz. İsa tarafından öldürüleceğine inanılan yalancı Mesih) Bâtın gözüyle değil, zâhir gözüyle baktığına inanılan ve bu kapsamda şaşı olarak algılanan Ebubekir.

DELİL Ar. a. 1) Yol gösterici; mürşit. 2) Tekkelerde, dergâhlarda, törenlerin yapıldığı meydandaki çerağları uyandırmakta kullanılan balmumlu fitil; bir tür küçük çerağ. 3) Çerağ.

*Delili dinlendirmek: Çerağı dinlendirmek, çerağı sır etmek.

DELİLCİ a. Çerağcı.

DELİLCİLİK a. Çerağcılık.

DEM Fars. a. 1) Kâmil insanın bilgisi ve öğretme gücü olarak tasarımlanan; mistik sunumda ise kâmil insanın söz, ses ve soluğunda var olduğuna inanılan ruhani güç, tanrısal etki ya da bu biçimde inanca taşınan esin. 2) Bu gücün, bu etkinin belirdiği an, zaman. 3) Şarap, içki, dolu.

*Dem tutmak: Kâmil insanda var olduğuna inanılan tanrısal gücün belirme zamanı olarak algılanan; "Şah", "Ya Şah", "Hû", "Ali'm", "Haydar Haydar" vb. çağırma sözcüklerini, tek ya da toplu olarak söylemek.

*Dem-i hizmet: Tarikata, yola girenin kendisine verilen görevi, güler yüz ve gönül açıklığı ile yapması.

*Dem-i Hünkâr, Dem-i Pir: Gönüllere feyiz veren, gönülleri diril-

ten, insanı tanrısal varlık alanına çeken bir manevi güçle yüklü Pir'in sözü, sesi, soluğu.

DEME a. Nefes.

DEMLİ s. 1) Mürşidin sözü, sesi ve soluğuyla vecd durumuna gelmiş olan. 2) Sıvı akıl olarak algılanan doluyu içerek akılla yıkanmış olmanın coşkusuyla esrimiş olan.

*Demli olmak: 1) Mürşidin sözü, sesi ve soluğuyla vecd durumuna gelmiş olmak. 2) Sıvı akıl olarak algılanan doluyu içerek akılla yıkanmış olmanın coşkusuyla esrimiş olmak.

DERGÂH Far. a. 1) Mürşit ve dervişlerin, tarikat, yol törenlerini uyguladıkları yapı, tekke. 2) Alevi-Bektaşi felsefesinin, inancının ve öğretisinin öğretildiği okul.

DERVİŞ Fars. a. Kendini tarikat yoluna, yola adamış, derece sıralamasında muhipten sonra gelen Alevi-Bektaşi.

DERVİŞAN Fars. a. Dervişler.

DERVİŞANE Fars. s. 1) Dervişlere yaraşır olan. 2) be. Dervişlere yaraşır biçimde.

DERVİŞLİK a. 1) Tarikat yolunda, yolda derviş olmanın gereklerini yerine getirme. 2) Derece sıralamasında muhiplikten sonra gelen ve dervişlerce temsil edilen aşama.

*Dervişlik erkânı: Muhiplik aşamasını tamamlayan tarikat yolcusuna, yol ehline derviş unvanı verilmesi sırasında yapılan tören.

DERYA Fars. a. İnsan-ı kâmil.

DEST Fars. a. El.

*Dest ve dâmen tutmak: El etek tutmak.

*Dest vermek: El vermek, yardımlaşmak

*Dest-i velâyet: Tarikatta, yolda velilik aşamasına çıkmış olan ulunun eli; velilik eli.

DESTUR Fars. a. 1) Bir tarikat yolcusunun, yol erinin baba, dede gibi bir tarikat, yol yetkilisine karşı, "İzin verir misiniz?" anlamında kullandığı söz. 2) Dervişler arasında, "İzin verin, yol verin" anlamında kullanılan bir söz. 3) Alevi-Bektaşi halk şairlerinin, ayinlerde, meclislerde ezgiyle okudukları, koşma biçiminde bir tür nefes.

*Destur almak: Bir tarikat yolcusu, yol eri, bir tarikat yetkilisinden, yol ehlinden izin almak.

*Destur erenler: Dervişler arasında, "İzin verin erenler, yol verin erenler" anlamında kullanılan bir söz.

*Destur istemek: Bir tarikat yolcusu, yol eri, bir tarikat yetkilisinden, yol ehlinden izin istemek.

*Destur vermek: Bir tarikat yetkilisi, yol ehli, bir tarikat yolcusuna, yol erine bir hizmeti yerine getirmesi için izin vermek.

DEV Fars. a. İnanç alanında cin tasarımı kapsamında yer alan, çok uzun ve çok iri, çok güçlü ve çok korkunç mitolojik varlık.

DEVHA *Dev-hat-üz-zeheb (büyük altın ağaç): "Hz. Ali'yi mübarek, kutlu kılma, kutsama" anlamında kullanılır.

DEVLET Ar. a. Mutluluk, talih, olgunluk.

DEVRİ Ar. s. Devirle ilgili, devire ilişkin olan.

*Devri âsân olsun: Gerekli olgunluk aşamalarına ulaşamadan, yani çocuk yaşta ya da erken Hakk'a yürüyen birinin ardından, "göçtükten sonra ruhunun dolaşacağı aşamalarda kolaylık bulsun; devrini, dönüşünü tamamlasın" anlamında kullanılan esenleme sözü.

DEYİŞ a. Alevi-Bektaşi edebiyatında, tarikat, yol inancını ve tarikat, yol ilkelerini dile getiren, bu kapsamda güncel yaşamı betimleyen, serbest konulu şiir.

DIŞ a. Zâhir.

*Dış anlam: Zâhir anlam.

DİDAR Fars. a. 1) (Yüz, çehre) Tanrısal güzelliğin görünür duruma geldiği güzelin, sevgilinin yüzü; Tanrı'nın yüzü. 2) (Görme) Tanrısal güzelliğin görünür duruma geldiği güzelin, sevgilinin yüzünü görme; Tanrı'nın yüzünü görme.

*Didara ermek: Didarı görmek

*Didarı görmek: Tanrı'yı görmek, Tanrı'ya ulaşmak

*Didara kavuşmak: Hakk'a yürümek, göçmek

*Didara varmak: Didarı görmek.

*Didar-ı Hak: Hakk'ın yüzü.

*Didar-ı yâr: Sevgilinin yüzü, Tanrı'nın yüzü.

DİL Fars. a. Tanrı'nın evi anlamında gönül.

*Dil ehli: Gönül dilinden anlayan kimse; gönül adamı, gönül insanı.

DİL a. Hz. Ali'nin Zülfikâr'ını simgeleyen vücut organı.

*Dil bağı: Alevi-Bektaşi ahlakının üç temel ilkesinden biri olan diline sahip olmayı simgelemek üzere, tığbente atılan üç düğümden biri.

*Diline sahip olma: "Diline sahip olma" kalıp sözü Alevilikte; yalan söylememe, sözle insanları birbirine düşürmeme, kov ve gıybette bulunmama anlamında Alevi açıklığını, bu yolla dili, dedikodu yapma, fitne ve fesada katılma aracı olmaktan çıkarıp doğruyu söyleme, söz güzelliğini yaratma aracı haline dönüştürmeyi anlatmak için kullanılır.

*Dilini bağlı tut: Ahiliğin ilkeleri sıralamasında yer alan, kendine egemen olmayı, duyguların, tutkuların tutsağı olmamayı simgeleyen ilke.

DİLDAR Fars. a. Tanrı.

DİN Ar. a. (İnsanın kutsal olanla ilişkisini betimleyen inanış ve dogmalar bütünü) l) Tarikat, yol makamında beliren inanç. 2) Aşk, sevgi.

*Din-i hakiki: Bâtını felsefi din anlamında hakiki din, gerçek din.

*Din-i mecazi: Zâhiri din anlamında, biçimsel din, geçici din.

DİNİ Ar. s. (Dinle ilgili olan) l) Tarikat, yol makamında beliren inanca ilişkin olan. 2) Aşkla, sevgiyle ilgili olan.

*Dini emirler: Bâtını bilmeyen cahillerin görevleri.

DİVAN Fars. a. Yüce bir varlığın huzuru, katı.

DİVANE Fars. (divane, deli) a. Âşık.

DOKUZ a. Tanrı'nın, dokuz sudur (oluşum, varoluş ya da varlığa geliş) kademesindeki dokuz varoluş biçimini simgeleyen kutsal sayı.

*Dokuz akıl: Akl-ı evvelden türeyen ikinci sudur (oluşum) kademesi.

*Dokuz gök (ata, felek): Dokuz ruhtan türeyen dördüncü sudur (oluşum) kademesi.

*Dokuz ruh: Dokuz akıldan türeyen üçüncü sudur (oluşum) kademesi.

DOLAŞAN ÖLÜ a. Tutkularının, duygularının tutsağı olmuş, olgunlaşmamış ham kimse.

DOLU a. l) İçki doldurulmuş kadeh; içki. 2) Arif.

*Dolu üçleme: Tanrı-Doğa-İnsan ve Hak-Muhammet-Ali adına/anısına üç kez üç yudum dolu içme; bu yolla doğasal ve toplumsal diyalektiğin ayrımına varma.

DON a. (Elbise, giysi) l) Tarikat, yol ulularının, keramet göstererek büründükleri görünüş. 2) Hakk'a yürüyen, ancak yok olmayıp başka bir yere taşınan tarikat, yol ulusunun yeni ruh zarfı.

*Don değiştirmek: l) Bir tarikat, yol ulusu, keramet göstererek yeni bir görünüşe bürünmek. 2) Hakk'a yürüyen tarikat, yol ulusu, yok olmayıp başka bir yere taşınarak ruhuna yeni bir zarf kazanmak.

DOST Fars. a. Gerçek sevgili anlamında Tanrı.

*Dost divanı: Tanrı huzuru

DÖNGÜ a. 1) Esin kaynağını doğadan alan ve tektanrıcı dinler öncesi mitolojileirin oratak konusu durumunda bulunan, yaşamın sürekli olarak yinelendiği inancı. 2) Varoluş çevrimi.

DÖRT a. Hz. Muhammet'in ev halkından damadı Hz. Ali, kızı Hz. Fatma ve torunları Hz. Hasan'la Hz. Hüseyin'i simgeleyen kutsal sayı.

*Dört anasır: Dört öğe

*Dört anne (ana): Dört öğe.

*Dört can: "Dört can bir beden" olarak algılanan, Hz. Muhammet'in ev halkından Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin

*Dört cihet (yön): Doğu, batı, güney ve kuzey

*Dört göz: Görmeye dayalı iki baş gözü ve sezmeye dayalı iki gönül gözünden oluşan görme/sezme organı.

*Dört ilke: Dört öğe

*Dört inanç: Alevilik-Bektaşiliğin özünü oluşturan ve dört kapıya dayanan ibadet, niyaz, adak ve vuslat

*Dört kapı: Tarikat yolunda, yolda tarikat yolcusunun, yol erinin Tanrı'ya ulaşmada yükselmek ve derinleşmek durumunda olduğu dört aşamayı simgeleyen şeriat kapısı, tarikat kapısı, marifet kapısı ve hakikat kapısı.

*Dört kapı kırk makam: Hacı Bektaş Veli tarafından geliştirilen dört ana aşama ve kırk alt aşamadan oluşan eğitim öğretisi.

*Dört kapı öğretisi: Tanrı'ya ulaşmada ya da bu görüntü ardında ham ervahlıktan kâmil insan durumuna dönüşmede, dört kapı görüşünü temel alan öğreti

*Dört kapı selamı: İkrar verme töreninde, talibin, tığbentinden yedilerek mürşide teslime götürülmesi sırasında; her adımda ayaklar mühürlenip, kapıları temsil eden insanların adları anılarak verilen selam.

*Dört kapı töreni: Ayin-i cemin kolları sıralamasında yer alan bir tören.

*Dört kitap: Zebur, Tevrat, İncil ve Kuran

*Dört melek: Cebrail, Mikail, İsrafil ve Azrail

*Dört nesne: Dört öğe

*Dört nitelik: Bir varlık ortamında bulunan dört ayrı nitelik.

*Dört öğe: Önsüz-sonsuz olarak algılanan ve varlık türlerini oluşturan, her biri bir kapı insanının kökeni durumunda bulunan toprak, hava, ateş ve su.

*Dört öğe öğretisi: Dört öğe görüşünü temel alan öğreti

*Dört peygamber: Davut, Musa, İsa ve Muhammet

*Dört sevgili: Dört rakamıyla temsil edilen, Ehlibeyt'ten Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin

*Dört taban: Cansızlar âlemi, canlılar âlemi, bitkiler âlemi ve hayvanlar âlemi.

*Dört tat (su): Acı, ekşi, tatlı ve tuzlu.

*Dört tür insan: Her birinin kökeni dört öğeden birine dayanan ve yine her biri bir kapıyla temsil edilen abitler, zahitler, arifler ve muhipler.

*Dört unsur: Dört öğe

*Dört vuruş: Çâr darp.

DÖŞEK a. Post.

DÜLDÜL Ar. a. Hz. Muhammet'in Hz. Ali'ye armağan ettiği kır donlu at.

DÜNYA Ar. a. İnsanı Tanrı'dan uzaklaştıran ve gaflete düşüren her şey ya da şeylerin tümü.

DÜR *Dürr-i yetim (sedefinden tek olarak çıkan iri inci): l) Hz. Muhammet. 2) İnsan-ı kâmil.

DÜŞKÜN a. Yol terbiyesine aykırı davranan suçlu kimse.

*Düşkün edilmek: Suçlu duruma düşen tarikat yolcusuna, yol erine düşkün meydanı açarak ceza verilmek.

*Düşkün görme: Suçlu duruma düşen tarikat yolcusuna, yol erine düşkün meydanı açılarak ceza verilme.

*Düşkün kaldırılmak: Düşkünün düşkünlük durumunu, düşkün meydanı açarak sona erdirmek

*Düşkün meydanı: Düşkün edilmek ya da düşkün kaldırılmak için yapılan toplantı, tören.

*Düşküne çıkarmak: Düşkün edilmek

DÜŞKÜNLÜK a. Düşkün olma durumu.

*Düşkünlük dâr'ı: Düşkün edilme sırasında uygulanan sorgulama.

*Düşkünlük erkânı: Düşkün edilme ya da düşkün kaldırma sırasında yapılan tören.

*Düşkünlük meydanı: Düşkün meydanı

DÜVAZ Fars. a. Düvazdeh.

*Düvaz imam: Düvazdeh imam.

DÜVAZDEH Fars. a. Alevi-Bektaşi edebiyatında On İki İmam için söylenmiş nefeslere verilen ad.

*Düvazdeh imam: On İki İmam.

DÛZAH Fars. a. Dünya zevklerine düşkün olanların toplu durumda bulunduklarına inanılan yer.

E

EBCET Ar. a. Arap alfabesini oluşturan harflerin sayısal karşılıklarını akılda kolayca tutabilmek için oluşturulmuş sekiz sözcükten ilki.

*Ebcet hesabı: Tarih düşürmede kullanılan ve Arap harflerinin sayısal değerlerine dayanan bir hesap sistemi

EBU *Ebu Türab: Toprağın babası anlamında Hz. Ali.

*Ebul Hasan: Hasan'ın babası anlamında Hz. Ali'ye verilen unvan.

*Ebul Hüseyin: Hüseyin'in babası anlamında Hz. Ali'ye verilen unvan.

*Ebü-l beşer: İnsanların babası anlamında Hz. Âdem.

*Ebü-l-enbiya: Peygamberlerin babası anlamında Hz. İbrahim.

ECEL Ar. a. l) Ölüm zamanı; yaşamın sonu. 2) Duyguların, tutkuların tutsağı olma, geçici isteklere kapılma anlamında insan olmanın sonu; dolaşan ölü durumuna geçme zamanı.

EDEP Ar. a. Marifet kapısının birinci makamında tanımlanan; Eline, diline, beline sahip olarak kötü hal ve hareketlerden uzak durma durumu.

*Edep, erkân!: Canları tarikat, yol adabına, davet için mürşit tarafından söylenen uyarı sözü.

*Edep sahibi olmak: Eline, beline, diline sahip olarak kötü hal ve hareketlerden uzak durmak.

EDEPLİ s. (Terbiyeli, nazik, kibar) Eline, diline, beline sahip olan.

EDEPSİZ s. (Utanmaz, hayasız) Eline-diline-beline sahip olmayan.

EDNÂ Ar. s. l) Pek aşağı, çok kötü, çok alçak, bayağı. 2) Pek az.

EDVAR Ar. a. Devirler, zamanlar, yüzyıllar, çağlar.

*Edvar-ı vücut (varlık dönemleri): Varlığın, varoluş çemberinde kendisi için olanaklı olan seyrini tamamlayarak aslına geri dönmesi.

EFDAL Ar. s. En üstün, en faziletli.

EFDÂL Ar. a. l) İyilikler, ihsanlar. 2) Erdemler, üstün nitelikler.

EFLAK Ar. a. l) Felekler, gökler. 2) Talihler, kaderler, bahtlar.

EFRAT Ar. a. Belli aşamaları yaşayarak olağanüstü nitelikler kazanmış, Tanrı tarafından kimi kutsal hizmetlerde görevlendirildiklerine inanılan, bâtını kimlikli gayb erenleri.

EHL Ar. a. Tarikat, yol kurallarına, ilkelerine uyan, yolu bilen kimse.

*Ehl-i âbâ: Hz. Muhammet ve ailesi.

*Ehl-i Ali: Hz. Ali Yandaşları.

*Ehl-i bâtın: Tanrısal sırra ermiş olanlar.

*Ehl-i bidat: Kutsal kitapla peygamber sözlerini yeni yorumlarla değiştirdiklerini ileri sürenler; yeni yorumlarda bulunanlar.

*Ehl-i cehl: Cahiller, bilgisizler.

*Ehl-i dil: Gönül dilinden anlayanlar; gönül adamları.

*Ehl-i Hak: l) Marifet sahipleri; arifler. 2) Hz. Ali'ye bağlılık temelinde Sultan İshak tarafından kurulmuş olan ve Batı İran'da temel bulan bir Alevilik tasarımı. (ANSİKL.)

*Ehl-i hal: Halden anlayanlar; hal adamları.

*Ehl-i kitap: Yahudiler ve Hıristiyanlar.

*Ehl-i sünnet: Hz. Muhammet ile ashâbının izledikleri yolu benimseyenler.

*Ehl-i Şia: Ehl-i Ali.

*Ehl-i tarik: Tarikata giren, mürşide bağlanan kimse; derviş.

*Ehl-i tarikat: Tarikat ehli.

*Ehl-i tasavvuf: Tasavvuf ehli.

*Ehl-i tevhid: Tanrı'yı her türlü nitelikten yoksun olarak tasarımlayan, Tanrı'ya nitelik yüklemenin birçok Tanrı'nın varlığını kabul etmek anlamına geldiğini ileri süren ve genel olarak "Tanrı'ının birliğine inananlar" olarak anlaşılan Mutezilecilere verilen ad.

*Ehl-i zâhir: Köktendinciler.

*Ehl-ül-kitap: Ehl-i kitap.

*Ehl-ül-lâh: Hak dostları, ermişler.

*Ehl-ül-sünnet: Ehl-i sünnet.

*Ehl-ül-tevhid: Ehl-i tevhid.

EHLİBEYT Ar. a. Hz. Muhammet'in; damadı Hz. Ali, kızı Hz. Fatma ve torunları Hz. Hasan'la Hz. Hüseyin'den oluşan ailesi.

*Ehlibeyt İslamlığı: Heterodoks İslamlık.

*Ehlibeyt muhabbeti: Alevilik-Bektaşilikte, gençleri gelecekteki yollarına hazırlamak için düzenlenen küçük törenlere verilen ad.

EJDERHA Fars. a. Kanatları ve kuyruğu yılan biçiminde, ağzından alevler püskürten, arslan pençeli, söylence, masal hayvanı.

EKBER Ar. s. En büyük, çok büyük.

EKREM Ar. s. Eli açık, yüce gönüllü, cömert.

*Ekrem-ül-ekremin (Ekremlerin ekremi): Tanrı.

EL a. Tanrısal gücü simgeleyen tutma, dokunma organı.

*El almak: Bir mürşide bağlanmak; derviş olmak

*El ele, el Hakk'a: Dedeye, babaya biat etme yoluyla Hz. Muhammet ve Tanrı'ya biat etmiş olma.

*El-etek sahibi olmak: Bir mürşide bağlanarak nasip almış olmak.

*El-etek tutmak: Nasip alma töreninde, bir eli mürşidin elinde, diğeri eteğinde olarak bağlılık yemini etmek.

*El-göğüs dudak yapmak: Hz. Ali'ye bağlılığın bir kanıtı olarak, O'nun adı geçtiğinde toparlanıp eli göğse ve dudaklara götürerek selam vermek

*El öpmek: Bağlılık ifadesi olarak, mürşidin sağ elinin içini öpmek.

*El tutmak: El almak

*El vermek: Tarikat yolunda belli deneyimlerden geçen birine durumuna uygun yetki vermek

*Elin tek, dilin pek, belin berk tut: Alevi-Bektaşi etiğinin temelini oluşturan el, dil ve cinsel ilişki ile ilgili üç yasak.

*Eline, diline, beline, işine, aşına ve eşine sahip olmak: Edepli olmak, edepli yaşamak.

*Eline sahip olma: Hırsızlık yapmama, kan akıtmama anlamında, Alevi-Bektaşi barışçılığının ve cana saygısının bir simgesi durumunda-

dır; bu yolla bir Alevi-Bektaşi eli, suç işleme aracı olmaktan çıkarıp güzellikleri yaratma aracı haline dönüştürmüş olur.

ELEST Ar. a. Tanrı'nın insan ruhlarını yarattığı zaman; insanların yaratılışının başlangıcı.

*Elest bezmi: Elest Meclisi.

*Elest Meclisi: Tanrı'nın ruhları toplayarak; "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye sorduğu ve müminlerin "-Evet", kâfirlerin "-Hayır" yanıtını verdiği toplantı ya da toplantının yapıldığı yer, yapı.

*Elest şarabı: Mutlak güzelliğin anlık görünüşüyle vecd durumuna geçmenin anısına, tarikat yolunda, yolda içsel bir yaşam deneyimini tatmak için içilen şarap

ELESTÜ *Elestü bi-rabbiküm: Tanrı'nın ruhları toplayarak sorduğu, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" sorusu.

*Elestü mihrabı: Meydanda, gönüllerin yöneldiği Tanrı nuru.

ELİF Ar. a. Ebcet hesabıyla sayı değerinin bir olmasından esinlenerek Tanrı'nın tekliğinin ve birliğinin bir simgesi olarak algılanan Arap alfabesinin ilk harfi.

ELİFİ Ar. s. Elif gibi olan.

*Elifi taç: Hacı Bektaş eliyle Anadolu'ya geldiği kabul edilen, dört dilimli, dikiş çizgisi elif harfini simgeleyen, uzun çuha başlık.

EMİR Ar. a. 1) Geleneksel Müslüman toplumunda kimi askeri, sivil ya da dinsel görevler için kullanılan yöneticilik unvanı. 2) Hz. Muhammet'in soyundan gelen kimse.

*Emir âlemi: Hakk'ın tecellisiyle çokluk durumunda beliren âlem

*Emir-i maruf (Emr-i maruf): Yaramaz işlerden sakınma.

*Emir-i Nahl: Hz. Ali'nin lakabı.

*Emir-ül Merdan: Mertlerin şahı anlamında Hz. Ali.

*Emir-ül Müminin: Müminlerin şahı anlamında Hz. Ali'nin lakabı, unvanı.

*Emir-ül Nabi: Hurma ağaçlarını koruyan emir anlamında Hz. Ali.

ENBİYA Ar. a. Peygamberler, yalvaçlar.

*Enbiya-yı kibar: Büyük peygamberler.

ENELHAK Ar. ünl. Hallac-ı Mansur'un, kendini aşarak Tanrı'ya ulaştığını ve Tanrı'nın kendinde tecelli ettiğini göstermek için söylediği, "-Ben Tanrı'yım", anlamındaki ünlü sözü.

ENGÜR Fars. a. Üzüm.

ENSÂR Ar. a. Hz. Muhammet'e yardım eden ve İslamiyetin yayılmasında yararlık gösteren kimseler.

ENSÂRİ Ar. s. ve a. Ensârdan olan (kimse, topluluk).

ENVAR Ar. a. Nurlar, ışıklar, parlaklıklar, aydınlıklar.

ER a. l) Edep ve erkâna saygılı, nefsine boyun eğmeyen kimse. 2) Gönül bilgisiyle donanmış, yücelme aşamalarından geçerek gerçekliğe ulaşmış tarikat, yol üyesi.

ERBAA Ar. s. Dört.

ERBAİN Ar. a. Tarikata giren dervişlerin nefsi ezmek, bencilliği kırmak için doldurdukları kırk günlük çile.

*Erbain çıkarmak: Bir derviş, kendini eğitmek için, kırk gün toplumdan uzak hücrede yaşamak; çile çıkarmak.

*Erbain-i aşura: Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilişinin kırkıncı gününe rastlayan, kameri takvimin ikinci ayı sefer ayının yirminci günü.

ERBAP *Erbab-ı zâhir: Evreni dış yüzüyle, görünüşüyle değerlendirenler, şeriatçılar.

EREN a. (Ulaşan, varan) Benliğinin geçici tutkularını yenerek olgunluk aşamasına varan, ermiş olan tarikat üyesi, yol eri kimse.

ERENLER a. l) Gerçekliğe ulaşan, olgunluk aşamasına varan ve Tanrı'nın dostluğunu kazandığına inanılan tarikat üyeleri, yol erleri. 2) ünl. Dervişler arasında kullanılan seslenme sözü.

*Erenler abdesti: Bilgiyle yıkanma, yıkanarak bilgilenme ya da bilgiyle yıkama yıkayarak bilgilendirme anlamında kulak abdesti.

*Erenler cemi: Cem.

*Erenler demi: Ceme katılanların uyguladığı erkân ve muhabbet.

*Erenler hakkı: Konuk ya da yoksullar için ayrılan yemek.

*Erenler meclisi: Cem.

*Erenler meydanı: Meydan.

*Erenler nefesi: Alevilerin-Bektaşilerin inanç ve düşüncelerini dile getiren şiir, deyiş.

*Erenler önünde baş eğmek: Bilim olarak algılanan postun bâtın yanının bir koşulu olarak erenlere kendini teslim etmek.

*Erenlerim: Dervişler arasında "sen" yerine kullanılan bir hitap sözü.

ERENLİK a. Eren olma durumu; eren olan kimsenin niteliği.

ERKÂN Ar. a.) Ruhsal aşama bakımından üstün durumda bulunan tarikat yolcuları, yol erleri; tarikat, yol ileri gelenleri. 2) Tarikat, yol ulularının koyduğu ve tarikatın, yolun yasası durumunda olan ilkeler, kurallar ve törenler bütünü; erkân-ı tarikat.

*Erkân çalmak: Düşkün kaldırılması sırasında dede, düşkünün sırtına alacadeğnekle "Allah-Muhammet-Ali" aşkına otuz üçer kez sembolik olarak vurmak.

*Erkân değneği hakkı: Düşkün kaldırılması sırasında, günahlarından arınması için alacadeğnekle sembolik olarak dövülen düşkünden, bu vuruşların bedeli olarak alınan para vb.

*Erkân istemek: Düşkün kaldırılması dileğiyle düşkün meydanı açılmasını mürşitten dilemek.

*Erkân meydanı: Meydan

*Erkân sahibi: Tarikat, yol erkânını özümsemiş olma.

*Erkân sürmek: Meydan açıp tören yapmak

*Erkân-ı erbaa: Dört direk

*Erkân-ı fahire: Yol.

*Erkân-ı meşayih: Mürşitler erkânı.

*Erkân-ı tarikat: Tarikata ilişkin davranış kuralları; erkân.

ERKÂNNAME Ar. +Fars. a. Tarikat, yol ulu ları tarafından konulan ve tarikatın, yolun yasası niteliğinde olan ilkeleri, davranışları, kuralları vb. içeren yapıt.

ERLİK a. Er olma durumu, er olan tarikat üyesinin, yol erinin niteliği.

*Erlik makamı: Er olanların ulaştığı aşama.

ERMİŞ a. Tanrı'ya yakın, Tanrı'yla dost olduğuna, kendisinde olağanüstü manevi bir güç bulunduğuna inanılan kimse; evliya, veli.

ERMİŞLİK a. Ermiş olma durumu; ermiş olan kimsenin niteliği; evliyalık, velilik.

ERVAH Ar. a. Ruhlar.

*Ervah-ı abidin: Dindarların ruhu.

*Ervah-ı arifin: Ermişlerin ruhu.

*Ervah-ı cinni: Cinlerin ruhu.

*Ervah-ı enbiya: Peygamberlerin ruhu.

*Ervah-ı evliya: Evliyaların ruhu.

*Ervah-ı hayvanat: Hayvanların ruhu.

*Ervah-ı kâfirin: İnanmayanların ruhu.

*Ervah-ı müminin: İnananların ruhu.

*Ervah-ı nebatat: Bitkilerin ruhu.

*Ervah-ı şeytani: Şeytanların ruhu.

*Ervah-ı tabayi: Doğal elementlerin ruhu.

ESEDULLAH Ar. a. Allah'ın aslanı olarak algılanan ve bu biçimiyle inanca taşınan, tapım kimliği durumundaki Hz. Ali.

*Esedullah-ül Galip: Tanrı'nın üstün aslanı anlamında Hz. Ali.

ESKİ s. (Geçmişte kalan) *Eskiye tövbe kılmak: Geçmişte yapılmış hataları bir daha yapmamaya söz vermek.

*Eskiyi terk cahile ölüm; arife ise doğumdur: Eskiyi terkederek yeniden doğmak anlamında "ölmeden evvel ölmek" tasarımını canlı tutan ve eğitimi, eğitilmenin önemini vurgulayan Alevi-Bektaşi özdeyişi.

ESLAH Ar. s. Temiz ve dürüst olan.

ESMA Ar. a. Adlar.

*Esma-yı hüsna: Tanrı'nın adları.

EŞİK a. Hz. Muhammet'in, "Ben ilim şehriyim, Ali onun kapısıdır" hadisinden esinlenerek Hz. Ali'yi temsil ettiğine inanılan ve yola girişin bir sembolü olarak algılanan, meydanın giriş kapısının iç kısmı. (ANSİKL.)

*Eşik ıssı: Düşkünün, evine sığındığı kimse

*Eşik öpmek: Tarikat, yol ışık ve bilgisine ulaşmış olmanın anısına, bir alçakgönüllülük ve teslimiyet ifadesi olarak, eşiğin önünde sol diz üzerine çökerek elleri eşiğe koyup her bir eli bir kez öpmek.

*Eşiğe baş koymak: Eşik öperek tarikata, yola bağlanmak.

*Eşiğe yüz sürmek: Eşik öpmek.

*Eşiği aşmak: Eşiği öperek meydana girmek

ETVAR Ar. a. Tavırlar, davranışlar, hareketler.

*Etvar-ı seba: Tarikat yolcusunun, yol erinin ruhsal arınmaya ulaşmak için geçmek zorunda olduğu yedi aşama.

EVLAT Ar. a. Dört sevgili.

EVLİYA Ar. a. Ruhsal arınma aşamalarından geçerek Tanrı'ya yaklaşan, O'nun sevgi ve dostluğunu kazananlar; ermişler, erenler.

*Evliyaların ruhu: Ervah-ı evliya.

EVRAT Ar. a. Kuran'dan seçilmiş ve sık sık okunması gelenek olmuş dualar.

*Evrat çekmek: Kuran'dan seçilmiş duaları okumak.

EVTÂD Ar. a. Gayb erenleri sıralamasının üçüncü aşamasında bulunan ve Tanrı'nın bunlar aracılığıyla dünyayı kontrol ettiğine inanılan dört büyük veli; dört evtâd.

EYVALLAH Ar. a. 1) Edilen bir sözü, yapılan bir işi, gösterilen bir tavrı olumlama, onaylama, benimseme. 2) Razı olma, itaat etme. 3) Teslim olma, bağlanma.

EZEL Ar. a. Tanrı'nın başlangıcı olmaması durumu.

EZELİ Ar. s. ve a. Ezeliye mezhebinden olan (kimse, topluluk).

F

FAKR Ar. a. Tanrı'da bireysel bilincin yokolmasının bir görünümü olarak algılanan, her şeyi Tanrı karşısında yok sayma durumu.

*Fakr olmak: Her şeyi Tanrı karşısında yok saymak.

*Fakr yolu: Kişinin malını mülkünü, niteliklerini ve etkinliklerini Tanrı yolunda yok sayması yolu.

*Fakrimiz fahrımızdır: "Yoksulluğumuz övüncümüzdür" anlamında kullanılır.

*Fakr u fahr: "Yoksulluk benim onurumdur, övüncümdür" anlamında kullanılır.

*Fakr u fena: Kişinin, kendi benliğini Tanrı'nın varlığında yoketmesi.

*Fakr u manevi: Kişinin kendini mutlak surette Hakk'a muhtaç bilmesi.

FANİ Ar. s. Tanrı özünün dışa vurması olarak algılanan, varlıkların kalıcı olmadığını, bir gölge gibi gelip geçici olduğunu belirtmek için kullanılır.

FANİLİK a. Evrenin geçici olma durumu.

FARK Ar. a. Birliği çoklukta ve çokluğu birlikte düşünme

FARZ Ar. a. Pire, mürşide hizmet.

FATMA a. Hz. Ali'nin eşi.

*Fatma Ana: Hz. Fatma.

*Fatma Ana dâr'ı: Dârı Hüseyin.

*Fatma Ana eli: Hz. Ali'nin eşi Fatma'nın elini simgeleyen, taşıyanı her türlü kötülükten koruduğuna inanılan el biçimli muska.

*Fatma Ana kuşağı: Gökkuşağı.

*Fatmat-ül Kübra: "Ulu Fatma" anlamında Hz. Fatma.

FAZİLET Ar. a. İnsanda, iyilik etmeye yönelik sürekli ve değişmez eğilim.

FAZL Ar. a. 1) Hurufiliğin kurucu piri Fazlullah Hurufi [1339-1394]. 2) Herhangi bir nedene bağlı olmadan ve herhangi bir karşılık gözetmeden yapılan iyilik için kullanılır.

*Fazl-ı Dâr-ı: Dâr-ı Fazlı.

*Fazl-ı Hak, fazl-ü Hak: Tanrı'nın yardımı, bağışı.

FEHİM Ar. a. Tanrı'nın sözünü anlama ve bunun gereğini yerine getirme.

*Fehim kıblesi: Çerağ tahtı.

FELEK Ar. a. Gökyüzü.

*Felek-i azam: En üst gök; dokuzuncu gök.

FENA Ar. a. Tanrı ya da tarikat yolcusunun, duygularından ve iradesinden sıyrılarak benliğini Tanrı'nın varlığında yok etmesi.

*Fena bulmak: Kendi özünde kendini yokederek pirin manevi kişiliğinde yok olmak; bu yolla tanrısal varlığın özüne dalarak kendinden geçmek.

*Fena diyarı: Dünya

*Fena makamları: Bu dünyaya özgü geçici aşamalar.

*Fena fi'l ehadiyet: Tanrı ya da tarikat yolcusunun, gerçek varlık katına ulaşması.

*Fena fi'l pir: Tanrı ya da tarikat yolcusunun, bütün varlığını pirin manevi kişiliğinde yok etmesi.

*Fena fi'l vücut: Varlıkta, bütün duygularından sıyrılarak yokluğun sınırına ulaşma; tanrısal varlığın özüne dalarak kendinden geçme.

*Fena-i mutlak: Tanrı ya da tarikat yolcusunun, bütün varlığından sıyrılarak kendi özünde yok olması.

*Fena'il-fena: Olgunluğun en yüksek aşaması olarak algılanan; Tanrı ya da tarikat yolcusunun, derin bir içe kapanış ve sınırsız bir coşkuyla kendini tanrısal özde bulmak için yokluğun ötesine geçmesi durumu.

FENAFİLLAH Ar. a. Tanrı ya da tarikat yolcusunun, kendi varlığını Tanrı varlığında yok etmesi; Tanrı yolunda kendi varlığından geçmesi.

FERAH Ar. a. Tanrı'ya yakın olma durumunun yarattığı manevi haz.

FERAİZ Ar. a. Farzlar.

FERRAŞ Ar. a. İmam Hüseyin adına kurulan ve cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan temizlik işlerini yürüten görevli.

FERRAŞLIK a. Ferraş olmanın gereklerini yerine getirme; ferraşın işi, görevi.

FETÂ Ar. a. Sufi savaşçı.

FETİH Ar. a. l) Tanrı ya da tarikat yolcusuna görünen ve onu bu yolda yüce aşamalara taşıyan kemâl halleri. 2) Bâtıniliğin beş inanç sıralamasında yer alan ve beş tözden biri olarak algılanan; varlık biçimlerinin belirmesine mekân olan mutlak boşluk.

*Feth-i karib: Kula açılan ve onu nefsin derecelerine taşıyan kalp makamı.

*Feth-i kudret: Tarikat, yol sevgisini yayarak gönülleri açma; ruhları ışıklandırma ve Ali sevgisini çoğaltma.

*Feth-i mutlak: Zat-ı ahadiyetin tecellisi.

*Feth-i mübin: Kula açılan velâyet makamı.

FETTAH Ar. a. İmam Naki'nin unvanı.

FEVÂİD Ar. a. l) Ruhun, olgunlaşması için idrak ettiği şeyler. 2) Hakk'ın tarikat, yol ehline, anlayışları artsın diye ihsan ettiği lütuflar.

FEYİZ Ar. a. l) Sudur ya da ışık kuramına göre, evrenin aşama aşama Tanrı'dan çıkışı, belirişi. 2) Tanrı'nın kutsaması olarak algılanan ve kişide ruhsal bir olgunluk yaratan manevi deneyim.

*Feyiz almak: Pirin, mürşidin bilgisiyle aydınlanmak

*Feyz-i akdes: Tanrı'nın, insanın oluşması ve gelişmesi için yarattığı her şey.

*Feyz-i mukaddes: Bilinmek isteyen Tanrı'nın aşkla yarattığı insan

FIRKA Ar. a. Bir mezhep içinde aynı inanç ve kanıları paylaşanların oluşturduğu grup.

*Fırka-i Naci: Caferi mezhebi içinde, Bektaşilik yoluyla İlahi Hakk'ın sırlarına erişebilecekleri inancında ve kanısında olan Bektaşilerin, kendileri için kullandıkları ad.

FİLLAH Ar. a. Allah'ın varlığı içinde.

FUKARA Ar. a. Fakr yolunu seçenler, yol üyeleri; dervişler.

G

GAFLET Ar. a. Nefsin arzularına tutsaklık.

*Gaflete düşmek: Nefsin arzularına tutsak düşmek

*Gafletten uyanmak: Nefsin arzularına direnmek

GALEBE Ar. a. Tanrısal öze ilişkin bir halin, saliği etki ve egemenliği altına alıp, onu düşünemez, edebe uyamaz, karşılaştığı şeyleri birbirinden ayıramaz duruma sokması.

GALEYAN Ar. a. Tarikat yolunda, yolda coşma, taşma.

GANİ Ar. s. Bir gereksinme, istek duymayan.

*Ganisiyim: Bir öneri karşısında istekli olmadığını belirtmek için "gereksinmem yok" anlamında söylenir.

GARİP Ar. a. Tanrısal âleme geçişte bir basamak olarak algılanan bu dünyada yaşayan kimse.

GARK Ar. a. Fakr makamından geçerek cem mertebesinde kaybolma; neşe ve coşku içinde kendinden geçme.

GAVS Ar. s. ve a. Tarikat yolunda, yolda hakikat ve marifete ermiş arifler için kullanılır.

GAYB Ar. a. Hakk'ın kendisinden değil, kulundan gizlediği şey.

*Gayb âlemi: Duyularla tanınıp algılanabilen âlemin ötesinde bulunduğuna inanılan âlem.

*Gayb bilimi: Bâtına ilişkin bilim; ilm-i bâtın.

*Gayb erenleri: Halk içinde bulunmalarına karşın, tanrısal gizeme ulaştıkları için kendilerini halktan gizleyebilen arifler.

*Gayb-ı izafi: Peygamberlerle hakikat ve marifete ermiş ariflerin algılayabildiği âlem.

*Gayb-ı mutlak: Tanrı'dan başka kimsenin bilmediğine inanılan, duyularla ulaşılamayan, akıl ve bilgiyle kavranamayan, yalnızca aşkın gerçekleri olarak algılanan salt görünmezlik âlemi; tanrısal evren.

GAYBET Ar. a. 1) Tanrı'da yok olma yolunda bir aşama olarak algılanan, Hakk'tan gelen doğuşlar ve feyizler nedeniyle çevreden ve kendi fizik varlığından soyutlanma biçiminde beliren, her şeyden habersiz olma durumu. 2) Tanrı ya da tarikat yolunda tanrısal gizeme ulaşmış ermişler için, halk içinde bulunmalarına karşın halka görünmemeleri durumu; kaybolma, gizlenme.

*Gaybet dönemi: Gaybet durumunun sürdüğü zaman dilimi.

*Gaybete girmek: Kaybolmak, gizlenmek.

*Gaybet-i kübra: Büyük gizlenme, büyük gizleniş.

*Gaybet-i sugra: Küçük gizlenme, küçük gizleniş.

GAYRET Ar. a. 1) Âşığın Tanrı'yı kıskanması. 2) Ruhun sırrını, kalbin bâtını hallerini gizli tutma, dışarıya sızdırdılmasını kıskanma çabası.

GAZA Ar. a. Dünyasal eğilimleri temsil ettiğine inanılan ve bu anlamda düşman kabul edilen nefse karşı mücadele etme.

*Gaza eylemek: Nefse karşı mücadele etmek

*Gaza-yı ekber: En büyük savaş anlamında nefisle yapılan mücadele.

GAZİ Ar. a. 1) Nefisle girdiği mücadelede kötülükleri, olumsuzlukları öldürmüş, yani ölmeden evvel ölmüş yol, tarikat eri. 2) Horasan'dan yetişip gelen, tarikat yolunda Anadolu insanına manevi rehberlik eden derviş; Horasan ereni.

GECE a. Karanlık olarak algılanan cehalet.

*Gece nurundan akıl: Aklın evrimi aşamaları sıralamasında yer alan, aklın en alt evresi.

GELENEK a. (Kuşaktan kuşağa aktarılan, yazılı olmamasına karşın yaptırım gücü olan her türlü töre ve davranış biçimi) Hak'la Hak olmuş kâmil insanlar tarafından halka ulaştırılan, birey ve toplum etkinliğinin her alanına uygulanabilen bâtını kökenli gerçekler ya da ilkeler bütünü.

GELME *Gelme gelme, dönme dönme: Yola girişte kişiye vazgeçme hakkını kullanabilmesi için en son söylenen, bir kez girilince verilen sözden dönülemeyeceğini vurgulayan telkin özdeyişi.

GENC Fars. A. Kulluk makamı.

GERÇEK a. 1) Hakikat. 2) Zâhir.

GIYBET Ar. a. Birinin ardından onun saygınlığını, değerini, toplum içindeki yerini sarsacak söz söyleme, bu yolla araya geçimsizlik sokma.

*Gıybet etmek: Arkadan konuşmak, dedikodu yapmak, bu yolla araya geçimsizlik sokmak.

GÖÇMEK f. Hakk'a yürümek.

GÖK a. Dokuz ruhtan türeyen dokuz gök sıralamasında yer alan her bir oluşum kademesi; gök katı.

GÖNÜL a. 1) İnsanın marifete erişme gücü. 2) "Tanrı evi" anlamında, Tanrı'nın tecelli ettiği, görünüş alanına çıktığı ve Tanrı'yla ilgili bilgilerin geldiği yer; insanın, Tanrı yoluna açılan kapısı olarak algılanan ve bu anlamda kutsal sayılan iç varlığı.

*Gönül adamı: Derviş

*Gönül almak: 1) Darılan, kırılan birini söz ya da davranışla mem-

nun etmek. 2) Birisiyle sevgi temelinde iletişime girerek onu kendine bağlamak, çekmek, onunla gönüldeşlik ilişkileri kurmak.

*Gönül altında kalmak: Bir kimsenin gücenmesine, incinmesine yol açmak, onu kırmak.

*Gönül bilgisi: İrfan

*Gönül ek gönül biçersin: "İyilik et, iyilik gör" anlamında Alevi insanseverliğini dışa vuran etik özdeyiş.

*Gönül etmek: Yardım etmek, yardımcı olmak.

*Gönül gözü: Zâhiri fotoğraflayan ten gözüne karşıt olarak algılanan, görünmeyen âlemi bâtını bilince taşıyan sezgisel akıl.

*Gönül ibadeti: l) Akıl yürütmelerle gönül bilgisi dediğimiz irfanı artırma çabası içinde olma; bu çabayı sonuçlandırmak için davranışa girme. 2) Tanrı'yı evinde, yani gönülde mihman etme ve O'nunla söyleşme.

*Gönül kalmak: l) Bir istek yerine gelmemek, bir özlem giderilememek. 2) Özlem duymak ya da âşık olmak, sevmek. 3) Darılmak, kırılmak, incinmek.

*Gönül kıblesi: Meydan

*Gönül koymak: Darılmak, kırılmak, incinmek

*Gönül lokması: l) Gönül bilgisi. 2) Adak, armağan.

*Gönül öldüren: Büyüklük taslayıp gönül kıran, insanı gücendiren kimse için kullanılır.

*Gönül sezgisi: Sezgisel akılla yapılan geleceğe yönelik kestirim.

*Gönül yıkma, gönül yap: "Kötülük yapma, iyilik et" anlamında Alevi-Bektaşi etiğini dışa vuran özdeyiş.

*Gönül yolculuğu: Seyrü süluk.

*Gönülde tecelli etmek: l) Bâtın bilgi gönülde birikmek. 2) Tanrı gönülde mihman edilmek.

*Gönüle uğramak: Bir kimseyi kırıp incittikten sonra, onun bir bedeli olarak istenmeyen üzücü bir olayla karşı karşıya gelmek.

GÖRGÜ a. Görgüden geçmekle kazanılan deneyim.

*Görgü ayini: Görgü cemi

*Görgü cemi: İkrar tazelemek, bu yolla tövbe etmek, ruhsal açıdan temizlenmek için yapılan cem.

*Görgü dâr'ı: Görgü cemi

*Görgü erkânı: Görgü cemi

*Görgü kurbanı: Görgü cemi

*Görgü töreni: Görgü cemi

*Görgüden geçmek: Görgü cemine katılıp ikrar tazeleyerek ruhsal açıdan temizlenmek

*Görgüsü yapılmak: Görgüden geçmek

*Görgüye çıkmak: Görgüden geçmek.

GÖRMEK f. Bâtını düşünceye taşımak, bâtının ne olduğunu anlamak.

*Görmediğini söyleme, gördüğünü ört: "Kötülük yapma, iyilik et" anlamında Alevi-Bektaşi etiğini dışa vuran özdeyiş.

GÖRÜLEN a. Görgü ceminden geçmiş olan kimse.

GÖRÜLME a. Görgüden geçme.

*Görülmeye talip olma: Görgüden geçmeyi isteme.

GÖRÜLMÜŞ a. Görgüden geçmiş kimse.

*Görülmüş olmak: Görgüden geçmiş bulunmak.

GÖRÜNÜR s. Zâhir olan.

*Görünür evren: Zâhir âlem; duyu organlarıyla algılanabilir, nesne ve beden kimliklerinden oluşan her şey.

GÖZ a. 1) Zâhiri görmeyi sağlayan alıcı organ; bu anlamda ten gözü. 2) Bâtını görmeyi sağlayan "alıcı organ" olarak algılanan gönül bilgisi, irfan; bu anlamda gönül gözü.

*Gözünü bağlı tut: Ahiliğin ilkeleri sıralamasında yer alan, başkalarının işine karışmamayı, her olup biteni görmemeyi simgeleyen üçüncü ilke.

GÖZCÜ a. Ali soyundan Abdülkerim adına kurulan ve cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan, meydanda düzeni sağlama işini yürüten görevli.

*Gözcü postu: Kimi bölgelerde on iki post sıralamasında gösterilen Şeyh Karaca Ahmet Sultan makamı.

GÖZCÜLÜK a. Gözcü olmanın gereklerini yerine getirme; gözcünün işi, görevi.

GULÂM Ar. a. "Tüyü, bıyığı çıkmamış delikanlı, genç" anlamında On İkinci İmam Muhammet Mehdi'nin lakabı.

GUSÜL Ar. a. 1) Ayin ve törenlere girmeden önce kirlilik olarak algılanan durumlardan arınmak için yapılan yıkanma. 2) Ahdi yenileme.

GÛYENDE Fars. a. Zâkir.

GÜLBANK Fars. a. Tarikat, yol törenlerinde, yüksek sesle okunan özel dua, yakarış.

*Gülbank çekmek: Gülbank okumak

*Gülbank-ı Muhammedi: Ezan.

GÜLBENK Fars. a. Gülbank.

*Gülbenk çekmek: Gülbank çekmek.

GÜLDESTE Fars. a. 1) Alevilik-Bektaşilikte kutsal kabul edilen edebiyat ürünlerini derleyen yapıt, antoloji. 2) Hz. Ali'nin Hakk'a yürüyeceği sırada eline aldığı bir deste gül.

GÜNAH Fars. (günah) a. Nefsin tutsağı olup gönül yoluyla hakikate ulaşamama.

*Günah-ı kebir: Büyük günah, büyük suç.

*Günah-ı sagir: Küçük günah, küçük suç.

*Günah-ı şeytaniye: En büyük günah, en büyük suç.

GÜNDÜZ a. Aydınlık olarak algılanan ve hakikate ulaşmayı sağlayan bilgi ışığı.

*Gündüz şevk ile dünya işine, gece aşk ile ahiret işine: Çalışkanlığı ve emeğe saygıyı simgeleyen Alevi-Bektaşi özdeyişi.

GÜNEŞ a. l) Dokuz gök sırlamasında yer alan gök katı. 2) Ali.

GÜRUH Fars. a. Cemaat.

*Güruh-i naci: Tarikat yolunda, yolda Tanrı katına ererek kurtulmuş olan topluluk.

GÜVENDE Fars. a. Zâkir.

GÜVERCİN a. l) Günahsız insanların, ermişlerin ruhu olduğuna inanılan kutsal kuş. 2) Hızır'ın ya da ermişlerin, insanların karşısına çıkarken büründükleri don.

GÜZELLİK *Güzelliğin görülmeye olan eğilimi: Bâtıni mistik sunumda, yasa olarak beliren, soyut-somut bütün varlıkların uymak durumunda bulunduğu temel eğilim.

H

HABBE Ar. a. l) On İki İmam türbelerini ziyaret edenler tarafından, haydarinin ön kenarlarına yukarıdan aşağıya doğru takılan, fındık içi iriliğinde değerli taş. 2) On İki İmam'la Hz. Muhammet ve Hz Fatma'yı temsil eden on dörtlü kristal Bektaşi tespihi.

HAC Ar. a. l) İmam'ı ziyaret edip hizmetinde bulunma. 2) Tanrı makamı, kâbe olarak algılanan insanın kalbini kazanmak için gönül ziyareti yapma. 3) Hakk'a ermek için yapılan gönül yolculuğu; seyr-ü süluk yolculuğu. 4) Pirin, mürşidin yüzünü görme. 5) Kutsal yeri ya da yerleri ziyaret etme.

*Hac-cı ekber: Büyük hac.

HACE Fars. a. İmam, mürşit.

HÂCİP *Hâcib-i Hak (Hakk'ın kapıcısı): Hak ile halk arasında aracı durumunda bulunan insan-ı kâmil.

HAD Ar. a. Tanrı'nın sonsuzluğu ve sınırsızlığı karşısında, kulların zaman ve mekân bakımından sınırlılığı; tarikat yolcusuyla, yol eriyle Tanrı'sı arasındaki çizgi.

HADES Ar. a. Abdest ve gusül abdestinin tazelenmesini gerektiren durum.

*Hades-i asgar (küçük kirlenme): Büyük ve küçük aptes bozma, vücuttan kan, irin vb. akması durumunda oluşan kirlenme.

*Hades-i ekber (büyük kirlenme): Cünüplük, aybaşı ve loğusalık durumlarında oluşan kirlenme.

HÂDİ Ar. a. Doğruluğu bulan, doğru yola yönelten anlamında, 11. İmam Hasan'ül Askeri ve 12. İmam Mehdi'ye verilen unvan.

HADİM Ar. a. Derviş olmayan, ancak dervişlere hizmet eden ve bunu bir ibadet olarak algılayan hizmet eri.

*Hadim-ül fukara: Yoksullara hizmetçi olan, hizmet eden derviş.

HADİMLİK a. Hadim olmanın gereklerini yerine getirme.

HADİS Ar. a. Hz. Muhammet'in söz, davranış ve kişiliğine ilişkin olarak kendisinden ya da sahabeden aktarılan bilgi, söz.

HÂDİS Ar. s. (Tanrı'nın dışındaki bütün varlıklar için) Sonradan varlığa gelen, görünüşe taşınan.

*Hâdis-i kadim: Melek, şeytan ve cinin ruhsal durumlarının karşılığı olarak algılanan ve ilk yaratılan evren.

HAFIZA Ar. a. Beyni simgeleyen başı destekleyen dört kuvvet sıralamasında yer alan ve kişinin akl-ı küle ermesini sağlayan güç.

HAK Ar. a. Yokluktaki, hiçlikteki "Mutlak Tanrı"nın, "güzelliğin görülmeye olan eğilimi" sonucu "dönüşüme" uğramasıyla beliren ve kendi ayrımında olan gizil tanrı.

*Hak âşığı: Ozan, derviş

*Hak çerağı: Hakk'ın görünüşe taşınmış ışığı.

*Hak divanı: Tanrı huzuru

*Hak erenler: Tarikat yolunda, yolda belli aşamalara yükselen gerçek erenler.

*Hak kapısı: Tanrı'ya ulaşma aşaması olarak algılanan dört kapıdan her biri.

*Hak-Muhammet-Ali: İnsantanrıcılık anlayışı üzerine yapılanan ve toplumsal diyalektiğin dışa vurumu olarak beliren üçleme.

*Hak-Muhammet-Ali divanı: Tanrı huzuru

*Hak teslimi yapılmak: Rızalık alınarak dâr'a duran can aklanmak

*Hak ül-yakin: Tarikat yolcusunun, yol erinin Tanrı'da yok olduğunda elde ettiği gerçek bilgi.

*Hak vere: "Yok" anlamında söylenir.

*Hak yolu: Tanrı yolu

*Hakk'a çağrılmak: Hak meydanı olarak algılanan cemevine çağrılmak.

*Hakk'a göçmek: Hakk'a yürümek

*Hakk'a yürümek: Ölmek

*Hakk'a yürüyüş erkânı: Tarikat yolcusunun, yol erinin Hakk'a yürümesi durumunda, belirlenen gün ve zamanda yapılan tören.

*Hakk'ı görmek: Hakk'ın yüzüne ulaşmak

*Hakk'ın sureti: İnsan-ı kâmil.

*Hakk'ın yüzüne ulaşmak: Bir insan, Tanrı'nın yüzü olarak algılanan kendi yüzünü bulmak, bilmek

*Hakk'la Hak olmak: İkilikten kurtulup, birliğe ulaşmak.

*Hakk'ta Hak olmak: Hakk'la Hak olmak

*Hakk'tan halka inme (dönme): Seyr anillah.

HAK Ar. a. Bir maldan, yiyecekten ya da paradan bir kimse için ayrılan pay.

*Hak üleştirme: l.) Nevruz'da ruhların esenliği için sofradaki yemek ve içeceklerin bir kısmını dağıtma. 2) Kutsal günlerde, çocukları sevindirmek için kuruyemiş dağıtma.

HÂK Fars. a. Bir ermişin, evliyanın gömülü olduğu, sırlandığı yer, türbe.

HAKİKAT Ar. a. l) Dört Kapı öğretisine göre, insan-ı kâmil aşamaları sıralamasında son sırada yer alan ve muhiplerle özdeşleştirilen; Hakk'ı görme, tanrısal âlemin gücü içinde erime evresi; hakikat kapısı. 2) Hakk'ın tarikat yolcusundan, yol erinden özelliklerini alarak yerine kendi özelliklerini koymasıyla elde edilen şey. 3) Düşünceyle nesnenin uygunluğu; mistik sunumla nesnel sunumun uygunluğu. 4) Varlığın özü, canı, ruhu.

*Hakikat abdesti: Bilgiyle yıkanma; kulak abdesti alma ya da verme.

*Hakikat âlemi: Bâtın âlem.

*Hakikat bilgisi: Bâtına, tarikata, yola ilişkin bilgi.

*Hakikat ehli: Tarikat yolcusu, yol eri

*Hakikat kapısı: Hakikat

*Hakikat kavmi: Muhipler.

*Hakikat sırrı: Yol bilgisi.

*Hakikat yolu: Bâtın yolu.

*Hakikate ermek: Gerçekleri bilincine çıkarmış olmak, bâtın âlemin ayrımında olmak.

*Hakikat-i Muhammediye: İlk insandan başlayarak varlık alanına çıkan Hz. Muhammet'in nuru, tanrısal özü.

*Hakikatler: Yüce ve manevi öğretiler.

*Hakikat ül-Hakayık: Her şeyin kendisinden geldiğine inanılan gerçek birlik, Tanrı.

HAKİKİ Ar. s. Tanrısal varlık alanıyla ilgili, tanrısal özelliklere ilişkin olan.

*Hakiki aşk: Tarikat yolcusunu, yol erini olgunluğa, ölümsüzlüğe ulaştırdığına inanılan; kendini Tanrı'ya verme, Tanrı'dan başka bir varlığı sevmeme, görmeme, gönlünü O'nunla dolup taşırma durumu; gerçek aşk.

HAKİM Ar. a. Arif.

*Hakim-i Mutlak: Tanrı.

HAKKULLAH Ar. a. Dedelere, geçimlerini sağlamak için yapılan yardım.

HAL Ar. a. 1) Tarikat yolcusunun, yol erinin kendi iradesine bağlı çabalarıyla elde edebileceği makamlardan öte bir Tanrı vergisi olarak algılanan ve kalbe, gönüle doğan feyz. 2) Bu durumla belirgin ve tarikat yolcusunu, yol erini olgunluğa, ölümsüzlüğe ulaştıran aşama. 3) Tanrı'nın nesnel alanda yansıması anlamına gelen evreni gözlemleyerek ulaşılan, derin coşku durumu.

*Hal bilgisi: İç bilgisi.

*Hal ehli: Kalbine, gönlüne tanrısal feyz doğan yetişmiş kimse; yol eri.

*Hal gelmek: Kalbe, gönle tanrısal feyz gelmek.

*Hal ile eğitim: Kitaplardan değil canlıdan, mürşitten eğitim alma.

*Hal öğrenmek: Kâmil insandan eğitim almak.

*Hal ve mahal: Durum ve yer.

HALİFE Ar. a. 1) Hz. Muhammet'in Hakk'a yürümesinden sonra O'nun vekili olarak Müslümanların imamlığını yapan kimse. 2) Kendini tarikat yoluna vermiş, derece sıralamasında babadan sonra gelen ve mürşidin, pirin yerine geçme yetkisi olan Alevi-Bektaşi.

HALİFELİK a. 1) Tarikat yolunda halife olmanın gereklerini yerine getirme durumu; halifenin görevi. 2) Derece sıralamasında babalıktan sonra gelen ve halifelerce temsil edilen aşama.

HALİM Ar. (halim) s. Bir Alevinin-Bektaşinin özelliklerinden biri olarak algılanan "yumuşak huylu" nitelemesini belirtmek için kullanılır.

HALİS Ar. (halis) s. "Saf, arı, katıksız, temiz" anlamlarında İmam Hasan ül Askeri'nin lakabı.

HALKA Ar. a. Tanımlanamaz gerçek olarak betimlenen Hakk'ın, sürekli bir yenilenme, sürekli bir hareket içinde olan yaratımı.

*Halka namazı: Cemevinde daire oluşturacak biçimde bir düzen alarak yapılan ve halka niyazı olarak algılanan ibadet.

HALLAC-I MANSUR *Hallac-ı Mansur dâr'ı: Dâr.

HALVET Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, mürşidin onayıyla tek başına çileevine çekilerek Tanrı'yla baş başa olduğunun bilincine varması; içe kapanıp derin düşünceye dalarak Tanrı'yla manen konuşması.

*Halvete çekilmek, halvete varmak: Çileye oturmak.

HALVETHANE Ar. +Fars. a. Çileevi.

HAM Ar. s. Tarikata, yola yeni girmiş ve henüz olgunlaşmamış, pişmemiş olan.

*Ham ervah: Ruhsal açıdan henüz olgunlaşmamış, pişmemiş tarikat yolcusu, yol eri; zahit.

HAMAL Ar. a. Tanrı'yı gönlünde taşıyan ve O'nunla konuşan yol eri.

HAMALLIK a. Tanrı'yı gönlünde taşıma, Tanrı'yı kendi evinde mihman etme, O'nunla söyleşme durumu.

HAMLIK a. Ham olma durumu; ham kimsenin niteliği.

HAMMÂR Ar. a. Mürşit.

HAMSE Ar. a. Beş.

*Hamse-i Âl-i Abâ divanı: Aleviliğe kabul töreninde, karı-koca, iki talip ve rehberden oluşan beşlinin, dedenin huzurunda yaptıkları niyaz etme duruşuna verilen ad.

HANEDAN Fars. a. Aynı soydan gelen ulu kişiler zinciri.

*Hanedan-ı Ehlibeyt: Ehlibeyt soyundan gelen ulu kişiler.

HÂRIK Ar. s. Yakan.

*Hârık ül-Kuran: Kuran'ı yakan anlamında Halife Osman'a verilen unvan.

HARİCİ Ar. s. ve a. Hariciliği benimsemiş olan (kimse, topluluk).

HARİCİLİK a. Hz. Ali ile Muaviye arasındaki anlaşmazlığın giderilmesinde hakemlik yöntemine karşı çıkarak Ali'den ayrılan ve her iki tarafa da muhalefet eden ayrılıkçıların, "Hüküm yalnız Allah'ındır" ayeti kapsamında "imamın yanılmazlığı" Şii inancını yadsıyarak kurdukları mezhep.

HARİCİYE Ar. a. Haricilik.

HAS Ar. s. Gönül bilgisi yoluyla gerçeğe ulaşan, içi aydınlanmış olan.

*Hasu'l-havas: Gönül bilgisi yoluyla gerçeğe ulaşan, içi aydınlanmış kimseler.

HASTA Fars. a. Tarikat yolunda, yolda geri kalmış kimse.

HAŞYET Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, işlemiş olduğu günahlar nedeniyle ileride başına gelecekleri düşünerek gönlünde hissettiği acı ve üzüntü.

*Haşyet-ul-lah: Tanrı korkusu.

HAT *Hatt-ı istiva: İnsanın yer aldığı makam olarak algılanan; bâtınla zâhir arasına çekildiği kabul edilen düşünsel çizgi.

HATAYİ a. Alevi-Bektaşi geleneğinde usta ve kutsal sayılan ozanlar sıralamasında yer alan Şah İsmail'in şiirlerinde kullandığı mahlas.

HATEM Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, bütün makamları yaşayarak sona ermesi durumu.

*Hatem-i enbiya: Hz. Muhammet anlamında son peygamber.

*Hatem-i pir: Hacı Bektaş Veli anlamında son pir.

*Hatem-ün nübüvvet: Peygamberlik işareti.

HATİM Ar. a. "Sona erdiren, bitiren, mühürleyen" anlamlarında 12. İmam Muhammet Mehdi'ye verilen lakap.

HAVA Ar. a. Işık ya da Sudur öğretisine göre, önsüz-sonsuz olarak algılanan ve varlık türlerinin oluşumuna katılan dört öğeden biri.

HAVALET Ar. a. Tarikat, yol yetkilisinden izin alma, izin isteme.

HAVÂRİC Ar. a. Hariciler.

HAVAS Ar. a. Gönül bilgisi yoluyla gerçeğe ulaşanlar, içi aydınlanmış olanlar.

*Havassu'l has: Hasu'l-havas.

HAVÂS Ar. a. Duygular, duyular.

*Havâs-ı hamse: Beş duyu.

*Havâs-ı hamse-i bâtına: İçteki beş duyu; hisse-i müşterek (ortak duyu), hayal (imgelem), vehm (korku), hafıza (bellekte tutma) ve mutasarrıfa (edinim).

*Havâs-ı hamse-i zâhire: Dıştaki beş duyu; görme, işitme, tatma, koklama ve dokunma duyuları.

HAVF Ar. a. 1) Tanrı'dan korkarak suç sayılan eylemlerden, günahtan sakınma, kötülükten, eğrilikten kaçınma. 2) Tarikat yolcusunun, yol erinin tarikat yolunda, yolda, belli bir aşamaya yükselirken duyduğu endişe, ikircik.

*Havf-ul-lah: Tanrı korkusu.

HAVVA *Havva-i mana: Tüm can olarak algılanan nefs-i kül.

HAY Ar. a. Diri, canlı ve önsüz-sonsuz anlamında Tanrı olarak algılanan doğanın özü.

*Hayüzyıl-ı Layemut: Önsüz-sonsuz doğanın canı anlamında Tanrı.

*Hayüzyıl-ı Muntazar: Sağ olup gelmesi beklenen İmam Mehdi.

HAYÂ Ar. a. Yakışıksız davranışlardan, uygunsuz işlerden kaçınma; kınanma endişesiyle bir şeyi yapmaktan ya da yapmamaktan sıkılma.

*Hayâ etmek: Kötü davranışların kalpte, gönülde oluşmasına engel olmak

HAYAL Ar. a. Tanrı dışındaki her şey.

HAYAT Ar. a. 1) Tarikat yolcusunu, yol erini, dünya nimetlerinden ve nefsin arzularından koparan ilahi tecelli. 2) Tarikat yolcusunda, yol erinde, ilahi nurun tecelli edip nefsin ölmesiyle başlayan gönül yaşamı; Hak ile yaşama olgusu.

HAYDAR Ar. a. Cesur, yürekli anlamında Hz. Ali'nin lakabı.

*Haydar-ı Kerrar: Tekrar tekrar saldıran anlamında Hz. Ali nitelemesi.

HAYIRLI a. Mürşit/dede tarafından kimi hizmet aşamalarında okunan dua.

*Hayırlı almak: Bir hizmet yerine getirmek için mürşidin/dedenin duasını almak.

*Hayırlı vermek: Mürşit/dede dua etmek

HAZERAT *Hazerat-ı hamse: Varlıkların, Tanrı'dan doğmalarından, doğup taşmalarından başlayarak, insan-ı kâmil durumuna gelinceye değin geçirdikleri beş aşama, beş görünür olma hali.

HAZRET Ar. a. 1) Hakk'ın huzuru. 2) Aşama, makam, mertebe. 3) Din ve tarikat/yol ulularının adları önüne Farsça tamlama kuralınca getirilen san.

*Hazret-i ahadiyet: Tanrı'nın mutlak varlığı.

*Hazret-i esmaiye: Hazret-i vahadiyetten sonra gelen ve onun mazharı durumunda olan mertebe.

*Hazret-i gayb-ı mutlak: Hazerat-ı hamse sıralamasında ilk sırada yer alan, henüz Tanrı'nın ad ve sıfatlarının tecelli etmediği varlık alanı.

*Hazret-i vahadiyet: Hazret-i ahadiyetten sonra gelen ve onun mazharı durumunda olan mertebe.

HELALLEŞME a. 1) Cem törenine katılacak olan canların, aralarında var olan küskünlük, kırgınlık, dargınlık ve alacaklı hakkı durumunun ortadan kaldırılması. 2) Hakk'a yürüyen canın dâr ceminde, bu candan incinmiş olanların bu durumunun ortadan kaldırılması.

HELALLEŞMEK f. 1) Ceme katılacak olan canlar helalleşme sağlamak. 2) Hakk'a yürüyen canla, geride kalanlar arasında helalleşme sağlamak.

HELALLİK a. Helalleşme sağlayarak elde edilen sonuç; ceme katılacak olan canlar arasında ya da Hakk'a yürüyen canla geride kalan canlar arasında dargınlık, kırgınlık, küslük, alacaklı hakkı, vb.nin ortadan kaldırılması durumu.

HEMHAL Fars. +Ar. s. Aynı ya da benzer durumda olan.

*Hemhal olmak: Biriyle aynı durumda olmak; onun sıkıntılarını, dertlerini paylaşmak.

HEYBET Ar. a. Tanrı'nın celal sıfatı ile kendi yüceliğini, ululuğunu, enginliğini gösterecek ve buna dayalı bir korku yaratacak biçimde insanın gönlünde tecelli etmesi, görünmesi.

HEYULA Ar. a. Zihinde düşünülen asıl biçim; kendisinde suretlerin göründüğü şey, bâtın.

HIRKA Ar. a. Pir emaneti olarak algılanan ve tarikata girenlere ya da tarikat yolunda belli aşamalara varanlara özel törenle giydirilen, önü açık, düğmesiz, yakasız, kollu, geniş ve topuklara kadar uzanan bir giysi.

*Hırka altında sultan: Nefislerini baskı altına alan kimseler anlamında dervişleri nitelemek için kullanılır.

*Hırka altından dünyayı seyredenler: Olup bitenden habersizmiş gibi görünmekle birlikte, her şeyi neden ve sonuçlarıyla bilen dervişler.

*Hırka giymek: Bir derviş, hırka kuşanarak aşamasını yükseltmek, bu yolla aşamasının gereği görevler için icazet, yetki almak.

*Hırka-i fakr ü fena: Yoksulluk ve yokluk hırkası.

*Hırka-i iradet: Tarikat, yol için gerekli çabaları gösteren müride giydirilen hırka.

*Hırka-i teberrük: Yeni bir kimliğe bürünme anlamında tarikata, yola yeni girenlere giydirilen hırka.

*Hırkaya bürünmek: Hırka giymek

HIRKAPÛŞ Ar. +Fars. a. Derviş.

HIZIR a. Peygamber, bilge ya da veli kabul edilen, kurtarıcı kutsal kişi.

HİCAP Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, tanrısal gizemlere ulaşmasını engelleyen her türlü dünyevi varlık, ilişki.

HİCRET Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin nefsinden sıyrılarak gönüle, gönülden sırra, sırdan ruha, ruhtan Hakk'a, Hakk'tan halka göç etmesi.

HİDAYET Ar. a. Hak yoluna girme, tarikatı, yolu benimseme.

*Hidayet kapısı: Doğruluk yolu olarak algılanan tarikat, yol.

*Hidayete ermek: Doğru yolu bulmak; tarikatı, yolu benimsemek

HİKMET Ar. a. Hakk'a uygun düşen söz.

HİMMET Ar. a. l) Olgunlaşmak için gönlün Hakk'a yönelmesi. 2) Ermişlerin, varlık ve olayların doğal düzenini ve işleyişini etkileme, dilediklerini yerine getirme gücü.

*Himmet etmek: Yardım etmek; emek vermek.

HİTAP Ar. a. Herhangi bir manevi varlığın, tarikat yolcusunun, yol erinin içine doğan sesi, dürtüsü, belirtisi.

*Hitab-ı elest: Tanrı'nın "Elest Meclisi"ne seslenmesi.

HİZMET Ar. a. Müridin, nefsini arındırmak ve Tanrı yolunda ilerlemek için bir mürşidin yönetiminde belirli görevleri yerine getirmesi, tarikat adap ve erkânına ilişkin eğitim alması.

*Hizmet duası: Hizmet verilirken ya da hizmet tamamlandıktan sonra mürşit tarafından verilen hayırlı.

*Hizmet erkânı: Hizmet görme erkânı.

*Hizmet erleri: Cemdeki on iki hizmetin sahipleri.

*Hizmet görme erkânı: Bir hizmetin yerine getirilmesi sırasında yapılan tören.

*Hizmet görmek: Bir hizmeti yerine getirmek.

*Hizmet sahibi: Cemdeki on iki hizmetin her birinin sorumlusu.

*Hizmetleri mühürlemek: Hizmetleri yerine getirmiş olmak.

HÛ Ar. a. Tanrı anlamında zikir sözcüğü.

*Hû çekmek (demek): Tanrı'nın adını anmak.

*Hû-keşan: "Hû" çekenler anlamında, eskiden yeniçeri ordularında bulunan Bektaşi dervişlere verilen ad.

HULK Ar. a. Huy.

HULLE Ar. a. Cennet giysisi.

*Hulle donu: Keramet gösteren ermişin ruhunun büründüğü zarf.

*Hulle-i Âdem: Âdem Peygamber'in giysisi; incir yaprağı.

HULUL Ar. a. Tanrı'nın insan biçiminde görünüş alanına çıkması; Tanrı'nın maddesel ve bedensel kuluyla birleşmesi, birleşerek cisimleşmesi.

*Hulul etmek: Tanrı, bir kulunda cisimleşmek

*Hulul-ül mutlak: Vahdet-i vücut.

HUMHANE Fars. a. 1) Tanrı âşığının kalbi. 2) Tekke.

HUTÛT Ar. a. İnsan yüzünde bulunan, gökleri ve yeri temsil ettiğine inanılan çizgiler.

*Hutût-ı ebiye: Hurufiliğe göre, insanın yüzünde bulunan ve doğuştan gelen, gökleri temsil ettiğine inanılan yedi çizgi.

*Hutût-ı ümmiye: Hurufiliğe göre, insanın yüzünde bulunan ve sonradan oluşan, yeri temsil ettiğine inanılan yedi çizgi.

HÜCCET Ar. a. 1) İnsanı hakikata ulaştıracak olan delil. 2) Yadsınması olanaksız kesin kanıt anlamında İmam Muhammet Mehdi'nin lakabı.

*Hüccet-ul-lah (Tanrı'nın delili): Hakk'ın halk üzerindeki delili anlamında insan-ı kâmil.

*Hüccet-ül-islam: İmam Gazali.

HÜDA Fars. a. Tanrı.

HÜDA Ar. a. Doğru yolu gösterme, doğru yola gitme.

HÜMA Fars. a. Anka.

HÜNKÂR Fars. a. Kutsal evliya, veli anlamında Hacı Bektaş Veli'ye verilen unvan.

HÜSEYİN *Hüseyin ağıtı: Kerbelâ'yı konu edinen Alevi müziği.

HÜSEYNİ Ar. s. ve a. İmam Hüseyin'in yolunu benimsemiş olan (kimse, topluluk).

*Hüseyni taç: Kubbesi on iki dilimli, alt bölümü dört parçalı derviş başlığı.

HÜSN Ar. a. Kemâl.

*Hüsn-i hulk: Huy güzelliği.

*Hüsn-i mutlak: İlahi kemâl, mutlak kemâl.

HÜSNA Ar. s. En güzel, çok güzel.

HÜZÜN Ar. a. Tanrı'dan uzak olanın duyduğu acı.

I

IHTIRMA a. Çar darp işlemi için bir müridi mürşit önünde çöktürme; uygun oturuşa geçirme.

IS a. Bir şeyi elinde bulunduran kimse; sahip.

IŞIK Ar. a. Derviş.

IŞIK a. 1) Tanrısal özün görünüşe taşınmış biçimi. 2) Akl-ı külün eksiksiz ve kusursuz olarak tanımlanan somut görünümü.

İ

İBADET Ar. a. Niyaz.

*İbadet etmek: Niyaz etmek

*İbadet meydanı: Meydan

İBRET Ar. a. Her şeyde Tanrı'nın bir hikmeti olduğunu anlama.

*İbret almak: Her şeyde Tanrı'nın bir hikmeti olduğunu anlamak

İBRİKTAR Ar.-Fars. a. Hz. Ali soyundan Selman adına kurulan ve cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan temizlik için ibrikle su dökme işini yürüten görevli.

İBRİKTARLIK a. İbriktar olmanın gereklerini yerine getirme; ibriktarın işi, görevi.

İCAZET Ar. a. 1) İzin. 2) Dedelik, babalık ya da rehberlik yapacak olanlara mürşit tarafından verilen belge.

*İcazet almak: 1) Bir yere gitmek, bir işi yapmak ya da bir görevi yerine getirmek için tekke, dergâh yetkilisinden izin almak. 2) Bir hizmete giren ya da bir hizmet aşamasını tamamlayan tarikat yolcusu, yol eri, özel bir tören ve giyim-kuşamla ilgili hizmet için yetki almak. 3) Dedelik, babalık ya da rehberlik yapacak olan derviş, mürşitten belge almak.

*İcazet tercümanı: Bir yerden ayrılırken okunan tercüman

*İcazet vermek: 1) Tekke, dergâh yetkilisi, bir yere gitmek, bir işi yapmak ya da bir görevi yerine getirmek için birine izin vermek. 2) Bir hizmet aşamasını tamamlayan ya da bir hizmete giren tarikat yolcusuna, yol erine, özel tören ve giyim-kuşamla ilgili hizmet için yetki ver-

mek. 3) Mürşit, dedelik, babalık ya da rehberlik yapacak olan dervişe belge vermek.

İCAZETNAME Ar.+Fars. a. Mürşit tarafından dedelik, babalık ya da rehberlik yapacak olanlara verilen izin belgesi.

İÇ a. Bâtın.

*İç kurbanı: Görgü cemine ya da görgü ceminde tığlanan kurbana verilen ad.

*İçe kapanmak: İnzivaya çekilmek.

İÇERİ s. Bâtınla ilgili olan.

*İçeri kurbanı: Görgü cemine ya da bu cemde tığlanan kurbana verilen ad.

*İçeri semahı: Yaşlılar tarafından bir ibadet havası içinde dönülen; olgunluğu, pişmişliği simgeleyen bir semah.

İÇREK s. Bâtınla ilgili, bâtına ilişkin olan.

İÇREKÇİ s. ve a. İçrekçiliği benimsemiş olan (kimse, topluluk).

İÇREKÇİLİK a. Asıl dinsel gerçeklerin, anlayabileceği yetenekte ve bilgide olanlara bildirilebileceği temeli üzerine yapılanan; dinsel dogmalarla çelişen ve onları yadsıyan görüş.

İHLAS Ar. a.1) Yalansız, riyasız sevme. 2) Özün söze, sözün öze uyması durumu; özünü arındırma, ikiyüzlü olmama. 3) Tutum ve davranışlarda Tanrı'nın rızasını gözetme.

İHSAN Ar. a. 1) İyilik etme. 2) Bağışta bulunma, bağışlama. 3) Bağışlanan şey, bahşiş.

İHTAR Ar. a. Düşkün olana verilen uyarma cezası.

İHTİLAM Ar. a. Sırrı, ehil olmayan birine verme konusunda acele etme; yol sırrını yabancılara verme.

İHVAN Ar. a. Tarikat, yol üyeleri; canlar.

İHYA Ar. a. Tarikat yolunda, yolda, gönülleri diriltme, gönülleri gönül bilgisiyle doldurma.

*İhya gecesi: Tekkelerde, dergâhlarda ayinlerin yapıldığı gece

İKRAR Ar. a. Tarikata, yola girmek için verilen söz.

*İkrar alma töreni: İkrar cemi.

*İkrar almak: Mürşit ya da dede, tarikata, yola giren canın verdiği sözü, yaptığı açıklamayı dinlemek.

*İkrar ayini: İkrar cemi

*İkrar-bend: Alevi olmamasına karşın, Hz. Ali ve On İki İmam sevgisini içinde duyan, söz vererek, içini dökerek Hacı Bektaş Veli yoluna bağlanan kimse.

*İkrar-bend olmak: Alevi olmamasına karşın, söz vererek, içini dökerek tarikat yoluna bağlanmak.

*İkrar bozmak: İkrardan dönmek

*İkrar cemi: Yola girmek için düzenlenen büyük tören; yola giriş töreni. (ANSİKL.)

*İkrar etmek: Söz vererek, içini dökerek tarikat yoluna girmek.

*İkrar kırmak: İkrardan dönmek

*İkrar kurbanı: İkrar cemi

*İkrar tazelemek: Görgüden geçerek ruhsal açıdan temizlenmiş olmak

*İkrar töreni: İkrar cemi

*İkrar verme erkânı: İkrar cemi.

*İkrar vermek: Tarikata, yola girmek için söz vermek; tarikata, yola girdikten sonra yolun bütün kurallarına uyacağını üstlenmek.

*İkrara bağlamak: İkrar almak

*İkrara çağırmak: İkrarı alınacak canı, ikrar cemine davet etmek.

*İkrardan dönmek: Tarikata, yola girerken verdiği sözden vazgeçmek; ikrarını inkâr etmek; ikrarından dönerek en büyük suçu işlemek.

*İkrarı alınmak: İkrar ettirilerek yola kabul edilmek.

*İkrar-ı iman: Talibin iradesinin, mürşidin rızasında yok olması.

*İkrarı kırmak: İkrardan dönmek

İLAHİ Ar. a. Din ve tarikat konularında, ezgiyle söylenen bir şiir türü.

İLAHİ Ar. s. 1) Tanrı'yla ilgili, Tanrı'ya özgü olan, tanrısal. 2) ünl. "Tanrım" anlamında hitap sözü olarak kullanılır.

*İlahi aşk: İnsanı, varoluş çevriminde; yabancılaşmadan uzaklaştırarak tanrısal olana yaklaştıran zorunlu eğilim; tanrısal aşk, cana aşk.

*İlahi gerçek: Görülenlerin ötesinde, görülenleri kuran öğelerle kurulmuş olan ve görünmeyen bâtın gerçek; tanrısal gerçek.

*İlahi hakikat: Tanrı

*İlahi ışık: Tanrısal özün, kendi kabından dışarı fışkırması, görünüşe taşınması biçiminde algılanan, Tanrı'yı temsil ettiğine inanılan ışık

*İlahi nur: İlahi ışık

*İlahi tecelli: Kulun gönlünde, kalbinde tanrısal sırların belirmesi

*İlahi vahdet: Tanrısal birlik

İLBAS *İlbas-ı hırka: Tarikatta, yolda, aşamasını tamamlayan dervişe, aşamasını yükseltmek için özel bir törenle hırka giydirme.

İLHAM Ar. a. Kulun kendi isteği, gücü ve çalışmasına bağlı olmaksızın, doğrudan Tanrı vergisi olarak kalbe atılan, gönüle doğan anlam, sezgi, bilgi.

İLİM Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, gönül yoluyla önce kendini, sonra kendi özünde Tanrı'yı bulması.

*İlim şehri: Tanrısal sırlar âlemi.

*İlimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır: Aklın önde ve belirleyici, inancın arkada ve kutsayıcı işlevini belirten; Anadolu Aleviliğinin bir aydınlanma yolu olduğunu öne çıkaran Hacı Bektaş Veli'nin ünlü özdeyişi.

*İlm el yakin: İlm-i yakin.

*İlm-i âlâ: En yüce bilim.

*İlm-i bâtın: Sezgiye dayalı bilim.

*İlm-i esma: Tanrı'nın adlarını ve sıfatlarını inceleyen bilim.

*İlm-i ezeli: Önsüz olanda var olduğu kabul edilen bilim.

*İlm-i ledün: Tanrı'nın sırlarına ilişkin bilim.

*İlm-i nahvi: Harf bilimi.

*İlm-i yakin: Kesin bilgi.

*İlm-i zâhir: Canlı-cansız, görünen her şeye ilişkin bilim.

*İlm ü amel: Bilim ve iş.

İLLALLAH Ar. a. Allah'tan başka.

İMAM Ar. (imam) a. 1) Hz. Muhammet' ten sonra onun vekilliğini üstlenen halifelere verilen ad. 2) Hz. Ali ile soyundan gelen on bir kişiden her birine verilen san.

*İmam Cafer Buyruğu: İmam Cafer Sadık [699-765] tarafından yazıldığı kabul edilen, dini-felsefi yapıt.

*İmam Hüseyin aşı: Aşure

*İmam-ı Zaman: Belli bir sürenin değil, bütün zamanların imamı anlamında 12.İmam Muhammet Mehdi [870-878].

İMAMET Ar. a. İmamlık.

İMAMEYN Ar. a. Ermişlerin oluşturduğu rical ül-gayb sıralamasında, üstten ikinci basamakta bulunan iki imam.

İMAMİ Ar. s. ve a. Caferi.

İMAMİYE Ar. a. Caferilik.

İMAMLIK a. İmam olma durumu; imam olmanın gereklerini yerine getirme; imamın görevi.

İMAN Ar. a. Gönül yoluyla ulaşılan Hakk'a ilişkin anlam, sezgi, bilgi.

*İman etme: Dört Kapı Kırk Makam öğretisinde, "Mürşit önünde, yolun bütün kurallarına uyacağına söz verme; bu inancını ikrara bağlama" anlamına gelen şeriat kapısının birinci makamı.

*İman-ı şahadet: Allah-Muhammet-Ali birliğine inanıp bunu dille açıklama, gönülle hissetme.

İMBİSAT Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, tanrısal tecelliler ve lütuflar nedeniyle sevinç ve rahatlama haline girmesi.

İMTİHAN Ar. a. Hakk'ın kulunu denemek, sınamak için, onu olumsuz bir durumla karşı karşıya bırakması.

İNÂBE Ar. a. 1) Görünür günahlardan öte, iç kusurlardan da arınıp Tanrı'ya yönelme; halktan Hakk'a kaçma. 2) Bir mürşidin müridi olma; bir mürşide bağlanma. 3) Manevi bir hizmette bulunmak için bir mürşitten izin isteme.

*İnâbe almak: Tarikata, yola girmek için mürşidin onayını elde etmek;derviş olmak.

*İnâbe vermek: Mürşit, tarikata, yola girecek olana dervişlik payesi vermek; derviş etmek.

İNÂBELİ a. Mürşitten onay alarak tarikata, yola girmiş kimse.

İNANÇ a. 1) Bir kimsenin ya da bir şeyin var olduğuna, bir öğretinin, bir savın doğruluğuna inanma olgusu. 2) Din, felsefe ve siyaset konusunda benimsenmiş kanı; inanılan şey.

İNAYET Ar. a. Hakk'ın kulunu kayırması.

İNSAN Ar. a. Tanrı donunda görünüşe taşınmış olarak algılanan, Tanrı'nın diliyle konuşan, Tanrı'nın ve büyük âlemin kanıtı durumunda bulunan İnsan Tanrı.

*İnsan-ı kâmil: 1) Derece derece yükselerek Hakk'a ulaşan eksiksiz insan; olgun insan; yetkin insan. 2) Bu insanla temsil edilen en olgun insanlık aşaması.

*İnsanın cemali, sözünün güzelliğidir: "Doğru düşünmek, doğru konuşmak" insanda asıl kimliktir anlamında öne çıkarılan Alevi-Bektaşi özdeyişi.

*İnsanları seveni sevmek: "Tanrı'nın eksiksiz görünüşe taşınan biçimi olarak algılandığı için insanı sevmek Tanrı'yı, tüm varlıkları sevmek demektir" anlamında Alevi-Bektaşi özdeyişi.

İNTİBAH Ar. a. Hakk'ın, kulu harekete geçirmesi, zorlaması.

İNZİVA Ar. a. Tanrı düşüncesini daha içten ve derinden yaşayabilmek için, günah işleme ortamından uzak, ayrı yaşama.

*İnzivaya çekilmek: Günah ortamı olarak algılanan toplum yaşamından koparak tek başına yaşamak

İRADE Ar. a. 1) Hakk'ın çağrısına olumlu yanıt vermeyi gerektiren gönül sevgisi. 2) Nefsin isteklerine yüz çevirip Hakk'ın rızasına yönelme.

*İrade-i cüziye: İnsan iradesi.

*İrade-i külliye: Tanrı iradesi.

İRADET Ar. a. Verilen bir sözü, içten gelen bir istekle yerine getirme; sözünde durma, sözünün eri olma.

*İradet getirmek: Verdiği sözü, içten gelen bir istekle yerine getirmek; sözünde durmak, sözünün eri olmak.

İRFAN Ar. a. l) Evrenin sırlarını bilme, kavrama gücü. 2) Uyarıcıdan (mürşit) alınan bilgi. 3) Gönül yoluyla edinilen bilgi.

İRŞAT Ar. a. l) Mürşidin, tarikata, yola girecek istekliye gerekli bilgileri vererek onu aydınlatması, ona gidilecek yolu, uygulanacak yöntemi, sürdürülecek görevleri öğretmesi. 2) Mürşidin tarikat yolcusuna, yol erine, Tanrı yolunda önderlik etmesi.

*İrşat etmek: l) Mürşit, tarikata, yola girecek bir istekliyi uyarmak, eğitmek. 2) Mürşit, Tanrı yolunda bir tarikat yolcusuna, yol erine önderlik etmek.

*İrşat makamı: l) Horasan postu) 2) Horasan çerağı.

İSİM *İsm-i azam: "En büyük ad" anlamında insan.

*İsm-i Celal: "En yüce ad" anlamında Tanrı.

İSNAAŞERİYE Ar. a. Caferilik.

İSPAT Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, kötü eylem ve davranışlarını yokederek yerine iyilerini koyması.

*İspat-ı mahz (kesin kanıtlama): Kavramların görünüşteki anlamlarından sıyrılıp derinliğine inerek "sadece Tanrı vardır" deme; Tanrı varlığının özünü anlama.

İSRAFİL Ar. a. Tarikat yolundaki, yoldaki gelişimin hakikat aşaması olarak algılanan âlem-i nasutu temsil ettiğine inanılan melek.

İSTEKLİ a. Talip.

İSTİDRAC Ar. a. Hakk'ın makbul kulu olduğu savında olan inançsız ya da günahkâr bir kişide görülen olağanüstü durum.

İSTİVA Ar. a. l) Tanrı'nın görünüş alanına çıkmasından başka bir şey olmayan görünen geçici evrenle görünmeyen Tanrı özünün eşitliği, özdeşliği. 2) Kendi varlığında tanrısal olanı gören, en yüksek olgunluk aşaması; istiva makamı 3) Bu aşamaya ulaşmış ermiş kişi.

İŞRAK Ar. a. Ruhun eğitilmesi ve olgunlaştırılmasıyla kazanılan iç aydınlığıyla gayb âleminde gizli olanın kavranılması; sezgi yoluyla bilgi edinilmesi

İŞRAKİ Ar. s. ve a. İşrakiliği benimsemiş olan (kimse, topluluk) .

İŞRAKİLİK a. XII. yüzyılda, Şehabeddin Sühreverdi tarafından kurulan, gerçeğe us yoluyla değil, sezgi yoluyla varılabileceği savında olan gizemsel öğreti.

İŞTİRAK *İştirak kurbanı: Kimi yörelerde Abdal Musa Kurbanı'na verilen ad.

İZAFİ *İzafi âlem: Gayb-ı izafi.

İZNİKÇİ a. Cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan cemevinin temizliği işini yürüten görevli.

İZZET Ar. a. Gönül bilgisiyle donanarak kazanılan ruh yüceliği, gönül olgunluğu ya da gönül bilgisiyle donatıldığında elde edilen durum.

K

KAB *Kabe kavseyn (iki mızrak uzunluğunda): Hakk'a ulaşmayı engelleyen bir ölçü olarak algılanan Tanrı'yla insan arasındaki uzaklık.

KÂBE Ar. a. İnsanın gönlü; gönül.

KÂBETULLAH Ar. a. Kâbe.

KABUL Ar. *Kabul töreni: Nasip töreni

KABZ Ar. a. Bast halinde bulunan tarikat yolcusu, yol eri, edebe aykırı bir hal ve harekette bulunduğunda bunun manevi cezası olarak kalbe gelen sıkıntı durumu.

*Kabz ü bast (açılıp kapanma, daralıp genişleme): Tarikat yolcusunun, yol erinin kabz durumundan bast durumuna ya da bast durumundan kabz durumuna geçmesi.

KADEM Ar. a. Uğur.

*Kadem (kademler) getirmek: Uğur getirmek, uğurlu gelmek.

KADİM Ar. (kadim) s. Eski, ezeli.

KADİR Ar. s. "Her şeye gücü yeten" anlamında Tanrı'nın sıfatı.

*Kadir-i mutlak: Tanrı.

KAFES Ar. a. İnsanın bedeni; vücut.

KAİM Ar. (kaim) a. Önsüzden-sonsuza akan varlığın canı ya da aklı anlamında Tanrı.

*Kaim-i Muntazar: İnançta, sağ olup her an ortaya çıkması beklenen İmam Mehdi için kullanılır.

*Kaim'ül zaman: Her zaman varlığını koruyan, bâtını bilen anlamında imamlar için kullanılır.

KALIP Ar. (kaleb ya da kalib, dış görünüş, biçim) a. Vücut, beden, gövde.

*Kalıbı değiştirmek (dinlendirmek): Hakk'a yürümek

KAMBER Ar. a. Yolculuk sırasında, dedelerin günlük işlerini gören kimse.

KÂMİL Ar. s. Olgunluk aşamasına ulaşmış olan, üstün bir aşamada bulunan, olgun.

*Kâmil insan: İnsan-ı kâmil

*Kâmil insan öğretisi: Dört Kapı Kırk Makam

*Kâmil toplum: Anadolu Alevilerinin, felsefelerine, öğretilerine ve yaşama biçimlerine uygun olarak toplumu kurtuluşa taşımak için tasarımladıkları; devletin, sınıfların, özel mülkiyetin ve paranın olmamasıyla belirgin, herkesin yeteneğine göre üretime katkıda bulunduğu, ge-

reksinimine göre toplumsal üretimden pay aldığı kusursuz toplum; Alevi ütopyası.

KÂMİLE Ar. s. Olgunluk aşamasına ulaşmış olan, üstün bir aşamada bulunan, olgun.

KÂMİLLİK a. Kâmil olma durumu; olgunluk.

KAP a. (Çukur nesne) Yol erinin bilgi dağarcığı.

*Kabına göre almak: Bilgi donanımına koşut algılama, anlama içinde bulunmak.

*Kabını genişletmek: Kesintisiz bir akıl yürütme eylemine girerek bilgi dağarcığını sürekli artırmak.

KAPI a. 1) Gönül kıblesi olarak algılanan meydanın girişi. 2) Bir makam olarak algılanan belli yükselme aşaması. 3) Sazda, seslerin çıkmasını sağlayan ve inançta, teknedeki bilimin bozulmasını, yitip gitmesini önleyen göğüs.

*Kapı eşiği: Eşik

*Kapını açık tut: Ahiliğin ilkeleri sıralamasında yer alan ve konukseverliği simgeleyen dördüncü ilke.

KASEM Ar. a. Yemin, ant ya da yemin etme, ant içme.

*Kasem etmek: Yemin etmek, ant içmek

KATAR Ar. a. Arka arkaya dizilerek dizi oluşturma.

*Katar olmak: Arka arkaya dizilerek dizi oluşturmak.

KAVSEYN Ar. a. Kabe kavseyn.

KAYLULE Ar. a. 1) Vahdet-i vücut anlayışına göre, Tanrı'nın evrende, evrensel varlıklar biçiminde belirişi. 2) Uyuyormuş görüntüsü altında, gönlün tanrısal gizlere açılması yoluyla varlıkta başkalığın ve çokluğun ortadan kalkması durumu.

KEBAİR Ar. a. Büyük günahlar.

KEBİR Ar. s. Büyük, ulu, yüce

KEBİRE Ar. s. Büyük, ulu, yüce.

KEBİRE Ar. a. Adam öldürme, zina gibi büyük suç; büyük günah.

KEFEN Ar. a. Aleviliğe kabul töreninde, ikinci doğuşu, yeniden doğuşu simgelemek üzere taliplere giydirilen beyaz bezden sade giysi.

*Kefen giymek: Aleviliğe kabul töreninde bir talip, ikinci doğuşu, yeniden doğuşu simgelemek üzere beyaz bezden sade giysiye bürünmek

KEFENPUŞ Ar. + Fars. s. Kefen giymiş, kefenli.

KELAM Ar. a. 1) Söz. 2) Konuşma.

*Kelam Hakk'tır: Verilen sözden geri dönüş olmaz anlamında Alevi-Bektaşi kararlılığını dile getiren özdeyiş.

KELAMİ Ar. s. 1) Sözle ilgili. 2) Kuran'la ilgili.

*Kelami bilimler: Söze dayanan bilimler; nazari bilimler.

KELAMULLAH Ar. a. l) Tanrı sözü. 2) Kuran.

KELİME Ar. a. Tanrı sözü.

*Kelime-i şahadet: Aleviliğin-Bektaşiliğin koşullarından biri olan; "Eş-hedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü en-ne Muhammeden abdühû ve resûlü-hü, Ali'yüzyılün veliyullah" cümlesi.

*Kelime-i tayüzyılibe: Gönül alıcı söz, güzel söz.

*Kelime-i tevhit: "Lâ ilâhe illallah; Muhammedün resûlullah, Ali'yüzyılün veliyullah" cümlesi.

KEMAL Ar. a. l) Nefsin isteklerinden, dünya nimetlerinden sıyrılma, arınma durumu. 2) Tarikat yolunda, yolda aşama aşama yücelme hali.

*Kemal aşaması: Hakikat bilgisine ulaşma makamı.

*Kemal hali: Yolda, kemal aşamasına ulaşmış kimsenin durumu.

*Kemal sahibi: Kemal aşamasına ulaşmış yol eri.

*Kemale ermek: l) Nefsin isteklerinden, dünya nimetlerinden sıyrılmak, arınmak. 2) Tarikat yolunda, yolda aşama aşama yücelmek. 3) Kemal aşamasına ulaşmak.

KEMALAT Ar. a. Bâtını bilgiyi bütünüyle edinmiş olanların yetkinlik durumları; arınma, yücelme halleri.

*Kemalat sahibi: Dört Kapı Kırk Makam öğretisinin kapı ve makamlarını tamamlamış yol eri; olgun, yetkin insan.

KENDİ a. Bir kimse in öz varlığı.

KENZ Ar. a. Tanrısal gizler dünyası.

*Kenz-i mahfi (gizli hazine): Tanrının, evrenin yaratılmasından önceki gerçekliği; Tanrı'nın ilk durumu; bilinmeyen ilk neden.

KERAMET Ar. a. 1) Peygamberlik savıyla bir ilgisi olmaksızın velilerde ve ermişlerde görüldüğüne inanılan olağanüstü durum. 2) Bu durumda olan velilerin, ermişlerin gerçekleştirdiklerine inanılan olağanüstü eylem.

KERBELA *Kerbelâ ayini: Kerbelâ cemi.

*Kerbelâ cemi: Muharrem ayının onikinci günü akşamı Kerbelâ şehitleri anısına tutulan cem için kullanılır.

*Kerbelâ meydanı: Alevi meydanı sıralamasında yer alan, Kerbelâ olayını anma töreni.

*Kerbelâ olayı: Hz. Muhammet'in kızı Fatma'yla Halife Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin ve yandaşlarının; Emevi halifesi Yezit (1)'in askerleri tarafından Kerbelâ'da öldürülmeleri [680].

*Kerbelâ orucu: Matem orucu.

*Kerbelâ Tekkesi: Hacıbektaş'taki Pir Dergâhı'na bağlı dört tekke sıralamasında yer alan ve halife makamı olarak algılanan Irak/Kerbelâ'da bulunan tekke.

KEREM Ar. a. Bağış, yardım.

*Kerem etmek: Bağışta, yardımda bulunmak

*Kerem-i Ali, kerem-i evliya: Hz. Ali'den, evliyalardan yardım istemek için söylenen dilek sözü.

KERİM Ar. s. l) Kerem sahibi olan. 2) Kutsal, ulu.

KERRAR Ar. s. Savaş sırasında, geri çekildikten sonra yeniden saldırıya geçen.

KESRET Ar. a. Gerçek varlıklar alanı olarak algılanan bu dünyada; şeylerin, Tanrı'nın dışında ve O'ndan ayrı olarak bilinen, görünen çokluk yönü.

*Kesrette vahdet: Çok gibi görünenin özünde "bir" olduğunu anlatır.

KEŞİF Ar. a. Tarikat yolunda, yolda; gizli, örtük ve perdelenmiş durumda bulunan tanrısal gerçeği açığa çıkarma.

KEŞKÜL Fars. a. Gezgin dervişlerin kullandığı, genellikle hindistancevizi kabuğundan yapılan, iki ucundan geçen zincirle omuzda ya da kolda taşınan yemek kabı.

KEVN Ar. a. l) Sonradan oluşma, meydana gelme. 2) Var olma, varlık. 3) Dünya.

*Kevn-i kesif: Maddesel varlıklar.

*Kevn-i latif: Ruhsal varlıklar.

*Kevn-ü fesâd: Yaratılma ve yokolma.

*Kevn-ü mekân: Tanrısal özün görünüşe taşınmasıyla oluşmuş nesnel evren.

KEVNEYN Ar. a. Madde âlemi ile ruh âlemi.

KEVSER Ar. a. l) Cennette bulunduğuna inanılan ırmak ya da havuz. 2) Bu ırmak ya da havuzun suyunu simgeleyen ve ayin-i cemde içilen şerbet. 3) Tarikat yolunda, yolda, tanrısal vergi ile kazanılan hakikat bilgisi.

KIBLE Ar. a. İnsanın yöneldiği, tanrısal gerçeklere ulaştığı, "Tanrının Evi" anlamında gönül.

KIRK a. Kırklar'ı, kırk makamı simgeleyen sayı.

*Kırk abdal: Kırklar.

*Kırk makam: Dört Kapı öğretisine göre, kâmil insan olma sürecinde, yol erinin geçmek zorunda olduğu manevi aşamalar olarak algılanan dört kapıya bağlı kırk alt aşama.

*Kırk ocak: Hacı Bektaş Veli'nin el verip yurdun çeşitli bölgelerine gönderdiği dedelerin oluşturduğu, sayısının kırk olduğu kabul edilen ocaklar.

*Kırk şamdan: Kırkbudak.

KIRKLAR a. Gayb erenleri ululuk/ermişlik sıralamasında yer alan,

kim oldukları tam olarak bilinmeyen, ancak varlıklarına ve kutsallıklarına inanılan kırk kişilik evliya, ermiş topluluğu.

*Kırklar bezmi: Kırklar cemi.

*Kırklar cemi: 1) Tanrı'nın, varlık âlemi içinde tecellisinde tek bir vücut olarak algılanan Kırklar'ın, Hz. Ali'nin başkanlığında yaptığı toplantı. 2) Bu toplantının devamı durumundaki cem.

*Kırklar dansı: 1) Kırklar'ın kırklar ceminde, bir üzüm tanesi suyuyla kendilerinden geçerek yaptıkları dans. 2) Bu dansın devamı durumundaki semah.

*Kırklar makamı: Kırklar'ın, gayb erenleri ululuk/ermişlik sıralamasında bulundukları aşama.

*Kırklar meclisi: Kırklar cemi.

*Kırklar meydanı: 1) Kırklar'ın, kırklar cemini yaptığı yer. 2) Bu yeri temsil ettiğine inanılan meydan.

*Kırklar semahı: Kaynağını kırklar dansından alan ve cem töreninin zorunlu semahlar sıralamasında ilk sırada bulunan bir semah.

*Kırklar şerbeti: 1) Kırklar ceminde içilen üzüm suyu. 2) Bunun bir devamı olarak algılanan ve cemde içilen şerbet, içki.

*Kırkların dansı: Kırklar dansı.

KISMET Ar. a. Tanrı'nın tarikat yolcusuna, yol erine uygun gördüğü şey, nasip.

KISSA Ar. a. Tarikat, yol ulularının tarihi kişiliği ve efsaneleşmiş yaşamları kapsamında, On İki İmam yandaşlarıyla karşıtları arasındaki mücadeleyi anlatan, destansı halk hikayesi.

*Kıssadan hisse almak (çıkarmak): Bir hikayeden, bir olaydan ders almak (çıkarmak).

KIYAM Ar. a. Tarikat, yol kurallarını yerine getirmek için harekete geçme.

*Kıyam etmek: Tarikat, yol kurallarını yerine getirmek için harekete geçmek.

KIYAMET Ar. a. 1) Öldükten sonra geçici olarak yüce ya da bayağı bir yaşam sürmek üzere dirilme (kıyamet-i sugra) 2) Hakk'a yürüdükten sonra tanrısal âlemde kalbin, gönlün sonsuz olarak diri kalması biçiminde yeni bir yaşama kavuşma (kıyamet-i vusta). 3) Fenafillah aşamasına erdikten sonra bekâ billah makamında gerçek bir yaşama başlama (kıyamet-i kübra).

*Kıyamet-i kübra: Büyük kıyamet.

*Kıyamet-i sugra: Küçük kıyamet.

*Kıyamet-i vusta: Orta kıyamet.

KİBAR Ar. a. Büyükler, ulular.

*Kibar-ı sahabe: Hz. Muhammet'in yüce, ulu arkadaşları.

KİBİR Ar. a. Büyüklenme ve gururla dışa vuran nefsin tutsağı olma durumu.

*Kibir sarhoşluğu: Kendisinden başkasını yanlış yolda ya da suçlu görme durumu.

KİSVE Ar. a. Belli aşamaya gelmiş yol evladını derviş yapmak için, yol ululari tarafından giydirilen özel giysi.

*Kisve giydirmek: Belli aşamaya gelmiş yol evladına, dervişlik erkânıyla bu aşamanın özel giysisini giydirerek onu derviş yapmak.

*Kisve giymek: Derviş olmak

KİTAP *Kitab-ı natık: Konuşan kitap olarak algılanan insan.

KUDDİSE Ar. ünl. Kutlu olsun, kutsansın.

*Kuddise sırruhu: Sırrı kutlu olsun, sırrı kutsansın.

KULAK a. Başta bulunan yedi delik sıralamasında yer alan ve içeriden dışarıya açılan iki delikten her biri.

*Kulak abdesti: Yolda edindiği bilgiyi bir başkasına aktararak onu bilgiyle yıkama ya da donanımlı birinden bilgi alarak bilgiyle yıkanma.

*Kulak abdesti almak: Daha donanımlı olandan aldığı bilgiyle yıkanmak

*Kulak abdesti vermek: Bilgisini bir başkasına aktararak onu bilgiyle yıkamak

*Kulaktan beslenmek: Muhabbetle, sohbetle, konuşarak, dinleyerek bilgilenmek

*Kulaktan kulağa terbiye: Kişiden kişiye; babadan oğula; mürşitten talibe bilgi aktarma; bu yolla eğitme/eğitilme.

KULLUK a. Kul olma durumu, kulun niteliği.

*Kulluk makamı: Müritlik, dervişlik aşaması

KULÛB Ar. a. Kalpler, gönüller.

KURAN Ar. a. Hz. Muhammet'in gönlüne yansıyan, gönlünde tecelli eden bilgilerin onun sezgisel aklı tarafından yorumlanması, yorumlanıp açıklanması.

*Kuran okumak: Kâmil insanın konuşmasını dinlemek

*Kuran-ı natık (konuşan Kuran, konuşan kitap): 1) Genelde insan ya da kâmil insan 2) Özelde insan-ı kâmil olan Hz. Ali.

*Kuran-ı samit (sessiz Kuran, sessiz kitap): 1) Genelde her türden yazılı kitap 2) Özelde yazılı Kuran.

KURB Ar. a. Tarikat yolunda, yolda Tanrı yolcusunun, gönlünü Tanrı dışındaki her şeyden arındırarak tanrısal nitelikler kazanması ve bu yolda Tanrı'ya yakınlaşması.

*Kurb-ı feraiz: Tarikat yolcusunun, yol ehlinin tüm varlığıyla yokolması ve yalnızca Hakk'ın ortada kalması.

*Kurb-ı Hüda, kurb-ı mevla: Tanrıya yakınlık.

*Kurb-ı nevafil: Tarikat yolcusunun, yol ehlinin insani sıfatlarının yokolması ve buna koşut olarak ilahi sıfatlarının ortaya çıkması.

KURBAN Ar. a. 1) Tarikat, yol erkânında gösterilen durumlarda, Hakk'a yürümeden Hakk'a kavuşmanın anısına, lokma edilip yenmek için tığlanan belli özelliklere sahip hayvan. 2) Hak yoluna kendi canından geçen, başını yola adayan tarikat yolcusu, yol ehli. 3) Tarikat yolunda, yolda bir engel olarak beliren ve feda edilmesi gereken, tığlanan hayvanla simgelenen nefis. 4) Tarikat erkânından olan ayin, tören, toplantı.

*Kurban edilme: İkrar verdirilme.

*Kurban lokması: Cemde tığlanıp pişirilen hayvanın eti.

*Kurban olmak: Nasip almak, ikrar vermek, el almak

*Kurban tekbirlemek: Tığlanacak olan hayvanı kutsamak.

*Kurban tığlama erkânı: Kurban tığlanması sırasında güdülen yol, yöntem.

*Kurban tığlamak: Tarikat, yol erkânı uyarınca kurban kesmek.

KURBANCI a. Sofracı.

*Kurbancı postu: Meydandaki on iki post sıralamasında yer alan Hz. İbrahim makamı.

KURBANCILIK a. Sofracılık.

KUŞ a. 1) Ruhun bedenleşmiş biçimi. 2) Söylence ululanının gerektiğinde büründükleri temel don.

KUTBEYN Ar. a. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin.

KUTUP Ar. a. Tanrı'nın yeryüzündeki vekili olduğuna, Tanrı adına tasarrufta bulunduğuna inanılan ve âlemin ruhu olarak algılanan en büyük veli.

*Kutb-i âlem: Âlemin en büyük velisi.

*Kutb-i risalet: Hz. Muhammet.

*Kutb-ül-aktab (kutupların kutbu): Ermişlerin en büyüğü.

*Kutb-ül-arifin: Ariflerin en büyüğü.

*Kutb-ül-ekber: En ulu ermiş.

*Kutup öğretisi: Kâmil insanın yüceltilmesi, bir bütün olarak doğanın insan donunda kimliklendirilmesi, doğanın bilincinin, aklının Tanrı, bu bilinci taşıyan insanın Tanrı'nın vekili olarak algılanması temeline dayanan öğreti.

KUYUCU a. 1) Kurban artığının ve kurban kemiklerinin gömülmesi hizmetini yerine getiren kimse. 2) Kimi bölgelerde sakaya verilen ad.

KÜBRA Ar. s. Daha büyük, en büyük.

KÜFÜR Ar. a. Gerçek iman olarak algılanan, çokluğun birlikte gizli olması durumuna inanmama.

KÜL Ar. a. Bütün sıfatları kendisinde toplayan ilahi birlik.

KÜN Ar. ünl. 1) Zâhiri anlamda; Tanrı'nın evreni yaratmak için verdiği "ol" anlamındaki buyruk. 2) Bâtını anlamda; Tanrı'nın kendi güzelliğini seyretmesi ve bu yolla görünmeyenin görünüşe taşınması için kendine verdiği buyruk.

*Kün fe-yekûn (ol [der]olur): 1) Zâhiri anlamda; Tanrı'nın "ol" buyruğuyla evrendeki her şeyin oluşması. 2) Bâtını anlamda; Tanrı'nın kendini seyretmesi ve dönüşüme uğraması yoluyla görünmeyenin görünüşe taşınması.

KÜNTÜ KENZ a. Tanrı'nın ilk durumu anlamında gizli hazine.

L

LÂ *Lâ feta illâ Ali: "Ali'den başka yiğit yoktur" anlamında Hz. Ali'yi ululama özdeyişi.

*Lâ seyfe illâ Zülfikâr: "Zülfikâr gibi kılıç yoktur" anlamında Hz. Ali'nin savaş aracını kutsama özdeyişi.

LAHUT Ar. a. Beş evren sıralamasında ilk sırada yer alan, en yüksek varlık alanı; kesin varlık alanı, tanrısal evren; lahut âlemi.

*Lahut âlemi: Lahut.

LAHUTİ Ar. s. Lahutla ilgili olan; tanrısal.

LAMEKÂN Ar. s. 1) Nesne kimliksiz, beden kimliksiz olarak algılanan; mekân ve zamanın dışında kalan Tanrı'nın durumunu belirtmek için kullanılır. 2) İlahi Hakk'a erişen, bu nedenle mekân ve zaman gereksinimi ortadan kalkan insan-ı kâmilin durumunu tanımlamak için kullanılır.

LAMELİF Ar. s. Dolambaçlı, çapraşık olan.

LEDÜN Ar. a. Tanrı katı, Tanrı yanı.

*Ledün bilimi: Gayb bilimi.

LEDÜNNİ Ar. s. Tanrısal, ilahi olan.

LEDÜNNİYAT Ar. a. Tanrısal bilgi ve sırlar.

LETAİF Ar. a. Gönül yoluyla sezilen ve sözle anlatılamayan tanrısal âleme ilişkin anlamlar, işaretler.

LEVH *Levh-i mahfuz: Tanrısal evrende bulunduğuna inanılan; insanın, genel olarak evrenin kaderinin yazılı olduğu kaynak, kitap.

LEVVAME Ar. s. Çekiştirici, paylayıcı olan.

LEYL Ar. a. Gece.

LOKMA Ar. a. Kanlı ya da kansız kurban olarak algılanan özelde tekke yemeği, genelde her türden yemek.

*Lokma ayini (erkânı): Hakk'a yürüyen için, yürüyüşünün üçüncü, yedinci, kırkıncı günlerinden birinde ya da bu günlerde olmazsa kırkıncı gününe kadar olan herhangi bir günde kurban tığlanarak yapılan özel tören.

*Lokma cemi: Adak kurbanının tığlanarak lokma edilmesi töreni.

*Lokma etmek (görmek): Yemek yemek

LOKMACI a. Kimi yörelerde kurbancıya verilen ad.

M

MA Ar. a. Su.

MAAD Ar. a. Çıkılan kutsal kaynağa, Hakk'a yürümeden ulaşma.

MAALLAH Ar. be. Allah ile Allah ile birlikte.

MAHBES Ar. a. Ruhun, geçici bir süre tanrısal evrenden uzak kaldığı yer olarak algılanan insan gövdesi.

MAKAM Ar. a. 1) Tarikat yolcusunun, yol erinin ruhsal bakımdan ulaştığı olgunluk aşaması. 2) Post.

*Makam sahibi olma: Tarikat kapısının dokuzuncu makamında açıklanan; yol erinin, ruhsal açıdan belli bir olgunluk aşamasına ulaşması zorunluğu.

*Makam-ı insaniye: 1) Bâtın ile zâhirin ortasından çekildiği düşünülen ve "ara kesit" olarak algılanan çizgi. 2) Bu çizginin oluşturduğu insanlık aşaması.

*Makam-ı mahmuda: Büyük şefaat makamı.

MAKAS *Makas alma: Tarikat kapısının sekizinci makamında açıklanan; tanrısal ahlaka uymayan sünnet dışındaki yenilikleri terketme; birey-toplum katında ahlak dışılıktan uzaklaşma.

MAKSUT Ar. s. 1) İstek duyulan, arzu edilen. 2) a. İstek, arzu.

MAKULAT Ar. a. Akla dayanan, akılla kavranan şeyler.

*Makulat âlemi: Duyularla algılanamayan, yalnızca akılla düşünülebilen evren.

MANA Ar. a. Hakikat, sır, marifet.

*Mana adamı: Gayb ereni.

*Mana âlemi: Gayb âlemi.

MANEVİ Ar. s. Ruha, zekaya, düşünceye ilişkin olan.

*Manevi aşama: Ruhsal aşama.

MARİFET Ar. a. Dört Kapı öğretisine göre, insan-ı kâmil aşamaları sıralamasında üçüncü sırada yer alan ve ariflerle özdeşleştirilen; gönül yolunda en yüce düzeye ulaşma, tanrısal sırlara erme evresi; marifet kapısı.

*Marifet bilgisi: Marifete eren tarikat yolcusunun, yol erinin gönül sezgisi yoluyla elde ettiği duyular üstü bilgi.

*Marifet kapısı: Marifet

*Marifet kavmi: Arifler.

MASİVA Ar. a. Tanrı'dan başka her şey; dünya ve dünyayla ilgili her şey.

*Masiva çamuru: Bu dünyaya ilişkin olumsuzluklar, yanlışlar.

*Masiva ehli: Yaratıkların ve olayların Tanrı'nın gücüyle meydana geldiğinin bilincine varamayıp dünya ve dünyayla ilgili şeylere gönül verenler.

MASUM Ar. s. ve a. l) Yanılgıdan ve günah işlemekten bağışlanmış olan (kimse) . 2) İmam.

MAŞUK Ar. a. Tanrı.

MATEM Ar. a. Hicret'in 61.yılının 10 Muharrem Cuma günü [18 Ekim 680 M] Hz. Ali'nin küçük oğlu, Hz. Muhammet'in torunu Hz. Hüseyin ve yandaşlarının Kerbela'da şehit edilmesinden duyulan derin üzüntü, acı.

*Matem ayı: Kamer aylarından muharrem ayı

*Matem bayramı: Kerbelâ olayı anısına düzenlenen yas töreni.

*Matem orucu:1-12 Muharrem günleri; Kerbelâ'da şehit edilenlerin anısına su içmeyerek, eğlencelerden uzak durarak tutulan yas orucu.

MAZHAR Ar. s. l) (Bir şeye, bir duruma ulaşmış olan) Gönül sezgisiyle tanrısal sırlara ermiş, erişmiş olan. 2) a. (Bir şeyin ortaya çıktığı, göründüğü yer) Tanrısal özelliklerin en güzel görüntüye büründüğü varlık anlamında insan. 3) İlahi sırların tecelli ettiği yer anlamında insanın gönlü.

*Mazhar olmak: Tarikat yolunda, yolda tanrısal sırlara ermek, erişmek

*Mazhar-ı sırr-ı Ali: Hz. Ali sırrına ermek; Hz. Ali sırrını gönülde duymak.

MEBDE Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, Tanrı gerçeğine ulaşmak için başlattığı manevi yolculuğun başlangıç noktası.

MECAZİ Ar. s. Geçici olan.

*Mecazi aşk: Evrende görünen geçici bir varlığa bağlanma; zâhire bağlanma.

MEHDİ Ar. a. Şiilikte, kıyametten önce dünyada adaleti, dirlik ve düzenliği sağlamak için gizlendiği gayb âleminden kurtarıcı olarak ortaya çıkacağına inanılan 11. İmam Hasan Askerinin oğlu 12. İmam Muhammet.

*Mehdi-i Muntazar: Beklenen Mehdi.

MEKÂN Ar. a. l) Varlıkların görünüş alanı. 2) Kemâl ehlinin makamı olarak algılanan, Tanrı katındaki menzillerin en yükseği olan menzil.

MELAMET Ar. a. l) Kınayanların kınamasından çekinmeden doğru

yolda, Hak yolunda yürüme. 2) Herhangi bir tarikat ya da tarikat grubunu simgeleyen özel giysi, gelenek ve tören tanımayan, kurumsallaşmaya karşı olan tasavvuf anlayışı.

MELEK Ar. a. (Dinsel inanca göre, Tanrı ile insan arasında aracılık yaptığına inanılan manevi varlık) Tanrı olarak algılanan doğanın aklıyla onunla bütünleşmek isteyen insanın aklı arasında yer alan ve doğanın aklının soyut kutsal kimliği biçiminde beliren göksel güç.

*Melek-i Mukarrep (Tanrı'ya yakın melek): 1) Tanrı'nın aklı olarak algılanan ve Cebrail'le simgelenen, soyut toplumsal akıl. 2) İnsanın aklı olarak algılanan ve Cebrail'le simgelenen insanın aklı.

*Melek-ül-Mevt (Ölüm meleği): 1) Doğa yasalarının kaçınılmazlığı olarak algılanan ve Azrail ile simgelenen, her şeyin bir gün yeni bir şey yaratmak üzere yok olacağı gerçeği. 2) Toplumsal yasaların kaçınılmazlığı olarak algılanan ve Azrail'le simgelenen, herkesin bir gün öleceği gerçeği.

MELEKÛT Ar. a. Tanrısal evrenden sonra gelen üçüncü varlık alanı; ruhlar ve melekler evreni; melekût âlemi.

MENAKIB Ar. a. Ermişlerin destansı yaşamını, yaptıkları olağanüstü işleri ve gösterdikleri kerametleri anlatan kısa öyküler.

*Menakıb-el esrar Behçetel ahrar: Buyruk.

*Menakıb ül-arifin: Mevlana ve Mevlana düşüncesi çerçevesinde Orta Anadolu tarihini anlatan yapıt.

*Menakıb ül-esrar Behçet ül ahrar: Buyruk.

*Menakıb ül-Kudsiye: Babailer isyanını başlatan Horasanlı Baba İlyas'ın yaşamını, düşüncelerini ve mücadelesini anlatan yapıt.

MENAKIBNAME Ar.+Fars. a. Ermişlerin destansı yaşamını, yaptıkları olağanüstü işleri ve gösterdikleri kerametleri anlatan kısa öyküleri bir araya toplayan yapıt.

MENAZİL Ar. a. Tanrı'ya doğru manevi yolculuğa çıkan tarikat yolcusunun, yol erinin, geçmek zorunda olduğu manevi duraklar.

MENKABE Ar. a. Menkıbe.

MENKIBE Ar. a. Ermişlerin destansı yaşamını, yaptıkları olağanüstü işleri ve gösterdikleri kerametleri anlatan kısa öykü.

MENZİL Ar. a. Tanrı yolundaki tarikat yolcusunun, yol erinin, hakikata ulaşmak için geçmek durumunda bulunduğu manevi durak.

*Menzil almak: Hakikata ulaşma yolundaki tarikat yolcusu, yol eri alt manevi duraklardan üst manevi duraklara doğru yol almak.

*Menzile ulaşmak: Tarikat yolcusu, yol eri, insanın yetişmesinde son durak olarak algılanan ve "Enel Hak" özdeyişiyle dışa vurulan son manevi durağa varmak.

MERDAN Fars. a. Erenler, erler, veliler.

*Merdan-ı Hüda: Hak erenler.

MERDUD Ar. s. ve a. Hak dergâhından kovulan, yoldan düşen bir kimseyi ya da bu kimsenin durumunu belirtmek için kullanılır.

MERSİYE Ar. a. Alevi-Bektaşi edebiyatında Kerbela şehitlerinin acısını, Ehlibeyt sevgisini işleyen, hece ya da aruz ölçüsünde yazılmış şiir.

MERT Fars. a. Er, eren, veli.

*Merd-i Hüda: Ermiş kişi, eren; Tanrı adamı.

*Merd-i kâmil: Olgun, yetkin, kusursuz insan.

*Merd-i Merdan: Yiğitler yiğidi; bu anlamda Hz. Ali.

*Merd-i Meydan: Savaş alanlarının yiğidi anlamında Hz. Ali.

*Merd-i mutlak: olgun, yetkin, kusursuz insan; bu anlamda insan-ı kâmil.

MERTEBE Ar. a. Tanrı yolundaki tarikat yolcusunun, yol erinin ulaştığı, erdiği aşama.

*Mertabe-i insan-ı kâmil: Olgun ve kusursuz insanlık aşaması.

*Mertebe ve makam yoktur, dostun gönlünden başka: Tanrı'nın evi ve akıl toplamı olarak algılanan gönlün, ulaşılması gereken asıl mertebe, makam olduğunu öne çıkaran Alevi-Bektaşi özdeyişi.

MERTLİK a. Mert olma durumu; mert kimseye özgü nitelik.

MERVE Ar. a. Allah'ın nişanı olarak bilinen bu tepeden esinlenilerek aynı anlamda algılanan Hz. Ali'ye verilen ad.

MEST Fars. s. İlahi Hakk'ın özünden tadıp kendinden geçmiş olanların durumunu belirtmek için kullanılır.

*Mest olmak: İlahi Hakk'ın özünden tadarak kendinden geçmek

*Mest-i cam-ı Hak: Tanrı'nın kadehi, Hakk'ın kadehi.

MEŞAYİH Ar. a. Şeyhler.

MEŞİHAT Ar. a. Mürşitlik, postnişinlik.

MEŞREP Ar. a. 1) (Su içilecek yer, kaynak) Manevi açıdan Tanrı'ya ulaşma yolu olarak algılanan tarikat, yol ya da tarikat, yol bilgisi. 2) (Yaradılış, huy, karakter) Tarikat yolunda, yolda Tanrı yolcusunun yaşam tarzı, duyuşu, tutumu, davranış biçimi.

*Meşreb-i Hüseyin: Hz. Hüseyin'in yolu, anlayışı.

MEVALİD *Mevalid-i selase: 1) Cansız varlıklar, bitkiler ve hayvanlar. 2) Bu üç varlık türünü inceleyen bilim; doğa bilimi.

MEVCUT Ar. a. Görünmeyenden görünüşe taşınmış olarak algılanan canlı ve cansız nesnelerin tümü.

*Mevcud-u Azam: Nesne kimliksiz ve beden kimliksiz olarak algılanan, doğmayan ve ölmeyecek olan büyük varlık; bu anlamda Tanrı.

MEVLA Ar. a. 1) Tanrı. 2) Velayeti olan kimse, veli.

MEVT Ar. a. "Ölmeden evvel ölme" anlamında algılanan nefsin isteklerini köreltme; nefsi öldürme, nefsi öldürerek "eline-beline-diline" sahip olma; bu biçimde yaşama.

*Mevt-i tabii: Hakk'a yürüme.

MEY Farsa. a. Tanrı.

MEYDAN Ar. a. Dergâhlarda, tekkelerde, cemevlerinde ya da herhangi bir evde, cemin yapıldığı geniş oda; meydan odası.

*Meydan açmak: Tarikat, yol erkânı gereği cem yapmak.

*Meydan çerağı: Horasan çerağı.

*Meydan eri: Ceme katılan canlardan her biri.

*Meydan eşiğine baş koymak: 1) Eşik öperek tarikata, yola bağlanmak. 2) Düşkünlük durumunun kaldırılması için meydan açılması halinde; düşkün olanın, eşik öperek kendini meydan erlerinin kolektif yargılamasına teslim etmek ve bu yolla dedenin/babanın barışıklık sağlamasını dilemek.

*Meydan görmek: İkrar vermiş olmak.

*Meydan mahkemesi: Cem mahkemesi

*Meydan ocağı: Ocak

*Meydan odası: Meydan

*Meydan piri: Dâr piri

*Meydan rehberi: Dedenin/babanın yöneteceği törenin hazırlık işlerine bakan ve törenin yöntemine uygun biçimde gerçekleşmesini sağlama hizmetini yerine getiren kimse.

*Meydan sırrı: Meydandaki cem töreni sırasında gerçekleştirilen her davranışın simgelediği gerçek

*Meydan taşı: Meydanda, giriş kapısının solunda yer alan ve Kolu Açık Hacim Sultan adına kurulan, suçluya ceza makamını temsil eden taş.

*Meydana niyaz etmek: Bir aşama olarak algılanan ve tarikat yolunda, yolda ceme katılanları temsil eden meydana, bir dileğinin gerçekleşmesi için yakarmak.

*Meydan-ı erenler: Meydan erleri.

*Meydan-ı muhabbet: Muhabbet meydanı

MEYDANCI a. 1) Çerağcı. 2) Kimi bölgelerde, cemdeki on iki hizmet sıralamasında gösterilen meydanı törene hazırlama ve çerağları uyandırma hizmetini gören kimse.

*Meydancı baba: Meydanı yöneten baba

*Meydancı postu: Meydandaki on iki post sıralamasında yer alan Sarı İsmail Sultan makamı.

MEYDANCILIK a. 1) Çerağcılık. 2) Meydancı olmanın gereklerini yerine getirme; meydancının işi, görevi.

MEYHANE Fars. a. l) "İrşat alınan yer" anlamında dergâh, tekke. 2) "Tanrı'nın evi" anlamında insanın gönlü.

MEZHEP Ar. a. Bir din içindeki anlayış farklılıklarından doğan kollardan her biri.

MİHMAN Fars. a. l) Konuk, misafir. 2) Bu geçici dünyada bir süre konakladıktan sonra tanrısal evrene geçecek olan insan. 3) Düşüncede görünüşe taşınarak kendi evi olarak algılanan gönüle yerleştirilen Tanrı.

*Mihman-ı Ali: Tanrı misafiri anlamında Ali misafiri.

MİKÂİL Ar. a. Tarikat yolundaki, yoldaki gelişimin tarikat aşaması olarak algılanan âlem-i melekudu temsil ettiğine inanılan melek.

MİRAÇ Ar. a. l) (Hz. Muhammet'in bedeniyle göklere yükselerek Tanrı katına çıkması ya da Hz. Muhammet'in birinci göğe yükselirken bindiği doğaüstü varlık) Hz. Muhammet'in, kendi aklıyla (Cebrail) bâtının ayrımına varması; bâtının ayrımına varacak biçimde bir "düşünsel yolculuğa" çıkması ve mürşit aşamasına ulaşması; kendi aklının sonuçlarına koşacak biçimde seyahat etmesi; Muhammet miracı. 2) Bir sufi, yetişmiş olmanın, ham ervahlıktan kâmil insan durumuna gelmenin kanıtı anlamında bir "iç yolculuk" yaparak "Enel Hak" noktasına çıkması; sufi miracı. 3) Hak yüzünü görme anlamında algılanan ikrar verme, nasip alma; talip miracı. 4) Görgüden geçerek ikrar tazeleme, ruhsal açıdan temizlenme; talip miracı. 5) Bir talip eğitim sürecine girerek eğitilmesine koşut bir makamdan diğer makama yükselmek; talip miracı.

*Miracın kutlu olsun: l) İkrar vererek, nasip alarak Alevi olana, tören bittikten sonra söylenen kutlulama sözü. 2) Görgüden geçerek ikrar tazeleyen, ruhsal açıdan temizlenen talibe, tören bittikten sonra söylenen kutlulama sözü.

MİRAÇLAMA a. l) Hz. Muhammed'in miraç yolculuğunu ve dönüşünde Kırklar Meclisi'ne katılışını anlatan mistik anlatı. 2) Bu anlatı sırasında dönülen semah; miraçlama semahı. 3) Miraçname.

MİSAL Ar. a. Beş evren sıralamasında son sırada yer alan; bütün varlıkların, biçimleri ve özleriyle en olgun nitelikte bulundukları evren; misal âlemi.

MİSKİN Ar. a. Kendisine hiçbir varlık tanımayan derviş.

MİSKİNLİK a. Miskin olma durumu; miskin dervişin özelliği.

MUHABBET Ar. a. l) Tanrı'ya, tarikat, yol ulularına ya da tarikat yolunda, yolda yapılan bir işe, eyleme karşı gönülde uyanan sevgi, bağlılık. 2) Bir şikayetin, sorunun tartışılıp değerlendirilmesi, bir sonuca bağlanması için yapılan cem töreni; muhabbet meydanı. 3) Gençleri görgü ayinine hazırlamak için yapılan cem töreni; muhabbet meydanı. 4) Adak muhabbeti

*Muhabbet dâr'ı: Muhabbet

*Muhabbet meclisi: Muhabbete katılanların oluşturduğu topluluk

*Muhabbet meydanı: Muhabbet

*Muhabbet meydanı açmak: 1) Bir şikayetin, sorunun tartışılıp değerlendirilmesi, bir sonuca bağlanması için cem tutmak. 2) Gençleri görgü ayinine hazırlamak için cem tutmak.

*Muhabbet odası: Meydan

*Muhabbet sahibi olmak: Dört Kapı Kırk Makam öğretisinin dokuzuncu makamında açıklanan; 1) Tanrı'ya, tarikat ulularına ya da tarikat yolunda yapılan bir işe, eyleme gönülden sevgi ve bağlılık duyma. 2) Bir şikayetin, sorunun tartışılıp değerlendirilmesi, bir sonuca bağlanması için muhabbet meydanı açma

*Muhabbet-i Ehlibeyt: Hz. Muhammet soyuna sevgi ve bağlılık.

MUHADARA Ar. a. Kalbin, gönlün Hakk'ın huzurunda olması durumu.

*Muhadara-ilm el-yakin: Doğrudan akla dayanarak, Tanrı hakkında kesin bilgi sahibi olma.

MUHADDES Ar. s. Kendilerine ilham gelen velileri tanımlamak için kullanılır.

MUHARREM Ar. a. Kameri ayların birincisi; muharrem ayı.

*Muharrem ayini: Aşure töreni

*Muharrem kurbanı: Aşure töreni

*Muharrem matemi: Matem

*Muharrem orucu: Matem orucu

*Muharrem yas töreni: Aşure töreni

MUHASEBE Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, kendi kendini eleştirmesi, kendisiyle hesaplaşması.

MUHİBBAN Ar.-Fars. a. Muhipler.

MUHİBBANE Ar.-Fars. be. Muhibe yaraşır biçimde.

MUHİBBE Ar. a. Kadın muhip.

MUHİP Ar. a. 1) Tarikata, yola girmiş, ancak ikrar verip derviş olamamış kimse. 2) Tarikata, yola girmemiş, ancak tarikata, yola karşı ilgi duyan, sevgi besleyen kimse.

*Muhip meşrep talip: Bilgili olmasına karşın henüz Hakk'ın muhabbetini farkedemeyen talip.

MUHİPLİK a. 1) Tarikat yolunda, yolda muhip olmanın gereklerini yerine getirme; muhibin görevi. 2) Derece sıralamasında dervişlikten önce gelen ve muhiplerce temsil edilen aşama.

MUKABELE Ar. a. Mürşidin gözetiminde dervişlerin bir araya gelerek zikir yapmaları; mukabele ayini.

*Mukabele günü: Dergâhta ayin yapılan gün.

MUKADDEM Ar. s. Önce gelen, önceki.

*Mukaddem-ül-mütefekkirin: "Düşünenlerin öncüsü" anlamında Hacı Bektaş Veli'yi tanımlamak için kullanılır.

MUKALLİT *Mukallit meşrep talip: Tarikat yolunu, yolu kolay aşılır sanarak heves eden kimse.

MUM Fars. a. Çerağ.

*Mum-pervane: Âşık-maşuk

MURAKABE Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, kendi iç dünyasına yönelerek kalbinde, gönlünde Tanrı'ya bakması; derin düşünceye dalarak kendini Tanrı üzerinde yoğunlaştırması.

*Murakabeye varmak: Derin düşünceye dalarak kendini Tanrı üzerinde yoğunlaştırmak.

MURTAZA Ar. a. Hz. Ali'nin lakabı.

MUSAHİP Ar. a. İkrar verecek, nasip alacak erkek ve kadının (karıkoca) seçtiği kefil anlamında eş; yol arkadaşı, yol kardeşi.

*Musahip ayini: Musahiplik cemi

*Musahip evi: Kimi bölgelerde cemevine verilen ad.

*Musahip ikrarı vermek: Musahiplik ceminde ikrar vererek musahipli olmak

*Musahip kapısı: Tarikat kapısının aşamaları sıralamasında yer alan, rehber kapısını izleyen ve kardeşlik, arkadaşlık menzili olarak algılanan aşama.

*Musahip kavline girme: Alevi meydanı

*Musahip kurbanı: Musahiplik cemi

*Musahip olmak: Musahiplik ceminden geçerek biriyle yol kardeşi, yol arkadaşı olmak.

*Musahip tutmak: Musahiplik ceminden geçerek yol arkadaşı, yol kardeşi seçmek.

MUSAHİPLİ s. Musahiplik ceminden geçerek yol arkadaşını, yol kardeşini seçmiş olan.

*Musahipli olmak: Musahiplik ceminden geçmiş olmak.

*Musahipli olmamak: Musahiplik ceminden geçmemiş olmak.

MUSAHİPLİK a. Musahip olmanın gereklerini yerine getirme; musahibin görevi.

*Musahiplik cemi: Musahip olma töreni.

*Musahiplik dâr'ı: Musahiplik cemi

*Musahiplik erkânı: Musahiplik cemi

MUSHAF Ar. a. Halife Osman döneminde, ayetlerde dil birliğini

sağlamak amacıyla çıkarılan elyazması Kuran; Mushaf-ı Osman, Osman Kuranı.

*Mushaf-ı Fatma: Onikiimamcılara göre, Hz. Muhammet'in Hakk'a yürümesinden sonra kızı Fatma'yla damadı Hz. Ali'ye bir melek aracılığıyla gönderildiğine inanılan ve yeni vahiylerden oluşan kutsal kitap.

*Mushaf-ı ilahi: "Tanrı'nın kitabı" anlamında insan ya da insanın yüzü.

*Mushaf-ı Osman: Kuran.

*Mushaf-ı Reş: "Kara Kitap" olarak anılan Yezidilerin kutsal kitabı.

MUTASAVVIF Ar. a. Tasavvuf düşünce ve yaşamını benimsemiş olan kimse.

MUTLAK Ar. a. Önsüz-sonsuz olarak algılanan özlük.

*Mutlak adem: Zulmet olarak algılanan, olmayan ve olması olanaklı bulunmayan adem.

*Mutlak birlik: Tanrısal birlik

*Mutlak güzellik: Tanrısal güzellik

*Mutlak hakikatler makamı: Salt gerçeklikler aşaması

*Mutlak varlık: Tanrı.

*Mutlak yokluk: Madde ve eşyanın, hareket soyutlaması olarak zamanın var olmasından önceki hiçlik durumu.

*Mutlak Zaman: Önsüz-sonsuz olarak algılanan zaman anlamında Tanrı

MUTMAİN Ar. s. Gönlü kanmış, inanmış olan.

MÜCERRET Ar. s. ve a. Bektaşiliğin babagan kolundan, hiç evlenmemiş ve mücerretlik ikrarı vererek evlenmemeye söz vermiş derviş, baba için kullanılır.

MÜCERRETLİK a. l) Mücerret olma durumu; mücerret olmanın gereklerini yerine getirme. 2) Bektaşiliğin babagan kolunda, mücerretlik ikrarı verilerek ulaşılan ve mücerret dervişlerle temsil edilen aşama.

*Mücerretlik andı, mücerretlik ayini: Mücerretlik ikrarı.

*Mücerretlik ikrarı: Bektaşiliğin babagan kolunda, aşamasını tamamlayan derviş, yapılan bir törenle, hiç evlenmemeye, kendini tarikata, Hz. Ali yoluna adamaya söz verme.

MÜCTEBA Ar. a. İmam Hasan'ın lakabı.

MÜÇTEHİT Ar. a. Dinsel kaynaklardan yararlanarak hüküm çıkaran fıkıh bilgini.

MÜHÜR Fars. (mühr) a. Namaz mührü

MÜKÂŞEFE Ar. a. l) Sezgiye dayanan bilgi yolu. 2) Bu yolla tan-

rısal sırların hakikat ehline görünmesi hali. 3) Tanrı sırlarını sevgi ve bağlılık yoluyla elde etme yöntemi.

*Mükâşefe-ayn el-yakin: Açıklama ve bilim yoluyla bilme.

MÜLHİME Ar. s. İçine doğduran, iç duyum yaratan, ilham veren.

MÜLHİT Ar. s. Tanrı tanımaz, dinsiz, inançsız.

MÜLK Ar. a. Maddi âlem.

MÜNACAT Ar. a. 1) Tanrı'ya yakarma, tarikat, yol ulularını övme, onlara bağlılığını bildirme. 2) Bu konuları işleyen şiir ya da düzyazı.

MÜNAFIK Ar. s. ve a. İnanmamasına karşın inanır gibi görünen, içi dışı bir olmayan, ikiyüzlülükle ara bozan kimseler için kullanılır.

MÜNKİR Ar. s. ve a. İkrardan dönen kimse için kullanılır.

MÜREBBİ Ar. a. Mürşit.

*Mürebbiye düşmek: Yol ehli canların uyması gereken farzları sıralamasında yer alan ve "Hak kazanında pişmek" anlamına gelen farz.

MÜRG Fars. a. Ruh.

MÜRİT Ar. a. Tarikata, yola giren, bir mürşide, pire bağlanan kimse, derviş.

*Mürit olmak: Tarikata, yola girip bir mürşide, pire bağlanmak.

*Mürid-i mecaz: Uyumu bozmayan ancak kendi muhakemesini de yapan mürit.

*Mürid-i mutlak: Mutlak itaat eden, dinleyen mürit.

*Mürid-i mürtet: Kimsenin ayıbını görmeyen mürit.

MÜRİTLİK a. Mürit olma durumu; mürit olmanın gereklerini yerine getirme.

MÜRŞİT Ara. Müritlerine kurtuluş yolunu ve tanrısal sırların çözümünü gösteren, dervişleri yöneten ve yönlendiren, sözü yasa niteliği taşıyan, üstün aşamalı tarikat, yol ulusu.

*Mürşit evi: Dergâh

*Mürşit kapısı: İnanca göre tarikat kapısının kendi içindeki kapılar sıralamasında yer alan son kapı.

*Mürşit postu: Ahmed-i Muhtar postu

*Mürşid-i Azam: Hz. Muhammet.

*Mürşitte erimek: Benlikten arınmak, nefis temizlemek

*Mürşitten doğmak: Nasip alarak yaşarken yeniden dirilmek

MÜRŞİTLİK a. 1) Mürşit olma durumu; mürşit olmanın gereklerini yerine getirme. 2) Derece sıralamasında, ulaşılan en üst aşama.

MÜRÜVVET Ar. a. Büyüklük, ululuk, bağışlama.

*Mürüvvet dilemek: Suç işlemiş biri, meydanda dâr'a durup kendisi için mürüvvet meydanı açılmasını dilemek.

*Mürüvvet meydanı: Suçlunun topluma geri dönebilmesi için kü-

çük suçlarda kırk gün sonra, büyük suçlarda verilen cezanın bitimini izleyen günlerde yapılan tören.

*Mürüvvet taşı: Meydan taşı

MÜSAMERE Ar. a. 1) Tanrı ile insan ruhu arasında yapıldığına inanılan gizli görüşme. 2) Tanrı'nın gayb âleminde ariflere hitabı, seslenmesi.

MÜŞAHEDE Ar. a. Tanrısal sırları ve tecellileri seyretme, bu yolla tanrısal âlemi görme.

*Müşahede-Hakk ül-yakin: Tanrı vergisi olan bir esinle aracısız bilme.

MÜŞRİK Ar. s. ve a. Birden fazla Tanrı olduğuna inanan, Tanrı'ya ortak koşan kimseler için kullanılır.

MÜŞTERİ a. Dokuz gök sıralamasında yer alan gök katı.

*Müşteri feleki: Bâtınilikte, Tanrı'nın doğalaşması olarak beliren akıl evreleri sıralamasında yer alan ve "Müşteri yıldızının göğü" anlamında algılanan dördüncü akıl.

N

NAAT Ar. a. Hz. Muhammet'i övmek, ona yalvarıp şefaat ve bağışlama dilemek için yazılmış şiir; naat-ı nebi.

*Naat-ı Ali: Hz. Ali için yazılmış övgü şiiri.

*Naat-ı nebi: Naat.

NACİ Ar. s. Esenliğe ermiş, kurtulmuş.

*Nacilerin pişuvası: Esenliğe ermiş, kurtulmuş olanların önderi.

NACİYE Ar. s. Esenliğe ermiş, kurtulmuş.

NACİYULLAH Ar. a. Tufandan kurtulan, esenliğe eren anlamında Nuh.

NADAN Farss. Bilgisiz, cahil.

*Nadan olmak: Bilgisiz, cahil kalmak

NÂDİ *Nâdi Ali: "Ali'ye seslenme", "Ali'yi yardıma çağırma" anlamında sabah ve akşamları ya da törenlerde okunan bir dua.

NAİP Ar. a. Birinin yerine bakan kimse, vekil.

NAİPLİK a. Naip olma durumu; naip olmanın gereklerini yerine getirme.

NAKİB Ar. a. Bir tekkede, dergâhta mürşide yardım eden, onun buyruğu üzerine yerine geçen, onun adına iş gören derviş ya da dede.

*Nakib postu: Meydandaki on iki post sıralamasında yer alan Kaygusuz Sultan makamı.

*Nakib ül-eşraf: Şerifler ve seyitlerin işlerine bakmak üzere aralarından hükümet tarafından atanan görevli.

NAMAZ Fars. a. 1) Her an Tanrı'yı gönlünde taşıma; bu yolla sürekli namazda olma. 2) Bir tarikat ulusuna, büyüğüne ya da tarikatta

bir makamı temsil eden şeye, yere ve bunlar aracılığıyla Tanrı'ya yakarma, yalvarma; niyaz. 3) Cemevi'nde halka oluşturacak biçimde bir düzen alarak ve Tanrı'nın yansıması olarak algılanan didara (yüze, birbirinin yüzüne) dönerek, kendini Tanrı'ya teslim etme; halka namazı.

*Namaz mührü: Kerbela toprağından pireslenerek yapılmış olan, namaz kılınırken secde edilen yere konulan yuvarlak, dört ya da on iki köşeli plak.

*Namaz-ı tâat: Ali yolunun, yolun gereklerini yerine getirme.

NAMUS Ar. a. Tanrı'ya yakın olan melekler.

*Namus-ı Ekber: Cebrail.

NASİHAT *Nasihat sahibi olma: Tarikat kapısının dokuzuncu makamında tanımlanan; yol kurallarını, ilkelerini ve törenlerini anlatacak denli bilgili olma durumu.

NASİP Ar. a. Kendini bilmenin bir karşılığı olarak algılanan ve mürşitten, yoldan insana aktarılan şey.

*Nasip alma: İkrar vererek tarikata, yola girme, bir mürşide bağlanma; ikrar verme, el alma.

*Nasip almak: İkrar vermek, el almak

*Nasip meydanı: Eş meydanı

*Nasip töreni: Nasip alma sırasında yapılan tören.

*Nasip töreninde ölmek: Nasip alarak nefsini öldürmek; nefsini öldürerek "temiz" olarak yeniden doğmak.

*Nasip, verilene karşı alınandır: "Nasip bedelsiz değildir; kendini bilenin bir ödülüdür" anlamında eğitimin önemini öne çıkaran özdeyiş.

*Nasip vermek: El vermek

NASUT Ar. a. Beş evren sıralamasında dördüncü sırada yer alan; Tanrı bilgisinde toplanan varlıkların madde biçimine girerek görünüş alanına çıktığı evren; nasut âlemi.

NATIK Ar. s. l) Söz söyleyen, konuşan. 2) Düşünce öne süren, düşünen, anlayan. 3) Bir şeyi ifade eden, gösteren, bildiren.

NAZ Fars. a. Tanrı'ya yaklaşmanın ileri bir aşaması olarak algılanan; gönlün Tanrı sevgisiyle dolup taşması sonucu aşırı bir coşkuya kapılıp söylenmemesi gereken sözleri söyleme.

*Naz ehli: Hakk'a nazı geçen, Hakk'a karşı nazlanan veli

NAZAR Ar. a.l) Mürşidin, kendini tarikata, yola veren cana derin bakışı. 2) İnsan gözünden Tanrı'nın baktığı inancı.

*Nazar etmek: l) Mürşit, kendini tarikata, yola veren cana derin bakmak. 2) Tanrı, insan gözünden bakmak.

*Nazar sahibi olmak: Ermişlere, özgü olarak algılanan; içe bakış yoluyla sezgisini harekete geçirip gerçeğin ayrımına varmış olmak.

*Nazarım: Alevilerin-Bektaşilerin birbirine "siz" yerine, "görüşü benim gibi olan" anlamında kullandıkları bir seslenme sözü.

NEBİ Ar. a. Peygamber.

NECAT Ar. a. Hacı Bektaş Veli yoluna bağlanma, O'nun yolunda yürüme.

*Necat bulmak: Hacı Bektaş Veli yoluna bağlanmak.

NECEDAT Ar. a. Haricilik yolunda Necede bin Âmir el-Hanefi el - Harici'nin imamlığını kabul edenlere verilen ad.

NEFES Ar. a. l) Alevi-Bektaşi şairlerin; törenlerde, meclislerde ezgiyle okunan, tarikat, yol inançları ve bu inançlarla ilgili olayların anlatıldığı koşma biçimindeki şiirlerine verilen ad. 2) Bu şiirler üzerine bestelenen ve ezgi yalınlığı bakımından halk türkülerine yaklaşan ilahi. 3) Mürşidin, gönülleri ferahlandıran manevi gücü. 4) Cemlerde, kutsal olarak algılanan insan benliğine, kişilığine yönelik sözlere verilen ad.

*Nefes defteri: Cönk defteri

*Nefes etmek: Mürşit, manevi gücü ile gönülleri ferahlandırmak.

*Nefes evladı: l) Babagan kolu inancına göre; Hacı Bektaş Veli'nin burun kanıyla gebe kalan Kadıncık Ana'dan doğan çocuk. 2) Yol evladı

NEFİS Ar. a. l) Bir varlığın, kendisinden ayrı bir varlık olarak algılanan manevi gücü; ruh. 2) Bir insanın içindeki yıkıcı arzular ve kötü duyguların tümü.

*Nefis temizlemek: Benlikten arınmak

*Nefs-al-Külli: Tüm evreni kuşatan, bütün varlık türlerini kapsayan nefis; tanrısal nefis.

*Nefs aşaması: Tarikat yolcusunun, yol erinin ruhsal arınmaya ermek için geçmek zorunda olduğu aşamalar sıralamasında yer alan ve duygu egemenliği ile belirgin olan "ben makamı".

*Nefsi kırmak: Nefsin isteklerinden sıyrılmak, arınmak

*Nefs-i kül: l) Akl-ı külden doğan evrensel ruh. 2) Havva.

*Nefs-i Rahmani: Nefs-al-Külli.

*Nefsine ağır geleni kimseye tatbik etme: "Kendin için olumsuz olanı başkasına yöneltme, başkasının yapmasını isteme" anlamında etik ağırlıklı Alevi-Bektaşi özdeyişi.

NEFSİYE Ar. a. Hz. Ali'nin oğlu Hasan'ın soyundan Abdullah oğlu Muhammet'in ölmediğine ve Mehdi olarak geleceğine inanan İmamilik kolu.

NEHC *Nehc ül-Belaga: Hz. Ali'nin hutbe ve mektuplarının toplandığı yapıt.

NESİMİ *Nesimi Dâr'ı: Dâr-ı Nesimi

NEVRUZ Fars. a. l) İlkbaharın başlangıcı sayılan, güneşin balık

burcundan çıkıp koç burcuna girdiği, inançta Hz. Muhammet'in peygamberliğini ilan ettiği, Hz. Ali'nin doğduğu ve evlendiği gün olarak algılanan, eski İran takvimine göre yılın ilk günü [21 Mart]. 2) Bugünde yapılan bayram, kutlama, tören; nevruz bayramı, nevruz erkânı, nevruz kurbanı, nevruz töreni.

NEVRUZİYE Fars.-Ar. a. Nevruz konusunu işleyen şiir.

NEZİR Ar. a. 1) Adak. 2) Uğur olsun, bereket olsun diye mürşide verilen armağan.

NİDA Ar. a. Hakk'ın kulunu korkutmak ve uyarmak ya da müjdelemek ve şereflendirmek için seslenmesi.

NİKÂH Ar. a. 1) Şeriat kapısının V. makamında açıklanan; bir canın tarikata, yola kabul edilmesi; ikrar vererek tarikata, yola girmesi. 2) Bu sırada yapılan tören; ikrar töreni. 3) Tarikatta, yolda şeytan olarak algılanan nefse uymama.

*Nikâh kılmak: 1) İkrar vererek tarikata, yola girmek. 2) Tarikatta, yolda şeytan olarak algılanan nefse uymamak. 3) Evlilik dışı ilişkilerde bulunmamak. 4) Yakın akraba ile evlilik yapmamak.

NİMET Ar. a. Tarikat kapısının IX. makamında tanımlanan; makam, cemiyet, nasihat ve muhabbet sahibi olan kimsenin sağladığı olanak, sunduğu iyilik, lütuf.

*Nimet dağıtmak: Makam, cemiyet, nasihat ve muhabbet sahibi olarak iyilik sunmak, yarar üretmek.

NİYAZ Fars. a. 1) Tarikat, yol ulusuna, büyüğüne ya da tarikatta, yolda bir makamı temsil eden şeye, yere ve bunlar aracılığıyla Tanrı'ya yalvarma, yakarma biçiminde uygulanan bir ibadet; niyaz ayini, niyaz töreni. 2) Birbirine gösterilen sevgi duygusu; saygı, hürmet. 3) Dilekte bulunma; dileme, rica. 4) Sunulan armağan para.

*Niyaz almak: Niyaz edenin saygı, hürmet sunusunu kabul etmek

*Niyaz duruşu: Peymançe.

*Niyaz duruşunu almak: Peymançeye geçmek

*Niyaz etmek: 1) Yalvarmak, yakarmak. 2) Saygı sunmak, hürmet etmek. 3) Dilekte bulunmak; dilemek, rica etmek.

*Niyaz penceresi: Türbelerde, yatırlara yakarmak, dilekte bulunmak için dışarıdan bakılan küçük pencere.

*Niyaz perdesi: Sazda, ara nağmeleri bulmaya yarayan "fa" ve "sol" seslerine verilen ad.

*Niyaz taşı: Meydan taşı

*Niyaz vermek: Yalvarmak, yakarmak.

NİYAZCI a. Kimi bölgelerde sofracıya verilen ad.

NUKABA Ar. a. 1) Bir tekkede, dergâhta mürşide yardım eden,

onun buyruğu üzerine yerine geçen, onun adına iş gören derviş ya da dedelere verilen ad. 2) Gayb erenleri hiyerarşisinde yer alan, gavsa bağlı ermiş kişilere verilen ad.

NUR Ar. a. 1) Evrende görünür duruma gelen varlıklarda beliren ve bir ışık, aydınlık, parlaklık biçiminde algılanan tanrısal öz, ilahi belirti; bu anlamda, hareket içindeki doğanın görünümü 2) Hareketin varoluş biçimi; sonsuz nesne ya da beden kimliklerinden arındırılmış doğanın kendisi. 3) Hareket halindeki doğanın varoluş biçimi ya da hareket halindeki doğanın kendisi olarak algılanan doğanın aklı, doğanın canı, doğanın ruhu. 4) Hareket halindeki beynin varoluş biçimi ya da hareket halindeki beynin kendisi olarak algılanan insanın aklı, insanın canı, insanın ruhu.

*Nur zinciri: Bâtını zeminde "nesnel soy zinciri"nin dışında "gönül soy zinciri' olarak algılanan ve Hz. Ali' den başlayıp Hacı Bektaş Veli'ye değin uzanan soy zinciri.

*Nura muhabbet: 1) Kızılbaşlığın ilkeleri sıralamasında yer alan ve Tanrı olarak algılanan ışığı sevme ilkesi; Tanrı'yı sevme. 2) Tapım kültü olarak On İki İmam'ı sevme.

*Nur-ı daim: Çerağ-ı Ali

*Nur-ı ilahi: Her şeyin başlangıcı olarak algılanan Tanrı ışığı.

*Nur-ı Muhammet: Tanrı'dan ilk yaratılan ve yaratılan her şeyin kaynağı durumunda olan ışık.

*Nur-ı Nebi: Nur-ı Muhammet.

*Nur-ı velâyet: Velilik aşamasına ulaşmış ululların ışığı.

*Nurların nuru: Nurun nuru

*Nurun âlâ olsun: "Daha iyi, daha güzel olsun" anlamında söylenen bir selamlaşma sözü.

*Nurun nur: 1) İnsanın oluşmasıyla maddenin çok özel bir biçimi olarak doğasal süreçte yerini alan beynin ürünü olan ve ışığın ışığı olarak algılanan insanın aklı, ötesinde toplumun aklı. 2) İnsanın aklının ya da toplumsal aklın mistik sunumundan başka bir şey olmayan tanrısal ışık.

*Nur'ül envar: Nurun nuru.

NUTUK Ar. a. Cemlerde, muhabbet sofralarında, aşktan, cemalden, didardan, sakiden, badeden, yoldan-erkândan söz eden ve müzik eşliğinde okunan bestelenmemiş manzum şiirlere verilen ad.

NÜBÜVVET Ar. a. Peygamberlik, nebilik.

NÜCEBA Ar. a. Kırklar.

O

OCAK a. 1) Tekke. 2) Ehlibeyt soyu. 3) Dedenin bağlı olduğu soy. 4) Dedelik. 5) Fatma ocağı

OD Esk. Tr. a. Ateş.

ON *On altı inanç: Tarikata girmek isteyenin bilmek, inanmak durumunda olduğu, Tanrı yoluna gönülden bağlanmanın koşulları olarak algılanan on altı görüş.

*On Dört Masum (Masum-u) Pâk: Her türlü yanılgıdan ve günah işlemekten bağışlanmış olan Hz. Muhammet, kızı Hz. Fatma ve On İki İmam'a verilen ad.

*On iki alâmet: Yolun, tarikatın belirtileri olarak algılanan on iki işaret.

*On iki burç: İnsan biçiminin göklere yansıması olarak algılanan Zodyak'ın on iki yayı.

*On iki dilimli taç: Hüseyni taç

*On iki ev: Büyük tekkelerde, dergâhlarda, hizmetlerin yürütüldüğü, başlarında bir baba bulunan bağımsız yapı birimlerinin tümüne verilen ad.

*On iki farz: Yapılması, yerine getirilmesi, uyulması zorunlu on iki buyruk.

*On iki hizmet: Hz. Ali soyundan gelenlere bağlanan ve cemde yürütülen hizmetler.

*On iki hizmet sahibi: Cemde yürütülen hizmetlerin sorumlusu durumunda bulunanlar.

*On İki İmam (İmamlar): Hz. Muhammet'ten sonra halife olarak tanınan Hz. Ali'yle O'nun soyundan gelen on iki imam.

*On İki İmamlar semahı: Urfa yöresinde, On İki İmamlar anısına dönülen özgün bir semah.

*On iki işlek: Bir bütün olarak "yola" bağlanma olarak algılanan "secde"de, yerine getirilmesi gereken ilkeler.

*On iki kapı: İnsan gövdesinde bulunan ve insanın içine açılan kapılar olarak algılanan iki göz, iki burun deliği, iki kulak, bir ağız, iki meme, bir göbek bağı ve iki dışkı yeri olmak üzere toplam on iki delik.

*On İki Koyun: On İki İmam.

*On iki kurban: Alevilikte "on iki kurban", "On İki Koyun" olarak algılanan On İki İmam sayısınca tığlanan hayvan.

*On iki post: Tarikatta belli bir görev aşamasını gösteren on iki makam.

*On iki taam: Aşure yapımına katılan; buğday, un, su, incir, elma, armut, ayva, üzüm, nohut, fasulye, ceviz, badem, çekirdek, fıstık, fındık. karanfil, zencefil, şeker ve pekmez vb. gıdalardan en az on ikisi.

*On iki terkli taç: Hüseyni taç

*On İkiler: On İki İmamlar.

*On sekiz bin âlem: Arapların son sayı olan "bin"le anlatmaları sonucu "on sekiz bin âlem" olarak söylenen; Tanrı'nın farklı görünür durumlarını temsil eden on sekiz evren.

*On Yedi Kemerbest: Hz Ali'nin kemer kuşattığı, Ehlibeyt'le birlikte savaşmış ve çoğu şehit düşmüş on yedi savaşçı.

ONİKİİMAMCI a. Caferi

ONİKİİMAMCILIK a. Caferilik

Ö

ÖDÜL a. Gönüle doğan tanrısal esin.

ÖLME a. Hakk'a yürüme

ÖLMEK f. Hakk'a yürümek

ÖLMEMEK f. Hakk'a yürümeden kendini bilerek canlı ve cansız doğanın sözcüsü olmak; bu yolla canlı ve cansız doğada ölümsüzleşmek.

*Ölmeden evvel ölmek: Tarikat yolunda bütün tutkulardan, aşırı isteklerden, dünyaya bağlı geçici dileklerden, eğilimlerden kurtulmak, özünü gerçeğe adamak.

*Ölmezden ölmek: Ölmeden evvel ölmek

ÖLÜ a. Ruhun bedenden ayrılmasıyla cansız kalan gövde.

ÖLÜM a. Hakk'a yürüme

ÖVGÜ a. Naat.

ÖZ a. Bir kimsenin benliği, manevi varlığı.

*Özünü dâr'a çekmek: Kusurlu olduğu kanısına varan bir talip, dedenin, babanın kendisini dâr'a çekmesine fırsat vermeden kendiliğinden dâr'a durmak.

*Özünü fakir görme: Tarikat kapısının onuncu makamında açıklanan; Tanrı uğruna dünya varlığından vazgeçme, benin geçici isteklerine aldanmama, büyüklük taslayarak tanrısal varlık karşısında bağımsız bir tavır takınmama durumu.

ÖZÜR Ar. a. Bir hatanın, bir kusurun bağışlanmasını gerektiren neden

*Özür okumak: Dedeye, niyaz ettikten sonra dâr'a durup aklanmasını dilemek

P

PALHENG Fars. a. Kemer üzerine takılan, On İki İmam'ı simgeleyen on iki köşeli taş; palheng taşı.

PENÇ Fars. a. Pençe-i Âl-i Abâ'yı simgeleyen sayı.

*Penç erkân: Alevilik-Bektaşilikte, cemaate kabul edilen, yola giren adayın katıldığı cem erkânı, sorgulama erkânı, ikrar verme-musa-

hip tutma erkânı, koldan kopma erkânı ve dâr'dan indirme erkânı adlarıyla anılan beş tören.

PENÇE Fars. a. El.

*Pençe-i Âl-i Abâ: 1) Bir elin beş parmağıyla simgelenen Hz. Muhammet, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den oluşan Ehlibeyt. 2) Bu adların, sağ elin başparmağından başlamak üzere sırayla yazıldığı levha.

PEND Fars. a. Öğüt, nasihat.

*Pend etmek: Öğüt vermek, nasihat vermek.

PERDE Fars. a.Tanrı ile nesnel varlık dünyasını birbirinden ayıran engel; kulu Hakk'ından ayıran engel.

PERENDE Fars. a. Derviş.

PERENDELİK a. Dervişlik.

PERHİZ Fars. a. 1) Kimi zevk, haz ve tat veren şeylerden kendini mahrum etme, alıkoyma. 2) Marifet kapısının üçüncü makamında tanımlanan: Hiçbir şeyde aşırı olmama, aşırıya kaçmama; ulaşılan manevi aşamanın verdiği sarhoşluktan korunma, bu hazzı yanlış anlayıp kendini yitirmeme; mahrem olan şeylerden kaçınma, uzak durma durumu.

PERHİZLİ s. Perhiz yapan; marifet kapısının üçüncü makamında tanımlanan perhizin gereklerine uyan.

PERVANE Fars. a. 1) Semah. 2) Semahçı.

*Pervane dönmek: Semah dönmek

PERVANELİK a. Semahçılık.

PERVAZCI a. Kimi Alevi boylarında semahçıya verilen ad.

PEŞİNE a. Tahtacı Alevilerinde, dayanışma içine giren iki aşinadan her biri.

PEŞİNELİK a. İki aşinanın yarattığı dayanışma kurumu.

PEYK Fars. a. Cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan, cem yapılacağı haberini komşulara, cemaata ulaştırma görevini yerine getiren, bölgelere göre başka adlar da alabilen kimse.

PEYMAN Fars. a. Yemin, ant.

PEYMANÇE Fars. a. Mürşit karşısında; ayaklar mühürlenmiş, kollar göğüste çapraz, baş öne eğik biçimde gerçekleştirilen yalvarma yakarma duruşu; niyaz duruşu.

*Peymançe durmak: Dâr'a durmak

*Peymançe yeri: Dâr.

*Peymançeye geçmek: Dâr'da niyaz duruşu almak.

PEYMANE Fars. a. "Tanrı'nın Evi" olarak algılanan insanın gönlü.

PİNHAN Fars. s. Gizli, örtülü.

PİR Fars. (pir, yaşlı, ihtiyar) a. 1) Tarikatın, yolun kurucusu, yayıcı-

sı, önderi olan ve tarikatta, yolda en yüksek aşamada bulunan kimse. 2) Bu anlamda Hacı Bektaş Veli.

*Pir postu: Horasan postu

*Pir-i evvel: 1) Tarikatın, yolun kurucusu; ilk pir. 2) Bu anlamda Hacı Bektaş Veli.

*Pir-i mugan: Mürşit.

*Pir-i tarikat: 1) Yolun kurucusu, büyüğü. 2) Bu anlamda Hacı Bektaş Veli.

PİRLİK a. 1) Pir olmanın gereklerini yerine getirme. 2) Pir tarafından temsil edilen tarikatın, yolun en yüksek aşaması.

POST Far. (pust, tüylü hayvan derisi) a. Tarikat yolunda, yolda bir aşamayı, bir makamı simgeleyen ve seccade olarak algılanan, pirin, dedenin ya da babanın oturduğu tabaklanmış tüylü deri.

*Post dedesi: Mürşit

*Post duası: Ceme başlarken mürşit postunun serilmesinden sonra okunan gülbank

*Post ehli: Post sahibi olanlar.

*Post hizmeti: 1) Pirlik 2) Dedelik 3) Babalık

*Posta oturmak (geçmek): Postun simgelediği aşamaya, makama ulaşmak; bu aşamanın, makamın gereklerini yerine getirmeye hak kazanmak; post sahibi olmak.

POSTNİŞİN Fars. a. Bir tekkede, dergâhta postta oturan en üst yetkili.

R

RAB Ar. a. Tanrı.

RABBANİYUN Ar. a. Dünyadan ilgilerini keserek Tanrı'nın iradesine teslim olmuş tarikat yolcuları.

RABIT Ar. a. 1) Kendini tarikat yoluna, yola hasretme. 2) Bâtıniliğin dereceleri sıralamasında yer alan ve zâhirden kurtuluş ya da bâtına giriş olarak algılanan, tarikata, yola alınma.

RAH Fars. a. Tarikat.

RAH Ar. a. Mürşidin nefesi.

RAHMAN Ar. a. "Kullarını esirgeyen" anlamında Tanrı'nın adlarından biri.

RAHMANİ Ar. s. Tanrı'dan gelen, Tanrı'ya ilişkin olan, tanrısal.

*Rahmani sultan: "Tanrı'nın Evi" olarak algılanan insan gönlündeki akıl.

RAHMANİYUN Ar. a. Tanrısal sırlara erdiklerine, gayb âleminden haber getirdiklerine inanılan kimseler.

RAHREVAN Fars. a. Ham ervahlıktan kurtulup kâmil insan olmak

için yola giren, Dört Kapı Kırk Makam eğitimini alarak üç terkten geçip seyr-i süluk yolculuğuyla kendini "Enel Hak" noktasına taşımak isteyen yol eri.

*Rahrevan-ı tarikat: Tarikat yolcusu, yol eri, derviş.

RAM Fars. a. l) Tarikat yolcusunun, yol erinin, tüm varlık ve benliğiyle Tanrı'ya bağlanıp O'nun dışındaki her şeyden sıyrılması, arınması. 2) Müridin mürşidine tüm gönlüyle, kalbiyle bağlanması; ona beslenme kaynağı olarak bel bağlaması.

REFREF Ar. a. Hz. Muhammet'in Mirac'a çıkarken bindiğine inanılan ve dört binekten sonuncusu olan doğaüstü varlık.

REHBER Fars. a. Cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan, dedenin, babanın yöneteceği törenleri hazırlama, yola girecek canlara yolu öğretme görevini yerine getiren kimse.

*Rehber bacı: Musahiplik töreninde, kefenler giydirildikten sonra karı-koca iki talipten kadına yol abdesti aldıran ve ona bilmesi gerekenleri bir kez daha hatırlatan kadın rehber.

*Rehber dede: Musahiplik töreninde, kefenler giydirildikten sonra karı-koca iki talipten erkeğe yol abdesti aldıran ve ona bilmesi gerekenleri bir kez daha hatırlatan erkek rehber.

*Rehber kapısı: Yolda, tarikatta öğretim yolunu açan kapılar sıralamasında yer alan ilk kapı.

*Rehber postu: Ali postu

*Rehber sahibi olmak: Hak yolunda kılavuz edinmek

REHBERLİK a. Rehber olmanın gereklerini yerine getirme; rehberin işi, görevi.

REVAN Fars. s. l) Giden, yürüyen. 2) a. Ruh, can.

*Revan-ı pak: Temiz ruh, temiz, pak can.

RIDVAN Ar. a. Razı olma, kabul etme, hoşnutluk.

RIDVAN Ar. a. Cennet' in izdüşümünün kimliklendirilmiş biçimi olarak algılanan Hz. Ali'nin, kendisini güden ve kapıcı, bekçi, muhafız olarak tanımlanan aklı.

RIZA Ar. a. l) Tanrı'dan gelen her şeyi gönül hoşluğuyla karşılama. 2) Tanrı'nın hoşnutluğunu, onayını kazanma; tanrısal hoşnutluk, tanrısal onay. 3) Kişinin kendisi ile barışması olarak algılanan; pir, mürşit önünde başı secdede iken kendi özüyle hesaplaşması, kendisiyle yüzleşmesi 4) Kişinin toplumla barışması olarak algılanan; eline-beline-diline sahip olması durumu 5) Kişinin yolla hoşnutluk kurması olarak algılanan; kendi özgür iradesiyle davranması durumu

*Rıza kapısı: Tarikat, yol.

*Rıza lokması: Cem töreni sırasında pişirilen kurbandan ya da kur-

ban tığlanmayan cemlerde evlerden getirilen ekmek, çörek vb.'nin doğranıp karıştırılmasıyla elde edilen yiyecekten yenen ve manevi birliği, toplumsal dayanışmayı simgeleyen lokma.

RIZALAŞMA a. Aynı gece yola alınan çiftler için, bir yıl sonra dede köye geldiğinde yapılan yeni bir cemle dâr'a çekme durumu.

RİBAT Ar. a. 1) Tüm ölümlüler için geçici bir konaklama yeri olarak algılanan dünya. 2) Ruh için geçici bir zarf olarak algılanan insan bedeni.

RİCAL *Rical ül-gayb: Gayb erenleri

RİNDAN Fars. a. Gönül adamları, dervişler.

*Rindan-ı Hüda: Hak erenler

RİNDANE Fars. s. 1) Gönül adamına, dervişe özgü, yaraşır olan. 2) be. Gönül adamına, dervişe özgü, yaraşır biçimde.

RİNT Fars. a. Görünüşe önem vermeyen, dünya işlerine sırt çevirmiş olan, hiçbir şeyi umursamadan Tanrı'ya ulaşmaya çalışan; insanın özünde, "Konuşan Tanrı" olduğuna inanan gönül adamı, derviş.

RİYAZET Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, Tanrı dışındaki bütün varlıklardan ilgisini keserek iradesini, kendisinde Tanrı bilgisini geliştirecek eylemlere vermesi; dünya zevklerinden kaçınarak gerçekleştirilen ruhsal eğitim.

*Riyazet-i dünyeviye: Dünya zevkleri.

RUBUBİYET Ar. a. Tanrı'ya ait olan şey.

RUH Ar. a. 1) Evrenin içinden geldiğine inanılan; hareket eden doğanın kendisi olarak önsüz-sonsuz bir enerji biçiminde algılanan, eyleme yönelerek doğa ya da doğa parçaları kimliğinde görünüşe taşınan ve onlara dirilik, devinim kazandıran tanrısal öz. 2) İnsanın içinden geldiğine inanılan; hareket eden beynin kendisi olarak önsüz-sonsuz bir enerji biçiminde algılanan, eyleme yönelerek beden kimliğinde görünüşe taşınan ve ona dirilik, devinim kazandıran tanrısal öz.

*Ruh göçü: Tanrısal öz olarak algılanan ruhun, geçici bir süre için kaldığı zarfından ayrılarak, yine geçici bir süre için kalacağı yeni bir bedene, varlığa geçmesi.

*Ruh kuşu: Kafes olarak algılanan gövdede bulunan insan ruhu

*Ruh zarfı: Ruhun geçici konaklama yeri olarak algılanan insan bedeni, görünür varlık.

*Ruh-i revan: Tanrısal öze dönecek olgunluk aşamasına yükselmiş ruh.

*Ruh-i revanı şad olsun: Bir insan Hakk'a yürüdüğünde, "yürüyen ruhu sevinsin, rahat, huzur bulsun" anlamında söylenir.

*Ruhlar âlemi: Âlem-i ervah

*Ruhlar meclisi: Bezm-i elest

*Ruhu naci: Doğru yolu bulmuş, cennetlik kimse, can.

RUHSAL s. Ruhla ilgili, ruha ilişkin olan.

*Ruhsal aşama: Tarikat yolunun, yol erinin ruhsal arınmaya ermek için geçmek zorunda olduğu aşamalar sıralamasında yer alan, tanrısal gerçeklikleri anlamayla belirgin ruh makamı.

*Ruhsal vahdet: Beden ve nesne kimliklerinden arındırılmış; "önsüz-sonsuz" hareket, enerji olarak algılanan ve "doğa olmayan doğa" biçiminde tanımlanan soyut birlik; görünüşe taşınanın içinde bulunan ya da görünüşe taşınmamış olan tanrısal birlik.

RUHANİ Ar. s. Ruhla ilgili, ruha ilişkin olan.

RUHANİLİK a. Ruhani olma durumu.

RUHANİYET Ar. a. 1) Ruhtan ibaret olma durumu. 2) İnanışa göre, Hakk'a yürümüş kutsal kişinin sürüp gitmekte olan manevi gücü.

RUHSALLIK s. Ruhsal olma durumu.

RUHSAT Ar. a. İzin, müsade.

*Ruhsat vermek: İzin vermek, müsade etmek.

RUY Fars. a. Yüz, çehre.

RÜBUBİYET Ar. a. 1) Sahiplik, efendilik. 2) Tanrılık.

RÜTBE Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, ruhsal arınmaya ermek için geçmek zorunda olduğu her bir ana ya da alt aşama.

RÜYET Ar. a. Tanrı'yı, tanrısal tecellileri görme, seyretme.

S

SAÂLİK Ar. a. Kalenderler, dervişler.

SABIK Ar. a. 1) Bâtınilikte, varlığı oluşturan tözler sıralamasında ilk sırada yer alan; Hakk'ın dönüşüme uğramasıyla beliren ve evrensel akıl olarak algılanan ilke. 2) Her şeyden önce var olan anlamında eyleme geçmiş ve akıl durumuna dönüşmüş Tanrı.

SABIR Ar. a. Bir olgunluk belirtisi, bir aşama olarak algılanan, Tanrı'dan başka kimseye yakınmama durumu.

*Sabır gösterme: Marifet kapısının dördüncü makamında açıklanan; a) Bir olgunluk belirtisi, bir aşama olarak algılanan, Tanrı'dan başka kimseye yakınmama, b) Kutsal gerçeğe giderken aceleci olmama, taşkınlık yapmama, ölçüyü elden bırakmama, c) Mürşidin verdiği kadarıyla yetinme, nefsine uyup mürşidinden taşıyamayacağı/kaldıramayacağı isteklerde bulunmama durumu.

SABİT *Sabit kadem eylemek: İkrarında durmak, sözünden dönmemek.

SAÇ *Saçını giderme: Tarikat kapısının üçüncü makamında açıklanan; cinsiyet farklarının ortadan kaldırılması bağlamında kadının dişili-

ğinin ve erkeğin kişiliği'nin yokedilmesi olarak algılanan sembolik "çâr darp" erkânından geçme.

SADAKA Ar. a. Tanrı hoşnutluğu için yapılan yardım, bağış.

SADAT Ar. a. 1) Seyitler, ulular. 2) Hz. Muhammet'in sülalesinden olanlar.

SADIK Ar. s. Yola bağlı olan, bağlılığını sürdüren.

SADR *Sadr makamı: Gönül aşaması

SAFA *Safa nazar: 1) Mürşidin, yol evladına, yol erine olgunlaştırıcı, onun gönlünü açıcı bakışı, ilgisi. 2) Yol evladının, yol erinin, evrendeki her nesneye "birlik" gözüyle bakması.

SAFER Ar. a. Kameri takvimin ikinci ayı; sefer ayı.

SAFERAN Ar. a. Muharrem ve sefer ayları.

SAFİYULLAH Ar. a. Tanrı'nın insan donunda ilk biçimlenişi olarak algılanan Âdem.

SAGAİR Ar. a. Küçük günahlar, küçük suçlar için kullanılır.

SAGAR Fars. a. Tanrısal bilgi ve nurla aydınlanan, bu nedenle "Tanrı'nın Evi" olarak algılanan insanın gönlü.

SAGİRE Ar. a. Küçük günah.

SAĞ *Sağ (yol) yoldaşı: Ahiliğe girmek isteyen kişiye nefes vermesi, uğur getirmesi için özel bir törenle seçtirilen, yol gösterici simgesel kimse.

SAHABE Ar. a. Hz. Muhammet'i görmüş, O'nun konuşmalarını dinlemiş, O'nunla konuşmuş olanlar.

SAHABİ Ar. a. Sahabe topluluğundan kimse.

SAHABİYE Ar. a. Hz. Muhammet'i görmüş, O'nun konuşmalarını dinlemiş, O'nunla konuşmuş olan kadın.

SAHAVET Ar. a. El açıklığı, cömertlik.

SAHB Ar. a. Hz. Muhammet'i görmüş, O'nun konuşmalarını dinlemiş, O'nunla konuşmuş olanlar.

SAKA Ar. a. Cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan, su dağıtma, su ile kutsama görevini yerine getiren kimse.

*Saka suyu: Sembolik olarak içirilerek bilgiyle yıkanma anlamında iç abdesti aldırılan su.

SAKAL *Sakal-bıyık çalınmak: Bir ceza olarak sakal-bıyık kesilmek

SAKALIK a. Saka olmanın gereklerini yerine getirme; sakanın işi, görevi.

SAKİ Ar. a. 1) Bütün feyz ve sevginin kaynağı anlamında Tanrı. 2) Cennet'te, kutsal ırmağın suyunu dağıtan, canlara sevgi ve birlik içkisini sunan kimse anlamında Hz. Ali. 3) Tanrı'nın sevgisini ve nurunu saçan kimse anlamında Pir-i Tarikat [Hacı Bektaş Veli] ya da insan-ı kâ-

mil. 4) Kimi bölgelerde, cemdeki on iki hizmet sıralamasına giren; şerbet, dem dağıtma; şerbet, dem şişelerini ve kadehlerini temizleme görevini yerine getiren kimse.

*Saki-i Kevser: Hz. Ali.

SAKİLİK a. Saki olmanın gereklerini yerine getirme; sakinin işi, görevi.

SALAT Ar. a. l) Dua 2) Namaz

SALAVAT Ar. a. Hz. Muhammet'le On İki İmamlar'a okunan, Allah'ın rahmet ve selamının onların üzerine olması dileğini dile getiren dualara verilen ad.

*Salavat getirmek (vermek): Hz. Muhammet'le On İki İmamlar'a dua okumak.

SALAVATNAME Ar.+Fars. a. On İki İmamlar'ın adları anılarak okunan, Allah'ın rahmet ve selamının onların üzerine olması dileğini dile getiren dua.

SALİK Ar. a. Tarikat yolcusu, yol eri.

SALİKÂN Fars. a. Tarikat yolcuları, yol erleri.

SALİKÎN Ar. a. Tarikat yolcuları, yol erleri.

SAMİT Ar. s. l) Susan, konuşmayan, sessiz 2) a. İmam.

SAMT Ar. a. Müridin, günah kabul edilen sözler söyleyebileceği kaygısıyla sessiz kalması, susması.)

SANEM Ar. a. Tanrısal güzellikleri yansıtan varlık.

SAVM Ar. a. Oruç.

SAZENDE Fars. a. Zâkir.

SECCADE Ar. a. 1) Post 2) Tarikat kapısının VIII. makamında açıklanan; her zaman ve her yerde Tanrı tecellilerinin huzurunda olduğunu bilme. 3) Aynı kapının aynı makamında açıklanan; tanrısal tecelli olarak algılanan şeye, insana büyük bir saygı ve sevgi besleme; Tanrı sevgisini tecellisine aktararak aynı sevgiyi onda yaşama, bulma.

*Seccadeye geçmek: Posta oturmak

SECCADENİŞİN Ar.+Fars. a. Postnişin

SECDE Ar. a. Ayinlerde ya da namazda, makama ya da makamı temsil eden şeye, kimliğe saygı için yere kapanma, eğilme ya da bu davranışla gerçekleştirilen durum.

*Secde etmek: Secde davranışıyla bir makamı ya da o makamı temsil eden şeyi, kimliği kutsamak.

*Secde taşı: Namaz mührü

*Secdeye kapanmak (varmak): Ayinlerde ya da namazda, makama ya da makamı temsil eden şeye, kimliğe saygı için yere kapanmak ya da eğilmek.

SEKİZ a. Sekiz cenneti; sekiz cennetin sekiz kapısını ya da sekiz adını simgeleyen sayı.

*Sekiz cennet (uçmak): Gövdeden ayrılan ruhların, canın ölümsüzlüğe kavuştuğu, sekiz mutluluk ülkesi.

SELAMNAME Ar.+Fars. a. 1) Âl-i Abâ'yı, On İki İmam'ı ve Pir-i Tarikat'ı öven şiir. 2) Muharrem ayini, aşure ve matem törenlerinde, mersiyeden önce okunan dua.

SELMANİ Ar. a. Niyaz kabul eden gezginci derviş.

SEMAH Ar. a. Cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan, cem ve muhabbet toplantılarında müzik eşliğinde yapılan kutsal dans.

*Semah dâr'ına durmak: Cemaatın ve dedenin önünde semah dönmeye hazır olduğunu bildirmek için, niyaz ederek meydanın ortasına gelip, ayaklar mühürlenmiş, kollar göğüste çapraz, baş öne eğik durmak.

*Semah dönmek: Semah adı verilen kutsal dansı gerçekleştirmek.

*Semah nefesi: Semah dönülürken belli bir ezgiyle okunan nefes

*Semaha durmak: Semah dönmek

SEN *Seni sana teslim ettik: Yolda, eğitilerek akıl varlığı anlamında özgürleştirilen canın, artık dışarıdan bir yol göstericiye gereksinmesi kalmadığını dışa vuran özdeyiş.

SERBEST *Serbest ruh: İki ruh inancında; "soluk ruhu", "yaşam ruhu" olarak algılanan "beden ruhu"na karşıt, insanın vücudundan her zaman çıkabilen ve gezip dolaştıktan sonra geriye dönebilen "gölge ruh" olarak da adlandırılan ruh

SERÇEŞME Fars. a. 1) Suyun başı, kaynak, pınar. 2) Yolun asıl kaynağı, yolun en ulu piri anlamında Hacı Bektaş Veli.

SERVER Fars. a. Baş, önder, ulu.

SESSİZ *Sessiz Kuran: Kuran-ı Samit

SEYAHAT Ar. a. 1) Tarikat yolcusunun, yol erinin Hak dostlarını görmek ve ilahi kudretin görünümlerinden ibret almak için uzak yerlere yolculuk etmesi, geziye çıkması. 2) Gönlün, kalbin, ruhlar ve melekler evreni olarak algılanan melekût âlemine, gaybı tanımak ve tanrısal feyz almak için yolculuk etmesi. 3) Tarikat, yol adap ve erkânına aykırı davranarak düşkün durumuna düşene, suçunun gerektirmesi durumunda verilen, geçici ya da sürekli sürgün cezası.

*Seyahat vermek: Düşkün durumuna düşene, suçunun gerektirmesi durumunda geçici ya da sürekli sürgün cezası vermek

SEYİR Ar. a. Kâmil insan olmanın kanıtı anlamında; Tanrı'ya, Tanrı'yla ve Tanrı'dan yapılan yolculuk.

*Seyr anillah (Allah'tan yolculuk): Seyrü süluk aşamaları sıralama-

sında dördüncü sırada yer alan ve Tanrı'dan halka dönme olarak algılanan makam.

*Seyr fillah (Allah'ta yolculuk): Seyrü süluk aşamaları sıralamasında ikinci sırada yer alan, Tanrı'ya ulaşan tarikat yolcusunun, yol erinin Tanrı niteliklerini kazanma süreci olarak algılanan makam.

*Seyr illallah (Allah'a yolculuk): Seyrü süluk aşamaları sıralamasında ilk sırada yer alan, beşeri isteklerden sıyrılarak tanrısal iradeye teslim olma olarak algılanan makam.

*Seyr maallah (Allah'la birlikte yolculuk): Seyrü süluk aşamaları sıralamasında üçüncü sırada yer alan, ikiliğin ortadan kalkması ve her şeyin tanrısal olması olarak algılanan makam.

*Seyr-i nüzul: Kavs-i nüsul

*Seyr-i uruc: Kavs-i uruc

*Seyrü süluk: Tanrı yolundaki tarikat yolcusunun, yol erinin, seyr illallah, seyr fillah, seyr maallah ve seyr anillah makamlarını geçerek Tanrı'ya varmak ve Tanrı'dan halka dönmek için yaptığı manevi yolculuk.

*Seyrü süluk çilesi: Seyrü süluk yolculuğuna hazır duruma gelmiş canın, bu durumunun kanıtlanması bağlamında yalnız başına kalarak kendini dinlemesi biçiminde gerçekleştirilen çile.

*Seyrü süluk görmek: Tarikat yolcusu, yol eri, seyrü süluk yolculuğuna başlayıp manevi olarak yok olmak; "doğa olan"dan "doğa olmayan"a geçmek.

*Seyrü süluk yolculuğu: Seyrü süluk'una başlamak ve onu tamamlamak için yapılan manevi yolculuk.

*Seyrü süluku tamamlamak: Tarikat yolcusu, yol eri seyrü süluk yolculuğunu tamamlayarak Tanrı'dan halka dönmek.

SEYİDAN Ar. a. Hz. Muhammet'in iki torunu; Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin.

SEYİDE Ar. a. Hz Muhammet soyundan gelen kadın.

SEYİT Ar. s. ve a. Seyitler soyundan olan (kimse, topluluk).

*Seyitler: Hz. Muhammet soyundan olanlar.

SEYİTLİK a. Seyit olma durumu; seyit olmanın gereklerini yerine getirme.

SEYRAN Ar. a. Gezme, gezinti.

*Seyran etmek: Gezmek

*Seyrana çıkmak: Gezintiye çıkmak.

SEYYAH Ar. a. l) Bir derviş ya da cana bir haberin ulaştırılması, o derviş ya da canın ziyaret edilmesi için verilen görev. 2) Bu görevi yerine getiren kimse. 3) Seyahat.

*Seyüzyılah çıkarmak: l) Bir derviş ya da cana bir haber ulaştır-

mak, o dervişi ya da canı ziyaret etmek için görev vermek. 2) Bu görevi yerine getirecek kimseyi belirleyerek hizmete başlatmak. 3) Seyahat vermek

*Seyüzyılah derviş: Gezgin derviş

*Seyüzyılah vermek: Seyahat vermek

SEYYAHİN Ar. a. Düşüncesini/inancını yaymak için sürekli gezip dolaşan dervişler.

SIBTEYN Ar. a. Hz. Muhammet'in iki torunu; Hz. Hasan'la Hz. Hüseyin.

*Sıbteyn-i Mükerremeyn: Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin.

SIDK Ar. a. l) Tarikata, yola candan bağlanma. 2) Yalandan başka bir şeyin insanı kurtaramayacağı hallerde bile doğruluktan ayrılmama, hak olanı söyleme. 3) Kişinin inancında şüphe, halinde leke, davranışlarında kusur olmaması; özün söze, davranışa uyması durumu.

SIFAT Ar. (sıfat < vasf, bir kimsenin ya da şeyin taşıdığı hal) a. Nitelik.

SIR Ar. a. l) Hakk'ın gayb durumuna getirdiği, ancak halka bildirmediği şey. 2) "Tanrı Evi" olarak tanımlanan insan gönlünde tecelli eden ve ancak nefsin isteklerinden sıyrılıp içe kapanışla, derin düşünceye dalmakla öğrenilen tanrısal gerçek.

*Sır dili: Yol insanının, kalabalık içinde başka bir yol insanına kendini ya da bir şeyi anlatırken kullandığı ve yalnızca kendilerinin anladığı simge /sembol dili.

*Sır etmek: l) Duyulması istenmeyen bir düşünce ya da olayı saklamak, gizlemek. 2) Dem içmek. 3) Çerağ dinlendirmek.

*Sır olmak: Hakk'a yürümek

*Sır örtüsü: Tanrısal gerçeğe ulaşmada var olan ya da ortaya çıkan engel; akla aşkın olmayan ancak duyulara aşkın olan, akıl yürütmeyince aşılamayacak durumda bulunan şey.

*Sır saklama: Yol, tarikat bilgisini dışarıya açmama.

*Sırra ulaşmak (ermek): Aşk-nefs çatışması içine giren yol erinin, aşkın egemen olmasıyla tanrısallıkla bütünleşmek.

*Sırr-ı esma: Tanrı adları gizi.

*Sırr-ı Hak: Hakk'tan başkasının bilmediği sır.

*Sırr-ı hakikat: Hakikat kapısıyla simgelenen, tanrısallığa erme durumu; Tanrı'nın insanı gömlek edip üzerine giymesi ya da insanın Tanrı'yı özüne alması.

*Sırr-ı hakikat makamı: Hakikat kapısıyla simgelenen, insan-ı kâmil aşaması.

*Sırr-ı halk: Hakk'la kulu arasında olan sır.

*Sırr-ı ilahi: Tanrısal sır.

*Sırr-ı kader: Tanrı yazgısı.

*Sırr-ı kevneyn: İki dünyanın gerçek sırrı.

*Sırr-ı mutlak: Gizliler gizlisi anlamında Tanrı.

*Sırr-ı rububiyet: Evrenin her yanında var olan, insanlarca bilinip çözülemeyen tanrısal sır.

*Sırr-ı sır: Sırr-ı Hak.

*Sırrı sır edene aşk olsun: Saklanması gereken yol bilgisini saklayan kutsansın, anlamında kendini savunma güdüsünü dışa vuran özdeyiş.

*Sırrı sır etmek: Yolda elde ettiği sırrı ehil olmayandan sakınmak.

*Sırr-ı tarikat: Bektaşi sırrı

*Sırr-ı tecelliyat: Tanrı'nın evrendeki ve insan gönlündeki tecellileri ile ilgili sırlar.

SIRAT Ar. a. Tanrısal gerçekleri arama yolu, gönül yolu.

SIRLAMA a. Sırlamak işi.

SIRLAMAK f. 1) Hakk'a yürüyeni törenle toprağa gömmek, toprağa vermek. 2) Sır etmek

SIVAD Ar. a. Görünüşe taşınan Tanrı'nın, bu taşınışa aracılık eden varlıklarda gizli olarak bulunuşu, var oluşu.

SIVAZLAMA a. Mürşidin, talibin sırtı üzerinde elini okşar gibi gezdirerek onu kutsaması.

SİDRE *Sidre-i münteha, sidret-ül münteha: Göğün yedinci katında olduğuna inanılan ve miraç yolculuğu sırasında Cebrail tarafından Hz. Muhammet'e gösterilen ağaç.

SİMURG Fars. a. Anka.

SİTEM Fars. a.Mürüvvet dileyen düşkünden; uygun görülmesi durumunda, suçtan mağdur olanların zararını ödemek için tazminat olarak alınan para.

*Sitem görmek: Sitem cezasına çarptırılmış olmak.

*Sitem sürülmek: Sitem cezası verilmek

*Sitem vurmak (urmak): Mürüvvet dileyen düşküne sitem cezası kesmek.

SİTEMLİ s. Sitem cezasına çarptırılmış olan.

*Sitemli olmak: Sitem cezasına çarptırılmış olmak.

SİYADET Ar. a. Hz. Muhammet soyundan gelme.

*Siyadet beratı: Hz. Muhammet soyundan geldikleri savında olanlara, durumlarını kanıtlamaları halinde verilen belge.

SOFİ Ar. a. Sûfi

*Sofi süreği: Sûfi süreği

SOFİLİK a. Sûfilik.

SOFİYAN Fars. a. Sûfiyan.

SOFİYANE Ar.-Fars. s. ve be. Sufiyane.

SOFRA Fars. a. Bilgiyle, bilimle yıkanma yeri anlamında kulaktan beslenme mekanı, eğitim mekanı.

*Sofra bağlama duası: Lokma yenildikten sonra mürşit tarafından okunan dua.

*Sofra gülbankı: Sofracı ve ferraşın hizmetlerini görmesinden sonra sakanın getirdiği suya mürşidin okuduğu gülbank.

*Sofra süreği: Alevi meydanı

*Sofra tercümanı: Sofranın açılışında okunan tercüman

*Sofranı açık tut: Ahiliğin ilkeleri sıralamasında yer alan, elaçıklığını ve yardımlaşmayı simgeleyen ikinci ilke.

SOFRACI a. Cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan, sofrayı kurma, kaldırma görevini yerine getiren kimse.

SOHBET Ar. a. Muhabbet.

*Sohbet meydanı: Muhabbet meydanı

SOL *Sol yol kardeşi: Ahilikte, örgüte girmek isteyen kişiye, tinsel bakımdan öncülük etmesi, yardımına koşması ya da yol göstermesi için özel bir törenle seçtirilen simgesel kişi.

*Sol yoldaşı: Sol yol kardeşi.

SOYUNMAK f. l) Tarikata, yola girerek derviş olmak. 2) Bir dergâha, mürşide bağlanmak. 3) Nasip almaya gelmek. 4) Dünyasal isteklerle, nefsin istekleriyle ilgisini kesmek.

SU a. Varoluş çevrimine göre, önsüz-sonsuz olarak algılanan ve varlık türlerini oluşturan dört öğeden biri.

*Su orucu: Matem orucu

SUÇLAMA a. Cemde, bir can diğer bir candan hakkı olduğunu, bunu ödemesi gerektiğini bildirme.

*Suçlama daveti: Cemde, dâr'a duran canın, kendisinden hakkı olanların ortaya çıkması için yaptığı çağrı.

SUDUR Ar. a. Varoluş çevrimi

SUFFE *Suffe ehli: Medine'de, Hz. Muhammet döneminde, onun tarafından yaptırılan mescitte barındırılan Müslümanlar.

*Suffe-i Safa: Kırklar Meclisi'nin toplandığı yer.

SÛFİ Ar. s. ve a. Tasavvuf felsefesine bağlı (kime, topluluk).

*Sûfi tarikatı: Tasavvuf felsefesini benimsemiş olan tarikat.

SÛFİLİK a. Tasavvuf.

SÛFİYAN Fars. a. Tasavvuf felsefesiyle uğraşanlar, sûfiler.

SUFİYANE Ar.-Fars. s. l) Sûfiye özgü, yaraşır olan. 2) be. Sûfiye özgü, yaraşır biçimde.

SÛFİYE Ar. a. Tasavvuf felsefesine inananlar topluluğu.

SÛFİYUN Ar. a. Tasavvufla uğraşanlar, sûfiler.

SÛFİZM a. Tasavvuf.

SUGRA Ar. s. Daha küçük, en küçük.

SUHUF Ar. a. Kitaplı peygamberlerin dışında, diğer peygamberlere gelen kutsal buyruklar.

SURET Ar. (suret, biçim, görünüş, kılık) a. 1) Tanrı'nın, dış dünyada ya da insan gönlünde tecellisi. 2) Hakk'ın sureti anlamında insan-ı kâmil. 3) Don.

*Suret değiştirmek: Don değiştirmek

*Suretten surete girmek: Dondan dona girmek

SÜFERA *Süfera-yı erbaa: Gaybat-i sugra döneminde, 12. İmam Mehdi'nin elçiliğini yapan dört kimse.

SÜLUK Ar. a. Tarikata, yola girme.

*Süluk etmek: Tarikata, yola girmek.

*Süluk görmek: Tarikata, yola girmiş olmak.

*Süluk yoldaşı: İkrar kardeşi

SÜNNİ Ar. s. ve a. Sünniliği benimsemiş olan (kimse, topluluk).

SÜNNİLİK a. Sünnet temelinde; Tanrı'nın birliğine inanma, namaz, oruç, hac ve zekat ilkeleri üzerine kurulu ehl-i sünnet mezhebi.

SÜREK a. Kimi bölgelerde Köy Alevilerinin ikrar ayinine verdikleri ad.

*Sürek Bektaşileri: Kimi bölgelerde, Kızılbaş Bektaşilere verilen ad.

Ş

ŞAH Fars. a. 1) Manevi dünyanın, bâtını bilgi dünyasının sultanı anlamında Hz. Ali'ye, diğer imamlara ve kimi tarikat, yol ulularına verilen ad, unvan. 2) Hem bu dünyanın, hem öbür dünyanın sultanı anlamında Hz. Muhammet'e verilen ad, unvan. 3) Bütün evrenin eşsiz ve ortaksız yöneticisi anlamında Tanrı'ya verilen ad.

*Şah-ı Kerbelâ: Kerbela şahı anlamında Hz. Hüseyin.

*Şah-ı Kevneyn: İki dünyanın şahı anlamında Hz. Muhammet.

*Şah-ı Merdan: Yiğitlerin şahı anlamında Hz. Ali.

*Şah-ı Şehidan: Şehitlerin şahı anlamında Hz. Hüseyin.

*Şah-ı Velâyet: Velilerin şahı anlamında Hz. Ali.

*Şah-ı Zülfikâr: Kılıç şahı anlamında Hz. Ali.

ŞAHADET *Şahadet günü: Hz Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edildiği gün.

*Şahadet orucu: 12 Muharrem'de Zeynelabidin anısına tutulan bir günlük oruç.

ŞED *Şedd-i şah: Hz. Ali kuşağı olarak algılanan şed, kemer.

ŞEFKAT Ar. a. Şeriat kapısının sekizinci makamında açıklanan; bütün yaratılmışları kardeş bilme duygusu.

ŞEHİT Ar. a. Nefsindeki kötülükleri yoketmek için girdiği savaşta ölen Alevi-Bektaşi.

*Şehid-i Kerbelâ: Hz. Hüseyin.

ŞEKİL Ar. a. Zahir.

*Şekil eleğinde takılı kalmak: "Zâhirden bâtına geçememek, görünüşün, biçimin ötesinde ne olup bittiğinin ayrımına varamamak" anlamında Alevi-Bektaşi özdeyişi.

*Şekilden manaya geçmek: Zâhirden bâtına atlamak; bâtının ayrımına varmak, bilincine ulaşmak, görünenin ötesindeki anlamla bütünleşmek.

ŞERİAT Ar. a. Dört kapı öğretisine göre, insan-ı kâmil aşamaları sıralamasında ilk sırada yer alan ve abidlerle özdeşleştirilen; insanın yol kurallarına uyma ve yol ulularına saygı yoluyla kendini eğitmesi evresi; şeriat kapısı.

*Şeriat bilgisi: Yol kurallarına, yol ulularına ilişkin bilgi.

*Şeriat evi: Nasip alıp yola girecek canın, tören yapılmadan önce hazırlandığı, yani yol kurallarını yeniden gözden geçirdiği, abdest alarak kefen giydiği yapı bölümü, yer.

*Şeriat kapısı: Şeriat

*Şeriat kavmi: Abidler.

ŞERİF Ar. a. Hz. Muhammet'in torunu, İmam Ali'nin oğlu Hz. Hasan soyundan gelenlere verilen unvan.

ŞERİFLİK a. Şerif olma durumu.

ŞEVK Ar. a.Tarikat kapısının onuncu makamında açıklanan; İnsan gönlünün Tanrı sevgisinden, tanrısal tecellilerden kaynaklanan coşkusu.

*Şevke ermek: Tanrı sevgisinden, tanrısal tecellilerden kaynaklanan coşkuyu duymak

ŞEYH Ar. a. Pir, mürşit.

ŞEYHLİK a. Pirlik, mürşitlik.

ŞEYTAN Ar. a. 1) Tanrı'ya başkaldıran meleklerin, kötü ruhların başı olduğuna inanılan varlık. 2) Nefis.

ŞEYTANİ Ar. s. Şeytanla ilgili, şeytana ilişkin olan.

*Şeytani sultan: "Tanrı Evi" olarak algılanan insan gönlündeki nefis.

ŞİA Ar. a. 1) Hz. Ali'nin yandaşları; Şia-i Ali. 2) Şiilik.

*Şia-i Ali: Şia

*Şia-i İmamiye: Caferilik.

Şİİ Ar. s. ve a. Şiiliği benimsemiş olan (kimse, topluluk).

ŞİİLİK a. Hz. Muhammet'ten sonra Ali bin Ebu Talip'in vasiyet yoluyla halife atandığına inanan Ali Yandaşlarının (Şia-i Ali) oluşturduğu, ehli sünnet dışı heterodoks dinsel/inançsal-siyasal hareket.

ŞÜHUD Ar. a. Var olma, görünür durumda olma.

*Şühud âlemi: Âlem-i şühud

T

TAALLUK Ar. a. Nefsin dünyaya bağlılığı, dünyaya ilgisi.

TAAYYÜN Ar. a. Varlık türlerinin, ilk varlık olan Tanrı'nın özünden doğarak görünüş alanına çıkması, görünür duruma gelmesi.

*Taayüzyılün etmek: Varlık türleri, Tanrı'nın özünden doğarak görünüş alanına çıkmak.

TAAYYÜNAT Ar. a. İçinde yaşadığımız duyu evreniyle bu evrenin içindeki bütün varlık türleri; duyu organıyla algılanabilir nesnel varlık alanı.

TAÇ Ar. a. Dervişlerin başlarına giydikleri başlık.

*Tac-ı devlet: Ruhsal yüceliği, ululuğu, mutluluğu simgeleyen tacı tanımlamak için kullanılır.

*Taç giymek: Derviş olmak

*Taç kapı: Bektaşi dergâhlarında giriş kapısı.

TAÇLAMA DÜVAZI a. Tevhitte, kutsal olarak algılanan tarikat, yol ululanının adlarının anıldığı, kıta aralarında cemaatın "Lâ ilâhe illâllah/İllâllah Şah illâllah" diyerek vecd ve huşu içinde dalgalandığı düvaz.

TAFDİL *Tafdili Ali: Hz. Ali'yi üstün tutma.

TAHAKKUK Ar. a. Alevilik-Bektaşilikte, eğitimin aşamaları sıralamasında yer alan ve "olma" olarak algılanan evre.

TAHARET Ar. a. Aptes yaptıktan sonra yapılan temizlik.

*Taharet-i sugra: Kimi ibadetlerin yerine getirilebilmesi için gereken ve el, ağız, burun, yüz, kol, ayak yıkama, başa ve enseye ıslak el gezdirme, kulağı temizleme biçiminde gerçekleştirilen küçük temizlenme; aptes.

TAHKİK Ar. a. 1) Tarikat yolcusunun, yol erinin, her türlü dinsel uygulamanın özündeki gerçeği, Hakk'ın görünümünden başka bir şey olmayan âlem-i şuhudu seyrederek kavraması. 2) Bu kavramayla belirgin aşama; tahkik aşaması.

TAKİYE Ar. a. Alevilere-Bektaşilere yönelik kırım ve baskılara karşı bir savunma biçimi olarak doğan ve zamanla yol kuralı durumuna gelen; tarikat, yol kurallarını ve bilgisini Sünnilere açmama, kendini gizleme kuralı.

*Takiye sahibi olmak: Dışarıya sızdırılmaması gereken ve sır olarak algılanan yol bilgisini edinmiş olmak.

TAKLİT Ar. a. 1) Göreneğe göre davrandığı için dinsel uygulamaların özündeki gerçeği, âlem-i şuhudun Hakk'ın görünümünden başka bir şey olmadığını algılayamama. 2) Bu algılayamamayla belirgin aşama; taklit aşaması.

TAKLİTÇİ a. Olmadığı gibi görünen, ikiyüzlü kimseye yol-tarikat dilinde verilen ad.

TAKVA Ar. a. Toplumdan uzaklaşarak içe kapanma yoluyla kendini düşünmeye/inanca verme.

*Takva sahibi: Zahit

TALİM Ar. a. 1) Bâtınilikte, imamın söz, davranış, onay ve kabullenmeleri. 2) Bâtınilikte, imamın verdiği eğitim ve eğitime dayalı alıştırma.

TALİP Ar. a. 1) Tarikata, yola girmek isteyen, Bektaşi/Alevi olmak isteyen kimse. 2) Bu amaçla ikrar ayinine alınan kimse.

*Talip çerağları: Çerağ tahtının basamaklarına konan ve On İki İmam'ı simgeleyen on iki mum.

*Talip ikrarı vermek: İkrar ayininden geçerek yola girmek.

TALİPLİK a. Talip olma durumu; talip olmanın gereklerini yerine getirme.

TAMU a. Cehennem.

TANRI a. 1) Kendiliğinden var olan, varlığı kendisinden başka bir varlığı gerektirmeyen, önsüz-sonsuz olarak algılanan, her şeyin yaratıcısı durumundaki güç. [1] 2) Canlı ve cansız doğayı güden doğa yasalarının kimliklendirilmesi biçiminde algılanan doğanın canı, doğanın aklı, doğanın yeteneği.

*Tanrı dergâhı: Tanrı akatı.

*Tanrı-doğa-insan: Doğasal diyalektiğin dışa vurumu olarak algılanan; aktif ilke durumundaki akl-ı kül ile pasif ilke durumundaki nefs-i kül arasındaki çatışmadan doğduğunu, sonuçta insanın evrenin kanıtı anlamında belirdiğini, zıtların birliği anlamında üçünün "bir", birinin "üç" olduğunu savlayan ünlü üçleme.

*Tanrı dostu: Tanrı'nın sevgili kulu; ermiş, eren, er.

*Tanrı emanetleri: El, ayak, göz, kulak, dil, burun gibi vücut organları.

*Tanrı halifesi: Tanrı'nın eksiksiz görünüşe taşınmış biçimi olarak algılanan insan.

*Tanrı-Muhammet-Ali: Hak-Muhammet-Ali

*Tanrı sözü: Kelamullah.

*Tanrı yolu: Manevi yükselmeyle, yücelmeyle insanı Tanrı'ya ulaştıran yol olarak algılanan tarikat yolu.

*Tanrı'da yolculuk: Seyr fillah

*Tanrı'dan yolculuk: Seyr anillah

*Tanrı'nın aslanı: Hz. Ali

*Tanrı'nın evi: 1) Genel olarak insan gönlü, kalbi. 2) Özel olarak kâmil insanın gönlü, kalbi.

*Tanrı'nın kalemi: Yetkin insan; bu anlamda insan-ı kâmil.

*Tanrı'ya yolculuk: Seyr illallah

*Tanrı'yı "yol"da bulmak: Aldığı yol eğitimiyle Tanrı'yı keşfetmek, O'nun ayrımına, farkına varmak.

*Tanrı'yla birlikte yolculuk: Seyr maallah

TARİK Ar. a. Tutulan yol, izlenen yöntem.

*Tarik-i Ahmed-i Muhtar: Hz. Muhammet yolu.

*Tarik-i âliye: Mürşidin manevi yönetimindeki inanç birliği anlamında yüce yol.

*Tarik-i müstakim: Mürşidin manevi yönetimindeki inanç birliği anlamında doğru yol.

*Tarik-i naci: Doğru yolu bulmuş, kurtulmuş kimse, topluluk.

*Tarik-i naciye sırrı: Bektaşi sırrı

*Tarik-i nazenin: 1) Pirin manevi yönetimindeki inanç birliği anlamında Hacı Bektaş Veli yolu; Bektaşilik. 2) Pirin manevi yönetimindeki inanç birliği anlamında Balım Sultan yolu; Bektaşiliğin Babagan Kolu.

*Tarik-i necat: Tarikat yolu anlamında kurtuluş yolu.

TÂRİK Ar. s. Bırakan, vazgeçen.

*Târik-i dünya: "Dünya işlerinden elini eteğini çekme" anlamında dervişin nitelikleri sıralamasında yer alan ilk özellik.

*Târik-i masiva: Dünyayla ilgili şeylerden kendini arındırma.

*Târik-i riya: "İkiyüzlülüğü terketme" anlamında dervişin nitelikleri sıralamasında yer alan ikinci özellik.

*Târik-i şek: "Şek ve şüpheyi terketme" anlamında dervişin nitelikleri sıralamasında yer alan beşinci özellik.

*Târik-i tasfiye: Öğrenme süreci olarak algılanan, "Tanrı'dan gayri olanı" tasfiye ederek arınma.

*Târik-i vesvese: "Vesveseyi terketme" anlamında dervişin nitelikleri sıralamasında yer alan üçüncü özellik.

*Târik-i yümn: "Debdebeyi terketme" anlamında dervişin nitelikleri sıralamasında yer alan dördüncü özellik.

TARİKAT Ar.) a. 1) Bir pirin, mürşidin Hakk'a ulaşmak için İslam dinini yorumlayarak oluşturduğu, kendine özgü kuralları, ilkeleri ve törenleri bulunan inanç yolu, gönül yolu, manevi yol. 2) Bu anlamda Bektaşilik. 3) Dört kapı öğretisine göre, insan-ı kâmil aşamaları sırala-

masında ikinci sırada yer alan ve zahitlerle özdeşleştirilen; Bektaşiliğin kurallarını, ilkelerini ve törenlerini öğrenme, Hak yolunu bulma evresi; tarikat kapısı.

*Tarikat aptesti: Taharet-i sugra

*Tarikat bilgisi: l) Bir inanç kurumu olarak tarikata ilişkin her türden bilgi. 2) Tarikat kapısına eren yol erinin edindiği, tarikatın kurallarına, ilkelerine ve törenlerine ilişkin bilgi.

*Tarikat ehli: Derviş

*Tarikat kapısı: Tarikat

*Tarikat kavmi: Zahitler.

*Tarikat makamı: 1) Tarikat yolcusunun tarikat yolunda geçmek durumunda olduğu manevi aşamalardan her biri. 2) Post.

*Tarikat piri: Tarikatın kurucusu ya da kurucularından olan ulu kişi, mürşit.

*Tarikat yolcusu: Tarikat yoluyla Hakk'a ulaşmaya çalışan can.

*Tarikat yolu: Tanrı'ya ulaşmayı sağlayan gönül yolu, manevi yol.

*Tarikat-ı âliye: Tanrı'ya ulaşan yüce yol.

*Tarikat-ı naci (naciye): Tarikat inancında doğru yolu bulmuş, kurtulmuş can/canlar.

TARİKÇİ Ar.-Tr. a. Kimi bölgelerde, cemdeki on iki hizmet sıralamasında ilk sırada gösterilen; tarikatın/yolun kurallarını, törelerini, ilkelerini öğretme ve uygulama görevini yerine getiren kimse.

TARİKÇİLİK a. Tarikçi olmanın gereklerini yerine getirme; tarikçinin görevi.

TASAVVUF Ar. a. Tanrı-evren-insan ilişkisini bir bütünlük içinde gören ve insanın tanrısal erdemlerle donanmasını, gönlün Tanrı sevgisine bağlanmasını amaçlayan dinsel-felsefi düşünce.

TASAVVUFİ Ar. s. Tasavvufla ilgili, tasavvufa ilişkin olan.

TAVK *Tav-k-ı haydari: Haydarilerin, Hz. Ali'nin kulu-kölesi olduklarının bir simgesi olarak boyunlarına taktıkları demirden halka.

TAY *Tayüzyıl-ı mekân (mekân aşma): Ermişlerin temel özelliği olarak beliren, birkaç yerde aynı anda görünme.

*Tayy-ı mekân erbabı: Ermişler.

*Tayy-ı zaman (zaman aşma): Ermişlerin temel özelliği olarak beliren zaman içinde "yatay" ve "dikey" gezinme.

*Tayy-ı zaman erbabı: Ermişler.

TEBERRA Ar. a. Alevilik-Bektaşiliğin temel ilkelerinden biri durumunda bulunan; Ehlibeyt'e, Ehlibeyt soyundan gelenlere ve bunları sevenlere düşmanlık gösterenleri, fenalık edenleri sevmeme, bunları

sevenleri de sevmeyip onlardan uzak durma; ilk üç halifeye, onlara saygı gösterenlere sevgisizlik, tiksinme ve nefret duyma ilkesi.

TECELLA Ar. a. Mürşide görünme, onu yürekte, gönülde duyma.

*Tecella eylemek: Mürşide görünmek, onu yürekte, gönülde duymak.

TECELLİ Ar.) a. l) Tanrısal niteliklerin nesnel varlıklarda görünüş alanına çıkması; Tanrı'nın nesnelerde görünmesi, nesnelere yansıması. 2) Tanrı nurunun, Tanrı'nın evi olarak algılanan gönüllerde belirmesi, sezilir duruma gelmesi.

*Tecelli neşesi: Tanrısal görünüşün bilincine varma.

*Tecelli-i celal: Tanrı'nın bela, yıkım, hastalık gibi durumlarda gücünü ve ululuğunu göstermesi.

*Tecelli-i cemal: Tanrı'nın iyilik ve inayetinin, nimet ve güzelliklerinin varlığa yansıması.

*Tecelli-i esma: Tanrısal adların etkisinin müminin kalbinde, gönlünde anlaşılması.

*Tecelli-i sıfat: Kulun tanrısal niteliklere bürünmesi.

*Tecelli-i şuhud: Tanrı'nın bir ışık gibi varlığını açık olarak duyurması.

*Tecelli-i zati: Tanrı'nın hiçbir niteliğe bürünmeden ermiş kulunun gönlünde belirmesi.

TECELLİGÂH Ar.-Fars. a. l) Tanrı'nın varlığının belirdiği, ilahi gücün göründüğü yer. 2) Bu anlamda insan gönlü.

TECELLİYAT Ar. a. Tecelliler.

*Tecelliyat-ı ilahiye: Dünyadaki tüm nesnel varlıklar.

TEFEKKÜR Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin içe kapanarak gönlündeki ve evrendeki tanrısal tecelliler üzerinde düşünceye dalması; tanrısal olan kendi özünü düşünme konusu yapması.

TEFERRÜC Ar. a. Manevi olgunluğa ulaşan tarikat yolcunun, yol erinin ruhunun, tanrısal görüntüleri gözlemlemek için gayb âleminde seyahat etmesi.

TEFSİR Ar. a. Zâhir karşılığı olarak algılanan ve kişiye şeriat aşamasının ötesinde bir şey kazandırmayan, Kuran'ın biçime bağlı kalınarak açıklanması, yorumlanması işi.

TEKBİR Ar. a. Kimi tarikat, yol törenlerinde ve kurban tığlanırken, özel bir ezgiyle okunan Allah'ı, Muhammet'i, Ali'yi ve piri ululama duası; tekbir duası.

*Tekbir getirmek: Tekbir duası okumak

TEKBİRLEMEK f. l) Tekbir duası okumak. 2) Tekbir duası okuyarak bir şeyi kutsamak.

TEKKE Ar. a. Mürşit ve müritlerin içinde yaşadıkları, ibadet ettik-

leri ve tarikat, yol törenlerini düzenledikleri, nefsin terbiye edildiği, ruhsal olgunlaşmanın sağlandığı, cemaatın dinsel ve toplumsal yönden eğitildiği bir makam olarak algılanan yer, yapı ya da yapılar topluluğu.

TEKKENİŞİN Ar.+Fars. a. Bir tekkede postta oturan en üst yetkili.

TELKİN Ar. a. 1) Müride, mürşidin verdiği öğüt. 2) Tevhidin dereceleri sıralamasında yer alan, şeriat kapısından tarikat kapısına girme aşaması.

*Telkin töreni: İkrar ayini

TEMAŞA Fars. a. Yüksek olgunluk aşamasına ulaşmış tarikat yolcusunun, yol erinin, derin düşünceye dalarak, gerçeklik evrenini kendi içinde gözlemlemesi, gönlünde tanrısal görüntüleri seyretmesi.

TEMENNİ Ar. a. 1) Tanrı'dan dilekte bulunma. 2) Mürşitten belli bir konuda yetki isteme ya da bir hizmetin yapılabilmesi için ondan onay bekleme.

TEMİZLENME a. 1) Tanrı'dan gayri olandan arınma, arınarak "çokluk" içinde "tekliği"nin ayrımına varma. 2) İmam Ali yoluna bağlanarak tüm diğer mezhep ve tarikatların görüşlerinden sıyrılma, arınma.

TEMKİN Ar. a. 1) Kendini Tanrı yoluna adayan tarikat yolcusunun, yol erinin bu yolda inançlı ve kararlı olması. 2) Tarikat yolcusunun, yol erinin masivaya yüz çevirmesi.

TEN Fars. a. Kişi kimliğinde görünüşe taşınan tanrısal özün ruh zarfı.

*Ten gözünü kapatıp can gözünü açmak: Biyolojik yapımızın görme organı olan gözlerimizle algılamamızı yetersiz görüp gönül bilgisinin gücüyle düşüncede görmeye başlamak.

*Ten kıblesi: Meydan taşı

TENASÜH Ar. a. Ruh göçü

TENASÜHİ Ar. s. 1) Ruh göçü ile ilgili, ruh göçüne ilişkin olan. 2) Ruh göçüne inanan.

TENASÜHİYE Ar. a. Ruh göçüne dayalı dinsel anlayış.

TENASÜHİYÛN Ar. a. Ruh göçüne inananlar.

TENNURE Ar. a. Dervişlerin giydiği, teni nurlandırdığına inanılan, ince kumaştan yapılmış, düz yakalı, kollu, önü yukarıdan aşağıya açık, geniş, uzun etekli bir giysi.

TERCÜMAN Ar. a. 1) Belli bir hizmete başlarken okunan, kısa ve çoğu Türkçe, nesir ya da manzum biçiminde düzenlenmiş, Alevilik-Bektaşilik inancını, düşüncesini öz olarak veren dua. 2) Anadolu Alevilerinde, eti parçalanmadan doğrudan doğruya karakazanda haşlanan kurban. 3) Sitem.

*Tercüman kurbanı: Görgü cemi

*Tercüman lokması: Parçalanmadan doğrudan doğruya karakazanda haşlanan kurban eti.

TERK Fars. (terk) a. Tarikat ehlinin başlığında bulunan kabarık dilimlerden her biri.

TERK Ar. a. 1) Tarikata, yola bağlanarak tutkulardan, geçici isteklerden sıyrılma. 2) Tutkularından arınarak, geçici isteklerinden sıyrılarak kendi özünü, varlık hakkını bilme.

*Terk-i dünya: Üç terk sıralamasında ilk sırada yer alan, geçici olarak algılanan dünyaya, dünya nimetlerine bağlanmama aşaması.

*Terk-i kelam: Sözden uzaklaşarak içten, gönülden konuşmaya dönme, yönelme.

*Terk-i taam: Dünya nimetlerinden uzaklaşma, yaşamak için gerekli gıdalara dönme, yönelme.

*Terk-i terk: Üç terk sıralamasında son sırada yer alan, geçici olarak algılanan ve terkedilen bu dünyanın ötesinde ahiretin de terkedilmesiyle ulaşılan, kişinin özünde Tanrı ışığından başka bir varlığın bulunmaması aşaması.

*Terk-i ukba: Üç terk sıralamasında ikinci sırada yer alan, bu dünya gibi geçici olarak algılanan ahirete, Cennet'in vereceği mutluluğa bağlanmama aşaması.

TESBİH Ar. a. Tanrı'yı, eksiklik ve kötülük bildiren niteliklerden uzak tutma; O'nun şanını yüceltme.

*Tesbih etmek: Tanrı'yı kutsayan, ululayan sözleri yinelemek.

TESKİN Ar. a. Buyruk'taki makamlar sıralamasında yer alan ve olgunluğun kanıtı olarak algılanan, tutkularına kapılmış, ölçüyü kaçırmış birini yatıştırmaya çalışma, yatıştırma.

TESLİM Ar. a. Mürşide kendini verme, onun buyruğu altına girme.

*Teslim olmak: Mürşide kendini vermek, onun buyruğu altına girmek.

*Teslim-i rıza: Kendi rızasıyla teslim olma.

TEVBİH Ar. a. Düşkün duruma düşene verilen en küçük ceza.

TEVECCÜH Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin Tanrı'ya ya da kutsal olarak algılanan bir makama, bu makamı simgeleyen nesneye, kişiye yönelmesi.

TEVEKKÜL Ar. a. Buyruk'taki makamlar sıralamasında yer alan ve olgunlaşmanın ileri bir aşaması olarak algılanan, benlik duygusundan sıyrılarak Tanrı'ya bağlanma, bütün işlerini Tanrı'ya bırakma.

*Tevekkül etmek: Benlik duygusundan sıyrılarak Tanrı'ya bağlanmak, bütün işlerini Tanrı'ya bırakmak

TEVELLA Ar. a. Alevilik-Bektaşiliğin temel ilkesi durumunda

olan Ehlibeyt ve Ehlibeyt soyundan gelenleri sevme, onları sevenleri de sevme.

*Tevella etmek: Ehlibeyt ve Ehlibeyt soyundan gelenleri sevmek, onları sevenleri de sevmek.

*Tevella ve teberra etmek: Ehlibeyt ve Ehlibeyt soyundan gelenleri sevmek, onları sevenleri de sevmek; Ehlibeyt'e ve Ehlibeyt soyundan gelenlere ve bunları sevenlere düşmanlık gösterenleri sevmemek, bunları sevenleri de sevmemek.

TEVHİT Ar. a. 1) Bütün varlık türlerinin Tanrı'da bir olduğuna inanma; Tanrı'dan başka varlık tanımama; Tanrı'nın birliği. 2) Alevilik-Bektaşilik törenlerinin temel kurallarından biri durumunda olan; Tanrı'nın birliğini, Ali'nin Tanrı'nın velisi olduğunu vurgulayan ve cemlerde müzik eşliğinde söylenen şiir.

*Tevhit çekmek: Cem sırasında değişik bölümlerde cemaat, tempo tutarak tevhidi okumak ve tempoya uyarak vecd ve huşu içinde sağa-sola sallanmak.

*Tevhit semahı: Cem töreninde dönülmesi zorunlu semahlar sıralamasında yer alan bir semah.

TEVİL Ar. a. Kuran'ın manevi yönünü anlamak için yapılan yorumlama; ayet cümlelerini dış görünüşlerinden kurtararak aslına çevirme; Tanrı bildirimlerinin zâhirini bâtınına çevirme işi.

TEZKİYE Ar. a. Cenaze gömülmek üzere dışarı çıkarılmadan; en kıdemli mürşidin, törende hazır bulunan cemaata Hakk'a yürüyeni "Nasıl bilirsiniz?" diye sorması, onların da "İyi biliriz" demesi yoluyla Hakk'a yürüyeni temize çıkarma.

*Tezkiye edilmek: Hakk'a yürüyenin iyi bir insan olduğu söylenmek; bu yolla Hakk'a yürüyeni temize çıkarmak.

*Tezkiye töreni: Hakk'a yürüyenin tezkiye edilmesi sırasında yapılan tören.

*Tezkiye-i nefs etmek: Baş okutmak

TIĞBENT Fars. a. İkrar ayininde, mürşit tarafından üç düğüm atılarak nasip alan canın beline yöntemine uygun biçimde bağlanan, o gün tığlanan kurbanın yününden örülmüş kuşak.

TIĞLAMAK f. Bir hayvanı, kurbanı kesmek.

TIĞLANMAK f. Bir hayvan, kurban kesilmek.

TIRAŞ *Tıraş erkânı: Çar darp

TÖVBE Ar. a. 1) Kötü ve günah işlerden vazgeçerek Hakk'a yönelme. 2) Dünyasal tutkulardan, nefsin isteklerinden sıyrılma, sıyrılarak tarikata, yola yönelme. 3) Masivadan Hakk'a dönme, yönelme.

*Tövbenin tövbesi olmaz: Bilincinde olarak yapılmaması gereken

bir şeyi yapan bilerek kötülük eder; bu nedenle böylelerinin pişmanlığına hoşgörü gösterilemez, algısını dışa vuran Alevi-Bektaşi özdeyişi.

TUBA Ar. a. İnsan.

TURNA a. Hz. Ali ile ilişki içinde olduğuna inanılan ve bu nedenle kutsal kabul edilen kuş.

TÜRAB *Türab olma: Hakikat kapısının on makam sıralamasında yer alan, herkesin ayak toprağı anlamında alçakgönüllü olma.

U

UBUDİYET Ar. a. Kulun, kişisel isteklerinden öte Cennet umudu ve Cehennem korkusundan da sıyrılarak, tüm varlığıyla kendini Tanrı yoluna vermesi.

UÇMAK a. Cennet.

UKBA Ar. a. Öbür dünya, ahiret.

ULU s. ve a. Tarikat yolunda, yolda yüksek olgunluk derecesine ulaşmış, çok üstün niteliklere ve büyük erdemlere sahip, yüce insan için kullanılır.

ULUHİYET Ar. a. 1) Tanrı olma, Tanrılık. 2) Tanrılık sıfatı.

*Uluhiyet-i Ali: Hz. Ali'nin Tanrı'lığı, tanrısallığı.

ULULUK a. Ulu olma durumu; ulu kimseye özgü nitelik; büyüklük, yücelik.

ULVİ Ar. s. 1) Yüce, yüksek. 2) İlahi.

*Ulvi âlem: 1) Ceberut âlemi 2) Melekut âlemi

ULVİYE Ars. 1) Yüce, yüksek. 2) İlahi.

URUC Ar. a. Yukarı çıkma, yükselme.

UTANMA a. Marifet kapısının 5. makamında açıklanan; yakışıksız davranışlardan, uygunsuz işlerden kaçınma ya da kınanma, ayıplanma endişesiyle bir şeyi yapmaktan ya da yapmamaktan sıkılma durumu.

UYANDIRMAK f. 1) Çerağları yakmak. 2) Ocağı tutuşturmak; tutuşturup alevlendirmek. 3) Bir kimseyi düşünce bakımından anlayışlı duruma getirmek. 4) Bir kimseye doğru yolu göstermek; nasip vermek, el vermek.

UYANMAK f. 1) Çerağlar yanmak. 2) Ocak tutuşmak. 3) Bir kimse doğru yolu bulmak; nasip almak, el almak.

UYARICI a. Mürşit.

UYARMAK f. 1) Çerağları yakmak. 2) Ocağı tutuşturmak. 3) Bir kimseye doğru yolu göstermek; nasip vermek, el vermek.

UYKU a. 1) Dalgınlığa düşerek tanrısal gerçekleri anlayamaz duruma gelme. 2) İçe kapanarak, düşünceye dalarak çevreyle bağlantısını kesme.

UYURLAR a. Yatırlar, ölüler.

UZLET Ar. a. Tanrı'yla baş başa kalmak için yararsız kalabalıktan ayrı yaşama.

Ü

ÜÇ a. 1) "Hak-Muhammet-Ali" üçlemesini simgeleyen sayı. 2) Alevi-Bektaşi terbiyesinin temelini oluşturan "eline-beline-diline" sözcüklerini simgeleyen sayı. 3) "Mürit-rehber-mürşit" üçlemesini simgeleyen sayı. 4) Varoluş çevrimine göre dört unsurdan oluşan mevalid-i selaseyi (üç âlem) simgeleyen satı.

*Üç sünnet: Buyruk'ta sıralanan ve Alevilerin-Bektaşilerin uyması gereken üç davranış

*Üç yüz altmış menzil: Tarikat yolunda, yolda, olgunluk aşamalarının simgeleri olarak algılanan, Güneş'in Dünya çevresinde (eskiden Dünya'nın Güneş çevresinde değil, Güneş'in Dünya çevresinde döndüğüne inanılırdı) dolanırken geçtiği kabul edilen üç yüz altmış durak.

ÜÇLEME a. 1) Alevilik-Bektaşilikte; doğatanrıcılık temelinde yapılanıp biçimlenen ve doğasal diyalektiğin dışa vurumu olarak algılanan, "üçü bir, biri üç" inancının taşıyıcısı olan "Tanrı-doğa-insan". 2) Alevilik-Bektaşilikte; insantanrıcılık temelinde yapılanıp biçimlenen ve toplumsal diyalektiğin dışa vurumu olarak algılanan, "üçü bir, biri üç" inancının taşıyıcısı olan "Hak-Muhammet-Ali". 3) "Tanrı-doğa-insan" ve "Hak-Muhammet-Ali" anısına tarikat, yol adap ve erkânında bir şeyi üç kez yapma. 4) Hıristiyanlıkta teslis.

ÜÇLER a. 1) Hak-Muhammet-Ali. 2) Muhammet-Ali-Fatma. 3) Ali-Hasan-Hüseyin. 4) Gayb erenlerinden bir kutup ve iki imamdan oluşan üç ulu ermiş.

ÜNS Ar. a. Tanrı vergisi olan hallerden biri olarak algılanan, Tanrı katında bulunmak ve tanrısal güzelliği duymakla mutluluğa erişme.

ÜSTAT Fars. a. 1) Pir. 2) Mürşit.

V

VAHDET Ar. a. 1) Tanrı'ya yakın olma, Tanrı'yla bir olma. 2) Tanrı'yla baş başa kalmak için uyku durumuna geçme, bir başına, yalnız kalma. 3) Tanrı-doğa-insan üçlüsünden oluşan birlik; bu anlamda Tanrı. 4) Hak-Muhammet-Ali üçlüsünden oluşan birlik; bu anlamda Tanrı.

*Vahdet sırrı: Tanrı sırrı, tanrısal sır.

*Vahdet şarabı: Kendi varlığından geçerek tanrısal olana yönelmenin bir aracı olarak algılanan şarap.

*Vahdet-i ilahi: Tanrısal birlik.

*Vahdet-i mevcut: Varolanların birliğini, varolan olduğu için bir var edenin bulunduğunu, varolanların varlığının Tanrı'nın varlığını kanıtladığını savunan tasavvuf anlayışı ve felsefesi.

*Vahdet-i vücut: Varlığın birliğini, var edenle var edilenin bir olduğunu, var edenin varlığı nedeniyle varlıkların varlaştığını savunan tasavvuf anlayışı ya da felsefesi.

VAHİD Ar. a. İnsan-Tanrı-evren ya da Hak-Muhammet-Ali üçlüsünün birliği anlamında Tanrı.

VAHİDİYET Ar. a. Tanrı'nın tekliği.

VAHİY Ar. a. 1) Bir düşünce ya da buyruğun Tanrı tarafından Peygamber'e ilham edilmesi. 2) Peygamber'e ilham edilen tanrısal kelam ve haber.

VÂKIF Ar. s. 1) İki makam arasında kalan. 2) Ölümsüzlük aşamasına ulaşarak geçici varlıklardan sıyrılan; tanrısal olanda yok olan.

*Vâkıf-ı esrar: Tanrısal sırları bilen, tanrısal sırların anlamını kavramış olan kimse için kullanılır.

*Vâkıf-ı hal: Tanrısal görünüşlerin sırlarını anlayan, bu görünüşler karşısında kendinden geçen kimse için kullanılır.

VAKİT Ar. a. Tanrısal esinle olgunluk aşamasına ulaşıldığında kazanılan; belli bir dönemle sınırlı olmama, belli bir sürenin değil tüm zamanın içinde (anda, geçmişte ve gelecekte) var olma durumu.

VARİDAT Ar. (varidat, akla gelen, içe doğan düşünce) a. Hakk'tan kulun gönlüne, kalbine gelen anlamlar; içte beliren tanrısal haller.

VARLIK a. Görünüş alanına çıkmış Tanrı.

*Varlık birliği: Vahdet-i vücut

*Varlık dairesi: Varoluş çemberi

*Varlık dönemleri: Edvar-ı vücut

*Varolanların birliği: Vahdet-i mevcut

VAROLUŞ a. Eyleme geçen Tanrı'dan "ışık" donunda fışkıran, taşan özün maddi ya da manevi varlıklar durumunda var olması hali.

*Varoluş çemberi: Tanrı'dan fışkıran, taşan özün akl-ı evvelden âlem-i şühuda inerken çizdiği düşünülen kavs-i nüzul ile alem-i şühuddan çıktığı kaynağa (Tanrı'ya) yükselirken çizdiği düşünülen kavs-i uruc eğrilerinden oluşan daire.

*Varoluş çevrimi: Varoluş çemberi üzerinde kendini dışa vuran, tektanrıcı dinlerin yaradılış tasarımına karşı bir başkaldırı niteliğinde olan, doğanın canının ışık biçiminde eyleme geçmesiyle görünen ya da görünmeyen varlıkların belirmesi hali.

VASIL Ar. s. Tarikat yolunda, yolda Hakk'a erişen, ulaşan.

*Vasıl olmak: Tarikat yolunda, yolda Hakk'a erişmek, ulaşmak

*Vasıl-ı Hak: Tarikat yolunda, yolda bütün manevi aşamaları geçerek Hakk'a ulaşan tarikat yolcusu, yol eri.

VASİYET Ar. a. Pirin, mürşidin müritlerine yaptığı tavsiye, verdiği öğüt.

VECD Ar. a. Kendini Tanrı'ya vererek derin bir coşkuya kapılma.

VELADET Ar. a. Talibin bir mürşide bağlanması, bir mürşide bağlanıp tarikata, yola girmesi.

VELAYET Ar. a. Tanrı'nın kendine dost kıldığı ve verdiği ilhamla yaratıcı varlığına kattığı velilerin, ermişlerin aşaması, makamı; velayet aşaması, velayet makamı.

VELİ Ar. a. Velayet aşamasına, makamına ulaşarak ölümsüzlüğe kavuşmuş yüce insan.

VELİLİK a. Veli olma durumu; veli olmanın gereklerini yerine getirme.

VELİYULLAH Ar. a. Tanrı ermişi anlamında veli.

VİRD Ar. a. Belli zamanlarda okunması kural olan ayet, hadis ya da ermişlerin sözlerinden derlenmiş dualara verilen ad.

VİSAL Ar. a. 1) Tarikat yolunda, yolda tüm manevi aşamaları geçerek Tanrı'ya ulaşma; visal-i Hak. 2) Tanrısal ülkeden ayrı düşerek gövdeye giren ruhun, gövdeden çıkarak yeniden tanrısal ülkeye dönmesi; Hakk'a yürüme.

VUSLAT Ar. a. Visal.

VÜCUT Ar. a. Tanrı'nın mutlak varlığı; vücud-i mutlak.

Y

YA Ar. (ya) ünl. Coşkulu seslenme sözü.

*Ya Ali, ya Şah: Ali'ye seslenme sözü.

*Ya Allah, ya Rab, ya Rabbi: Tanrı'ya seslenme sözü.

YAKİN Ar. a. Gönül bilgisi bakımından olgunluğun en yüksek aşamasına çıkmış tarikat yolcusunda, yol erinde bulunan ve dolaysız olarak sağlanan kesin bilgi.

*Yakin nuru: İnsan-ı kâmilin gönlüne doğrudan doğruya gelen ve tanrısal gerçekliğin kavranmasını sağlayan Tanrı ışığı.

YAS a. Matem.

*Yas ayı: Matem ayı

*Yas orucu: Matem orucu

YEDİ a. İmam Ali'de bulunduğuna inanılan yedi üstün sıfatı; Yediler'i; tarikatta, yolda bulunan yedi erkânı; Fatma Ana kuşağının yedi rengini; insanın başında yer alan yedi deliği; yedi gök ve yedi tamuyu simgeleyen sayı.

*Yedi abdal: Yediler.

*Yedi aşama: Tarikat kapısının dördüncü makamında tanımlanan, yol erinin ruhsal arınmaya ulaşmak için geçmek zorunda olduğu yedi makam.

*Yedi ata, yedi baba: Yedi gök.

*Yedi delik: İnsanın başında içeriden dışarıya açılan yedi boşluk (iki göz, iki kulak, iki burun ve bir ağız)

*Yedi erkân: Pir, rehber, mürşit, iki musahip ve eşlerinden oluşan erkân.

*Yedi farz: Buyruk'ta yedi farz adı altında sıralanan ilkeler.

*Yedi gök (gezegen): Tanrısal gizemleri olduğuna inanılan ve her biri bir gök katı olarak algılanan yedi gök cismi.

*Yedi iklim: Yedi ülke anlamında yeryüzünü oluşturan yedi bölge.

*Yedi kanal: Yedi delik.

*Yedi renk: Siyah, beyaz, kırmızı, mavi, yeşil, sarı ve mor.

*Yedi sıfat: Hz. Muhammet'in Hz. Ali'de gördüğüne inanılan kemalet, cemalet, fazilet, adalet, merhamet, marifet ve hakikat sıfatları.

*Yedi taç: Buyruk'a göre gökten indiğine inanılan ve sayısının yedi olduğu kabul edilen taçlar.

*Yedi tamu: Yedi cehennem olarak algılanan ve yedi yer katından oluştuğu kabul edilen, yedi ceza ülkesi.

*Yedi ulu ozan: Nesimi, Fuzuli, Pir Sultan, Hatai, Yemini, Virani ve Kul Himmet.

*Yedi yıldız: Yedi gök.

YEDİLE a. Gayb erenleri hiyerarşisinde Üçler'den sonra gelen ve Tanrı tarafından kendilerine olağanüstü nitelikler bağışlandığına inanılan, Hak ereni yedi ulu ermiş.

YEDULLAH Ar. a. Tanrı'nın gücü, kudreti.

YOL a. Tarikat.

*Yol abdesti: Taharet-i sugra

*Yol arkadaşı: Musahip.

*Yol çocuğu: Yol evladı.

*Yol ehli, yol erbabı, yol eri: Tarikata, yola girmiş, Ali yolunu, pir yolunu tutan can.

*Yol evladı: Nasip almış can.

*Yol hakkı: Hakullah.

*Yol kardeşi: Musahip

*Yol kardeşliği: Musahiplik.

*Yol rehberi: Yetenekli kimseleri tarikata, yola kazandırmaya çalışan kimse.

*Yoldan düşme: İkrardan dönen, evlenilmesi yasaklanmış biriyle evlenen ya da zinada bulunan kimseye uygulanan, cemaattan sürekli kovulma cezası.

*Yoldan düşmek: Yoldan düşme cezasına çarptırılıp cemaattan sürekli kovulmak.

YOLAK a. Tarikat.

YUNMAK f. Mürşidin gönlünü alıp, suçuna göre bir para cezası ödeyerek günahlarından temizlenmiş olmak ve törenlere katılma hakkını elde etmek.

YÜZ a. Tanrısal varlaşmanın eksiksiz olarak yansıdığı yer olarak algılanan insanın suratı.

*Yüz sürmek: Bir teslimiyet belirtisi olarak yüzünü bir yere ya da kutsal bir şeye sürercesine eğilmek.

Z

ZÂHİR Ar. a. 1) Gerçek olan görünmeyen alanın (bâtının) bir yansıması olarak algılanan, görünen nesnel varlık alanı. 2) Şeriat olarak algılanan ve tanrısal teceliler biçiminde görünüş alanına çıkan varlıkların dış yüzü. 3) Batından habersiz olan ve zahirle yetinen, tarikat, yol dışından kimse.

*Zâhir âlemi: Duyularla algılanabilir görünür âlem.

ZÂHİRİ Ar. s. Görünürde olan, görünen, dışsal.

*Zâhiri hükümler: Bu dünyaya ilişkin hükümler.

ZAHİT Ar. a. 1) Toplumdan uzaklaşarak, içe kapanma yoluyla kendini tarikat, yol inancına veren ve tarikat kapısıyla özdeşleştirilen kimse. 2) Tevella ve teberradan habersiz, ham ruhlu, olgunlaşmamış kimse.

*Zahitler: Tarikat kavmi

ZÂKİR Ar. a. Cemde, on iki hizmet sıralamasında yer alan, deyiş, düvaz, miraçlama söyleme ve saz çalma görevlerini yerine getiren kimse.

ZÂKİRLİK a. Zâkir olmanın gereklerini yerine getirme; zâkirin işi, görevi.

ZARF Ar. a.1) Tanrısal âlemden ayrı düşen ruhun, zâhir alemde geçici konaklama yeri olarak algılanan görünür varlık. 2) Bu anlamda insan bedeni, vücut.

ZAT Ar. a. 1) Varlığın özü. 2) Tanrı.

*Zat-ı Ahadiyet: Tanrı.

*Zat-ı İlahi: Tanrı.

*Zat-ı Mutlak: Tanrı.

ZAVİYE Ar. a. Büyük tekkelere bağlı küçük tekke.

ZAVİYENİŞİN Ar.+Fars. a. Bir zaviyede postta oturan en üst yetkili.

ZEKÂT Ar. a. 1) Şeriat kapısının üçüncü makamında tanımlanan; tarikat yolunda, yolda Tanrı katına ulaşabilmek için kendi varlığından vazgeçme; kendi varlığından vazgeçerek kendini temizleme. 2) Şeriat kapısının üçüncü makamında tanımlanan; "Ben"ini yadsıyarak "Birlik"i yani herkesin herkes için ortak "ben"lerinin katılımıyla oluşan ve bağımsızlaşıp yabancılaşarak "kutsal köken" durumuna yükselen "toplumsal bilinci" ya da "topluluk bilinci"ni aklama; bu yolla toplumsallaşma; toplumsallaşarak topluluğu ya da toplumu günahlarından/eksikliklerinden temizleme. 3) Şeriat kapısının üçüncü makamında tanımlanan; kendi bilgisinden diğer insanları yararlandırma; bu yolla kendini temizleme; kendindekini bir başkasına aktararak toplumsallaşmaya/topluluk ya da toplum bilincinin oluşmasına katkıda bulunmak.

ZEMBİL *Zembil alma: Tarikat kapısının sekizinci makamında tanımlanan; evrenin sılarını bilme, kavrama durumu ya da uyarıcıdan alınan bilgi; gönül yoluyla elde edilen sezgisel akıl.

ZEMİME Ar. s. Beğenilmeyen, kötü.

ZEVK Ar. a. 1) Tanrı sevgisinin tadına varılmasıyla ulaşılan manevi haz. 2) Tanrı'nın bir yansıması olarak algılanan varlıkları gözlemlemeyle ulaşılan manevi hoşnutluk. 3) Eğitilme sürecine girip kendini bilmeye başlamayla beliren haz durumu.

*Zevk etmek: Eğitilme sürecinde anlama ve özümsemeyle belirgin derin bir hazza, mutluluğa ulaşmak.

ZİKİR Ar. a. 1) Tarikat, yol törenlerinde Tanrı'nın adını anma ve yineleme. 2) Tarikat, yol törenlerinde Hak-Muhammet-Ali ya da On İki İmam adlarını anma, söyleme.

ZİLHİCCE Ar. a. Kamer takviminin on ikinci ve son ayı.

ZİNA Ar. a. 1) En ağır suçlardan biri durumunda bulunan, cemaattan kovulmayı, canlar arasından bir daha dönmemek üzere uzaklaştırılmayı gerektiren, evlilik bağlantısı dışında cinsel ilişki. 2) Tarikat, yol bilgisini, kendisinden söz alınmayan birine verme.

ZİNDAN Fars. a. 1) Masiva 2) Nefs.

ZİNDE Fars. s.1) Kendini dünya bağlarından sıyırarak, ölmeden evvel ölme sırrına ermiş olan. 2) Nefsi ölü, gönlü, kalbi diri olan, gönül yolu açık olan.

ZİNDELİK a. Zinde olma durumu, zinde kimsenin niteliği.

ZUHUR Ar. a. Tecelli

*Zuhur etmek: Tecelli etmek

ZULMET Ar. a. Varlıkların görünür duruma gelmeden önce bulun-

dukları yer olduğuna inanılan ve karanlıklar ülkesi biçiminde bilince çıkan, duyularla algılanamayan, görünmeyen, bilinmeyen âlem.

ZÜHRE Ar. a. Dokuz gök sıralamasında yer alan gök katı.

ZÜHT Ar. a. Dünyasal isteklerden sıyrılarak kendini Tanrı yoluna, tarikat yoluna adama.

*Zühd-ü takva: Tarikat yoluna kendini adama ve Tanrı'dan korkma.

ZÜLFİKÂR Ar. a. Hz. Ali'nin çatal kılıcı.

ZÜNUB Ar. a. Günahlar.